ANDET OPLAG

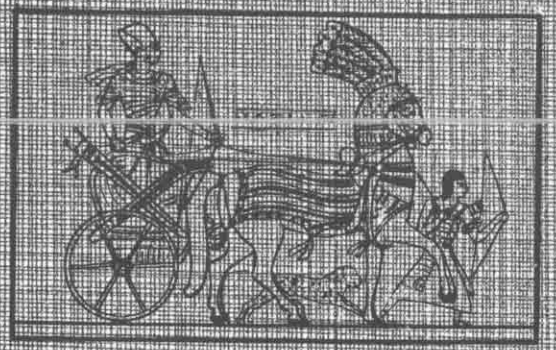

P. MUNCH

VERDENS HISTORIE

OLDTIDEN OG MIDDELALDEREN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL NORDISK FORLAG

P. MUNCH

LÆREBOG I VERDENS-HISTORIE

FOR GYMNASIER, HØJERE PIGESKOLER,
SEMINARIER OG HØJSKOLER

I. OLDTID OG MIDDELALDER

ANDET OPLAG

TRYKT I ALT I 5500 EXEMPLARER

KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

FORLAGETS BOGTRYKKERI
1910

Denne anden Udgave er i Forhold til første Udgave forkortet, saaledes at Bogen er 54 Sider mindre, og samtidig er en Del af det Stof, der i første Udgave var trykt som Lærestof her ved mindre Tryk betegnet som Læsestykker. Lærestoffet er saaledes indskrænket fra godt 300 Sider til c. 230 Sider. Iøvrigt er den i første Udgave anvendte Fremgangsmaade bibeholdt, ligesom Billedstoffet er bevaret uden Indskrænkning. I Stedet for de i Teksten trykte smaa Kort er kommet farvelagte og større Kort. Til Brug for de Skoler, der maatte ønske det, vil til Efteraaret udkomme en kort Repetitionsoversigt, hvor hvert Lands Historie er samlet for sig i de forskellige Hovedperioder. Jeg har fundet det mere praktisk at udgive denne Oversigt for sig selv end at medtage den i Bogen, da der formodentlig vil være en Del Lærere, som ikke anvender Repetitionsoversigten.

Under Arbejdet med Forkortelserne og de andre Ændringer har jeg modtaget værdifulde Raad og Forslag fra Skolebestyrer *P. Elmquist* og Overlærer *L. Schmidt*, Horsens, hvem jeg herved bringer min Tak for den Hjælp, de saaledes har ydet mig.

København, August 1910

P. MUNCH

KØBENHAVN — FORLAGSTRYKKERIET

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Den forhistoriske Tid	1
Oldtiden	7
Ægypten	8
Opgangs- og Storhedstid	8
Ægyptisk Kultur	19
Forfaldstiden	33
Semiterne	34
Babylon og Asyrien	34
Syrien	43
Mederne og Perserne	45
Indien og Kina til 500 før Kr.	50
Grækerne	51
Den mykenæiske Tid	52
Den homeriske Tid 1100—800	54
Kolonitiden 800—500	60
Perserkrigenes og Perikles' Tid 500—431	68
Den peloponnesiske Krig 431—404	80
Oplysningstiden 404—338	85
Græsk Kultur 500—338	90
Alexander den Store	117
Alexanders Efterfølgere	121
Den hellenistiske Kultur	123
Det romerske Rige	126
Rom i Kongetiden	127
Patriciere og Plebejer 510—350	129
Romerne erobrer Italien 350—266	134
Rom vinder Verdensherredømmet 266—133	135
Den indre Udvikling 266—133	145
Aristokrati og Demokrati 133—45	150
Cæsars Styrelse	160
Romersk Kultur i Republikens sidste Tid	164
Striden om Magten 44—31	166
Cæsars Slægt 31 f. Kr, — 68 e. Kr.	167
Vespasian og hans Sønner 69—96	173
De gode Kejsere 96—180	174
Romersk Kultur i den første Kejsertid	176

Soldaterkejserdømmet 180—284 218
Det bureaukratiske Kejserdømme 284—395 220
Kristendommen og det romerske Samfund 226
Romerrigets Opløsning 395—476 231
Indien og Kina 500 f. Kr. til 500 eft. Kr. 233
Middelalderen 237
Germanerne i Oldtiden 237
Folkevandringsrigernes Tid 400—750 239
De nye germanske Riger 239
Den kristne Kirke 5.—8. Aarhundrede 250
Det byzantinske Rige 5.—8. Aarhundrede 253
Muhamedanerne til 750 256
Fra Karl den Store til Korstogene 750—1100 262
Karl den Store 262
Lensvæsenet i Frankrig 888—1100 269
Tyskland og Italien 888—1125 274
England 829—1066 282
Kristendommens Udbredelse 750—1100 285
Det byzantinske Rige 750—1100 286
De muhamedanske Riger 750—1100 287
Korstogstiden 1100—1300 294
Korstogene 294
Kejser og Pave 1125—1273 306
Frankrig 1100—1328 311
England 1066—1327 316
Den pyrenæiske Halvø 1031—1300 318
Middelalderlig Kultur i Korstogstiden 319
Adelens Liv 320
Kirken og Aandslivet 335
Byerne 349
Bønderne 355
Middelalderens Slutningstid 1300—1500 356
Frankrig 1328—1515 356
England 1327—1509 363
Spanien og Portugal 1300—1516 365
Italien 1300—1521 366
Tyskland og Kirken 1273—1517 380
Østevropa og Asien 385
Indien og Kina 500—1500 388
Opfindelser og Opdagelser 390

Den forhistoriske Tid.

Vi har fra det gamle Grækenland bevaret et Digt, som hedder *Arbejder og Dage*. I dette sammenligner Digteren de gamle Tider med den Tid, han selv lever i. Han synes, de var langt bedre. For meget længe siden tænker han sig, at der har været en *Guldalder;* „den Gang," siger han, „levede Menneskene som Guder; de var fri for Bekymringer, uden Møje og uden Klage; Jorden gav af sig selv, alt hvad de havde Brug for; de behøvede ikke at saa og pløje; store Hjorder brølede paa Markerne; Livet gik som en Fest i evig Ungdom og evigt Foraar. Først i den høje Alderdom kom Døden over Menneskene, blidt som en Søvn og kun for at føre dem til andre salige Lande." Men siden er alt blevet daarligere og daarligere. Efter Guldalderen kom Sølvets og Kobberets Tid, og nu, siger han, er det den haarde *Jerntid;* „nu fødes Børnene graahaarede; hverken Dag eller Nat har Menneskene Fred for det ustandselige Arbejde eller for Sorgerne; Forældre holder ikke mere af deres Børn; Ven forraader Ven; de gode Mennesker bukker under for de slettes Bedrag og falske Eder."

Guldalderen.

Jerntiden.

Der er mange Mennesker, der endnu tænker som denne græske Digter. Naar de synes, at Livet er besværligt og deres Medmennesker slette, tænker de sig, at det maa have været meget bedre før; det er først nu, det hele er blevet saa daarlig. Studerer vi Verdenshistorien lidt nærmere, opdager vi dog let, at dette ikke er rigtigt. Det er tvertimod gaaet fremad; Menneskene har det meget bedre nu, end de havde det i gamle Dage. I de ældste Tider, vi kan faa noget at vide om, var Menneskene langt mere hjælpeløse end nu; de forstod ikke at

Kulturen gaar frem: Menneskene faar det bedre.

dyrke Jorden, men maatte nøjes med det, der voksede af sig selv; de kunde ikke bygge sig ordenlige Boliger, de kunde daarlig forsvare sig mod Dyrene; de var uvidende, og de var grusomme mod hinanden. Men lidt efter lidt blev Menneskene klogere og bedre; de skaffede sig bedre Mad, Tøj og Huse; de lærte at dyrke Jorden paa en fornuftig Maade, og de tog mange Dyr i deres Tjeneste; til sidst fandt de paa at benytte Naturkræfter som Damp og Elektricitet. De sluttede sig sammen og hjalp hinanden; de dannede Stammer og siden Stater. *Kulturen* gik frem, videre og videre frem. Af og til er der kommet en Standsning, undertiden er det gaaet tilbage; men Tilbagegangen har kun varet en Tid, saa er det gaaet fremad igen. Den Tid, vi nu lever i, er bedre end de tidligere Tider, og efter al Sandsynlighed vil Fremtiden blive bedre end Nutiden.

Indskrifter, der er 5—6000 Aar gamle.

Det er meget vanskeligt at faa noget sikkert at vide om, hvorledes Menneskene levede langt tilbage i Tiden. Fra enkelte Lande, især Babylon og Ægypten, har vi Indskrifter, der er 5—6000 Aar gamle; allerede den Gang boede der i disse Lande Mennesker, som kunde læse og skrive. Men før Menneskene naaede saa vidt, har de levet paa Jorden i Aartusinder. Hvor længe ved ingen. Nogle Videnskabsmænd gætter paa 100,000 Aar, andre paa en Million. Vor Viden om disse Mennesker har vi faaet ved Skeletter og Redskaber, som er fundet i Jorden. I de civiliserede Lande hænder det tit, at man ved at pløje eller grave finder *Stensager*, der ligner Økser, Hamre, Mejsler, Knive, Pilespidser o. s. v. I lang Tid var der ingen, der brød sig stort om disse Sager; tit lod man dem ligge; men nogle af dem blev dog samlede i Museer, og i Begyndelsen af 19. Aarhundrede begyndte Videnskabsmændene at undersøge dem nærmere. En af disse Forskere, Danskeren *Vedel Simonsen*, fik den Tanke, at det maatte være Redskaber, som vore Forfædre havde brugt. Andre Landes Videnskabsmænd gav ham Ret heri, og overalt begyndte Forskerne nu at samle saa mange af disse Stenredskaber, som de kunde faa fat i. Det blev en stor Mængde, de fandt, ikke blot i Evropa, men ogsaa helt ovre i Ægypten og Indien. Og alle disse Stensager lignede dem, man fandt her oppe i Danmark. Men ikke blot det; de lignede ogsaa de Redskaber af Sten, som de vilde Folk i Afrika, Avstralien og Amerika bruger endnu i vore Dage.

Stenredskaberne undersøges fra o. 1800: Vedel Simonsen.

Stenredskaber i Evropa, Ægypten, Indien.

Medens Historikerne undersøgte de Stenredskaber, der blev gravet op af Jorden, undersøgte andre Videnskabsmænd, *Geologerne*, selve Jorden. Naar man graver dybt ned, finder man Jordlag af forskellig Art over hinanden: Ler, Kridt o. s. v. I disse Jordlag fandt nu Geologerne, selv langt nede under Overfladen, Forsteninger og Knogler af en Mængde mærkelige Dyr og Planter, som ikke længere findes paa Jorden. De lagde Mærke til, at i et Jordlag af en bestemt Slags fandt de altid en bestemt Art af Forsteninger og Knogler, i et andet Jordlag en helt anden Art. De sluttede deraf, at Jordens Overflade var blevet forandret mange Gange. Først havde et Jordlag været øverst, siden var der kommet et nyt Lag ovenpaa, saa igen et o. s. v. Og hvert af disse Lag havde haft sin Dyreverden og sine Plantearter. Nærmest forud for den Jordperiode, vi nu lever i, gik *Kvartærtiden, Istiden;* da laa der Ismasser over det meste af Evropa som nu over Grønland.

Forskellige Jordlag.

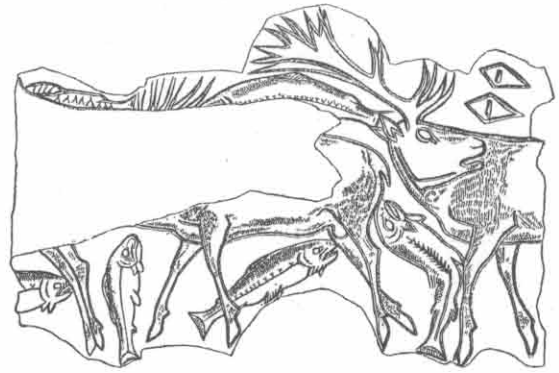

Tegning af Rensdyr og Fisk fundet i en Hule i Frankrig, dybt inde, 360 Fod fra Indgangen. Der er o. 80 kendelige Figurer af Bison, Heste, Rensdyr og Mammuther. De fleste er malede paa Kalkvægge med Okker og Brunsten, nogle dannede ved indridsede Linjer. Paa det her gengivne Billede er begge Fremgangsmaader anvendt.

Istiden.

I lang Tid vidste man ikke, om der havde levet Mennesker i Istiden. Men i 1846 forkyndte en fransk Videnskabsmand, at han havde fundet Stenredskaber i Jordlag fra Istiden sammen med Knogler af uddøde Dyr: den langhaarede Elefant, det lodne Næsehorn, Flodheste og vældige Rovdyr som Huleløven og Hulehyænen. Det var meget daarlige Redskaber; men siden har man fundet andre Redskaber fra Istiden, der er meget bedre. Og paa Væggene i Bjerghuler fra denne Tid har Videnskabsmændene fundet klodsede Tegninger af Redskaber og Dyr, ja endogsaa af Mennesker. De fleste af disse Fund er fra

Mennesker i Istiden.

Tegninger fra Istiden.

Frankrig; men ogsaa i Tyskland og Italien er det sikkert, at der har levet Mennesker allerede i Istiden.

Livet i stiden.

Naar man ser paa de Huler, Menneskene den Gang har boet i, og de Redskaber, de har brugt, kan man tænke sig til, at de har levet rigtig daarlig. Deres tarvelige Vaaben kunde ikke hjælpe dem mod de vilde Dyr; deres Arbejde med de klodsede Redskaber var strengt; det er kun med største Besvær, de har kunnet skaffe sig det nødvendigste til Livets Ophold; mange er sultet ihjel, og tit har de frosset ynkelig. Overfor Sygdomme har de været helt hjælpeløse.

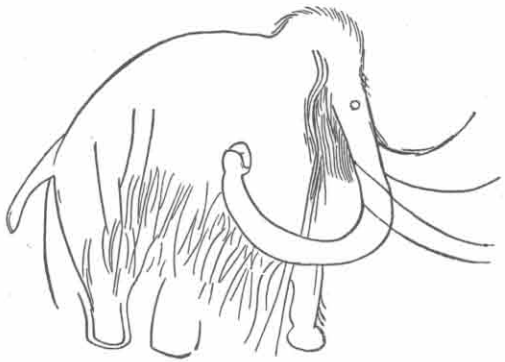

Mammuthtegning fra Istiden fundet i en anden Hule i Frankrig, hvor der 350 Fod fra Indgangen fandtes en Mængde Dyrebilleder.

Den nuværende Jordperiode.

Lidt efter lidt blev Klimaet mildere, og Isen svandt bort; den Jordperiode, vi nu lever i, begyndte. Hvor mange Tusind Aar det er siden, ved vi ikke. Menneskene vedblev endnu længe at nøjes med tarvelige Stenredskaber; denne Tid kalder vi *den ældre Stenalder.* Men saa begyndte det at gaa fremad, Redskaberne blev flere og bedre, Stenene blev slebet smukt til; det er *den yngre Stenalder.* Efter den fulgte *Broncealderen,* hvor man brugte Redskaber af Bronce, ɔ: en Blanding af Tin og Kobber, og Smykker af Guld, og siden *Jernalderen,* hvor man desuden anvendte Jern og Sølv. Man tog i sin Tjeneste de Dyr, som nu kaldes Husdyr, og man begyndte at dyrke Jorden. Menneskene var ikke længere omflakkende Jægere og Fiskere, men bosiddende Agerdyrkere. Hvorledes alt dette gik til er bedst kendt i de nordiske Lande. Her er det kun 3000 Aar siden Stenalderen sluttede, medens den i de sydlige Lande var forbi længe før. Videnskabsmændene har heroppe samlet langt flere og langt mere kunstfærdige Stensager og Broncesager end i de andre Lande. Men det ser ud til, at det overalt er gaaet omtrent som i Danmark. Rimeligvis har Menneskene været længst fremme

Ældre og yngre Stenalder.

Broncealder.

Jernalder.

i Forasien. Der er de vigtigste *Opfindelser* gjort; Nabofolkene har lært dem at kende, deres Naboer har igen lært af dem, og saaledes har den nye Kundskab bredt sig fra Land til Land helt op til Norden. Det er f. Eks. umuligt, at Danskerne selv kan ha-

Stenvaaben.

ve fundet paa at bruge Bronce; Tin fandtes slet ikke i Danmark eller i Nærheden. Det findes kun ganske faa Steder; paa et af disse maa Broncen være opfundet; det er rimeligvis ovre i Persien. Til Danmark er Broncen indført Sydfra. Men som Regel er det ikke gaaet saaledes til, at man pludselig i et Land har fundet paa et ganske fortrinligt Redskab, som alle de andre Folk derefter har lært at kende. Tit har man opfundet det samme Redskab paa flere forskellige Steder. Og Opfindelserne er sket lidt efter lidt. Først har man lavet klodsede sløve Økser

Opfindelserne sker gradvis.

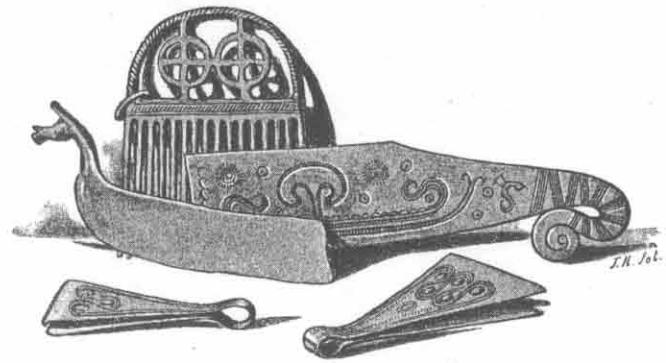

Kam, Knive og Nibtænger af Bronce.

uden Skaft; siden Økser med Træskaft; Siderne er blevet slebet glat til, Æggen blevet skarp; gennemgaar man paa et af vore Museer en Samling Stenøkser, ordnede efter Tidsfølgen, da ser man, hvorledes hver af dem er en lille Smule bedre end den

foregaaende, indtil den sidste er helt smuk og udmærket i Sammenligning med den første. Paa lignende Maade er Vognene blevet bedre; først var det store Kasser, man slæbte sine Sager af Sted i, siden fandt man paa at sætte Ruller og Hjul under. Den Dag i Dag sker Opfindelserne Skridt for Skridt; de Lokomotiver, der nu bruges, er meget mere fuldkomne end de første. Tit kan man følge Fremskridtet fra de ældste Tider til Nutiden; man er f. Eks. gaaet ganske gradvis frem fra gamle Dages langsomme Fletning til Nutidens vidunderlig hurtige Vævning paa de sindrige Vævemaskiner. —

Denforhistoriske Tid slutter i Babylon og Ægypten 3-4000 Aar før Kr., i Grækenland o. 1000 Aar f. Kr., i Danmark flere Hundrede Aar efter Kristus.

Hele denne Tid, hvorfra vi hverken har Indskrifter eller Bøger, kaldes den *forhistoriske*. Den ligger os ikke lige fjernt i alle Lande. I Danmark sluttede den først flere Hundrede Aar efter Kristi Fødsel. Paa den Tid, da de første Runeindskrifter blev indhugget paa Gravstene heroppe, var de græsk-romerske Kulturlande allerede ved at gaa tilbage, efter at de i Tusind Aar havde haft en blomstrende Kultur, og i Babylon og i Ægypten kunde man skrive 4—5000 Aar tidligere end i Danmark.

Menneskenes Liv i den forhistoriske Tid.

Vi ved kun lidt om de Mennesker, som levede i den forhistoriske Tid. Vi kan slutte os til noget ved at se paa deres Redskaber og Grave, og vi kan gætte os til lidt mere ved at drage Sammenligninger med Nutidens Vilde. Men meget faar vi ikke ud deraf. Vi kan nogenlunde danne os et Billede af, hvorledes de har gaaet paa Jagt med Bue og Spyd, hvorledes de har begyndt at dyrke Jorden og at bygge sig Hytter med deres ufuldkomne Redskaber. Vi kan se, at de har prøvet paa at meddele sig til hinanden ved Tegn og Billeder, før de forstod at skrive. Deres Sprog maa have været tungt og besværligt; de havde ikke nær saa mange Ord, som vi har nu; de har først dannet sig Ord for de mest haandgribelige Ting, senere for Begreber; de har talt om Hunde og Køer, før de sammenfattede dem under Betegnelsen Dyr. Og endelig kan vi lige ane, hvad disse Mennesker har tænkt om Døden, som saa forunderlig ramte Slægtninge og Kammerater, og som hver af dem har forstaaet vilde komme ogsaa over ham. Naar vi i Gravene finder Redskaber og Spisevarer hensat ved Siden af Ligene, saa tyder det paa, at de Efterlevende tænkte sig, at den Døde i Grunden levede videre og stadig havde Brug for disse Ting.

Sproget er tungt og ordfattigt.

Døden.

Man har ikke rigtig kunnet forstaa, at Livet kunde høre op; saa har man tænkt sig, at Døden kun ramte Legemet, der maatte være „en Sjæl", en Aand, som blev ved at leve. Denne Aand viste sig for de levende i deres Drømme; de troede, den tog Ophold i Dyr, i Træer og Vandkilder. Denne Aandetro synes at være den ældste Form for Religion, og af den er da siden opstaaet mere udviklede Religionsformer.

Aandetro.

Men alt dette er kun Slutninger af ret usikker Karakter. Vi kender ingen enkelt Person, ingen Begivenhed fra disse Tider. *Historien* er endnu ikke begyndt.

Oldtiden.

Oldtid, Middelalder, nyere Tid. Vi plejer at dele de 5—6000 Aar, der er gaaet, siden den historiske Tid begyndte, i Oldtiden, Middelalderen og den nyere Tid. Grænsen mellem de tre Tider sættes ved store historiske Begivenheder, der i høj Grad forandrede Forholdene i den civiliserede Verden. *Oldtiden* varede længst; den omfatter de første Aartusinder lige til det romerske Riges Undergang 4—500 Aar efter Kristi Fødsel. *Middelalderen* varede de næste 1000 Aar indtil de store Opdagelser, Renæssancen og Reformationen. De 400 Aar, som siden er gaaet, kalder vi *den nyere Tid*.

Oldtid, Middelalder, nyere Tid.

Folkeracer. I den ældste historiske Tid træffer vi allerede en Mængde forskellige Folkeslag. I Arabien, Mesopotamien og Syrien levede de *semitiske* Folk: Arabere, Babyloniere, Assyrer, Føniker, Jøder, Kananiter. Sydvest for dem, i Ægypten, boede et Folk, der noget afveg fra dem, men dog lignede dem i meget: Ægypterne; de regnes til den *hamitiske Race*. Længere inde i Afrika levede *Negerracen*. Nord og Øst for Semiterne boede *Indo-Evropæerne* i Forindien, Persien, Armenien, Lilleasien og Evropa. De var delt i en Mængde Folkeslag, der stod paa et meget forskelligt Kulturstandpunkt. Længere Østpaa i Asien levede endelig den *mongolske Race*, hvortil Kineserne hører. Af disse Racer er den semitiske den, der først naaede en betydelig Kultur. Babylon gik rimeligvis i Spidsen.

Semiterne.

Negerne.

Indo-Evropæerne.

Mongolerne.

Ægypten fulgte dog snart efter, og vi ved foreløbig mere om Ægypten end om Babylon. Ogsaa i Kina og i Indien levede der meget tidlig en civiliseret Befolkning, men vi kender kun lidt til disse Landes ældre Historie.

Ægypten.

Ægyptens Opgangs- og Storhedstid.

Ægypten lidt sørre end Jylland.

Landet. Ægypten er et lille Land paa 550 Kvadratmil. Det er ikke meget større end Jylland, men det har en helt anden Form. Det er tre Gange saa langt som den jydske Halvø, 120 Mil fra Middelhavet til de store Vandfald, der danner Grænsen mod Syd. Men det er ganske smalt, en snæver Dal mellem to Rækker af gulgraa Kalkklipper, der hæver sig 6—800 Fod over Dalen, noget højere end Himmelbjerget. Nogle Steder er der kun $^1/_2$ Mil mellem Klipperne, andre Steder er Dalen henved 3 Mil bred. Først en Snes Mil fra Middelhavet viger Bjergene tilside, og Dalen udvider sig til det vifteformede *Delta,* der ude ved Kysten er 30—40 Mil bredt. Det regner næsten aldrig i disse Egne. Øst for Dalen strækker golde Ørkenklipper sig 20—30 Mil til det røde Hav, mod Vest ligger Saharas endeløse Sandmasser. Men Dalen selv er frugtbar som faa andre Steder paa Jorden. Det er *Nilen,* dette skyldes.

Den hvide Nil og den blaa Nil.

Dennes Hovedarm, *den hvide Nil,* har sit Udspring langt inde i Afrika; den er en af Jordens længste Floder, næsten 800 Mil lang; og det er en af de mest vandrige Floder. Efter at den har løbet de 400 Mil, mødes den med *den blaa Nil,* en Bjergflod inde fra Abessinien. Der er Tider af Aaret, hvor denne næsten tørres bort af Solen. Men saa kommer Regntiden inde i Bjergene. Under Lyn og Torden styrter vældige Vandmasser ned over Klipperne. Floden svulmer op, brusende og sydende bryder den sig Vej. Den river Jord og Stene med sig; dens Vande bliver grumsede og mørke. Det er derfor den kaldes den *blaa* Nil. Til sidst forener den sig med den hvide Nils klare Vandmasser, og samlet flyder den mægtige Flod videre. Et langt Stykke er Flodsengen dyb nok til at rumme den. Men oppe i Ægypten er Landet deromkring lavere; Floden

gaar over sine Bredder, alle lavtliggende Dele af Dalen oversvømmes; i Juli begynder Oversvømmelsen, i September er den paa sit højeste; siden tager den af, og ved Nytaar er Nilen atter gledet tilbage i sit Leje; men den har efterladt et helt Lag af sort Dynd, dannet af de Jordstumper, den blaa Nil har ført med sig. Den øde Dal er forvandlet til en frugtbar Oase, hvor Kornet giver flere Fold end ret mange andre Steder paa Jorden. „Ægypten er Nilens Gave" sagde allerede Herodot. De Mennesker, som en Gang i fjerne Tider er kommet til dette mærkelige Land, har syntes, at her var usædvanlig godt at være. De har slaaet sig til Ro, og Befolkningen er vokset i Tal, indtil den lille Dal var omtrent saa tæt befolket, som Belgien nu er. Beboerne har hurtig lært at lede Nilens Vande fra de Steder, hvor de stod altfor højt, til andre Steder, hvor de før ikke naaede hen. De har med Kunst gjort deres Land endnu frugtbarere, end det var fra Naturens Haand. Her, hvor Menneskene boede saa tæt sammen, gik alt lettere end der, hvor faatallige Stammer vandrede om i vidtstrakte Lande; de kunde hjælpe hinanden at løse de Opgaver, som den enkelte ikke kunde magte; og de kunde lære af hinanden; havde en af dem gjort en Opfindelse, fik de andre det hurtig at vide. Derfor kunde

De store Oversvømmelser Juli—December.

Nildalen befolket som Nutidens Belgien.

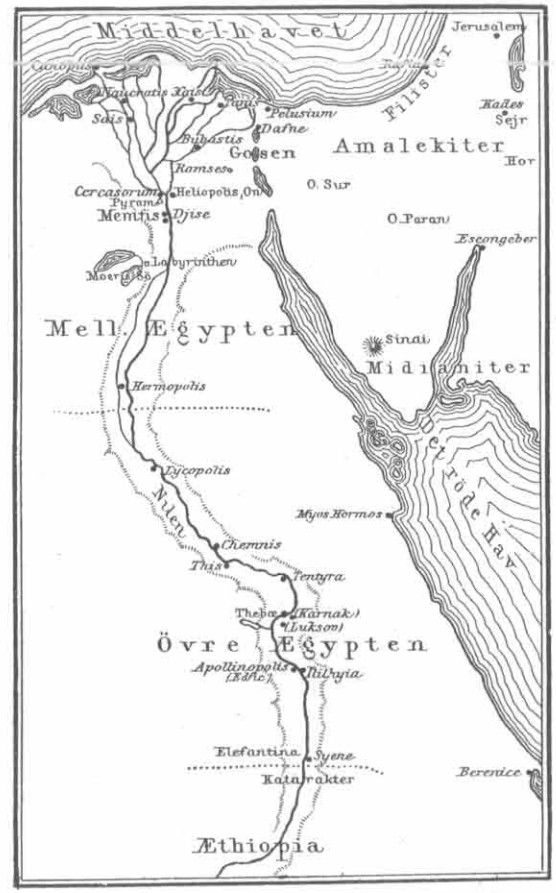

Ægypten.
Det beboede Land er den smalle Strimmel omkring Floden mellem de to Bjergrande.

der her opstaa en ordnet Stat med høj Kultur paa en Tid, da Menneskene de fleste Steder endnu levede som Vilde.

Herodot besøger Ægypten 450 f. Kr.

Kilderne til Ægyptens Historie. I Grækenlands Storhedstid besøgte den berømte græske Historieskriver *Herodot* Ægypten, o. 450 Aar f. Kr. Han saa sig godt om derovre, og de ægyptiske Præster fortalte ham mange mærkelige Ting om deres Forfædres Bedrifter og hemmelighedsfulde Visdom. 200 Aar senere skrev den ægyptiske Præst *Manetho* sit Folks Historie; vi har ikke selve hans Værk, men Dele deraf er genfortalt af andre Forfattere. Det Herodot og Manetho kunde fortælle, var dog kun de Sagn, der paa deres Tid levede i Ægypten. Mange af dem lyder højst utroværdige, og de strider tit mod hinanden.

Manetho 250 f. Kr.

Talrige Levninger.

Først da man begyndte at undersøge de mange *Levninger* fra gamle Dage, som endnu findes i Ægypten, fik man paalidelig Kundskab. Der fandtes en Mængde af dem; der var Gravbygninger, Templer og Statuer; i Gravene laa Mumier, Redskaber og Papyrusruller, og baade i Grave og i Templer fandt man paa Væggene talrige Billeder og underlige Tegn. Altsammen havde det holdt sig udmærket i den tørre Luft. I Aartusinder havde ingen brudt sig om disse Mindesmærker; mange af dem var dækkede af Ørkenens Sand. Da kom Napoleon 1798 til Ægypten. Han havde en Skare franske Videnskabsmænd med. De gravede Mindesmærkerne frem og undersøgte dem omhyggelig. Længe forstod man ikke at tyde Billederne og Tegnene. Men til sidst lykkedes det.

Napoleons Tog 1798.

Rosettestenens Indskrifter tydes af Champollion.

Man havde i *Rosette* fundet en Sten med tre Indskrifter: de to med ægyptiske Tegn, den tredje paa Græsk med græske Bogstaver. Den Tanke laa nær, at det var det samme, der stod i alle tre Indskrifter, og at man kunde finde ud af de ægyptiske ved Hjælp af den græske; alligevel gik der adskillige Aar, før det lykkedes; men 1820 løste Franskmanden *Champollion* Opgaven; han viste, at de to ægyptiske Indskrifter virkelig indeholdt det samme som den græske. Dermed havde man faaet Nøglen; og siden har man tydet en Mængde af de ægyptiske Indskrifter og Bøger. Vi har derved faaet langt mere at vide om Ægyptens Historie, end de ægyptiske Præster for et Par Tusind Aar siden kunde fortælle Herodot.

Stenaldersfund i Sydægypten.

Ægyptens forhistoriske Tid. Tusinder af Grave i det sydlige Ægypten vidner om, at ogsaa Ægypten har haft sin Stenalder. De viser os, at Ægypterne den Gang har levet omtrent

som andre Stenalderfolk; i Gravene findes foruden Stenredskaberne klodsede Lerkar med ubehjælpsomme Dyrebilleder. Men Broncealderen er her kommet usædvanlig hurtig. I de yngste Grave i denne Egn findes korte Indskrifter. Det ser ud til, at Landet har været delt i smaa Høvdingedømmer, der siden er blevet samlet i to større Riger: Nord- og Sydægypten, som saa til sidst er smeltet sammen til et Rige med Hovedstad i *Memfis*, lidt Syd for Deltaet.

Memfis, Hovedstad 3200 f. Kr.

Memfistiden 3200 før Kr. til 1500 før Kr. Ægypterne havde senere i Tiden lange Fortegnelser over deres Konger, som de inddelte i 26 „Dynastier". Den første af dem skal have samlet Riget og anlagt Memfis o. 3200 før Kr., men først ved Aar 3000 begynder Mindesmærkerne at tale. Fra den følgende Tid stammer de vældige Kongegrave, *Pyramiderne*. Omtrent 70 i Tal ligger de Vest for Kalkbjergene, et Par Mil ude i Ørkenen. Rundt omkring dem ligger 3—400 lave, firkantede Bygninger; det er Grave, som Rigets Stormænd har anlagt tæt ved de Steder, hvor deres Konger hvilede. Tæt ved Pyramiderne findes ogsaa den uhyre *Sfinxstatue;* det er et Menneskehoved paa en Løvekrop. Men den er rimeligvis blevet til langt senere end Pyramiderne.

Pyramiderne fra o. 3000 Aar f. Kr.

Chufus Pyramide.

Den største af Pyramiderne, Kong *Chufus* mægtige Gravmæle, er 450 Fod høj, omtrent som Himmelbjerget. Den dækker 12 Tdr. Land, dobbelt saa meget som Kongens Nytorv i København, og man har regnet ud, at der er brugt 2,300,000 Sten, hver paa 40 Kubikfod, til den. Hver af disse Sten er omhyggelig tilhugget og nøje passet sammen med de andre. Inderst inde er der to Gravkamre. Lange Gange fører derind. I Kamrene og i Gangene er Stenene slebet saa blanke, at Faklerne spejler sig deri, naar de bæres derigennem. Jo nærmere man kommer Toppen, des mindre fuldkommen er dog Arbejdet; man er blevet træt til sidst og har skyndt sig for at blive færdig. Stenene er hentet i Bjergene paa den anden Side af Nilen; man har maattet anlægge en milelang Stenvej for at kunne slæbe de store Klippeblokke. Intet Under, at der har dannet sig Sagn om de uhørte Anstrengelser, dette Kæmpeværk har kostet. Ægypterne fortalte Herodot, at 100,000 Mand havde arbejdet derpaa i 20 Aar, 3 Maaneder hvert Aar, og det lyder ingenlunde utroligt. Et Par af de andre Pyramider er næsten lige saa store; Resten er mindre; nogle af dem er ganske smaa og opført af soltørrede Teglsten; de er nu meget forfaldne. Det er de ældste Pyramider, der er de største.

Billeder og Indskrifter.

Paa Væggene i Pyramiderne og i nogle af Gravkamrene finder vi Rækker af Billeder. Vi ser Kongerne i Krig og paa Jagt, Stormænd, der holder Mandtal over deres Bønder, Købmænd, der hand-

ler, Haandværkere, der arbejder, Bønder, der pløjer og saar o. s. v. Indskrifter ledsager Billederne. De fleste af dem indeholder dog ikke ret meget; det er ensformige religiøse Trylleformularer, Fyrsters og Stormænds endeløse Titler og af og til en kort Beretning om deres Bedrifter.

Pyramidetiden er en Fredens Tid.

De Aarhundreder, i hvilke Pyramiderne blev byggede, var en Fredens Tid. Kongerne holder nok af at skildre sig selv som vældige Krigere, men de Sejre, de praler af i Indskrifterne, synes at have været nogle smaa Kampe med halvvilde Ørkenstammer. —

Opløsning efter 2500.

Henved 2500 Aar f. Kr. er de store Pyramiders Tid forbi. Fra de nærmest følgende Aarhundreder er næsten ingen Mindesmærker bevarede. Vi har igen kun Kongerækkerne. Og disse indeholder en Mængde Navne i Forhold til den korte Tid. Kongerne har skiftet hurtig; i nogen Tid synes Riget endog at have været delt i Smaastater. Men det har ikke varet længe, før det er blevet samlet igen; der er atter kommet Ro og Velstand, og snart bliver Mindesmærkerne igen talrige. Det var en

Theben i Sydægypten.

Høvdingeslægt fra *Theben,* der nu kom til at herske. Theben var en lille By langt fra Memfis, godt en Snes Mil fra Ægyptens Sydgrænse. De nye Konger gjorde den til en stor By, men de tog selv Ophold i den gamle Hovedstad, Memfis.

Ny Blomstring omkring 2000 f. Kr.

Omkring Aar 2000 fik Ægypten nu en ny Blomstringstid. Det synes, at Kulturen hidtil kun var trængt rigtig igennem i Egnen omkring Memfis. Nu bredte den sig til hele Dalen. Ja der blev endda vundet nyt Land til Dyrkning. Lidt Sydvest for Memfis, ude i Ørkenen, laa en stor Dal. Her førtes Nilvandet ud gennem en lang Kanal, og ude i Dalen blev den navnkundige *Mørissø* ligesom en stor Vandbeholder, hvorfra Vandet kunde ledes hen overalt, hvor der var Brug for det. Herude byggedes *Labyrinten,* et vidtstrakt Kongeslot og Rigstempel, hvis utallige Rum og Gange siden vakte Grækernes største Forbavselse; den, som engang var kommet derind, fandt aldrig ud igen, sagde de. Det er nu forsvundet. Rundt om i Ægypten byggedes i denne Tid mange Pyramider og Templer.

Mørissøen.

Labyrinten.

Hyksosstammerne 1700—1500.

I et Par Hundrede Aar gik det godt, men saa kom der nye Ulykker. Omkring Aar 1700 brød nogle halvvilde *asiatiske Stammer, Hyksos,* ind i Deltaet, og de erobrede snart Nordægypten indtil et Stykke Syd for Memfis. Deres Fyrster tog ægyptiske Navne og prøvede at vinde Folket ved at følge ægyptisk Sæd og Skik. Men Ægypterne blev alligevel ved at hade

dette fremmede „Pestfolk". Den ægyptiske Kongeæt holdt sig i Theben og førte derfra en forbitret Kamp mod Erobrerne; efterhaanden blev Ægypterne dygtige Krigere, og efter halvandet Hundrede Aars Kampe jog de de Fremmede ud af Landet.

Erobrertiden o. 1500—1100. Theben Hovedstad. De Aarhundreder, som fulgte efter Befrielseskrigen, blev Ægyptens mest glimrende Tid. Indadtil naaede Kulturen sit Højdepunkt; udadtil blev Ægypten en erobrende Stormagt. Da Ægypterne havde jaget Hyksos ud af Nillandet, forfulgte de dem ind i Syrien. Dette var opløst i Smaariger, som de let erobrede; derfra drog de videre mod Øst; Babylon var svagt paa denne Tid, og den vældigste Kriger blandt Ægyptens Herskere kunde rejse en Grænsetavle helt ovre ved Evfrat. Det var umuligt ligefrem at indlemme de asiatiske Lande i Riget; man nøjedes med at lade de besejrede Konger betale Skat til Ægypten. Til Erobringerne i Asien hørte de fønikiske Byer med deres betydelige Flaader, og Ægypterne byggede sig nu ogsaa selv en Flaade, saa de blev mægtige ogsaa paa Havet. Erobrertogene gik ikke blot Nordpaa. Syd for de store Vandfald i *Nubien* blev den smalle Nildal erobret. Den dyrkedes omtrent som selve Ægypten, og By efter By anlagdes i disse Egne. Vest derfor i den *nubiske Ørken* havde man rige Guldminer.

Det fredelige Ægypten bliver en erobrende Stormagt.

Syrien erobres.

Nubien.

I Begyndelsen vandt Ægypterne deres Sejre let. Men senere fik de farlige Modstandere i *Hetiterne,* der fra Lilleasien brød ind i Syrien og skabte et mægtigt Rige. Det kom til en lang og blodig Krig mellem de to Stormagter. Af alle de mange Kampe ved vi bedst Besked om dem, der fandt Sted under den navnkundigste af alle Ægyptens Konger, *Ramses II* o. 1300 f. Kr.

Hetiterne en ny Stormagt.

Ramses II o. 1300 f. Kr.

Den ægyptiske Hær.

Den *ægyptiske Hær* naaede under Ramses II sit højeste. I den Tid, da Ægypterne kæmpede mod Hyksos, og i de første Erobringskrige bestod Hæren af udskrevne Bønder, anførte af Officerer, som tilhørte de gamle Høvdingefamiljer. Men Ægypterne blev kun Soldater, naar de var haardt nødt til det. Paa Udskrivningsdagen begræd Slægt og Venner de Ulykkelige, der blev taget til Soldater, som man ellers klagede og jamrede over den Døde paa hans Begravelsesdag. Talrige Digte skildrer Soldatens sørgelige Skæbne. „Allerede som Barn," hedder det om Officeren, „føres han bort fra sit Hjem og indespærres i en Kaserne. — Man prygler ham, saa hans Bug sidder i blodige Saar. — Man prygler ham, saa hans

Udskrivning.

Øjenbryn flækkes. — Man prygler ham, saa hans Hoved faar store Skrammer. — Man lægger ham ned og prygler ham som en Papyrus." —

Saadan er Opdragelsen, og bedre bliver det ikke siden:

„Hør hans Skæbne i Syrien, under Marscherne i det fremmede Land. — Han maa bære sin Mad og det Vand, han skal drikke, paa sine Skuldre som et Æsel. — Han maa drikke raaddent Vand. — Staar han overfor Fjenden, da er han som en skælvende Fugl. — Vender han levende tilbage til Ægypten, da er han som et Træ fortæret af Ormene."

Ramses II o. 1300 f. Kr.

Leppper. Kongerne føjede da ogsaa snart fremmede Lejetropper til de værnepligtige Ægyptere. Paa Ramses II's Tid var de fremmede en meget stor Del af Hæren.

Stridsnene. Før Befrielseskrigen havde Ægypterne kun kæmpet til Fods. Hyksosstammerne brugte derimod *Stridsvogne;* det var en af Grundene til, at de sejrede saa let. Men Ægypterne lærte dem Kunsten af og overgik dem snart. Deres Stridsvogne blev lettere og bedre; de var af det letteste Materiale: Træ og Læder; en Mand kunde

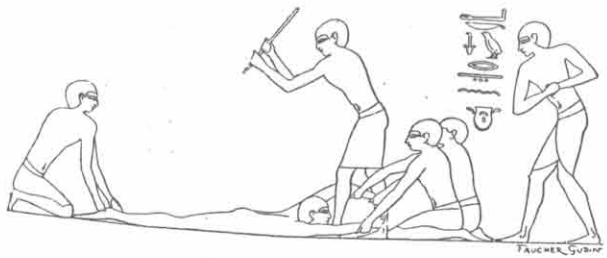

Ægyptisk Pryglescene.

bære sin Vogn paa Ryggen. Hver Vogn var forspændt med 2 Heste og bar 2 Mand, en Kriger og en Vognstyrer. I Erobrertiden var dette Rytteri paa Stridsvogne den vigtigste Del af Hæren. Kongen og nogle af de fremmede Lejetropper bar Hjelm og en let Brystrustning; de ægyptiske Soldater nøjedes for det meste med et lille Træskjold, beklædt med Oksehud. Deres Angrebsvaaben var Sværd

og Lanse, Økse og Bue. Fodfolket ser man kun lidt til paa Billederne fra denne Tid.

Kong Ramses' store Sejr.

Mellem de mange Slag, som Billederne og Indskrifterne fortæller os om, er der et enkelt, hvorom vi ved nærmere Besked. Det er et stort Slag, Kong Ramses II i sit femte Regeringsaar vandt over de „usle Hetiter". Et helt Heltedigt fortæller derom, og rundt om i Riget har Kongen ladet indhugge Skildringer af denne Bedrift. Ægypterhæren laa i Lejr tæt ved en syrisk Fæstning, fortælles det. Lejren var som sædvanlig en aflang Firkant. Rundt om den gik en mandshøj Vold med en Grav foran; flettede Vidjeskjolde dækkede Volden; kun en enkelt Port førte ind til Lejren. Kongen og hans Høvdinge var bekymrede; Fjenderne var ikke til at finde, og dog frygtede de, at Hetiterhæren var nær. Til sidst besluttede de at marschere frem for at opsøge den. Det meste af Hæren drog af Sted. Kun Kongen og en Tredjedel af Tropperne var endnu tilbage. Da kom en Spejder styrtende og meldte, at Fjendehæren var der. Og tæt i Hælene paa ham fulgte virkelig Hetiterne. Før Ægypterne havde faaet Tid til at samle sig, brød de ind i Lejren. Da besteg Kong Ramses sin Stridsvogn. Vældig styrtede han sig ind i Fjendeskaren; ved hans Side ses paa Billederne en Løve, der følger ham i Kampen. Rundt om ham segnede hans Kampfæller. 2500 fjendtlige Stridsvogne omringede ham, siger Indskrifterne. Men han styrede uforfærdet sin Vogn mod dem. „Alle Fjender," siger han, „følte deres Hænder uden Kraft overfor mine Lemmer; de formaaede

Kong Ramses paa sin Stridsvogn med sin Løve.

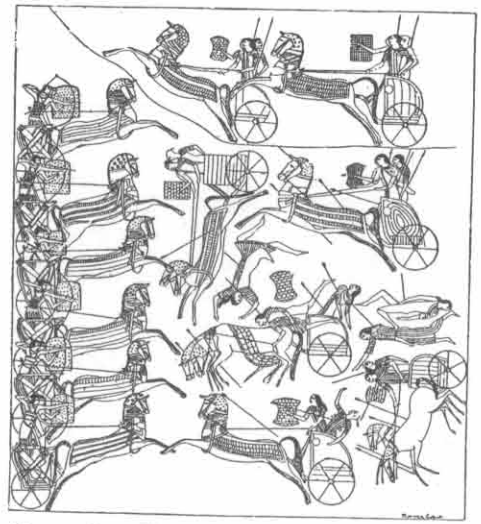

Slag mellem Ægypter og Hetiter. Til venstre de ægyptiske Stridsvogne, alle lige langt fremme, til højre Hetiterne i Uorden.

ikke at holde fast hverken ved Bue eller Kastespyd. Da min Vognstyrer saa, at jeg var omringet af saa mange Vogne, grebes han af Forfærdelse; hans Hjerte bankede i Angst, og en stor Skræk kom over alle hans Lemmer. „Men Kongen opmuntrede ham. „Fat Mod! Vognstyrer. Jeg vil fare løs paa dem som Høgen paa sit Bytte, jeg vil dræbe og tilintetgøre dem og træde dem i Støvet under mine Fødder. Hvad betyder disse Uslinge overfor mig? Thebens Gud har givet deres Liv i min Haand." Kampen varede i timevis; trods Kongens Bedrifter, der i Indskrifterne skildres med fantastisk Overdrivelse, syntes den haabløs for Ægypterne. Men straks, da Hetiterne angreb, var der gaaet Ilbud efter den Del af Hæren, der var brudt op for at drage videre. Mens Kampen endnu rasede, begyndte de bortdragne ægyptiske Tropper at vende tilbage. Da Hetiterne saa

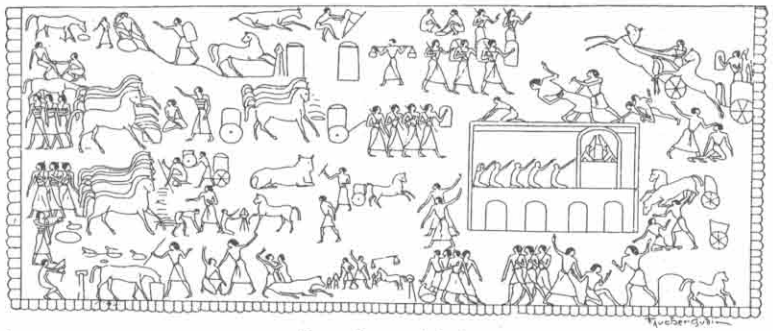

Kong Ramses' Lejr.
I Midten Kongens Hus, hvor Præsterne knælende fremsiger Bønner; rundt derom Stormændenes Smaahytter; for Soldaterne, Hestene og Okserne er der hverken Hytter eller Telte. Hetiterne er trængt ind i Lejren i Hjørnet til højre; en Afdeling Fodfolk søger at standse dem.

dem, forstod de, at Slaget var tabt og flygtede. Dagen efter begyndte Kampen igen, men Ægypterne sejrede atter. Den „usle Hetiterkonge" maatte i ydmyge Ord bede om Fred. Da hans Sendebud kom til Ramses, var denne optaget af at se paa, hvorledes Soldaterne bragte Hænderne af de dræbte Fjender til Skriverne, der skrev dem op som Vidnesbyrd om hver Mands Bedrifter. Han hørte dog Fjendernes Bøn om Fred; det var det klogeste; Hetiterhæren var endnu talrig, og deres Fæstning laa tæt ved. Men denne Fred blev snart brudt. I 16 Aar endnu varede den store Krig. Men Kong Ramses overlod nu Krigsførelsen til sine Høvdinge, og i sit 21. Regeringsaar sluttede han en varig Fred. Han ægtede Hetiterkongens Datter, og fra nu af var der Venskab mellem de to Folk. Hetiterne beholdt det nordlige, Ægypterne det sydlige Syrien.

Ny Fredstid efter 1.300: Ægypternes bedste Tid.

De sidste 46 Aar af Ramses II's Regering gik i Fred. Det synes at have været Ægyptens bedste Tid. Fra ingen anden

Periode er Mindesmærkerne saa mange. Byerne laa tæt op ad hinanden langs Floden. Deltaet, der før havde været et daarlig dyrket Sumpland, blev nu stærkt befolket; Handelen med Asien skabte her stor Rigdom. Og mod Syd i Nubien efterlignede

Deltaet.

Nubien.

Soldaterne bringer de afhuggede Fjendehænder til Skriverne, der noterer Tallet for hver Soldat.

de *ætiopiske* Stammer deres ægyptiske Herrers Kultur. Memfis var stadig en stor og rig By, men Hovedstaden var det herlige *Theben*. Den store By strakte sig milevidt Øst for Floden paa et af de Steder, hvor Dalen er bredest. Yderst laa snavsede Forstæder med snevre Fattigmandsgader, længere inde fulgte velbyggede Gader, hvor Købmænd og velhavende Haandværkere havde deres Hjem. Hist og her laa en Stormandsvilla, en hel Samling af pragtfulde Bygninger med store Gaarde og

Theben Hovedstad.

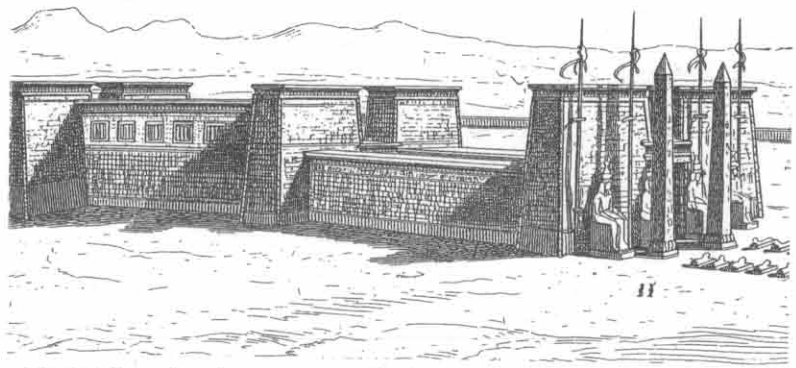

Ægyptisk Tempel, saaledes som man efter Ruinerne maa antage, at det har set ud.

Haver, eller et endnu prægtigere Kongeslot. Men over dem alle hævede de mægtige Templer sig. De dannede ligesom en hel By, lange Alléer af Sfinxer gik fra det ene Tempel til det andet. Alle Templer var bygget efter samme Plan. En Allé af Sfinxer førte op til Porten; foran den var rejst to vældige *Obelisker* o: slanke Stensøjler dannede af en sammenhængende

Tempelbyer.

Sfinxalléer og Obelisker.

Sten, ikke sammensat af mange mindre Sten som Nutidens Stensøjler. Ved Siden af dem stod høje Kongestatuer. Gennem Porten naaede man ind i en Forhal, omgivet af Søjlerækker. Derefter fulgte en stor overdækket Søjlehal og bag denne en Række mindre Kamre. Længst inde i en lav mørk Celle gemtes Gudebilledet. Det prægtigste af alle Templerne var det, som Kongerne rejste til Ære for Thebens Skytsgud *Amon*.

Amons-templet.

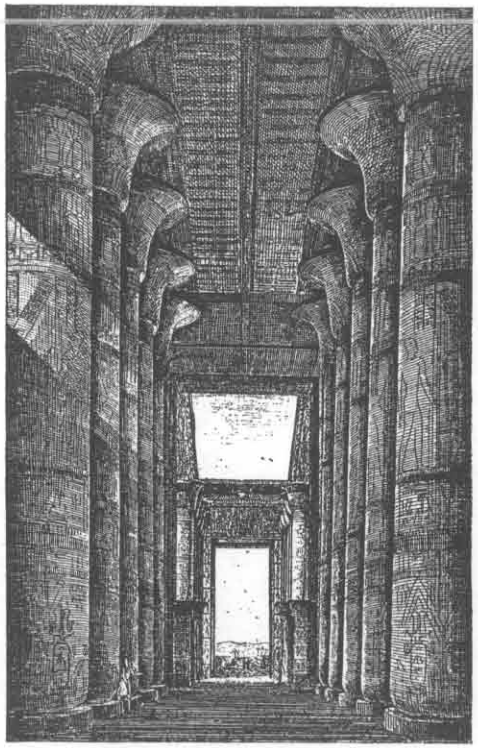

Indgangen til Søjlehallen i Amons Tempel.

Fra gammel Tid laa der i Theben et lille beskedent Tempel, hvor Thebens Fyrster havde dyrket deres Bygud før den Tid, da de herskede over hele Ægypten. Uden om det rejste de rige Erobrerkonger det ene Bygningsværk efter det andet. Hver af dem stræbte at overgaa sin Forgænger. Til sidst var det som en hel Tempelstad, 1100 Fod lang, 330 Fod bred, i Areal 6 Tønder Land, lige saa meget som Kongens Nytorv, men dog kun halvt saa meget som Chufus Pyramide. Den smukkeste Del deraf er en mægtig Søjlehal, der fuldførtes under Ramses II. Midt i Hallen hæver 2 Søjlerækker, hver med 6 Søjler, sig til en Højde af 70 Fod, lidt højere end et moderne 5 Etages Hus; paa hver Side af dem løber 7 Rækker af noget lavere Søjler. 134 Søjler ialt bærer det flade Tag. Templets Vægge, Søjlerne og Obeliskerne er dækkede med Relieffer, Malerier i brogede Farver og smukt udførte Indskrifter. Rundt om i Templet staar store Kongestatuer.

Denne Tids Konger satte deres Ære i at gøre Templerne saa prægtige som mulig. Men derfor glemte de ikke *Gravene*. Paa den anden Side af Nilen i Bjergene mod Vest, fjernt fra de

Levendes larmende By laa de Dødes stille Stad. Derovre indhuggedes i Klipperne de Grave, hvori Ægypterne nu gemte deres Slægtninges Lig. De er ikke saa imponerende som Pyramiderne, men ogsaa disse Grave har dog kostet et meget stort Arbejde. Udenfor Kongegravene rejstes tit et lille Tempel.

De Dødes Stad.

Den ægyptiske Kultur.

Statens Styrelse. De ægyptiske Konger var enevældige; og alle Ægyptere nærede den dybeste Ærbødighed for Kongen. De priser ham i Ord, der er lige saa stærke som dem, Jøderne brugte om Jahve.

Kongerne enevældige.

Han er „Solens Søn" siger de, ja han er selv en almægtig og alvidende Gud: „Naar Du sover i dit Palads, da hører Du alt, hvad der tales paa hele Jorden, thi Du har en Million Øren. Dit Øje straaler stærkere end Himlens Stjerner og ser bedre end Solen. Hvert Ord, der tales, naar til dit Øre, selv om den Mund, hvorfra det udgaar, er skjult bag Husets Vægge. Dit Øje skuer hver Gerning som øves i Løndom. Hvis Du siger til Vandet: Kom! stig op i Bjergene, da vil Himlens Sluser aabne sig paa Dit Bud, thi Du er en Gud. Den Gud, som hersker, er i Din Mund, Visdommens Gud i Dit Hjerte. Din Tunge er Sandhedens Tempel; der bor en Gud paa Dine Læber. Din Vilje fuldbyrdes hver Dag." De mægtigste Stormænd roser sig i deres Gravskrifter af, at de „har levet under deres Herres Fødder"; selv en Ypperstepræst er stolt af, at Kongen „tillod mig at kysse hans Fod i Stedet for at kysse Jorden foran ham." I Indskrifterne skilles Kongens Navn fra alle andre Ord ved en Ring; man vover ikke at nævne hans Navn; ligesom Sultanen nu kaldes „den høje Port", kaldtes Ægyptens Konge *Per'a (Farao)*, ɔ: det store Hus. Kongerne afbildes langt større end alle andre Mennesker; selv Dronningerne er helt smaa ved Siden af dem. Kongen lever i sit Palads

Kongedyrkelsen.

Konge og Dronning. Gravbillede fra Memfis o. 2500 før Kr.

omgivet af talrige Hoffolk og Haremskvinder. Dronningen er sædvanlig af Kongens Slægt, ofte hans Søster; undertiden har Kongen to Dronninger, saaledes Ramses II, der dertil føjede en tredje, da han ægtede Hetiterkongens Datter. Desuden havde Kongen altid mange Medhustruer. Indskrifterne nævner 111 Sønner og 59 Døtre af Ramses II. Der blev spundet mange Intriger indenfor Paladsets Mure; opbevarede Procesakter fortæller om Haremssammensværgelser, der ganske ligner dem, vi kender fra de tyrkiske Sultaners Hof. Det var ikke sjældent, at en af de mægtige Fyrster blev styrtet ved en saadan Sammensværgelse, og at en ny Slægt derefter fik Magten.

Styrelsen af Rigets Provinser var i de ældre Riger overladt Statholdere af de gamle Høvdingeætter. Afstandene var forholdsvis sto-

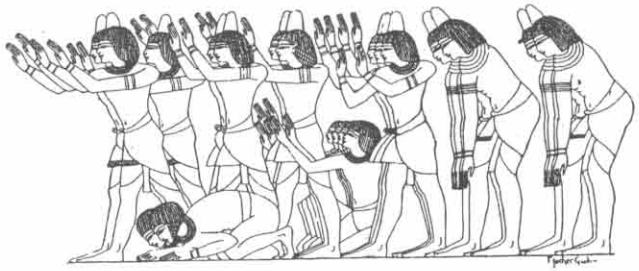

Ægyptere, der hylder Kongen.

Statholderne, selvstændige i de ældre Riger, lydige i det nye Rige.

re, og Kongen og hans Hjælpere kunde daarlig føre Kontrol med Statholderne. I det nye Rige, da Theben var Hovedstaden, var Statholderne derimod lydige Embedsmænd; talrige Tilsynsmænd bragte nu Kongens Befalinger rundt i Landet og passede paa, at alle Embedsmænd adlød hans Bud; ægyptiske Embedsmænd holdt af at skrive meget, og utallige lange Beretninger strømmede fra alle Dele af Riget til Kongeslottet i Theben. Under de høje Embedsmænd fandtes en Mængde lavere, og en flink Skriver kunde tjene sig frem fra de laveste til de højeste Stillinger. Ægypten var en rigtig Embeds- og Kontorstat ligesom Romerriget efter Konstantin den Stores Tid.

Lavere Embedsmænd.

Kontorstat.

Religion, Videnskab, Litteratur og Kunst. De allerfleste af de Indskrifter og Billeder, vi har fra det gamle Ægypten, er fra Templer og Grave. Det er da rimeligt, at de især giver os Besked om Ægypternes Religion. Det fremgaar af dem, at Ægypterne ligesom andre Folk har begyndt med at tro paa *Aander*. De har tænkt sig, at ved Døden skiltes blot Sjælen fra Legemet; Sjælen levede videre. Det gjaldt derfor at gøre Tilværelsen efter Døden saa behagelig som mulig for de Afdødes Sjæle. De maatte have deres Legemer bevaret saa godt,

Religionen oprindelig en Aandetro.

som mulig; de maatte have et Opholdssted, som var deres eget, og de maatte have Mad og Drikke; ellers vilde de flakke omkring hjemløse, sultne og tørstige og bringe Fordærv over de Efterkommere, der sørgede saa daarlig for dem. Derfor balsamerede man Ligene, saa de har holdt sig i Aartusinder; derfor rejste Fyrster og Stormænd sig de uforgængelige Grave, medens de elendige Fattige maatte nøjes med at blive gravet ned i Sandet, ulykkelige efter Døden som i Livet; derfor bragte Efterkommerne dens Døde Mad og Drikke i Graven til bestemte Tider, han fik nyttige Redskaber med, og han omgaves i Graven med Billeder af alt det, der havde været hans Glæde i Livet: Familjen og de ydmyge Bønder, det herlige Palads, de store Hjorder og de frugtbare Marker. Senere fik man den Tanke, at det maatte være nok, naar Billederne var der. Det var saa dyrt og besværligt at blive ved at bringe Mad og Drikke ud i Graven, der tit laa langt borte; det var meget bedre at afbilde Bord, Tallerken og Krus med Spise og med Drikke derude; naar man blot omgav dem med hellige Formler, troede man, at den Døde kunde mætte sig ved Synet deraf. Til sidst opstod den forunderlige *Osirislære*.

Osirislæren.

Osiris, hed det, var Solens Gud. Hans onde Broder *Set* dræbte ham; men Osiris havde med sin Hustru, *Isis,* Himlens Gudinde, en Søn ved Navn *Horus,* den næste Dags Sol. Han overvandt Set og kaldte sin Fader til Live igen ved hellige Formler, ved „Ordets" Tryllemagt. Som Horus vakte Osiris, saaledes kunde Præsten, der kendte de hellige Ord, give den Døde Livet igen og gøre ham til et med Osiris, gøre ham til Gud. Paa den Maade kunde selv den Fattige blive lykkelig efter Døden, blot en Præst „læste" over ham. I utallige Grave indskreves de mægtige Trylleord. Det er endeløse Ramser; atter og atter gentages det, at den Døde er Osiris lig, Osiris selv, Gud ligesom han, alle Guder anraabes om at anerkende ham, onde Aander udjages o. s. v. I det nye Riges Tid blev disse Formler saa lange, at de ikke som før kunde faa Plads paa Kisterne. De indskreves paa Papyrusruller, der nedlagdes i Graven ved Siden af Liget. Det er de underligste Ting, der fortælles i disse *„Dødebøger"*. De skildrer, hvorledes Sjælene drager langt Vest paa til Osiris' lykkelige Rige; paa Vejen trues de af farlige, vilde Dyr: Krokodiller, Slanger o. s. v.; naar de er sluppet forbi dem og kommer til Osiris, stilles de for 42 Dommere. Dommerne bærer de besynderligste Navne og afbildes i fantastiske Dyreskikkelser; hver af dem forhører den Døde om en af de 42 Dødssynder; her gælder det at kunne sværge med de rigtige

„Dødebøger".

Ord: „Jeg har ikke stjaalet, ikke lumskelig myrdet noget Menneske, ikke dræbt helligt Kvæg og ikke øvet Utugt; jeg har ikke spottet hverken Kongen eller min Fader, ikke luret og ikke sladret og ikke bragt nogen til at græde o. s. v. "Hvorledes det gik de Døde efter Dommen, havde man ikke nogen bestemt Mening om.

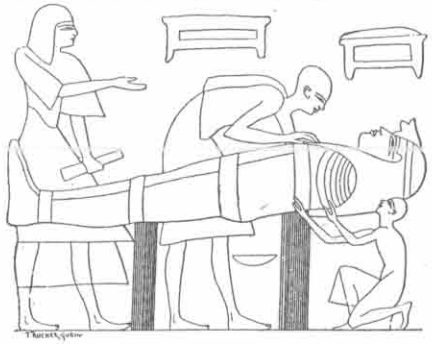

Præsten fremsiger de hellige Formler, medens Mumien svøbes ind.

Begravelser.

Ægypternes Forestillinger om de Afdødes Liv i Gravene førte med sig, at de lagde den allerstørste Vægt paa *Begravelsen.* Saasnart Døden var indtruffet, gik der Bud efter Balsamereren. Man havde tre Maader at balsamere paa: en meget dyr for Konger og Stormænd, en billigere for jævne Folk af Middelstanden og en meget billig for de Fattige. Havde den Døde været en rig Mand, gik alt meget omhyggelig og omstændelig til. Indvoldene blev taget ud og erstattet med Salt og Kryderier, som skulde hindre, at Liget gik i Forraadnelse; derefter lagde man Liget i Natronbad, hvor det blev liggende i 70 Dage; naar de var gaaet, indsvøbtes det i fint Linned, saa det blev som en fast Pakke. Indvoldene gemtes i smaa Krukker. Alt foregik under Fremsigelse af talløse Besværgelsesformularer. Disse *Mumier* har holdt sig lige til vore Dage.

Balsameringen.

Indsvøbt Mumie.
Omtrent 1500 f. Kr.

En Rigmands Begravelse.

Medens Balsameringen stod paa, lod den Dødes Slægt alt berede til Begravelsen. Graven blev bragt i Stand, forsynet med Billeder og Indskrifter, og der blev lavet Vogne, Møbler, Redskaber og Brætspil, som skulde med i Graven. Mellemtiden gik for Familjen i Jammer og Klage. De spiste ikke Kød eller Ost og drak ikke Øl eller Vin; deres Kost var Vand og Brød, Mændene lod Skæg og Haar vokse, Kvinderne lod deres Haar uredt og holdt op at sminke sig. To Gange om Dagen samledes amiljen i den Dødes Værelse for at græde over ham. Paa Begravelsesdagen

mødtes den endnu en Gang om hans Mumie under Graad og Klageraab. Naar Ligbærerne kom for at hente Liget, styrtede Kone og Børn eller andre Slægtninge sig over dem, ligesom for at fravriste dem deres Bytte. Men snart opgav de Modstanden, og Ligtoget kunde drage af Sted. I Spidsen bares Offergaverne; derefter fulgte Vogne, Møbler, Vaaben og Smykker, alt det, der skulde med i Graven; saa kom de jamrende Grædekoner; efter dem fulgte Ligvognen af Form som en Baad; den blev trukket af Bønder og Okser paa en Slæde. Rundt om flokkedes Slægt og Venner. Toget gik ned til Nilen; man sejlede over den under Bøn og Klage og drog saa videre til Klippegraven, hvor Mumien og alt det, den Døde skulde have med, blev ført ind under Fremsigelse af nye Besværgelsesformularer.

Aandetroen var en meget vigtig Del af Ægyptens Religion, men det var ikke nær hele deres Religion. Hver By havde sine

Byguder.

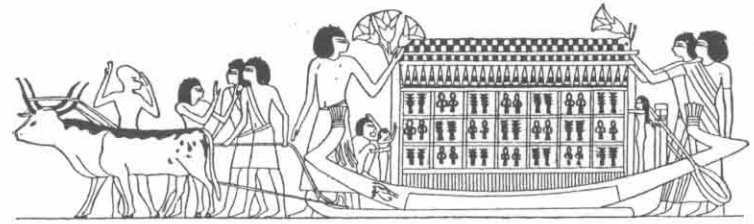

Del af et Ligtogsbillede. Ligkisten trukket af Bønder og Okser og fulgt af den afdødes Venner.

Skytsguder og Værneaander, som dens Beboere ofrede til for at faa Hjælp fra dem. Disse Værneaander var ofte, ligesom hos Indianerne og andre vilde Folk, Dyr, f. Eks. Krokodillen, Ibisen og mange flere. Den helligste af dem alle var *Apis-Tyren.* Den skulde være sort med en hvid Plet i Panden, et Ørnebillede paa Ryggen og Billedet af en Torbist paa Tungen. Den havde sit eget Tempel i Memfis og sine egne Præster. Naar den døde, var der Sorg over hele Ægypten, indtil en ny var fundet. De fleste af disse Guder blev kun dyrket indenfor en mindre Del af Riget. Kun enkelte blev æret overalt, især Kongebyernes Skytsguder, først *Ptah* i Memfis, siden *Amon* i Theben. I det nye Riges Tid, da Kulturen stod højest, syntes dog de mest dannede, at det var urimeligt at tro paa alle de mange Guder, det menige Folk dyrkede. De tænkte sig, at det kun var Underguder; over dem alle var der een Gud, bedre og mægtigere end alle de andre, „den store Gud", Solguden *Re.*

De hellige Dyr. Apis-Tyren.

Solguden Re.

Efterhaanden som Religionen blev mere indviklet, blev

Præsternes Magt stiger.

Præsterne mægtigere og rigere. Det var jo dem, der vidste Besked om den sande Lære og kendte de frelsende Formler.

Hvert Tempel sit Præskab.

Hvert Tempel havde sine Præster; kun de maatte komme ind i det Allerhelligste, hvor Gudebilledet stod. De klædte det paa og af, sminkede det, gav det Mad og Drikke, dansede og spillede for det, alt under dybe Bøjninger og under Fremsigelse af hemmelighedsfulde Formler. Det store Folk deltog i Processionerne paa de store Festdage til Gudernes Ære; de fik da Lov at komme ind i Templets Forhal, men ikke længere. Baade Kongerne og Stormændene skænkede Templerne mægtige Gaver. En af Erobrertidens Konger har efterladt en Fortegnelse over det, han har skænket Templerne i de 31 Aar, han styrede. Det er en Papyrusrulle, der er 133 Fod lang, og blandt Gaverne er der 113,433 Trælle, 493,386 Stykker Kvæg og 2756 Gudebilleder af Guld og Sølv. Hele Byer og store Landstrækninger tilhørte Kirken. Det rigeste af alle Templerne var *Amons-Templet* i Theben, ligesom det var det største og prægtigste. Dets Ypperstepræst blev den mægtigste Mand næst efter Kongen, ja, der var Tider, hvor hans Magt blev farlig for Kongerne; da en af Kongerne prøvede at tilintetgøre Amonsdyrkelsen og gøre Solguden til Ægyptens eneste Gud, rejste Præsterne en forbitret Modstand, og hans Slægt blev snart styrtet fra Magten.

Folket tager i Procession.

Templer.

Amons-templet i Theben det ældste.

Videnben.

Præsterne besad alene den hellige Visdom, men den verdslige Kundskab delte de med „*Skriverne*". Denne Betegnelse for Ægyptens boglærde Mænd viser hvor stor Betydning, Ægypterne selv tillagde Skrivekunsten. Det synes, at Ægypterne ligesom andre Folk er begyndt med at *tegne;* de har søgt gennem Billeder at udtrykke, hvad de havde at fortælle. Men allerede i den ældste Pyramidetid var denne besværlige Billedskrift blevet til en virkelig *Bogstavskrift.*

Først ledsiden Bogstaver.

Bler.

Man begyndte med ligefrem at tegne saadanne Ting, som kunde tegnes. For at betegne Ordet *Ansigt,* ægyptisk *hr,* tegnede man et Ansigt , Solen, ægyptisk *re* betegnedes ved et Solbillede ⊙; ogsaa Bevægelser og Handlinger kunde man betegne paa denne Maade; naar man vilde skrive „flyve" tegnede man en flyvende Fugl ; ogsaa for abstrakte Begreber havde man Tegn, et Alenmaal —— betød Retfærdighed o. s. v. Lidt efter lidt gik man videre. Mange Ord bestod af en enkelt Stavelse; den kunde forekomme i en anden Forbindelse med en anden Betydning; alligevel brugte man samme Stavelsestegn for den; saaledes brugtes Billedet af en Hare , hver Gang Stavelsen wn forekom. Endelig naaede man de virkelige Lydtegn, Bogstaver; hver Lyd betegnedes med Billedet af et eller andet, hvis Navn begyndte med denne Lyd; Mund hed f. Eks. ro, skrevet , man betegnede da overalt Bogstavet r ved dette Tegn.

Stavelsen.

Bogstaver.

Kun Konsonanter.

Paa den Maade fik man et bestemt Tegn for hver Konsonant. Vokalerne skrev man derimod ikke. Det var da altid lidt svært at læse denne Skrift; de samme Tegn kunde have meget forskellig Betydning. Ægypterne blev derfor ved at føje Billeder ind; naar de havde skrevet et Ord med Bogstaver, føjede de tit et Billede eller et andet Tegn til, som skulde lette Forstaaelsen. De skrev ud i et uden Adskillelse mellem Ordene, ofte modsat os fra højre til venstre. I de hellige Dokumenter blev de stadig ved at tegne Billederne og Ordtegnene meget omhyggelig; man havde god Tid, naar man skrev dem; men i det daglige Liv, naar man skulde skrive Indberetninger, Breve og Regninger var det for besværligt; da brugte man i Stedet for de hellige Tegn: *Hieroglyferne,* som Grækerne kaldte dem, en lettere Skrift, som Grækerne betegnede som den *demotiske* (folkelige). Bogstavet *m* angaves f. Eks. i Hieroglyfskriften ved et Uglebillede ; det blev først til , siden til og tilsidst til .

Hieroglyfer og demotisk Skrift.

Papyrus.

Ægypterne skrev som Regel paa *Papyrus.* Papyrusplantens lange Stængler blev skaaret i tynde Strimler; disse blev flettet i hinanden og banket sammen til en fast Masse, der blev omtrent som Papir.

Ægypternes Kundskab ringere end antaget.

Herodot og de andre Grækere, der paa hans Tid og senere besøgte Ægypten, følte sig helt overvældede af alt det, de der saa og hørte. De fik det Indtryk, at dette Lands Præster maatte være langt visere end alle andre Mennesker. Dette Ry har Ægypterne bevaret, lige til man lærte at læse deres Indskrifter og Bøger. Men da man først kunde det, saa man snart, at Ægypternes Kundskab alligevel ikke har været saa stor. Det meste af det, de har efterladt os, er ensformige religiøse Formularer; i Videnskaberne har de ikke drevet det vidt. Længst er de naaet i *Astronomien.* De regnede Tiden efter Solaaret paa 365 Dage, inddelt i Maaneder paa 30 Dage med 5 overskydende Dage, og de vidste, at Aaret i Virkeligheden var omtrent 365¼ Dag. Derimod var de ikke dygtige til at regne. De kunde lægge sammen og trække fra; men de kunde kun multiplicere med 2 ad Gangen; det kneb meget for dem at dividere og endnu mere at regne med Brøk. De kunde udregne Arealet af et Rektangel, men Trekantens Areal beregnede de forkert. Heller ikke *Lægekunsten* stod saa højt, som man har troet. Der er bevaret mange Lægebøger; de indeholder nogle Husraad og nogle Recepter; de sidste lyder som oftest paa Medicin, der er uskadelig, men ogsaa unyttig; dens Betydning har kun været, at de Syge fik noget, som de troede, de havde godt af. Men Lægerne var ikke ene om at kurere de Syge; Præsterne traadte til med Besværgelsesformularer, der skulde forjage „de onde Aander", som man troede var Sygdommens Aarsag; Formlerne ligner dem, der brugtes i Middelalderen, og som „kloge Mænd" og „kloge Koner" har anvendt helt op til vore Dage. I en af dem hedder det f. Eks.: „Løb væk Snue, Du Søn af Snue, Du der knuser Knoglerne, forstyrrer Hovedet, berøver Folk

Astronomi.

Solaaret.

Ringe Regnekunst.

Lægevidenskab.

deres Fedt og gør Hovedets syv Aabninger daarlige. Se, jeg bringer Lægemidlet mod dig: Mælk af en Kvinde, der har født en Dreng, og Lugtekorn. Det fordriver Dig, det helbreder Dig; det helbreder Dig, det fordriver Dig. Gaa straks væk. Stank, Stank, Stank!"

Ringe historisk Interesse.

Historie brød Ægypterne sig ikke meget om. Til Trods for, at vi har saa overmaade mange Indskrifter, kan vi derfor kun faa lidt at vide om, hvad der er sket i Ægypten. I det nye Riges Tid var Præster og Skrivere meget ivrige til at forfatte Forklaringer og Noter til de gamle religiøse Formularer. Desuden findes der mange Smaabøger om, hvorledes ordentlige Mennesker skal bære sig ad, en Slags Moral- og Anstandslærebøger. De indprenter alle, at man skal efterligne sine Forfædre og vise Lydighed mod sine Foresatte.

Religiøse Forklaringer.

Morallærebøger.

I en af Morallærebøgerne hedder det: Sæt Dig ikke, medens en anden staar, som er ældre end Du, eller som er i et højere Embede. Hvis du er en ringe Mand, saa slut dig til en af de Mægtige; da vil alle dine Veje blive skønne for Gud. Ær ham efter den Stilling, han har faaet, thi Rigdom kommer ikke af sig selv; det er dens Lov at komme til den, der elsker den. Buk Din Ryg for Din Foresatte; man lever godt, saalænge han er mild." Ægypterne kæmpede ikke gerne for nye Tankers Sejr; de slog sig hellere kritikløst til Ro ved gamle Meninger, end de forskede og grublede for at komme paa det rene med, om disse Meninger var rigtige. Deres højeste Livsvisdom samlede de i disse Ord: „Tag ikke et Ord bort og føj ikke et Ord til, men lær efter Forfædrenes Ord." Kun sjældent træffer vi en dristig Kætter, der tvivler om de gamle Meninger, En saadan har skrevet en lille Bog, som vi har bevaret under Titlen „En livstræts Samtale med sin Sjæl." Ingen kender Livets Mening, siger han, ingen ved, hvad Døden er; alt er Forfængelighed, Uretten sejrer: „den sagtmodige gaar til Grunde medens den frække bliver alles Ven." Døden er en Befrielse fra Livets Elendighed.

Æventyr, Rejseskildringer, Kærlighedsdigte.

Den samme Tilbøjelighed til at blive ved det gamle, finder vi i Ægyptens *Skønlitteratur og Kunst.* De Digterværker, som er bevarede, er ikke mange. Der er nogle Æventyr om Fyrster og Guder, nogle fantastiske Rejsebeskrivelser og nogle Kærlighedsdigte. Nutidsmennesker finder de fleste af dem stive og kunstige. Er Digterværkerne faa, saa er Statuer, Relieffer og Malerier des flere.

Kunsten dygtig, men stiv og regelbundlen.

De er udført med beundringsværdig Dygtighed og en sjælden Omhu. Men de er meget ensartede. Kunstnerne har arbejdet efter ganske bestemte Regler, som det gjaldt om at følge saa nøje som mulig. I Pyramidetiden mærkes det endnu ikke saa stærkt; da var det Opgaven at faa de Billeder, de Døde skulde have med i Gravene, til at ligne saa meget som muligt. Siden blev det vigtigere at følge Reglerne for, hvorledes en Gud, en Konge, en Præst o. s. v. skulde se ud. Menneskene paa de ægyptiske Billeder ser næsten altid lige ud til Højre; Skuldrene er drejede, saa de alligevel ses forfra; venstre Arm og venstre Ben strækkes frem; Kroppen faar derved en forvreden Stilling og hele Billedet bliver stift og livløst. Naar en

Gruppe af Mennesker afbildes sammen, staar hver af dem for sig; man har ikke det Indtryk, at de ser paa hinanden eller taler sammen. En Gang imellem hændte det dog, at en Kunstner brød Reglerne og fulgte sit eget Hoved.

Stormænds og Fattigfolks Liv og Arbejde. Der var i Ægypten meget langt fra den rige Godsejer, Præst eller Embedsmand til den fattige Bonde og Arbejder, og mellem dem fandtes en broget Mellemstand af lavere Embedsmænd, Handlende og Haandværkere.

Stor Klasseforskel.

Overklassen var meget rig. Den bestod af Kongefamiljen, de gamle Høvdingeslægter, fornemme Præster, høje Embedsmænd og Officerer.

Rig Overklasse.

Den ægyptiske Rigmand ejede som Regel store Godser, der dyrkedes af stavnsbundne Bønder; han havde sit Palads i en af Byerne, sine „Villaer" ude paa Landet. Han havde som oftest kun een Hustru af god Familje; hun blev behandlet som jævnbyrdig; de ægyptiske Kvinder færdedes frit og utilsløret paa Gaden og i Selskaber; de blev ikke lukket inde i Haremet som østerlandske Stormandshustruer i senere Tid. En rig Mand havde dog tit et Par mindre fornemme Medhustruer og næsten altid et talrigt Slavindeharem.

Store Godser.

Medhustruer og Harem.

De Bygninger, Ægypterne rejste for de Døde, var beregnet paa Evigheden, og de staar endnu. De Huse, som de boede i, var derimod byggede for det korte Liv, og de er alle forsvundne. De byggedes ikke af de kolde haarde Kampesten, men af Træ eller Teglsten. Bygningerne var lette og aabne; det gjaldt at holde den brændende Sol ude men give den kølende forfriskende Vind Adgang. Udenom Bygningerne laa for det meste en Have; Ægypterne elskede de skyggerige Haver; deres eget Land havde kun faa Træer, men fra Landene rundt om indførte de Vinranker, Frugttræer og andre Planter til Pryd og Skygge i deres Haver. Ofte var der midt i Haven en Dam.

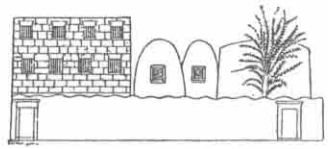

Rigmandspaladser.

Ægyptisk Billede af en Stormands Bopæl. Til venstre Beboelseslejligheden, tre Etager høj, bygget af Mursten, derefter to kuppelformede Lader, til højre en stor og hvælvet Forraadshal og en Have. Omkring det hele en lav Mur. Der findes andre Billeder, som viser langt flere Bygninger end her er angivet; ofte er Værelserne tegnet ved Siden af hinanden, saa man maa tænke sig til Sammensætningen.

Haver.

Møblerne var faa. Stolene var polstrede med Puder. Sengene ser ikke ud til at have været meget magelige. Borde brugte man i den ældre Tid ikke; man anbragte Maden paa smaa Skamler; senere fik man højere Borde. Væggene var behængt med brogede Tæpper, Gulvene belagt med tykke Maatter.

Møbler.

Ægypternes Dragt var meget simpel. Mændene nøjedes længe, selv i de rige Familjer, med et lille Skørt om Lænderne. Kvinderne bar en kort Kaabe, der begyndte ved Brystet og gik ned til Anklerne. Først i Erobrertiden, da de lærte andre Landes Skik at kende, blev Dragten mere sammensat. Mændene føjede til Skør-

Dragt.

tet en Skjorte, der dækkede Overkroppen; Præsterne blev dog ved at nøjes med det korte Skørt. Kvinderne fik ovenover den korte, tætsluttende Kaabe en anden, der kastedes løst over Skuldrene og fæstedes sammen over Brystet. Stoffet var fint, hvidt Linned, i den senere Tid helt gennemsigtigt. Ægypterne brugte ikke brogede Farver; de satte deres Stolthed i at holde det hvide, lette Stof skinnende rent. Ved højtidelige Lejligheder bar dog de fornemme Ægyptere kunstige, pragtfulde Embedsdragter. Ægypterne gik længe barfodet, siden fik de lette Sandaler; Hat brugte de ikke. Mændene lod Haaret klippe kort og Skægget rage af; det ansaa man for det mest renlige. Senere fik de kunstige Parykker, som de overgød med Salver, saa Haaret holdt sig i stive, kunstige Figurer. Kvinderne bar Haaret langt, salvede det flittig og anbragte det paa de kunstigste Maader; var deres eget Haar ikke langt nok, brugte de Paryk. De smykkede sig gerne med Haarprydelser, Halskæder og Armringe.

Parykker. *Smykker.*

Gæstebud. De rige Ægyptere holdt talrige Selskaber, snart store Gæstebud, snart fortrolige Vennesammenkomster. Mænd og Kvinder deltog sammen i Selskaberne; man spiste og drak godt; opbevarede Spisesedler har baade talrige og udsøgte Retter, og Billeder fra Selskaberne viser, at det kunde hænde, at selv Damerne drak sig fulde. Slavinder dansede og spillede under Maaltidet; der var Harpe- og Fløjtespil; Tjenerne bekransede og salvede Gæsterne. Talrige Digte priser Gilderne:

„Læg Myrrha paa dit Hoved, klæd Dig i Dit fineste Linned,
Salv Dig med ægte Salver, Guds vidunderlige Gave.
Smyk Dig, saa herlig Du kan,
Nyd de glade Dage med straalende Ansigt uden Rast og Hvile,
Thi ingen tager sine Goder med sig,
Og ingen vender tilbage, naar han først er gaaet bort."

Jagt og Fiskeri. Ogsaa ved Jagt og Fiskeri fordrev velstillede Ægyptere en Del af deres Tid. Hist og her i Dalen fandtes endnu udyrkede Sumpstrækninger, hvor Papyrusplanterne voksede tæt som en svømmende Skov, over hvilken der svævede en broget Sværm af Fugle. Ogsaa Lystfiskeri dreves paa de rolige Sumpvande og i de flade Nilarme. Man huggede her Fiskene med Lyster. Hjemme i Haven holdt Ægypteren af at sidde stille ved sin Fiskedam og mede. Farligere var Krokodille- og Flodhestejagten. Billederne viser ofte, hvorledes man jager Flodhesten med Harpuner, omtrent som nu Hvalerne. Men den rigeste Jagt var i Ørkenbjergene. Der var Harer og Ræve, Antiloper, Gazeller, Stenbukke, Pindsvin, Hyæner og Sjakaler, ja Leoparder og Løver. De farefulde Ørkenbjerge stod for Ægyterne i hemmelighedsfuld Glans. Det hed sig, at der fandtes de mærkeligste og farligste Dyr: vingede Gazeller, Løver med Fuglehoved o. s. v. Dannede Folk troede dog ikke paa disse Jægerhistorier. Mange rige Ægyptere havde hele Menagerier i deres Haver. Fremmede Dyr indførtes dertil: Bjørne, Elefanter, Aber; Aberne var Datidens Skødehunde.

En Barber, der har fundet en Kunde i et Værtshus og barberer ham før Spisningen.

Spisning i et Værtshus.

Menagerier.

Ogsaa Kampspil var en yndet Morskab, især Tyrekampene. Den herlige Tyr var for Ægypterne et Eksempel paa Mod og Styrke endnu mere end Løven. Slaverne forlystede tit deres Herrer med Akrobatkunster og al Slags Væddekampe. End oftere dansede Haremets Slavinder for Husherren under Sang og Spil. —

Kampspil.

Ægyptisk Fuglefangst paa Sumpene. Jægeren har Kone og Barn med i Baaden. Han rammer Fuglene med sin Bommerang, et krummet Træstykke omtrent som Negerne nu bruger det; Katten henter den ramte Fugl. Under Baaden svømmer Fiskene omkring.

Det er i Ægypten som næsten altid de øverste Folkeklassers Liv, vi kan faa mest at vide om, men de mange Mindesmærker giver os dog ogsaa et ganske godt Billede af, hvorledes de andre Klasser har arbejdet og levet.

Handel dreves mest i Ægypten selv. Transporten fra den ene Del af Riget til den anden skete sædvanlig paa Nilen. Den foregik ligesom Rejser paa store fladbundede Skibe. Der var elegante Rejseskibe for Kongen og Stormændene med bekvemme Kahyter, byggede som smaa lette Huse, og der var klodsede Fragtskibe, hvor der var knap Plads til Mandskabet. Skibene dreves frem snart ved Aarer, snart ved brede Sejl, undertiden slæbtes de i Tove indefra Bredderne. Paa Land var *Æslet* Transportdyret, siden ogsaa *Hesten;*

Handel. *Transport paa Nilen.* *Æsler.*

Udenlandsk Handel inge men voksnde.

derimod kendtes Kamelen ikke. Handelen med Udlandet var længe kun ringe. Man drev lidt Tuskhandel med de nubiske Stammer og med det sydlige Arabien, Røgelsernes Land. I Erobrertiden kom dertil en ret livlig Handel med Syrien, og Ægypten begyndte nu at faa en Handelsflaade.

Salg af Parfume. Salg af Fisk.

Haandværket er vigtigere.

Kunsthaandværk.

Haandværket var langt vigtigere. Mange af Haandværkerne var tillige Kunstnere. Haandværkerne solgte for det meste selv deres Varer fra Smaabutikker; desuden var der af og til Markeder. Mønt kendtes ikke; man beregnede Varernes Værdi i Forhold til en vis Kobbervægt; naar f. Eks. en Okse kostede 120 Uten, kunde man købe den for 1 Stok til 25 Uten, 11 Krukker Honning à 1 Uten og forskellige Smaating til en samlet Værdi af 84 Uten.

Ingen Mønt, en Slags Tuskhandel.

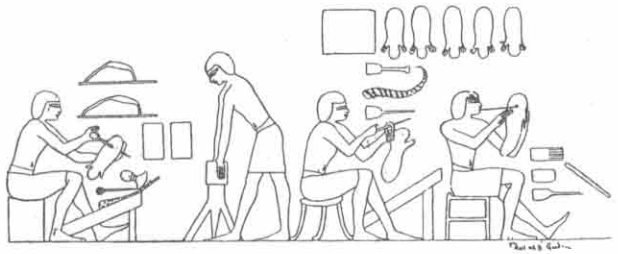

Skomagerværksted, hvor 4 Svende er ifærd med at lave Sandaler.

Borgerskabets Velstand.

Den borgerlige Middelstand naaede en ikke ringe Velstand. I Theben laa i Byens Centrum store Forretningskvarterer med velbyggede Huse, selv om disse altid var beskedne i Sammenligning med Stormændenes Paladser. Deres Beboere efterlignede, saa godt de kunde, de Rige i Dragt og Levevis. Her nøjedes dog hver Mand med een Hustru; de havde ikke Raad til at holde Harem. For mange af disse Borgerfolk var det deres store Maal at faa deres Børn opdraget til Skrivere; for dem stod jo alle Veje aabne. Og skønt mange Skrivere neppe har haft det saa godt som de mere velhavende Haandværkere, saa de dog ned paa hele denne Klasse.

Ikke Flerkoneri i Borgerskabet.

Skriverne beklager Haandværkerne.

Vi har bevaret en Skildring, som en Skriver har givet af de forskellige Haandværkeres haarde Livsskæbne. Det hedder der:

„Jeg har set Smeden ved hans Arbejde — foran hans Ovn. Han har Fingre som en Krokodille — og er snavset som Fiskerogn." „Barbereren arbejder til langt ud paa Natten. — For at kunne sætte sig til Bords og strække sig paa sit Leje — maa han løbe fra Gade til Gade — og søge sig Kunder." „Farverens Fingre stinker — deres Lugt er som Lugten af raadne Fisk — hans Øjne lukker sig af Træthed — og dog kan hans Haand ikke standse — den maa blive ved at arbejde med Tøjet — til sidst hader han det Tøj!"

Proletariatet.

Under Middelstanden fandtes en talrig Proletarbefolkning. I

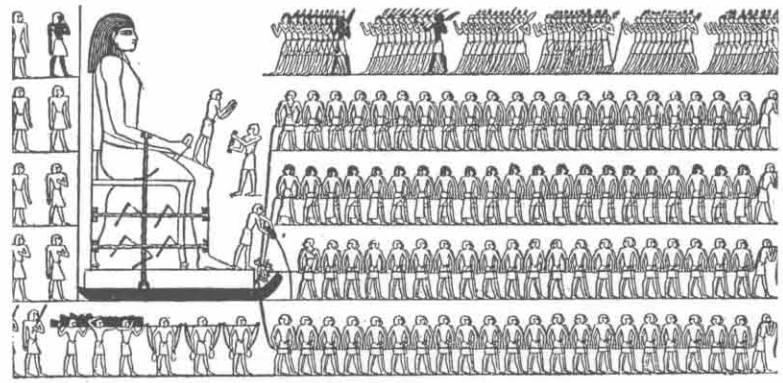

En vældig Statue slæbes af store Arbejderskarer. Billedet giver et Indtryk af, hvorledes der ødsledes med Arbejdskraft.

Arbejderforstæder.

Thebens Forstæder var Husene smaa og usle, et eller to Værelser næsten uden Møbler. I de andre Byer fandtes lignende Kvarterer. Det er de Tusinder, som levede her, der har brudt Sten til de stolte Bygninger, har slæbt dem til Arbejdspladserne og føjet dem sammen. De arbejdede for Kongen eller for en af de rige Herrer. De samledes i smaa Arbejderkompagnier under Kommando af Arbejdsfogder og Tilsyn af Skrivere. Fogdens Kendetegn paa Billederne er Stokken, og han brugte den flittig. „Mennesket har en Ryg," siger et ægyptisk Ordsprog, „han lystrer kun, naar han faar Prygl." Indskrifter og Papyrusruller viser, at der tit var Uro blandt Arbejderne. Det hænder, at det Korn, der skal uddeles til dem, ikke kommer i rette Tid, eller at de har brugt det op før Tiden. Straks gør de *Strike;* under Skrig og Spektakel styrter de til Statholderens eller Arbejdsherrens Palads og kræver Korn. Man uddeler lidt til dem, de takker ydmygt og genoptager Arbejdet. Mange af Arbejderne var fremmede *Slaver;* nogle af dem havde man taget i Krig, andre var købt i Nabolandene. De anvendtes mest i de nubiske Guldminer,

Arbejderkompagnier.

Prygl.

Striker.

Fremmede Slaver.

Stavnsbundne Bønder. hvor de havde en grufuld Tilværelse i de ophedede Minegange. Ogsaa paa Landet var der et stort Proletariat: de stavnsbundne Bønder, der dyrkede Godserne for Kongen, Præsteskabet og Stormændene.

Agerbruget. De almindeligste *Kornsorter* var Byg og Hvede og siden Durra.

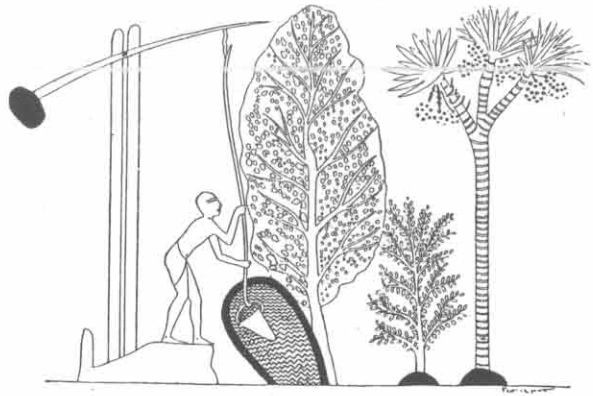

En Bonde øser ved Hjælp af et Hejseapparat Vand op af en Kanal til at vande Markerne med.

Kvægavl. Grøntsager dyrkedes flittig. *Kvægopdrætningen* var ikke mindre vigtig end Kornavlen. De ægyptiske Godsejeres Hjorder taltes i Tusindtal: Hornkvæg, Æsler, Faar, Geder, senere ogsaa Heste; Svin nævnes sjældent. Desuden fangede Bønderne Fisk og Fugle til deres

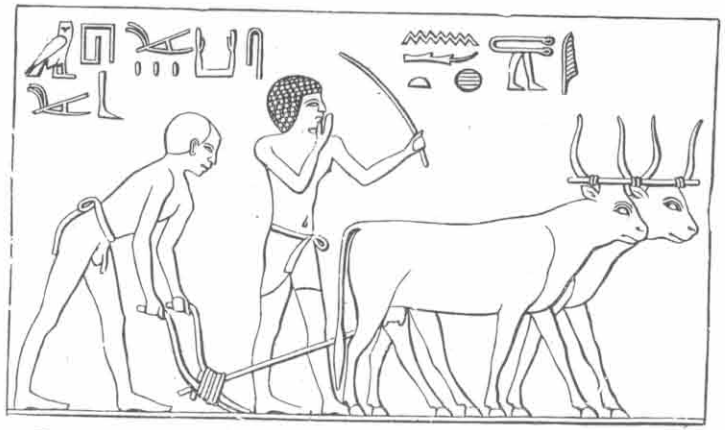

Ægyptisk Pløjning med Okser, hver Plov kræver to Mand og to Okser.

Herrer ved Hjælp af store Næt. Fuglene fedede man bagefter, især Gæssene, der var Ægypternes Yndlingsret, ligesom Øl var deres Yndlingsdrik.

Ægyptens Forfaldstid.

Opløsningstiden 1100—660. Efter Stormagtstiden kom igen urolige Tider, hvor Ægyptens Magt svandt, og Riget til sidst opløstes. To Farer truede Kongernes Magt i selve Ægypten: Præsterne og Lejetropperne. En Gang hændte det, at Amons Ypperstepræst gjorde sig selv til Konge; siden tog en Livvagtshøvding Magten. Dertil kom ydre Ulykker. *Ætioperne* i Nubien rev sig løs og dannede en egen Præstestat, der nøje efterlignede Ægypten. Præstefyrsterne rejste her Templer og Grave omtrent som de ægyptiske. Siden erobrede de Ægypten og herskede der i 100 Aar. De ægyptiske Præster priste deres Regering som mild og gudfrygtig. Men herefter fulgte et haardere Fremmedherredømme. Syrien var tabt allerede i Begyndelsen af Nedgangstiden. Nu herskede de krigerske *Asyrer* derovre, og 671 erobrede disse selve Ægypten.

Præsterne og Lejetropperne truer Kongemagten.

Ætiopisk Præstestat.

Syrien tabes.

Assyrerne 671.

Deltatiden 660—525. Assyrerne overlod Styrelsen af Ægypten til 20 Smaafyrster. En af disse var den kloge *Psammetik,* der 660 blev Herre i Memfis og i Deltabyen *Saïs.* I Løbet af en Snes Aar undertvang han alle Smaafyrsterne. Assyrerne havde nu nok at gøre med deres Fjender i Asien. Psammetik vandt sine Sejre ved Hjælp af sværtrustede græske Lejetropper „Bronzemændene", og han bragte Ægypterne i Forbindelse med de driftige Grækere, hvis store Opgangstid det nu var. De græske Lejetropper blev Kernen i hans Hær; *Saïs* tæt ude ved Middelhavet blev Hovedstaden; mange græske Forretningsfolk kom til Ægypten, og Ægypterne blev selv ivrige Søfarere; Deltaet begyndte nu at blive Midtpunktet for Handelen paa det østlige Middelhav, og der byggedes stærke Krigsflaader, en paa Middelhavet, en anden paa det røde Hav. Under Psammetiks Søn *Neko* sejlede fønikiske Sømænd i ægyptisk Tjeneste fra det røde Hav Syd om Afrika; efter halvtredje Aars Forløb vendte de tilbage gennem Gibraltarstrædet. Rigdommene strømmede atter til det frugtbare Land, og Kulturen fik nyt Liv under Kongernes Beskyttelse. Man lærte dog nødig af Grækerne; i Stedet søgte man i Religion, Videnskab og Kunst sit Forbillede i den gamle Pyramidetid. Ægypterne kunde aldrig rigtig lide disse halvfremmede Fyrster, der førte saa mange Udlændinge ind i deres Land.

Psammetik 660.

Bronzemændene.

Saïs Hovedstad.

Handelsforbindelse med Grækerne.

Krigsflaader.

Pyramidetiden efterlignes.

Nye Erobringer.

Ogsaa Mindet om Erobrertiden levede op igen. Ægypten følte sig atter som Stormagt og blandede sig dristig i Striden mellem de store asiatiske Riger. Men dette blev til Ulykke for det. Psammetiks Søn *Neko* trængte vel endnu en Gang frem til Evfrat, men her blev han slaaet af den store Babylonerkonge Nebukadnezar 604, og Ægypterne maatte snart søge Sikkerhed for sig selv ved at bygge stærke Fæstninger langs den smalle Østgrænse mellem Middelhavet og det Røde Hav. Men heller ikke det hjalp i Længden.

Neko bliver slaet 604.

Perserherredømmet 525—330. Da det nye Erobrerfolk, *Perserne,* havde bemægtiget sig hele Forasien, vendte de sig mod Ægypten. 525 slog Kambyses Ægypterne ved *Pelusium* og lagde hele Landet under sig. I de følgende to Aarhundreder regnede Perserkongerne Ægypten for en persisk Provins. Men Ægypterne gjorde Opstand den ene Gang efter den anden; næsten det halve af de to Hundrede Aar var Ægypten i Virkeligheden uafhængigt. 330 blev det erobret af Alexander den Store, og en helt ny Tid begyndte dermed for Ægypten. Under alle Omskiftninger havde hidtil den gamle Kultur fra Storhedstiden holdt sig temmelig uændret, og det daglige Liv var gaaet sin Gang i de gamle Former. Var der Uro og Kamp, gik Kulturen tilbage, og Velstanden tog af, men blev der Fred i nogen Tid, gik det hurtig fremad igen.

Perserne sejrer ved Pelusium 525.

Opstande

Alexander den Store.

Den ægyptiske Kultur bevares.

Semiterne.

Babylon og Assyrien.

Mindst lige saa tidlig som i Ægypten opstod der et stort Kulturrige i Babylonien. Vi kan følge dette omtrent 1000 Aar længere tilbage i Tiden end Ægypten, og dets Betydning for den øvrige Verden var sikkert større. Fra Babylonien bredte Kulturen sig til hele den Del af Forasien, som Semiterne beboede. Siden lærte Mederne, Perserne og de lilleasiatiske Folk

Babylon rimeligvis det ældste Kulturrige.

Den babyloniske Kultur udbredes meget vidt.

af Babylon, og gennem Fønikerne fik ogsaa Grækerne Kendskab til den babyloniske Kultur. Det er endog muligt, at Ægypterne, hvis Sprog ligner Semiternes, fra først af er gaaet i Lære hos Babylonierne. Ja, der er de Videnskabsmænd, som antager, at baade Indien og Kina har faaet det første Grundlag for deres Kultur fra Babylon. Dette er dog kun løse Gætninger; det er meget muligt, at Kulturen er opstaaet selvstændig paa forskellige Steder, uden at det ene Folk har lært af det andet. Men sikkert er det, at i de 3000 Aar, som ligger nærmest forud for Perserkrigene, var Babylon Kulturens Hovedstad, som siden Rom og Paris blev det.

Det Land, hvor den semitiske Kultur opstod, ligger i en Bue uden om den syriske Ørken, der strækker sig mod Nord fra Arabien. Det er et Land paa 5000 Kvadratmile, omtrent af Størrelse som Italien, næsten 10 Gange saa stort som det gamle Ægypten. Mod Øst ligger *Mesopotamien,* Landet mellem de to Floder Evfrat og Tigris, hvor de babyloniske og assyriske Riger fulgte hinanden, mod Vest *Syrien* med Fønikien og Palæstina.

Semiternes Land.

Mesopotamiens Naturforhold lignede ikke saa lidt Ægyptens. Ogsaa her var det Floderne, Landets Frugtbarhed skyldtes. Evfrat og Tigris udspringer tæt ved hinanden oppe i Armeniens Bjerge. Først løber de i forskellig Retning, Evfrat mod Vest, Tigris mod Øst, men siden nærmer de sig hinanden og løber en lang Strækning næsten parallelt, 10—20 Mil fra hinanden, ned mod den persiske Havbugt. I vore Dage mødes de i Udløbet og danner et stort Delta; tidligere løb de hver for sig ud i Havet. Naar Sneen smelter i Bjergene, gaar Evfrat og Tigris over deres Bredder som Nilen i Regntiden; men Oversvømmelserne i Mesopotamien er langt voldsommere, og man kan ikke i Forvejen regne ud, naar de kommer. Ogsaa her efterlader Flodvandet et frugtbart Dyndlag; ved Udløbet hober Dyndet sig op, saa Landet Aar efter Aar skyder sig længere ud i Havet. Byer, som i det ældste Babylons Tid laa ved Kysten, ligger nu flere Mil inde i Landet. I Syrien skifter ufrugtbare Ørken- og Bjergstrækninger med frugtbare Dalstrøg.

Mesopotamien.

Evfrat mod Vest, Tigris mod Øst.

Voldsomme Oversvømmelser.

Syrien.

De semitiske Landes Historie er broget og forvirret. Kun sjældent har een Mand hersket over hele det store Omraade. Riger er opstaaet hurtig og hurtig gaaet til Grunde igen. Der er en evig Uro. Fremmede Folk er trængt derind: Ægypter, Hetiter og Perser, og fra Arabiens vidtstrakte Ørkener er Beduinerstammerne atter og atter draget ind i de frugtbare Kulturlande, der „flød med Mælk og Honning". Undertiden har de grundet nye Riger, hvor de dog altid snart antog den gamle Kultur.

FH 1 136

Vort Kendskab til disse Landes Historie er ikke saa stor som vor Viden om Ægypten. Længe maatte man ogsaa her nøjes med de gamle Skrifter. Herodot (c. 450) har fortalt om Babylon ligesom om Ægypten; i det gamle Testamente, hvis Skrifter antages at være samlede omtrent ved Herodots Tid, fortælles baade om Babylon og om de andre Riger i Syrien og Mesopotamien, og endelig har vi nogle Stykker af en babylonisk Historie, som en Præst i Babylon, *Berosos*, skrev ved samme Tid som Manetho skrev om sit Land (o. 250 f. Kr.). Men en virkelig Forstaaelse af Datidens Historie fik man først, da Forskerne begyndte at fremdrage de gamle Levninger i Mesopotamien. Det meste af Landet derovre er nu øde. I disse tidligere saa frugtbare Egne findes kun hist og her en dyrket Plet. Ægypten dyrkes endnu som i den fjerne Oldtid og er stadig tæt befolket; i Mesopotamien har Menneskene under Tyrkerherredømmet hørt op at drage Fordel af Naturens Rigdomme. Ude i Ørkenstepperne ser man af og til en Jordhøj rage op. Graver man den ud, finder man ofte under den Ruinerne af en gammel By, undertiden af flere Byer, der i Tidens Løb har været bygget den ene ovenover den andens Ruiner. Bygningerne er ikke saa godt bevarede som de ægyptiske; det har været vanskeligt at skaffe Kampesten herovre; man har bygget selv Templerne af Teglsten; og Klimaet er ikke saa tørt som i Nillandet. Alligevel er der blevet meget tilbage. Her som i Ægypten er Væggene dækkede med Billeder og Indskrifter, og det er hændet, at man i et gammelt Palads har fundet Titusinder af beskrevne Lertavler, ordnede i Rækker som Bøgerne i et moderne Bibliotek. Ogsaa her er det i de sidste 100 Aar, Undersøgelserne er foregaaet, men Arbejdet er ikke saa langt fremme som i Ægypten. Hvert Aar gøres nye betydningsfulde Fund, og netop i de sidste Aar har man fundet meget interessante Indskrifter og Lertavler, der har givet helt nye Oplysninger om Babylons ældste Historie.

Herodot

Det gamle Testamente.

Berosos.

Udgravninger i 19. Aarhundrede.

Indskrifter og beskrevne Lertavler.

Stadig nye Fund.

Det ældste babyloniske Rige. 4500—1100. Kong Hammurabi o. 2250 f. Kr. I Mesopotamien findes som andre Steder Levninger fra en forhistorisk Sten- og Bronzealder. Men allerede fra 4500 f. Kr. har man Indskrifter, som vore Dages Videnskabsmænd kan læse. Der har den Gang ligget talrige Byer i Dalen mellem de to Floder; i de følgende Aarhundreder

Sten- og Bronzealder.

Indskrifteer fra 4500 f. Kr.

har undertiden alle disse Byriger været samlede under en mægtig Hersker. Men først c. 3200, samtidig med at Ægypten samledes, opstod der her et varigt Rige, som omfattede hele det Landskab, der betegnedes som Babylonien. Dets Hovedstad var *Ur*, som tit omtales i det gamle Testamente. Dette Rige varede i 8—900 Aar. Efter det fulgte et nyt Rige, hvis Hovedstad var *Babel*, den berømte Stad ved Evfrat, ikke langt fra det Sted, hvor Bagdad nu ligger. Her herskede omkring 2250 Aar f. Kr. den store Erobrer og Lovgiver *Hammurabi*. Under ham blev hele Syrien erobret. Han regerede i et halvt Aarhundrede, og hans Slægt beholdt Magten i et Aarhundrede efter hans Død. Det er det ældste Babylons største Tid og den Tide, hvis Historie vi bedst kender. Omtrent 100,000 Lertavler fra denne Periode er i de sidste Aar bragt for Dagens Lys.

Samlet Rige 3200 med Ur som Hovedstad.

Babel Hovedstad.

Hammurabi 2250.

Den *babyloniske Kultur* lignede i nogle Ting den ægyptiske, afveg i andet fra den. *Kongerne* var endnu mægtigere. De var opfyldt af den samme stærke Følelse af deres egen Storhed og alle andres Usselhed. De var mere krigerske end Faraonerne og langt haardere mod de overvundne. Men Kongerne var ikke blot Erobrere, de var ogsaa ivrige Lovgivere og Rettens Haandhævere. Man har for nylig fundet en stor Stenblok, hvorpaa er indskrevet de Love, som Hammurabi, „Retfærdighedens Konge" gav sit Folk, „for at den Stærke ikke skal skade den Svage og for at værne de Faderløse og Enkerne."

Babylonisk Kultur.

Stærk Kongemagt.

Hammurabis Love.

Øverst paa Stenen viser et Billede, hvorledes Solguden rækker Hammurabi Lovens Tavler. Disse indeholder 282 Paragrafer og handler om alle Samfundets Forhold. Der er Regler for Ægteskab og Arv; det fastsættes i alle Enkeltheder, hvorledes en Salgs- og Købekontrakt skal være affattet; er nogen forsømmelig og ikke passer sine Dæmninger, saa Vandet strømmer over en anden Mands Mark, skal han erstatte Skaden; gør nogen daarligt Arbejde og tager Betaling derfor, skal han gøre Arbejdet om igen; Varepriser fastsættes o. s. v. o. s. v. Straffene er haarde for dem, der bryder Loven, Hævn og Gengældelse skal komme over dem. — „Den der ødelægger en andens Øje, hans Øje skal ødelægges; den som slaar en andens Tænder ud, hans Tænder skal slaas ud." Blodhævn er forbudt; ingen maa tage sig selv til Rette, Staten straffer. Loven staar over Kongen: „Altid, evigt og evindeligt skal den Konge, der er i Landet, overholde de Retfærdighedens Ord, den Landets Lov, som jeg har givet," siger Hammurabi.

Talrige Lovbestemmelser.

Øje for Øje og Tand for Tand.

Aandetro, Husguder og Byguder.

Babylonierne har i de ældste Tider ligesom andre Folk dyrket de Afdødes Aander og talrige Byguder. Ogsaa de ofrede i de Dødes Gravkamre, men Gravene var ikke saa solide som de ægyptiske, og de balsamerede ikke Ligene. Allerede tidlig havde de en Mængde Myther.

Mange Gudefortællinger.

De fortalte, at Guden over alle Guder, *Ea,* havde skabt Jorden og dannet det første Menneske, *Adapa,* af Ler. De skildrede, hvorledes Adapa vandt Kundskab, men mistede Udødeligheden. Eller de

Syndfloden.

berettede om den store Syndflod, som de fortørnede Guder lod komme over de syndige Mennesker. Kun over et Menneske „Livfinder" forbarmede Ea sig. Han bød ham bygge en stor Ark og gaa

Arken.

derind med sin Slægt og med et Dyr af hver Art. Derefter brød Uvejret løs; i dagevis stod Jorden under Vand, og alle, der ikke var med i Arken druknede; da Vandet sank igen, strandede Arken paa en Klippe; Livfinder sendte en Due ud; den kom tilbage; saa sendte han en Svale, der ogsaa kom igen, til sidst en Ravn, der blev borte. Da forstod han, at Jorden var til at bo paa igen; han gik ud med hele sin Slægt og opsendte Takofre til Guderne.

Talrige Guder.

Under Ea stod mange andre Guder, og Babylonierne dvælede hellere ved dem i deres Fortællinger. Der var Himlens og Jordens mægtige Herre, *Bel.* Der var Gudernes Sendebud, de gode Aander, der hjalp Menneskene, og der var de onde Dæmoner, der forførte og plagede dem, tit iklædt Slangens uhyggelige Skikkelse.

Ydmyghed og Syndsbevidsthed.

Babylonierne saa op til deres Guder med en Ydmyghed, Angst og Syndsbevidsthed, som Ægypterne ikke kendte. „Gud-Herren" var for dem som en østerlandsk Despot, Mennesket var hans „Træl".

Helvede og Paradis.

Efter Døden kom Mennesket til Dødsriget, et Helvede, hvis Rædsler Babylonierne skildrede med de stærkeste Farver. Siden begyndte man dog ogsaa at tro paa et Paradis, hvor de gode Mennesker levede i Fryd og Herlighed sammen med Guderne.

Babylons Præster nød stort Ry for deres Visdom ganske som de ægyptiske. De forstod som disse at besværge de onde Aander ved hemmelighedsfulde dunkle Formularer. Deres Magt og Rigdom var meget stor, og ogsaa her rejstes prægtige

Templerne.

Templer. Men Templerne byggedes her af de forgængelige Mursten, saa de er kun daarlig bevarede. Babyloniernes Templer havde Form som *Trintaarne;* først byggedes en bred Grundvold, over den en mindre Afsats og saaledes videre, som Regel 7 ialt. Rundt om Taarnet laa vældige Tempelgaarde; her myldrede det med bedende og handlende og snakkende Mennesker; men i Templets hellige Rum maatte kun Præsterne komme.

Videnskaben.

De babyloniske Præsters *verdslige Kundskab* var større end de ægyptiske Præsters, men dog ikke særlig stor. Skriften

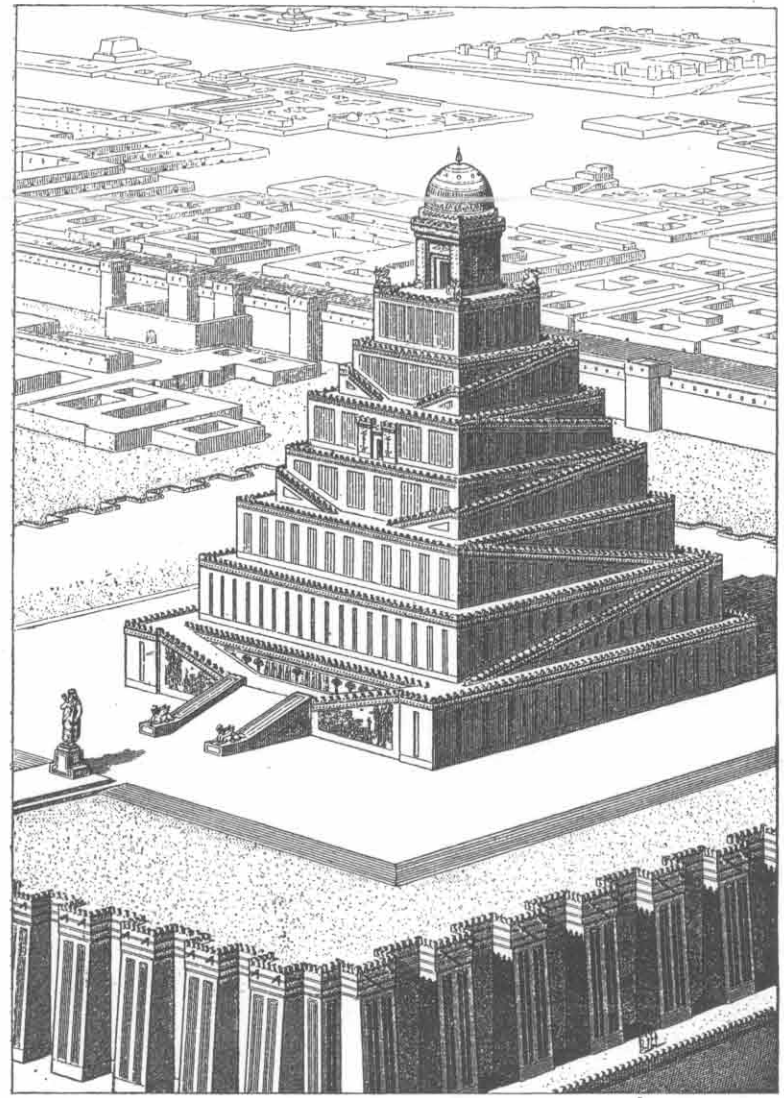

Babylonisk Tempel i sin mest fuldendte Form, saaledes som man efter Skildringer og Ruiner antager, at det har set ud.

begyndte som en Billedskrift, men blev snart en Stavelses- *Stavelsesskrift.*
skrift, hvor hvert Billede betegnede en bestemt Stavelse; derimod naaede man ikke i Babylon til Bogstavskriften. Billederne blev indridset med en Slags Grifler i vaade Lertavler,

der bagefter blev tørrede ved Ild. Dette har muligvis bidraget til, at man gav Billederne en Form, der gjorde det let at ridse dem i Leret. Dertil hørte rette Linjer, og efterhaanden blev Billederne en Sammensætning af *Kiler* i de forskelligste Former. Saaledes opstod *Kileskriften,* hvis Tegn næsten helt har tabt Karakteren af Billeder.

Kilesriften.

Regning. I Regning holdt Babylonierne sig helst til Addition og Subtraktion, men de havde lavet store Tabeller at slaa op i, saa de kunde udføre vidtløftige Beregninger meget hurtig. Man brugte baade Titalsystemet og et andet System, hvis Grundtal var 60 i Stedet for 10. Geometrien var lidt længere fremme end i Ægypten. Kaldæerne granskede ivrig Himmellegemernes underlige Bevægelser. De forstod, at disse foregik efter faste Love, og de kunde beregne Sol- og Maaneformørkelser. Ogsaa de inddelte Aaret i 365 Dage og 12 Maaneder. Dertil føjede de en Inddeling i Uger paa 7 Dage, hvoraf hver var helliget et af de 7 Himmellegemer: Solen, Maanen, Mars, Merkur, Jupiter, Venus og Saturn. Dagen deltes i 12 Timer, hver paa 60 Minuter. Hele denne Tidsinddeling har den civiliserede Verden taget i Arv fra Babylon. For Historie havde Babylonierne noget mere Sans end Ægypterne, og de har efterladt mange Fortællinger og Digte. Templer og Paladser smykkedes med Kunstværker, der var friere og naturligere end de ægyptiske; men ogsaa her fulgte man gennem lange Tider uforandret de gamle Regler.

Astronomi.

Aar, Maaneder, Uger, Dage, Timer.

Romaner og Digte.

Kunsten.

Det *daglige Liv* synes at have været ved Evfrat omtrent som ved Nilen. Der var den samme Forskel mellem de rige Stormænd, den jævne Middelstand, de fattige Bønder og Arbejdere og de elendige Slaver. De Rige holdt her som dèr deres Harem, medens i de jævne Borgerfamilier hver Mand nøjedes med een Hustru.

Klasseforskellen stor.

Korndyrkning og Kvægavl var det solide Grundlag for Babyloniens Velstand. Særlig stor Betydning havde Daddelpalmen. Industrien stod meget højt; her var ikke blot Smaahaandværkere, men ogsaa store Fabrikker, især i de rige Templer. Handelen var livlig, baade den indenrigske og udenrigske. Mange af de fundne Lertavler er netop Handelskontrakter. Maal og Vægtsystemet var stærkt udviklet; det blev siden efterlignet i Grækenland. Prægede Mønter kendtes ikke; derimod betalte man ofte med afvejede Metalstykker.

Næringsvejene.

Fabrikker.

Maal og Vægt.

Tilbagegang 2100—1100. Efter den gode Tid under Hammurabi og hans Slægt fulgte et Aartusinde fra 2100 til 1100, hvor Babel blev ved at være en mægtig Stat, men hvor dets Magt dog bestandig var truet.

Syrien tabes. Syrien gik tabt til Ægypterne, og man maatte kæmpe haardt med de krigerske Folk, der boede Øst for Tigris.

Assyrien 1500—606. Henimod 1100 gik baade Babel og Ægypten tilbage i Magt. Men allerede forinden var Grunden

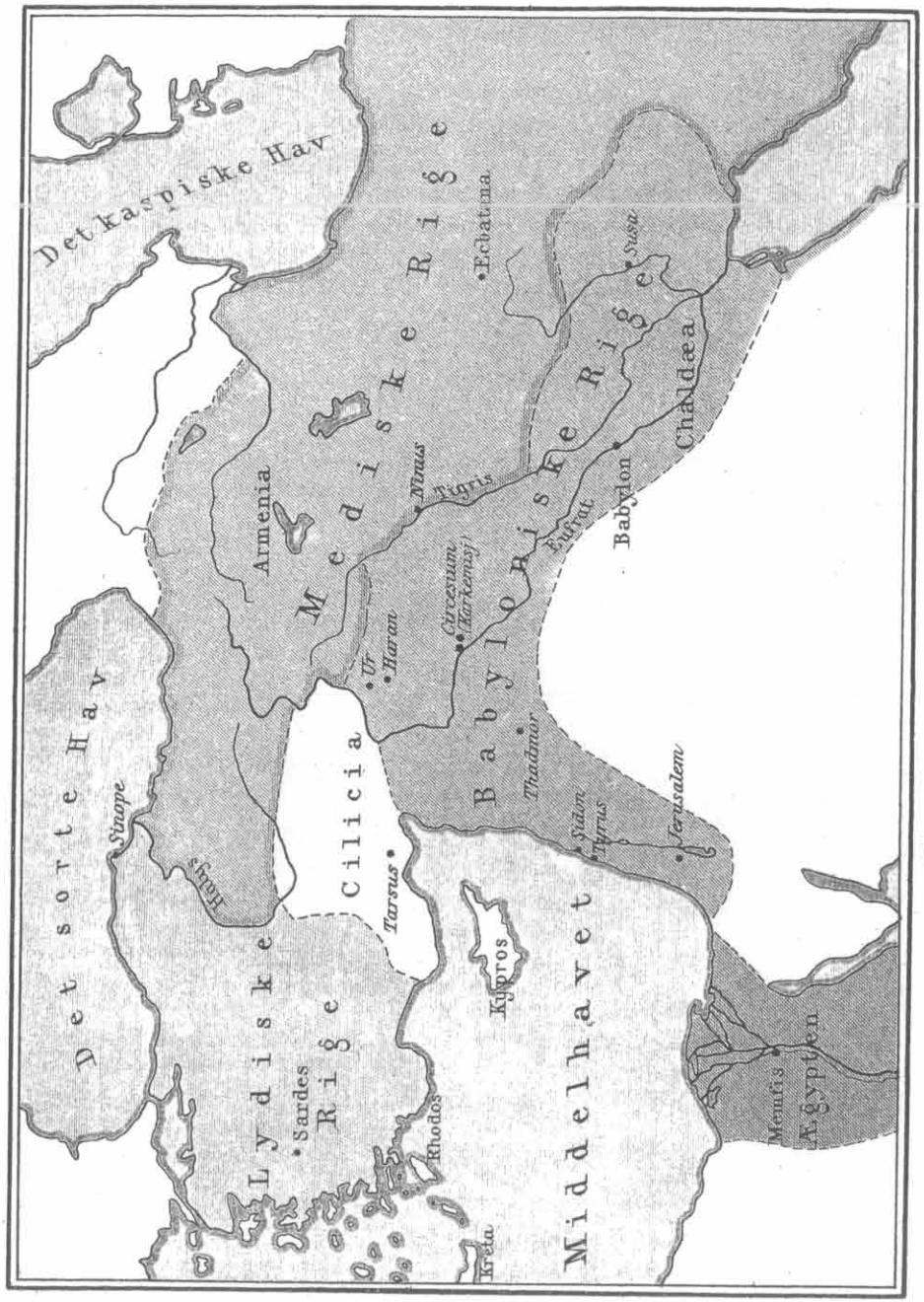

Vestasien ved Aar 600 f. Kr.

lagt til den Stormagt, som skulde arve deres Herredømme. Byerne i det nordlige Mesopotamien stod fra gammel Tid under Babel; de havde en lignende Kultur som dette, men var dog længere tilbage end Stæderne Sydpaa. Omtrent 1500 rev en af disse Byer, *Assur*, sig løs og skabte et selvstændigt Rige, der snart omfattede hele det nordlige Mesopotamien. Gennem Aarhundreder førtes nu en forbitret Kamp mellem Assur og Babel. Ved Aar 1100 endte det med, at Assyrerne erobrede Babel og lagde hele det gamle babyloniske Rige under sig; de udvidede endog Riget baade Nord og Øst for Tigris. Hovedstad blev nu det siden saa navnkundige *Ninive*, der laa oppe Nordpaa ved Tigris. De følgende Aarhundreder blev haarde Kamptider; det ene Folk efter det andet rejste sig mod de grusomme Assyrer. Men disse beholdt Overtaget. 671 kunde Assyrerkongen erobre Ægypten. Begge de to gamle Stormagter var nu forenede under ham, og nye Lande var vundet. Det var det største Rige, der endnu havde været til.

Det nordlige Mesopotamien.

Assur o. 1500.

Babel erobres o. 1100 f. Kr.

Ninive o. 1100 f. Kr.

Assyrerne var blandt de stridbare Asiater *Soldaterfolket* fremfor alle. Deres Hær var bedre rustet og bedre ordnet end Babylons og Ægyptens. De brugte kun lidt Stridsvogne; disse passede jo kun i Sletteland. Derimod havde de et talrigt Rytteri. Assyrerne bar polstrede Brystrustninger, medens de fleste af deres Modstandere kæmpede halvnøgne. Men vigtigere var det, at der herskede en jernhaard Disciplin blandt dem. Næsten alle Oldtidsfolk synes grusomme efter Nutidsmenneskers Opfattelse; men Assyrerne var grusommere end alle andre. Hvor de kom frem, brændte de Byer, der vovede at gøre Modstand, myrdede Indbyggerne i massevis eller førte dem med sig som Slaver. Undertiden spiddede de til Skræk og Advarsel de fangne Fjender paa Pæle og lod dem dø en langsom Død, undertiden flaaede de dem levende. Med særlig Velbehag talte de efter Slagene Fjendernes afskaarne Hoveder. De var frygtede og hadede som intet andet af de store Erobrerfolk.

Soldaterfolket.

Rytteri.

Assyrisk Grusomhed.

Ogsaa for Assyrerne kom dog en Tid, hvor Kulturen gjorde Sindene mildere. Kong *Assurbanipal* var en Fredens Mand. I hans Tid blomstrede Litteratur og Kunst i Ninive. Han smykkede ikke blot sine Paladser og de store Templer med Kunstværker, men han samlede tillige et virkeligt Bibliotek; fra Ruinerne af hans Palads i Ninive er fremdraget

Assurbanipal.

Assyrisk Billede af en Fange, der flaas levende.

Bibliotheket i Ninive.

100,000 beskrevne Lertavler, der har været omhyggelig ordnede; det er for en stor Del babyloniske Værker, som Kongen har ladet sine Videnskabsmænd samle og afskrive, og den assyriske Kultur er i det hele en nøje Efterligning af den babylonske.

Snart svækkedes ogsaa Assyriens Magt. Allerede under Assurbanipal gjorde Psammetik *Ægypten* uafhængig, og efter hans Død rejste *Babel* sig. Det fandt en Forbundsfælle i *Medien,* et assyrisk Vassalrige, der laa Nordøst for Tigris, og 606 erobrede de i Forening Ninive. Efter Erobringen lod de Tigris' Vande lede ind gennem den forhadte By for at lægge den øde for bestandig.

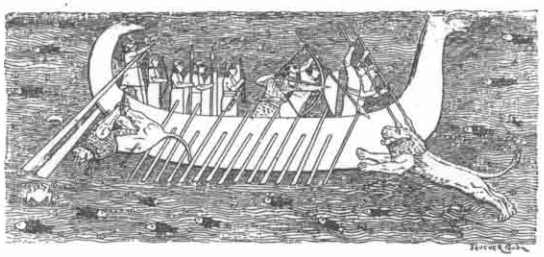

Talrige assyriske Billeder viser, at Jagten, især Løvejagten, har spillet en stor Rolle i de assyriske Kongers og Stormænds Liv. Billedet her viser en Jagtudflugt paa en Kanal, der fører gennem sumpede Egne. En Løve er fældet og hængt op ved Siden af Baaden, en anden springer fra Bredden ud mod Baaden, men fældes. Under Baaden svømmer talrige Fisk.

Ninives Fald 606.

Det andet babyloniske Rige. 606—538. Nebukadnezar. Efter Sejren over Assyrerne fik Babel endnu en Gang en Stormagtstid. Medens Assyrer, Babylonier og Meder kæmpede, var Ægypterkongen Neko trængt frem til Evfrat, men her blev han 604 slaaet af *Nebukadnezar*. Samme Aar blev denne Konge i Babel. Han samlede hele det gamle Rige fra Tigris til Middelhavet.

Nebukadnezar fra 604 f. Kr.

Nebukadnezar var dog ikke blot den haarde Erobrer, som i det gamle Testamente skildres med Gru og Forfærdelse. Han var tillige en stor Bygmester og en ivrig Ven af Videnskab og Kunst. I Babel rejste sig under ham mægtige Bygninger, Byen blev omgiven af en vældig Fæstningsmur og et prægtigt Tempel byggedes for Bel; med sine 7 Stokværk hævede det sig lige saa højt som de højeste Pyramider, og Kongepaladset med dets herlige hængende Haver var berømt over hele Østen. Ved store Kanalanlæg, Dæmninger, Broer osv. virkede han til Fremme af det økonomiske Liv.

Nebukadnezars Bygninger.

Bels Taarn.

Efter Nebukadnezars Død faldt Babels Magt hurtig igen, og 538 blev Byen erobret af Perserne.

Babel erobres af Perserne 538.

Syrien.

Fønikerne og Jøderne. Den babyloniske Kultur var i det mindste fra Hammurabis Tid kendt i Syrien, og fra omtrent 1500 mødtes den her med den ægyptiske. Syriens Beboere fik rig Adgang til at lære af begge de to store Kulturfolk. Men de købte denne Paavirkning dyrt. Babylonierne, Ægypterne og de lilleasiatiske Hetiter kæmpede om deres Land, og af og til brød halvvilde Beduinerstammer fra Arabien ind i det og slog sig ned i en af de frugtbare Dale. Og mellem Syriens Smaariger førtes ustandselig grusomme Kampe.

Babylonisk og ægyptisk Kultur mødes i Syrien.

Uafladelige Kampe.

To af de syriske Folk fik verdenshistorisk Betydning: Fønikerne og Jøderne.

Fønikerne blev det første store Søfarerfolk. Deres Hjem var den smalle Strimmel Sletteland, som ligger mellem Libanons Bjerge og Middelhavet. Agerbrug kunde ikke ernære mange Mennesker her. Men i Bjergene voksede Cedertræer, der var ypperlige til Skibstømmer. Fønikerne søgte allerede tidlig ud paa Havet. Den ene Handelsby blomstrede op efter den anden i det lille Land. Da Ægypterne omkring 1500 erobrede Landet, fandt de her store Handelsstæder: *Sidon, Tyrus* og mange andre. Et Par Hundrede Aar derefter begyndte Fønikerne at anlægge Kolonier rundt om ved Middelhavets Kyster paa Sicilien, paa Sardinien og i Spanien. Langt senere anlagde de i Nordafrika *Karthago,* der siden blev den mægtigste af alle fønikiske Stæder. Og som Fønikernes Skibe sejlede imod Vest, saaledes drog deres Karavaner mod Nord, Øst og Syd til Armenien, Babylon og Arabien. Gennem Arabien stod de i Forbindelse med Indien. Det var en virkelig Verdenshandel, de drev.

Fønikerne det første Søfarerfolk.

Sidon, Tyrus.

Karthago.

Fønikerne handlede ikke blot med de Folk, de kom i Forbindelse med. De blev ogsaa Læremestre for dem. De lærte dem den Astronomi og Regning, det Maal- og Vægtsystem, de selv havde lært af Babylonierne. Men først og fremmest lærte de dem *Skrivekunsten*. De havde rimeligvis lært denne af Ægypterne, men de forbedrede disses Skrift. De kastede Billedtegnene bort og beholdt kun Lydtegnene, Bogstaverne; af

Udbreder babylonisk og ægyptisk Kultur.

Skriften.

disse havde de kun Tegn for Konsonanterne. Grækerne lærte Skriften af Fønikerne, men føjede Vokaltegnene til. Fra den græske Skrift stammer den senere evropæiske: de latinske Bogstaver og Runerne. Ogsaa Østpaa bredte den fønikiske Skrift sig. Jøderne brugte den; de hebræiske Bogstaver ligner meget de fønikiske.

Om Fønikernes Historie ved man kun lidt. Deres Religion lignede Nabofolkenes, men var mere grusom. Deres vigtigste Guddom var Baal (Bel).

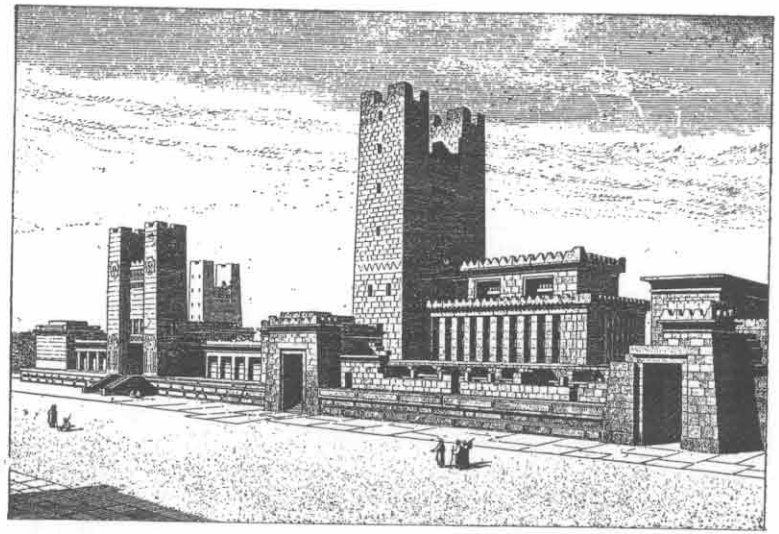

Salomos Tempel i Jerusalem, saaledes som man efter Beskrivelserne formoder, at det har set ud.

Jøderne fra andet Aartusinde.

Jøderne antages at have grundlagt Israels Rige en Gang i andet Aartusinde før Kristus. Gennem haarde Kampe erobrede de Landet fra den tidligere Befolkning: *Kananiterne*. Omkring Aar 1000—900 havde Jøderiget sin bedste Tid under Kongerne Saul, David og Salomo. Hovedstaden var Jerusalem, hvor fønikiske Bygmestre under Salomo byggede det berømte Tempel. Ved denne Tid mener man ogsaa, at de fleste af de hellige Bøger er blevet til, hvori Jøderne fortalte om Israels mægtige Gud *Jahve*, om Verdens og Menneskets Skabelse, om Syndefald og Syndflod o. s. v. Siden kom Jøderne under Stormagternes Herredømme: Assyrien, Ægypten, Babylon. De

Saul, David, Salomo 1000-900 f. Kr.

Jerusalems Tempel.

rejste sig atter og atter til Opstand og straffedes haardt. Omkring 600 før Kr. erobrede Babylonerkongen Nebukadnezar Jerusalem og førte en stor Del af Befolkningen til Babel som Krigsfanger. Da Perserkongen Kyros erobrede Babel, lod han Jøderne vende tilbage til deres Land. I disse Trængselstider opstod store *Profeter*, der mindede Folket om dets Fortid, manede det til Troskab mod Jahve og varslede den Tid, da Jøderne, Guds udvalgte Folk, skulde sejre over alle deres Fjender. 500—400 før Kr. mener Forskerne, at de gamle hellige Bøger er samlede med Profeternes Værker til *det gamle Testamente*.

Profeternes Tid.

Det gamle Testamente o. 500—400 f. Kr.

Mederne og Perserne.

Zarathustras Lære. Øst for Tigris ligger *Irans* Højslette. Her boede allerede i det assyriske Riges Tid Folkestammer af indoevropæisk Race. Nærmest Semiterne boede Nordpaa *Mederne*, mod Syd *Perserne*, Øst for dem boede en Vrimmel af nærbeslægtede Folk. Paa den Tid, da disse Folk kom i nærmere Forbindelse med Kulturlandene, var der allerede hos dem opstaaet en ejendommelig Religion, *Zarathustras Lære*. Man ved dog ikke rigtig, hvorledes denne Religion den Gang var. Disse Folks hellige Skrifter, *Zend Avesta*, er først blevet samlet et Par Hundrede Aar efter Kr. F., men nogle af dem stammer dog utvivlsomt fra Tiden før Kyros.

Mederne mod Nord, Perserne mod Syd.

Zarathustras Lære.

Zend Avesta.

Den store Vismand *Zarathustra*, siger Zend Avesta, grundlagde en Gang i fjerne Tider Persernes Religion. Han lærte, at to mægtige Aander strides om Verden, den gode Lysets Gud, *Ahuramazda*, og den onde, Mørkets Aand, *Anrômainjus;* 6 Lysengle hjælper den første, 6 onde Aander den sidste. Ogsaa paa Jorden kæmper Lyset og Mørket. Alt det, som gavner Menneskene, hører til Lysets Rige; naar Menneskene dyrker Jorden flittig, hjælper deres Medmennesker og er sanddru i al deres Færd og Tale, virker de for Lysets gode Sag. Efter Døden stilles de for den store Dommer, Sandhedens Gud, som skiller gode og onde. Naar Dommen er fældet, føres de Døde ud paa en smal Bro, der gaar over Helvedes Afgrund til Paradis. De

Lysets Gud og Mørkets Aand.

Paradis og Helvede.

onde styrter fra Broen ned i Helvede, de gode gaar med sikre Skridt ind i Paradis. Denne Læres Tilhængere dyrkede deres Guder uden at rejse Templer for dem; man tændte den hellige Ild oppe paa Bjergtoppene og ofrede der. Der var dog en Præstestand, hvis Medlemmer hos Mederne kaldtes *Mager*.

Vi ved ikke, om Zarathustra virkelig har levet eller kun er en Sagnskikkelse, og vi ved heller ikke, hvormeget af [Zend-]Avestalæren, man troede paa i Kyros' Tid.

Mederne i Forbund med Babel 606

Medien 650—550. Lilleasiens Riger. Lydien. Baade Medien og Persien var længe Vassalriger under Assyrien, men i Forening med Babel erobrede Mederne 606 Ninive, og Sejrherrerne delte nu Landene saaledes, at Babel fik Landet Vest for Tigris, Mederne Landet Øst for denne Flod, ogsaa Persien. Mederne erobrede derefter Armenien og trængte ind i Lilleasien. Her boede talrige Folk af indoevropæisk Æt, hvoraf nogle var naaet ganske vidt i Kultur. Ude ved Kysten havde *Grækerne* deres Kolonier. Kun et af de mange Riger var mægtigt. Det var *Lydien,* hvis rige Konger skal have været de første, der lod præge Mønter. Mederne kunde ikke faa Bugt med dem og sluttede derfor en Fred, hvorved Floden *Halys* kom til at danne Grænsen. Forasien var nu delt mellem *tre Stormagter,* der holdt Fred og Venskab: Mederne herskede i Armenien og Øst for Tigris, Babylonerne i Mesopotamien og Syrien, Lyderne i Lilleasien. Ved Nilen dannede Ægypten en fjerde Stormagt.

Indoevropæiske Folk Lilleasien.

Lydien.

De 4 Stormagter o. 600 f. Kr.

Perserne.

Perserne 550—330. Mederne havde hurtig antaget den babylonske Kultur, medens Perserne endnu levede et nøjsomt Hyrde- og Agerdyrkerliv. Det var et haardført, krigersk Folk og i det opstod nu en af de store Erobrere, som disse Tiders Historie er saa rig paa. Det var *Kyros*. Omtrent 550 fik han sit Folk til at gøre Oprør mod Mederne. Han slog disse og tog deres Land. Babel og Lydien sluttede nu forfærdet Forbund med ham. Kyros vendte sig først mod den rige Lyderkonge Kroesus og erobrede let hans Hovedstad *Sardes* og hele hans Rige og derefter indtog han ogsaa Babel 538. De tre asiatiske Stormagter var dermed erobret. Kyros' sidste Aar gik i Kamp mod de stridbare, lidet civiliserede Folk, der boede Nord og Øst for Perserne. Under et Tog derop døde han 529.

Kyros o. 550—529.

Medien overvindes.

Lydien erobres.

Kyros' Død 529.

Kyros var ikke haard som de semitiske Erobrere. Han behandlede de Overvundne, ogsaa Kroesus, mildt. Han lod de

undertvungne Folk styre sig selv efter deres gamle Skik og lod dem beholde deres egen Religion. Det er da intet Under, at han for Oltidsfolkene blev Mønstret paa en Konge, lige tapper og mild. Utallige Sagn fortalte om ham som siden om Alexander den Store og Karl den Store. —

Kyros bliver Herskeridealet.

Kyros' Søn, *Kambyses* (529—22), føjede 525 den fjerde Stormagt, Ægypten, til sit Rige. Derimod mislykkedes hans Tog mod den ætiopiske Præstestat i Nubien. Han havde ikke sin Faders vennesæle Sind; Folket holdt ikke af ham, og medens han var i Ægypten, blev der Oprør i Persien. Kambyses havde ladet sin Broder Smerdes dræbe, en Bedrager udgav sig for Smerdes og Folk sluttede sig til ham. Kambyses døde paa Vejen tilbage, og den falske Smerdes herskede et Aarstid. Saa blev han styrtet af Rigets retmæssige Arving, Darius, Hystaspes's Søn.

Kambyses 529—22.

Ægypten erobres.

Den falske Smerdes 522—21.

Darius (521—485) udvidede Perserriget endnu mere. Han blev Herre over en Del af Indien, han trængte op i Rusland og over paa Balkanhalvøen, hvor baade Trakien og Makedonien maatte uderkaste sig ham. Hans Rige var da større end alle de foregaaende; det strakte sig fra Ørkenlandet Vest for Ægypten til Indus i Øst, det naaede fra Sortehavet til det indiske Hav. Dets Landomraade var henved 100,000 Kvadratmil, næsten som nu det evropæiske Rusland. Hvor mange Mennesker, der har boet i Perserriget, vides ikke. Nogle Forskere mener, at det har været op mod 100 Millioner, men det er sandsynligere, at det var meget mindre.

Darius 521—485.

100.000 Kvadratmil.

Darius udvidede ikke blot Riget; han befæstede Persernes Magt og ordnede det store Riges Styrelse med en Klogskab, som vi kun sjældent finder hos disse Tiders store Erobrere. Han lod hvert af de mange Folk beholde sin Styrelse, sin Religion og sine Skikke. De erobrede Lande blev delt i Provinser, og hver af disse blev styret af en persisk Statholder, en *Satrap*. Satraperne herskede i „Storkongens" Navn, og de holdt Hof ligesom han. Talrige Tilsynsmænd passede paa, at de fulgte hans Vilje. Satraperne maatte stadig indgive Beretninger til Kongen og indhente Ordrer fra ham; der oprettedes et ordnet Postvæsen for at lette Forbindelsen, og gode Veje lettede Rejserne fra den ene Del af Riget til den anden. Hver Provins betalte aarligt et stort Skattebeløb til Kongen og for at bringe Orden i Beregningen af Skatten indførte Darius en

Darius ordner Riget.

Satraperne.

Postvæsen, gode Veje.

Rigsmønt. Rigsmønt *Darejken,* fælles for hele Riget, prydet med hans Billede. Darius og de andre Perserfyrster blev æret og til-
Kongedyrkelse. bedt som Guder ligesom andre østerlandske Herskere.

Darius følte sig selv paa en Gang som den store Kriger og som Retfærdighedens Værner og Opretholder. Paa den 1700 Fod høje
Bisitun-Klipen. *Bisitun-Klippe* lod han i tre Sprog indhugge en Indskrift, der i vore Dage har faaet en lignende Betydning for Tydningen af Kileskriften som Rosettestenen for den ægyptiske. „Hvad jeg har udrettet," siger han, „det er sket af Ahuramazdas Naade. Og Ahuramazda, Ariernes Gud, og de andre Guder, de hjalp mig, fordi jeg ikke var ond, løgnagtig og forbryderisk. Jeg styrede efter Loven, og jeg har ikke øvet Vold mod de retfærdige og dydige. Den Mand, som hjalp min Slægt, ham har jeg hjulpet meget, og den som syndede, ham har jeg dræbt med Rette."

En Fredens Tid. Darius bragte det store Rige en Fred og Ro, som dets Beboere ikke ofte havde kendt. Perserne bragte ikke en ny Kultur, de antog selv den babyloniske, lærte Kileskriften osv.,
Babylonisk Kultur. men de lettede Udbredelsen af den gamle Kultur. Babel vedblev at være Kulturens Midtpunkt, og Perserkongen opholdt sig tit i denne By; men andre store Byer voksede op mod Nord og Øst. I *Persepolis,* Hovedstaden i det egentlige Persien, rejste sig mægtige Kongegrave, hvis Ruiner endnu er bevarede.

Næsten hele Kulturverdenen samlet i Perserriget. Omtrent 500 Aar før Kr. var saaledes alle de Lande, vi hidtil har omtalt, samlede i eet stort Rige, og overalt i dette herskede mere eller mindre den samme Kultur, den ægyptisk-babyloniske. Men ogsaa udenfor Riget var der Folk, som havde
Grækerne. lært af Ægypterne og Babylonierne. Og et af disse, *Grækerne,* overgik snart deres Læremestre. Mange af dem boede paa Asiens Kyst og var Perserkongens Undersaatter. Men paa den anden Side Ægæerhavet havde Grækerne bevaret deres Fri-
Kampen mellem Græker og Perser. hed. Det maatte komme til Kamp mellem det lille frihedskære, dygtige Folk og det mægtige Perserrige. Allerede i Darius' Tid begyndte denne Kamp; hans Søn Kong Xerxes fortsatte den uden Held, og siden brød Krigen ud atter og atter, indtil Alexander den Store 330 omstyrtede Perserriget. Disse Kampe betød dog i lang Tid ikke meget for de asiatiske Folk; de foregik langt borte og selv de største Tab, de bragte, var for lidet at regne mod Ødelæggelsen i den Tid, da Assyrerne kæmpede snart med et Folk, snart med et andet. I

Persertiden var der sjælden Oprør; de fleste Folk var tilfredse; kun Ægypterne rejste sig Gang efter Gang; de kunde lige saa
Ro i Perserriget saa nær som hos Grækere og Ægyptere.

Xerxes' Kongeborg.

lidt som Grækerne finde sig i Fremmedherredømmet, og et Oprør havde lettere ved at lykkes saa langt borte fra Kongernes Opholdssted.

Indien og Kina.

Flodlande. Allerede meget tidlig var der endnu to Steder i Asien opstaaet store Kulturriger, i Indien og Kina, begge Steder i Flodlande, der har megen Lighed med Nildalen og Dalen mellem Evfrat og Tigris.

Indisk kultur 3. Aartusind f. Kr. **Indien.** I det nordlige Forindien omkring Indus og Gangesfloden boede et indoevropæisk Folk, der var nær beslægtet med Perserne. Allerede i 3. Aartusinde f. Kr. har Inderne rimeligvis haft en ret betydelig Kultur. Men vi ved ikke nær saa meget om dem som om Ægypter og Babylonier. *Ingen Mindesmærker.* Ingen Mindesmærker og ingen Indskrifter fra disse fjerne Tider er fundne. Skønt Afstanden fra Babel var forholdsvis ringe, har der næsten ingen Forbindelse været. Dog har *Inderne lærer af Fønikerne.* Fønikerne haft lidt Handelsforbindelse med Inderne, og det er muligt, at Inderne har lært Skriften af de fønikiske Købmænd. Vor Viden om Indiens gamle Historie er foreløbig næsten helt indskrænket til det, vi kan lære af Indernes Skrifter fra en senere Tid. Disse *Sanskrit.* er skrevet i *Sanskrit,* et indoevropæisk Sprog, der i det sidste Aarhundrede har faaet en meget stor Betydning for Studiet af de gamle *Vedaerne.* indoevropæiske Sprog. Indernes hellige Bøger, *Vedaerne,* antages at stamme fra 2. Aartusinde f. Kr., men Videnskabsmændene mener, at de først mellem 1000 og 800 Aar før Kr. har faaet den Form, hvori de nu kendes. De fortæller om en Hærskare af Guder: Himmelguder, Luftguder og Jordguder. Først i den sidste Vedatid grund- *Brahma.* lagdes Troen paa den store Gud, *Brahma,* som man troede havde skabt Verden. Der opstod nu en mægtig Præstestand, *Brahmanerne,* og Folket deltes i 4 bestemt sondrede Kaster: Brahmanerne, Krigerne, den velhavende Middelstand og det arbejdende Folk. Ingen maatte hente sin Brud udenfor sin egen Kaste, og ingen maatte gaa over fra en Kaste til en anden. Landet var delt mellem forskellige mægtige Fyrster. Paa Nebukadnezars Tid omtrent 600 f. Kr. levede *Buddha (o. 600 f. Kr.* i Indien en af Verdens største Religionsstiftere, *Buddha.* Hans Lære er mere en Morallære end en Religion. Livet er Lidelse, siger han, Menneskenes store Maal er at undgaa Lidelser og Savn; derfor gælder det om hos sig selv at udrydde al Lyst til Nydelser; overfor andre maa man være god og mild for ikke at tilføje dem de Lidelser, man selv stræber at undgaa. Ved Døden gaar man over i en ny Til- *Morallære. Nirvana.* værelse; efter en Række Sjælevandringer naar de udvalgte til *Nirvana,* det store Intet, hvor man befries for alle Savn og Smerter. Han bekæmpede paa det ivrigste Præstevælden. Hans Lære fik mange Tilhængere og i de følgende Aarhundreder stredes Buddhismen i Indien med Brahmalæren.

Kinesiske Aarbøger. **Kina.** Heller ikke i Kina er der fremdraget og undersøgt Mindesmærker fra denne fjerne Fortid. Fra en senere Tid er der Aarbøger, som deler Kinas Fyrsteslægter i Dynastier omtrent som de ægyptiske; det første af disse gaar tilbage til næsten 3000 Aar f. Kr., de store Pyramiders Tid; men de Efterretninger om de ældste

Tider, som findes i Aarbøgerne, er lidet troværdige. Det er aabenbart, at Kineserne meget tidlig har kunnet skrive; de er begyndt med en Billedskrift og er efterhaanden gaaet over til den Tegnskrift, Nutidens Kinesere bruger. Først fra Darius' Tid o. 500 f. Kr. ved vi lidt nærmere Besked om Kinas Forhold. Den kinesiske Kultur synes den Gang endnu at have været begrænset til Egnen omkring *Hoanghofloden,* og det Landomraade, hvor den herskede, var endnu delt i Smaastater. Paa denne Tid, altsaa noget senere end Buddha, levede Kinas berømte Religionsstifter og Filosof *Konfutse.* Om hans Lære gælder endnu langt mere end om Buddhas, at den efter vore Forestillinger snarere maa kaldes et filosofisk System end en Religion. Det er en ædruelig Morallære med gode og sunde Regler for, hvorledes Menneskene skal bære sig ad overfor hinanden. De Bøger, hvori Konfutse og hans mange Disciple samlede deres Livsvisdom, læres endnu i Kinas Skoler.

Kinesisk Skrift.

Egnen om Hoanghofloden.

Konfutse o. 500.

Moralfilosofi.

Grækerne.

Kulturen havde blomstret i Aartusinder ved Nilens og Evfrats Bredder, før der i Evropa skabtes en Kultur, som har efterladt sig Spor. Det første evropæiske Kulturfolk blev Grækerne, det Folk, som boede nærmest ved Ægypten og det babylonske Kulturomraade. Grækernes Hjem var den sydlige Del af Balkanhalvøen, Øerne i det ægæiske Hav og Lilleasiens vestlige Kyst. Det var ikke noget stort Land, ialt vel 2—3 Gange saa stort som Nutidens Danmark, 3—4 Gange det gamle Ægypten. I Nildalen og mellem Evfrat og Tigris samledes Befolkningen om de frugtbargørende Floder. Grækernes Land derimod var opløst i en Mængde Smaadele; den græske Halvø deltes af bratte Bjergkæder i mangfoldige smaa Dalstrøg, i Ægæerhavet var der en Vrimmel af Øer, tit helt smaa, og ogsaa ovre i Lilleasien laa de græske Byer ret spredt. Grækenland var som skabt til ganske smaa Stater. Men nogen Forbindelse var der dog mellem Landets forskellige Dele. Talrige Fjorde og Bugter skar sig ind i Halvøen, og til Søs kom man let nok fra Dal til Dal og fra Ø til Ø. Landet var nogle Steder frugtbart, andre Steder ret ufrugtbart; det laa ypperlig

Grækerne, Evropas første Kulturfolk.

Grækenland 2—3 Gange saa stort som Danmark.

Græske Stater ganske smaa.

til Skibsfart. Klimaet var behageligt, og der var ikke saa bratte Overgange fra den ene Aarstid til den anden som i Orienten.

Grækerne er Indoevropæere.

Grækerne hørte til den indoevropæiske Race. Det var smukke og kraftige Mennesker, og det var i Sammenligning med andre Folk en livsglad Befolkning, der ubekymret nød alle Livets Goder. De var mere videbegærlige og lærenemme, end Mennesker plejer at være. Grækeren vilde have Rede paa alt; han vilde vide Besked om den Natur, der omgav ham, om de Folk, der var hans Naboer, om hans Fædres Historie, om Jordens og Menneskenes Oprindelse. Men han troede ikke den første den bedste Historie, man fortalte ham derom. Han undersøgte med skarp Kritik Forklaringer og Fortællinger. I dette Folk kunde der opstaa en fri Videnskab, der førte langt ud over den, der kunde trives i Ægypten og Babylon, hvor Lettroenheden var saa stor, og hvor man opdroges til aldrig at tvivle om de fra Fædrene nedarvede Meninger. I græsk Videnskab var der altid Liv og Udvikling. Var der en Forsker, som havde fundet en Løsning af et svært og interessant Spørgsmaal, saa slog man sig ikke uden videre til Ro dermed. Andre Forskere prøvede omhyggelig, om Løsningen nu ogsaa var rigtig, og syntes den dem uholdbar, vendte de sig fra den og søgte at finde en anden, der var bedre. Og som det gik i Videnskaben, saaledes gik det i Livet. I Ægypten fulgte Slægt efter Slægt Fædrenes Sæd og Skik Aartusinder igennem; man forandrede saa lidt som mulig. I Grækenland var der en evig Uro. De smaa Stater kæmpede med hinanden; snart var en af dem den mægtigste, snart en anden. Og indenfor hver Stat skiftede Forfatningen forholdsvis hurtig. Efter Fyrstevælde fulgte Adelsvælde, efter dette Folkestyre, og i Folkestyrets Tid havde snart et Parti Magten, snart et andet.

Videbegærlige og lærenemme.

Stadig Uro.

Den mykenæiske Tid.

Vi kan nu følge Grækenlands Historie tilbage til andet Aartusinde f. Kr. Ogsaa her er det Ruiner og Grave, der giver os Besked om de ældste Tider. Videnskabsmændenes Udgravninger i Grækenland er begyndt senere end i Ægypten og Mesopotamien. Først i den sidste Menneskealder af det 19. Aarhundrede kom de rigtig i Gang.

Grækenlands Historie kan følges tilbage til 2. Aartusinde f. Kr.

Udgravningerne viser, at ogsaa Grækenland har haft sin

Stenalder. Efter den er der fulgt en Broncealder med en ganske betydelig Kultur. Store Kongeborge og mægtige Grave fra denne Tid er fundne. I Gravene laa Mænd med prægtige Vaaben og Kvinder med Armbaand, Halsbaand og Ørenringe af Guld. Der var Tegninger, men ikke Indskrifter. Det er dels i Mykenæ og Tiryns paa Peloponnes, dels paa Kreta, de største Borge er fundet, men ogsaa ved Theben, i Attika og ovre ved Troja i Lilleasien findes der Ruiner fra denne Tid.

Stenalder og Broncealder.

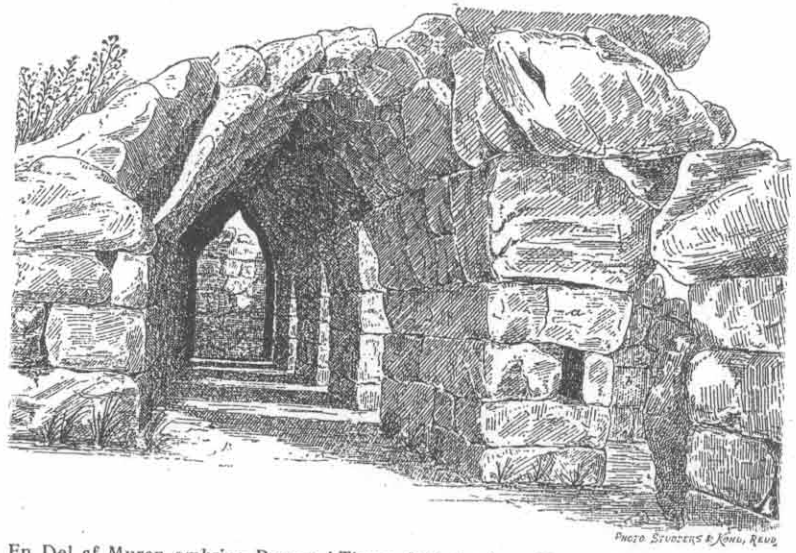

En Del af Muren omkring Borgen i Tiryns. Billedet forestiller en hvælvet Gang, Aabningerne i højre Side fører ind til en Række Kamre, som er bestemt til at opbevare Forraad. Det tykke Murværk er opført af mægtige uregelmæssige Blokke, der er passede omhyggelig ind i hinanden. Ler er anvendt som Bindemiddel.

Videnskabsmændene har kaldt denne Periode den *mykenæiske*, fordi det synes, at Riget i Mykenæ i disse Tider har været det mægtigste. De vældige Kongeborge og Kongegrave vidner om, at der har været rige Fyrster, for hvem Folket trællede. I Gravene findes Redskaber og Smykker, ægyptiske og syriske, som viser, at der har været Handelsforbindelse mellem Datidens Grækere og Ægypterne og Asiaterne, især Fønikerne. Det ser ud til, at den mykenæiske Kultur har haft sit Højdepunkt omkring 1500 Aar f. Kr.

Den mykenæiske Tid.

Kongeborge og Kongegrave.

Den homeriske Tid 1100—700.

Folkevandringer. Den mykenæiske Kultur synes at være gaaet tilbage lidt efter lidt, og omkring 1100 foregik der store Forandringer indenfor den græske Verden. *Dorerne,* en Stamme, der hidtil havde levet oppe i Bjergegnene i Nord- og Mellemgrækenland, trængte ned paa Peloponnes, besejrede de mykenæiske Riger og erobrede efterhaanden næsten hele Halvøen. Siden bredte de sig videre til de sydlige Øer i Ægæerhavet, især Kreta, ja helt over til Lilleasien. En Del af Befolkningen paa Peloponnes flygtede til andre Egne af Grækenland, og mange Grækere søgte i denne Tid over Havet til Lilleasien. Da denne Vandringstid var til Ende, var de græske Stammer fordelt omtrent, som vi træffer dem i Grækenlands Storhedstid. Man plejer at dele dem i tre Hovedgrupper: *Dorer, Joner* og *Æoler*. Dorerne beholdt det meste af Peloponnes, hvor deres vigtigste Stater var Sparta, Messenien, Argos og Korinth, samt de sydlige Øer; og desuden havde de en Række Byer længst Sydpaa i Lilleasien. *Jonerne* raadede i Attika og paa de fleste af Øerne og havde talrige og store Stæder paa den midterste Del af Lilleasiens Kyst: Milet, Efesos, Smyrna o. s. v. *Æoler* kaldtes alle de græske Folk, som ikke enten var Dorer eller Joner. De beboede Mellemgrækenland, hvor Theben i Bøotien var den mægtigste By, Midten og den vestlige Del af Peloponnes, samt Lesbos og nogle Stæder længst mod Nord i Lilleasien. Nord for det egentlige Grækenland boede et græsk Folk i Thessalien og en nærbeslægtet Folkestamme i Makedonien, men de fulgte kun lidet med i den græske Kulturudvikling.

Dorer. *Joner og Æoler.*

Tilbagegang i Kultur. *Kun faa Mindesmærker.* Vandringstiden med dens Uro og Strid og Tiden nærmest derefter bragte en Tilbagegang i Kultur, og der er fra denne Tid kun bevaret faa Mindesmærker. Grækerne lærte dog nu Bogstavskriften af Fønikerne, og de forbedrede den selv, idet de benyttede nogle Konsonanttegn, der syntes dem overflødige, som Vokaltegn. Der er intet historisk Værk opbevaret om disse Tider, men det har været en Tid, hvor man ivrig digtede om, hvad der var sket i gamle Dage. Omvandrende Sangere glædede Kongerne og deres Stormænd med Kvad om deres Forfædres Bedrifter, og efterhaanden sammensmeltedes saadanne Digte til store sammenhængende Skildringer. Det er en

Digtningen.

Digtning, der i mange Ting minder om Middelalderens Ridderdigtning, Digterne hentede deres Emner fra Gudernes Verden eller fra de mægtige mykenæiske Kongers Tid. De blandede i deres Skildring Træk fra Fortiden og fra deres egen Tid sammen. De fleste af dem hørte hjemme i de joniske Stæder i Lilleasien, og det er om Livet i disse, vi mest faar Besked i disse Digterværker. Berømtest af alle Digtene blev *Iliaden* og *Odysseen,* som man senere tillagde en enkelt Digter, *Homer*. Det første af dem antages at være blevet til omkring Aar 900, det andet henved 800 Aar før Kristus.

Iliaden og Odysseen. Homer.

Iliaden og andre Digte fortæller om et stort Tog af græske Fyrster mod det mægtige Troja. Skylden er Gudernes. Tre Gudinder: Hera, Athene og Afrodite har været i Strid om, hvem af dem, der er skønnest. De har til Dommer taget den trojanske Prins Paris; Hera lover ham Magt og Rigdom, Athene Visdom, Afrodite den dejligste Kvinde som Løn. Han giver Afrodite Skønhedsprisen, og hun fører ham til Helena, Zeus' Datter, Spartanerkongen Menelaos' Dronning. Paris bortfører hende til Troja. Men da samler Menelaos Grækenlands Fyrster til et stort Hævntog. Hans Broder Agamemnon, Mykenæs mægtige Hersker, tager Anførselen. Den tapreste blandt de tapre, Akillevs, og den snildeste blandt de snilde, Odysseus, er med i Hæren. En vældig Skare af Konger og ædelbaarne Helte drager ud for at føre Helena tilbage.

Iliaden.

Grækerne sejlede over Havet til Troja og slog Lejr omkring den store By. Men en mægtig Mur omgav den, og tapre Krigere forsvarede den. Taprest blandt dem alle var Trojanerkongen Priamos' ædle Søn Hektor. I ti Aar belejrede Grækerne Byen uden at kunne tage den; de maatte bygge sig selv Volde og Skanser til Værn mod Trojanerne. I det 10. Aar begyndte det at gaa Grækerne helt ilde. Det er med Beretningen derom, selve Iliaden begynder. Agamemnon krænkede Akillevs, fortælles det. Den unge Helt trak sig tilbage til sit Telt og vilde ikke mere deltage i Kampen, og ingen anden kunde staa sig mod Hektor. Under hans Anførsel trængte Trojanerne frem til Grækernes Skanser, gennembrød dem og begyndte at stikke Ild paa de græske Skibe. Da gav Akillevs sin nærmeste Ven og kære Vaabenfælle Patroklos Lov til at deltage i Kampen igen. Men ogsaa ham fældede Hektor. En ung Græker bragte Akillevs Ulykkesbudskabet. Da sønderrev Helten under Jammer og Klage sit Haar og styrtede rasende ud i Kampen til Forfærdelse for Troerne:

„Men da saa disse fornam Akillevs' tordnende Malmrøst,
Klappede Hjertet af Gru, og de fagermankede Heste
Vendte med Vognene flux; deres Sind bebuded dem Ufærd.
Skræk Vognstyrerne slog, da de saa den spillende Lue
Brænde saa frygtelig vild om Helten Akillevs' Hoved."

Kun Hektor vovede at fortsætte Kampen udenfor Murene. Men da Akillevs foer frem mod ham, flyede ogsaa han. Til sidst standsede han for at optage Kampen, men han fandt hurtig Døden. Saa rasende var Akillevs, at han slæbte hans Lig rundt om Patrokles' Grav i Sandet bag sin Vogn og lod det ligge til Føde for Hunde og Fugle. Kong Priamos maatte selv drage bønfaldende til Akillevs' Telt for at bede ham udlevere Sønnens Lig. Han klagede, og han bad:

„Dengang Achæerne landed, halvhundred Sønner jeg ejed.
Mange forsand blev slagne til Jord af den stormende Krigsgud;
Ak! men den eneste blandt dem, som skærmed vor Stad og os alle,
Ham, min Hektor, har nylig Du dræbt, da for Fædrenelandet,
Kækt han stred, og for ham jeg hid til Achæernes Skibe
Drog for at købe ham løs, og jeg kom med umaadelig Løsning.
Blues for Himmelens Guder og hav Medlidenhed med mig!
Tænk paa din Fader! langt mer end han jeg trænger til Medynk.
Fristet jeg har, hvad aldrig paa Jord nogen dødelig udstod,
Manden, som dræbte min Søn, hans Haand har jeg ført til min Læbe."

Da rørtes Akillevs og svarede:

„Gamle! Din Søn løsgiven Dig er, saa som Du begærte;
Alt er paa Baaren han lagt; naar det gryer ad Dag, skal Du se ham."

Kampen rasede siden videre. Akillevs faldt, ramt af en Pil fra Paris' Bue i Hælen, det eneste Sted, han kunde saares. Kun ved en List udfundet af den raadsnare Odyssevs lykkedes det at erobre Byen. Efter hans Raad tømrede Grækerne en vældig Træhest, og 30 udvalgte Krigere skjultes i dens Bug. Derpaa lod de, som om de drog bort, men lod Træhesten tilbage. Trojanerne strømmede glade ud og førte Træhesten ind i Byen. Mens Trojanerne holdt Sejrsfest, steg de græske Krigere ud og aabnede Portene for den græske Hær, der imidlertid var vendt tilbage. Helena blev ført hjem til Sparta, Troja overgaves til Flammerne. —

Odysseen

Odysseen fortæller om de mange Ulykker og forunderlige Begivenheder, der hændte Odyssevs paa hans Hjemfart. I ti Aar flakkede han om, før han gensaa sit kære Ithaka. Han udstod i disse Aar alle de Farer, græske Søfarere har plejet at fortælle om, naar de vendte hjem fra deres Sejladser i fremmede Egne. Kun med største Besvær undslap han det enøjede Uhyre Polyfem, som vilde have ædt ham. Et Aar tilbragte han hos Gudinden Kirke, der først skabte hans Folk om til Svin, men siden viste sig som en venlig Fe. Han kom forbi den farlige Ø, hvor de dejlige Sirener sang, saa alle, der hørte dem, uimodstaaelig droges til Øen, hvor Døden ventede dem; Odyssevs undslap, fordi han stoppede sine egne og sine Ledsageres Øren, saa ingen af dem hørte noget. Ogsaa det ulykkebringende Stræde mellem Charybdis' Malstrøm og Skyllas Klippe, slap han igennem. Da han, efter at have gennemgaaet alt dette, til sidst kom hjem, fandt han sin tro Hustru, den skønne Penelope, omgivet af

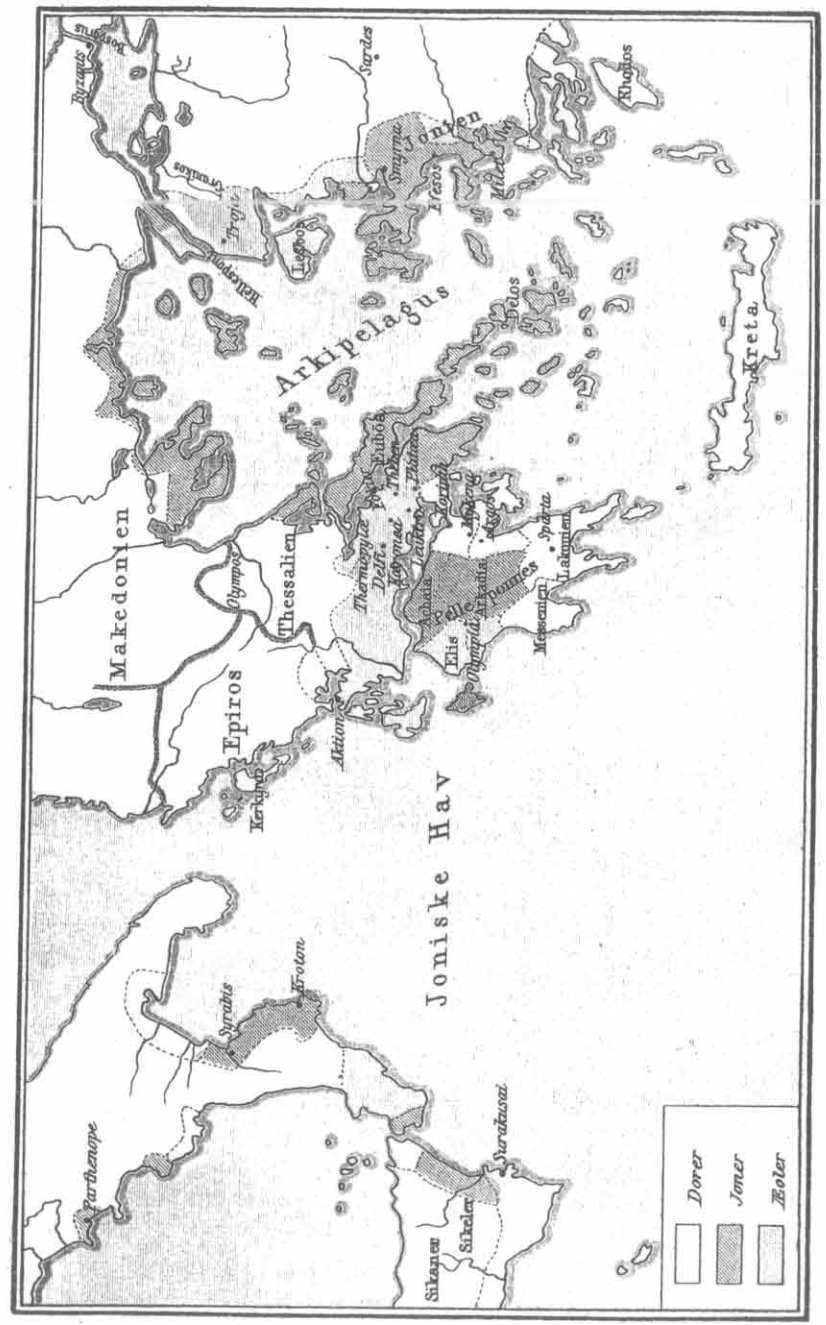

Grækenland.

en Sværm af paatrængende Bejlere. Han sejrede over dem alle og genfandt efter 20 Aars Kamp og Omflakken en fredelig Tilværelse i sit eget Land.

Heltedigtene i lange Tider Grundlaget for græsk Opdragelse.

Med disse Heltedigte opdroges Grækenlands Ungdom siden Aarhundreder igennem. De Kampe, de fortæller om, er ikke Slag mellem ordnede Hære. Det er mest Enkeltkampe mellem Heltene som de fleste af Middelalderens Kampe; de drager til Kampen paa deres Stridsvogne, men de kæmper til Fods, oftest med lange Lanser og dækkede af store, tunge Skjolde.

Kamp-skildringer.

Smaakonger.

De homeriske Digte viser os, at der har været en Vrimmel af Smaakonger i Grækenland den Gang. De har boet i Byer, men det har som Regel været smaa aabne Bondebyer, der snarest svarede til Nutidens Landsbyer. Oftest har dog flere Byer været samlet under en Konge. Kongen var Anfører i Krig og øverste Dommer; han raadslog med sine Stormænd, og undertiden samlede han Folket paa Byens Torv for at meddele det betydningsfulde Efterretninger.

Agerdyrkning.

Den homeriske Tids Grækere var et agerdyrkende Folk. Fyrsterne roser sig af deres veldyrkede Marker og deres talrige Kvæghjorder. Der var kun faa Haandværkere; hver Familie lavede oftest selv, hvad den havde Brug for; ogsaa Fyrsterne tog Haand i med, Odyssevs har selv tømret sin Seng. Ogsaa Handelen var endnu beskeden.

Underverdenen.

De Grækere, Heltedigtene fortæller om, var glade Mennesker, som frydede sig ved Livet og nødig forlod det. Mykenæertidens Grave viser, at der den Gang har hersket en lignende *Dødedyrkelse,* som vi kender fra Babylon og Ægypten, og i det meste af Grækenland vedblev Dyrkelsen af de Døde stadig. De homeriske Digte kender dog ikke denne; de skildrer, hvorledes de Døde gik til Underverdenen, Hades' Rige, hvor de tilbragte Tiden som kraftløse Skygger, sløve og dvaske; med Sorg mindedes de den glade Tid, da de levede paa Jorden. Det forfærdeligste, en Græker kunde tænke sig, var levende at gæste de Dødes Rige. I stærke Ord skildres den Uhygge, der overvældede Odyssevs, da han selv levende stod Ansigt til Ansigt med gamle Kammerater, der nu hørte hjemme hos Hades. Han søger at trøste Akillevs, men han faar til Svar: „Prøv ikke at trøste mig; jeg vil hellere leve som en fattig Bonde end herske over alle de Dødes Skygger." Om Straf eller Løn efter

Døden var der ikke Tale; alle førte efter Døden den samme triste Skyggetilværelse uden Hensyn til, om de havde handlet godt eller daarlig, medens de levede.

De græske Guder.

Guderne var for Digterne og deres Tilhørere som en mægtig Fyrsteslægt. Deres myndige Husfader var *Zeus*, Himlens Herre, den øverste Gud, der er mægtigere end alle de andre. Hans Hustru var hans Søster *Hera*, hvis Skinsyge overfor hendes meget utro Ægtefælle saa tit var Emnet for Digternes Skildring. Hans anden Søster var *Hestia*, Arnens Gudinde. Zeus Brødre var Havets barske, trodsige Gud *Poseidon* og Underverdenens mørke og strenge Hersker *Hades*. Sønner af Zeus var: den stygge, halte *Hefæstos*, Ildens Gud, den snilde Opfinder og Beskytter af Kunst og Haandværk; *Apollo*, den lyse Gud for Sang og Spil; den stærke *Ares*, Krigens haarde og voldsomme Gud, og endelig *Hermes*, Gudernes Sendebud og Handelens raadsnare Gud. *Zeus'* kæreste Datter var *Athene*, om hvem det hed, at hun var sprunget ud af hans Hoved med Hjelm og med Skjold; hun var Beskytter af Kundskab og Visdom, men ogsaa den uforfærdede Hjælper for de kloge og retsindede i Krig. Døtre af Zeus var ogsaa Kærlighedens skønne og muntre Gudinde *Afrodite* og Jagtgudinden *Artemis*.

De homeriske Digte gaar snart ud fra, at denne Slægt af Guder boede paa Toppen af Bjerget *Olympos* i Thessalien, snart tænker man sig som deres Opholdssted „Himlen" uden Angivelse af, hvor denne findes. Grækerne tænkte sig, at deres Guder og Gudinder ejede den evige Ungdom; de var udødelige, de kom aldrig fra Olympen til Hades' Rige; de var mægtigere og lykkeligere end Menneskene; men ellers var de omtrent som disse.

Gudernes Liv.

Strid mellem Guderne.

Der var tit Strid imellem Guderne. Det kunde hænde, at de satte sig op mod selve Zeus; da talte han vrede og truende Ord til dem. saaledes udbryder han en Gang i stor Ophidselse:

„Hænger fra Himmelen ud en Kæde med gyldene Ringe,
Griber i Kæden saa fat, hver Gud og Gudinde tilhobe;
Dog skal I ej fra Himmelen ned kunne drage,
Zeus den øverste Drot, I maa hale saa stærkt, som I magte.
Men hvis jeg derimod fik Lyst til at trække for Alvor,
Trak jeg for sand Eder op med Jorden og Havet tillige;
Kæden jeg surred da fast om den højeste Top af Olympos,
Og i den blaalige Luft al Verden da kom til at svæve.
Saa højt staar jeg i Kraft over Guder og Mennesker alle."

Og som Guderne strides, saaledes bedrager de ogsaa hinanden; de kan være baade hævngerrige og misundelige. De har ikke blot menneskelige Egenskaber, men de blander sig ivrig i Menneskenes Liv; jordiske Kvinder er Guders Elskerinder, og for deres og deres Børns Skyld tager Guderne Parti i Menneskenes Kampe; det er ikke for at hjælpe de gode og retfærdige mod de onde og uretfærdige, men for at staa dem bi, som har vundet deres Gunst, eller styrte dem i Ulykke, som har faaet saa stor Magt og Lykke, at det vækker Gudernes Misundelse. Afrodite var Skyld i Trojanerkrigen, og under hele Kampen lader Digteren nogle af Guderne tage Parti for Grækerne, andre for Trojanerne. Undertiden kæmper Guder og Gudinder ligefrem med; den kloge og tapre Athene besejrer foran Troja den stærke men lidet kløgtige Ares. Ja, Guderne kæmper endog med Menneskene, og de kan ikke altid staa sig for dem. Helten Diomedes saarer Afrodite, saa hun maa flygte klynkende og klagende op til Himlen. Her modtager Athene hende med bidende Spot, medens Zeus trøster sin kære Datter:

„Dig mit Barn, ej givet det blev at sysle med Kampfærd;
Gak Du kun hen og besørg, hvad der hører til smægtende Bryllup;
Hint er en Dont for Athene og Ares den stormende Krigsgud."

De brogede Myter om de olympiske Guder kendtes i alle Egne af Grækenland og blev efterhaanden gennem Digtene kendt i alle Lag af Befolkningen. Men foruden dem fandtes der mange andre Gudefortællinger. Hver Egn havde sine Skytsguder; undertiden var det en af de olympiske Guder eller Gudinder, undertiden en Gud, der kun dyrkedes i netop den Egn. Enkelte af disse Guder, der ikke i de homeriske Digte er optaget mellem de store olympiske Guder, blev siden kendt og æret over hele Grækenland. Det gælder *Dionysos*, Vinens Gud, der fra først af dyrkedes oppe i Trakien, og det gælder Agerdyrkningsgudinden *Demeter* og hendes Datter, Hades's Dronning *Persefone*, som oprindelig æredes i den lille By Elevsis i Attika. Desuden fortaltes mangfoldige Sagn om *Heroerne*. Det var store Helte, der efter deres Død dyrkedes i den By, hvor de hørte hjemme. Berømtest blandt dem er *Herakles*, der efter sin Død optoges blandt Guderne. Grækerne bragte deres Guder Ofre af Kvæg og Vin for at stemme dem mildt; men de kendte intet til Ægypternes og Semiternes dybe Ærbødighed overfor Guderne, og af Syndsbevidsthed findes der kun meget lidt hos dem. Enhver kunde selv ofre. Hist og her var der Templer; der var Offerpræster ved Templerne, og

Stedlige Guder.

Heroerne.

Ofre.

der var Spaapræster, men en Præstestand med Magt og Anseelse som i Ægypten og i Asien havde Grækerne ikke.

Kolonitiden 800—500.

Den græske Befolkning voksede hurtig, og snart blev det Land, den beboede, for lille. Flere og flere søgte deres Livsophold paa Handelsfarter. Paa disse kom de vidt omkring. De lærte Egne at kende, hvor der levede en lidet talrig og lidet civiliseret Befolkning, og det varede ikke længe, før de fik Lyst til at slaa sig ned der, gøre den indfødte Befolkning til Tjenere og Trælle og drage Fordel af Landets Natur. De begyndte med at anlægge smaa Handelspladser, som Fønikerne havde gjort før dem; siden blev det til hele Kolonier med en talrig Befolkning. Fra 8. Aarhundrede begyndte en stor Udvandrerstrøm at drage fra Grækenland, og i Løbet af 100 Aar opstod en Mængde Kolonier; siden tog Udvandringen af, men endnu i det 6. Aarhundrede anlagdes dog nye Kolonier. Til sidst var der et Par Hundrede.

Græske Handelspladser.

Udvandringer i 8. Aarhundrede.

Et Par Hundrede græske Kolonier.

Syditalien og Sicilien.

Mange drog mod Vest til *Syditalien* og *Sicilien*. Her fandt de et frugtbart Land, et Klima omtrent som deres eget og en Befolkning, der underkastede sig uden megen Modstand. Inden længe laa der en hel Kreds af græske Kolonier langs Kysterne. Paa Halvøen laa mod Sydøst det rige *Sybaris,* hvis Beboere fik Ord for at være de mest nydelsessyge af alle Grækere; Sybariter blev en Fællesbetegnelse for dem, der hengav sig til et overdrevent Vellevned. I Modsætning dertil var *Krotons* Beboere vidt bekendt for den Omhu, de viste Legemets Sundhed og Kraft. Mange af Sejrherrerne i Kamplegene var fra Kroton, og dets Læger nød stort Ry. Siden blev *Tarent* paa Grund af sin ypperlige Havn den rigeste af alle disse Byer. Paa Sicilien blev *Syrakus* den mægtigste; i Grækenlands Storhedstid kappedes den med Athen i Folketal, Rigdom og Pragt. Til sidst naaede Grækerne helt over til Sydfrankrig, hvor de anlagde *Massalia,* Nutidens Marseille.

I Afrika.

Ogsaa Sydpaa drog mange Grækere. I 7. Aarhundrede, da Psammetik aabnede Ægypten for dem, slog de sig i stort Tal ned i Deltaet.

Vigtigst var dog Udvandringerne mod Nordøst. Langs *Makedoniens og Trakiens Kyster* laa de græske Kolonier tæt;

ogsaa ved Hellespont, Marmorhavet og Bosporus var der mange græske Stæder; den berømteste af dem alle blev *Byzants,* Nutidens Konstantinopel. Oppe ved Sortehavet anlagde Milet en hel Række Nybyggerstæder.

Ved Sortehavet.

Kolonierne blev anlagt planmæssig. Det var ikke enkelte Udvandrere, der drog til de fremmede Lande; man sejlede af Sted i betydeligt Tal efter Beslutning af Moderbyens Folkeforsamling, for at grunde en ny By; Nybyggerne førte en Brand fra Moderbyens Arne med for med den at tænde Ilden paa Arnen i den nye Bys Raadhus. Ellers var der ikke stor Forbindelse; Kolonien styrede sig selv uden Afhængighed af Moderstaden og optog ogsaa Udvandrere fra andre Byer.

Koloni og Moderby.

Efterhaanden afløste Grækerne saaledes Fønikerne som Middelhavets store Handelsfolk. De anvendte nu østerlandsk Vægt, Maal og Mønt, og snart kunde de ogsaa handle med deres egne Industrivarer; det varede ikke længe, før det græske Haandværk overgik det fønikiske.

Græsk Handel og Haandværk.

Det græske Folk fik paa denne Vis et langt større Landomraade end før. Men Grækerne samledes ikke i eet Rige. Der var Hundreder af Smaastater. Der var dog en stadig Forbindelse mellem de mange smaa Stater. Man vidste Besked om hinanden og lærte af hinanden. Derfor gennemgik Styrelsen ogsaa omtrent de samme Forandringer overalt. I den homeriske Tid havde Kongerne delt Magten med Adelen. I Tiden efter 800 forsvandt Kongedømmet, eller Kongemagten blev stærkt indskrænket. Adelsslægterne blev næsten eneraadende. Men efterhaanden, som der opstod en ny Købmandsstand, gjorde denne sin Indflydelse gældende ved Siden af den jordejende Adel. Undertiden gjorde disse rige Borgere sig til Førere for Almuen og knækkede Adelens Magt. Til andre Tider hændte det, at en højfornem Adelsmand eller en rig Borger rejste den fattige Befolkning mod de herskende og gjorde sig selv til Enevoldskonge, „*Tyran*", som Grækerne kaldte det. Det var tit kloge Mænd, der styrede til Gavn for Smaafolk, holdt god Orden, fremmede Handel og Haandværk og smykkede Byerne med prægtige Bygninger. Men alligevel kunde Grækerne aldrig rigtig forsone sig med deres Magt, og det varede sjældent længe, før der blev Opstand, og Tyrannen blev styrtet; Tyranmord regnedes siden for en ærefuld Be-

Forfatningsudviklingen.

Kongedømmet træder tilbage.

Adelsstyre.

Tyrannerne.

drift. I nogle Stater kom derefter de rige Klasser til Magten igen; andre Steder indførtes et demokratisk Folkestyre. —

Paa den græske Halvø blev i denne Tid Sparta og Athen de to vigtigste Stater.

Sparta. **Sparta.** Da Dorerne trængte ind paa Peloponnes, slog en af de doriske Stammer sig ned i Byen Sparta i den frugtbare Evrotasdal. Herfra bredte den efterhaanden sit Herredømme over hele Landskabet Lakonien, et Omraade paa henved 100 Kvadratmil. Sparta blev den mest konservative blandt alle græske Stater. Spartanerne paastod, at deres Love i fjerne Tider *Lykurg.* var givet dem af *Lykurg,* den viseste af alle Mænd, og de holdt fast ved dem med største Troskab. Der var to Konger ad Gangen, hver af sin Familje, men ingen af dem havde stor Magt. Ved Siden af Kongerne stod et Raad af ældre Mænd, mindst *Konger, Eforer.* 60 Aar gamle, og et Femmandsudvalg, *Eforerne,* der valgtes af Folkeforsamlingen. Der var ingen Adel indenfor det spartanske Folk, men alle Spartanerne var som Adelsmænd overfor den undertvungne Befolkning. Der var i alt en halv Snes Tusind spartanske Borgerfamiljer; de levede kun for Politik, Krig og Jagt. Den undertvungne Befolkning bestod af to Grupper: *Periøker.* *Periøkerne* var frie men uden politiske Rettigheder, de drev mest Haandværk, og de tjente sammen med Spartanerne i *Heloter.* Hæren, *Heloterne* var Slaver, der dyrkede Jorden for Spartanerne. Hver spartansk Familje havde sin Jordlod, alle af samme Størrelse; Salg og Deling var forbudt.

Fællesmaaltiderne. Alle vaabenføre Mænd dannede ligesom en Hær. De spiste sammen i Delinger paa 15 Mand; Maden var ensartet og tarvelig, oftest Suppe kogt af Svinekød og Blod og krydret med Salt og Eddike; det var den meget omtalte spartanske „Blodsuppe". Naar Drengene var 7 Aar gamle, blev de taget fra Familjen for at blive opdraget til Soldater ved et haardt Kaserneliv med Gymnastik og al Slags Strabadser; ogsaa Pigerne hærdedes ved Sport og Legemsøvelser. Lydighed mod Øvrigheden og Ærbødighed for de ældre indprentedes Spartanerne fra deres tidligste Ungdom. Paa denne Vis blev Spartanerne Krigerfolket mellem Grækerne; alle frygtede Spartas veløvede og fortrinlig disciplinerede Borgerhær.

Messenierne. I lang Tid kæmpede Spartanerne mod deres vestlige Naboer *Messenierne;* til sidst betvang de dem og gjorde dem til Heloter. Ogsaa Argos, der længe havde været den mægtigste Stat paa Peloponnes, blev overvundet, om end ikke erobret.

Til sidst blev næsten alle peloponnesiske Stater — dog ikke Argos — samlet i et Forbund under Spartas Overhøjhed. Sparta var nu den mægtigste og mest ansete af alle de græske Stater.

Athen holdt sig ligesom Sparta længe udenfor det stærke *Athen.* Handelsliv og Kolonianlægene. Men i Athen selv var der Liv og Røre, og da Athenerne senere kastede sig ind i Handelslivet, overgik de hurtig alle andre.

Kongedømmet faldt tidlig i Athen, og Magten gik over til den rige Godsejeradel. Hvert Aar valgtes nogle af de mægtigste Adelsmænd til *Arkonter;* de styrede Aaret igennem, og *Arkonter.* naar de gik af, blev de Medlemmer af *Areopagos,* Athens Raad *Areopagos.* og øverste Domstol. Adelen pressede saa meget som mulig ud af den fattige Befolkning, og denne blev mere og mere misfornøjet. Da Handelslivet begyndte i Athen, opstod der en Borgerstand af velstaaende Købmænd og Haandværkere. De vilde ikke finde sig i Godsejernes Herredømme. Først satte de igennem, at de skulde dømmes efter skrevne Love, medens Adelsmændene hidtil havde dømt efter Skik og Brug, som det passede dem. Nu samlede *Drakon* de gamle Sædvaneregler, *Drakon. 621* saa Folk vidste, hvad de havde at rette sig efter. Men Misfornøjelsen vedblev. Da greb *Solon* ind. Han var Adelsmand *Solon.* men af en lidet rig Slægt; han havde drevet Handel og havde rejst meget og lært fremmede Staters Forhold at kende. Nu traadte han frem som Talsmand for de fattige og undertrykte. Han skildrede paa Vers den Uret, de Rige øvede. „De krænker Retfærdighedens hellige Love", siger han; de smaa Landbrugere er gældbundne, mange af dem sælges som Slaver til Udlandet; paa den Maade kan det ikke blive ved at gaa; truende tilraaber han Godsejerne: „I, som har Overflod paa alle Livets Goder, lær at holde Maade; betving Jert stolte Sind; vi finder os ikke længere i Eders Forurettelser." Fremturer de i deres Uret, da evner ikke en Gang Athene at hindre en blodig Borgerkrig.

Almuen flokkedes om Solon, den borgerlige Middelstand *Solon 594.* fulgte ham, og Adelen vovede ikke at prøve paa Modstand. 594 blev det overdraget ham at give nye Love og en ny Forfatning. Han gjorde det med Maadehold og med Fasthed. Hidtil havde den Mand, der havde Penge til Gode hos en

Gældsbyrderne mines. anden, kunnet gøre Skyldneren til sin Slave; Solon forbød dette; al Gæld, der hvilede paa Landejendom, blev ophævet; de mange Smaabønder, der havde saa svært ved at slaa sig igennem, slap derved for en ødelæggende Byrde, og Godsejerne beholdt nok endda, de havde jo deres egne store Godser. *Forfatningen.* Ogsaa Forfatningen ændrede han. Hele Folket fik Del i Styrelsen men ikke lige stor Del. Folket blev delt i 4 Klasser *4 Klasser.* efter Jordejendom. Alle 4 Klasser fik Adgang til Folkeforsamlingen, hvor Statens vigtigste Spørgsmaal afgjordes. Men før Sagerne blev forelagt Folkeforsamlingen, skulde de behandles *Raadet.* af et Raad paa 400 Medlemmer, og til dette havde kun de tre øverste Klasser Adgang, ligesom kun de kunde blive Embedsmænd. Baade Embedsmænd og Raadsmedlemmer valgtes af Folkeforsamlingen. Ogsaa en *Folkedomstol* oprettedes, men man ved kun lidt om dens Karakter. Til de højeste Embeder og Areopagos fik kun øverste Klasse Adgang. Areopagos blev ved at være Domstol og beholdt som „Lovenes Vogter" et vist Tilsyn med, at alt gik rigtig til. Det blev nærmest de Lag af Folket, vi nu vilde kalde Middelstanden, der fik Magten ved Solons Forfatning.

Misfornøjelsen begyndte dog hurtig igen. Adelsmændene var forbitrede, og de Fattige var ikke tilfredse. Til sidst stil- *Pisistratus.* lede en fornem Mand, *Pisistratus,* sig i Spidsen for Almuen og gjorde sig til „Tyran" i Athen, endnu medens Solon levede. Han blev siden fordrevet et Par Gange, men hver Gang fik han atter Magten, og i en lang Aarrække vedblev han at herske i Byen. Han styrede godt, og Athens Magt voksede stærkt i hans Tid. Efter Pisistratus' Død herskede hans Sønner i en Aarrække, men Befolkningen kunde ikke i Længden finde sig i Tyranstyret, og 510 blev dette styrtet.

Kleisthenes. Folkepartiet fik nu Magten under Ledelse af *Kleisthenes,* en Mand af meget fornem Slægt, der stillede sig paa Almuens Side. Han blev Skaberen af Athens demokratiske Forfatning. Raadet fik 500 Medlemmer, og alle Borgere fik Adgang til det. Folkeforsamlingens Magt blev stærkt forøget. For at sikre Forfatningen bestemtes det, at enhver athensk Borger kunde forvises fra Attika ved *Folkeafstemning, Ostrakisme*. Stilledes der Forslag om en saadan Forvisning, skulde der sammenkaldes en Folkeforsamling; hver Borger, der mødte, fik udleveret en

Lertavle, hvorpaa han skrev Navnet paa den, han ønskede forvist; den, mod hvem de fleste Stemmer samledes, var da forvist, dog kun hvis 6000 Borgere ialt havde afgivet deres Stemme. Den forviste mistede hverken sin Ejendom eller sin borgerlige Ære; han skulde blot opholde sig udenfor Attikas Grænser, og han kunde, naar det skulde være, kaldes tilbage ved en ny Afstemning. Denne Afstemning kaldtes *Ostrakisme* efter de Lertavler, hvorpaa Navnene indskreves. —

I de fleste andre græske Stater foregik i disse Aarhundreder lignende Forandringer som i Athen. I de doriske Stater fulgte dog efter Tyranstyret som Regel ikke Folkestyre men et nyt Rigmandsstyre, og den gamle Adel beholdt ogsaa Magten i *Theben,* der samlede Stæderne i Bøotien under sin Overhøj- *Theben.* hed, omtrent som Sparta samlede de peloponnesiske Stater. —

Hver Græker følte sig først og fremmest knyttet til den lille Stat, i hvilken han var *Borger,* men trods Opløsningen i *Nationalfølelse.* Smaastater og al den Forskel, der kunde være imellem disse indbyrdes, knyttede dog stærke Baand alle Grækere sammen. De følte sig som eet Folk, *Hellenerne,* selv om de ikke kendte en Fædrelandsfølelse af samme Art som de moderne Folks. Alle andre Folk kaldte de *Barbarer,* men dette Ord havde ikke den nedsættende Betydning, det siden har faaet. Alle Grækere forstod hinandens Sprog, de havde til en vis Grad samme Religion, de havde Fester og Kamplege, som var fælles for hele Hellas, og de havde en Litteratur, hvis mest berømte Værker kendtes i alle græske Stater. Meget betød for Fællesskabet mellem alle Grækere Apollos *Orakel i Delfi* og *de olympiske Lege,* der holdtes hvert 4. Aar i Juli Maaned i Olympia, en lille By i Elis paa Vestkysten af Peloponnes.

Delfi var en lille By i Mellemgrækenland. Her levede i Templet *Det delfiske Orakel.* Apollos Præstinde *Pythia,* en delfisk Jomfru, som havde viet sit Liv til Gudens Tjeneste. Gennem hende var det, Guden talte. Hun førtes til en Bjergkløft, indenfor Templets Omraade, og steg op paa en Trefod, der var rejst over Kløften. Hun var klædt i folderige skinnende Klæder, gyldne Smykker prydede hendes Hoved, hun havde et Lavrbærblad i Munden og en Lavrbærgren i Haanden; ud af Kløften steg Dampe, som bragte hende i nervøs Ophidselse. Naar hun var kommet i denne Tilstand, forelagde en Præst Spørgsmaalene for hende; hun svarede i forvirrede, usammenhængende Ord, som Præsten derpaa gav Mening og formede paa Vers. Det delfiske Præsteskab vidste god Besked om, hvad der foregik i og

udenfor Hellas; det kunde derfor tit give gode, kloge Raad, og ofte gav Begivenhederne dets Spaadomme Ret. Var Sagen tvivlsom, var det Oraklets Skik at svare i dunkle, tvetydige Ord. Et Eksempel derpaa er det berømte Svar til Kroesus, da han spurgte Oraklet til Raads, før han begyndte Krigen mod Kyros. „Naar Kroesus gaar over Halys, vil et mægtigt Rige gaa under", var det forsigtige Svar, han fik. Lignende Orakler fandtes i andre Templer.

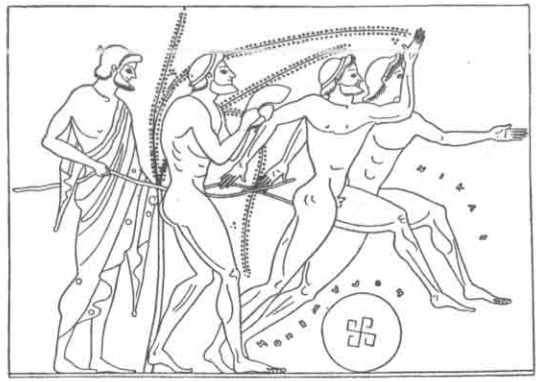

Græsk Væddeløbsbillede.

De olympiske Lege.

De olympiske Lege varede 5 Dage i Træk. Festpladsen var en af de skønneste Pladser i Hellas, smykket med Templer og Billedstøtter, med Oliventræer og Plataner; det herligste blandt Templerne var det store Zevstempel. Kamplegene var mange og forskelligartede. Der var *Væddeløb*, nogle hvor unge Mænd løb omkap helt nøgne, andre, hvor de løb i Krigsdragt med Vaaben og Skjold. Der var *Diskoskastning* med tunge runde Bronce-Skiver. Der var *Brydekampe*, hvor Maalet var at bøje Modstanderens Skuldre tre Gange til Jorden. Og der var hæslige *Nævekampe*, hvor det tit gik meget haardt til. Størst Ry nød dog *Væddekørselen* med de herlige Firspand. Kun de rigeste var med til disse; der skulde megen Velstand til for at holde et Spand af Heste, der kunde have Udsigt til at sejre i Olympia. Saa tit en af Kamplegene var endt, forkyndte en Herold Navnet paa Sejrherren, hans Fædre og hans Fædreneby under høje Jubelraab af Venner og Landsmænd. Sejrherrens Løn var en Olivenkrans. Paa Festens sidste Dag samledes i Zevs' store Tempel alle Sejrherrerne fra de forskellige Kampe; klædt i skinnende stærke Farver med Olivenkranse paa Hovederne og Palmegrene i Hænderne vandrede de til Fløjternes Toner langsomt og værdig ud fra Templet og gik Festpladsen rundt forbi de tætpakkede Tilskuerskarer; fra alle Sider lød Sang og Jubelraab: „Ære være Du, mægtige Herakles, Sejrherre i Legene, Ære være Sejrherren." Toget gaar forbi de olympiske Guders Alter til Prytaneion, hvor Festen slutter med et stort Festmaaltid. Siden er Hjemkomsten for hver af Sejrherrerne den herligste Triumf. Purpurklædt kører han ind i sine Fædres By paa en Triumfvogn, trukket af et prægtigt Firspand; hele Befolkningen er paa Benene for at modtage ham. Han har bragt Byens Borgere den største Ære, de kender. Undertiden rejste de Billedstøtter af ham, undertiden fik han en aarlig Hædersgave, ofte skrev berømte Digtere Kvad til hans Ære. Senere regnede Grækerne deres Tid efter disse Kamplege. De lod deres Tidsregning begynde med 776; fra det Aar havde de Lister over Sejrherrerne ved Legene, dog neppe paalidelige. Man angav Tiden i Olympiader, Tidsrum paa 4 Aar. Aar 700 er f. Eks. den 20. Olympiades første Aar.

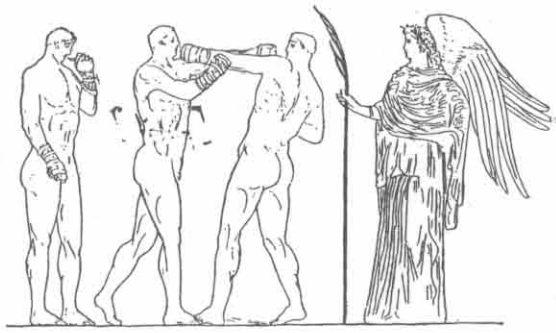

Nævekamp, til højre Sejrsgudinden.

Litteratur og Videnskab. Fra den homeriske Tid er der kun opbevaret Heltedigte; fra de følgende Aarhundreder findes derimod en Rigdom af meget forskellige Værker. Fra det 8. Aarhundrede stammer de Digterværker, der er samlet under *Hesiodos'* Navn. Et af dem handlede om Guders og Menneskers Tilblivelse; de forunderlige Fantasier, der her opstilledes, blev siden en Del af de fælles græske Forestillinger, Side om Side med Homers Fortællinger om de homeriske Guder. „Det er Homer og Hesiodos, der har givet Grækerne deres Gudelære," sagde senere Herodot. Et andet Digt, der tillægges Hesiodos, *„Arbejder og Dage"*, skildrer Bøndernes Liv, kuede som de er af de store Godsejere. Det er den grumme Jerntid, der nu er fulgt efter Guldets, Sølvets og Kobberets Tid, siger Digteren.

Litteratur og Videnskab.

Hesiodos.

I Sparta opmuntrede *Tyrtaios* ved sine Krigssange Spartanerne under den haarde Kamp med Messenierne, i Athen var *Solons* Digte hans bedste Vaaben i den politiske Kamp.

Tyrtaios. Solon.

I 6. Aarhundrede begyndte der i Grækenland at fremtræde *Filosofer*. Det var de joniske Stæder i Lilleasien, som gik i Spidsen. Disse Filosofer slog sig hverken til Ro ved Homers Gudehistorier eller ved Hesiodos' fantasirige Forklaringer af Verdens Tilblivelse. De prøvede paa at forklare Verdens Skabelse og Udvikling paa naturlig Maade. Hver af dem fandt sin,

Filosofien.

tit meget dunkle og forunderlige Løsning. En af dem mente, det var fra Vandet, hele Verden stammede; en anden tænkte sig Luften, en tredje Ilden som Verdens Begyndelse. Mere berømt end nogen af de joniske Filosofer blev *Pythagoras*, som levede ovre i Kroton i Aarhundredets sidste Del. Han mente, at Naturens Omskiftninger foregik med en vis Lovmæssighed, bestemt af *Tallet;* dette blev da for ham „Tilværelsens Princip". Han og hans Disciple grundede en matematisk Videnskab, der hurtig overgik den ægyptiske og babylonske; en af Geometriens vigtigste Læresætninger er opkaldt efter ham. Pythagoras' Tilhængere vedblev i lange Tider at danne et fast Broderskab, der ogsaa deltog med Iver i det politiske Liv.

Pythgoras.

Perserkrigenes og Perikles' Tid 500—431.

Medens det græske Folk gik frem i Velstand og Kultur, opstod der i Forasien mægtige Riger, som snart truede Grækernes Selvstændighed. Først erobrede *Lydiens* Konger i Tiden nærmest efter 600 de fleste græske Byer paa Lilleasiens Kyst, men Grækerne levede omtrent lige saa frit under det lydiske Overherredømme som før.

Lyderne underlægger sig de joniske Stæder.

Da Kyros erobrede Lydien, kom ogsaa de græske Byer under Perserne. Disse bragte oftest „Tyranner" til Magten i Byerne, men de var ellers tilfredse, naar de blot fik deres Skatter. Men Lilleasiens Grækere syntes ikke om at være Perserkongens skatskyldige Undersaatter, medens deres Landsmænd andre Steder var frie og uafhængige. Aar 500 gjorde Milet Oprør, og de andre joniske Byer fulgte hurtig Eksemplet. De persiske Tropper blev jaget bort, men Jonierne vidste vel, at de snart vilde komme igen i større Tal. De vendte sig derfor til Sparta og Athen om Hjælp. Spartanerne sagde Nej; de indlod sig nødig paa Kamp udenfor Peloponnes. Athenerne sagde Ja; de havde Tillid til deres egne Kræfter, og de frygtede, at Perserne snart skulde true selve Grækenland; de herskede jo allerede i Trakien. Athenernes Flaade var dog endnu svag, og den Hjælp, de sendte, blev kun 20 Skibe. Grækerne gik hurtig frem, erobrede og brændte Sardes; men snart samledes en stor persisk Hær og en stærk fønikisk Flaade, og nu bukkede Grækerne under. Perserne tog en haard Hævn. Milet blev ødelagt, dets rige Borgere bortført til Tigris, og ogsaa mange andre Byer blev lagt i Aske.

Perserherredømmet.

Den joniske Opstand.

Fra nu af var den store Styrkeprøve mellem Grækere og Persere uundgaaelig. Herodot fortæller, at Darius, da han hørte, at Sardes var brændt, forbitret paalagde en af sine Tjenere, hver Gang han gik til Bords, tre Gange at sige til ham: „Herre, husk paa Athenæerne." Vist er det, at det maatte ligge nær for ham at prøve at undertvinge hele Grækenland og gøre Ægæerhavet til et persisk Hav. Og der syntes at være god Udsigt til, at det skulde lykkes. Grækerne talte vel tilsammen flere Millioner, men de var dog faa i Sammenligning med de mange Millioner, der beboede Perserriget. De var spredt over store Strækninger i Forhold til Folketallet, og de var nu som altid uenige; ikke faa Stater var rede til at slutte sig til Perserne for at faa Hævn over deres græske Fjender; Argos var opfyldt af Hævnbegær overfor Sparta, i Theben herskede et dybt Nag til Athen, ja selv indenfor Athen havde Perserkongen Venner blandt Tyranstyrets Tilhængere.

Grækere og Persere.

Græsk Splid.

Men i Sparta og Athen var man fast bestemt paa at gøre Modstand til det yderste. Og Athenerne fik nu til Fører en af den græske Histories største Skikkelser, en klog og vidtskuende Statsmand. Det var *Themistokles*. Han indprentede utrættelig sit Folk, at Afgørelsen vilde falde paa Havet; til Lands var det umuligt at staa sig for Perserne; til Søs kunde man slaa dem, og var først deres Flaade ødelagt, var Sejren vis. Det lykkedes ham at faa Athenerne til at bygge sig en stor Havn ude ved *Piræus* og forøge Tallet af deres Krigsskibe betydelig.

Athen og Sparta sammen.

Themistokles.

Havnen ved Piræus.

Saa snart Milet var taget, sendte Darius sine Sendemænd til Grækenland. Hvor de kom frem, krævede de Jord og Vand som Tegn paa Underkastelse. De fik det næsten alle Steder; kun Athenerne styrtede Sendebudene i en Afgrund, og Spartanerne kastede dem i en Brønd; Brudet blev dermed ulægeligt. 492 sendte Darius sin Svigersøn, *Mardonios*, med en stor Hær over Hellespont for at angribe Grækenland Nordfra; en stærk Flaade fulgte langs Kysten. Men en voldsom Storm ødelagde det meste af Flaaden, og Hæren maatte vende om. To Aar derefter prøvede Perserne under andre Anførere en anden Fremgangsmaade. Hæren gik ombord paa Flaaden og førtes paa denne tværs over Ægæerhavet til Attika. I Athen var man ikke forberedt paa at optage Kampen til Søs. Fra en af Athens Kolonier i Trakien var *Miltiades* vendt hjem, fordrevet af Perserne.

Persernes Sendebud.

Mardonios's Tog over Hellespont 495.

Miltiades.

Han tilhørte en fornem Slægt, han kom med store Rigdomme, og Folket, der vidste, at han var vel kendt med Persernes Kampmaade, satte al sin Lid til ham. Perserhæren landede uhindret. Grækerne fortalte siden, at det var en mægtig Hær paa et Par Hundrede Tusind; nu mener de historiske Videnskabsmænd, at den har talt en Snes Tusind Mand. Athenerne bad Spartanerne om Hjælp; de lovede den, men efter gammel Vedtægt kunde de først rykke ud efter Fuldmaane. Kun fra den lille Naboby Platæa kom nogle Hjælpetropper. Alligevel drog Athenerne ud under Anførsel af Miltiades for at møde Fjenden i aaben Mark. De har rimeligvis været en halv Snes Tusind Mand, langt færre end Perserne. Men de var disse langt overlegne i Udrustning og Kampdygtighed. Perserne var let rustede, deres Hovedvaaben var Buen; kun en lille Styrke af det ellers saa frygtede persiske Rytteri havde man kunnet føre med over Havet. Athens sværtbevæbnede Borgere, „Hopliterne", bar Kobberhjælm, Brystrustning, Benskinner og Skjold; deres Hovedvaaben var de svære 4 Alen lange Lanser; paa Valpladsen stilledes de op i aflange Firkanter, „Falankser"; det var den hos Grækerne sædvanlige Slagorden. Ved *Marathon* led Perserne et stort Nederlag, hvorpaa de sejlede hjem. Athenerne kunde fulde af Stolthed fremvise Valpladsen for den spartanske Hjælpehær, der kom til, just da Sejren var vundet.

Persernes og Grækernes Udrustning.

Marathon-slaget 490.

Grækerne fik nu 10 Aars Frist inden det næste Angreb. Der blev Opstand i Ægypten; Darius døde, og hans Søn *Xerxes* (485—65) maatte skaffe Ro i Ægypten, før han igen kunde tænke paa Grækerne. Perserne vidste nu, hvor farlige disse Fjender var, og de traf mægtige Forberedelser til Kampen. Men ogsaa Grækerne beredte sig, saa godt de evnede, til Striden. Miltiades døde, og Themistokles fik nu hele Ledelsen; han valgtes det ene Aar efter det andet til Feltherre, nu den vigtigste af alle Embedsposter; han ændrede Forfatningen i mere og mere demokratisk Retning, og de Modstandere, der traadte i Vejen for ham, forvistes ved Ostrakismen. Blandt disse var den for sit retfærdige Sind højt lovpriste *Aristides*, som bekæmpede det radikale Demokrati. Themistokles benyttede først og fremmest sin Magt til at gøre Athen til en stærk Sømagt. Man havde netop opdaget en rig Aare i de store attiske Sølvminer, saa der var Penge nok, og Skibsbyggeriet gik rask fra Haanden. I Løbet af faa Aar skabtes en Flaade paa 200 store treradaarede Skibe, *Trierer*. De var lidt klodsede og ikke saa hurtige som Fønikernes, men de gjorde dog med et Slag Athen til Grækenlands stærkeste Flaademagt. Den talrige Besætning, der med de mange Rorkarle har været 100—200 Mand paa hvert Skib, blev taget af den fattige Befolkning, saa Borgerhæren beholdt hele sin Styrke.

Xerxes 485—65.

Miltiades dør.

Themistokles faar Ledelsen.

Demokratiske Forfatnings-ændringer.

Aristides.

Athens Flaade: 200 Trierer.

480 førte Xerxes sin vældige Hær over Hellespont. Grækerne syntes, den var ganske talløs. Græske Historikere paastaar, at der var 2 Millioner Krigere og lige saa mange andre. Nutidens Historikere mener, at disse Tal er helt grebet ud af Luften; de antager, at 100,000 Krigere og lige saa mange Ikke-Krigere vil passe bedre. Fra Hellespont drog Perserhæren langsomt ned gennem Trakien og Makedonien; en talrig Flaade fulgte langs Kysten, mest joniske og fønikiske Skibe.

480 angriber Perserne.

Hæren langtfra saa talrig som angivet.

Herodot fortæller, at Stormen ødelagde den første Bro, Perserne havde bygget over Strædet. I sin Harme befalede Xerxes, at man skulde tildele Hellesponten 300 Piskeslag, sænke et Sæt Lænker i Vandet og sige til det: „Du bitre Vand! Vor Herre Xerxes paalægger dig denne Straf, fordi du har krænket ham, som aldrig har krænket dig. Kong Xerxes vil nu gaa over dig, enten du vil eller ej; men du fortjener ikke, at nogen Mand hædrer dig med Ofre, svigefulde og salte Vand, som du er!" Desuden lod han Lederne af Brobygningen halshugge. Andre Bygmestre lagde derpaa en dobbelt Skibsbro over Strædet.

Herodot om Perserhæren.

Herodot fortsætter: Da Hæren var kommet til en stor Slette i Trakien, gav Kongen sig til at tælle sine Tropper. Landmagten blev talt paa følgende Maade: 10000 Mand blev opstillede paa en Plads saa tæt som muligt, og der blev afridset en Kreds omkring dem. Derpaa slap man de 10000 ud og opførte et Gærde langs med Kredsen. Da dette var færdigt, drev man andre Tropper ind i det afstukne Rum, og saaledes blev man ved, indtil alle var talte. Paa den Maade fik man ud, at Fodfolket udgjorde 1700,000 Mand. Dertil kom 80000 Ryttere foruden dem, der kæmpede paa Stridsvogne og Kameler. De tapreste og mest ansete af Tropperne var Perserne. De havde Filthuer, Tiaraer, paa Hovedet, paa Kroppen brogede Kjortler med Ærmer og med Skæl af Jern som Fiskeskæl, Bukser paa Benene, smaa flettede Skjolde, korte Spyd, lange Buer og Rørpile, desuden Dolke, der hang i Bæltet ved den højre Side. De var rigt prydede med Guld og medførte mange Tjenere samt Rejsevogne og i dem deres Medhustruer; Kameler og andre Lastdyr bar deres store Forraad. Omtrent samme Dragt og Rustning havde Mederne og flere andre Folkeslag. Assyrerne havde Hjelme paa Hovedet, dels af Bronce, dels flettede paa en underlig Maade, som er van-

skelig at beskrive; de havde Skjolde, Lanser og Dolke, desuden jernbeslagne Trækøller og Kyradser. Inderne var klædt i Bomuldstøj og havde ikke andre Vaaben end Bue og Pile af Spanskrør, paa Pilene Jernspidser. Deres Rytteri havde samme Dragt, og de havde baade Rideheste og Vogne; for Vognene var der spændt Heste og vilde Æsler. Ætioperne fra Nillandene Syd for Ægypten var svøbte i Løve- og Pantherskind og væbnede med Kastespyd, hvis Spidser bestod af et tilspidset Gazelhorn, samt med 4 Alen lange Buer af Palmegrene, hvortil der hørte korte Rørpile med Stenspids. Naar de gik i Kamp, indgned de deres Legemer halvt med Kalk, halvt med rød Farve. Araberne havde lange Kapper og var rustede med Buer. Deres Rytteri red paa Kameler, og det havde sin Plads bag efter det øvrige Rytteri, fordi Hestene ikke kunde udstaa Kameler og let kunde blive sky, naar de saa dem. Kun nogle af det vestlige Lilleasiens Indbyggere havde Vaaben, der kunde maale sig med Grækernes. —

Efter Optællingen, fortæller Herodot, at Xerxes spurgte en landflygtig Spartaner, som fulgte ham: „Sig mig nu, om du tror, at Hellenerne vil vove at løfte en Haand imod mig. Thi jeg tror, at selv om alle Hellenere og de andre Mennesker, der bor i Vesten, vilde forene sig, vilde de dog ikke kunne knuse mig. Imidlertid vilde jeg gerne høre din Mening derom." Spartaneren svarede: „Konge, skal jeg tale Sandhed eller snakke dig efter Munden?" Xerxes bød ham at tale Sandhed og sagde, at han derfor lige godt vilde holde ham for sin Ven. Spartaneren sagde da: „Konge, da du byder mig at tale Sandhed, saa svarer jeg; Fattigdom er Hellas medfødt; men Tapperhed har det vundet ved Visdom og strenge Love, og den skærmer det mod Trang og Trældom." Og han forsikrede, at selv om Spartanerne kun kunde stille 1000 Mand, vilde de kæmpe. Men Xerxes lo deraf og sagde: „Naar de endda paa vor Vis beherskedes af een Mand, kunde det maaske tænkes, at de af Frygt for ham overgik sig selv i Tapperhed og lod sig drive med Svøber mod Overmagten. Men overladte til deres fri Vilje, vilde de vistnok ikke gøre det." Han føjer til, at der er dem blandt hans Drabanter, der gerne vil slaas med tre Hellener paa en Gang. Spartaneren svarer dertil: „Konge! Jeg vidste nok, at du ikke vilde synes om, at jeg talte Sandhed." „Jeg vil ikke paastaa, at jeg kan maale mig enten med ti eller to; helst er jeg endogsaa fri for at slaas med een. Men dersom der var nogen Nødvendighed eller Grund for mig til at slaas, vilde jeg allerhelst kæmpe med en af de Mænd, som siger, at de kan staa sig mod tre Hellener. Saaledes forholder det sig med Lakedæmonerne: en mod en staar de ikke tilbage for nogen i Tapperhed; men samlede er de de tapreste af alle. Thi skønt de er fri, har de dog en Herre, Loven, og den frygter de endnu mere, end dine Mænd frygter dig. De gør derfor, hvad den byder, og den byder altid det samme; nemlig aldrig at flygte fra Slaget, om end Fjendernes Tal er nok saa stort, men at blive paa sin Post og sejre eller dø. Dog dersom min Tale synes dig at være tom Snak, saa skal jeg herefter tie stille. Nu har jeg talt, fordi du nødte mig dertil. Gid i øvrigt alt maa gaa efter dit Ønske."

Modløshed i Grækenland.

Grækerne var ved at tabe Modet, de allerfleste Stater sluttede sig til Perserne. Oraklet i Delfi raadede til Underkastelse; Athens Sendebud gav de det Raad, at Athenerne skulde flygte langt bort, først da Sendebudene erklærede, at den Besked kunde de ikke nøjes med, fik de det Svar, at Træmure var uindtagelige; Themistokles udlagde det saaledes, at man vilde sejre, naar man førte Kampen til Søs. Trods alt holdt Athen og Sparta Stand. Paa Landtangen mellem Attika og Peloponnes samlede de Sendemænd fra alle de Stater, der vilde være med til Kampen. Udenfor Peloponnes var det kun nogle Østater og nogle Smaastater i Mellemgrækenland. Al indre Tvist blev bilagt og et *hellensk Forbund* stiftet. Spartanerne fik Anførselen, men i Virkeligheden blev det Themistokles, der blev den ledende.

Det græske Forbund.

Kampen ved Thermopylæ.

Foreløbig besatte nogle Tusinde Grækere Indgangen fra Thessalien til Mellemgrækenland, det smalle Bjergpas *Thermopylæ,* medens Flaaden lagde sig i en snæver Bugt udenfor. Perserne angreb Styrken i Thermopylæ. Men Grækerne, der anførtes af Spartanerkongen *Leonidas,* slog dem let tilbage; i det snævre Pas hjalp Overtallet ikke. Efter et Par Dages mislykkede Angreb foretrak Perserne at omgaa Stillingen; da Leonidas fik dette at vide, sendte han de fleste af sine Tropper bort, men han selv blev tilbage med Spartanerne og nogle andre. De fandt Døden efter at have tilføjet Perserne store Tab. Den græske Flaade trak sig derefter tilbage til Bugten Syd for Athen, medens Landhæren samledes paa Tangen mellem Attika og Peloponnes og begyndte at anlægge Fæstningsværker over Tangen.

Leonidas.

Athen ødelægges.

Xerxes kunde nu uhindret drage gennem Mellemgrækenland til Attika. Nogle faa Athenere blev tilbage for at forsvare Akropolis' Mure; de mente, det var dem, Oraklet havde tænkt paa ved sit Svar. Men Hovedmassen fulgte Themistokles' Raad og drog bort. Oldinge, Kvinder og Børn blev bragt over til Øen Salamis. De vaabenføre Mænd gik ombord paa Flaaden; tabte man endnu en Gang, tænkte man sig at drage over Havet til fjerne Egne og skabe et nyt Athen. Perserne lod den forhadte By gaa op i Luer.

Den græske Flaade.

Den græske Flaade, der samledes i Salamisbugten, talte 3—400 Trierer, hvoraf Halvdelen var Athenernes. Perserflaaden var betydelig stærkere, men hvis man kunde faa dem til at angribe i det smalle Farvand, vilde deres Overtal hjælpe dem lige saa lidt her som ved Thermopylæ. Herodot fortæller, at Themistokles af Frygt for, at Flaaden skulde splittes, sendte Bud til Xerxes og raadede ham til at tilintetgøre den græske Flaade, medens den var samlet. Vist er det, at Xerxes prøvede

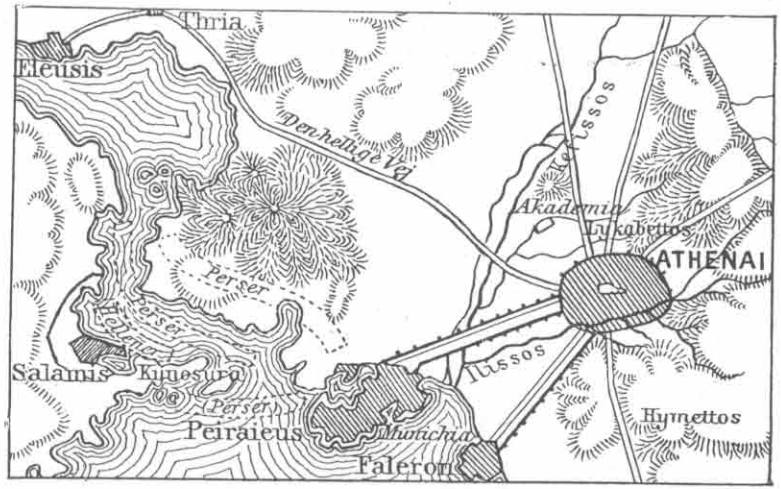

Athen med dets Havnebyer samt Salamis med Angivelse af Flaadernes Stilling i Slaget 480.

det; i Nattens Løb blev den græske Flaade indespærret, men Grækerne fik det at vide og beredte sig til Kamp. Ved Daggry begyndte Slaget. Perserflaaden værgede sig tappert, men Grækerne var dem overlegne, de holdt bedre Orden og manøvrerede bedre. Efter 12 Timers Kamp var det meste af den fjendtlige Flaade ødelagt; Resten søgte Frelse i ilsom Flugt.

Slaget ved Salamis 480.

Æskylos' „Perserne."

Den store græske Digter *Æskylos*, som selv var med i Salamisslaget, har skildret det i et af sine Skuespil „Perserne". Han fortæller om, hvorledes Xerxes' Moder i Spænding venter paa Bud fra Krigen. Hun spørger Rigets fornemme Mænd: „Sig mig, Venner, hvor i Verden ligger vel den By Athen?" Hun faar Svaret: „Langt herfra, hvor hist Drot Helios dukker sig i Vestens Flod." „Har min Søn alligevel dog villet tage denne By?" „Ja, da vilde hele Hellas blive Kongen underlagt." „Indeslutter denne Stad da saadan talrig Helteslægt?" „Ja, en Krigerhær, som voldte Perserfolket meget

Ondt." „Nu, hvad findes der da ellers? Er der ogsaa Rigdom nok?" „Der fra Sølvets Kilde vælder Rigdom frem af Jordens Skød." „Mon i deres Haand da ogsaa blinker buespændte Pil?" „Nej! de bærer høje Lanser, Vaabenrustninger og Skjold." „Hvem er Folkets høje Hersker og dets Hærs Befalingsmand?" „Ingens Slaver er hint Folk og ikke Træl for nogen Mand."

Da kommer et Bud og melder Nederlaget ved Salamis. Han skildrer, hvorledes Xerxes lader Grækerflaaden indespærre i Nattens Løb. Men

„Da derpaa Dagen med sit hvide Hestespand
hen over hele Landet gød sin Straaleglans,
saa klang der fra Helleners Kor vidt brusende
en Lyd som festlig Kampsang, og fra Øens Klint
gengjalded Ekko højt i Sky hint Jubelraab."
„Den højre Fløj, velsluttet lagde hen sig først
foran Slaglinjen, og derefter nærmed sig
den hele Flaade, og nu hørtes overalt
de høje Raab: „O Hellas' Sønner, fremad! frem!
Befrier vort Fædreneland — befrier vore Børn —
og Hustruer — og vore Guders Helligdom —
og Fædres Grave! — nu staar Alt i Kamp paa Spil."
Men da gensvared ogsaa højt henbrusende
vort Perser-Raab; nu var ej Tid at tøve mer,"
„Hellenerskibene med kløgtigt Overlæg
sig trængte om os i en Kreds, løb os i Grund
med Kølen op; nu var ej Havet mer at se
da det var fuldt af Vrag og døde Mennesker,
og Klippeskær og Kyster dækte helt med Lig.
I vildsom Flugt bortroede nu hvert Skib i Hast,
saa mange som tilovers var af Persers Hær."
„Men ej jeg kunde nævne dig vor hele Nød,
om end jeg taled otte Dage uafbrudt.
Thi vær forsikret, at der aldrig paa en Dag
er forhen død saa talrig Flok af Mennesker."
„Højt jamred Xerxes ved at se Blodbadets Gru.
Han havde taget Stade, synligt for den hele Hær,
paa Toppen af en Bakke nær ved Havets Bred.
Han sønderrev sin Kappe, skreg i højen Sky,
udsendte flux Befaling til sin Landmagtshær,
og styrted bort i vilden Flugt."

Mardonios' Hær.

Xerxes ilede nu hjem til Persien, men Hovedstyrken af hans Hær blev tilbage under Anførsel af *Mardonios*. Den tog Vinterophold i Thessalien, og Athenerne kunde vende tilbage til deres Land. I Athen tilraadede nu Aristides, som var kaldt hjem under Krigen, at angribe Perserne til Lands, medens Themistokles raadede til at gaa til Lilleasien og rejse Grækerne der. Aristides sejrede og fik Overanførselen. Det gjaldt nu at faa Spar-

tanerne med til at møde Perserne i Mellemgrækenland; dette var vanskeligt nok, de foretrak stadig at tage Kampen ved Indgangen til Peloponnes; først da Athenerne paa Skrømt truede dem med at følge Persernes Opfordringer til Fred og Venskab, lovede de at drage ud. Den spartanske og den athenske Hær samledes nu under Anførsel af Spartaneren *Pavsanias*. Nutidens Videnskabsmænd mener, at den i alt talte omkring 30000 Krigere, medens Mardonios havde dobbelt saa mange; Bøoterne kæmpede paa persisk Side. Paa Sletten ved *Platæa* mødtes de to Hære 479. Spartanerne slog Perserne, Athenerne Bøoterne. Perserhærens Rester opløste sig i vild Flugt. Samtidig var en græsk Flaade sejlet til Asien for at ødelægge de persiske Skibe, der var undsluppet ved Salamis. Perserne trak forfærdede deres Skibe op paa Land, men Grækerne fulgte dem, slog Tropperne og brændte Skibene.

Perserne foreslaa Athened og Viskab.

Slaget ved Platæ 479.

Den persiske Flaade ødelægges.

Sejrsglæden i Grækenland.

Jublen var overvældende i Grækenland. Fællesfølelsen mellem alle Hellenere blev stærkere end nogensinde. De Stater, der havde sluttet sig til Perserne, blev dog udelukket fra Sejrsfesterne, og deres Navn indskreves ikke paa de Mindesmærker, der rejstes til Erindring om Krigen. I Themopylæ rejste alle Grækere Mindesmærker for de faldne; paa Spartanernes Æresstøtte indskreves Ordene: „Fremmede, forkynd Lakedæmonierne, at vi ligger her lydige mod deres Befalinger."

Kampen fortsættes.

Ingen tvivlede om, at Kampen maatte fortsættes, indtil alle Hellenere var befriede. For at dette kunde ske, maatte der enten dannes et fast Forbund mellem de græske Stater, eller en af disse maatte tage Ledelsen. Det første var umuligt, det sidste meget vanskeligt. Athen og Sparta syntes omtrent lige stærke; de havde delt Kampens Byrder og Sejrens Ære. Under Forsvaret i selve Grækenland havde det været naturligt, at Spartanerne førte an, men dette var mindre naturligt, naar det gjaldt Angreb hinsides Havet. Sparta havde næsten ingen Skibe; dets Borgere var ret faa, og de holdt ikke af Kampe langt borte. Pavsanias drømte, beruset af Sejren, om at gøre Sparta til en græsk Stormagt og selv blive Herre over hele Hellas, men hans Landsmænd syntes ikke om hans store Planer, og han selv havde ikke den Klogskab, som krævedes til at gennemføre dem. Athen havde bedre Betingelser for at tage Ledelsen. Det havde Grækenlands største Flaade; dets Borgere var

Sparta passer ikke til Leder af Søkampen.

vant til at færdes ude i Verden, og de joniske Stæder, som skulde befries, var deres nære Stammefrænder. Og i Athen levede Grækenlands to største Statsmænd paa denne Tid: Themistokles og Aristides. De to gamle Modstandere synes i disse Aar at have fundet hinanden under fælles Arbejde for deres Bys Storhed. Themistokles førte an hjemme; han genrejste den nedbrændte By og lod baade den og Piræus omgive med Mure. Spartanerne knurrede; de frygtede allerede, at Athen skulde blive for mægtig, men Themistokles holdt dem hen, til Murene var færdige, saa maatte de finde sig i det skete. Ligesaa modstandsløst taalte de, at Overanførselen overfor Perserne gik over til Athen. Pavsanias var draget ud med den græske Flaade, men hans Overmod forbitrede Forbundsfællerne, saa de vendte sig til Aristides og bad ham tage Anførselen. Mange af de lilleasiatiske Byer var allerede befriede; disse og Øerne i Ægæerhavet, omtrent 200 Stater ialt, sluttede nu et fast Forbund med Athen. Aristides fastsatte Betingelserne. Hver Stat skulde enten stille Skibe til Kampen eller yde Penge, for hvilke Athenerne kunde lade udruste Skibe. Paa Øen *Delos* fik Forbundet sit rige Skatkammer. Her samledes ogsaa Forbundsraadet, hvortil hver af Staterne kunde sende Udsendinge. Athenerne havde Anførselen, og deres Vilje blev altid raadende i Forbundet. Foreløbig fulgte de andre Stater med Glæde deres Befrier og Beskytter, og alle saa med Tillid hen til Aristides. I de følgende Aar blev næsten alle græske Stater befriede. Anfører i disse Kampe var Miltiades' Søn *Kimon*.

Themistokles genrejser Athen.

Athens og Piræus' Mure.

Pavsanias.

Det deliske Forbund: o. 200 Stæder.

Kimons Sejre.

Athenernes Dristighed og Klogskab under den store Kamp med Perserne havde baaret Frugt; faa Aar efter Salamisslaget fordunklede Athen i Virkeligheden Sparta. Men i Athen kom det snart til nye Partistridigheder. Aristides hører vi ikke mere om; maaske var han allerede død. Det blev mellem Themistokles og Kimon, Kampen stod. Themistokles ansaa en Krig mellem Sparta og Athen for uundgaaelig. For Kimon var derimod Sparta Athens tro Forbundsfælle; han tænkte kun paa Krigen med Persien. Folket vendte sig mere og mere til Kimon. Han var ikke nogen betydelig Politiker, men han var en dygtig Kriger, og han gik i disse Aar fra Sejr til Sejr; hver Sejr fejrede han med Fester og med Gaver til Byen; det menige Folk syntes godt om den rige, fornemme Mand, der var saa gavmild og

Themistokles fjendtlig, Kimon venlig mod Sparta.

som saa talte saa jævnt med dem; og de rige Familjer holdt med ham mod Themistokles, der altid havde tilhørt det radikale Demokrati. 470 ramte Ostrakismen Themistokles. Han tog Ophold i Argos og ansporede Spartas Fjender til Modstand mod det. Spartanerne havde netop befalet Pavsanias, der havde gjort sig til Herre i Byzans, at vende hjem. Da han kom, blev han anklaget for at have staaet i Forbindelse med Perserne; det viste sig at være rigtigt; han søgte Fristed i et Tempel, men Spartanerne murede ham inde og lod ham sulte ihjel. Det fortælles, at man hos ham fandt Breve fra Themistokles, og Spartanerne rejste nu Anklage i Athen mod denne for at have været med i Pavsanias' højforræderiske Planer. Themistokles' Fjender greb Lejligheden og fik ham erklæret for fredløs. Forfulgt overalt i Hellas af Spartas og Athens Sendebud, maatte den Mand, der havde frelst Grækenland fra Perserherredømmet, søge Tilflugt hos Storkongen. Denne tog godt imod ham og gav ham en By i Lilleasien at raade over. Her styrede han til sin Død.

470 fordrives Themistokles.

Kimon førte imidlertid Kampen mod Perserne videre og slog dem stadig. Men efterhaanden viste der sig ikke saa lidt Misfornøjelse blandt Forbundsfællerne; de syntes, at Athenerne tog hele Fordelen og altfor meget afgjorde alt paa egen Haand. Spartanerne traadte i Underhandlinger med de misfornøjede, men de blev forhindret i at hjælpe dem, da et Jordskælv ødelagde en stor Del af Sparta, og de messeniske Heloter benyttede Lejligheden til Opstand; Spartanerne slog dem, men Messenierne holdt sig i Aarevis i en Bjergfæstning, saa det stolte Sparta maatte bede sine Forbundsfæller, hvortil Athen endnu hørte, om Hjælp. Athenerne, der nok vidste, at Spartanerne havde søgt at sætte deres Forbundsfæller op mod dem, havde ikke megen Lyst til at yde Hjælpen, men Kimon satte dog igennem, at han selv skulde drage dem til Undsætning med en ganske anseelig Hær. Men Spartanerne stolede ikke paa Athenerne; de lod dem marschere hjem igen. Da brast Taalmodigheden i Athen. Det radikale, demokratiske Parti var efterhaanden vokset op igen og havde gennemført nye demokratiske Ændringer i Forfatningen. Det fik i den unge *Perikles*, der tilhørte samme rige Slægt som Kleisthenes, en ypperlig Fører. Da Kimon nu vendte hjem fra Sparta, var det let for

Store Sejre over Perserne.

Messeniernes Opstand.

Athens Hjælpekorps hjemsendes.

Perikles Demokratiets Fører.

hans Modstandere at overbevise Folket om, at det var umuligt at holde Venskab med Sparta. 461 blev Kimon forvist ved Ostrakisme.

Perikles blev fra nu af (461—29) Athenernes Leder, mægtigere og mere uanfægtet, end Themistokles nogensinde havde været; Aar efter Aar valgtes han til Feltherre. Han genoptog Themistokles' Politik baade indadtil og udadtil. Han gjorde Forfatningen endnu mere demokratisk end før og stillede sig fjendsk mod Sparta, men begyndte samtidig igen Kampen mod Perserne. Det athenske Folk følte sig stærkt nok til at løse alle Opgaver paa en Gang. En Tid lang føjede Lykken dem. En athensk Flaade erobrede Cypern og drog derpaa videre til Ægypten, der netop søgte at løsrive sig fra Perserne. Ogsaa i Grækenland udvidede Athenerne deres Magt. En Tid kæmpede de endog med Spartanerne med vekslende Held. Da Messenierne ikke længere kunde holde deres Fæstning, skaffede Athen dem et nyt Fristed ved Indløbet til den korinthiske Bugt. For at sikre Athen mod Angreb byggedes der lange, høje Mure ned til Piræus og en anden ældre Havnestad; en bred Strækning mellem Byen og Havet blev saaledes omgivet med Mure.

Perikles 461—29.

Athenernes Selvtillid.

Kampe i Ægypten og i Grækenland.

Athens lange Mure.

I Længden var det dog Athenerne umuligt at skaffe Tropper til alle de mange Kampe. Hæren i Ægypten blev ødelagt og Cypern tabt. Fra 449 standsede Perikles da Kampen. Perikles blev fra nu af en Talsmand for Freden og skaffede sin Fædreneby en Række ypperlige Fredsaar. Mere end 30 Aar igennem fulgte Folkeforsamlingen ham, saa tit han hævede sin Røst.

Perikles forstaar, at Fredspolitik er nødvendig.

Alle havde Tillid til Perikles. De vidste, at det var hans Maal at tjene Folket, ikke sig selv; de vidste, at han vilde være Folkets Raadgiver og Fører, ikke dets Hersker. Naar han tog Ordet, blev der ganske stille i Folkeforsamlingen, alle lyttede opmærksom til hans Tale, de syntes, at han talte bedre og gav klogere Grunde end alle andre; naar han sluttede, var de fleste overbevist om, at han havde Ret. Mange athenske Talere virkede ved stærke Ord og voldsomme Angreb paa Modstanderne. Perikles derimod var altid rolig, altid Herre over sig selv. Han vilde ikke rive Forsamlingen med i et Øjebliks Begejstring, han vilde overbevise den ved sine gode Grunde og sin klare Tale. Den berømte Historiker Thukydid, der tit har hørt ham, siger om ham: „Han var mægtig ved sin Anseelse og sin Klogskab, fri for enhver Mistanke om, at han var til Fals. Derfor fulgte Mængden frivillig hans Ledelse. Han førte den,

Perikles' Indflydelse.

Perikles som Taler.

i Stedet for at blive ført af den, fordi han, da hans Magt var grundet paa redelig Vis, ikke behøvede at smigre den i sine Taler men kunde modsige den med Styrke. Naar han saa Athenienserne gribes af indbildsk og urimelig Selvtillid, tæmmede han dem ved sit Ord og slog dem med Frygt. Men reves de med af grundløs Skræk, da styrkede han deres Mod og genrejste deres Selvtillid."

Perikles' Magt beroede dog ikke alene paa hans Veltalenhed. Naar Folket saa gerne fulgte ham, var det, fordi han havde gjort de Fattige saa meget godt. Han havde sat igennem, at al Magt blev samlet i Folkeforsamlingen, og han havde faaet indført Diæter, som gjorde det muligt ogsaa for Smaafolk at være Embedsmænd, Dommere og Raadsmedlemmer. Han havde sat store Byggerier i Gang, hvorved alle Haandværkere og mange andre Fattige tjente godt. Endelig skaffede han jo til sidst den Fred, under hvilken alle Næringsveje blomstrede og Rigdommene strømmede til Athen som aldrig før eller siden. Og samtidig naaede Athens Kunst, Digtning og Videnskab under hans forstaaende og rundhaandede Beskyttelse saa højt som aldrig tidligere.

Periklesavner Smafolk.

Den peloponnesiske Krig 431—404.

Aten og Sparta.

Krigens Grunde. For hvert Aar, der gik, blev det bestandig tydeligere, at det maatte komme til en Styrkeprøve mellem de to græske Stormagter, og at næsten hele den hellenske Verden maatte blive inddraget i denne. I hver græsk Stat stod et aristokratisk og et demokratisk Parti overfor hinanden; det ene saa hen til Sparta, det andet til Athen som Mønsterstaten. I næsten alle Søstater var der indført demokratiske Forfatninger efter Athens Mønster; men overalt var der Misfornøjelse dermed i de rige Slægter; de kunde ikke forsone sig med, at „Pøbelen" styrede; selv Athen havde jo sine forbitrede Aristokrater. I Sparta, Theben og de fleste andre Landstater herskede derimod Aristokratiet; men i næsten alle disse Stater fandtes et Folkeparti, der haabede, at den Tid skulde komme, da de ved Athenernes Hjælp kunde knække de adelige Herrers Magt. Blandt Athens Forbundsfæller var Misfornøjelsen stigende; de var efterhaanden blevet som Athens skatskyldige Undersaatter; den atheniensiske Flaade sikrede Ro og Orden i Ægæerhavet, men til Gengæld maatte Forbundsfællerne i et og

Aristokratiske og demokratiske Partier.

alt bøje sig for Athenæernes Vilje. Spartanerne søgte nu at optræde som Talsmænd for deres Frihed overfor Athens Overgreb.

Ingen af de to Stormagter havde dog Lyst til Kampen. De forstod dens Farer, og der var en vis gensidig Respekt og Sympati tilbage mellem de gamle Forbundsfæller. Men Forholdene drev dem til Krig. Korinth kom i Strid med Kolonien Korkyra, ovre ved Kysten af Epirus. Korkyræerne bad Athenerne om Hjælp, medens Korinthierne henvendte sig til Sparta. Baade i Athen og i Sparta drøftedes Sagen nøje i Folkeforsamlingerne, men begge Steder endte det med, at man valgte Krigen.

Ringe Kamplyst i Athen og Sparta.

Korkyra og Korinth.

Thukydid fortæller, at Perikles i en stor Tale opmuntrede sine Medborgere til Krigen og forklarede dem, hvorledes den skulde føres: „Vide maa I, at Krigen er uundgaaelig, og jo mere frivillig vi tager imod den, desto mindre hidsigt skal vi nok faa at se, vil vore Fjender gaa løs paa os." „Hvis de angriber vort Land med en Landhær, saa vil vi angribe deres Land til Søs; og at blot en Del af Peloponnes bliver hærget, vil have meget mere at sige, end at hele Attika bliver det." „Herredømmet paa Havet er af største Betydning. Tænk en Gang rigtig over Sagen; hvis vi boede paa en Ø, vilde ingen være saa uovervindelig som vi. Men selv nu har vi omtrent denne Stilling. Derfor bør vi lade vort Land og Husene derude fare, men derimod vogte paa Havet og Byen. Og vi maa ikke lade Forbitrelsen over Tabet af disse Ting drive os til at vove et afgørende Slag mod de langt talrigere Peloponnesiere." „Skal der istemmes Klager, bør det ikke være over Huse og Jord, men over de Mænd, vi mister; thi det er ikke disse Ting, der skaffer Mændene til Veje, men det er Mændene, der skaffer disse Ting." Han anbefaler, at Athenerne skal opgive deres Land udenfor Murene og lade Landbefolkningen flytte ind i Byen. Til Søs kan Spartanerne intet gøre. Athen har Penge nok; det har sin store Krigsskat, opsparet i Fredsaarene; Sparta derimod er fattigt og har ingen opsparet Pengebeholdning. Athen skal ikke prøve at erobre nyt Omraade; det skal kun hævde sin egen Stilling, saa bliver de andre trætte og maa søge Fred. Athen vil da ubestridt være Herre i Grækenland.

Perikles' Tale for Krigen.

Krigens første Afsnit 431—421. 431 begyndte Krigen. Paa Spartas Side stod Theben og næsten alle andre Landstater i Mellemgrækenland og paa Peloponnes. Sammen med Athen stod Øerne og de lilleasiatiske Stæder, til Lands kun enkelte Stater som det lille Platæa ved Attikas Grænse. Det gik, som Perikles ventede. En spartansk Hær lejrede sig i Attika og blev

Det spartanske og det athenske Forbund.

Krige Gang. der en Maanedstid; men Athenienserne holdt sig bag Murene, og Athens Flaader plyndrede paa Spartas Kyst. Næste Aar gentog
Pest Athen. det samme sig. Men medens Spartanerne laa foran Athen, udbrød der Pest inde i Byen, hvor usædvanlig mange Mennesker var samlede.

Periklestyrtes. og gvælges, men i 429. Under Pestens Elendighed tabte Athenerne Koldblodigheden, og Perikles' Fjender fik ham styrtet som Feltherre og idømt en Bøde. Hans Politik fortsattes dog uændret, og 429 valgtes den prøvede Fører igen til Feltherre, men saa bortrev Pesten ogsaa ham. Lidt efter lidt hørte Epidemien op. Der findes ingen Angivelse af, hvor mange Menneskeliv den har ko-
Krigen fortsættes. stet Athen. Sikkert er det, at den hverken bøjede Borgernes Mod eller knækkede Byens Magt. Krigen fortsattes i de følgende Aar med fuld Kraft. To Mænd af modsatte Anskuelser kom nu til at dele den Indflydelse, Perikles havde haft. Den ene
Nikias. var *Nikias,* en rig Bjergværksejer, der var Fører for et moderat-konservativt Parti. Han vilde helst have Fred; hvis ikke,
Kleon. vilde han føre Krigen efter Perikles' Raad. Den anden var *Kleon,* en velhavende Garver, som var Fører for de mest yderliggaaende radikale, der allerede havde fundet, at Perikles var altfor forsigtig; han vilde føre Krigen voldsomt med dristige Angreb. Snart havde den ene af dem Overtaget, snart den anden. Krigen fortsattes Aar efter Aar omtrent paa samme Vis. De to Parter kunde jo ikke rigtig komme hinanden til Livs. Saa
Athenerne snaret Overtaget. tit Athenerne fulgte Perikles' Planer, gik det dem godt, saa tit de prøvede en større Kamp til Lands, tabte de. Paa et Tog til
120 spartanske Borgere fanges. Peloponnes lykkedes det dem at fange 120 spartanske Borgere. Dette gjorde et overordentlig stærkt Indtryk i Sparta, hvor Borgerne efterhaanden var blevet saa faa, at man ikke godt kunde undvære nogen af dem. Sparta bad om Fred; efter Kleons Raad
Nikias' Fred 421. afslog Athenerne først Tilbudet, men snart efter faldt han, og Nikias satte Freden igennem 421. Hver Part beholdt, hvad de havde. Freden var nærmest til Fordel for Athen; Krigens Gang havde vist, at Perikles havde Ret.

Fred 421—15. **Athens Nederlag 415—404.** Lige efter Freden saa det ud til, at Athen og Sparta skulde blive gode Venner; de sluttede Forbund paa 50 Aar til stor Forbitrelse for Spartas Forbundsfæller i Krigen. Nikias raadede nu stadig Athenerne til at holde Fred; hvert Fredsaar bragte jo Byen nye Rigdomme. Men nu

traadte en ny Fører frem, som hurtig rev Folket med sig. Det var *Alkibiades,* Perikles' Slægtning og Myndling. Allerede som *Alkibiades.* helt ung følte han sig som Arving til Perikles' Magt; han var et ypperligt Hoved og en glimrende Taler; var Nikias gavmild, saa øste Alkibiades Penge ud, og han optraadte med en Pragt, der blændede Folket. Men var Perikles en Mand, for hvem Statens Vel var alt, saa tænkte Alkibiades først og sidst paa sig selv. Perikles fulgte en fast, velovervejet Plan; Alkibiades svingede fra det ene Parti til det andet blot for at tjene sine egne Interesser. Han vilde være Herre, først over Athen siden over Hellas. Folket følte, at det ikke kunde have Tillid til ham; han rev det nok med, naar han oprullede sine straalende Fremtidsbilleder, men naar de store Løfter glippede, vendte det sig forbitret fra ham.

Alkibiades ønskede Krig for at prøve sine Kræfter. 6 Aar gik hen i Fred, men saa kom den Fristelse, Athenerne bukkede under for. Syrakus syntes i Færd med at skabe sig en lignende *Syrakus' store Magt.* Magtstilling blandt Siciliens græske Stater som Athen blandt Moderlandets. Syrakus havde en demokratisk Forfatning omtrent som den athenske, men Athenerne frygtede alligevel, at det skulde stille sig paa Spartas Side; Syrakusanerne var jo af dorisk Stamme. Nu bad en af de sicilianske Stæder Athen om Hjælp mod den mægtige By, Alkibiades tilraadede at yde Hjælp- *Forhandling mellem Nikias og Alkibiades.* pen, Nikias advarede.

Det gik ikke an, sagde han efter Thukydids Beretning, at sætte Athens Kræfter til i Kamp for en Ø, man dog ikke kunde beherske. Sparta truede jo stadig. „Derfor bør vi betænke Sagen vel og ikke sætte hele Statens Sikkerhed paa Spil, medens den svæver i en usikker Stilling, eller tragte efter et nyt Herredømme, før vi har fæstnet og sikret det, vi allerede har." „Vi bør huske, at vi først lige for nylig er kommet lidt til Ro igen efter en svær Pest og Krig." Til sidst vendte han sig skarpt imod den unge Alkibiades, „hvis Stræben gaar ud paa at vække Folks Beundring ved sit prægtige Hestehold." Man skal ikke give ham „en Lejlighed til at glimre for sin egen Person paa Statens Risiko." Diskussionen svingede frem og tilbage; nogle talte for, andre imod. Til sidst traadte Alkibiades frem. „Vær overbevist om," sagde han, „at Ungdom og Alderdom intet formaar uden hinanden, vær forvissede om, at Staten, hvis den forbliver i uvirksom Ro, vil tæres hen af sig selv." Derfor raader han sine Medborgere til at anvende baade hans og Nikias' Evner, men nu skal de følge hans Raad; Kampen er fareløs, Athen

er jo Herre paa Havet; falder Syrakus, da vil hele Hellas bøje sig for Athen.

En stor Hær og Flaade sendes mod Syrakus 415.

Krigen blev vedtaget, Anførselen blev overdraget paa en Gang til Nikias og Alkibiades, og en ypperlig udrustet Flaade med en stor Hær blev sendt mod Syrakus 415. Men det gik daarlig med Toget. Saa snart Alkibiades var borte, begyndte hans Fjender af alle Partier at angribe ham. Allerede før Toget drog af Sted, var der forefaldet en Begivenhed, som havde ophidset Sindene. En Morgen fandt man de mange Hermesstøtter, der stod rundt om i Byen, lemlæstede, og det var ikke muligt at finde Ophavsmændene; Alkibiades' Fjender gav ham og hans Kammerater Skylden; siden blev han anklaget for at have efterlignet nogle religiøse Ceremonier ved en Fest i sit Hus, og de opbragte Borgere kaldte ham tilbage. Paa Vejen flygtede han til Sparta, hvor han hidsede Folket til Angreb paa Athen. Spartanerne fandt Lejligheden god, og 413 rykkede en spartansk Hær igen ind i Attika. Samtidig slap en lille spartansk Flaade over til Syrakus og gav de modløse Syrakusanere nyt Haab. Athenerne sendte endnu en Flaade derover, men forgæves. Syrakusanerne sejrede, baade Hæren og Flaaden blev tilintetgjort og Nikias dræbt 413.

Alkibiades anklages og flygter.

Spartanerne angriber 413.

Athenernes store Nederlag 413.

Herredømmet paa Havet trues.

Athens bedste Tropper og bedste Skibe var tabt, og uhyre Pengesummer var ofret uden Nytte. Ogsaa Herredømmet paa Havet blev nu truet. Peloponnesierne søgte med syrakusansk Hjælp at skabe sig selv en Flaade, og mange af Forbundsfællerne faldt fra Athen. Men endnu værre var det, at Spartanerne sluttede Forbund med Perserne og fik stor Pengehjælp fra dem. Siden 449 havde Perserne holdt sig tilbage, de frygtede en ny Kamp med Athen, men nu syntes de, der frembød sig en Lejlighed til Hævn, og med spartansk Hjælp genvandt de en Del af de lilleasiatiske Byer.

Perserne hjælper Sparta.

Partikampe i Athen.

Athenienserne vilde dog ikke give tabt. Partierne stredes; en Tid fik Aristokraterne Overhaand og ændrede Forfatningen, men deres Magt brast hurtig, og Demokratiet genindførtes. Alkibiades kom i Strid med Spartanerne og vendte tilbage til sin Fødeby. Athenerne glemte hans Forræderi og gav ham Anførselen over deres Flaade. Med glimrende Dygtighed slog han i de følgende Aar Gang efter Gang de fjendtlige Flaader. Da fik Spartanerne i *Lysander* en Fører, der var Alkibiades overlegen

Alkibiades vender hjem og genvinder Herredømmet paa Havet.

Lysander.

i Rænker, selv om han ikke var hans Ligemand i Evner. Han undgik Kamp og trak Krigen i Langdrag; han fik Penge i Overflod, og lokkede ved store Løfter Tropper fra Athenienserne. Folket blev utaalmodigt og afsatte Alkibiades. Det lykkedes endnu en Gang Athenerne at vinde et stort Søslag, men Lysanders Overmagt blev større og større. Til sidst overrumplede han Athens sidste Flaade, medens Mandskabet var i Land. Spartanerne var nu Herrer baade til Lands og til Søs. En spartansk Hær indesluttede Athen fra Landsiden, Lysander lagde sig udenfor med Flaaden, og tvunget af Hungersnøden maatte Byen overgive sig 404. Blandt Spartas Forbundsfæller hævede sig stærke Røster for Athens Ødelæggelse, men det vilde Spartanerne ikke gaa med til; det var dog den By, som sammen med dem havde frelst Hellas fra Perserne, og det var den græske Kulturs Hovedstad. De nøjedes med at berøve Athenerne Herredømmet over Forbundsfællerne og at nedrive de lange Mure.

Lysanders Sejr.

Athen indesluttes og overgiver sig 404.

Spartanerne vil ikke ødelægge Athen.

Opløsningstiden 404—338.

Spartanernes Overmagt 404—379. „Hvis en fremmed kom til os," siger en græsk Forfatter, „og lærte Grækenlands nuværende Stilling at kende, saa vilde han anse os for store Taaber, fordi vi strides om Smaating og ødelægger vort eget Land, medens vi let kunde erobre Asien." Sikkert er det, at den peloponnesiske Krig blev en overordentlig Ulykke for Grækenland. Striden mellem Grækerne havde gjort det muligt for de overvundne Perser igen at gribe afgørende ind i Grækenlands Skæbne; fra nu af, til Makedonerne tog Magten, optraadte Perserne atter og atter som de bestemmende i Stridighederne mellem de græske Stater, og mange af disse var igen kommet under Perserherredømmet. Og Grækenland var i sig selv stærkt svækket. Mange Tusind Menneskeliv var gaaet tabt i Kampene, store Pengesummer var bortkastet, Handel og Haandværk, ja selv Agerbruget havde lidt meget, ikke blot i Attika. Indenfor hver Stat var Partistriden blevet mere forbitret end nogensinde før, og endelig havde den langvarige Krig ført til, at der ved Siden af Borgerhærene opstod Skarer af Lejetropper, som var rede til at sælge sig til den højstbydende, lige meget om det var Grækere eller Barbarer.

Krigens skadelige Følger.

Perserne ny Indflydelse.

Næringsvejene hæmmes.

Hæftig Partistrid.

Sparta Stormagtforsøg.

Det var mislykkedes for Athen at bevare sin Stormagtsstilling. Spørgsmaalet var nu, om det vilde lykkes for Sparta. Udsigterne var paa Forhaand mindre. Sparta havde vel en stærkere Landhær, men det fik aldrig en egen Flaade af Betydning. Dets Borgere var faa og blev færre og færre, og Heloterne truede dem altid.

Aristokratiske Regringer.

Foreløbig syntes Magten dog af sig selv at tilfalde Sparta. Lysander indsatte overalt aristokratiske Regeringer, hvis hele Magt beroede paa Spartanernes Støtte. I Athen overdroges

De 30 Tyranner i Athen 404—403.

Magten til 30 Mænd af de rige Slægter. De forfulgte deres Modstandere med en Voldsomhed, der senere har skaffet dem Navnet de 30 Tyranner. Men allerede Aaret efter Freden 403 rejste Athens Borgere sig mod dem og brød deres Magt. Lysander raadede Spartanerne til at genoprette Faamandsstyret *(Oligarkiet)*. Men han havde mægtige Modstandere i Sparta, som frygtede, at den samvittighedsløse Mand skulde gøre sig til Eneherre. De satte igennem, at Athen fik Lov til at ordne sin For-

Den demokratiske Forfatning genindføres 403.

fatning selv, og Athenienserne genindførte da 403 Forfatningen fra Perikles' Tid.

Sparta følte sig dog ikke svækket derved; dets ledende Mænd mente sig tværtimod stærke nok til i Spidsen for Grækenland at optage Kampen mod Perserne. 401 fik de et Vidnes-

De Tituzendes Tog 401.

byrd om, hvor svagt Perserriget var blevet. En persisk Prins *Kyros*, der ønskede at styrte Kongen, hvervede 10000 Grækere til Kamp mod ham; han førte dem dybt ind i Asien, og de slog med Lethed deres persiske Modstandere. Kyros faldt i Slaget, og der var ikke andet for end at tiltræde Tilbagetoget, men trods alle Vanskeligheder lykkedes dette, og Deltagerne bragte med sig hjem et levende Indtryk af Opløsningen og Forvirringen i

Sparta befrier de lilleasiatiske Byer.

det store Rige. Opmuntrede derved gik Spartanerne kort efter over til Angreb og befriede med Lethed de lilleasiatiske Byer.

Men nu blev der Uro i Grækenland. Spartanerne, der under Krigen havde talt om, at de vilde beskytte de græske Staters Frihed mod Athens Tyranni, herskede nu selv med haard Haand. Overalt indsatte de Regeringer, der var dem hengivne, og de vakte hurtig Forbitrelse selv blandt de Stater, der havde været Spartas ivrigste Hjælpere mod Athen. Theben rejste sig

Theben og Athen mod Sparta.

mod det spartanske Overherredømme, og Athen, ja flere af de peloponnesiske Stater sluttede sig til det. I flere Aar maatte

Spartanerne kæmpe haardt for Magten. De stod sig til Lands, men til Søs fik Athenerne Overtaget; en Tid hjalp Perserne dem med Penge og Skibe; de lange Mure blev genopført, en ny Flaade bygget, og flere af de tidligere Forbundsfæller sluttede sig igen til Athen. Da vendte Spartanerne sig til Perserne og gennemførte i Forstaaelse med dem Freden af 387. De lille-

Athens Genrejsning.

Fred 387.

asiatiske Byer blev under Perserne, Athen beholdt nogle af Øerne, alle andre græske Stater skulde være frie, ɔ: underkastede det spartanske Herredømme. Næsten hele Grækenland bøjede sig i de følgende Aar for Spartas Bud, Spartanerne indsatte rundt om oligarkiske Regeringer og i mange Byer laa der spartanske Garnisoner.

Thebens Stormagtstid 379—62. Ogsaa i Theben var Spartanerne blevet Herre, men 379 jog Thebanerne under Anførsel af *Pelopidas* den spartanske Garnison bort fra deres By. De forbitrede Spartanere sendte en Hær mod den formastelige By, men Angrebet blev slaaet tilbage, og Athen tog Parti for Theben. Athenienserne var nogenlunde kommet til Kræfter i de mellemliggende Fredsaar; de havde atter dygtige Hærførere og dygtige Statsmænd; Spartas Flaade blev ødelagt i et stort Slag, og Athen vandt atter sin Stormagtsstilling som Spartas jævnbyrdige; de fleste af Søstaterne samledes igen om deres gamle Førerstat til et nyt Forbund. Det blev et Forbund omtrent som det deliske i den første Tid; men det fik aldrig nogen stor Fasthed.

Thebens Sejre 379—62.

379 befrier Pelopidas Theben.

Det athenske Forbund genoprettes.

Derimod fik Theben en kortvarig men glimrende Stormagtstid. Theben havde stadig hævdet Pladsen som Grækenlands tredje Stat; Bøotien, der hørte under dets Magt, var lige saa stort som Attika; Befolkningen levede væsentlig af Agerbrug; den havde Ord for at være tilbage i Kultur, men Thebanerne var tapre, veløvede Krigere. Nu fik de to ypperlige Førere i Pelopidas og *Epaminondas*. Den sidste forenede med en sjælden Krigsdygtighed store Statsmandsevner og en i Theben ret usædvanlig aandelig Dannelse. Thebanerne slog det ene spartanske Angreb tilbage efter det andet. Til sidst sluttede Spartanerne Fred med Athen og samlede al deres Styrke til et stort Tog mod Theben. Epaminondas mødte dem ved *Leuktra* 371 og slog dem fuldstændig. Grækerne plejede at samle deres Hovedstyrke paa højre Fløj. Epaminondas vendte Slagordenen om, samlede de bedste Tropper paa venstre Fløj og skød dem frem foran den

Theben.

Epaminondas.

Slaget ved Leuktra 371.

Den skæve Slagorden. øvrige Hær; ved denne „skæve Slagorden" opnaaede han at sejre paa venstre Fløj, før hans højre Fløj var kommet i Kamp. Den nye Kampmaade forvirrede Spartanerne og blev afgørende for Udfaldet. 400 spartanske Borgere blev paa Valpladsen; det var et uhyre Tab for denne By, hvis Borgere stadig blev færre og færre. Men fuldt saa meget betød det, at Troen paa Spartanernes Uovervindelighed til Lands var brudt. Paa Peloponnes

Epaminondas paa Peloponnes. rejste Spartas Forbundsfæller sig til Opstand; Epaminondas førte en Hær derned; Heloter og Periøker sluttede sig til dem i Mængde; for første Gang truede Fjenderne selve Sparta. De peloponnesiske Stater, selv Messenien, blev uafhængige, Spartanerne indskrænkedes til Lakonien. Der var fra nu af tre græske Stormagter: Sparta, Athen og Theben.

Athen hjælper Sparta. Men det varede ikke længe, før Athen og flere andre Stater begyndte at blive bange for, at Theben skulde blive altfor mægtig og tage Spartas Plads. De sluttede da Forbund med Sparta.

Slaget ved Mantinea 362. 362 kom det ved *Mantinea* til et stort Slag mellem de to Forbunds Hære. Slaget blev uafgjort, men Epaminondas faldt. Før sin Død raadede han sine Landsmænd til at opgive alle Stormagtsplaner og nøjes med Bøotien. Thebanerne fulgte Raadet;

Athen stærkest. de havde formaaet at bryde Spartas Magt men ikke at sætte deres egen i Stedet. Det tredje Tilløb til at danne en græsk Stormagt var mislykket. For Athen var Kampen mellem de to Fastlandsmagter en Fordel. Det kunde som Regel skaffe den af dem,

Alle Stormagtsforsøg mislykkede. det vilde, Overtaget og imens varetage sine egne Interesser.

Grækenland betvinges af Makedonerne. Der fulgte nu nogen Tids Fred, og Grækenland kom lidt til Kræfter igen, især Athen. Styrelsen her var god, Næringsvejene trivedes atter, og Kunst og Videnskab blomstrede. Men Magt havde Grækerne ikke længere. Det blev let for en fremmed Stat at gennemføre den Forening af hele Grækenland, som ingen græsk Stat havde evned.

Makedonien. Det blev *Makedonien*, der nu bøjede Hellenerne ind under

Filip 359—36. sin Magt. 359 fik Makedonien i Filip en ypperlig Konge, en dygtig Hærfører og en klog Politiker. Han gjorde den makedoniske Hær til den bedste, Tiden kendte. Adelen havde allerede længe dannet et fortrinligt Rytteri. Nu føjede han dertil et stærkt indøvet og disciplineret Fodfolk. Grækerne var vant

Falanksen. til at opstille deres Hære i langagtige Firkanter „Falankser";

Filips Slagorden var den samme, men han væbnede sine Tropper med usædvanlig lange Lanser, saa selv de bageste Geledders Lansespidser naaede frem foran de forreste Geledder. En saadan Falanks var næsten ikke til at trænge ind i, og styrtede den sig frem i god Orden, da kastede den al Modstand overende. Først udvidede Filip sin Magt i Naboegnene. Siden blan-

Filip blander sig i græske Forhold. dede han sig ivrig i de græske Forhold. Nogle Stridigheder mellem de mellemgræske Stater gav ham god Lejlighed dertil. Til sidst blev det aabenbart, at det var hans Maal at gøre sig til Herre over hele Grækenland. I Athen var der Uenighed om, hvor-

Uenighed i Athen. ledes man skulde optræde overfor ham. Der var dem, som mente, at det var bedst at støtte ham, saa han kunde samle alle Hellener; der vilde da blive Ro i Grækenland, og man kunde i Forening erobre Persien. Men mange andre vilde ikke høre Tale om Makedonerherredømmet; det syntes dem ikke bedre end Persernes eller Spartanernes; de vilde for enhver Pris bevare den fulde Frihed og de manede ivrig Folket til at gøre Mod-

Demosthenes. stand i Tide. Deres Fører var *Demosthenes*, den mest beundrede af alle Athens Talere. Flere Gange lykkedes det Demosthenes at rive Folket med, saa Athenerne standsede Filips Forsøg paa at faa fast Fod i det egentlige Grækenland. Men til sidst slap Filip dog med en stor Hær gennem Thermopylæ. Demosthenes kaldte Athenerne til Kamp, og de fulgte ham. Thebanerne sluttede sig til, og ved Chæronea mødte Grækerhæren

Slaget ved Chæronea 338. Makedonerne. Efter en blodig Kamp sejrede Filip 338. Athen, Theben og de fleste andre Stater maatte erkende ham som deres Overherre; kun Sparta holdt sig fjendtlig tilbage. Grækenlands Frihed var tabt. Makedonien havde faaet den Stilling, som Athen, Sparta og Theben havde kæmpet for.

De græske Stater i Italien Kun i Syditalien og paa Sicilien bestod endnu frie og mægtige græske Stater. Samtidig med at Xerxes angreb Grækenland, havde *Karthago* i Forstaaelse med ham angrebet Syrakus,

Syrakus og Karthago. men 480, samme Aar som Slaget ved Salamis, led Karthaginienserne et stort Nederlag. Kort efter at Syrakusanerne 413 havde tilintetgjort den athenske Hær og Flaade, angreb Karthaginienserne dem igen, men ogsaa nu blev de slaaet. Den demokratiske Forfatning var dog gaaet til Grunde under Kampene. Syrakus styredes i 4. Aarhundrede af „Tyranner", hvoraf nogle var kraftige Herskere, andre uduelige.

Græsk Kultur i Blomstringstiden 500—338.

Athen Kulturens Midtpunkt. Den græske Kultur strakte sig over et stort Omraade, og til de forskellige Tider var det forskellige Dele af den hellenske Verden, der gik i Spidsen. Indtil op imod 500 var de lilleasiatiske Stæder de toneangivende. I Tiden efter 500, da den græske Kultur naaede den Dybde og Finhed, som har gjort den saa betydningsfuld for Menneskeheden, var Athen Kulturens Midtpunkt. Fra Athen stammede Tidens største Aander, og Kunstnere, Digtere og Videnskabsmænd fra alle Dele af Grækenland søgte til denne By; intet andet Sted fandtes en Befolkning, der i den Grad forstod dem og fulgte dem med Interesse; skulde en Forfatter vinde et Navn, der var kendt over hele den græske Verden, da maatte hans Ry grundlægges i Athen. Ogsaa politisk var Athen Mønsterbyen; ingen anden græsk Stat havde Statsmænd og Talere som Athen; i ingen anden By gennemførtes saa fuldstændig de Frihedens og Demokratiets Grundsætninger, som skabte den dybeste Modsætning mellem Grækere og Barbarer. Paa alle Omraader blev Athen det store Eksempel paa, hvad græsk Aand kunde skabe, naar den ydede sit bedste.

Før 500 de lilleasiatiske Byer i Spidsen for Kulturen, efter 500 Athen.

Det athenske Sprog blev efterhaanden Fællessprog for hele Grækenland, og den atheniensiske Kultur efterlignedes overalt. Nærmest Athen stod i Kulturudvikling Østaterne og de lilleasiatiske Byer og dernæst Stæderne i Syditalien og paa Sicilien. Derimod holdt Sparta og Theben sig tilbage; for dem var den athenske Kultur en Forfinelse, som man skulde tage sig iagt for; især i Sparta hævdede man ivrig gammel Skik og gammel Tankegang overfor de nye Tanker fra Athen. Og længere Vestpaa levede Befolkningen endnu et jævnt og stille Liv, optaget af Agerdyrkning og Kvægavl, uden at kende ret meget til de østlige Egnes Aandsliv. Noget lignende gjaldt Thessalien og Makedonien, som beherskedes af rige Adelsfamiljer og Fyrster, der i nogen Grad søgte at tilegne sig den atheniensiske Kultur, medens disse Egnes Bondebefolkning var næsten helt uberørt af denne.

Det attiske Sprog Fællessprog.

De andre Egnes Kulturtrin.

Athen og Attika. Attika var en temmelig bjergrig og ikke videre frugtbar Halvø, omtrent 40 □ Mil stor, ikke en Gang saa meget som Fyen. Befolkningen synes i den Tid, da den var talrigst, at have nærmet sig til en halv Million, knap saa meget som Københavns Befolkning; omtrent Halvdelen boede i Byen, Athen og dens Havnestæder. Ingen af de andre græske Stater havde saa talrig en Befolkning samlet paa et saa begrænset Omraade. Athen laa paa Sydsiden af Halvøen, lidt inde i Landet; ved Kysten laa Piræus og en ældre Havnestad.

Attika mindre end Fyen.

Midt i Athen laa paa en Høj den gamle Borg *Akropolis*. Nu da stærke Mure omgav Byen og Havnestæderne, var der ikke længere Brug for Borgen; Perikles forvandlede den til en af Verdens skønneste Festpladser, prydet med Templer og Søjlehaller. Ved Akropolis' Fod laa *Torvet*. Der var Butikker, Badstuer, Barberstuer, Vekselleboder o. s. v., men der var ogsaa Raadets Forsamlingshus, Retslokaler, Templer, Søjlehaller og skyggerige Platanalléer med magelige Bænke. Her samledes Athenerne hver Dag i Tusindvis. Nogle købte og solgte, andre stod i Klynger og diskuterede ivrig om Øjeblikkets Politik, om Nyheder fra Krigsskuepladsen, om Digternes Skuespil eller om Filosofernes Taler; andre spadserede i Alléerne i fortrolig Samtale eller lagde sig til Hvile paa Bænkene. Her fandtes ogsaa det store Theater, hvor Festskuespillene opførtes, og en mægtig Musikhal, som Perikles lod bygge.

Akropolis.

Torvet.

Rundt om Akropolis og Torvet laa det gamle Athen. Det var ikke nogen smuk By med prægtige Bygninger. De gamle Gader var

Den gamle By.

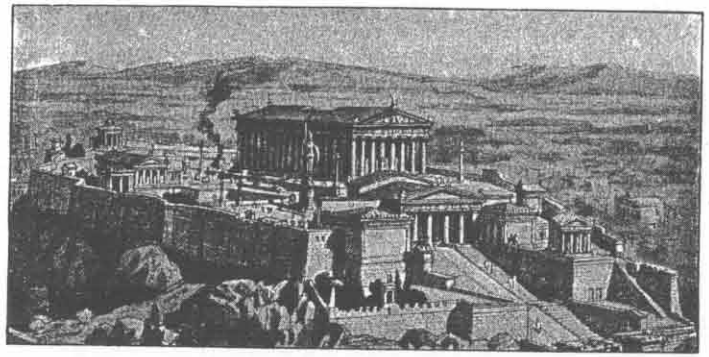

Akropolis. Den store Bygning til højre er Parthenon, til venstre derfor Athenes Broncestatue; rundt om paa Pladsen mindre Templer; en stor Marmortrappe fører op til Højen.

krumme og snævre, og da man genrejste Byen efter Perserkampen, byggede man den op, omtrent som den havde været før; der var ikke Tid til at lægge Planer for Gaderne og bygge smukke Huse. Athenerne levede saa meget i fri Luft; deres Boliger var altid beskedne; det var lave to Etages Huse, der tog sig meget tarvelig ud; først i 4. Aarhundrede byggede de Rige lidt elegantere. Gaderne var ikke brolagte, og de var som Regel snavsede. Men der var Lys og Luft; hist og her fandtes aabne Pladser og Parker, og hyppig hævede der sig et pragtfuldt Tempel mellem de beskedne Boliger. I Byens Velmagtstid opstod længere ude nye Forstadskvarterer med bredere Gader og bedre byggede Huse. Og fra Byen førte brede Veje, omgivne af Mure, ned til Havnestæderne. Dernede var en helt ny By vokset op, luftigere og bedre bygget end den gamle. I Havnen laa Skibene saa tæt som i en af Nutidens store Havnebyer; her mødtes Sømænd fra alle Middelhavets Egne. Mellem Havnen og Byen gik Dagen igennem en Strøm af Mennesker og Dyr.

Forstæderne og Havnestæderne.

Athens Forfatning. Athens Forfatning var fra Perikles' Tid helt demokratisk. Den lignede dog ingen af Nutidens Forfatninger, heller ikke de mest demokratiske. Der var hverken Konge eller Præsident, hverken Rigsdag eller Ministerium. *Folkeforsamlingen* afgjorde direkte alle Spørgsmaal. Dér kunde alle Borgere over 20 Aar give Møde og stemme; den Fattiges Stemme gjaldt lige saa meget som den Riges. Historikerne mener, at der i Athens bedste Tid har været omkring 50000 stemmeberettigede Borgere. Med Koner og Børn talte Borgerskabet op mod Halvparten af Attikas Befolkning. Af den anden Halvdel var de fleste Slaver, nogle indvandrede Fremmede. Enhver Fremmed kunde tage Bolig i Athen og drive Forretning dèr, beskyttet af Statens Love, men disse Fremmede, *Metøkerne,* fik ikke Del i Styrelsen.

olke-forsamlingen.

Metøkerne.

Folkeforsamlingerne holdtes 3—4 Gange om Maaneden, som Regel paa en Høj tæt ved Akropolis. Borgerne lejrede sig op ad Højen, flere Tusind i Tal. En af de 500's Raad var Dirigent. Mødet begyndte med Bøn og Ofringer; derefter forelagde Dirigenten Dagens Forhandlingsemne og spurgte, om nogen ønskede Ordet. Enhver Borger kunde faa Lov at tale, men ingen maatte tale mere end en Gang. Naar Diskussionen var til Ende, stemte man, som Regel ved Haandsoprækning.

Vi har under Omtalen af Krigsbeslutningerne i 431 og i 415 set, hvorledes de vigtige Spørgsmaal drøftedes og afgjordes i Folkeforsamlingen med Grunde for og mod omtrent som i Nutidens Rigsdage. Undertiden var det kloge og vidtskuende Mænd, der førte Ordet og vandt Folkets Øre, til andre Tider kunde det være ubetænksomme og højttalende Brushoveder. Et Eksempel paa, hvorledes man kunde vakle mellem de forstandige og uforstandige Beslutninger, giver en af de Forhandlinger, Thukydid har fortalt om. Det var lidt ind i den peloponnesiske Krigs Tid, efter at Perikles var død. En af Forbundsfællestaterne var faldet fra i Forstaaelse med Sparta; Athenerne havde besejret den, og Borgerne diskuterede nu, hvad Straffen for Frafaldet skulde være. *Kleon,* som ved den Tid var den mest yndede Taler, foreslog, at alle den oprørske Stats voksne Mænd skulde dræbes, og i deres ophidsede Stemning vedtog Borgerne dette. Men allerede Dagen efter begyndte Folk at fortryde denne uvante Grusomhed. En ny Forsamling blev sammenkaldt, og det kom til en bevæget Forhandling. Kleon blev ved sit. Men en anden Taler ved Navn *Diodotos* talte mod Henrettelsen. Det nytter ikke at prøve paa at skræmme, siger han. Derefter stemtes der, og, siger Thukydid: „Efter at de to Forslag var fremsat og forsvaret med omtrent lige Styrke, gik Diodots af med Sejren; dog var Athenæerne i ivrig Strid med hinanden om, hvad de skulde beslutte, og ved Afstemningen stod de to Partier omtrent lige."

De *500's Raad* bestod stadig; det var som et Forretningsudvalg for Folkeforsamlingen, der skulde udføre dennes Vilje. Alle Forslag skulde drøftes dèr, før de kom for Folkeforsamlingen, men enhver Borger kunde kræve sine Forslag behandlet; Raadet skulde nok udtale sig om dem, men det kunde ikke hindre, at de kom frem for Folkeforsamlingen. Desuden skulde de 500 have Tilsyn med Embedsmændene. De udtoges selv ved Lodtrækning og kun for et Aar ad Gangen. De fik nogle smaa Diæter (Dagpenge) for deres Arbejde.

De 500's Raad.

Embedsmænd var der mange af i Athen, til at styre Finanserne, Politiet, Hær og Flaade o. s. v., men deres Stilling lignede kun lidt den, som Embedsmænd har nu til Dags. De havde kun deres Embede et Aar ad Gangen, og de behøvede som Regel ikke at have særlige Kundskaber; det, de havde at gøre, var ikke mere indviklet, end at enhver Borger i Athen kunde finde ud af det; derfor kunde man ogsaa udtage næsten alle Embedsmænd ved Lodtrækning blandt dem, der meldte sig dertil; Feltherrerne maatte man dog altid vælge for at være vis paa, at de duede. Det samme gjaldt de Embedsmænd, der forestod de store Byggerier eller havde andre Opgaver, der krævede særlig Fagkundskab. Embedsmændene fik ikke egentlig Løn, men smaa Diæter.

Embeds-mændene.

De almindelige *Domstole* var Folkedomstole, *Nævninger.* Hvert Aar udtoges ved Lodtrækning nogle Tusinde Borgere over 30 Aar til Dommere. I hver Sag dømte i Reglen 501. Ogsaa de fik Diæter. Retshandlingen foregik omtrent som et Møde i Folkeforsamlingen; den Anklagede og Anklageren talte selv deres Sag, men ogsaa andre kunde tale til Fordel for dem. I Mordsager vedblev Areopagos at dømme, i Højforræderisager dømte selve Folkeforsamlingen. Straffene var: Døden, ofte ved Gift, Landsforvisning, Tab af Ejendom og borgerlige Rettigheder eller Bøde. Fængsel anvendtes ikke som egentlig Straf.

Domstolene.

Nævningedommerne aflagde følgende Ed: Jeg vil dømme efter Loven og efter de Regler, som er fastsat af det atheniensiske Folk og de 500's Raad. Hvor Loven tier, vil jeg dømme efter min Samvittighed, uden Gunst og uden Had. Jeg vil kun dømme for de

Nævningeed.

Ting, Anklagen gælder. Jeg vil med samme Velvilje høre baade Anklager og Forsvarer. — Dette sværger jeg ved Zeus, Apollo og Demeter. Hvis jeg holder min Ed, gid det da maa gaa mig godt. Hvis jeg bryder den, saa lad mig gaa til Grunde, baade jeg og min Slægt.

Stolthed over Forfatningen.

Perikles og de fleste af Athens Borgere var fulde af Stolthed over denne Forfatning. I andre Stater, sagde de, trælled Folket under Konger, Tyranner eller Stormænd. Athens Borgere derimod var frie, og hver af dem havde samme Del i Statens Styrelse; derfor havde de deres By kær; og Athens Borgere var saa oplyste og saa kloge, at de kunde styre deres By efter Fornuftens Bud; Folket forstod at vælge det bedste. Men det var ikke alle, der var saa tilfredse. Vi har set, at der altid var et aristokratisk Parti, som syntes, at det hele gik rigtig daarlig; det var Bypøblen, der raadede, sagde de; den havde lettest ved at komme til Folkeforsamlingerne, medens den sindige Landbefolkning, der boede længere borte og skulde passe sit Arbejde, ikke kunde møde. Og det var altid den værste Pøbel , der raabte højest og fik sin Vilje. Det var der ingen Mening i, mente de Rige; det var dem, der bar Byrderne og havde Forstand paa Statens Sager; derfor maatte de ogsaa have mest Indflydelse, selv om det kunde være rimeligt, at de Fattige ogsaa havde nogen Magt. Som det gik, blev det kun til Forvirring; Folkeforsamlingerne var lunefulde, og de hurtig skiftende Embedsmænd kunde ikke holde Orden paa noget.

De Riges Misfornøjelse.

Politiske Klubber.

De to Partier kæmpede stadig, ikke blot i Folkeforsamlingerne, men ogsaa ved Hjælp af Smaaskrifter og Komedier; hvert Parti havde sine Klubber omtrent som Nutidspartier har deres Vælgerforeninger. Men Demokratiet sejrede saa godt som altid, og Athen beholdt sin demokratiske Forfatning, saalænge det bevarede blot en Rest af sin Selvstændighed.

Saaledes som Athenæerne brugte denne Forfatning, traadte de svage Sider, den kunde have, ikke meget stærkt frem. Der var næsten altid en fremragende Folkefører, som øvede en særlig stor Indflydelse, og som sørgede for, at der blev Plan og Sammenhæng i de politiske Beslutninger. Tit udnævntes han Aar efter Aar til Feltherre, og Folkeforsamlingerne fulgte næsten altid hans Raad. En Tid var det Themistokles, siden Aristides, en Tid Kimon, siden Perikles. Man har sagt, at disse Mænds Stilling var som Tyrannens eller Kongens. Men dette er en daarlig Sammenligning. De har snarere haft en Stilling som Nutidens store Partiførere, Mænd som Gladstone og Gambetta. Og Athenerne synes ingenlunde at have været mere omskiftelige, end Nutidsvælgere er. Ingen af den nyere Tids store Folkeførere har bevaret Tilliden hos sit Folks store Flertal, saa længe som Perikles gjorde det. Til Tider kunde Førerne være mindre fremragende, og under Krigens Ophidselse og Ulykkens Fortvivlelse kunde Athenerne handle uklogt og overilet. Men ogsaa i det aristokratiske Sparta var der Omskiftelighed og Uforstand, og

den arvelige Enevælde sikrede ikke Persien mod svage og evneløse Styrere.

Mange Ikke-Borgere.

Men een stor Svaghed havde det athenske Demokrati. Attikas Borgere var vel langt flere end Spartas, men de var dog knap Halvdelen af Landets Befolkning. Hvis man lidt efter lidt havde optaget de indvandrede Fremmede og de frigivne Slaver i Borgerskabet, da vilde man have kunnet forøge dette og bringe det til at omfatte en større og større Del af Befolkningen. Men Borgernes Selvfølelse var for stærk dertil. Disse Demokrater, der var saa stolte af, at de alle var lige, vilde paa ingen Maade udstrække denne Lighed til andre; de vilde selv nyde alle Fordelene ved at være den mægtige Bys foretrukne Borgere. Ved Hjælp af Diæterne for de forskellige Borgerhandlinger kom mange af dem til at leve paa Statens Bekostning, medens det blev den Del af Folket, der ikke var Borgere, der fortrinsvis bar Byrderne. Og dette viste sig endnu mere i Forholdet til Athens Forbundsfæller. Athen var, fra det deliske Forbund stiftedes, indtil de store Nederlag i den peloponnesiske Krig, Hovedstad i et Rige, der overgik Attika flere Gange baade i Udstrækning og i Indbyggertal; lidt efter lidt blev Forbundsfællerne helt afhængige af Athen; man talte ikke længere om Forbundsfæller, men om Undersaatter; Skatkamret flyttedes snart fra Delos til Athen, og mange Penge strømmede til den mægtige By fra Forbundsfællestaterne; derved blev de store Byggerier mulige, og derved fik man Penge til Diæter o. s. v.; hver af Staterne styrede dog frit sine egne Anliggender, blot krævede Athen, at Forfatningerne skulde være demokratiske; Forbundsfællerne nød ogsaa Gavn af Forbindelsen; indenfor Forbundet gjaldt fælles Handelsregler, og i Handelslivet var det overalt Grækerne en Fordel at høre til det mægtige Athens Forbundsfæller. Men alligevel blev de Baand, der knyttede Forbundsfællerne til Athen, aldrig stærke; de lagde mere Mærke til Trykket, der hvilede paa dem, end til Fordelene. Der opstod en voksende Misfornøjelse, som de aristokratiske Partier, der fandtes i hver af Forbundsstaterne, kunde benytte, saa snart Krigslykken gik Athenienserne imod. Da Athen i 4. Aarhundrede genoprettede Forbundet, søgte det at give Forbundsfællerne lidt Indflydelse, men man fandt ikke heldige Former derfor.

Forholdet til Forbundsfællerne.

Forbundsfællernes Afhængighed.

Fordele for Forbundsfællerne.

Misfornøjelse blandt Forbundsfællerne.

Athens Næringsliv. Der var i Grækenland altid en stærk Til-

Ringeagt for Arbejdet.

bøjelighed til at se ned paa dem, der arbejdede. Arbejdet var Slavegerning; for frie Mænd sømmede det sig at sysle med Krig og Gymnastik, med Statens Sager, med Litteratur og Videnskab. Denne Opfattelse var dog svagere i Athen end de fleste andre Steder; især i Sparta var det saaledes, at Krig, Gymnastik og Politik var Borgernes eneste Beskæftigelse.

Themistokles og Perikles om Arbejdet.

Store Politikere som Themistokles og Perikles opmuntrede til Arbejde, især til Handel og Haandværk. „Hos os," sagde Perikles, „er det ikke en Skam at tilstaa sin Fattigdom; det, der er en Skam, er ikke at gøre noget for at komme ud af den. Her ser man Mænd paa en Gang tage sig af deres egne og Statens Sager, og jævne Haandværkere forstaar udmærket de politiske Spørgsmaal." Men det store Flertal af de velhavende gav aldrig Demokratiets Førere Ret deri. Selv Filosoferne tænkte helt anderledes. „Haandværkerens

Xenofon og Aristoteles om Arbejdet.

Gerning," siger Xenofon, „er med Rette ringeagtet; thi den ødelægger deres Legeme, som øver den; den tvinger dem til at sidde sammenbøjet, at leve inde i Skyggen, ja undertiden at opholde sig tæt ved Ilden. Og naar Legemet svækkes, da taber ogsaa Sjælen sin Kraft." Og tilsvarende siger Aristoteles: „Haandværket lader ikke Tid tilovers til at tænke paa Statens Sager; det tillader ikke Sjælen at udvikle sig og hæve sig højere og højere;" efter hans Mening er der kun ringe Forskel paa den frie Arbejder og Slaven.

Landbruget.

Af alt Arbejde var Landbruget det, en fri Mand bedst kunde være bekendt. Havde man et Gods, kunde man jo nøjes med at føre Opsyn med Arbejdet, og selv Bondens Gerning var fra gammel Tid forholdsvis agtet; den foregik i fri Luft og var som en Art Gymnastik. Alligevel stod Agerbruget temmelig stille og

Gammeldags Dyrkningsmaade.

fik forholdsvis mindre og mindre Betydning, Attikas Jordbund var jo lidet frugtbar, og Dyrkningsmaaden blev uforandret gennem lange Tider. Man havde de sædvanlige Husdyr: Heste, Køer, Geder, Faar og Svin. Plovene var klodsede; man skiftede kun mellem Korn og Brak, ikke som nu mellem forskellige Kornsorter; ligesom i Ægypten blev Kornet tærsket ved at Kreaturerne trampede omkring i det. Fra Perikles' Tid maatte

Korn indføres. Oliven udføres.

man indføre meget Korn udefra. Derimod dyrkedes der meget Vin, og især stod Olivendyrkningen højt, saa Athen kunde udføre Olje i stor Mængde. Der var ret mange Godser, drevne ved Slaver; men de fleste af dem var forholdsvis smaa; det meste af Jorden vedblev at tilhøre de mange Smaabønder.

Storhandel.

Handel og Haandværk fik trods alle Fordomme en større og større Betydning. Der var rige Handelsherrer, som ejede et eller flere Skibe; de ladede dem i Athen med græske Varer og

drog saa paa Langfart til andre Dele af Grækenland, til Asien, Ægypten eller Italien. Hvert Sted, de kom, afsatte de en Del af Varerne og købte andre i Stedet, som de efter Hjemkomsten solgte til de athenske Købmænd. Til denne Handelsgerning holdt selv de rigeste og fornemste sig ikke for gode, selv om det altid var værdigere at leve af sit Gods end at søge Vinding ved Handelsspekulationer. Bankvæsnet havde naaet en betydelig Udvikling. Mindre ansete var de mange Smaahandlende,

Smaahandlende.

som holdt Butik i Athen eller solgte deres Varer paa Torvet; de blev tit og ofte beskyldt for Snyderi og Havesyge; men mange frie Borgere tjente dog deres Ophold paa denne Maade, og desuden levede mange af de Indvandrede af saadan Handel.

Rige Fabrikanter.

Industri og Haandværk stod meget højt. Der var rige ansete Fabrikanter, som havde talrige Slaver i deres Brød, og

Smaahaandværkere.

der var en Mængde Smaahaandværkere, baade Borgere og Fremmede, nogle med et Par Arbejdere, andre helt uden Medhjælp. Haandværkerne var ikke som i Middelalderen samlede i Lav. Haandværket havde et usædvanlig kunstnerisk Præg; især var de nydelige Lervarer med fint udførte Malerier vidt

Sølvminerne.

berømte. Stor Indtægt gav Sølvminerne; de ejedes af Staten, men blev bortforpagtet til private Forretningsmænd, der drev dem ved Slaver. Trods Slaveholdet levede ikke faa fattige Borgere som daarlig lønnede Arbejdsmænd, der lossede, gravede o. s. v.

Rige og Fattige.

Forskellen mellem Rig og Fattig var betydelig i Athen trods den politiske Lighed. Dog var der kun faa meget rige, og Middelstanden var usædvanlig talrig. Nikias, hvis Rigdom altid fremhæves, angives at have haft en Formue paa 3—400,000 Kr.; selv om Pengenes Købeevne var større end nu, er det dog aabenbart kun lidt i Sammenligning med det, ægyptiske og asiatiske Rigmænd ejede, eller i Forhold til de Rigdomme, som Roms Stormænd raadede over, eller som Nutidens Mangemillionærer kan samle.

Slavernes Tal.

I alle græske Stater var der *Slaver*. Mange Steder var de et Flertal af Befolkningen, i Athen omkring Halvdelen. I Sparta var Hovedmassen af Heloterne af hellensk Stamme; det var den gamle indfødte Befolkning. I Athen og de fleste andre Steder var Slavernes

Indfødte i Sparta, fremmede i Athen.

store Flertal derimod „Barbarer", nogle var Krigsfanger, men de fleste var købt i Trakien, ved Sortehavet, i Lilleasien o. s. v.; en

Behandlingen haard i Sparta, mild i Athen.

Gang om Maaneden var der Slavemarked i Athen. Behandlingen var meget forskellig. Den var usædvanlig mild i Athen. Her havde Ejerne ikke Lov til at dræbe Slaverne, selv om de begik de største Forbrydelser; de maatte henvende sig til Myndighederne. En Slave,

som blev daarlig behandlet kunde forlange at blive solgt, og Slaverne havde Adgang til at fortjene noget for sig selv. Deres Stilling og Arbejde var meget forskellig. Nogle var højtbetroede Husbestyrere, nogle Kokke, andre Tjenere, Kuske, Vandbærere o. s. v.; mange arbejdede i Minerne, paa Fabrikkerne og ved Havnen. Selv Familjer, der var ret fattige, havde en Slave; i de rigere Familjer dannede de et talrigt Tjenerskab. Ogsaa i Statens Tjeneste var der Slaver: Politibetjente, Gadefejere, Bude, Skrivere. Slaverne kunde frigives af deres Herre eller med Herrens Tilladelse købe sig Frihed, men de frigivne kunde ikke faa Borgerret. Af og til hævede der

Slavernes Arbejde.

Græsk Skomagerværksted efter et Vasemaleri. Skomageren tager Maal af en ung Piges Fod; hun er staaet op paa et Bord, rimeligvis for at han i Læderet kan afmærke Fodens Omrids. Bag hende sidder en Lærling. Den ældre Mand til højre er maaske Pigens Fader, maaske Værkstedets Ejer.

sig Røster om, at det ikke sømmede sig for en fri Stat at holde Slaver, men de fleste havde ingen Bekymring derved.

Aristoteles om Slaveriet.

„Der er dem, som paastaar," siger Aristoteles, „at Herrens Magt over Slaven strider mod Naturens Love, og at naar en er Slave, en anden fri, saa skyldes det kun Loven; de siger, at fra Naturens Haand er der ingen Forskel, og at Slaveriet ikke er skabt ved Retfærdighed, men ved Vold." Men Aristoteles deler ikke denne Opfattelse. „Mennesket kan ikke undvære Redskaber," siger han, „blandt disse er nogle levende, andre uden Liv." „Slaven er en levende Ejendom, et Redskab, der er bedre end alle andre." Han indrømmer, at der kan være nogle, som tilfældig er blevet Slaver, men de fleste er af Naturen skabt til det; de kan ikke lede sig selv, derfor tjener det dem bedst at være Slaver.

Religionen. Grækernes Religion i Blomstringstiden var omtrent som i de homeriske Tider; det jævne Folk blev ved at tro paa hele Gudevrimlen, og Statsreligionen var i Overensstemmelse dermed. Præsterne dannede ikke en særlig Stand; de bevarede deres almindelige Virksomhed og blev ved at leve som almindelige Borgere. Perserkrigene synes at have gjort Grækerne, især Athenienserne, mere religiøse. Naar de fantaserede over Xerxes' Millionhære, kunde de ikke tænke sig andet, end at Guderne selv maatte have frelst dem i Vrede over Xerxes' Overmod. Historikere og Digtere forkyndte dette, og Folket troede dem. Under Indtryk deraf rejstes de skønneste Templer og Gudebilleder, og de store religiøse Fester fik en Glans som aldrig før.

Religionen.

Præsterne ingen særlig Stand.

Større Religiøsitet efter Perserkrigene.

Athenienserne Hovedfest var „Panathenæerfesten" til Ære for Byens Skytsgudinde, den kloge Athene, det ypperste Ideal, attisk Fantasi har skabt.

Panathenæerfesten.

Festen holdtes hvert Aar, men hvert 4. Aar fejredes den med særlig Glans. Da varede den 6 Dage i Træk. Først var der Sang og Musik i den store Musikhal, saa fulgte Væddekampe af lignende Art som de olympiske; særegen for denne Fest var et ejendommeligt Væddeløb mellem unge Fakkelbærere, som holdtes en Nat uden Maaneskin; Sejrherrens Løn var en Vase med den fineste attiske Olje. Paa den sjette Dag bragte et stort Festtog Athene et prægtigt Klædebon, vævet af Byens fornemste Fruer og Jomfruer, prydet med Billeder af Gudernes Historie. I Spidsen gik værdige Oldinge med Olivengrene; efter dem kom fornemme Jomfruer, saa kom Udsendinge fra Forbundsfællerne, derpaa Sejrherrerne i Kamplegene, en Skare af Hopliter i fuld Rustning, saa den rige Ungdom til Hest, Offerpræster, spillende Musikanter og lange Rækker af Borgere. Klædebonnet til Athene førtes midt i Optoget, slynget om Masten paa et helligt Skib. Langsomt og værdig skred det hellige Optog frem gennem Byens Hovedgader over Torvet op til det gamle Athenetempel paa Akropolis.

Endnu større Betydning for Eftertiden fik *Dionysosfesterne*, fordi der til dem var knyttet Opførelsen af Festskuespil. Disse opførtes paa det store Dionysostheater, der laa ved Foden af Akropolis; det var et mægtigt Teater; op ad Klippen var der indhugget Siddepladser til omtrent 30000 Mennesker, neden for laa en rund aaben Plads, hvor Koret sang og dansede, og hvor Skuespillerne optraadte. Bag den runde Plads var der et Stenhus, paa hvis Facade der kunde anbringes Dekorationer, og i hvis Indre Skuespillerne opholdt sig og klædte sig om. Det var ikke hver Aften, der var Skuespil i Athen; det var kun nogle faa Gange om Aaret; derfor maatte der være Plads til saa mange Tilskuere paa en Gang. Ved den aarlige Dionysosfest opførtes der i Løbet af 3 Dage en hel Række Tragedier og Komedier. Tragedierne var højtidelige Skuespil, hvis Emner som Regel hentedes fra Heltesagnene. De højeste filosofiske Spørgsmaal blev drøftet i disse Stykker: Gudernes Retfærdighed, Livets

Dionysosfesterne.

Det store Theater.

Tragedierne.

Lykke eller Ulykke, Menneskenes Stilling til Guderne; Straf over de daarlige, Løn for de gode. Det er Vidnesbyrd om, hvor højt Athenienserne stod, at de mange Tusinder med Opmærksomhed og For-

Græsk Tragediescene.

staaelse har kunnet følge disse Diskussioner. Efter Tragedierne *Komedier.* fulgte de muntre Komedier; de minder om Nutidens Revuer; tit var de respektløse Forhaanelser af de Mænd, Folket satte højest.

Skuespillene. Skuespillene opførtes om Dagen. Der var kun faa egentlige Skuespillere i hvert Stykke, i lang Tid kun 3, senere undertiden 4.

Komediescene efter et Vasemaleri. Løvehuden viser, at det er et af Herakles' Eventyr, det gælder. Maskerne er som sædvanlig stærkt karikerede.

Men ind mellem Skuespillernes Tale slyngedes Sange af talrige Kor. Mænd udførte alle Rollerne, ogsaa Kvinderollerne. Skuespillerne havde store Masker, der omgav hele Hovedet. I Tragedierne gik de paa høje Sko; dèr forestillede de jo Guder og Helte, som var større

end almindelige Mennesker. Teaterbilletterne var altid meget billige, og Perikles satte igennem, at Staten betalte, saaledes at ogsaa de Fattige kunde komme med.

Der var mange andre religiøse Fester for hele Folket. Men der var en Gruppe af Fester, hvor kun de indviede kunde deltage. Det var de *elevsinske Mysterier*. Disse holdtes i den lille By Elevsis, et Par Mil fra Athen, til Ære for Gudinderne Demeter og Persefone. Paa Festdagen drog Deltagerne i prægtigt Optog ad den hellige Vej til Elevsis, hvor de tilbragte nogle Dage under mangehaande Ceremonier og Forlystelser, om hvis Art der kun vides lidt. Deltagerne i disse Mysterier haabede at undgaa den triste Skyggetilværelse i Underverdenen og ventede ved Persefones Gunst at opnaa et bedre Liv i en Art Paradis.

Filosofi og Videnskab. Flertallet af Attikas Befolkning blev *Filosofien.* ved at tro paa de gamle Guder, men mellem de mest dannede blev der flere og flere, der opgav denne Tro. Rundt om i Grækenland, men især i de joniske Byer i Lilleasien, vedblev Filosoferne i 5. Aarhundrede at gruble over Verdens Tilblivelse; de forkastede de religiøse Forklaringer og opstillede selv andre. En af dem var *Anaxagoras*. Han kom til Athen, hvor han fik *Anaxagoras.* mange ivrige Disciple og kom i stor Gunst hos Perikles. Han mente, at hele Verden bestod af nogle Smaadele, en Slags Atomer, der sattes i Bevægelse af „Verdensfornuften", Tanken, et Stof, der var friere og lettere end alle andre. Guderne troede han ikke paa. Han mente endnu, at Jorden var en flad Skive, men han paastod, at Maanen var som en anden Jord og Solen „en ildglødende Sten", der var „større end Peloponnes". Denne Paastand vakte saa stor Vrede, at Perikles' Fjender kunde faa Anaxagoras tiltalt for at krænke Statsreligionen; ja han maatte endog flygte fra Athen for at undgaa Døden.

De ældre Filosofer havde været Forskere, der grublede over Tilværelsen, men kun gjorde lidt for at give Folket Del i deres Tanker. Anaxagoras havde begyndt at holde Foredrag for Athenienserne for at udvikle sine Anskuelser for dem, og kort efter, omtrent ved Begyndelsen af den peloponnesiske Krig, begyndte talrige Tænkere at virke som Lærere i større Stil. De kaldtes *Sofister* (de der har Visdommen kær). Deres Maal var *Sofisterne.* at opdrage Ungdommen til Veltalenhed og bibringe den almindelig Dannelse. Det kunde ikke nytte, sagde de, at blive ved at filosofere over de store Spørgsmaal om Guds Tilværelse og Verdens Tilblivelse; disse Spørgsmaal var uløselige; hver gav

sin Forklaring deraf, og ingen af disse Forklaringer viste sig rigtig, naar man undersøgte den nærmere. Det var meget bedre at lære saa mange Mennesker som mulig at leve fornuftig; og her gjaldt det om ikke at opdrage dem til at følge de gamle Vaner; hver enkelt maatte tænke selvstændig og selv overveje hvilken Optræden, der vilde være bedst for ham med hans bestemte Anlæg. Sofisterne havde Skoler, hvor de gennem Forelæsninger underviste de mange unge Mennesker, der strømmede til. Næsten overalt i Grækenland flokkedes den velhavende Ungdom om disse Mænd, men især i Athen, hvor de betydeligste af dem snart samledes. Nogle af Sofisterne var dygtige og retsindige, andre ubetydelige Charlatanер, hvis eneste Maal var at tjene Penge. Nogle lærte de unge at tænke klart, tale godt og handle klogt; andre forklarede dem, at de kun skulde tænke paa deres egen Fordel; derfor gjaldt det om at tumle spidsfindig med Ord og Begreber, saa man kunde stikke Borgere og Dommere Blaar i Øjnene, naar man havde Uret.

I Athen, hvor Flertallet stadig holdt fast ved de gamle Anskuelser, blev der stor Vrede mod Sofisterne. Folk syntes, det var nogle indbildske Personer, der vilde vide alt bedre end andre Mennesker, og som gjorde sort til hvidt og vendte op og ned paa al Ting; de forførte og fordærvede Ungdommen og ødelagde Moralen og Religionen, sagde man. Den dygtigste og bedste af dem, *Protagoras*, maatte flygte. Men andre blev ved at virke, og mange syntes, de havde Ret; det var jo i Nederlagsaarene, da saa meget styrtede sammen af det, Athenerne hidtil havde troet paa og været stolte af.

Protagoras maa flygte.

Blandt de mange, som i denne Tid talte til Athenienserne, var der en Mand, som de klogeste og bedste blandt dem hørte hellere end nogen anden. Det var *Sokrates*. Han hørte til en ret fattig Borgerfamilje, og det kneb for ham at faa de Penge, han skulde bruge; men han tænkte heller ikke meget paa at tjene Penge. Ved Begyndelsen af den peloponnesiske Krig var han omtrent 40 Aar gammel. Det var ved den Tid, Folk begyndte at lægge Mærke til ham. Han holdt ikke Skole og tog ikke Betaling som Sofisterne. Han gik omkring paa Torvet og paa Gaderne og gav sig i Samtale med hvem, der vilde høre ham, gamle og unge, men mest de unge. Ogsaa

Sokrates.

Sokrates træder frem ved Begyndelsen af den peloponnesiske Krig.

han lærte dem, at det kunde ikke nytte at slaa sig til Ro ved de gamle Meninger, de maatte selv tænke over Sagerne og danne sig deres Anskuelser; men han paastod, at Sofisterne var overfladiske og spidsfindige og underviste paa en daarlig Maade; man fik ikke noget ud af de lange *Forelæsninger*, mente han; *Samtale* var meget bedre; saa kunde man straks faa Misforstaaelser opklarede; sagde den ene noget, som den anden ikke forstod, kunde man spørge og faa Besked; dette var den rette Vej til selvstændig Tænkning. Han kunde ikke lære nogen Visdommen men kun hjælpe dem til selv at finde den; det eneste, han vidste, sagde han, var, at han intet vidste; men det var meget bedre end at bilde sig ind, at man havde Rede paa alt muligt.

Samtale, ikke Forelæsninger.

De store Spørgsmaal om Guderne, Jordens Skabelse o. s. v. omtalte Sokrates kun sjældent. Det var Ting, mente han, hvorom man intet sikkert kunde vide. Det var muligt, at der var et Liv efter dette, men det kunde ogsaa være, at der intet var. Man behøvede ikke at vide noget derom; det afgørende var, at man lærte, hvorledes man skulde opføre sig i dette Liv. Sofisterne havde allerede opgivet de store Tilværelsesspørgsmaal, *Metafysiken*, og havde beskæftiget sig med Menneskenes Opførsel i det daglige Liv. Men de havde givet deres Raad derfor ligesom paa Slump; hvert Menneske maatte bære sig ad, som det stemmede med hans Karakter, sagde de; de havde ingen fælles Regler, intet Grundlag fælles for alle Mennesker at gaa ud fra. Dette var det, Sokrates søgte. Han gjorde derved Begyndelsen til den videnskabelige *Morallære*, den Del af Filosofien, man plejer at kalde *Etiken*. Naar han skulde udfinde, om en Handling var god eller daarlig, var det Spørgsmaal, han stillede, om den gavnede eller skadede andre Mennesker. Menneskenes Opgave, sagde han, er at blive lykkelige; det bliver de, naar de handler til Gavn for deres Medmennesker. De Fejl, de begaar, skyldes Uvidenhed; naar de blot forstaar, hvad der er rigtigt, vil de gøre det; naar de kender *Dyden*, vil de leve godt. *Dyden kan læres; det gode og det nyttige er det samme*, er to af hans Hovedsætninger.

Sokrates grundlægger Etiken, den videnskabelige Morallære.

Dyden kan læres.

Det gode og det nyttige er det samme.

Sokrates mente, at det gik daarligt i Athen; Forfatningen var uheldig og Politikerne uforstandige. Men han vilde alligevel ikke selv forsøge at gribe ind som Folkefører og Folketaler;

Sokrates misfornøjet med Athens Forfatning.

han troede, det var bedre, at han lærte saa mange som mulig af de unge Mænd, hvorledes de skulde leve, Menneskene maatte først blive forstandige, saa kom den rigtige Forfatning bagefter.

Sokrates har intet skrevet.

Sokrates har intet skrevet. Alt det, vi ved om ham, har vi fra andre, der hørte ham i de 30 Aar, da han gik omkring midt i de haarde Krigstider og lærte sine Medborgere „Dyden". Men der er mange, der har fortalt om ham. En talrig Discipelskare samledes om denne forunderlige Mand og deriblandt flere med usædvanlig store Evner. Hans kloge Tale og hans værdige, uegennyttige Optræden virkede paa dem med en Styrke som den, hvormed de store Religionsstiftere har virket paa deres Disciple baade før hans Tid og senere.

Begejstrede Disciple.

Flertallet mod Sokrates.

Folkets store Mængde syntes derimod ikke om ham. Han var for dem en af Sofisterne, en Ungdomsforfører endnu værre og endnu taabeligere end de andre. De tjente da i det mindste Penge ved deres Undervisning, medens Sokrates gik rundt og snakkede ustandselig og aldrig fik noget for det. De syntes desuden, at han saa' ganske latterlig ud; han var tarvelig klædt, hans Ansigtstræk var stygge, hans Næse flad, hans Øjne fremstaaende og hans Nakke underlig bred. Han stirrede paa Folk „som en Tyr", hedder det. I Komedierne blev han atter og atter haanet som den værste af alle Sofister; „den klogeste blandt faa, den taabeligste blandt mange" kaldes han i en af dem, „han er et stakkels Sludrehoved, der grubler over alt andet, men ikke tænker paa, hvorledes han skal faa noget at spise," hedder det i en anden.

Komedieforfatterne haaner Sokrates.

Utaalsomhed under Ulykkerne.

I lang Tid fandt Folk Sokrates uskadelig. Men da Krigsulykkerne kom, blev Mistænksomheden og Utaalsomheden større; man vilde ikke taale, at han blev ved at nedbryde Ungdommens Tro paa Statens Religion og undergrave dens Respekt for Forfatningen; nogle af hans Elever havde allerede voldt Ulykke nok; Alkibiades hørte til dem, et Par af de 30 Tyranner ogsaa. Det endte med, at han blev tiltalt for Gudsbespottelse og stillet for en Folkedomstol paa 501 Medlemmer.

Sokrates' Forsvarstale.

Han forsvarede sig i en rolig og værdig Tale, hvor han priste sine Fortjenester af Samfundet og hævdede, at han aldrig havde sat sig op mod Statens Love eller angrebet dens Tro. Alligevel kendtes han skyldig med 30 Stemmer over Halvparten. Efter atheniensisk Ret skulde han selv foreslaa en Straf. Han erklærede sig villig til at betale en Pengebøde, men han tilføjede, at egentlig fortjente han i Stedet at bespises paa Raadhuset paa Statens Bekostning som en af dens bedste Borgere. Dommerne forbitredes herved og dømte ham til at tømme Giftbægeret. Hans Venner bad ham flygte og beredte alt til Flugten; men han sagde, at det vilde han ikke indlade sig paa; han var 70 Aar og skulde dog snart dø; han vilde ikke trodse sit Lands Love. Saa tømte han Giftbægeret, 399.

Sokrates dømmes til Døden 399.

Det var da ingenlunde i fuld Frihed, Filosoferne virkede i Athen i 5. Aarhundrede. I 4 Aarhundrede blev Kaarene bedre. En talrig Kreds af Disciple fortsatte Sokrates' Virksomhed. Hver af dem fortolkede hans Lære paa sin Vis. En lærte, at den Vise maatte kaste Vrag paa alt det, som Menneskene ellers ansaa for Livets Goder; saa blev man uafhængig af alle ydre Forhold og dermed lykkelig. En anden lærte, at en fredelig Nydelse af Livets Behageligheder var det højeste Gode. Den største af dem alle blev *Plato*. Han var en rig ung Mand, der syslede med Digtning, da han hørte Sokrates for første Gang. Han blev dybt grebet af ham, og i Sokrates' sidste Leveaar var han hans mest beundrende og mest forstaaende Tilhører. Da Sokrates var død, fortalte han om ham i en Række ypperlig skrevne smaa „Dialoger" (Samtaler), hvor han lader Sokrates diskutere snart med spidsfindige Sofister snart med jævne Folk. Det er som Skuespil, hvor man ser det gamle Athen genopstaa lyslevende. Det er ogsaa ham, der har gengivet Sokrates' Forsvarstale og hans Samtale med Vennerne, lige før han tømte Giftbægeret. I Aarene efter Sokrates' Død foretog Plato store Rejser til Sicilien og til Ægypten. Derefter vendte han tilbage til Athen og oprettede en Filosofskole, som han siden ledede i 40 Aar.

Forskellige Opfattelser af Sokrates.

Plato, Sokrates' Discipel.

Dialogerne om Sokrates.

Platos Rejser.

Filosofskole i Athen i 40 Aar.

Plato holdt sig ikke som Sokrates til den Opgave at udforske Morallovene. Med rastløst Sind granskede han de forskellige Videnskaber; især Matematiken optog ham meget. Men desuden vendte han tilbage til Grublerierne over Sjælens Væsen og det andet Liv. Sine Tanker om Statsstyrelsen samlede han i et stort Værk med Titlen *„Staten"*. Det er en Blanding af rammende Kritik og uigennemførlige Fantasier.

Plato forskellige Videnskaber.

Statsstyrelsen.

Lykurgs Forfatning Idealet.

Athens Forfatning var ubrugelig, mente han; den gamle spartanske Forfatning fra Lykurgs Tid kom Idealet nærmest. Det rette var, at lade Filosoferne styre. „Aldrig", siger han, „vil Menneskeslægten blive udfriet af sin sørgelige Skæbne, før de sande og rigtige Filosofer faar Statens Embeder i deres Haand eller Herskerne ved en guddommelig Førelse bliver sande Filosofer"; derimod forviser han om end med Sorg Digterne fra den ideale Stat; han kræver Ejendomsfællesskab, Kvinderne skal stilles lige med Mændene, Familjerne næsten helt opløses.

Platos Forsøg paa at styre Syrakus.

Plato fik et Par Gange Lejlighed til at prøve sine politiske Ideer som Raadgiver for Tyrannerne i Syrakus. Det mislykkedes ganske for ham, og han vendte skuffet tilbage til Athen. Hans Mønsterstat, Sparta, maatte han se bukke under i Kamp med Thebanerne. Det endte da med, at han indrømmede, at hans Idealer kun passede for „Guder og Gudebørn", og paa sine gamle Dage skrev han et nyt Værk om *„Lovene"*, hvor han holdt sig Virkeligheden noget nærmere.

Lovene.

Aristoteles.

Den berømteste blandt de mange Elever, der søgte Platos Skole blev *Aristoteles,* som i 20 Aar opholdt sig ved den. Da Plato var død, var han i nogle Aar Lærer for Filip af Makedoniens Søn, Alexander den Store. Efter at denne var blevet Konge, vendte Aristoteles tilbage til Athen, hvor han oprettede en stor Læreanstalt, der næsten blev som et Universitet. Han og hans Elever arbejdede her med alle mulige Videnskaber. Alexander skaffede dem et stort Bibliotek og sendte Dyr og Planter til dem fra sine Tog. Aristoteles søgte at sætte sig ind i hele Tidens Viden. Han lagde stor Vægt paa Naturvidenskaben og byggede sine Resultater paa *Erfaringernes* Grund. Sokrates' Krav om grundig Prøvelse anvendte han i Videnskaben i højere Grad end nogen tidligere Forsker. Han opstillede samlede Regler for den menneskelige Tænkning, grundlagde *Logiken*. Ogsaa han skrev en Stats- og Samfundslære. Han knyttede den langt mere til de virkelige Forhold, end Plato havde gjort, og han indrømmede, at Forfatningen maatte være forskellig efter hvert Lands Forhold, men ogsaa han opstillede dog en Mønsterforfatning. Middelstanden skulde raade, mente han; det bedste var en nogenlunde jævn Ejendomsfordeling: „Saa tit nogle har uhyre Rigdomme," sagde han, „fører det enten til det værste Demokrati eller til et rasende Faamandsstyre

Alexander den Stores Lærer.

Universitet i Athen.

Talrige Videnskaber.

Logiken.

Statslære.

eller til et utaaleligt Tyranni." Helt op gennem Middelalderen byggede alle Statsretslærere paa Aristoteles, skønt det middelalderlige Samfund paa ingen Maade stemmede med hans Lære. Han døde 322, Aaret efter Alexander den Store.

Aristoteles dør 322.

Medens Sokrates' Tanker førtes videre af fremragende Tænkere, vedblev der ogsaa at være Lærere, som snarere fulgte i Sofisternes Spor. De nøjedes med at lære deres Elever jævn borgerlig Fornuft, bibringe dem nyttige Kundskaber, og opøve dem i Veltalenhed. Baade i Folkeforsamlingerne og for Domstolene naaede i 4. Aarhundrede Veltalenheden sit højeste. Det ypperste Mønster paa denne Tids Veltalenhed blev Demosthenes.

Veltalenhed i 4. Aarhundrede.

Ogsaa de forskellige Fagvidenskaber udvikledes nu meget stærkt.

Historien naaede i disse Aarhundreder langt videre i Grækenland, end den var naaet i Ægypten og Babylon. Den første store Historieskriver var *Herodot*. Han var født i Lilleasien, men kom i Perikles' Tid til Athen, hvor han omgikkes Perikles og Sofokles. Siden drog han ud paa lange Rejser i Evropa, Asien og Ægypten. Hvor han kom, fik han det stærkeste Indtryk af, at Perserkrigene havde forvandlet alt. Han besluttede derfor at skrive om denne Begivenhed, der syntes ham mærkeligere end alle andre. Han havde set sig godt om og fortalte paalidelig, hvad han havde set og hørt; men han hørte ogsaa meget, som var opdigtet, og ogsaa det tog han med; naar han syntes, at det lød for urimeligt, føjede han til, at han troede ikke, at det var sandt. Som Indledning til Krigens Historie, gav han en Beskrivelse af Perserriget med Beretninger om Babylon, Ægypten o. s. v. Han skildrede baade Perserne og de andre „Barbarer" med megen Sympati, tit med Beundring. I Skildringen af Krigen forherliger han de kloge og tapre Atheniensere. Han fortæller ypperlig, og hans Bog er et af de mest underholdende Historieværker, der findes.

Historien.

Herodot paa Perikles' Tid.

Store Rejser.

Skildringer af Perserriget.

Sympati for Barbarerne.

Umiddelbart efter Herodot fulgte en anden Historiker, der som Videnskabsmand er større. Det var Atheneren *Thukydid*. Da den peloponnesiske Krig begyndte, besluttede han at skrive dens Historie, og under hele Krigen samlede han ivrig Oplysninger dertil. Han skilte med sikker Kritik paalideligt fra upaalideligt, han holdt sig ikke til Begivenhedernes Overflade,

Thukydid i den peloponnesiske Krigs Tid.

Kritisk og upartisk.

men undersøgte omhyggelig de dybere Grunde til, at det gik som det gik; desuden var han strengt upartisk; han var jo nok Athenienser, men han havde som saa mange af Athens Forskere megen Sympati for Sparta. I Indledningen til sit Værk siger han, at andre Forfattere mere har ønsket at „være tiltrækkende for Tilhørernes Øren end at fortælle Sandheden, idet de fortalte Ting, der unddrager sig al Bevisførelse;" han derimod vil kun fortælle det, han ved med Sikkerhed; hans Værk skal være til varig Nytte for Fremtiden, ikke til Ørenlyst i Øjeblikket. Han gengiver talrige Taler baade fra Athen og andre Staters Folkeforsamlinger. Det er ikke Referater; han har hørt Talerne eller hørt andre fortælle om dem, og saa har han paa Grundlag deraf selv givet dem Form; ofte er denne vel bedre, end den var i Virkeligheden, og han har tit ladet Talerne udvikle hans eget Syn paa Begivenhederne.

Xenofon om Tiden efter Thukydid.

Som Herodot fortalte om Perserkrigene og Thukydid om den peloponnesiske Krigs første Del, har *Xenofon* fortalt om det følgende halve Aarhundrede. Han var Athenienser og Elev af Sokrates; han har i en Række Smaaskrifter skildret sin store

Om Sokrates.

Lærer, og han har selv udgivet smaa filosofiske Værker med jævnt fornuftige Raad om, hvorledes man skal bære sig ad i

De 10000's Tog.

det daglige Liv. Xenofon var en af Anførerne paa de 10000's Tilbagetog og har givet en ypperlig Skildring deraf. Han blev forvist fra Athen, fordi han kæmpede paa spartansk Side mod

Partisk for Sparta.

sin Fædreneby, og han boede siden paa Peloponnes og var en ivrig Beundrer af Sparta. I hans Historieskildring springer han gerne over det, som kunde være Sparta ubehageligt.

Naturvidenskaberne dyrkes af Pythagoras' Elever.

Af de andre Videnskaber gik Matematik, Astronomi og Fysik stadig frem. Det var især Pythagoras' Elever, der dyrkede disse Videnskaber, og deres Resultater var kun lidet kendt udenfor snævre Kredse; mange af Grækenlands berømte Politikere og Forfattere kendte kun meget lidt dertil. Aaret var et

Tidsregningen.

Maaneaar paa 12 Maaneder, skiftevis paa 30 og 29 Dage, ialt 354. For at faa det til at passe med Solaaret, indskød man i Løbet af 8 Aar tre Gange en Skudmaaned. Hver Maaned deltes i Tidsrum paa 10 Dage, Dagen i 24 Timer. Man brugte flere forskellige Talsystemer, der alle var ret besværlige. Mønt, Maal

Mønt, Maal, Vægt.

og Vægt var nogenlunde ensartede i de forskellige Dele af Grækenland. En *Talent* var 60 *Miner*, en *Mine* 100 Drachmer.

Disse Betegnelser brugtes baade for Mønt og Vægt. En Talent havde en Guldværdi af omtrent 4000 Kr.

Lægekunsten Hippokrates.

Lægekunsten stod betydelig højere end den babylonske og ægyptiske. Den mest berømte af alle Lægerne var *Hippokrates*, der virkede paa den peloponnesiske Krigs Tid og tilbragte en stor Del af sit Liv i Athen. Der var private Læger, som fik Betaling af deres Patienter, og der var Læger, ansat og lønnede af Staten, som behandlede de Syge frit.

Digtningen.

Digtningen. Ogsaa paa Digtningen virkede den nationale Begejstring, som Perserkrigen fremkaldte. Den første store Tragedieforfatter var *Æschylos*. Han kæmpede med i Slaget ved Salamis, og vi har set, hvorledes han har skildret det i et af sine Skuespil. Ellers hentede han ofte sine Emner fra Helte- og Gudefortællingerne. Han var en gudfrygtig Mand; de olympiske Guder var for ham Verdens retfærdige Herskere, der ikke taalte, at noget Menneske viste Hovmod og Haardhed.

Æschylos deltager i Salamisslaget.

Sofokles samtidig med Perikles.

Sofokles var ganske ung, da Salamisslaget stod. Det fortælles, at han førte an i de unge Mænds Dans ved Sejrsfesterne bag efter. Han hørte til en rig Slægt og voksede op i den glade Tid, da alle var opfyldt af Stolthed over Sejren. Og alt syntes ogsaa at lykkes for ham selv Livet igennem. Han var Perikles' Ven, og Folket forgudede ham. Hans Digtning er oftest lys og frejdig.

Sofokles kender dog ogsaa Livets Alvor og skildrer ofte Sorg og Ulykke. Han fremhæver vel Menneskenes Magt og Herlighed i stærke Ord: „Vældige Ting er der til, men mest er dog Mennesket djærv i Daad." „Overalt ved han Vej, — raadvild naar ham ingen Hændelse, — kun Døden ej — fik han Magt til at fly." Men højt over Menneskene staar dog Guderne, og den, som formastelig trodser dem gaar det ilde:

„Men dersom med Mund eller Hænder
en Dødelig viser Foragt
for Varsler, som Guderne sender,
og haaner Oraklernes Magt,
paa ham er Forbandelse lagt,
usaligt hans Overmod ender.
Om Magt og om Fordel han vinder ved Svig,
Og rører, hvad ikke maa røres,
om gudløs han mener sig Guderne lig,
af Trods til Fordærv skal han føres;
og aldrig hans Sind finder Ro eller Rast,
men ængstes han skal, indtil Hjertet ham brast.
Retfærdigt! Thi gik i hans Synd det ham bedre,
hvi skulde jeg Guderne hædre?"

Evripies paa den peloonnesiske Krigs Tid.

Lidt yngre var *Evripides,* der fødtes omtrent ved Salamisslagets Tid; han var af fattig Slægt og havde svært ved at vinde frem. Han er Tvivleren mellem de store Tragedieforfattere. I sine Anskuelser var han paavirket af Anaxagoras; han syntes, at hvis Guderne var som Gudefortællingerne fremstillede dem, da var de rigtig slette, paa ingen Maade bedre end Menneskene, og undertiden sluttede han deraf, at Fortællingerne ikke var sande: „Naar Guderne handler ilde, er de ikke Guder", udbryder han. Efter gammel Skik maatte han hente sine Emner fra Heltesagnene, men i Virkeligheden skildrede han under Heltenes Navn almindelige Athenienserе, Mænd og Kvinder, som han kendte dem fra det daglige Liv. Hans Syn paa Livet var mørkere end Sofokles'. Ældre, konservative Borgere syntes, at han ødelagde Troen paa alt stort og godt ligesom Sofisterne og Sokrates. Først efter, at han var død, blev han stærkt beundret. I 4. Aarhundrede fremkom ikke nye Tragedier af Betydning, men Evripides' Skuespil opførtes nu atter og atter.

Henter Emner fra Virkeligheden.

Angreb paa Evripides.

I den gode Tid fra Salamisslaget til den peloponnesiske Krig, var det Tragedien, der blomstrede, og endnu i Krigens Tid frembragtes Mesterværker af Tragedieforfatterne. Men ved Siden af dem fik nu ogsaa Komedierne en langt større Betydning end før. Komediens store Mester blev *Aristofanes,* men flere andre virkede ved Siden af ham. Komedierne gav Udtryk for den konservative Oppositions Stemninger. De priste den gamle Tid, „Aanden fra 490"; de haanede Tidens store Mænd, Demokratiets Førere og de banebrydende Tænkere i Flæng. Perikles hed i Komedierne med Hentydning til hans uskønne Hovedform „den løghovede Zeus", Sokrates blev ustandselig forhaanet sammen med Sofisterne, Aristofanes ofrede ham et helt Stykke „Skyerne", der dog ikke gjorde Lykke. Ogsaa Evripides blev hæftig angrebet i disse Revuer. Komedieforfatterne nød stor Frihed. Folk havde ikke noget imod at more sig paa Bekostning af dem, de ellers beundrede. Først da Nederlagenes Tid kom, vilde man ikke finde sig i, at der blev drevet Spot med Førerne, og i den senere Del af den peloponnesiske Krig holdt man op at behandle politiske Spørgsmaal i Komedierne; deres Emner blev nu oftest hentet fra det daglige Liv med dets Intriger og Forviklinger.

Komedierne.

Aristofanes.

Konservativ Tendens.

Stor Frihed for Komedierne.

Menander.

Denne *„nye Komedies"* betydeligste Forfatter var *Menander* i Slutningen af 4. Aarhundrede. Han skabte i sine Intrigestykker en Række Typer: den snu Tjener, den raske Tjenestepige o. s. v., som siden efterlignedes af de romerske Komedieforfattere, og som derefter ned igennem Tiderne har været efterlignet atter og atter; det er efter disse Mønstre, Molière og Holberg har dannet deres Typer: Henrik, Pernille o. s. v.

Kunsten. Grækenland havde længe haft en betydelig *Kunst.* Allerede i Aarhundredet før Perserkrigene var mange Byer blevet smykket med skønne Templer, med Støtter og Malerier. Men ogsaa paa dette Omraade blev Højdepunktet naaet i Athen mellem 500 og 300. De græske Templer var smaa i Sammenligning med Ægyptens vældige Tempelbyer, og de var ogsaa mindre end de Kirker, Middelalderens Kristne rejste sig; Folket samledes jo ikke til Gudstjeneste i Templerne; det var Gudehuse, der gemte Gudernes Billeder og Skatte. Men var Templerne ikke store, saa var de des skønnere, og de smykkedes med de prægtigste Statuer og Reliefbilleder, nogen Tids Kunst har skabt. De ældste græske Statuer var stive og regelbundne, næsten ligesom de ægyptiske. Men lidt efter lidt frigjorde Kunstnerne sig nogenlunde fra de nedarvede Regler; deres Kunst kom til at hvile paa et indgaaende Naturstudium; deres Forbillede var Virkeligheden; de havde nøje studeret det menneskelige Legeme og gengav dets Former, som de var. Den græske Kunst var *realistisk,* virkelighedstro. Dog valgte Billedhuggerne i hvert Fald i 5. Aarhundrede som Regel de skønneste Legemer som Mønster og forskønnede dem selv; det var jo oftest Guder, de fremstillede, og man tænkte sig disse smukkere end Menneskene. Virkelighedens hæslige Sider holdt man ikke af at fremstille.

Kunsten.

De græske Templer.

Realistisk Kunst.

Den mest berømte af alle græske Kunstnere blev *Fidias,* Perikles' Ven og Samtidige. Af alle hans Værker vandt hans store Zeusstatue i Olympias Tempel det største Ry. Zeus sad paa sin Trone i ophøjet Ro og Værdighed; de nøgne Dele af Legemet var af Elfenben, Klædningen af Guld; Grækerne regnede det for et af Verdens største Underværker.

Fidias.

Zeusstatuen.

Det var til Fidias, Perikles overdrog at udsmykke Festpladsen paa Akropolis. Han gav ham Penge nok at bygge for, og de ypperste Haandværkere og Kunstnere stod til hans Raadighed. Der byggedes i en lang Aarrække under hans Le-

delse, og da baade han og Perikles var døde, fortsatte andre, saa tit Krigsulykkerne ikke hindrede det. Brede Marmortrapper førte op til Akropolis. *Propylæerne,* fem mægtige Porte af skønt formede Marmorsøjler, dannede Indgangen. Lige indenfor disse stod en vældig Bronze-Statue af Athene. Til højre derfor laa Athenetemplet *Parthenon.*

Akropolis.

Parthenon.

Dette overgik alle andre græske Templer i Skønhed. Det var godt 100 Alen langt og knap halv saa bredt; Højden var 30 Alen. Templets Form var som altid i Grækenland en langagtig Firkant. Det var bygget af Marmor. Yderst gik en Søjlerække helt rundt; indenfor den kom Tempelrummet, delt i flere Rum ved nye Søjlerækker; derinde stod Fidias' Athenestatue, mere end 20 Alen høj, med Skjold, Lanse og Hjelm og med Sejrsgudinden paa sin Haand; de nøgne Dele af Legemet var af Elfenben, Dragt og Vaaben af Guld. Der er brugt mere end 150 ℔ Guld dertil. Den er gaaet tabt ligesom Fidias' Zeusstatue.

Baade udvendig og indvendig var Templet smykket med Billedfriser i Relieffremstilling, og Gavlene var prydede med skønne Grupper af Statuer. En af disse Grupper skildrede Athenes Fødsel. en anden Athenes og Poseidons Kamp om Attika, en lang Billedrække det store Festoptog ved Panathenæerfesten.

Henved Tusind Aar senere blev Parthenon forvandlet til en kristen Kirke, der siden igen blev til en tyrkisk Moskee. Under en Krig mellem Tyrkerne og Venetianerne i 17. Aarhundrede brugte Tyrkerne det til Krudtmagasin; Venetianerne bombarderede Athen; en Bombe slog ned i Parthenon og antændte Krudtet, og ved Eksplosionen blev en stor Del af Bygningen ødelagt. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede førte en rig Englænder Reliefbillederne og Statuerne fra Gavlene til England i 80 store Kister; nu opbevares de i „British Museum". Paa Akropolis staar endnu Ruinerne af selve Templet tilbage.

Maleriet i Perikles' Tid.

Foruden Fidias virkede mange andre Kunstnere samtidig med Perikles. Ogsaa *Malerkunsten* blomstrede. Ypperlige Malerier prydede Søjlehallerne paa Athens Torv; der var Billeder af Marathonslaget og andre store Sejre.

De store Byggerier standses.

I Tiden efter Perikles og især efter den peloponnesiske Krig skiftede Kunsten noget Karakter. Under de dyre og ødelæggende Krige gik de store Byggerier paa Statens Bekostning efterhaanden i Staa. Kunsten kom mere til at arbejde for rige Privatfolk, Rigmænd lod rejse Statuer paa offentlige Pladser eller i deres Hjem eller smykkede deres Værelser med Malerier. Derfor fik Maleriet nu større Betydning i Forhold til Billedhuggerkunsten; det passede bedre for Hjemmene. Samtidig forandredes Kunstens Emner. Ligesom i Skuespillene blev de mere og mere hentede fra det daglige Liv. Nu tog man ogsaa Virkelighedens hæslige Sider med; man tilstræbte Portrætlighed, og man søgte at lægge et sjæleligt Udtryk i Ansigterne, i Stedet for at lægge Hovedvægten paa Formskønheden.

Kunst for Hjemmene.

Græsk Gravbillede med et Svøbelsebarn.

I 4. Aarhundrede Praxiteles' Afroditestatue.

Den mest beundrede Billedhugger fra denne Tid er *Praxiteles,* hvis Afroditestatue vandt et Ry, som næppe var mindre end det Fidias' Zeus- og Athenestatuer nød. Den er heller ikke bevaret, men der findes en god Kopi af den. Derimod er der opbevaret Portrætbuster af Perikles, Sofokles, Evripides, Plato og Sokrates, der stemmer med de Beskrivelser, vi i Litteraturen har af disse Mænd. Malerierne er alle gaaet tabt; dog er der opbevaret talrige nydelige Vasebilleder. Den mest berømte blandt de mange Malere var *Apelles,* Alexander den Stores Hofmaler.

Portrætbuster.

Apelles.

Græsk Børneleg. Vasebillede.

Dagligt Liv. *Opdragelsen* var i Athen meget forskellig for Drenge og Piger. Kun som smaa Børn opdroges de sammen under al Slags Leg. Naar Drengene var 7 Aar, begyndte de at gaa i Skole; Staten holdt ingen Skoler, men der var mange Privatskoler. Drengene lærte at læse og skrive, samt lidt Regning; de

Opdragelsen.

Privatskoler for Drengene i Athen.

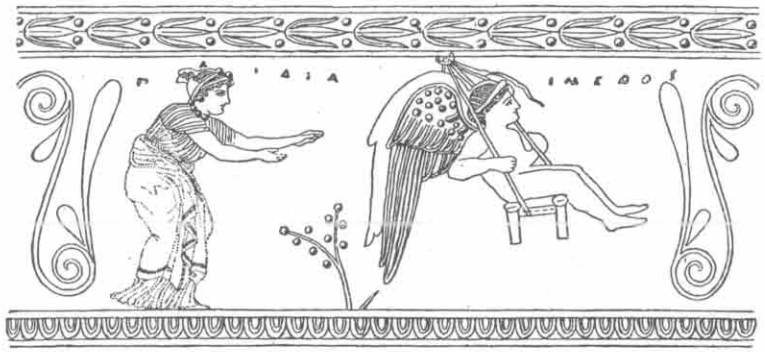

Græsk Børneleg. Vasebillede.

skrev paa Vokstavler med Griffel eller paa Papyrus med Blæk; de læste Homer og andre Digterværker og lærte at spille paa Harpe; derimod undervistes der ikke i Fag som Historie, Geografi og Naturvidenskab. Selv fattige Borgere kunde næsten alle læse og skrive, mange Slaver ogsaa. Gymnastikundervisningen dreves ivrig i Skolerne. Pigerne undervistes kun i huslig Gerning i Hjemmene. I Sparta fandtes der Statsskoler, baade Pige- og Drengeskoler; men der undervistes næsten kun i Gymnastik. De, der vilde lære noget andet, maatte selv sørge derfor. De fleste andre Steder lignede Forholdene mest de atheniensiske.

Pigerne undervises kun hjemme.

I Sparta Statsundervisning i Gymnastik for Drenge og Piger.

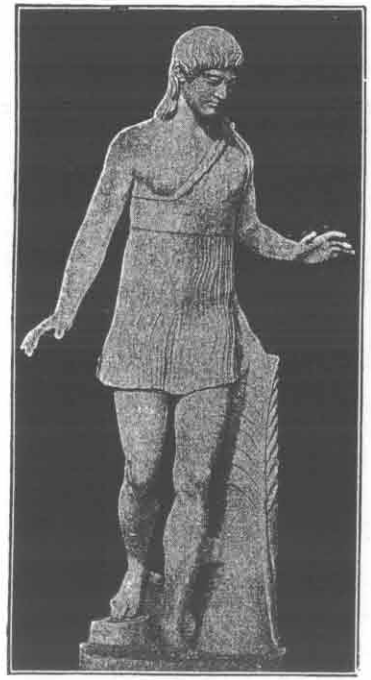

Spartansk Væddeløberske.

Ægteskaberne Fornuftægteskaber.

Ægteskaberne var i Athen Fornuftægteskaber. De unge Piger levede i deres Hjem, til de skulde giftes; de kom næsten kun i Forbindelse med andre Mennesker ved Festoptogene og Festskuespillene paa Højtidsdagene. Forældrene traf Aftale om Ægteskaberne, og Formuehensynet var det, der vejede tungest. Pigerne blev gift, naar de var 16—20 Aar, undertiden allerede naar de var 15, Mændene lidt senere. Ogsaa som Hustru havde Kvinden en underordnet Stilling; hun stod under Mandens Formynderskab, og hun levede ikke med i det aandelige og politiske Liv, der optog ham

Kvindernes afhængige Stilling.

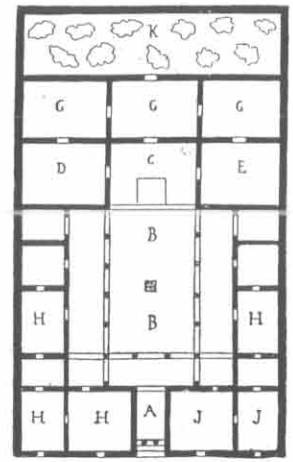

Grundplan af et atheniensisk Rigmandshus. A er Forhallen, til venstre og til højre derfor H og J Stalde eller Butikker. Ved Døren, der fører fra A til B har sædvanlig en Portner Plads. B er en aaben Gaard, omgivet af Søjlehaller. Den er i godt Vejr Familjens sædvanlige Opholdssted. Midt i Gaarden staar et Zeusalter, i Baggrunden et Alter for Familjeguderne. Til højre og til venstre for Søjlehallerne findes Soveværelser, Forraadskamre, Køkken o. s. v. Bag B ligger C, Husherrens Værelse med Arnen, Hestias Alter. Værelserne ved Siden deraf D og E var sædvanlig det ene Mandens og Hustruens Soveværelse, det andet Døtrenes. Værelserne bag derved G er det kvindelige Tyendes Arbejdsværelser, K en mindre Have. Oftest er et af Rummene indrettet som Badeværelse. Anvendelsen af de enkelte Værelser er ret forskellig, ikke altid som her angivet. Tit er der en anden Etage, som udlejes. Undertiden er der Opholdsværelser for Kvinder og Tyende i anden Etage.

i de rige Familjer opholdt hun sig næsten stadig i Hjemmet; fornemme Fruer gik kun ud, ledsagede af deres Tjenestepiger; derimod færdedes Hustruerne i de fattigere Familjer ude ligesom Mændene, tog Del i Arbejdet, købte ind til Huset o. s. v. Indenfor Huset havde Hustruen dog stor Myndighed i Ledelsen af Husholdningen. De svage Sider ved denne store Forskel i Mændenes og Kvindernes Stilling følte tit, Plato krævede i sine Fantasier over den ideale Stat fuld Ligestilling mellem Mænd og Kvinder, og en forsigtig Reformator som Xenofon anbefalede at formindske Forskellen lidt efter lidt. Et af hans Skrifter fortæller om, hvorledes en fornuftig ung Mand opmuntrer sin uerfarne, forskræmte Hustru, hjælper hende til Rette og forklarer hende, baade hvor betydningsfuld hendes Husmodergerning er, og hvor lidet Pynt og Stads er værd.

Kritik af Kvindernes Stilling.

Græsk Kvindedragt hjemme og ude. Hjemmedragten er en Kaabe i et Stykke, holdt sammen om Livet ved et Bælte, og sædvanlig af Uld; den almindelige Farve var den hvide. Ude bares derover en Kappe, undertiden hvid, undertiden farvet.

Kvinderne friere stillet i Sparta.

I Sparta var Kvindernes Stilling friere, og de stod her nogenlunde paa lige Fod med Mændene i Uddannelse, men Mændenes aandelige Uddannelse var jo ogsaa langt ringere. Ogsaa med Hensyn til Kvindernes Stilling lignede Forholdene i de fleste Stater Athen; dog var de som Regel noget friere stillet end der.

Græske Kvinders Haaropsætning.

Boliger. Grækernes, ogsaa Athenernes *Boliger* var beskedne, selv de rige Folks. Midt i Bygningen fandtes en Gaard, hvor man tilbragte det *Møbler.* meste af Tiden og ofte spiste. Møblerne var lidet kostbare, men ofte udførte med fin Kunstsans, udskaarne smukt og med slanke Former. Man brugte til Belysning Oljelamper, der var temmelig ufuldkomne.

Græsk Drikkelag.

Dragt. Heller ikke i Dragten udfoldedes megen Pragt. Klæderne var løse, lette Kapper eller Kaaber, ikke meget forskellige for Mænd og Kvinder; man bar Sko eller Sandaler, men ikke Strømper; Hat brugtes kun paa længere Udflugter. De fleste badede en Gang daglig. I velstillede Familjer var der Badeværelse i Huset, men der var ogsaa offentlige Badeanstalter, som mindre rige Folk kunde benytte.

Bade.

Maaltider. *Maaltiderne* var lidet overdaadige. Man laa til Bords paa Sofaer ved lave Spiseborde. Den sædvanlige Drik var Vin, fortyndet med Vand, og Grækerne var maadeholdne i Drik som i Spise. Middagsselskaber var meget almindelige. Kun Mænd deltog i dem; ikke en Gang

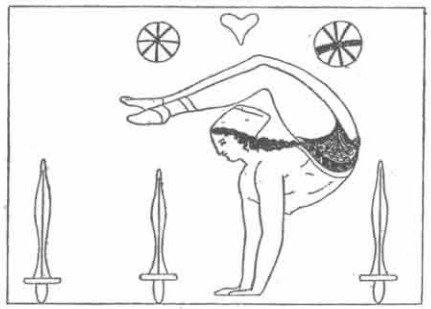

Selskaber. Græsk Sværddanserske udfører et af de Kunststykker, hvormed man underholdt Gæsterne ved Selskaberne.

Husets Frue var med. Man morede sig ved disse Selskaber paa højst forskellig Vis, Dansere og Danserinder, Akrobater, Sangere, Musikere og Klovner forlystede ved de Riges Sammenkomster Deltagerne. Men ofte foretrak man for denne Underholdning en Samtale om filosofiske Spørgsmaal. —

Alexander den Store.

Makedonien. **Makedonien** laa paa Balkanhalvøens østlige Side, et godt Stykke Nord for det egentlige Grækenland, skilt fra det ved Thessalien. Det var større end nogen af de græske Stater. Ude ved Kysten laa flere græske Kolonier. Makedonerne selv var i Slægt med Grækerne, men blev ikke rigtig regnet med til dem. Kongeslægten satte en Ære i at være af græsk Æt og deltog med Iver i de olympiske Lege. En rig Godsejeradel herskede over fattige Bønder; Konge og Adel efterlignede, saa godt de kunde, den græske Kultur. Forholdet til de græske Stater var for det meste venskabeligt, og under Perserkrigene holdt Makedonerne med Grækerne, selv om de blev tvunget til at følge Perserhæren. I det følgende Aarhundrede blandede de sig undertiden i Stridighederne mellem de græske Stater, men deres Indblanding fik ikke stor Betydning. Først da Grækerne havde oprevet hinanden i indre Strid, kunde Kong Filip gøre sig til Herre over dem. (Se S. 89).

Kong Filip og Perserne. *Kong Filip* følte sig efter Sejren ved Chæronea som Fører for alle Grækere. Men han vilde ikke nøjes dermed. Han vilde genoptage den gamle Kamp med Perserne. Disse havde ved denne Tid en ganske energisk Konge, som ivrig stræbte at sætte Grækerne op imod Filip; Krigen syntes uundgaaelig.

Mødet i Korinth. Straks efter Slaget ved Chæronea 338 samlede Filip i Korinth Udsendinge fra næsten alle græske Stater og aftalte med dem et fast Forbund mod Perserne. Kun Sparta holdt sig misfornøjet tilbage. Derefter drog Filip hjem for at forberede alt til den store Kamp, men før Forberedelserne var færdige, blev han dræbt af en krænket Makedoner.

Alexander den Store 336—23. Filips Søn, *Alexander* (336—23), blev hans Efterfølger, kun 20 Aar gammel. Han havde faaet den ypperste Opdragelse, nogen Kongesøn kunde faa. Græske Lærere havde undervist ham, blandt dem selve Aristoteles; Homer var hans kæreste Bog og Akillevs hans beundrede Helt. Han bøjede sig i Ær-

bødighed for græsk Kunst og Litteratur, men mest tænkte han dog paa Kamp og Erobring; han var med paa Faderens Krigstog, og ved Chæronea førte han selv en Del af Hæren. Da han siden var blevet den navnkundige Hersker, fortaltes der utallige Sagn om hans Ungdoms Bedrifter. Vi ved ikke hvor meget sandt, der er i disse Beretninger, men det er sikkert, at saa snart han blev Konge, optraadte han med en usædvanlig Energi og Klogskab.

Græsk Opstand. Da Grækerne hørte, at Filip var død, rejste de sig til Opstand; Demosthenes rev Athenerne med og den ene Stat efter den anden sluttede sig til dem. Men før de var rede til Kamp, stod Alexander blandt dem med sin Hær. Han vendte sig først *Theben ødelægges.* mod Theben, og Byen blev taget efter en blodig Kamp. Alexander lod dens hadefulde Naboer bestemme dens Skæbne; de jævnede den med Jorden og delte dens Land. Alle andre Stater bøjede sig nu, Alexander krævede af Athenerne, at de skulde udlevere Demosthenes, som altid lagde Raad op mod ham, men da de sagde Nej, opgav han Fordringen. Han kunde nu uforstyrret genoptage Forberedelserne til Persertoget.

I Persien var imens den kraftige Konge, der havde hersket i Filips Tid, død og efterfulgt af den viljesvage, fredelige *Darius III.* I Foraaret 334 førte Alexander sin Hær over Hellespont; den talte 30—40000 Mand, Makedoner og Græker. Faa Dage derefter traf han ved Floden *Granikus* en persisk Hær af lignende Styrke, dels persisk Rytteri, dels lejet græsk Fodfolk. Alexander sejrede fuldstændig. Han drog derpaa mod Syd langs Kysten; hvor han kom frem, befriede han de græske Stæder og indførte demokratiske Forfatninger. Sommeren og Vinteren gik dermed.

Darius III. Alexanders Tog 334. *Granikus 334.*

Hen paa Foraaret 333 samlede Alexander sin Hær langt Nordpaa ved *Gordium*. Imidlertid havde Darius faaet opbudt en talrig Hær, der angives at have talt nogle Hundrede Tusind. Alexander gik mod Syd for at møde ham; paa Grænsen mellem Lilleasien og Syrien tørnede de to Hære sammen ved *Issus* 333. Perserhæren sprængtes let, og Darius maatte frelse sig ved ilsom Flugt.

Issus 333.

Alexander i Syrien og Ægypten 333—31. Alexander fandt det endnu ikke raadeligt at gaa mod Øst; han vilde først sikre sig alle Kystegnene. Han gik da Sydpaa gennem Syrien, erobrede Tyrus, der forsvarede sig med største Haardnakkethed, og gik derfra videre til Ægypten. Ægypterne, der lige fra Kambyses' Tid Gang efter Gang havde rejst sig mod Perserne, modtog ham med jublende Glæde. Darius bad nu om Fred og tilbød at afstaa alle Lande Vest for Evfrat; men Alexander sagde Nej; han vilde have hele Riget.

331 brød Makedonerne op fra Ægypten; Toget gik tilbage gennem Syrien og derfra mod Øst over Evfrat helt over til Tigris. Her traf man Perserhæren paa Sletterne ved *Gaugamela* 331. Den skal have været endnu stærkere end ved Issus, medens Alexander kun havde 50000 Mand. Alligevel sejrede han let. Medens Darius flygtede mod Øst, vendte Alexander sig mod Syd. Babylon og Persepolis kom i hans Magt; Persepolis brændte han som Hævn for Persernes Ødelæggelser i Grækenland, men alle andre Byer behandlede han med største Mildhed. 330 gik Toget først Nordpaa og siden mod Øst ind i de vidtstrakte, halvciviliserede Egne, som her tilhørte Perserne. Darius flygtede videre og videre, indtil en af hans Officerer dræbte ham, 330. Men de stridbare Folk i disse Egne var vanskelige at bøje, saa Alexander maatte blive der et Par Aar med sin Hær. Da her var Ro, drog han videre til Induslandet, hvis Fyrster forgæves førte deres Krigselefanter mod ham. Da Landet omkring Indus var betvunget, vilde han have fortsat til Gangesegnene; men nu havde hans Soldater ikke Taalmodighed længere; de krævede at komme tilbage, og Kongen maatte give efter. Han førte selv en Del af Hæren tilbage til Babylon gennem Ørkenerne langs Kysten af den persiske Havbugt, medens en anden Del sejlede tilbage.

Gaugamela 331. *Darius dræbes 330.*

325 var Alexander igen i Babylon. Hele Perserriget var nu hans, og hans Ry fordunklede alle tidligere Sejrherrers. „Han har aldrig leveret et Slag uden at vinde det, aldrig angrebet en By uden at erobre den, aldrig betraadt et Land uden at betvinge det", hed det siden om ham. Han havde med dristig Fantasi fattet de mest storstilede Planer, men han var aldrig gaaet dumdristig til Værks; hver Gang, han havde noget for, overvejede han omhyggelig, om det nu ogsaa var muligt. Og han var ikke blot en stor Erobrer, men han forstod ogsaa at knytte de vundne Lande sammen, at vinde Befolkningens Hjerte og skabe baade Liv og Orden i det mægtige Rige.

Alexander i Babylon 325.

Efter Darius' Død handlede Alexander som hans Arving.

Overfor Barbarerne optraadte han med østerlandsk Værdighed og Pragt; derimod blev han i sit daglige Liv ved at leve som før, og han omgikkes Makedoner og Græker, som han tidligere havde været vant til det. Han behandlede altid den indfødte Befolkning mildt; han lod hver Egns Beboere følge deres Skik og Brug, og han ærede ærbødig hvert Folks Guder; i Ægypten deltog han saaledes i Apisdyrkelsen. De fleste Steder saa Folket i ham mere en Befrier end en fremmed Erobrer. Selve den Maade, hvorpaa Perserkongerne havde styret deres Rige, lod han temmelig uændret; Riget var stadig inddelt i Provinser, hver med sin Statholder; nogle af dem var Makedoner, andre Perser, nogle ogsaa indfødte. Alexander stræbte ivrig at tilvejebringe en nær Forbindelse mellem Makedoner og Græker og Perserrigets Folk; saaledes tilskyndede han stærkt sine Soldater til at ægte østerlandske Kvinder. Selv giftede han sig med en østerlandsk Fyrstedatter *Roxane* og siden desuden med en Datter af Darius. Hans Officerer ægtede fornemme Perserinder. Da han kom tilbage fra Indien, fejrede han i Susa en mægtig Bryllupsfest for 10000 Soldater, der ægtede østerlandske Kvinder; hver af dem fik en Medgift af Kongen. Hvor der var Brug for det, anbragte han makedonisk Besætning i stærke Fæstninger; andre Steder anlagde han nye Byer, til hvilke han søgte at drage Tusinder af Makedoner og Græker. Den berømteste af dem alle blev *Alexandria* i Ægypten; han valgte selv Pladsen og lagde Byggeplanen; Grækerne strømmede i store Skarer til den ypperlig beliggende By og gjorde den hurtig til en stor Handelsby. I det hele spredtes der en Mængde Grækere rundt om i Riget; Alexander havde Brug for dem til at styre og ordne; men mest kom de dog som Forretningsfolk. Handelen blev livligere end nogensinde, da den Mur, der stadig havde sat Skel mellem Græker og Barbarer faldt. Perserkongen havde samlet Hundreder af Millioner i deres Skatkamre; Alexander gav dem ud til nyttigt Arbejde til Fremme af Næringslivet.

Alexanders milde Styre.

Perernes Styremaade bevares.

Blandede Ægteskaber.

Nye Byer.

Makedonerne utilfredse.

De fornemme Makedonere var ikke rigtig tilfredse med alt dette. De vilde have foretrukket at have deres Konge for sig selv og at være ene om at nyde Sejrens Frugter. De syntes ikke om, at Alexander optraadte paa østerlandsk Vis, og end mindre tiltalte det dem, at han skænkede Magt og Rigdom til

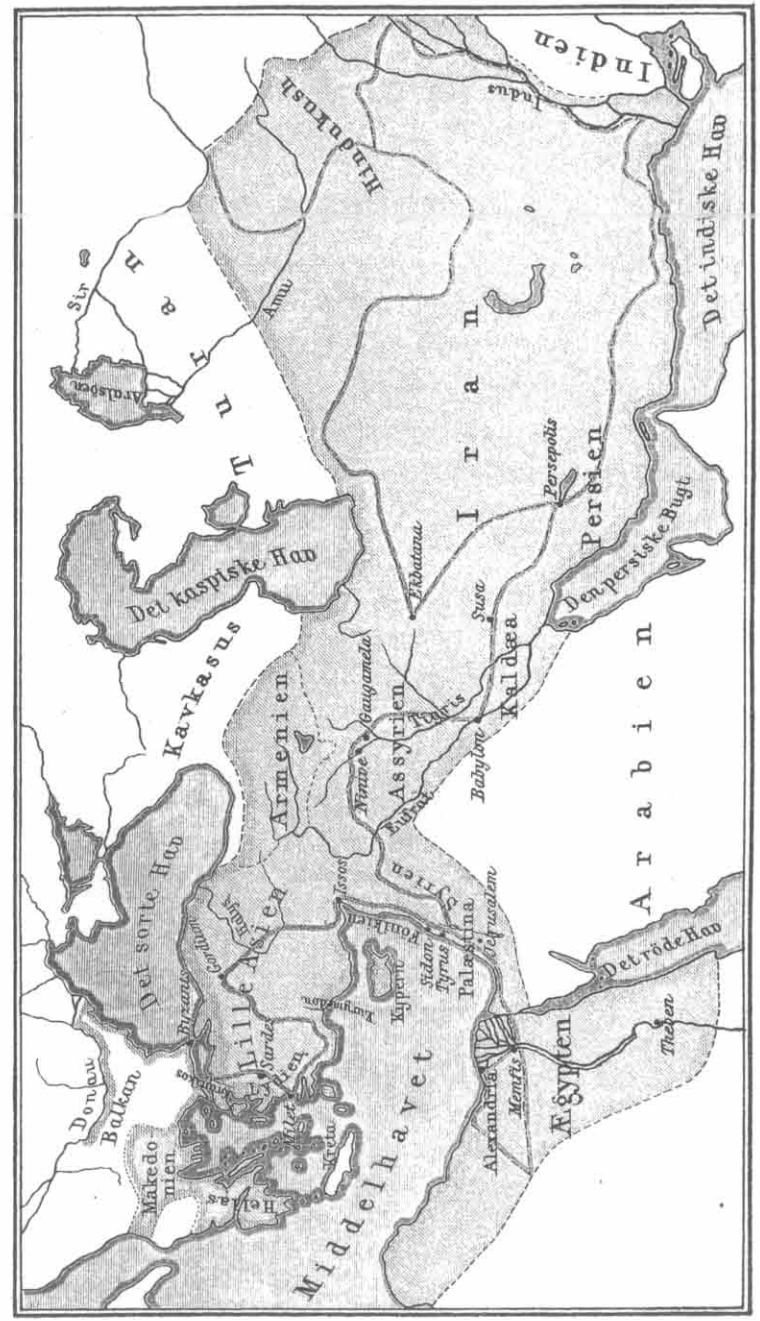

Alexander d. stores Rige.

de overvundne Barbarer. Og desuden handlede han ofte lunefuldt og vilkaarligt imod dem. Det kom derfor flere Gange til Sammensværgelser og Mytteri i den makedonske Rytteradel, og Alexander straffede dem hver Gang haardt; trods hans Klogskab og hans græske Dannelse kunde det vilde makedonske Sind undertiden bryde frem hos ham. Berømt er Fortællingen om, hvorledes han behandlede sin nære Ven Klitus. Ved et Gæstebud spottede Klitus Kongen; Filips Bedrifter var langt større sagde han; til sidst blev Alexander rasende og jog sin Lanse gennem ham; bagefter græd og klagede han Dage igennem over sin Misgerning.

Alexanders Død 323.

Midt under Arbejdet for at ordne Riget døde Alexander af Feber 323. Han var kun 33 Aar og havde kun hersket i 13 Aar; men det havde været Tid nok for ham til at fuldbyrde en af de største Omvæltninger, Verdenshistorien kender.

Alexanders Efterfølgere.

Alexanders Efterfølgere.

Da Alexander saa pludselig døde, blev der stor Forvirring i det Rige, han havde skabt. Han efterlod ingen Arving; først efter hans Død fødte Roxane en Søn, og denne blev dræbt, før han blev voksen. Det blev de makedonske Feltherrer, Magten tilfaldt. Foreløbig tog hver af dem sin Provins, medens de søgte at holde hele Riget sammen under en Rigsforstander. Men det varede ikke længe, før de kom i Strid, og det store Rige opløstes i selvstændige Kongeriger. I henved 50 Aar fulgte forvirrede Kampe. Det endte med, at Riget deltes i tre Hoveddele: Makedonien, Ægypten, Syrien.

Antigonidernes i Makedonien.

I *Makedonien* herskede i Tiden efter Alexander snart en, snart en anden Feltherre. Til sidst grundede *Antigonus* et Rige, hvor hans Slægt siden beholdt Magten. De græske Stater havde under Alexander været hans Forbundsfæller og nydt stor Frihed; især nød Athen godt af hans Gunst. Efter hans Død søgte Grækerne at genvinde den fulde Frihed; det kom derved til stadige, men lidet blodige Kampe med Makedonerne; undertiden var næsten hele Grækenland underkuet, til andre Tider var de fleste Stater helt selvstændige. Ogsaa *Athens* Skæbne skiftede, men næsten hele Tiden bevarede Livet i denne By saa nogenlunde det gamle Præg; Borgerne mødte til Folkeforsam-

Athen.

linger, i Domstolene, i Festoptog og ved Skuespil som i gamle Dage; Filosofer og Kunstnere færdedes i den gamle Kulturby nu som før. *Sparta* hævdede sin Uafhængighed, ja en enkelt Gang prøvede det endog at blive Herre over hele Peloponnes. Men Forholdene i Sparta var ikke gode; Borgernes Antal svandt ind til nogle faa Hundrede; hos dem var al Rigdom samlet, og de levede et ødselt, daadløst Liv. To græske Stammer, der tidligere kun havde spillet en ringe Rolle, fik nu Betydning. Den ene var *Ætolerne* i Mellemgrækenland, Vest for Theben, den anden *Achæerne* i det nordvestlige Peloponnes. Ledet af dygtige Førere trodsede de med Held Makedonerne. Men Stridigheder mellem de to Stammer indbyrdes og med Spartanerne svækkede atter deres Magt. En særlig Betydning fik Øen *Rhodos*, der drev en omfattende Handel, og som med Held hævdede sin Selvstændighed. Saaledes blev Forholdene ved at være, indtil Romerne i 2. Aarhundrede begyndte at udstrække deres Magt til Grækenland.

Sparta. *Ætoler og Achæer.* *Rhodos.*

Ptolemæos, en af de klogeste og besindigste blandt Alexanders Feltherrer, grundlagde kort efter Kongens Død et selvstændigt Rige i *Ægypten* med Alexandria som Hovedstad. Hans Søn og Sønnesøn, Ptolemæos II og III, styrede med lignende Dygtighed. Tilsammen herskede de 3 Fyrster i 100 Aar. Det blev en god Tid for Ægypten. Alle Næringsveje blomstrede. Alexandria blev hurtig Midtpunktet for hele Middelhavshandelen og naaede et større Indbyggertal, end Athen havde haft i Perikles' Tid. Grækere og Ægyptere lærte af hinanden; ude ved Kysten gav Grækerne Tonen an, inde i Landet gik Livet sin Gang som i det gamle Ægyptens Tid. I Alexandria levede ogsaa mange Jøder; Palæstina hørte længe til Ptolemæernes Rige. Men efter de tre første Ptolemæer fulgte daadløse Konger, der stille nød Tilværelsen og lod det gaa med Staten, som det kunde. De asiatiske Lande gik tabt, men i Ægypten vedblev Ptolemæerne at herske lige til Augustus' Tid.

Ptolemæerne i Ægypten. *Alexandria.*

De fleste af Alexanders asiatiske Lande samledes efter mange og haarde Kampe under en af hans mest begavede Hærførere, *Selevkus*. Hovedstaden i Selevkidernes Rige blev den nyanlagte rige By, *Antiochia*, i det nordlige Syrien. Men det viste sig hurtig umuligt at holde de vidtstrakte Lande sammen, den ene Del af Riget efter den anden rev sig løs.

Selevkidierne i Syrien.

I det nordvestlige Lilleasien blev *Pergamum* en stærk og velordnet Stat og et af de vigtigste Hjemsteder for græsk Kultur. Ved Sortehavets Kyst blev *Pontus* og Øst derfor *Armenien* selvstændige Riger. Omtrent 250 Aar før Kr. opstod Øst for Medien det *parthiske Rige*, behersket af indfødte Fyrster; det naaede snart mod Vest til Evfrat, mod Øst til Indien. *Indus-landet* var allerede kort efter Alexanders Død blevet et selvstændigt Rige, der snart forenedes med Gangeslandet. Og i andet Aarhundrede f. Kr. rejste endelig *Jøderne* sig under Anførsel af *Makkabæerne* til Kamp mod Selevkiderne, der krænkede deres Religion. Til sidst var Selevkidernes Rige indskrænket til det egentlige Syrien.

Pergamum. *Pontus.* *Armenien.* *Partherne.* *Indien.* *Makkabæerne.*

Den hellenistiske Kultur.

Medens Alexanders store Rige hurtig opløstes i mange smaa Stater, kom der over hele det store Omraade til at herske en nogenlunde ensartet Kultur. Det blev Grækerne, der prægede denne. I Hundredtusindvis, maaske i Millioner, spredtes de over Asien indtil Evfrat og over Ægypten; de var de andre Folk overlegne i Styreevne og Forretningsdygtighed, i Kunst og Litteratur, men det var i en Befolkning, der allerede selv var naaet vidt, de udbredte deres Kultur; ellers havde den ikke kunnet virke saa stærkt. Græsk blev Regeringssproget og Videnskabsmændenes og Digternes Sprog, og i vide Kredse blev det ogsaa anvendt i Forretningslivet og i den daglige Omgang. For Grækenland selv virkede den stærke Udvandring skadelig; Folketallet tog af, og de gamle græske Stater fordunkledes helt af de nye Fyrstestater. I disses Hovedstæder udviklede sig et Storstadsliv, som de græske Byer aldrig havde kendt. Fyrsterne udfoldede en ødsel Pragt, som langt overgik, hvad de græske Byer havde evnet. Men Livet i disse Byer fik aldrig den fine, tiltalende Karakter, som det havde haft i Athen.

Grækerne spredes over de hellenistiske Riger.

Videnskab og Kunst stod højt i denne Tid, selv om der ikke frembragtes Værker, der efter Nutidens Opfattelse kan maale sig med Værkerne fra Grækenlands gode Tid. Man følte selv, at den foregaaende Tids Kultur var finere og søgte stadig at efterligne den. Kulturens vigtigste Hjemsteder var Alexandria,

Pergamum, Rhodos og Athen. Hovedbyen var Alexandria, og efter denne By kaldes hele Tiden den *alexandrinske Tid*. Ptolemæerne beskyttede rundhaandet Kunst og Videnskab. De oprettede et rigt Universitet, *Museion*, hvor Videnskabsmænd af alle Fag levede sammen paa Statens Bekostning, og de skabte desuden et stort Bibliotek, hvor man søgte at samle hele den græske Litteratur. Ogsaa *Pergamum* fik et Universitet og et Bibliotek; her opfandtes et Skrivemateriale langt bedre end Papyrus, det solide *Pergament*, lavet af Skind; men det var først langt senere, det blev almindeligt at bruge dette. Ogsaa paa *Rhodos* fandtes ypperlige Skoler; i denne borgerlig Fristat trivedes Veltalenheden, som der ikke var Brug for i Fyrstebyerne. I *Athen* samledes stadig talrige Lærere og Elever om de gamle Filosofskoler.

Alexandria. *Pergamum.* *Rhodos.* *Athen.*

Den store Opgave for den alexandrinske Tids Forfattere blev at bevare Fortidens berømte Værker. Der kom talrige nye Udgaver af Homer, af de athenske Skuespil, af de historiske Skildringer, af Filosofernes Værker o. s. v.; og ofte forsynedes disse Bøger med lærde Forklaringer og Noter. Mange ypperlige Værker frelstes derved fra Undergang, og der er meget i den græske Litteratur, som vi nu kun kan forstaa ved Hjælp af Alexandrinernes Forklaringer. Ved Gennemgangen af de gamle Bøger kom man ind paa Sprogforskningen, og den egentlige *Sprogvidenskab* er grundlagt i denne Tid. *Historieskrivningen* stod som Helhed ikke højt; ingen fremragende Forfatter har beskrevet Alexander den Stores Gerning; men man samlede flittig Oplysninger om enkelte Personers og enkelte Byers Historie og stræbte efter Evne at skelne mellem sandt og usandt. Omkring 250 skrev Ægypterpræsten *Manetho* sit Folks Historie og ved samme Tid skrev den babyloniske Præst *Berosos* om Babylon, begge paa Græsk. Alexandrinske Jøder oversatte *det gamle Testamente* til Græsk. Og endelig traadte i 2. Aarhundrede Grækeren *Polybios* værdig i Thukydids Fodspor. Han kom til Italien, blev Ven med Roms fornemste Mænd og skrev en fortrinlig Skildring af Roms Kampe med Karthago og af dets store Erobringer, men kun en Del af hans Værk er bevaret.

Sprogvidenskab. *Historien.* *Manetho.* *Berosos.* *Polybios.*

Filosofien havde sit Hovedsæde i Athen. Herfra udgik i denne Tid to Filosofskoler, der gennem Aarhundreder kom til

Filosofien.

at paavirke Menneskene stærkt: *Stoicismen* og *Epikuræismen*. Den stoiske Skole stiftedes af *Zeno* o. 300 f. Kr. Stoikerne lærte, at „*Dyden*", den moralske Fuldkommenhed, var det eneste, der havde virkelig Værdi; den kunde Menneskene naa til selv, uden andres Hjælp; den som forstod dette, var lykkelig, upaavirket af Modgang og Medgang, uafhængig af alle andre, hvordan hans Stilling i Livet saa var; Forskellen mellem Nationerne betød kun lidt, og af lige saa ringe Betydning var Forskellen mellem Slaver og Fri; hele Menneskeheden var en Enhed.

Stoicismen: *Zeno.*

Samtidig med Zeno levede *Epikur*. Han satte „Nydelsen" som Livets Maal; men ved Nydelse forstod han ikke Vellevned og Øjeblikkets Nydelser; det var for ham Frihed for Smerte, legemlig Sundhed og aandelig Ro; det gjaldt at nyde med Maadehold og forsigtig overveje, om ikke den øjeblikkelige Glæde vilde føre til varig Sorg. Mens Stoikerne søgte at forbedre Forholdene ved at gribe ind i Statsstyrelsen, opgav Epikuræerne dette som haabløst; de anbefalede hver enkelt at nøjes med at stræbe efter selv at leve fornuftig og behagelig.

Epikurs Lære.

I *Naturvidenskaberne* naaede Alexandrinerne betydelig videre, end Grækerne var naaet i Blomstringstiden. *Astronomerne* lærte mange af Ægypternes og Babylonernes Iagttagelser at kende og undersøgte selv Stjernehimlen. Man forstod, at Jorden var en Kugle; den Tanke, at Jorden bevægede sig omkring Solen dukkede op og blev stærkt diskuteret, men den fandt ikke Tiltro; det blev ved at være den almindelige Mening blandt Videnskabsmændene, at Jorden var Verdens Midtpunkt. *Geografien* gik stærkt frem; man fik Kendskab til mange før ukendte Egne; i Øst droges Indien ind i det kendte Omraade, og en dristig Søfarer fra Marseille bragte Besked om England og Skandinavien. En af Tidens Geografer beregnede næsten helt rigtig Jordklodens Omkreds. Ikke mindre gik *Matematiken* frem. Paa Ptolemæus I's Tid skrev *Euklid* en Lærebog i Geometri, der endnu bruges i de engelske Skoler. Senere udfandt *Arkimedes* Læren om Vægtfylde og om flydende Legemers Ligevægt. Man forstod ogsaa nu at lave langt fuldkomnere Maskiner end tidligere; under de mange Krige opfandtes talrige Krigsmaskiner: Kastemaskiner, Væddere o. s. v., som i mere eller mindre ændret Skikkelse vedblev at anvendes lige til Kanonernes Tid. Ogsaa *Lægevidenskaben* stod højt i Alexandria;

Naturvidenskab *Astronomi.* *Geografi.* *Matematik.* *Euklid og Arkimedes.* *Lægevidenskab.*

man dissekerede nu Lig, hvad Grækerne ikke havde villet; Nerverne opdagedes i denne Tid. —

Digtningen. *Digtningen* var lidet betydelig i Sammenligning med tidligere. Tragedierne hørte helt op; derimod fremkom, især i Athen, mange *Intrigekomedier*, hvis Emner hentedes fra det daglige Liv, og som oftest fortæller om, hvorledes Elskende efter mange Forviklinger faar hinanden. Andre Digtere priste i *idylliske Hyrdedigte* Livet i Naturens Skød i Modsætning til det kunstige Liv i de store Byer. *Kunsten* trivedes bedre. Alexandria stod her tilbage, men baadé i Pergamum og paa Rhodos frembragtes Kunstværker, som gennem Aarhundreder blev beundrede omtrent som Værkerne fra Perikles' Tid. Et af de mest berømte blandt Tidens Værker er Laokoongruppen fra Rhodos.

Kunsten.

Laokoon, Apollos Præst, der har fortørnet Guderne, dræbes sammen med sine to Sønner af Slanger.

Det romerske Rige.

Italiens Grænser. **Italien.** I de Aarhundreder, da Grækenland havde sin bedste Tid, var det meste af Italien endnu langt tilbage. I den nordlige Del af det nuværende Italien, Podalen, levede *Gallerne*, et

indoevropæisk Folk, der i disse Tider beboede det meste af Vestevropa. Men Podalen regnedes i Oldtiden ikke med til Italien; dette Navn brugtes kun om den støvleformede Halvø, der strækker sig fra *Rubicofloden* ned til *Messinastrædet*. Heller ikke Sicilien, Sardinien og Korsika regnedes til det egentlige Italien.

Vestsidens frugtbare Sletter. *Østkysten bjergrig.* Det var paa Halvøens Vestside, der først samledes en talrig Befolkning. Her laa mellem Apenninerbjergene og Havet tre store frugtbare Sletter: den *toskanske* mod Nord omkring Nutidens Florens, den *latinske* omkring Rom og den *campanske* ved Neapel. Den italienske Halvø aabnede sig saaledes ud mod Vest; derimod lukkede den sig mod Øst; dér gik Apeninerne tæt ud imod Adriaterhavet, og Kysten var, ligesom Grækenlands Vestkyst paa den anden Side af dette Hav, lidet egnet til Havneanlæg. Kun Sydpaa var Kysten lettere tilgængelig.

Befolkningen. Italien har været beboet helt tilbage i Istiden ligesom Grækenland, men der er kun bevaret faa Levninger fra Italiens ældste Tid. Da Grækerne omkring 700 f. Kr. begyndte at anlægge Kolonier derovre, var det meste af Landet beboet af *italiske* Stammer. Nordpaa i den toscanske Slette boede dog et Folk af en anden Race: *Etrurerne*. De havde store, rige Byer og drev en udstrakt Handel baade med Fønikere og Grækere; der findes endnu betydelige Ruiner af deres Byer, og der er bevaret talrige Indskrifter i deres Sprog; men Videnskabsmændene har hidtil ikke kunnet tyde disse, og man ved derfor ikke, til hvilken Race dette Folk hørte. Af de italiske Folk var de betydeligste *Latinerne*, der beboede den latinske Slette, og *Samniterne*, der boede Øst og Syd derfor ude i Bjærgegnene.

Italiske Stammer. *Etrurerne.* *Latiner og Samniter.*

Grækerne. *Grækerne* slog sig ned mod Syd paa de to Halvøer og paa den campanske Slette. De skabte her mange og rige Byer og gjorde de indfødte Stammer til deres Undersaatter. Desuden bemægtigede de sig den østlige og sydlige Del af Sicilien, medens Karthaginienserne anlagde Kolonier i det nordvestlige Hjørne af den frugtbare Ø. Sardinien og Korsika stod under Karthago.

Karthaginienserne.

Rom i Kongetiden.

Den latinske Slette var paa Størrelse med Attika, omtrent 40 □ Mil. Her laa i det 8. Aarhundrede før Kr. talrige Smaa-

byer, hvis Befolkning mest levede af Agerbrug og Kvægavl. En af disse Byer hævede sig efterhaanden over alle de andre.

Rom 753 f. Kr. Det var *Rom;* denne By, der nogle hundrede Aar senere skulde blive den civiliserede Verdens Hovedstad, laa ved *Tiberfloden,* 3—4 Mil fra dennes Udløb i Havet; det var tæt ved Slettens Nordgrænse, i faretruende Nærhed af de mægtige og erobrelystne Etrurer. Romerne mente siden, at deres By var opstaaet Aar 753 før Kr., og det er sandsynligt, at dette er nogenlunde rigtigt.

Sagn om Roms Anlæggelse. Da Romerne var blevet det mægtige Herskerfolk, opkom der mange Sagn om, hvorledes Rom var opstaaet. Det hed sig, at en af de tapre Trojanere, *Æneas,* da Troja gik under, flygtede til Italien, hvor hans Slægt blev Herre i den mægtigste af de latinske Byer *Alba Longa.* Siden, fortaltes der, blev en af denne Bys Konger stødt fra Tronen af sin Broder; den nye Hersker lod den gamle Konge blinde, og hans Datter gjorde han til Præstinde, for at hun ingen Sønner skulde føde; men alligevel fik hun med Krigsguden Mars to Tvillingsønner, *Romulus* og *Remus.* Voldsmanden lod dem sætte ud i Tiberen i en Kiste; men de drev i Land; en Ulvinde tog sig af dem, og siden blev de fundet af en Hyrde og opfostret hos ham. Da de blev voksne, gjorde de deres Bedstefader til Konge igen, og til Gengæld gav han dem Lov til at bygge en By paa det Sted, hvor Hyrden havde fundet dem. Da den var færdig, kom de to Brødre i Strid. Romulus dræbte Remus; han selv blev Konge i Byen og gav den Navn efter sig. Det hele kunstige Sagn er digtet flere Aarhundreder efter, at Rom var opstaaet.

Romulus og Remus.

7 Smaahøje. Kapitolium. Det gamle Rom laa paa 7 Smaahøje, der hævede sig op af Tiberdalen. Den berømteste af dem var *Kapitolium,* den stærke Byfæstning, hvor Romerne søgte Tilflugt, naar farlige Fjender truede med at erobre deres By. Om de første Aarhundreder af Roms Historie er der en Mængde Sagn, men de er alle meget upaalidelige. Historikerne anser det dog for sikkert, at Rom i et Par Hundrede Aar har været behersket af *Konger.* Disse har delt Magten med de ældstes Raad, *Senatet,* og med *Folkeforsamlingerne.* Allerede i den Tid var Roms Indbyggere delt i to stærkt adskilte Grupper: *Patriciere* og *Plebejere.* Patricierne var de gamle Borgerfamilier, Plebejerne var indvandrede Fremmede. Patricierfamiljerne var rige og havde fra først af hele Magten. Plebejerne var som Regel fattige, om end ikke alle; de var meget talrige, og allerede i Kongetiden lykkedes det dem at faa Lov til at være med til nogle af Folkeforsamlingerne. Rom var allerede da en anseelig

Konger. Senat og Folkeforsamlinger. Patriciere og Plebejere.

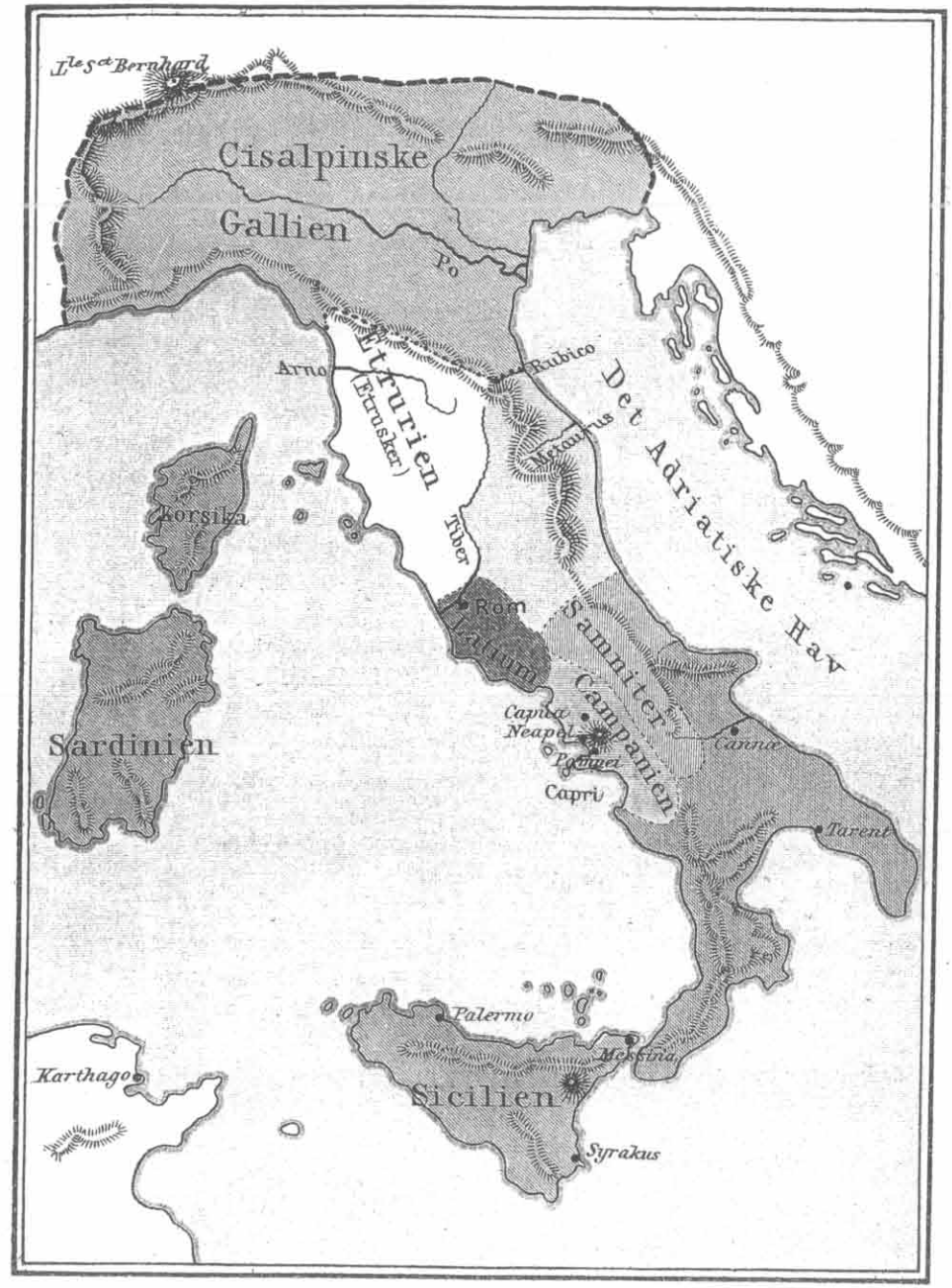

Italien.

By, der var stærk nok til at være Hovedstaden i det Forbund, de latinske Byer dannede. Romerne lærte meget af deres Naboer mod Nord, Etrurerne, og noget af deres sydlige Naboer, de græske Byer i Campanien. De laa tit i Strid med Etrurerne, og de havde ondt ved at staa sig for dem.

Det latinske Forbund.

Etrurisk og græsk Paavirkning.

Patriciere og Peblejere strides 510—o. 350.

Henimod Aar 500, efter de senere Opgivelser 510 før Kr., ophørte Kongedømmet i Rom. I Stedet for Kongen kom der to *Konsuler*. Disse blev valgt af Folkeforsamlingen, og de skiftede hvert Aar; de var altid Patriciere. Ellers blev Forfatningen ved at være, omtrent som den havde været i Forvejen. De to Konsuler havde tilsammen den Magt, Kongerne før havde haft, Senat og Folkeforsamlinger blev uforandrede. I Folkeforsamlingerne, *comitia centuriata,* gjaldt de Riges Stemmer mere end de Fattiges. De rige Patricierslægter var Herrer i Byen.

Republik 510.

Konsuler.

Patricierne hersker. Comitia centuriata.

Men Plebejerne blev flere og flere, og mange af dem blev rige. De begyndte at synes, at de kunde være lige saa gode som Patricierne; snart forlangte de at faa lige Ret med disse, og det kom til Stridigheder, der varede mere end halvandet Hundrede Aar. Ogsaa herom fortaltes der siden en Mængde Sagn, men de virkelige historiske Efterretninger er kun faa.

Plebejerne tager til i Tal og Velstand.

Det første, Plebejerne opnaaede, var at faa nogle plebejiske Embedsmænd, der havde Ret til at værne dem mod Patriciernes Overgreb. Det var *Almuetribunerne,* der blev valgt paa nogle nye Folkeforsamlinger, *comitia tributa,* hvor kun Plebejerne mødte, og hvor man stemte efter Hoveder, ikke efter Rigdom. Almuetribunerne var ikke styrende Embedsmænd som Konsulerne, de kunde ikke gennemføre, hvad de selv og Folket ønskede, men de kunde hindre, at Patricierne gennemførte Bestemmelser, der var til Skade for Plebejerne. Naar Konsulen havde stillet sit Forslag i Folkeforsamlingen, kunde en af Tribunerne træde frem og standse ham; skete det, var Konsulen nødt til at tage sit Forslag tilbage; Tribunerne maatte ikke komme i Senatet, men mens Senatorerne forhandlede, sad de udenfor Døren og ventede; der gik Bud ud til dem om Beslutningerne, og var der nogen af disse, der syntes dem skadelig for Almuen, saa lød atter deres Forbud, og Senatet

Almuetribuner, valgte af comitia tributa.

maatte opgive sin Beslutning; for at sikre disse Folkets Talsmænd mod de Rige, blev de erklæret for hellige og ukrænkelige.

Skrevne Love. Men Plebejerne slog sig ikke til Ro dermed. De krævede, at der skulde gives skrevne Love, saa at Dommerne, der altid var Patriciere, ikke kunde bøje Retten til Skade for Plebejerne, og desuden forlangte de, at ogsaa Plebejere skulde have Lov til at blive Konsuler. Det første opnaaede de omkring 450 *Decemvirerne.* f. Kr. Der blev indsat 10 Mand, *Decemvirerne,* til at optegne *„De 12 Tavlers Love".* Roms Love, og i Løbet af to Aar samledes de „12 Tavlers Love", der fra nu af blev Kernen i Roms Lovgivning; Aarhundreder igennem lærte Børnene dem udenad i Skolerne; nu har vi kun Brudstykker af dem. Siden gik det hurtigere og hurtigere fremad for Plebejerne. *Ægteskaber* mellem Patricier og Plebejere, der før havde været forbudt, tillodes, og 367 *Plebejiske Konsuler 367.* blev det ved de *liciniske* Love tilladt at vælge Plebejere til Konsuler. Almuetribunerne nøjedes nu ikke med at nedlægge Forbud mod skadelige Beslutninger, de stillede selv Forslag om Love, der var til Gavn for Almuen, og lod dem vedtage paa dennes Folkeforsamlinger; lidt efter lidt bøjede Patricierne sig for disse Beslutninger, og Aar 286 blev det udtrykkelig be- *Comitia tributa faar Lovgivningsmagt 286.* stemt, at comitia tributa kunde vedtage Love, der gjaldt hele Folket; det er muligt, at Patricierne nu ogsaa havde Adgang til disse Forsamlinger, men i hvert Fald stemte man stadig efter Hoveder. Den gamle Strid mellem Patriciere og Plebejere, der allerede fra Midten af 4. Aarhundrede næsten var ophørt, var nu til Ende.

Roms Forfatning. Folkeforsamlinger. **Rom efter Striden.** Der var da nu i Rom to Slags *Folkeforsamlinger,* comitia centuriata og comitia tributa; i den ene vejedes Stemmerne efter Rigdom, i den anden havde alle lige Stemmeret; begge havde Ret til at give Love. Det er vanskeligt at forstaa, hvorledes dette kunde gaa, uden at der blev givet modstridende Love og opstod uendelig Strid om, hvad der var Lov; men alt, hvad vi ved, tyder paa, at det i lang Tid virkelig gik ganske godt; det kom rimeligvis af, at de rige Patricier- og Plebejerfamiljer levede i god Forstaaelse med hinanden, og at deres Anseelse var saa stor, at de kunde faa begge de to Forsamlinger til at rette sig efter dem og fatte ensartede Beslutninger.

Embedsmændene. Efterhaanden som Roms Størrelse og Magt voksede, blev

det umuligt for de to Konsuler at overkomme alle Statsforretningerne. Man oprettede derfor *nye Embeder.* Der blev *Censorer,* som skulde holde Mandtal, skrive Folket i Skat og have Tilsyn med, at Borgerne levede saaledes, som det ansaas for rigtigt og passende for romerske Borgere, *Prætorer,* der ledede Retsplejen, *Kvæstorer,* som holdt Regnskab, og *Ædiler,* der ledede Byens Politivæsen. Konsulerne blev ved at være Anførere i Krig og lede Forhandlingerne med fremmede Magter. Almuetribunerne beholdt deres særlige Stilling. I farefulde *Diktator.* Tider valgte man en *Diktator;* han havde den gamle kongelige Magt, men beholdt den kun i 6 Maaneder.

Censorer, Prætorer, Kvæstorer, Ædiler.

Embedsmændene blev valgt af Folkeforsamlingerne; de beklædte Embederne 1 Aar ad Gangen, kun Censorerne noget længere. Plebejerne fik efterhaanden Adgang til alle Embeder. Fornemme Romere gik tit hele Embedsrækken igennem, de begyndte som Kvæstorer og blev saa i Rækkefølge Ædiler, Prætorer, Konsuler og Censorer. Mellem hvert Embede skulde der gaa et Par Aar. Der krævedes en betydelig Formue for at kunne vælges til Embedsmand; man fik ingen Løn og maatte tit afholde store Udgifter; det var saaledes Skik, at Ædilerne paa egen Bekostning foranstaltede store Folkefester.

Senatet. Naar en romersk Borger valgtes til Embedsmand, blev han samtidig Medlem af *Senatet,* og naar hans Embedstid var omme, blev han ved at være Senator. Ogsaa Tribunerne fik nu Adgang til Senatet. Der var omkring 300 Senatorer. Senatet var som en raadgivende Forsamling overfor Embedsmændene; disse indhentede dets Raad i alle vigtige Spørgsmaal og fulgte det næsten altid, saa Senatets Magt blev meget stor, især i udenrigspolitiske Spørgsmaal.

Retsplejen. *Retsplejen* var ordnet forskellig for civile, private Sager og Forbrydersager. I de civile Sager foretog Prætoren først en Undersøgelse af Sagen, og denne afgjordes derpaa af en eller flere Dommere, som Prætoren udtog efter visse Regler. I kriminelle Sager dømte derimod Folkeforsamlingen. Retsforhandlingen foregik offentlig, og den Anklagede kunde enten selv forsvare sig eller faa en Sagfører til at tale sin Sag. Straffene var af lignende Art som i Grækenland: Bøde, Landsforvisning og Dødsstraf. —

Tarveligt Liv. Romerne levede endnu i Republikens første Aarhundreder un-

der meget beskedne Forhold. Deres By var fattig at se til med de tarvelige Huse. Selv Senatorerne levede snarere som Storbønder end som Herremænd. De gik selv med i Arbejdet ude paa Marken, og i Mad og Drikke saa vel som i Klædedragt herskede stor Tarvelighed. Husfaderen havde en ubegrænset Myndighed baade over Kone, Børn og Slaver. Han havde endogsaa Ret til at dræbe sine Børn, og han kunde sælge dem som Slaver, Rettigheder, der dog kun sjældent benyttedes. Selv den voksne Søn kunde intet eje selv, alt, hvad han tjente, tilhørte Faderen. Børnenes Undervisning indskrænkedes til meget lidt: Læsning, Skrivning og Regning, selv i velstaaende Familjer. Litteratur fandtes saa godt som ikke.

Den romerske Religion.

Romernes gamle *Religion* var meget lidt udviklet. Der var en Vrimmel af Guddomme. Der var Guder, som hjalp til ved Fødslen, som beskyttede Barnet i Vuggen, som lærte det at spise og drikke, at staa og gaa og saaledes videre Livet igennem lige til Døden. Der var Guddomme for Kilder, Skove, Græsgange, Himmel og Jord, Husets Dør, Arnens Ild, Udsæd og Høst, Blomst og Frugt o. s. v. o. s. v. Hvert Hjem havde sine særlige Skytsguder. Men Romerne havde ingen klare Forestillinger om disse Guddomme; der gik ikke Sagn om dem som om Grækenlands Guder. Romerne mente, at der var ligesom en Kontrakt mellem dem og Guderne; hver Gud havde til Opgave at hjælpe dem med en bestemt Del af Livets Gerning; til Gengæld skulde de ofre til ham og holde Bøn; ellers blev han med Rette fortørnet, og det gik dem ilde; men de holdt ikke af at gøre mere for Guderne, end de efter Reglerne var strengt forpligtede til. Hver Husfader kunde selv ofre til Guderne, men desuden var der mange Præster, der ofrede paa hele Folkets, paa „Statens" Vegne. Præstestillingen var en Slags Embede. Præsterne blev ved at deltage i det offentlige og private Liv ganske som før de blev Præster; de kunde være Konsuler, Prætorer o. s. v. samtidig med, at de var Præster. Ypperstepræsten, *pontifex maximus,* var altid en af Byens fornemste Mænd. De prædikede ikke; deres Opgave var kun at holde Bøn og at ofre til rette Tid og paa rette Maade. En Hovedopgave for dem var det at tage Varsler, og der fandtes dertil et særligt Præsteskab *Augurerne.*

Romersk Varselpræst.

Mange Guder.

Kontrakt med Guderne.

Præsterne.

Augurerne.

Skulde en Embedsmand vælges, en Lov vedtages, Krig besluttes, Slag leveres eller en anden Handling af nogen Betydning foretages, da maatte Guderne først raadspørges. De gav deres Svar ved Himmeltegn som Lyn og Torden, ved Fuglenes Flugt og paa mange andre Maader. Forud for et Slag var det Skik at tage Varsel af de hellige Høns; naar en romersk Hær drog ud, medførte den en

Samling Høns under Opsigt af en Hønsepasser. Tænkte man paa Slag, lagde man Føde for Hønsene; spiste de ivrig, saa de tabte en Del af Føden, betød det Sejr, vilde de ikke æde, da gjaldt det at styre sin Utaalmodighed og undgaa Slag. Om et af de store Søslag i den første puniske Krig fortælles det, at da man tog Varsler, vægrede Hønsene sig ved at æde, men den kamplystne Feltherre lod dem smide i Vandet med de haanlige Ord: „Vil I ikke æde, saa skal I komme til at drikke." Følgen blev et stort Nederlag. I et andet Tilfælde berettes det, at en krigersk Hønsepasser meldte Feltherren, at Hønsene spiste ivrig, skønt de ikke havde rørt ved Føden. Slaget blev besluttet, men just da det skulde til at begynde, kom der Bud om, at Hønsepasseren ikke havde talt sandt. „Det bliver hans Sag," gav Feltherren til Svar, „hvis han lyver, faar han tage Følgerne. Jeg har faaet Besked om, at Varslerne var gode, det holder jeg mig til." Slaget blev vundet, men Hønsepasseren faldt.

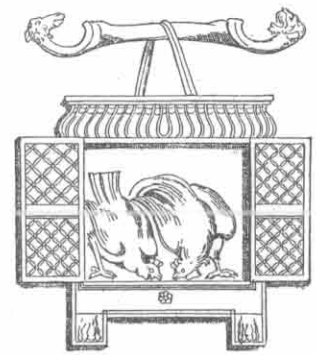

Bur med de hellige Høns.

Saa varselivrige var Romerne, at de ikke havde nok i deres egen Varseltro, men lærte nye Spaadomskunster af Nabofolkene. Fra de græske Nabobyer fik man de *sybillinske* Bøger, nogle Orakelbøger af samme Art som de Smaabøger, hvoraf der var saa mange i Omløb indenfor den græske Verden; de blev siden Romernes Tilflugt, hver Gang store Ulykker truede dem. Ogsaa til de etruriske Spaapræster, *Haruspices,* der tog Varsler af Offerdyrenes Indvolde, havde man stor Tillid.

De sybillinske Bøger.

Med særlig Iver dyrkedes Arnegudinden *Vesta*; i Vestatemplet brændte altid den hellige Arneild, vogtet af 6 Vestalinder. Disse udtoges som Smaapiger mellem 6 og 10 Aar gamle, altid indenfor de fornemme Familjer. Den unge Pige førtes til Vestatemplet, hendes Haar blev skaaret kort af, hun klædtes i hvidt, fik et nyt Navn og indviedes under mange Ceremonier til Gudindens Tjeneste. I 30 Aar skulde hun tjene Gudinden; i denne Tid krævedes den strengeste Kyskhed; Vestalinderne skulde ofre sig helt for deres hellige Gerning; til Gengæld fik de store Rigdomme og æredes som de fornemste Embedsmænd. Brød nogen Kyskhedspligten, ramtes hun af den grusomste Straf; hun begravedes levende med et lille Forraad af Levnedsmidler; Straffens Dag tilbragte Byen i Sorg og Klage i Angst for Gudernes Vrede. Naar de 30 Aar var forbi, kunde Vestalinden forlade Templet, ja endog gifte sig; men det skete sjældent; man troede, at Vestalinden bragte Ulykke over den Familje, hun traadte ind i, og de fleste af dem foretrak at tjene Gudinden til deres Død. —

Vesta.

Rom. Krige 510—350.

I de halvandet Hundrede Aar, da Patricier og Plebejer stredes med hinanden om Magten i Rom, førte Romerne mange Krige med ydre Fjender. Kort efter 510 erobrede *Etrurerne* Rom, og Byen blev først befriet, da Etrurerne blev slaaet af de andre Latinere. Siden var der Krig efter Krig mellem Etrurere og Romere, indtil Romerne hundrede Aar senere helt fik Overtaget og erobrede en Del af Etrurien. Nogen Tid derefter brød nogle *Gallerstammer* oppe fra Polandet ind paa Halvøen, og vakte stor Forfærdelse blandt Italienerne; Romerne blev slaaet og Rom erobret; kun Kapitolium holdt sig, og Romerne maatte købe de ubehagelige Fjender bort med store Løsesummer, hvorefter Gallerne forsvandt lige saa hurtig, som de var kommet. Siden udvidede Romerne lidt efter lidt deres Land i haarde Kampe med Nabofolkene.

Kamp med Etrurere i 5. Aarhundrede.

Gallerne.

Romerne erobrer Italien o. 350—266.

Det første Aarhundrede, efter at der var kommet indre Ro, blev en stor Erobrertid; Stykke for Stykke blev hele Halvøen lagt ind under Rom.

Latinerne undertvinges.

Romerne havde længe været i Forbund med *Latinerne* og haft Ledelsen i Forbundet. Kort efter 350 gjorde Latinerne Opstand, men de blev slaaet, og de blev fra nu af helt afhængige af Romerne; nogle af de latinske Byer blev ligefrem indlemmet i Romerstaten; deres Indbyggere blev romerske Borgere, men *uden Stemmeret;* først senere, da de var smeltet sammen med det romerske Folk, fik de Stemmeretten; de andre latinske Byer sluttede hver for sig *„Forbund"* med Rom; de fik Lov til selv at styre deres indre Anliggender, men de skulde stille Tropper til Roms Krige. Paa lignende Maade gik det omtrent samtidig *Campanien* med dets græske Stæder. Hist og her oprettedes *„Kolonier"*, beboede af romerske Borgere, der dannede ligesom en Garnison i det erobrede Land.

„Forbundsfæller".

Campanien erobres.

Romerske Kolonier.

Samniterkrigene omkring 300.

Derefter fulgte en Menneskealders Kampe med de stridbare *Samniter,* med hvem Romerne allerede før havde haft haarde Sammenstød. Etrurerne og flere af de italienske Stammer sluttede sig til Samniterne af Frygt for Roms Overmagt, og Romerne blev flere Gange grundig slaaet. Men de fortsatte altid med den sejgeste Udholdenhed Kampen, til Sejren var

deres. Kort efter Aar 300 maatte Samniterne, Etrurerne og flere andre Stammer finde sig i at blive Roms afhængige „Forbundsfæller".

Tarent.

Derpaa kom det til Krig med *Tarent,* den mægtigste af de græske Stater, der endnu havde bevaret sin Uafhængighed. Tarentinerne var ikke krigerske, men de havde mange Penge, saa de kunde leje sig Hjælpetropper ovre fra Grækenland, hvor Krigskunsten nu efter Alexanders Tid stod saa højt. Kong *Pyrrhus* af Epirus førte en talrig Hær til Italien; Romerne blev først forvirrede ved disse fremmede Modstandere; især kunde de daarlig staa sig for de Krigselefanter, Pyrrhus havde med sig; og de led to store Nederlag; men ogsaa denne Gang holdt de ud, og de lærte snart at besejre ogsaa disse Fjender. Til sidst blev Pyrrhus slaaet i et stort Slag, og kort efter forlod han Italien; Tarent blev derpaa erobret, og i de følgende Aar blev de uafhængige Stammer, der endnu var tilbage paa Halvøen, betvungne. Aar 266 var den italienske Halvø fra Rubico til Messinastrædet forenet under Rom. Det var ialt 2600 □ Mil, dobbelt saa meget som Grækenland. Da de store Erobringer begyndte, havde Romerne ikke haft nogen Plan om at gøre sig til Herrer i hele Italien; men de var selv stridbare og omgivet af stridbare Folk; derfor kom de Gang efter Gang i Krig, og hver Gang fortsatte de, til Fjendens Land var erobret; saa fik de nye Naboer, der frygtede deres Magt og søgte at standse deres Fremgang; det førte til nye Krige og nye Erobringer, indtil det hele var taget.

Kong Pyrrhus.

Pyrrhus overvindes.

266 er hele den italienske Halvø erobret. Rom raader over 2600 □ Mil.

Gradvise Erobringer.

Romerne ordnede Styrelsen af de nyerhvervede Lande, som de før havde gjort det i Latium og Campanien. Nogle faa Byer fik Borgerret, først uden, siden med Stemmeret. Andre blev „Forbundsfæller" med indre Frihed men med Forpligtelse til at stille Soldater. Hist og her anlagdes der „Kolonier", men da de romerske Borgere daarlig forslog dertil, tog man tit i Stedet derfor Latinere; de talte jo samme Sprog, og de havde hurtig lært at føle sig som Romere; de fik da ogsaa forskellige Forrettigheder fremfor de andre Stammer.

Italiens Styrelse.

Rom vinder Verdensherredømmet 266—133.

Ved Midten af 3. Aarhundrede var Middelhavslandene delt mellem 5 Stormagter: Rom, Karthago, Syrien, Makedonien og

5 Stormagter: Rom, Karthago, Syrien, Makedonien, Ægypten.

Ægypten. Rom havde hidtil holdt sig udenfor Verdenspolitiken; men efter Italiens Erobring droges det ind i den. Det kom i Kamp med den ene efter den anden af de andre Stormagter og erobrede dem efterhaanden alle. Denne Tids Historie er langt bedre kendt end den tidligere, da ikke blot romerske, men ogsaa fremmede Historikere har fortalt den; *lybios* især har *Polybios* skildret de to store Krige med Karthago, hvorved det romerske Verdensherredømme grundlagdes.

Naar Romerne saaledes sejrede over den ene Modstander efter den anden, skyldtes det dels disses Forfald, dels Romernes store *mersk Udenrpolitik.* Erobrerevner. Roms *Udenrigspolitik* blev ledet af Senatet; den var i en sjælden Grad sejg og udholdende; havde man en Gang sat sig et Maal, standsede man ikke, før det var naaet; men den var ogsaa haard og ubarmhjertig; Romerne kendte ingen Skrupler, naar det gjaldt at slaa en Fjende ned; de veg ikke tilbage for Svig, og med største Grusomhed tilintetgjorde de enhver besejret Fjende, som de kunde frygte ellers vilde rejse sig igen. Som oftest var deres Politik dog ærligere end Modstandernes, og de behandlede de Overvundne mildt, naar dette ikke var til Skade for dem selv.

Dennerske Hær. ioner. *Den romerske Hær* blev i de mange Kampe ganske ypperlig. Den var delt i *Legioner,* hver paa 4—5000 Mand. Sværtbevæbnede Soldater dannede Legionens Hovedstyrke; deres vigtigste Vaaben *Bevingen.* var et tre Alen langt Kastespyd; det var af Træ med Jernspids; Soldaterne bar Brystharnisk af Læder, Benskinner og Hjælm, dertil *Letbbnede.* et stort firkantet Skjold. Hver Legion fulgtes af nogle letbevæbnede Krigere, væbnede med Slynger, Buer og lette Kastespyd; dertil *nerske rgere.* kom smaa Rytterafdelinger. Soldaterne var romerske Borgere, der udskreves til Krigstjeneste; de fik kun ringe Løn, og de fattigste udskreves ikke. En regelmæssig Soldatertjeneste som i Nutiden kendtes ikke, hverken for Menige, Underofficerer eller Officerer; Hæ*Ingen aende Hær.* ren opbødes, naar der blev Krig og sendtes hjem, naar Krigen var forbi; men der var saa mange Krige, at Soldaterne næsten altid *Ofer og Underofficerer.* havde rigelig Øvelse. Officererne var fornemme Romere; Konsulerne var Feltherrer. Underofficererne var krigsvante Mænd af det jævne Borgerskab. Naar den romerske Hær var i Felten, slog *ejren.* den Lejr hver Aften. Lejren værnedes med Grave, Volde og Pæle, og indenfor disse Forskansninger rejstes Telte; Soldaterne bar paa Marschen foruden deres Vaaben og Rustninger: Spade, Pæle og Teltdele, saa de havde en meget tung Oppakning. Der herskede en jernhaard Disciplin, som opretholdtes ved grusomme Straffe. De tapre lønnedes med store Æresbevisninger. Efter sejrrige Felttog var *Triurdtog.* Lønnen et *Triumfindtog* i Rom. Den sejrende Feltherre kørte paa en Vogn forspændt med 4 Heste; foran og efter ham kom Embedsmændene, Senatorerne, Hæren, de fangne Fjender og Krigsbyttet; Toget gik til Kapitolium, hvor Sejrherren ofrede Takofre til

Guderne; et saadant Triumftog var den højeste Ære, Romerne kendte. Til den egentlige romerske Hær sluttede sig Forbundsfællernes Hjælpetropper. I Modsætning til Hæren var *Flaaden* kun *Flaaden.* ringe. Før Krigene med Karthago havde Romerne kun meget faa Krigsskibe; under disse Krige blev de nødt til at skabe sig en Flaade, men da Karthago var overvundet, lod de igen deres Flaade forfalde.

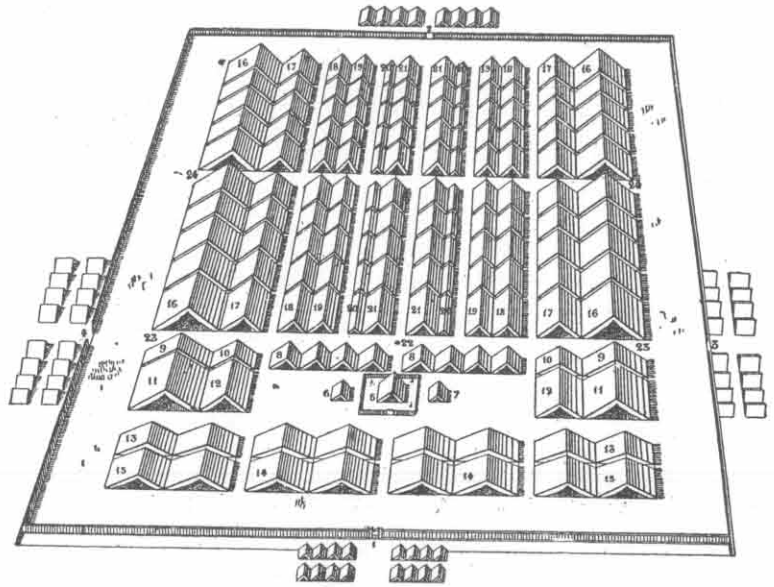

Romersk Lejr.

5 er Hærførerens Telt. 8—10 de højere Officerers Telte, 16—17 Forbundsfællernes, 18—21 Legionernes.

Karthago. Den farligste af Roms Modstandere blev det *Karthago.* fønikiske Karthago. Denne store Handelsby laa paa Nordafrikas Kyst, ligeoverfor Sicilien, omtrent hvor Byen Tunis nu ligger. Allerede tidlig havde Karthago gjort de omboende Berberstammer til sine skatskyldige Undersaatter og skabt sig et helt anseeligt Rige i det frugtbare Land. I 7. Aarhundrede, da Grækerne trængte de gamle fønikiske Stæder tilbage fra Handelen paa det vestlige Middelhav, fik Karthago Herre- *Karthago samler de fønikiske Stæder i det vestlige Middelhav.* dømmet over de fønikiske Kolonier, der laa herovre i Nordafrika og i Spanien, paa Sicilien, Sardinien og Korsika. Karthago fik dermed en Stormagts Stilling, og det blev den rigeste af alle Tidens Byer. Det laa i stadig Kamp med de græske

Krthago og Grækerne paa Sicilien.

Stater paa Sicilien, men kunde ikke besejre disse; Karthago maatte nøjes med det nordvestlige Sicilien, Grækerne beholdt Resten.

Rige Købmandsfamiljer ersker.

Karthagos Historie i disse Aarhundreder er ellers kun lidet kendt. De rige Købmandsfamiljer herskede; af dem toges det styrende Raad; de viste stor politisk Dygtighed, og alt hvad der havde med Handel, Industri og Agerbrug at gøre, stod højt i Karthago; derimod havde Karthaginienserne ikke nogen Videnskab, Digtning eller Kunst af Betydning. De behandlede deres Undersaatter med største Haardhed og var altid forhadte

Hær og Flaade.

af dem. De havde en talrig og god Flaade; deres femradaarede Skibe var større og bedre end de sædvanlige græske Skibe. Deres Hær sammensattes af Lejetropper; kun Officererne var Karthaginiensere, Soldaterne var en broget Samling af Libyere, Numider og Spaniere. Naar det var nødvendigt, tog de ogsaa græske Lejetropper i deres Sold.

Den første punisk Krig 264—41.

Den første puniske Krig 264—41. Romerne havde længe staaet i et venskabeligt Forhold til „*Punerne*", som de kaldte Karthaginienserne. Men da Romerne var naaet til Messinastrædet, begyndte de at interessere sig for Forholdene paa Sicilien, og dette gav hurtig Anledning til Krig. 264 tog den store Styrkeprøve sin Begyndelse. Romerne fik let Overtaget i Kampene til Lands paa Sicilien, men de indsaa snart, at saalænge de ingen Flaade havde, vilde dette kun hjælpe dem lidt,

Rom bygger Flaade.

og de tog da med største Energi fat paa at skabe en Flaade.

De byggede store femradaarede Skibe; til hvert Skib hørte 300 Rorkarle og over 100 Soldater; de brugte ikke Ror, men styrede med to Aarer, hver i sin Side af Bagstavnen. Disse Skibe var af samme Art som Karthaginiensernes, men Romerne forstod ikke at manøvrere med dem som det gamle Søfartsfolk. De indsaa, at skulde de staa sig, da maatte de saa vidt mulig faa Søslagene til at ligne Landslag. For at opnaa dette rejste de paa hvert Skib en Mast; til

Entrebroer.

den knyttedes en Bro bred nok til to Mand og forsynet med Rækværk; yderst paa Broen sad stærke Hager; kom et fjendtligt Skib nær nok, lod man Broen falde ned; Hagerne tog fat i Rælingen, saa Skibet ikke kunde slippe løs igen; de romerske Soldater kunde da marschere over paa Fjendernes Skib, og Kampen blev en Nærkamp omtrent som til Lands.

Fred 241.

Kampen førtes i Aarevis med skiftende Held, men til sidst sejrede Romerne. 241 maatte Karthago slutte Fred; det afstod sine Besiddelser paa Sicilien og betalte en meget stor Krigsskadeerstatning. Bagefter kunde Karthago ikke betale sine Lejetropper de Penge, de havde til Gode; de gjorde Oprør, og Romerne benyttede da Lejligheden til ogsaa at erobre Sardinien og Korsika.

Romerske Provinser.

Romerne styrede de Lande, de nu havde erobret, paa en helt anden Maade, end dem, de hidtil havde taget. De laa saa langt borte, at man ansaa det for umuligt at knytte dem til Rom paa samme Maade som Halvøens Folk. Det eneste, man kunde naa, var at faa Afgifter af dem. Dette havde Karthaginienserne udmærket forstaaet, og Romerne indrettede da ogsaa Styrelsen af de nuvundne Lande efter Karthaginienservnes Eksempel. De blev „*Provinser*". *Der* indsattes hvert Sted en romersk Statholder. Han herskede med ubegrænset Magt, men skiftede hvert Aar. Hver Stad fik Lov at styre sig selv efter sine egne Love, men der paalagdes dem alle Afgifter; oftest var disse dog smaa. Den første Provins blev det nordvestlige Sicilien, den næste Sardinien og Korsika. En Del af de græske Stæder i det østlige Sicilien blev derimod Roms Forbundsfæller paa lignende Maade som de italienske; de skulde stille Soldater, men kom ikke til at staa under Statholderne. Disse to Fremgangsmaader anvendtes siden overfor alle de Lande, Rom erobrede, lige til Kejsertiden.

Den anden puniske Krig 218—201. I en Snes Aar var der nu Fred mellem Rom og Karthago, og Romerne fortsatte uhindret deres Erobringer. Hinsides Adriaterhavet angreb de *Illyrerne* og tog en Del af deres Land, fordi illyriske Sørøvere

Illyrerne.

forulempede romerske Handelsskibe. Kort efter trængte *Gal-*

Gallerne.

lerne fra Polandet endnu en Gang ind paa Halvøen; Romerne blev slaaet i et Par Slag, men til sidst sejrede de; ja de erobrede endog Polandet og anlagde et Par befæstede Kolonier

Polandet erobres.

deroppe.

Karthaginienserne i Spanien.

Imens arbejdede Karthaginienserne paa at genrejse deres Magt. Ovre i *Spanien* søgte de Erstatning for det, de havde tabt paa de italienske Øer; deres dygtige Feltherre *Hamilkar* erobrede lidt efter lidt hele det sydøstlige Spanien. Herfra vilde de saa angribe Rom, naar de følte sig stærke nok. Den Mand, som kom til at føre dem til den afgørende Kamp, blev Hamilkars Søn *Hannibal*. Han var vokset op i Lejren i Spa-

Hannibal.

nien, og det fortælles, at hans Fader, da han var 9 Aar gam-

mel, ved den rygende Offerild lod ham sværge Rom evigt Fjendskab. Han blev en af de største Feltherrer, Krigshistorien kender; han var paa en Gang dristig og handlekraftig og samtidig en Mand, der nøje overvejede Mulighederne, før han tog sin Beslutning; og han besad en Sejghed og Udholdenhed, der ikke gav Romernes noget efter. I Modsætning til de fleste Karthaginiensere var han redelig i sin Færd; han var elsket af sine Soldater og en fint dannet Mand, der kunde baade Græsk og Latin. Hans Livs store Opgave var at tage Hævn over Rom. Saasnart han fik Kommandoen over Hæren i Spanien, fremtvang han Krigen. En By ovre i Spanien havde sluttet Forbund med Rom. Alligevel erobrede Hannibal den; Romerne krævede ham straks udleveret, og da Karthaginienserne sagde Nej, brød Krigen ud 218.

Den anden punisk Krig 218—201.

Romerne tænkte sig at gaa angrebsvis tilværks; de vilde sende en Hær til Spanien, en anden til Nordafrika; men Hannibal handlede hurtigere end de; han lod det halve af sin Hær blive i Spanien, men med Resten gik han over Pyrenæerne og Alperne til Italien. Det var en Styrke paa o. 50000 Mand med et talrigt Rytteri og 37 Elefanter. Over Pyrenæerne gik det let nok; men værre blev det, da han naaede til Alperne, som han passerede ved lille St. Bernhard. Krigerske Bjergstammer spærrede Passerne; der var Is og Sne, og hans Soldater, der var vant til Sydens Varme, frøs bitterlig; den ene Elefant efter den anden styrtede ned i Afgrundene. Overgangen varede i 15 Dage, og da Hannibal omsider stod i Italien, havde han kun Halvdelen af sin Hær og et Par af Elefanterne tilbage. Dette var dog nok til at slaa den Hær, Romerne havde oppe i Polandet, og Gallerne sluttede sig med Glæde til Hannibal.

Alpeovergangen.

Fabius Maximus.

217 kunde Hannibal gaa til Mellemitalien og her tilføje Romerne et frygteligt Nederlag. I deres Nød valgte disse nu den gamle *Fabius Maximus* til Diktator. Det var en meget forsigtig Hærfører; han forstod, at Hannibals sjældne Feltherreevner vilde skænke Karthaginienserne Sejren, saa tit det kom til et stort Slag; derfor trak han Krigen ud, undgik større Kampe, men overfaldt Smaadelinger af Karthaginiensernes Hær, saa ofte der var Lejlighed til det; paa den Maade vilde Hannibals Hær efterhaanden svinde ind, medens Romerne let

kunde skaffe nyt Mandskab. Dette gik godt; Hannibal led flere Smaatab; han kunde ikke indtage de romerske Fæstninger, der laa rundt om i Italien, og hvor vindende han end optraadte, fik han ikke ret mange af Italienerne til at gaa over til sig.

Men Romerne holdt ikke af denne sindige Krigsførelse; det syntes dem, den satte en Plet paa deres Krigerære; de gav spottende Fabius Tilnavnet *Cunctator* „Nøleren", og da hans Diktatortid var til Ende, førte de nye Konsuler Hæren frem til et stort Slag. Følgen blev et forfærdeligt Nederlag ved *Cannæ* 216, det største Roms Historie kender. Det fortælles, at Hannibals Ryttergeneral efter Slaget opmuntrede Hannibal til at drage mod Rom. „Send mig i Forvejen med Rytteriet og følg selv efter med Fodfolket, saa skal du inden 5 Dage spise paa Capitolium", og da Hannibal afslog det, sagde Generalen: „Du forstaar at sejre, Hannibal, men du forstaar ikke at benytte Sejren." Generalen havde dog neppe Ret; Rom var ikke saa let at tage, og Hannibal handlede vistnok klogere, da han i Stedet førte sin Hær til Syditalien og søgte at faa Befolkningen dér til at falde fra Romerne; det lykkedes nu noget bedre end før; blandt andet sluttede Campaniens græske Hovedstad *Capua* sig til ham, og Hannibal kunde tilbringe Vinteren i den rige By.

Cannæ 216.

Capua falder fra.

Men mange af Forbundsfællerne blev dog ogsaa nu Rom tro, og Romerne selv anstrengte sig til det yderste; Portene blev lukket efter Slaget ved Cannæ, Murene besat, alle Borgere kaldt under Vaaben, nogle Tusinde Slaver blev løskøbt og gjort til Soldater. Inden længe var Romerne saa stærke, at de kunde sende en Hær mod Hannibal i Syditalien. Fabius fik atter Del i Hærledelsen, og hans Nølerpolitik genoptoges. I de følgende Aar gik det frem og tilbage. 215 sluttede Hannibal Forbund med Makedonerne, Syrakus gik over til Karthago, og han fik en Del friske Tropper hjemmefra. Men Makedonerne ydede ikke nogen Hjælp af Betydning, og Rom havde nu atter faaet samlet saa talrige Hære, at det kunde sende een Hær til Sicilien, medens en anden med skiftende Held kæmpede med Hannibal i Syditalien. Romerne angreb Syrakus, men Byen forsvarede sig haardnakket; den berømte Fysiker *Arkimedes*

Makedonien og Syrakus for Hannibal.

Arkimedes.

opfandt de mærkeligste Krigsmaskiner; men trods alt endte det med, at Romerne tog Byen med Storm.

Scipio Africanus i Spanien. Ovre i Spanien havde der lige fra Krigens Begyndelse staaet en romersk Hær. Denne fik nu i den unge *Publius Cornelius Scipio* en ypperlig Feltherre, som vandt den ene Sejr efter den anden. Da gjorde Hannibal et sidste Forsøg. *Hasdrubals Hær.* Han lod sin Broder *Hasdrubal* føre Resterne af den spanske Hær til Italien ad samme Vej, han selv var draget dertil. Lykkedes det, da havde han samlet saa mange Tropper i Italien, at han kunde vove det afgørende Slag mod selve Rom. Men det lykkedes ikke. Romerne fik Nys om Planen; den Hær, der stod overfor Hannibal, førtes, uden at han foreløbig opdagede det, Nordpaa til Hjælp for Hæren i Norditalien; de forenede romerske Hære spærrede Hasdrubal Vejen; han faldt selv, og hans Hær tilintetgjordes.

Romerne undgik stadig, belært af de bitre Erfaringer, enhver større Styrkeprøve med Hannibal. I Stedet førte Scipio, da man havde Overtaget baade i Spanien og paa Sicilien, en Hær over til Afrika for at angribe selve Karthago. Karthaginienserne bad skrækslagne Hannibal komme hjem. Han kom *Zama 202.* men blev slaaet ved *Zama* 202, og Aaret efter, 201, maatte *Fred 201.* Karthago slutte Fred; det maatte opgive Spanien, afstaa en Del af sine afrikanske Lande til et Par Konger i det tilgrænsende *Numidien,* der havde sluttet sig til Rom, udlevere næsten hele Flaaden, betale et overmaade stort Pengebeløb og love ikke at føre Krig uden Roms Tilladelse. Den Krig, der havde truet Roms hele Magtstilling og bragt saa store Ulykker over Italien var saaledes endt med, at Rom blev Herre over alle de vestlige Middelhavslande.

Rom underlægger sig Hellas og Lilleasien 201—233. Krigen med Karthago havde ogsaa bragt Romerne i Berøring *De østlige Stormagter.* med de østlige Stormagter. Makedonien havde hjulpet Hannibal lidt, medens Ægypten og flere andre Stater havde søgt Roms Forbund og Beskyttelse. Ved den Tid, da den anden *Filip af Makedonien. Antiochus af Syrien.* puniske Krig sluttede, stræbte to østerlandske Konger Filip af Makedonien og Antiochus af Syrien begge med Held at udvide deres Magt. De græske Stater, som Filip truede, bad Romerne om Hjælp, og en romersk Hær gik til Balkanhalvøen og slog *Filip overvindes.* Filip. Romerne erklærede derefter alle græske Stater for frie;

de saa med Beundring op til Hellas med dets stolte Minder, og de fandt det uklogt at udvide deres Rige endnu mere. Faa Aar derefter kom det til Krig med Syrien. Kong Antiochus fik *Krig med Syrien.* Hannibal til Raadgiver; Hannibal havde maattet flygte fra Karthago, da Romerne havde krævet ham fjernet, forfærdede ved at se, hvor hurtig Byen var blomstret op igen under hans kloge Styrelse. Men den indbildske Antiochus vilde ikke følge hans Raad, og Romerne slog let de asiatiske Hære. Syrien maatte købe Fred ved at opgive sine Erobringsforsøg og betale Krigsomkostninger endnu større end dem, Karthago havde maattet yde. De fleste lilleasiatiske Stater sluttede derpaa Forbund med Rom. Hannibal joges fra Sted til Sted, og til sidst tog han Gift; det fortaltes siden, at han var død med de spot- *Hannibals Død.* tende Ord: „Saa lad mig da befri Romerne for deres store Angst."

En Snes Aar derefter rejste Makedonerne sig endnu en Gang til Krig under Kong Perseus. De blev slaaet af den romerske Feltherre *Æmilius Paulus* 168, og Makedonien blev delt *Makedonien erobres 168.* i 4 smaa Lydriger.

Æmilius Paulus lønnedes med den herligste Triumf, nogen Feltherre endnu havde oplevet. Indtoget varede i tre Dage. Paa Pladserne og langs Gaderne var der rejst Tilskuertribuner for det festklædte Folk. Den første Dag førtes Malerier og Billedstøtter, tagne i Grækenland, gennem Byen paa 250 Vogne. Næste Dag kom Vaaben og Rustninger; der var blanke Hjelme og Skjolde, Pilekoggere, Lanser og Sværd, Brystharnisker og Ridetøj, alt i Uorden som efter et Slag; derpaa fulgte 3000 Mand, der bar Sølvpenge og Sølvsager i aabne Kar. Men herligst var dog Optoget den tredje Dag. I Spidsen gik et Musikkorps. Efter det fulgte 120 Okser med forgyldte Horn, prydede med Kranse og Sløjfer; derpaa kom en talrig Skare, der bar Kar fyldte med blinkende Guldmønter; saa kørte Kong Perseus' Vogn frem, prydet med hans Krone og hans Vaaben; bag den gik han selv og hans Børn, Slægtninge og Venner; efter ham bares 400 Guldkranse, hvormed græske Byer havde hædret den for Hellas begejstrede Sejrherre. Derefter kørte Æmilius Paulus selv frem i guldbroderet Purpurdragt med lavrbærsmykket Hoved og Lavrbærgrene i Hænderne. Hvor han kom, hilste det glade Folk ham med begejstrede Jubelraab, men med smaa Mellemrum afbrødes Jublen af hans Vognstyrers enstonige: „Æmilius! husk du er et Menneske." Til sidst kom de sejrrige Soldater; de sang djærve Spotteviser om deres Feltherre; saaledes var det Skik at advare ham mod altfor stort Overmod. Toget gik til Kapitolium, hvor Æmilius Paulus ofrede til Guderne.

Makedonien Provins. Omtrent 20 Aar senere gjorde Makedonerne Oprør, og til Straf blev Makedonien gjort til romersk Provins. Derpaa kom det ogsaa til Uroligheder i Grækenland, som førte til, at Romerne 146 tog Magten dèr. *Korinth ødelægges 146.* Det rige Korinth, der var de romerske Købmænd en ubehagelig Konkurrent, blev ødelagt, hvorimod det øvrige Grækenland blev godt behandlet. Hver Stat derovre beholdt sin gamle Styrelse.

Karthago ødelægges 146. Samme Aar, 146, blev *Karthago* tilintetgjort. Byen havde rejst sig overmaade hurtig efter det store Nederlag, og Romerne blev mere og mere bekymrede. Det fortælles, at den gamle *Cato,* en af Roms haardeste Mænd, saa tit han talte i Senatet, sluttede med Ordene: „Forøvrigt mener jeg, at Karthago bør ødelægges." Til sidst skete det, som han ønskede. En romersk Hær sendtes atter til Afrika. Romerne forlangte, at Karthaginienserne, at de skulde flytte deres By et Par Mil ind i Landet. Dette vilde være den visse Undergang for deres Handel, og de sagde Nej. Karthaginienserne grebes af rasende Forbitrelse; deres By var stærkt befæstet, og baade Mænd og Kvinder greb til Vaaben for at værge den. I tre Aar varede den fortvivlede Kamp. Da gav Romerne Anførselen over deres Hær *Scipio den Yngre.* til Æmilius Paulus' Søn *Scipio den Yngre;* han var, som det saa tit skete i Rom, *adopteret* ɔ: antaget i Søns Sted af Scipio Africanus den Ældres Søn; han var ligesom sin Farfader og sin Adoptivfader en tiltalende Karakter og en ypperlig Feltherre. Han spærrede Byens Havn ved en mægtig Dæmning. Mens den blev bygget, gravede Karthaginienserne en Kanal, der førte ud til Havet paa en anden Kant af Byen, men ogsaa den fik Romerne spærret, og til sidst tog de Byen med Storm. De stak Ild paa den, og det paastaas, at Ilden varede i 17 Dage. Indbyggertallet angives til 700000, og de gamle Beretninger siger, at det store Flertal af disse omkom under Kampene og efter Erobringen. Det var med Sorg, den milde Scipio udførte Senatets haarde Straffedom. Landet deromkring blev romersk Provins.

Kampe i Spanien. I de følgende Aar maatte Romerne kæmpe haardt med de krigerske Stammer i Spanien, og Scipio maatte derover, før man fik Bugt med dem. Ovre i Asien testamenterede *Pergamum 133.* *Pergamums* sidste Konge sit Land til Romerne, og det blev 133 Provins under Navnet Asien.

Romerne herskede nu over de tre sydevropæiske Halvøer,

det vestlige Nordafrika og det vestlige Lilleasien. Siden 266 var deres Rige næsten tidoblet; det strakte sig nu over 25000 □ Mil. Og allerede nu var i Virkeligheden hele Kulturverdenen afhængig af Romerne. Ægyptens svage Konger fulgte hvert Vink fra Rom; de hellenistiske Fyrster i Asien ligesaa. Det romerske Verdensherredømme var skabt. Det var ikke sket efter en bestemt Plan; den ene Erobring havde ført den anden med sig, ligesom da Italien erobredes. Hver Gang man vandt nyt Land, fik man i dets Naboer nye Fjender, som saa maatte undertvinges. Det romerske Verdensherredømme opstod ikke pludselig som Alexanders og Kyros'; det byggedes langsomt op i Løbet af et Par Hundrede Aar. Men det viste sig til Gengæld mere varigt.

Romerriget 25000 □ Mil.

Verdensherredømmet grundlægges langsomt.

Den indre Udvikling 266—133.

I den Tid, da Romerne grundlagde deres Verdensherredømme, var der nogenlunde god Forstaaelse mellem Romerne indbyrdes. Den gamle Strid mellem Patriciere og Plebejere var forbi; Folk tænkte mest af alt paa Krigene, og Erobringerne bragte store Rigdomme til Rom. Men efterhaanden opstod der nye Modsætninger og dermed nye Stridigheder indenfor det romerske Folk. De Penge, der kom til Rom fra Provinserne, tilfaldt mere og mere en Kreds af rige Familjer; den store Mængde blev snarest fattigere end før; deraf kom stigende Misfornøjelse. Og desuden kom der Strid mellem dem, der vilde tage Lære efter den græske Kulturverden, og de andre, der vilde holde paa gammel romersk Sæd og Skik. —

Indre Ro.

Nye Modsætninger.

I Stedet for den gamle patriciske Slægtsadel opstod lidt efter lidt en ny *Embedsadel, Optimaterne,* der omfattede baade patriciske og plebejiske Familjer. Det var alle de Slægter, hvis Medlemmer blev Embedsmænd og dermed Senatorer. Dette var fra gammel Tid de rigeste Familjer, og deres Rigdomme voksede hurtig i Erobringstiden. Naar en Mand havde beklædt Konsul- eller Prætorembedet, fik han som Regel en Provins at bestyre i et Aarstid; han herskede som enevældig Fyrste derude, og de allerfleste benyttede Lejligheden til at presse store Pengesummer ud af den værgeløse Befolkning. Desuden tjente Senatorerne godt paa deres Godser, der blev større og større. Megen Bondejord blev købt til; ofte dreves selve Hovedgaarden med

Ny Embedsadel.

Senatorernes Rigdomme vokser.

Provinserne udsuges.

Slaver, medens den fjernere Bondejord bortgaves i Fæste til Bønder. Og endelig tjente Rigmændene meget paa den Storhandel, der opstod indenfor det stadig voksende Rige; Romerne fik overalt Handelsforrettigheder, som gjorde det let for dem at tjene Penge paa andres Bekostning. Senatorerne maatte ikke selv drive Handel, men de satte deres Penge i Aktieselskaber, der gav høje Procenter. Den politiske Magt var næsten helt i Senatsadelens og de rige Familjers Hænder. De fattige Borgere, der stemte i Folkeforsamlingerne, fulgte villig de rige Herrer, der skænkede dem Smaagaver og gav store Fester til Glæde for dem. Kun af og til trængte „en ny Mand" op i Senatorernes Kreds; der hørte store Bedrifter eller sjeldne Talegaver til, for at det skulde lykkes. De gamle Senatsfamiljer regnede ikke rigtig en saadan Mand med; først hans Søn behandlede de som jævnbyrdig.

Ridderne. Nærmest Senatorerne kom „Ridderne". Det var den rigeste Del af Middelstanden; de fleste af dem drev Handel, tit i stor Stil og med stort Held; deres Navn havde de deraf, at Ryteriet i sin Tid var blevet udtaget indenfor deres Kreds.

Baade Senator- og Ridderstanden var faatallige, og under dem fandtes en talrig Befolkning, hvis Kaar ingenlunde var gode. Hovedmassen af de romerske Borgere havde før levet som Bønder hver med sin lille Ejendom. Men Tiderne var haarde for disse Bønder; Hannibalkrigen bragte mange af dem store Tab, og Sicilien leverede billig Korn, saa Kornpriserne faldt. Mange Bønder maatte da sælge deres Ejendomme. Nogle blev Fæstere hos Godsejerne, andre drog til Rom. De Bønder, som gik fra Hus og Hjem for at tjene Opholdet i Rom, gik det som oftest daarlig derinde; Slaver og frigivne var haarde Konkurrenter for dem baade i Smaahandel og Haandværk. Følgen var, at der blev flere og flere fattige romerske Borgere, som ikke kunde ernære sig selv; hver Stormand fik sin Kreds af „Klienter", fattige Borgere, der saa op til ham som deres Herre og Beskytter, og som ofte levede et Dagdriverliv paa hans Bekostning, medens de til Gengæld stemte i Folkeforsamlingerne, som han ønskede. Roms Borgere deltes saaledes mere og mere i en Overklasse af Godsejere og Storhandlende og en Underklasse af Fæstere, Smaahandlende, Haandværkere og Folk, hvis Hovednæringsvej var at være stemmeberettigede romerske Borgere. Men ogsaa indenfor Adelen opstod der Uenighed. Den gjaldt først Stillingen til den græske Kultur og siden kom dertil Strid mellem dem, der vilde bevare den bestaaende Tilstand, og dem, der vilde søge at formindske Forskellen mellem Rig og Fattig.

Tilbagegang for Bønderne.

Slavedrift.

Over- og Underklassen.

Strid indenfor Adelen.

Det er i Tiden omkring 200, lige efter den anden puniske Krig, Romerne rigtig kommer i Forbindelse med *Grækerne*. Den græske Kulturs bedste Dage laa den Gang et Par Aarhundreder tilbage i Tiden, men alligevel stod Grækerne paa alle Aandslivets Omraader højt over Romerne, der havde samlet al deres Kraft om Kamp og Forretningsliv. Det var da intet Under, at Roms bedste Mænd nu fyldtes af Begejstring for Grækerne; de fandt dem overlegne i Kundskab, og de beundrede deres vindende, behagelige Optræden i personlig Omgang. Næsten alle de betydelige Mænd, der grundlagde det romerske Verdensherredømme, var ivrige Grækervenner. De rejste meget i Grækenland, og de førte græske Filosofer, Veltalenhedslærere og Kunstnere med sig til Rom. Især blev den scipionske Familje ivrige Beundrere af græsk Aandsliv. Polybios levede i Scipionernes Hus og samlede her de Oplysninger, paa Grundlag af hvilke han skrev de puniske Kriges Historie. Ogsaa græske Kunstværker bragtes i Mængde til Rom.

Forbindelsen med Grækerne omkring 200.

De bedste Romere beundrer Grækerne.

Scipionerne græskdannede.

Den gamle romerske *Religion* blandedes med Grækernes. En Del af de romerske Guder blev slaaet sammen med de græske. Jupiter blev til et med Zeus, Juno blev til Hera, Minerva Athene, Pluto Hades, Neptun Poseidon, Venus Afrodite, Diana Artemis, Vulkan Hefaistos, Mercur Hermes, Vesta Hestia, Mars Ares; andre Guder som Apollo optoges ligefrem fra Grækerne. Græske Ceremonier trængte ind ved Gudstjenesten; dog bevaredes samtidig de romerske; Vestadyrkelsen, Varseltroen, Ofringerne, alt vedblev næsten uændret, saalænge Romerriget var til.

En *Skønlitteratur* havde Romerne ikke før de puniske Krige. Nu begyndte dannede Romere at læse de græske Forfattere, og snart efterlignede romerske Digtere de græske Digte, Tragedier og Komedier. Det voldte dem i Begyndelsen stort Besvær, og deres første Oversættelser af de græske Værker er meget kluntede og ubehjælpsomme. Den betydeligste af dem var *Plautus*, der skrev sine Værker i Tiden omkring 200; han

Litteraturen.

Plautus.

var udgaaet fra Almuen, og hans muntre Komedier havde et djærvt, folkeligt Præg; Spøgen var god, men meget grov. Omtrent en Snes af hans Komedier er bevarede; flere af dem har været Mønstre for Holberg, saaledes Mostellaria („Abracadabra") og den stortalende Soldat („Jacob von Thybo".)

Skik og Brug skifter.

Ogsaa *Sæd og Skik* begyndte at skifte. Den gamle Plumphed og Tarvelighed svandt; Omgangstonen blev elegantere, mere sleben, og med Rigdommene kom større Overdaadighed baade i Klædedragt og ved Maaltiderne. Den husfaderlige Myn-

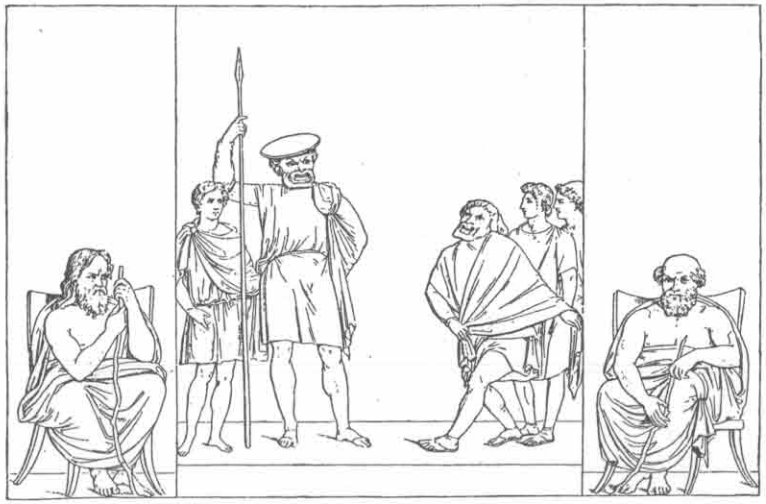

Pompejansk Vægmaleri: Rimeligvis en Scene af „Den stortalende Soldat".

dighed slappedes baade overfor Hustru og Børn. Hver gik mere sine egne Veje og tænkte sine egne Tanker, ubekymret om de nedarvede Skikke og Meninger, som Romerne hidtil havde holdt saa fast ved.

„De gode gamle Dage".

Alt dette ny vakte megen Modstand. Der var mange, som med Begejstring saa tilbage til de gode gamle Dage, da Konsulen selv gik bag sin Plov, da alt gik til efter god Bondeskik. De harmedes over de nye Tanker og de fremmede Moder og klagede over den stigende Ødselhed og Fordærvelse.

Den ældre Cato.

Ivrigst og dygtigst blandt dem var *Cato*.

Cato var født og opdraget ude i en Bondeby, hvor hele dette moderne Væsen ikke var naaet ud. Da han kom til Rom og lærte

det at kende, forargede de nye Skikke ham i højeste Grad. Han forfulgte haardnakket den scipionske Familje, den berømte græskdannede Erobrerslægt, der syntes ham Kilden til alt ondt. Snart søgte han at ramme Forfinelsen ved strenge Love, snart rensede han som Censor Senatet for Senatorer, hvis Liv ikke stemmede med hans moralske Fordringer. I Folkeforsamlingen tordnede han i hæftige, billedrige Taler mod den nye Aand. Selv paa Litteraturens Valplads optog han den ulige Kamp. Helst saa han, at man var helt fri for alle disse Bøger; men skulde man have en Litteratur, saa skulde den være romersk i hele sin Aand, ikke græsk; derfor skrev han selv flittig: Roms gamle Historie, „Forskrifter for min Søn", en stor Bog om Landbrug o. s. v., og han opmuntrede ivrig andre til at skrive i samme Aand. Han vandt mange Sejre i Senatssalen og paa Torvet, men lige meget hjalp det. „Hvad skal der blive af Rom, naar det ikke længere har nogen at frygte?" udbrød han en Gang, og han havde ud fra sine Meninger Grund til at spørge bekymret derom; det Rom, der uanfægtet var Verdens Hersker, og hvor alle Landets Rigdomme strømmede sammen, kunde ikke blive ved at være det samme, som Rom havde været i de Tider, da det under Nød og Fare kæmpede sig frem; den gamle romerske Aands Dødsdom var fældet, da Karthago bukkede under.

Catos Værker.

Cato og Kvinderne.

Den senere Historiker, *T. Livius*, fortæller et ejendommeligt Eksempel paa Catos haabløse Kamp. Efter Slaget ved *Cannæ* havde man ved Lov forbudt Roms Damer at eje Guldsmykker udover en vis Vægt, at bære purpurbræmmede Kjortler og at køre i Vogn i Roms Gader. Loven bestod en Snes Aar, men saa snart Farens Tid var ovre, blev den atter og atter overtraadt. Til sidst foreslog Almuetribunerne, at den skulde afskaffes. Paa Afstemningsdagen strømmede Kvinderne i skarevis til Mødepladsen; hvor Mændene kom frem, mødte de Kvinder, som bad og tiggede dem om endelig at stemme for Afskaffelsen. To Tribuner, der vilde nedlægge et Veto, blev holdt indespærret i deres Huse af de vrede Damer. Kun Cato holdt Stand. Han buldrede løs saa stærkt som nogensinde. „Kvindernes Pryd," sagde han i Folkeforsamlingen, „er ikke Guld, Juveler og purpurbræmmede Kjortler; det er Blufærdighed, Kærlighed til Mand og Børn, Lydighed, Beskedenhed." Strængt formanende henvendte han sig til Damerne: „Hvad er det for en Galskab at rende op og nedad Gaderne og give Jer i Lag med Mænd, I ikke kender? Kunde I ikke vende Jer med Jeres Klage til Jeres egne Mænd, hjemme hos Jer selv?" „Eller er I maaske mindre elskværdige hjemme end ude, mindre mod Jeres egne Mænd end mod andre?" „Det er smukke Grunde, der er til disse Kvindespektakler: „Jeg vil have Guld og Purpur; jeg vil prale og glimre; jeg vil lade mig køre gennem Byen, naar jeg har Lyst til det, for Næsen af Lovgiverne, saa Snavset kan sprøjte op om de Taaber, jeg har narret til at stemme for mig." Og han advarer indtrængende Mændene: „I har ikke forstaaet at holde Jeres Hustruer i Tømme; nu ryster

og bæver I for dem. Vogt Jer, der er en Ø, hvor Kvinderne har slaaet sig sammen og udryddet alt Mandkøn; desværre har jeg glemt, hvad den Ø hedder." „Hvis I, romerske Borgere, giver denne voldsomme Kvindenatur frie Tøjler, dette utæmmelige Dyr, saa bild Jer ikke ind, at I nogensinde faar dem til at standse igen." Derpaa angreb han som sædvanlig Scipio Africanus, klagede over de ugudelige Tider og den græske Fordærvelse o. s. v. Men det hjalp ikke. Afstemningen var offentlig; Kvinderne saa til, mens Mændene stemte, og Loven blev afskaffet.

Til Modsætningerne mellem Rig og Fattig, mellem Grækervenner og Grækerfjender indenfor det romerske Borgerskab, kom en voksende Misfornøjelse blandt *Forbundsfællerne* i Italien. De vilde have Del i Frugterne af det Verdensherredømme, de havde været med til at grundlægge med deres Vaaben; de vilde have romersk Borgerret. Og ikke mindre var Uviljen i *Provinserne,* der ofte udpintes med stor Glubskhed af de romerske Statholdere. Paa alle Omraader mærkedes det, at den romerske Forfatning, der var skabt for en By og dens Omegn, ikke passede til det store Verdensrige. Derfor saa mange kun med Bekymring Rigets Vækst. Det var ikke blot Cato, der ængstedes for, at Rom skulde komme til at savne stærke Fjender, Scipionerne frygtede ikke mindre, at det skulde faa for meget at herske over; fra gammel Tid havde det været Skik at bede Guderne udvide Roms Magt, nu bad den yngre Scipio dem kun bevare den Magt, det havde. Det var i Tiden efter den anden puniske Krig, alle disse Vanskeligheder traadte klart frem, men først to Menneskealdre senere blev de saa store, at det kom til voldsomme Brydninger.

„Forbundsfællerne" i Italien.

Provinserne.

Roms Forfatning passer ikke for det store Rige.

Kampen mellem Aristokrati og Demokrati 133—45.

Graccherne.

Graccherne 133—121. De fleste af Roms Stormænd var tilfredse med de bestaaende Tilstande; disse var jo til Gavn for dem selv, og de forstod ikke Farerne derved. Men andre saa disse og prøvede ved Smaareformer at bøde lidt paa den uheldige Udvikling. Dette gælder især Scipionerne. Det blev da ogsaa to Mænd, som stod denne Slægt nær, der første Gang gjorde alvorlige Forsøg paa i Spidsen for de brede Folkelag at gennemtvinge radikale Reformer. Det var Brødrene *Tiberius* og *Gajus Gracchus*.

Saa snart den ældste af Brødrene, *Tiberius,* blev gammel

nok, lod han sig vælge til Folketribun og traadte frem som Reformator. Hans første Opgave blev at genskabe en fri, nogenlunde velstillet Bondestand. For at opnaa dette, foreslog han, at ingen maatte have mere end 250 Td. Land af Statens Jord. Resten skulde uddeles til de Fattige. Staten havde ved Erobringen af Italien faaet store Jordegodser rundt om paa Halvøen; noget var uddelt i Smaalodder, men mere og mere var blevet overladt til Senatorerne; de betalte kun en lille Afgift og havde nu vænnet sig til at anse det for deres eget. Det var da intet Under, at Senatorernes store Flertal vendte sig i Forbitrelse mod Gracchus, selv om nogle af Aristokratiets bedste Mænd fulgte ham til Reformforsøgene. Alligevel førte Gracchus Loven igennem. Men skulde han fortsætte, da maatte han være Tribun det følgende Aar igen; dette stred mod Loven; alligevel søgte han Genvalg. Men da Valgdagen kom, styrtede de vrede Senatorer løs paa hans Tilhængere; de fattige Borgere veg sky til Side for de fornemme Herrer, og Gracchus og en stor Del af hans Meningsfæller blev dræbt. Loven gjaldt jo imidlertid alligevel, og Aristokratiet blev nødt til at finde sig i, at Gracchus' Venner i de følgende Aar førte den igennem med stor Energi; det antages, at omtrent 10,000 Borgere paa denne Maade fik Jord, saa det blev en virkelig storstilet Reform. Desuden indførtes nu hemmelig Afstemning i Folkeforsamlingerne, og det blev tilladt Tribuner at tage mod Genvalg.

Tiberius Gracchus 133.

Fri Bondestand.

Agerloven.

Tiberius Gracchus dræbes.

Agerloven gennemføres.

Hemmelig Afstemning. Genvalg af Tribuner tillades.

Det varede ikke længe, før Tiberius' yngre Broder *Gajus* med endnu større Energi traadte i hans Spor. Han var en ypperlig Taler, der ret forstod at rive Folk med. Han vilde have Hævn for Broderen, og han vilde selv have Magten for at styre til Folkets Gavn. Tre Aar i Træk valgtes han til Tribun. Paa alle Maader søgte han at bryde Senatsadelens Magt. For at sikre sig de romerske Folkemasser satte han igennem, at enhver romersk Borger, der ønskede det, skulde have udleveret en vis Mængde Korn til meget lav Pris. Dernæst søgte han at dele Modstanderne ved at vinde Ridderne; hidtil havde det været saaledes, at Dommerne udtoges blandt Senatorerne, og dette havde faaet forøget Betydning, da det var begyndt at blive almindeligt, at de kriminelle Sager, der før havde været paadømt af Folkeforsamlingerne, afgjordes af Dommere, udtagne af Prætoren; Gajus fik nu vedtaget, at alle Dommere fremtidig

Gajus Gracchus 123—21.

Kornuddeling.

Ridderne Dommere.

skulde tages blandt Ridderne, ikke blandt Senatorerne. Da der
Kolonier. ikke var megen Jord tilbage at uddele i Egnen omkring Rom, udsendte han Borgerkolonier til fjernere Dele af Italien og til Provinserne, og endelig foreslog han, at alle Latinere skulde
Forbundsfællerne. have romersk Borgerret, og at der skulde gives de andre Forbundsfæller Haab om siden at faa det samme.

Hos de fleste Senatorer blev Vreden over Gracchus' Optræden større for hver Dag, der gik. Længe maatte de nøjes med at knurre, men da han begyndte at tage sig af Forbundsfællerne, var Modstandernes Tid inde. De forklarede nu de fattige Borgere, at dette vilde blive den rene Ødelæggelse netop for dem. „Tror I," sagde en af Senatorerne ved en Forhandling herom, „hvis I nu giver Latinerne Borgerret, at I ogsaa i Fremtiden kan faa de Pladser ved Folkeforsamlingerne, som I nu har her lige overfor mig, eller at I vil faa Plads ved Festerne og de andre Forlystelser? Forstaar I ikke, at de vil komme til at optage hver Plads for Eder?" Gracchus' Forslag blev forkastet,
Aristokraterne byder over. og snart lykkedes det Senatorerne at drage de fattige Borgere helt fra ham; de bød over med Lovforslag, der syntes at byde Fattigfolk endnu større Fordel end Gracchus' Love, og da Stemningen var tilstrækkelig forberedt, greb man til Vaaben mod ham; det kom til et blodigt Sammenstød, hvor Gracchus og mange af hans Tilhængere blev dræbt, Aar 121.

For anden Gang havde Aristokratiet sejret ved Vold. Men Gracchernes Parti overlevede Nederlagene, og der bestod fra
Demokratisk Oppositionsparti. nu af et demokratisk Oppositionsparti, som i to Menneskealdre kæmpede mod Aristokratiets Herredømme, indtil Cæsar førte det demokratiske Parti til Sejr.

Indre og ydre Kampe 121—78. Marius og Sulla. Den sejrende Senatsadel lod Kornlovene og Dommerlovene bestaa af Frygt for, at Mængden i Rom og Ridderne i Forening skulde vende sig mod Senatet. Derimod opgav man Forsøgene paa at
Godserne volkser atter. skabe en selvstændig Bondestand; Godserne voksede atter og dreves stedse mere ved Slaver. Og Forbundsfællerne, der beholdt deres gamle Stilling, var end mere misfornøjede nu, da de havde fattet Haab om Forbedring. Dertil kom ydre Vanskeligheder. Først kom det til en Krig i Nordafrika med Numiderkongen *Jugurtha,*
Jugurtha overvindes 106. der var Roms Vassal, men ikke bøjede sig for dets Bud. Det varede flere Aar, før Jugurtha bukkede under,

Aar 106. To Mænd, der senere blev hinandens bitre Modstandere, grundlagde i denne Krig deres Ry. Den ene var *Marius,* *Marius og Sulla.*
en Mand af Bondeæt, der lidt efter lidt havde tjent sig op til Konsul; den anden var *Sulla,* en ung Adelsmand, der snart skulde blive Adelens selvskrevne Fører.

Før Krigen i Afrika var endt, begyndte en anden langt farligere mod Nord. Allerede i Gracchernes Tid havde Romerne erobret det sydøstlige Frankrig, men kort efter tørnede de her sammen med *Germanerne*. Denne Folkerace beboede ved den- *Germanerne.*
ne Tid Landene Øst for Rhinen og Nord for Donau. Nu brød to Stammer, der rimeligvis begge var germanske: *Cimbrerne* og *Cimbrer og Teutoner.*
Teutonerne, ind i Gallien og Norditalien, og disse vilde Skarer af store stærke Mænd, der angreb under skingrende Hyl med uvant Voldsomhed, forfærdede Romerne og slog dem Gang efter Gang.

Til sidst overdrog Romerne Marius Anførselen mod disse *Marius faar Anførselen.*
farlige Fjender; paa Trods af alle Regler valgtes han Aar efter Aar til Konsul. Marius omskabte Hæren; han optog selv de fattigste Proletarer i den, og han lod dem lønne, saa de kunde blive ved at være Soldater i flere Aar; den almindelige Udskrivning af Borgere indskrænkede han derimod; Hæren begyndte at blive en *hvervet* Hær af Mænd, for hvem Soldatergerningen *Marius begynder Overgangen til en staaende, hvervet Hær.*
var et Levebrød, og som følte sig mere knyttede til Feltherren end til den lovlige Regering. Fra nu af fik nogle enkelte dygtige Feltherrer en hurtig voksende Magt i Staden. Men foreløbig opfyldte denne Hær sin Bestemmelse. Marius slog først *Teutoner-* *Teutonerne besejres 102, Cimbrerne 101.*
ne i Sydfrankrig 102, og Aaret derefter overvandt han *Cimbrer-* *ne* i Norditalien. I Rom var Glæden saa stor, at man ærede Marius med Navnet „Roms tredje Stifter".

Marius syntes nu almægtig; Folkepartiet samledes om ham, *Marius i Spidsen for Demokratiet.*
og ingen vovede at trodse den berømte Sejrherre. Men saa dygtig en Feltherre Marius var, saa uduelig var han som Politiker, og der var blandt hans Partifæller urolige Hoveder, som han aldeles ikke kunde holde i Tømme; han kom da snart i Strid med sit eget Parti og rejste ærgerlig bort fra det hele, hvorpaa Senatet igen fik Magten.

Men nu rejste *Forbundsfællerne* sig til Opstand Aar 90 før *Forbundsfællerne Aar 90.*
Kr. Frafaldet fra Rom blev almindeligt, og snart følte Forbundsfællerne sig stærke nok til at danne en helt ny Stat, som de ud-

fordrende gav Navnet „*Italia*". Romerne viste som altid i Modgangens Dage den største Energi og Udholdenhed. Under Anførsel af Marius og Sulla optog de Krigen med de overtallige Modstandere; det gik en Tidlang op og ned, men saa besluttede Romerne at dele disse Modstandere, som de ikke kunde slaa samlede; de lovede alle, der inden en vis Frist nedlagde Vaabnene, romersk Borgerret. Den ene Stamme efter den anden tog mod dette Tilbud, og Forbundsfællekrigens Resultat blev da, at næsten alle frie Mænd i Italien helt op til Po blev romerske Borgere. Kun et Par Stammer, hvoriblandt Samniterne, fortsatte Kampen; de vilde have Hævn over Romerne, ikke Sammensmeltning med dem. Og endnu før Krigen med dem var til Ende, udbrød Aar 88 en faretruende Krig i Østen. Kongeriget *Pontos* ovre ved Sortehavet fik i *Mithridates* en erobrelysten, baade snu og tapper Konge. Han erobrede først det ene efter det andet af de omliggende Smaariger uden at bekymre sig om, at det var romerske Vassalstater; derefter gik han til Lilleasien, hvor han tog Magten og lod de derboende Romere myrde i Tusindvis, og endelig sendte han sin Hær til Balkanhalvøen, hvis Stater saa godt som uden Modstand sluttede sig til ham. Før Kampen i Italien endnu var endt, syntes da hele det romerske Rige i Østen pludselig at styrte sammen. Men ogsaa denne Fare viste Romerne sig voksne, skønt Borgerkrig føjede sig til de ydre Ulykker. Sulla, der det Aar var Konsul, drog af Sted med en Hær for at genrejse Herredømmet i Øst, men Marius mente, at denne store Opgave rettelig tilkom ham, og saa snart Sulla var borte fra Byen, fik han Folket til at vedtage, at Sulla skulde tilbagekaldes og Kommandoen overdrages Marius. Men Sulla bøjede sig ikke for Folkets Beslutning; han gik mod Rom, og den *første Borgerkrig* brød ud (88—82). Marius flygtede uden Modstand, og Sulla kunde nu uforstyrret føre sin Hær mod Øst. Men da han var borte, vendte Marius tilbage; han og hans Tilhængere herskede i den følgende Tid i Rom i Demokratiets Navn; men de gennemførte ingen Reformer; de benyttede kun Magten til blodige Forfølgelser af deres Modstandere, og Marius selv døde snart. Imens førte Sulla sejrrig Krigen mod Mithridates, og Aar 84 maatte denne dybt skuffet slutte Fred og opgive alt undtagen Pontos; Romervælden var genrejst. Derpaa ilede Sulla hjem med sine Tropper for at

Samniterne fortsætter Kampen.

Krigen med Mithridat Aar 88—84.

Den første Borgerkrig 88—82.

Sulla i Asien.

Marius i Rom.

Marius' Død.

Mithridat slutter Fred Aar 84.

gøre op med Demokratiet. Hans Modstandere forenede sig med Samniterne, men de blev alligevel slaaet, og Aar 82 var Sulla ubestridt Herre i Rom. Han lod sig udnævne til *Diktator* paa ubegrænset Tid og tog med koldblodig Haardhed Hævn over det besejrede Demokrati. Der blev offentlig opslaaet lange *Proscriptionslister* over fredløse Borgere, som det var enhvers Ret, ja næsten Pligt at dræbe, og Tusinder dræbtes virkelig. Dernæst søgte Sulla at skabe et sikkert Grundlag for Senatsadelens Magt; han fratog Tribunerne Retten til at foreslaa Love og gav Senatorerne Domsretten tilbage. Selv brød han sig dog ikke om Magten; han foretrak i Fred at nyde Privatlivets Behageligheder; Aar 79 nedlagde han Diktaturet, og Aaret derefter døde han.

Sulla Diktator.

Proscriptionslister.

Senatsvælden genrejses.

79 trækker Sulla sig tilbage, dør 78.

Pompejus og Cæsar 78—45. Om Tiden efter Sullas Død ved vi langt bedre Besked end om den foregaaende. Der er opbevaret adskillige historiske Værker og talrige Breve fra disse Aar, nogle endda skrevne af Mænd, der spillede en Hovedrolle i Tidens Begivenheder. Men det er en urolig Tid med Borgerkrige og Revolutioner, omtrent som den engelske Revolutionstid i Cromwells Dage og den franske efter 1789.

Kildernes Mængde.

Revolutionstid.

Sullas Forsøg paa at genrejse Aristokratiets Magt mislykkedes; Folkemasserne i Rom lod sig ikke igen bøje ind under Senatet, og indenfor Adelen selv var der Splid; nogle vilde fortsætte i Sullas Spor, andre ønskede at blive Gracchernes Arvtagere som Folkets Førere. Og i de hvervede Hære var der skabt en ny Magt, som snart en, snart en anden Feltherre kunde benytte til at tilrive sig Magten.

Fortsat Uro.

Fire Mænd fik i disse Aar en bestemmende Indflydelse: Pompejus, Crassus, Cicero og Cæsar.

Pompejus var af rig Slægt og havde vundet Hærførerry allerede i Sullas Tid. Han var nærmest Aristokratiets Mand, men han drømte stadig om at naa den samme Magtstilling, som Sulla havde haft; derfor brød han af og til med Adelen og søgte Demokratiets Støtte; men lovlydig, som han var, veg han altid tilbage for at gøre sig til Herre med Magt. Han var ingen betydelig Politiker, og han var meget stolt af sit Feltherrery og optraadte med en klodset Værdighed, der stødte mange fra ham. *Crassus* var et Forretningsgeni, og han tjente sig en Formue, som endnu ingen Romer havde haft. Skønt hans politiske Indsigt ikke var stor, vilde han benytte sine Rigdomme til at skaffe sig Magten i Staten; han tog Politik rent

Pompejus.

Crassus.

forretningsmæssig og var rede til at arbejde sammen med det Parti, der bød ham de bedste Udsigter. *Marcus Tullius Cicero* var en „ny Mand" af Ridderslægt; det var hans sjældne Veltalenhed, der gav ham politisk Magt; sit Ry vandt han allerede som ganske ung ved et ligesaa dristigt som veltalende Angreb paa en af Sullas Yndlinge; saa tit han stillede sig til et Embede, valgtes han med stort Flertal, og han naaede usædvanlig hurtig op ad Embedsstigen, helt op til Konsulatet. Hans Ærgerrighed gik ikke saa vidt som de andres; han drømte ikke om Eneherredømmet; han var tilfreds med at være det herskende Partis Fører; fra først af regnedes han til Demokratiet, men lidt efter lidt gled han over til Aristokratiet; han var af Natur en Ordenens Talsmand og en maadeholden Mand, et nøje Udtryk for den velhavende sindige Middelstand, der vilde have Fred i Stedet for alle de oprivende Stridigheder. Der var som Regel noget vankelmodigt over ham; han holdt ikke af at tage nogen Beslutning; men naar Nøden krævede det, kunde han dog handle med megen Energi.

Cicero.

Cæsar

Op over alle de andre rager *Gajus Julius Cæsar*. Han hørte til en af de gamle fornemme Slægter, men tog Demokratiets Parti; hans Tante var gift med Marius, og selv ægtede han en anden Folkeførers Datter. Allerede som ganske ung drømte han om som Demokratiets Fører at blive Herre i Rom. Men foreløbig var Tiderne ikke til det; Cæsars Ungdom gik hen i et Virvar af kostbare Fornøjelser, og han stiftede i disse Aar en svimlende Gæld. Sulla anede dog, hvor farlig han kunde blive; han bød ham skilles fra sin Hustru men fik et koldblodigt Nej; Sulla truede ham med Døden, men da det ikke hjalp, tilgav han ham paa Vennernes Forbøn. Cæsar søgte derpaa Sikkerhed i Grækenland, hvor han hurtig vandt et grundigt Kendskab til den græske Kultur. Efter Sullas Død vendte han tilbage; han genoptog sit muntre, ødsle Liv, men i al Stilhed blev han efterhaanden Folkepartiets virkelige Leder. Han besad en sjælden Evne til at vinde Mennesker, og under hans Førerskab genrejstes inden længe det stærkt medtagne Parti.

Pompejus var den af de fire Mænd, der først fik Magt. Ovre i Spanien havde en af Sullas Modstandere, den tapre, vennesæle *Sertorius*, skabt et lille selvstændigt Rige, og de romerske Feltherrer, der sendtes mod ham, blev alle slaaede.

Pompejus i Spanien.

Til sidst drog Pompejus derover, og da Sertorius var dræbt af en af sine Underførere, sejrede han let. Da han med sine Tropper vendte tilbage til Italien, var alt i Opløsning derovre. *Slaverne* havde gjort Oprør (73—71). Det var efterhaanden blevet en af Romernes kæreste Fornøjelser at overvære blodige Kampe mellem Mennesker og Dyr, og stærke Slaver, *Gladiatorerne*, opdroges paa Fægteskoler til disse Forlystelseskampe; fra en saadan Skole flygtede nu en lille Gladiatorflok, anført af *Spartacus*, og det lykkedes dem at rejse Syditaliens Slaver i Tusindvis. Slaverne ude paa Landet havde det altid haardt, de behandledes og bevogtedes næsten som Forbrydere; det var da intet Under, at de var rede til Oprør, saa snart en Lejlighed bød sig. Paa Sicilien havde der i den foregaaende Tid flere Gange været blodige Slaveopstande; nu brød det løs i selve Italien. Spartacus forstod at holde Orden paa de halvvilde Skarer, og han viste sig som en ypperlig Feltherre; Romerne maatte lide den Tort at blive slaaet den ene Gang efter den anden af deres Slaver. Til sidst samlede dog *Crassus* en stor Hær og besejrede Slavehæren; Pompejus kom lige tidsnok tilbage til at tage Del i Forfølgelsen; Straffen var grusom; det fortælles, at 6000 Slaver blev kortfæstet langs Vejen fra Capua til Rom.

Slaveopstanden 73—71.

Spartacus.

De to sejrende Feltherrer stod nu med hver sin Hær udenfor Rom. De krævede rig Løn baade for sig selv og deres Soldater, men Senatet følte sig stærkt nok til at sige Nej. Saa vendte de sig til Demokraterne og genoprettede sammen med disse saa nogenlunde Forfatningen fra før Sullas Tid. Men nye ydre Opgaver ventede dem. Først fik Pompejus det Hverv at gøre Ende paa det *Sørøveruvæsen*, der længe havde lammet Handelen paa Middelhavet; han lod bygge en stor Flaade og foranstaltede en systematisk Jagt paa Sørøverne; der blev fra nu af nogenlunde Ro paa Havet. Imidlertid havde *Mithridat* igen angrebet Romerne, denne Gang i Forbund med sin Svigersøn *Tigranes*, der just havde erobret hele Syrien fra Selevkiderne. De romerske Feltherrer derovre sejrede, men Krigen trak dog ud. Da tog Pompejus Anførselen, efter at Sørøverkampen var til Ende. Mithridat omkom, og hans Rige blev en romersk Provins, medens Tigranes fik Lov til at beholde Armenien. Syrien blev nu lagt under Rom, og ogsaa Palæstina, der en Tidlang havde været uafhængigt under den krigerske Makkabæerslægts Herredømme, erobrede Pompejus efter en haard Kamp om Jerusalem.

Pompejus og Crassus sammen med Demokratiet.

Pompejus tilintetgør Sørøverne.

Pompejus i Asien.

Syrien og Palæstina.

Medens Pompejus saaledes skaffede Romerriget en stor og værdifuld Udvidelse mod Øst, truedes Forfatningen i Rom af den mest revolutionære Bevægelse, Byen endnu havde kendt. Dens Leder var *Catilina*. Han var et ypperligt Hoved, men en egoistisk Eventyrernatur. Støttet af det demokratiske

Catilina Aar 63.

Parti havde han et Par Gange søgt at blive Konsul, men forgæves, og i sin Forbitrelse besluttede han nu at gaa Sammensværgelsens Vej. Han samlede en Skare ligesindede om sig, mest letlevende, forgældede Adelsmænd, der havde alt at vinde, intet at tabe. Det var Planen at stikke Ild paa Rom for saa at tage Magten under Forvirringen; oppe i Etrurien skabtes en hel lille Hær dertil. Cicero var det Aar (63) Konsul; han fik *Cicero Taler.* Nys om Planerne og kaldte i en Række glimrende Taler Senat og Folkeforsamling til Værn for den lovlige Orden; mens alle sindige Borgere samledes om Cicero, flygtede Catilina til sin Hær i Etrurien; den blev slaaet, og han selv faldt.

Kort efter kom Pompejus hjem fra Sejren i Asien. Senatet modtog ham med stor Kølighed, men Følgen blev, at han vendte sig til Crassus og Cæsar, der nu i Forening var Demokratiets Førere. Aar 60 sluttede de tre Mænd sig sammen til det første *De første Triumvirat Aar 60.* *Triumvirat*. Det blev Cæsar, der blev dettes virkelige Leder. Cicero blev forvist til Balkanhalvøen, hvorfra han hjemsendte de ynkeligste Klagebreve til sine Venner og de ydmygste Bønner til Magthaverne.

Cæsar forstod, at skulde han for Alvor faa Magten, da maatte han vinde et Feltherrenavn som Pompejus' og skaffe sig en *Cæsar i Gallien.* hengiven Hær. Han lod sig derfor overdrage Statholderskabet i Gallien, d: Polandet og det sydøstlige Frankrig. Da han kom *Adels- og Præsteherredømme.* derop, var der stor Uro i den endnu uafhængige Del af Gallien. Landet var delt mellem talrige galliske Stammer, som styredes *Druiderne.* af rige Adelsmænd og mægtige Præster, *Druiderne;* det var Folk med en ikke helt ringe Kultur, men overmaade bevægelige, i stadig Uro. Kort efter Cæsars Ankomst førte Germanerkongen *Ariovist* talstærke Skarer over Rhinen ind i Gallien; *Cæsar slaar Germanerne.* men Cæsar vendte sig mod ham og slog ham; for at indgyde Germanerne en nyttig Skræk, slog han Bro over Rhinen og førte sine Tropper over Floden uden dog at vove sig længere ind i Germanernes vildsomme Land.

Cæsar optraadte fra nu af som Herre i hele Gallien. Mange af Gallerne sluttede sig frivillig til ham, men andre var stærkt *Tog til Britannien.* misfornøjede; disse havde stadig Tilhold hos deres Stammefrænder i Britannien, og for at skræmme Stammerne derovre bort fra al Indblanding gjorde Cæsar to Tog til Britannien. Alli- *Opstand i Gallien.* gevel kom det til en stor og farlig Opstand i Gallien. Men Romerne sejrede atter, og Cæsar vandt i de følgende Aar Gallerne ved klog og mild Behandling.

Cæsars Ry voksede i disse Aar hurtig. I sin Hær var han el- *Cæsars Ry.* sket som neppe nogen anden romersk Feltherre, og i Rom talte Folk med stigende Beundring om hans Bedrifter. Hans Sejre over de frygtede Galler og Germaner fordunklede ganske Pompejus' letkøbte Sejre i Asien.

Crassus var draget til Asien for at kæmpe med *Partherne,* som efter Rigets Udvidelse derovre var blevet stridbare Naboer, men han blev her slaaet og dræbt. Pompejus blev i Rom, *Crassus falder mod Partherne.* men kunde aldeles ikke holde Orden i Byen. Og lige saa lidt kunde Cicero, der havde faaet Lov at komme tilbage. Forvirringen blev for hver Dag større. De værste Eventyrere i begge *Forvirringen i Rom.* Partier samlede væbnede Bander, der ugenert sloges i Gaderne; baade Pompejus' og Senatets Anseelse sank stadig. Da besluttede til sidst de to Parter at sætte Ryg mod Ryg for at hjælpe hinanden at bringe Ro i Rom og hindre, at Magten tilfaldt Cæsar. De krævede af ham, at han skulde opløse sin Hær, me- *Pompejus og Senatspartiet mod Cæsar.* dens Pompejus samtidig nægtede at sende sin Hær hjem. Cæsar svarede med at gaa mod Rom med den Del af Hæren, han havde hos sig i Norditalien. „Guderne vil det, Fjenderne udfordrer os, Terningerne er kastede" sagde han, da han gik over *Den anden Borgerkrig 49—45.* Rubico. Den *anden Borgerkrig* (49—45) brød ud.

Det saa ud, som Cæsar handlede helt dumdristig. Den lovlige Regering var mod ham; hele Hæren og Flaaden, saa nær som Cæsars egne Legioner, lød Pompejus, og rige Pengemidler stod til dennes Raadighed. Men Cæsars Soldater var langt mere kampøvede end de andre, og han selv handlede hurtig og planmæssig, mens hans Modstandere grebes af Forvirring. Saa- *Pompejus flygter.* snart Pompejus hørte, at Cæsar drog i Ilmarsch mod Rom, flygtede han til Balkanhalvøen; han fulgtes af de fleste Senatorer; nogle af dem var personlige Tilhængere af ham, men de fleste var opfyldt af Iver for Senatsvælden, der for dem var eet med den gamle Frihed; Typen paa disse sidste, er den *yngre Cato,* der i den nye „vanslægtede" Tid stræbte at hævde den gamle Catos Idealer. Cæsar kunde da holde sit Indtog i Rom uden at møde nogen Modstand. Han førte derfra sin Hær til Spanien, hvor Pompejus havde sine bedste Tropper, og sejrede *Cæsar i Spanien.* ogsaa der. Imens havde Pompejus ovre paa Balkanhalvøen

samlet en meget talstærk Hær. Cæsar satte derover med en langt ringere Styrke; i Pompejus Lejr delte Senatorerne allerede Embederne for næste Aar mellem sig, sikre paa Sejren; men Cæsars Feltherregeni fik Bugt med alle Vanskeligheder,

Farsalos Aar 48. og Pompejus led et tilintetgørende Nederlag ved *Farsalos* Aar 48. Senatorerne spredtes til alle Sider, mange af Soldaterne gik over til Cæsar, og Pompejus selv flygtede til Ægypten. Her

Pompejus dræbes i Ægypten. blev han dræbt af Kong *Ptolemæus*. Denne laa i Strid med sin Søster *Kleopatra* om Magten, og han ventede nu at vinde Cæsar ved at dræbe hans Modstander. Men han tog fejl; Kleopatra var smuk og fint dannet; hun var et godt Hoved, lidenskabelig magtsyg og ganske uden Skrupler i Valget af sine Midler; hun viste hele sit Liv en sjælden Evne til at bøje Mænd ind

Cæsar hos Klopatra. under sin Vilje, og ogsaa med Cæsar lykkedes det; han blev forelsket i hende, gjorde hende til Enedronning og blev selv hos hende, skønt store Opgaver endnu ventede paa ham. Ptolemæus fik et Oprør i Stand, og Cæsar blev Maaneder igennem indespærret i et Kvarter af Alexandria under de største Farer. Men saa kom der Undsætning, og Ptolemæus bukkede under. Cæsar bragte derpaa Ro i Asien og vendte saa tilbage til Rom.

Cæsar sejrer i Afrika 46. Men imidlertid havde Senatspartiet samlet en Hær i Afrika og en anden i Spanien. Aar 46 blev den afrikanske Hær slaaet;

Cato dræber sig selv. efter Nederlaget dræbte Cato sig selv; han vilde ikke overleve Friheden. Dette gjorde et mægtigt Indtryk; det mylrede frem med Skrifter, som beundrende priste den tro Republikaner, der var død for sin Sag; Cæsar fandt sig deri og svarede selv med et bittert Stridsskrift mod denne Mand, der ikke havde villet tage mod den Naade, han saa rundhaandet bød overvundne

Pompejus' Sønner besejres 45. Modstandere. Aaret efter slog Cæsar i Spanien Pompejus' Sønner; det blev den haardeste af alle hans Kampe. „Hidtil kæmpede jeg for Sejren, denne Gang for Livet," skal han have sagt efter Slaget. Men Modstanden var dermed brudt.

Cæsars Styrelse.

Cæsar har altid været nævnt blandt Verdenshistoriens største Mænd, Side om Side med Mænd som Alexander den Store og Napoleon. Men hans Ry er ikke i samme Grad som deres et Krigerry. Han var Politiker, før han blev Soldat. Hans største Daad var ikke Galliens Erobring og ikke Sejrene

paa Valpladsen under Borgerkrigen. Langt mere betød det, at han lagde Grunden til den nye Statsordning, som bestod gennem Aarhundreder, og som skabte Romerriget dets lykkeligste Tid.

Cæsars Karakter. Cæsar var et Forstandsmenneske; der var Ro og Ligevægt i hans Sind; han kunde føle stærkt, men Forstanden tøjlede næsten altid hans Lidenskaber, og han handlede overlagt efter en gennemtænkt Plan. De sædvanlige moralske Regler bandt ham ikke, og som alle Romere kunde han være kold og ligegyldig mod besejrede Fremmede. Men oftest bestemtes hans Handlinger af en rent uvilkaarlig Godhed; han holdt af at gøre Mennesker glade, og han viste sig elskværdig mod alle; som Partifører havde han fængslet Folk til sig ved sin vindende Imødekommenhed, og han bevarede den som Enevoldshersker, da han ikke behøvede den. Hans Venner, Partifæller og Soldater hang med Beundring ved deres vennesæle Fører, og selv hans Modstandere maatte erkende, at han behandlede dem helt anderledes, end sejrende Romere plejede. Efter hans Sejr frygtede de en ny Proscription. Den kom ikke; Cæsar tilgav alle, der vilde have Tilgivelse; han søgte at knytte dem til sig, dels af Klogskab, dels fordi det var ham kærest saaledes; Cicero, der saa ofte havde været hans Modstander, og som selv nu opponerede saa smaat, behandlede han med udsøgt Høflighed; Cicero var blandt dem, der skrev til Catos Pris; Cæsar lod ham gøre det og optog Diskussionen med ham; ogsaa nu omgikkes han gerne den aandfulde Mand.

Det var som Demokratiets Fører, Cæsar havde vundet Magten, og var end Partiet forlængst i Forfald, saa glemte Cæsar dog ikke, at han var Gracchernes Arvtager. Men hans Herskertid blev kort; allerede Aar 44 blev han dræbt. Kun lidt over et Aar tilbragte han som Hersker i Rom og endda med Afbrydelser. Alligevel fik han Tid til Reformer, der antyder i hvilken Retning, han ønskede at styre.

Cæsar vil intet Militærstyre. Cæsar havde sejret ved Soldaternes Hjælp, men han tænkte ikke paa at skabe noget Militærstyre. Han bevarede delvis de gamle Forfatningsformer. Han selv blev Diktator paa Livstid, *Diktatormagt.* Konsul og Tribun. Senatets Magt indskrænkedes, det blev kun raadgivende, og der optoges mange nye Medlemmer af mindre fornemme Slægter. Folkeforsamlingerne vedblev at bestaa uændrede, men de fulgte altid Cæsars Ønsker.

Reformer i Rom. I *Rom* blev det Cæsars Opgave at skabe Ro og Orden. Han bragte ikke blot Ro i Øjeblikket, men han stræbte ogsaa at fjerne Kilden til den stadige Uro: den arbejdsløse Pøbel. 300,000

af Roms Borgere levede ved denne Tid af Kornuddelingerne og af at sælge deres Stemmer. Cæsar lod dem, der virkelig trængte til Kornuddelingen, indskrive paa ordnede Lister, og Resten skaffede han Arbejde ved sine store Byggeforetagender eller sendte dem som Kolonister til Egne, hvor der var Brug for deres Arbejde. Karthago og Korinth, de to Byer, der 100 Aar før var faldet som Ofre for romersk Havesyge og Haardhed, lod han genopstaa som romerske Kolonier.

Reformer i Italien.

Ude i *Italien* søgte han ligesom Graccherne at genrejse den frie Bondestand. Han inddrog Godser og uddelte Jord til sine gamle Soldater; for at hæmme Stordriften satte han bestemte Grænser for det Antal Slaver, Godsherrerne maatte holde; fattige Skyldneres Stilling søgte han at mildne ved Fallitregler, der ligner Nutidens. For at fremme det kommunale Selvstyre gav han fælles Regler for Styrelsen af alle Byer med romersk Borgerret.

Provinsernes nye Stilling.

Men den største Forvandling, Cæsars Styre bragte, blev *Provinsernes* nye Stilling. Hidtil var Provinserne blevet behandlet, som om de kun var til for Roms Skyld. De hurtig skiftende Statholdere og de romerske Forretningsmænd havde kappedes om at udplyndre dem. Cæsar derimod vilde, at Provinserne skulde styres saaledes, at deres Beboere kunde være tilfreds med Romernes Herredømme. Han gav en Mængde Provinsboere romersk Borgerret. Og først og fremmest passede han paa til Statholdere at indsætte retsindige Mænd, ligesom han indførte en nøje Kontrol med, at Rigets Love blev overholdt ogsaa i Provinsen.

Man forstaar bedst den store Betydning af denne Forandring, naar man tænker paa, hvorledes Provinsstyret havde været i den foregaaende Tid. Cicero gav i sin Ungdom en Skildring deraf i en Række Taler mod en af de værste blandt Statholderne. Det var

Verres paa Sicilien.

Verres, som var anklaget for sine Misgerninger som Statholder paa Sicilien. Han gjorde alt i Penge. Han paalagde efter Behag Siciliens Byer store Afgifter til ham selv; vovede de at klage, blev deres Embedsmænd piskede og Afgiften forhøjet; han solgte Embedsstillinger og bøjede Retten for Penge; Guld- og Sølvsmykker og Kunstværker tog han uden videre; Scipio havde i sin Tid ført de Gudebilleder, Karthaginienserne havde røvet paa Sicilien, tilbage til Øen; nu førte Verres dem til Rom for at stille dem op i sin Have; selv en romersk Borger, der kom ham paa tværs, lod han uden videre korsfæste. Da hans Embedstid var til Ende, var det, som om Krig og Pest havde hærget Øen; Indbyggertallet var faldet stærkt, store Strækninger laa udyrkede. Verres nævnes altid som den værste blandt Statholderne, men der er mange andre Eksempler paa vilkaarlig og grusom Adfærd.

Praktiske Reformer.

Ogsaa rent praktiske Fremskridt fandt Cæsar Tid til at gennemføre. Han lod slaa ordentlig Mønt, bragte Orden i Finanserne, byggede meget, lod Sumpe udtørre o. s. v. En ganske ejendommelig Forbedring var Kalenderreformen, hvorved han indførte *den julianske Kalender,* som holdt sig uændret i over 1600 Aar, og som kun lidt afviger fra den, vi nu har.

Kalenderen.

Romerne havde hidtil regnet med Maaneaar omtrent som Grækerne. Deres Aar var 355 Dage; nogle Maaneder havde 31 Dage, andre 29, en kun 28. Hvert andet Aar indføjedes en Skudmaaned paa 22 eller 23 Dage. Men Præsterne, der skulde holde Orden paa Kalenderen, gjorde det daarlig; undertiden glemte man Skudmaaneden. Nytaarsdag gik paa den Maade rundt fra en Aarstid til en anden. Cæsar fik nu en alexandrinsk Matematiker til at udarbejde en ny Kalender. Aaret blev 365 Dage, Januar, Marts, Maj, Juli, August, Oktober og December fik hver 31 Dage, April, Juni, September, November hver 30, Februar 28; hvert 4. Aar indskødes en Skuddag. Det sidste Aar før den ny Kalender maatte man give 445 Dage for at faa Orden i det.

Den aristokratiske Opposition.

Hvor dygtigt Cæsar end styrede, og hvor mildt han end behandlede de overvundne, lykkedes det ham dog ikke at forsone sine Modstandere. Nogle var opbragte over, at de ikke som før kunde udplyndre Riget til Fordel for sig selv, andre sørgede over, at Friheden var tabt og sværmede for Cato, „den sidste Republikaner". Det vrimlede med Smaaskrifter mod Cæsar, og i de Riges Selskaber talte man meget ondt om ham. Til sidst bredte det Rygte sig, at han vilde være Konge; han forberedte et Tog mod Partherne, og man fortalte, at han vilde lade sig krone, før han drog af Sted. Historikerne strides endnu om, enten dette var Tilfældet eller ikke; men sikkert er det, at det lykkedes at stifte en Sammensværgelse mod ham; to Mænd, han havde overøst med Velgerninger, *Cassius* og *Brutus* stod i Spidsen. I Senatsmødet den 15. Marts 44 styrtede de sammensvorne Senatorer sig pludselig over Cæsar; tillidsfuld som han var, havde han forsmaaet at omgive sig med en Livvagt, og han bar hverken Rustning eller Vaaben; alligevel prøvede han at værge sig; da opdagede han Brutus mellem Angriberne, brød ud i det smertefulde Udbrud: „Ogsaa du min Søn Brutus," hyl-

Cæsar myrdes 15. Marts 44.

lede sig i sin Toga, og lod modstandsløs Drabsmændene bore deres Dolke i ham. Han segnede om ved Foden af Pompejus' Statue. Senatorerne flygtede forfærdede, Folkeskarerne udenfor spredtes i Rædsel ved Budskabet om hans Død. Hans Lig blev liggende, til nogle af hans Slaver bragte det hjem til hans Hustru. Saaledes afbrødes Cæsars Gerning, endnu før han var 60 Aar gammel.

Roms Kulturstandpunkt i Republikens sidste Tid.

Republikens sidste Aarhundrede var en urolig, stærkt bevæget Tid med indre og med ydre Kampe. Dog fik ingen af disse Kampe nogen meget ødelæggende Karakter. Roms Magt voksede ustandselig i denne Tid; Tusinder og atter Tusinder strømmede rundt om fra Landene til den mægtige By, og større og større Rigdomme samledes her. Hele Livet fik et nyt, mere broget og mere storstilet Præg, især i Tiden efter Sulla. Byen, der var grim med snævre Gader og tarvelige Huse, begyndte saa smaat at skifte Udseende. Den ene Stormand efter den anden byggede sig et pragtfuldt Palads omgivet af store Haver, skønne offentlige Bygninger begyndte at rejse sig, og Pladserne smykkedes med Kunstværker.

Den græske Paavirkning.

Den græske Paavirkning, der var begyndt i andet Aarhundrede før Kristus, fortsattes. Der opstod Skoler, hvor Børnene ikke blot førtes ind i Hovedværkerne af den endnu beskedne romerske Litteratur, men ogsaa læste den græske Litteraturs Storværker. Rige Familjer holdt græske Filosofer, der satte baade Husherren og Husfruen ind i Filosofiens Grundsætninger. Bygningerne forvandledes efter græsk Mønster, de mange Kunstværker var aldeles overvejende græske, og ogsaa Omgangsformerne forfinedes under græsk Indflydelse. Men Romerne lærte af Grækerne uden at blive omskabt i deres Billede; den græske Kultur blev aldrig herskende Vest for Adriaterhavet paa samme Maade som i de hellenistiske Riger; der bevaredes en selvstændig romersk Kultur.

Religionen og Filosofien.

Den gamle religiøse Livsanskuelse forsvandt næsten helt indenfor de dannede Kredse. Mænd som Cæsar og Cicero troede ikke paa Statsreligionen. Ogsaa Ærbødigheden for den før saa almægtige Skik og Brug svandt hen. Dannede Romere hentede deres Livsopfattelse fra den græske Filosofi; nogle var ivrige Stoikere, andre Epikuræere, nogle tog lidt af det ene System og lidt af det andet. Cato var en principfast Stoiker. Cicero tog hos hver af de græske Skoler, hvad der tiltalte ham og dannede deraf sit eget System. Under de mange Kampe, hvor alle Regler brast, og Partierne tit foer grusomt frem mod hinanden, opstod der en større moralsk Løshed end sædvanlig. Hver tænkte først og fremmest paa at klare sig selv og benytte sig af Forvirringen til at blive rig og mægtig; en selvraadig Egenkærlighed blev usædvanlig fremtrædende. Ogsaa i Familjelivet

mærkedes denne Opløsning; det er Skilsmissernes Tid, hvor der tit og ofte berettes om ægteskabelige Stridigheder i de fornemme Familjer; dog nævnes der ogsaa talrige Eksempler paa, at Mand og Hustru stod sammen under de største Farer.

Litteraturen fik nu sin store Blomstringstid. Ciceros og Cæsars Tid regnes for Begyndelsen til *Guldalderen;* den kaldes sædvanlig den *ciceronianske* Tid. Denne Tids Litteratur er nøje knyttet til det politiske Liv; Litteraturens to største Navne er Cicero og Cæsar.

Den ciceronianske Tid.

Cicero.

Cicero var en Formens Mester. Det var ham, der først rigtig lærte Romerne at lægge Vægt paa et smukt afrundet Sprog, der kunde høres og læses med Behag. Hans Hovedværker er hans Taler i Senatet: Talen mod Verres, Talerne mod Catilina og siden en Række kraftige Angreb paa Antonius, der efter Demosthenes' Taler mod Filip af Makedonien kaldtes *„de filippiske Taler"*. Han skrev først Talerne *efter* at have holdt dem, og forbedrede dem ofte, saaledes som han bagefter syntes, at han burde have talt. Han har udgivet mere end 100 Taler, og et Halvthundrede af dem er bevaret. Ikke mindre værdifulde er de talrige *„Breve"* fra ham, der er bevaret. Der er private og politiske Breve mellem hinanden; der er Breve baade til Cæsar og Augustus; mange af dem er lange og indholdsrige, og i Brevene til Familje og Venner har han talt overmaade rent ud; Datidens Rom træder i disse Breve helt anderledes levende frem for os end i de historiske Værker.

Talerne.

Brevene.

Ogsaa samlede Afhandlinger om Politik og Filosofi har Cicero skrevet i stort Tal. I sine politiske Arbejder stræber han at vise, at Roms gamle Forfatning er en Mønsterforfatning, naar den blot overholdes. Han forstod ikke, at den ikke passede til de nye Tider. Hans filosofiske Skrifter er alle uselvstændige Efterligninger af de græske. Han troede ikke paa Statsreligionen, men saa i den et Middel til at styre Folket; derimod havde han en ubestemt Forestilling om en guddommelig Magt, der raadede over Verden.

Politiske og filosofiske Værker.

Cæsars Hovedværk.

Om Gallerkrigen.

Cæsars Hovedværk er en Skildring af Gallerkrigens Historie. Den giver udmærket Besked om, hvorledes de Mennesker var, han havde at kæmpe med: Galler, Briter og Germaner. Men først og fremmest var den lagt an paa, at Romerne ved at læse den, skulde faa et stærkt Indtryk af, hvor

store Bedrifter Cæsar havde udført, og hvor ædelt han havde handlet, og det lykkedes ham at skabe dette Indtryk uden derfor at forvanske den historiske Sandhed i de enkelte Beretninger.

Sallust. En anden dygtig Historiker var Cæsars Ven og Meningsfælle *Sallust*. Han skrev en ypperlig Bog om den jugurthinske Krig, hvor han agitatorisk fremhæver de aristokratiske Føreres Usselhed; ikke mindre berømt er hans Værk om Catilina, hvor han som god Demokrat undskylder Catilina og stræber at dække Cæsar, som blev beskyldt for at have staaet bag Revolutionsplanerne.

Kejserdømmet.

Striden om Magten 44—31.

13 Aars Forvirring blev Følgen af Cæsars Død. Senatspartiet hævede Hovedet igen med Cicero som Leder og Cassius og Brutus som Feltherrer. Som Cæsars Arvtagere traadte to *Antonius og Octavian.* Mænd frem: hans Ven *Marcus Antonius* og hans 18-aarige Søsterdattersøn og Adoptivsøn: *Octavian*. Antonius var tapper og energisk, men fremfusende. Octavian var trods sine unge Aar et Mønster paa beregnende Klogskab. Først forenedes Octavian og Senatspartiet mod Antonius, der havde taget Magten i Rom, støttet af Folkemasserne, men det varede ikke længe, før de to Arvinger efter Cæsar slog sig sammen mod hans gamle Fjender. Sammen med en af hans Hærførere *Det andet Triumvirat.* *Lepidus* dannede de det andet *Triumvirat*. De fik let Overtaget i Rom og tog blodig Hævn over Modstanderne; blandt de dræbte var Cicero. Imidlertid var Cassius og Brutus gaaet til de to Provinser, som Cæsar før sin Død havde bestemt for dem: Syrien og Makedonien, og havde der samlet en stor Hær. *Slaget ved Filippi 42. Riget deles.* Triumvirerne gik mod dem og slog dem ved *Filippi* Aar 42. Sejrherrerne delte derpaa Riget; Antonius fik alle Provinser Øst for Adriaterhavet, medens Octavian fik Vesten, saa nær som Afrika; dette tilfaldt Lepidus, der dog snart overlod det til Octavian. Men i de følgende Aar gik det tilbage for Antonius.

Ovre i Østen traf han Kleopatra, og ogsaa han blev forelsket i *Antonius og Kleopatra.* hende; han bøjede sig for alle hendes Luner, skænkede de Børn, han fik med hende, romerske Provinser og viste paa mange andre Maader en Adfærd, der nedbrød Romernes Respekt for ham. Derimod vandt Octavian større og større Hengivenhed i Vesten. En halv Snes Aar gik nogenlunde fredelig, men saa kom det til Kamp mellem de to Herskere. Mægtige Hære og Flaader rejstes paa begge Sider. Aar 31 stod det afgørende Slag. Det var tvertimod al romersk Sædvane et Søslag, ved *Actium*. Octavian, der kun daarlig forstod sig *Slaget ved Actium 31.* paa Krig, havde i sin Ven *Agrippa* en ypperlig Feltherre, men Antonius var ogsaa en dygtig Kriger; Kampen bølgede længe frem og tilbage; da flygtede pludselig Kleopatra med de ægyptiske Skibe, og saa snart Antonius saa det, fulgte han hende. Den største Del af hans Flaade gik nu over til Octavian, og Landhæren fulgte snart Eksemplet. Antonius og Kleopatra flygtede til Ægypten; men det følgende Aar drog Octavian der- *Antonius' og Kleopatras Død 30.* ned. Kleopatra svigtede Antonius, og denne tog sig selv af Dage. Den skønne rænkefulde Dronning haabede at vinde Octavian, som hun havde vundet de andre, men han behandlede hende med kølig Forsigtighed og tænkte kun paa at bevare hendes Liv for at føre hende i Triumf til Rom; for at undgaa denne Forsmædelse dræbte hun sig selv; det fortælles, at hun lod sig bide af Giftslanger. Ægypten, der hidtil havde været betragtet som et selvstændigt Kongerige, blev nu en Art Privatejendom for Octavian.

Cæsars Slægt 31 f. Kr.—69 e. Kr.

Kejser Augustus (31 f. Kr.—14 e. Kr.). Octavian var nu Eneherre i Rom, og han bevarede uanfægtet sin Magt i 45 Aar, lige til sin Død. Han regnes for det romerske Kejserdømmes Grundlægger. Men han skabte ikke et Fyrstendømme som de østerlandske. Han tog ikke Kongetitel, og han holdt ikke Hof. Tilsyneladende bestod den gamle Forfatning; Augustus roste sig selv af, at han havde genoprettet den, og han levede som en Privatmand; han vilde ikke være Statens Hersker, men dens første Borger. Alligevel bøjede alle sig for ham. Han blev Over- *Augustus' Embeder og Titler.* feltherre, *imperator* (deraf det franske *empereur*); i Rom fik

han en Livvagt paa nogle Tusinde Mand, *Prætorianerne,* til Sikkerhed mod Overfald og Gadeopløb. Han fik *Tribunmagt* og blev derved Folkets Beskytter og selv ukrænkelig. Ogsaa pontifex maximus blev han. Og alle disse Stillinger fik han paa Livstid. Desuden tog han selv Styrelsen af Rigets Finanser. Han kaldtes først *princeps,* den første i Senatet (deraf det franske *prince* og Ordet Prins); desuden brugtes Slægtens Familjenavn *Cæsar* baade om ham og de følgende Herskere (deraf Ordet Kejser); endelig fik han Ærestitlen *Augustus,* den gudbenaadede, og dette er blevet hans Navn i Historien.

Augustus ønskede ligesom Cæsar at tjene Folkets Interesser, men han vilde gøre det saa maadeholdent, at han alligevel kunde være gode Venner med Aristokratiet. Han prøvede ikke i større Stil at fortsætte de økonomiske Reformer til Smaafolks Gavn, som Cæsar havde begyndt. Han behandlede altid *Senatet* med dyb Ærbødighed, og han lod Senatorerne beholde baade Rigdomme og Ærestegn, ja han udvidede endog Senatets Magt paa Bekostning af Folkeforsamlingerne; fremtidig skulde ethvert Lovforslag drøftes i Senatet, før det kom til Folket. Ellers blev Folkeforsamlingerne ved at give Love og vælge Embedsmænd som i Republikens Dage; men Flertallet stemte altid, som Augustus vilde. Augustus styrede dels ved Hjælp af Embedsmænd af den gamle Art, udtagne af Senatet, dels ved Statholdere, han selv indsatte; Senatet valgte Statholderne i de indre Provinser, hvor Vanskelighederne var mindst, Augustus i Grænseprovinserne. Han fandt fortrinlige Hjælpere i sine „Venner", nogle fornemme Mænd, der stod ham nær; berømtest blandt dem er *Agrippa,* Sejrherren fra Actium, og *Mæcenas,* den rundhaandede Beskytter af Kunst og Videnskab; talrige Slaver og Frigivne hjalp desuden Kejseren med at gennemgaa de talløse Skrivelser rundt om fra Riget og svare paa dem.

Augustus deler Magten med Senatet.

Kejserprovinser og Senatsprovinser.

Kejserens Venner.

Slaver og Frigivne.

Augustus' Tid følte af Befolkningen som en lykkelig Guldalder. Efter lange Tiders Uro blev der Fred. Der kom Orden i Styrelsen baade i Rom, i Italien og i Provinserne; Statholderne kom under skarpt Tilsyn, og de blev nu i længere Tid i deres Embeder, saa de fik Tid til at sætte sig ind i Forholdene i deres Provins og fatte Interesse for denne; og Augustus selv rejste meget i Provinserne. Kejseren virkede ivrig til Fremme

Fred og Orden.

af Næringsvejene. I Rom skaffede han Folk Arbejde ved store Byggeforetagender, Byen blev sikret mod Tiberens Oversvømmelser, og der kom for første Gang et ordentligt Brandvæsen. Ude i Riget anlagdes talrige Havne, og der skabtes et Næt af ypperlige Landeveje.

Byggerier.

Brandvæsen.

Havne og Landeveje.

Augustus søgte ivrig at genoprette gammel romersk Sæd og Tankegang og gøre Ende paa den Opløsningstilstand, der var opstaaet under Borgerkrigen. Gennem Love og Formaninger stræbte han at vænne Folk til at tage Hensyn til Samfundets fælles Interesser og at bøje dem ind under dets Morallove. Det var i denne Tid en almindelig Klage, at Børnetallet i Senatorfamiljerne var meget ringe og aftagende; Augustus søgte at modvirke dette ved at give Senatorfamiljer med flere Børn forskellige Forrettigheder. Man har deraf undertiden sluttet, at der i Augustus's Tid i Romerriget foregik en Afbefolkningsbevægelse, som den, der findes mange Steder i Nutiden, især i Frankrig; men derom vides intet, og det er meget usandsynligt for de brede Folkelags Vedkommende; Augustus' Love herom gælder kun Rigmandsslægterne.

Morallove.

Augustus mente egentlig, at Romerriget var stort nok. Han ønskede ikke at gøre store Erobringer, men kun at afrunde Grænserne, saa de blev lette at forsvare. Han skabte en fast *staaende Hær* af hvervede Tropper. Landene op til Donau blev erobret, saa man i den store Flod fik en ypperlig Forsvarslinje, og af samme Grund prøvede man mod Vest at skyde Grænsen frem fra Rhinen til Elben. Men dette lykkedes ikke. De Germaner, der boede mellem Rhinen og Elben, blev vel først undertvungne; men en Snes Aar derefter, kort før Augustus' Død, rejste de sig igen. I Teutoburgerskoven omringede de germanske Masser under Anførsel af *Arminius* en romersk Hær paa en Snes Tusind Mand, anførte af *Varus,* og Romerhæren blev overvundet og hugget ned. Efterretningen vakte en overordentlig Bevægelse i Rom, omtrent som Cimbrer- og Teutonersejrene godt 100 Aar tidligere. „Varus giv mig mine Legioner tilbage", skal Augustus have udbrudt i dyb Fortvivlelse, og han trak nu Roms Tropper tilbage bag Rhinen. Mod Øst viste han samme Forsigtighed; han opgav Cæsars Erobringsplaner overfor Partherriget og nøjedes med at slutte en fredelig Overenskomst med dette.

Grænserne afrundes.

Teutoburgerslaget.

Augustus' Karakter.

Augustus havde begyndt sin Løbebane med megen Svig og havde i sin første Tid vist en koldblodig Haardhed overfor alle, der kom ham i Vejen, men han blev bedre som Kejser. Han satte ikke sit Maal saa højt, og han har ikke ejet sin Samtids Begejstring og Eftertidens Beundring i samme Grad som Cæsar. Men han forstod at bøje Mennesker ind under sin Vilje; som Kejser optraadte han mildt, ogsaa overfor Modstandere; og han havde en sjælden Evne til at bedømme, hvor meget det var muligt at sætte igennem. Den Statsordning, han grundlagde, kom til at staa gennem Aarhundreder og virke til Lykke for det store Riges Befolkning.

Før sin Død skildrede Augustus selv sit Liv og sin Gerning i en stor Indskrift. Punkt for Punkt gennemgaar han de Embeder, han har beklædt, de Bedrifter, han har udført, de Velgerninger, han har øvet mod Romerfolket, og de Æresbevisninger, hvormed dette har lønnet ham. Ordene falder knapt og klart, de er paa en Gang jævne og værdige. Og det er Sandheden, han fortæller. Man kan vanskelig tænke sig en stærkere Modsætning til de østerlandske Fyrsters fantastiske og opstyltede Pralerier i deres Indskrifter.

Under Augustus' Regering indtraf Kristi Fødsel.

Tiberius 14-37

Tiberius 14—37. Ved den Ordning, Augustus gennemførte, var der intet fastsat om, hvem der skulde være hans Efterfølger, ja det var end ikke udtrykkelig bestemt, at der skulde være en Efterfølger. Men alle betragtede dog dette som givet, og alle gik ud fra, at Augustus selv maatte bestemme, hvem der skulde følge ham. Det blev ham en vanskelig Opgave. Hans nærmeste og kæreste Slægtninge døde en efter en. Til sidst havde han intet andet Valg end at tage sin Stedsøn *Tiberius*, en mørk og tilbageholden Mand, som han aldrig rigtig syntes om. Han adopterede ham og udpegede ham derved til sin Arvtager, og i de sidste Aar overlod han ham en Del af Styrelsen. Senatet valgte ham, saasnart Augustus var død, til Kejser.

Folkeforsamlingerne mister deres Magt.

Tiberius fuldførte Kejserforfatningen. Han fratog Folkeforsamlingerne Magten til at give Love og vælge Embedsmænd; begge Dele blev overdraget Senatet, der tillige blev en Art Højesteret. Sin egen Magt sikrede han ved at samle alle Prætorianerne i en befæstet Lejr i Rom. Han tog sig med Omhu af Provinserne, satte mange almennyttige Foretagender i Gang og holdt god Orden i Pengeforholdene. Heller ikke han ønskede at udvide Riget. Da hans Brodersøn *Germanicus* paany førte de galliske Legioner frem til Teutoburgerskoven, bød han ham vende om.

Dygtigt Styre.

Tiberius forhadt.

Trods sin gode Styrelse kom Tiberius for Eftertiden til at staa som en af de værste Tyranner. Dette skyldes hans mørke Sind og den Haardhed, hvormed han i sine sidste Aar foer frem mod flere af de rigeste Familjer. Han var aldrig yndet af Folket; han holdt sig fornemt tilbage, og han foragtede de Fester, der var blevet Romerborgernes et og alt. Derimod var der en almindelig Begejstring for den tapre, vennesæle Germanicus. Da denne pludselig døde, troede mange, at det var Tiberius, der havde ryddet ham af Vejen. Overfor denne Uvilje blev Tiberius bestandig mere mistænksom. I hans sidste Aar fik Prætorianernes Chef, *Sejan*, stor Magt over ham netop ved at nære denne Mistænksomhed, men til sidst gik det op for Tiberius, at Sejan selv stræbte efter Tronen. Tiberius lod ham henrette, men hans Menneskeforagt og hans Mistro blev fra nu af helt sygelig. Overalt anede han Anslag mod sin Magt, og den ene Majestætsproces fulgte den anden; det blev en indbringende Levevej at optræde som Anklager i Majestætsprocesser, og mangen rig og fornem Romer kostede et uforsigtigt Ord Livet. Tiberius selv tog i sine sidste Aar Ophold paa den lille Ø Capri, og her døde han Aar 37.

Sejan.

Tiberius Efterfølger blev Germanicus' Søn *Caligula* (37—41). Han modtoges med store Forventninger, men disse blev skuffede; han endte hurtig i fuldstændig Storhedsvanvid. Hans Ødselhed var ganske vanvittig; for at skaffe Penge lod han den ene Rigmand efter den anden dræbe som Majestætsforbryder og tog hans Formue. Han lod bygge Templer, hvor han dyrkedes som Gud; Senatet viste han den største Haan. „Lad dem blot hade mig, naar de frygter mig", skal have været hans Mundheld. Efter 4 Aars Styre blev han myrdet.

Caligula 37-41

Da Senatorerne erfarede, at Caligula var dræbt, tænkte de paa at genoprette Republiken. Men Prætorianerne vilde ikke finde sig deri. De udraabte *Claudius* (41—54), en Broder til Germanicus, der var den eneste voksne Mand af Kejserslægten, til Kejser, og Senatet maatte derpaa godkende ham. Han havde hidtil været Genstand for megen Spot og Ringeagt; han var ubehjælpsom og frygtsom, men han viste som Kejser baade et humant Sindelag og ganske gode Evner. Han tog sig saaledes af Slaverne og søgte at sikre dem mod deres Herrers Vilkaarlighed. Udadtil handlede han med megen Kraft. Da Druiderne

Claudius 41-54.

Dygtig Regent.

i Britannien stadig prøvede at stifte Oprør i Gallien, sendte
Slengland erobres. han en Hær til Britannien, som erobrede den sydlige Del af England. Men overfor sine Omgivelser var han en svag Mand. Et Par Frigivne havde næsten hele Styrelsen i deres Hænder; de var Kejseren tro, og de var dygtige Styrere, men de modstod ikke Fristelsen til at skrabe mægtige Formuer sammen til sig selv. Værre var den store Indflydelse, hans lidet heldige Hustruer øvede. Den sidste af disse, *Agrippina,* var Caligulas Søster. Hendes Maal var at faa sin Søn af første Ægteskab, *Nero,* til Kejser, og for at sikre sig dette, gav hun til sidst Claudius Gift.

Nero 54-68. *Nero* (54—68) var kun 16 Aar, da han blev Herre over hele den civiliserede Verden. Hans Sind syntes fra først af mildt, og han var et hurtigt Hoved med megen kunstnerisk Interesse. Men Kejserstillingen ødelagde ham. Han blev lad; han havde jo andre til at gøre alt for sig. Han forsøgte sig baade som Digter, Sanger, Skuespiller og Taler. Paa intet Omraade satte han noget alvorligt ind, men alligevel blev han rost og smigret over al Maade.

I Neros første Aar gik alt godt. Hans Lærer, den berømte Filosof *Seneca,* gav hele Styrelsen en mild og menneskekærlig Karakter. Men for hvert Aar, der gik, tabte Seneca mere og mere sin Indflydelse paa Kejseren. Nero kastede sig ind i al Slags Udskejelser; hvert Indfald, han fik, skulde opfyldes. Moderen, som ikke havde faaet den Magt, hun havde ventet, og som lod ham høre ilde derfor, lod han dræbe. Majestætsprocesserne var talrige som under Caligula. Til sidst maatte ogsaa Seneca dø.

Branden i Rom 64. Men Roms Folkemasser syntes godt om Nero. Han gav Fester som ingen Kejser før ham. Aar 64 brændte en stor Del af Rom; i 7 Dage rasede Ilden i de snævre Gader med de mange Træbygninger. Nero byggede Byen op igen med en Pragt, der svarede til dens Stilling som Verdens Hovedstad. For sig selv byggede han et mægtigt Palads, „det gyldne Hus", omgivet af vidtstrakte Parker. Udenfor det rejstes en Statue for ham, 50 Alen høj. Rygtet fortalte, at Nero selv havde ladet Ilden paasætte for at have den Fornøjelse at se Byen brænde og at bygge den op igen efter sit eget Hoved, men dette Rygte er uden Grund. Et Par Aar derefter foretog han en

Slags Kunstnerrejse til Grækenland. Han deltog i Væddeløbskørslen ved de olympiske Lege, hvor han faldt af Vognen men fik Sejersprisen alligevel.

For hver Dag voksede Harmen blandt Rigets Stormænd, og den ene Feltherre efter den anden gjorde Opstand. Til sidst rejste ogsaa Prætorianerne sig; Nero flygtede, men blev indhentet og dræbte sig selv. „Hvilken Kunstner taber Verden ikke i mig", skal have været hans sidste Ord.

Trekejseraaret 68—69. Hidtil var Kejserværdigheden, uden at der var faste Regler derfor, gaaet i Arv i Cæsars Slægt; men Prætorianernes Vilje var mere og mere blevet den afgørende. Nu traadte Grænselegionerne frem og vilde bestemme, hvem Kejserstillingen skulde tilfalde. Hver Hærafdeling syntes, at dens Fører kunde være lige saa nær til Magten som enhver anden. I Løbet af et Aar (68—69) fik tre Feltherrer Kejsermagten hurtig efter hinanden. Efter 100 Aars Ro kæmpede store Hære igen paa Italiens Grund.

Vespasian og hans Sønner 69—96.

Vespasian 69—79. Det blev den fjerde af de stridende Feltherrer *Vespasian* (69—79), der bar Sejren hjem. Han havde i Neros sidste Tid kæmpet med *Jøderne.* *Jøderne.* Deres Land var kommet under Rom i Pompejus' Tid, men de havde aldrig rigtig kunnet finde sig i Fremmedherredømmet. Under Augustus havde Herodes den Store været Rom en tro Vassal og Jødefolket en dygtig men haard Hersker. Hans Slægt beholdt siden en Del af Landet, medens Resten blev overdraget til en romersk Statholder. Men der var stadig Misfornøjelse. Det ivrig religiøse *Farisæerparti* hidsede Folket til Had mod de fremmede Hedninger, og Farisæerne beholdt deres Indflydelse over Hovedmassen af Folket ogsaa efter *Kristi* Optræden i Tiberius' Tid og efter Stiftelsen af de første kristne Menigheder. Under Nero kom det til aabent Oprør, og Vespasian sendtes derover med en stærk Hær. Men før han naaede Jerusalem, kom Efterretningen om Neros Død. Han overdrog sin Søn *Titus* at kæmpe med Jøderne og drog selv med Hovedstyrken af Hæren til Italien. Her sejrede han og blev Kejser Aar 69.

Vespasian var en Mand af jævn Borgerslægt, en dygtig

Kraftig og klog Styrelse. Hærfører og en rolig og klog Styrer. Han behandlede Senatorerne som Ligemænd og standsede Majestætsprocesserne; Sparsommelighed afløste den meningsløse Ødslen med Statens Penge.

Jerusalem ødelægges Aar 70. Krigen mod Jøderne førtes under ham til Ende. Jerusalem forsvaredes med Fortvivlelsens Energi; men til sidst tog Titus Byen med Storm (Aar 70). Det smukke Tempel brændte mod hans Ønske; Romerne tog en blodig Hævn over de besejrede, og Byen blev ødelagt.

Titus 79—81. Ved Vespasians Død valgtes *Titus* (79—81) til hans Efterfølger. Han blev en af Roms mest afholdte og beundrede Kejsere. Det fortælles, at han, naar en Dag var gaaet, uden at han havde øvet nogen Velgerning, udbrød: „Denne Dag er gaaet tabt for mig." „Menneskeslægtens Lyst og Glæde" kaldte det taknemmelige Folk ham. Under ham indtraf *Vesuvs* store *Vesuvs Udbrud 79.* Udbrud (Aar 79). Byerne Pompeji, Herculanum og Stabiae begravedes under Aske og Lava, og Tusinder af Mennesker omkom. I det 19. Aarhundrede har man begyndt at udgrave de begravede Byer og har derved faaet et ypperligt Indblik i Forholdene i Datidens Provinsbyer. Efter Titan fulgte hans *Domitian 81—96.* Broder *Domitian* (81—96). Han var en dygtig Mand, der styrede godt og udvidede Riget ved Erobringen af *Nordengland erobres.* Nordengland. Men han var haard og mistænksom ligesom Tiberius, og Majestætsprocesserne begyndte igen. Til sidst blev han myrdet.

De gode Kejsere 96—180.

Nerva 96—98. Domitians Død kom uventet; der var ingen Arving til Magten, og Prætorianerne vidste ikke, hvem de skulde samles om. Senatet kunde da med uventet Frihed vælge den nye Kejser. Det benyttede sig deraf til at vælge den gamle Senator *Nerva* (96—98). Han herskede mildt og godt i to Aar. Før *Adoptionsmetoden.* sin Død adopterede han den Mand i Riget, der syntes ham den værdigste til at beklæde Kejsertronen. Dette Eksempel fulgtes af de følgende tre Kejsere, og paa denne Maade fik Rom et Aarhundrede igennem ypperlige Kejsere. Nerva havde ud-*Trajan 98-117.* kaaret *Trajan* (98—117), en Mand af spansk Slægt; med ham *Klog og human Styrelse.* naaede for første Gang en Mand fra Provinsen Kejserværdigheden. Han optraadte mildt og vindende overfor Senatet, men

drog dog mere og mere Styrelsen over til Kejseren. Han byggede talrige Pragtbygninger i Rom, anlagde Landeveje og byggede Broer ude i Provinserne. I de italienske Kommuner indførte han en storstilet Forsørgelse af fattige Børn; store Kapi- *Børneforsørgelse.* taler sattes fast som en Art offentlige Legater; Renten uddeltes i passende Portioner til de Børn, der trængte dertil; en Indskrift fra en lille norditaliensk By angiver, at ikke mindre end halvtredje hundrede Drenge og tredive Piger dér i Byen nød godt af denne Forsørgelse.

Men Trajan var samtidig en ivrig Kriger, opfyldt af Erobrertanker ligesom Cæsar. Han indtog efter haarde Kampe *Dakien erobres.* *Dakien*, Nutidens Rumænien, og dernæst angreb han *Partherne*, der bestandig søgte at tilintetgøre Romernes Overherredømme over Armenien; han gjorde Armenien til Provins, ja erobrede endog Mesopotamien, saa Grænsen førtes frem til *Mesopotamien erobres.* Tigris; men en ny Jødeopstand hindrede ham i at forfølge Sejren.

Trajan tog til Efterfølger sin Slægtning *Hadrian* (117—38). *Hadrian 117—38.* Denne var en stærk Modsætning til den rolige, praktisk anlagte Trajan. Han var en sværmerisk Ven af Litteratur og Kunst, og der var altid Uro over hans Sind; hans Stemninger skiftede hurtig, og overfor sine Omgivelser kunde han være meget mistænksom.

Hadrian vendte tilbage fra Trajans Erobrerplaner til Au- *Forsvarspolitik.* gustus' Forsvarspolitik; han sluttede Fred med Partherne og gav dem Landet Øst for Evfrat tilbage. Et nyt Jødeoprør dæmpedes efter meget haarde Kampe.

For Folkets Bevidsthed blev Hadrian Rejsekejseren. Han *Hadrians Rejser.* tilbragte en stor Del af sin Regering med Rejser fra Egn til Egn. Hvor han kom frem, besøgte han historisk mærkelige Bygninger og Byer, besaa Kunstværker, Naturskønheder o. s. v. Men overalt satte han sig desuden ind i Styrelsen, afhjalp Mangler og satte nyttige Byggeforetagender i Gang. Sær- *Athen.* lig gerne dvælede han i Filosofernes By, i Athen, hvor han lod anlægge en helt ny Bydel.

Kejserens Rejser formindskede Senatets Betydning; han kunde jo ikke forhandle med det som de Kejsere, der stadig opholdt sig i Rom. Som sine Hjælpere, sine *Ministre*, benyt- *Riddere som Ministre.*

tede han ikke som de tidligere Kejsere Frigivne og Slaver, men frie Mænd af Ridderklassen.

Antoninus Pius 138—61.

Hadrian adopterede *Antoninus* (138—161), en Mand af gallisk Slægt. Da Senatorerne ikke vilde erklære Hadrian for Gud, som det var Skik efter Kejsernes Død, tvang han dem til det. Han fik derfor Tilnavnet *Pius* (den fromme, pietetsfulde). Den nye Kejser var en stille og fredelig Mand; der var over hans Tid en idyllisk Ro i Modsætning til den rastløse Virksomhed under Hadrian.

Marcus Aurelius 161—180.

Den følgende Kejser *Marcus Aurelius* (161—180), var vokset op i filosofiske Studier, der havde opfyldt ham med den varmeste Iver for Menneskehedens Vel. Ogsaa som Kejser færdedes han helst mellem Videnskabsmænd; „Filosofen paa Kejsertronen" kaldtes han. Men de filosofiske Grublerier gjorde ham hverken svag eller upraktisk til Handling; han arbejdede baade med Kraft og med Myndighed for at føre sine humane Tanker ud i Livet til Gavn for Folket. Men udefra meldte sig allerede under ham de Farer, der siden skulde bringe Riget til Forfald. Partherne angreb med forøget Hæftighed; de blev grundig slaaet, men farligere blev Angrebene Nordfra. De germanske Stammer begyndte at slutte sig sammen til større Folk og blev derved farligere Modstandere. Just da Partherkrigen var til Ende, gik Germanerne over Donau; de vilde Skarer hærgede grusomt, hvor de kom frem, brændte Byer og bortførte Indbyggerne; helt ned i Norditalien naaede de. Da Marcus Aurelius fik Hæren samlet, var han dem overlegen, men først efter flere Aars Kampe bøjede de sig. Mange Krigsfanger blev bosat i de hærgede Egne som Fæstebønder. Endnu værre end disse Ulykker blev en hæftig Pestsygdom, der i Marcus Aurelius' sidste Tid bredte sig over det meste af Riget.

Filosofen paa Kejsertronen.

Human og virksom Styrelse.

Ydre Farer: Parther og Germaner.

Pesten.

Romersk Kultur i den første Kejsertid.

Romerriget. I det Aarhundrede mellem Graccherne og Augustus, da Roms gamle Forfatning styrtede sammen, saa det undertiden ud til, at Verdensherredømmet skulde falde med Forfatningen. Medens Roms bedste Feltherrer stredes med hinanden, og Senatorers og Soldaters Blod flød, truede farlige Fjender Riget. Men trods alt vedblev de romerske Legioner at sejre. Ja Romerne gik endog stadig erobrende frem. Baade Pompejus og Cæsar forlader

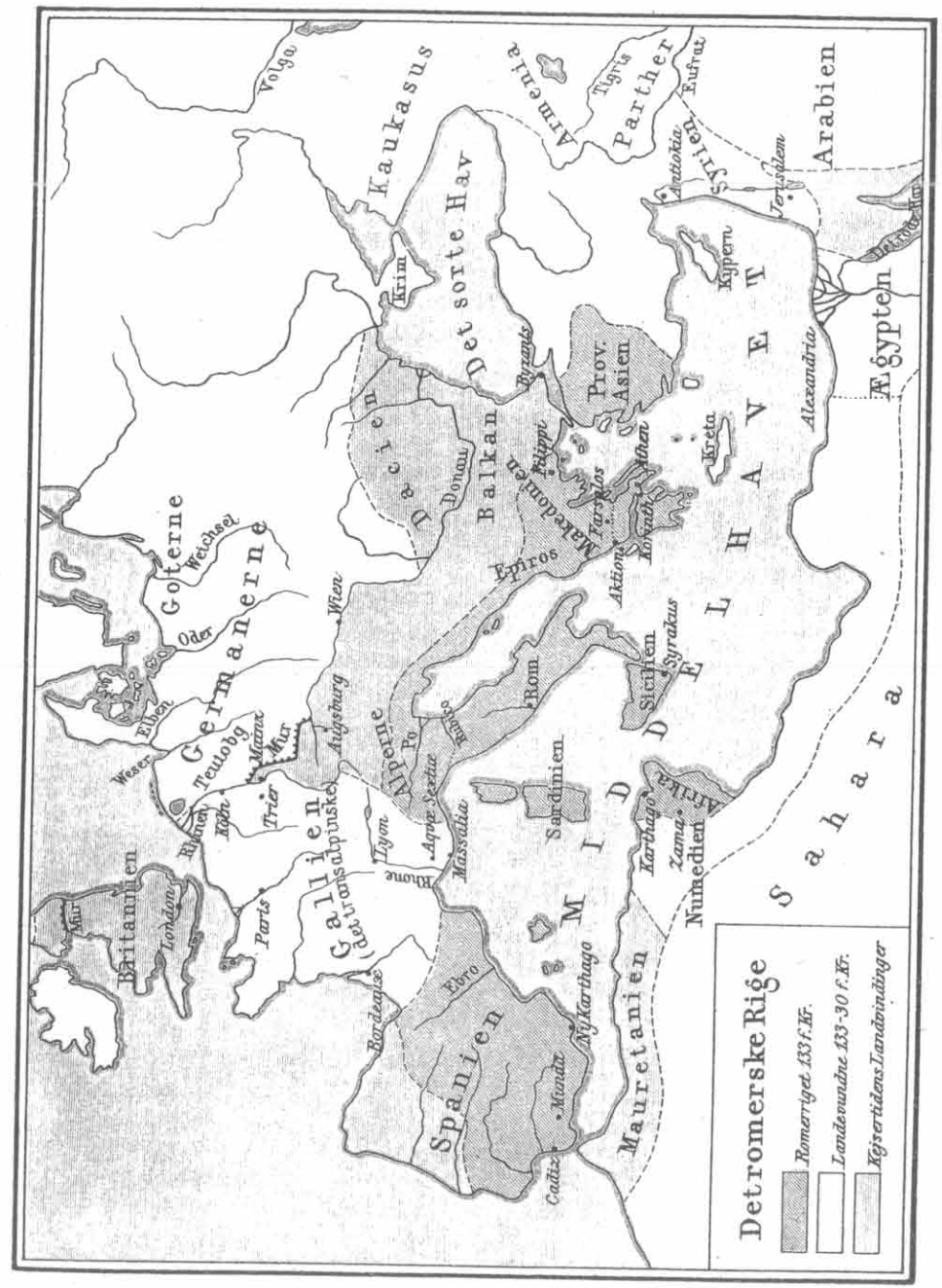

for nogle Aar den By, hvor det er deres Maal at vinde Herskermagten. Den ene skyder Rigets Grænser langt frem mod Øst, den anden lægger Gallien ind under det. Da der siden bliver Ro igen, fortsætter Kejserne Erobringerne. I andet Aarhundrede efter Kristus naar Riget sit største Omfang. Dets Grænse mod Øst er Evfrat, en Tid endog Tigris; i Vest naar det til Atlanterhavet; mod Nord danner Sortehavet, Donau, Rhinen, Forth og Clyde Grænsen, mod Syd Afrikas og Arabiens Ørkener og det indiske Hav. Romerriget omfattede ialt 100,000 □ Mil; det var fuldt saa stort som Kyros' og Alexanders Riger. Det vides ikke med nogen Sikkerhed, hvor højt et Indbyggerantal, Riget er naaet til, men det synes dog, at det i 2. Aarhundrede har været tæt op mod 100 Millioner; deraf boede omtrent de 10 Millioner i Italien; den vestlige Halvdel af Riget, Vest for Adriaterhavet, var størst i Udstrækning, men naaede ikke Halvdelen af det samlede Folketal; tættest beboet var Ægypten, der paa sit lille Omraade antages at have haft mindst 5 Millioner Indbyggere, derefter Syrien og Lilleasien.

Romerrigets Grænser.

100,000 □ Mil.

Det Aarhundrede, der ligger mellem 133 og 31 før Kr. var en ulykkelig Tid for det store Rige. Rom og Italien hærgedes af indre Kampe, og Erobringerne kostede meget Blod. Provinserne gik det haardt ud over; tit var de Valpladsen for Borgerkrigene, og altid blev de behandlet, som om de kun var til for de romerske Stormænds Skyld. Derimod blev de følgende to Aarhundreder en lykkelig Tid for hele Riget. Styrelsen var god selv under de usleste Kejsere. Men vigtigere end alt andet var det, at det var en enestaaende Fredens Tid. De Grænsekampe, der endnu førtes, mærkedes kun lidt; Britanniens og Dakiens Erobring og Kampene ved Evfrat var for Romerne som i vore Dage Krigene med Zulukaffer og Afganer har været for Englænderne. Tidens Forfattere priser atter og atter „den romerske Freds umaadelige Majestæt." Under Marcus Aurelius siger en af dem: „Romere, Verden synes under eders Herredømme at højtideligholde en Festdag; den har aflagt det Sværdbælte, den saa længe har baaret. Mange af os har ondt ved at forestille os, at der nogensinde har eksisteret Krige; kun fra Tid til anden naar der os en fjern Krigslarm fra Jordens yderste Grænser, hvor I tilbagestøder den vilde Goter eller den krigerske Parther; men snart ophører Larmen og efterlader kun et flygtigt Minde ligesom en Drøm."

Fredstid.

Og den romerske Fred var ikke *en væbnet Fred* paa samme Maade som det moderne Evropas. Rom, der ikke stod overfor nogen jævnbyrdig Stormagt, kunde nøjes med en Grænsevagt. Saa vidtstrakte som Grænserne var, maatte denne være forholdsvis stærk: 2—300,000 Mand. Men dette er dog kun lidt sammenlignet med de moderne Millionhære. Tyskland har med noget over det halve Folketal altid 600,000 Mand under Vaaben, og i Krig kan Hæren vokse til 4 Millioner; i de andre Stormagter er Forholdet omtrent det samme. Halvparten var Legionssoldater, øvede paa romersk Vis som Infan-

Hæren.

teri, Resten var Hjælpetropper, stillede af Grænsefolkene: Rytteri, Bueskytter o. s. v. Hæren var delt i o. 30 Legioner. Som Regel kunde man faa Soldater nok ved Hvervning, i Nødsfald greb man til Udskrivninger. Soldaterne blev i Hæren i 20 Aar; de fik ganske ordentlig Løn og deres Livsophold, naar de havde udtjent. De laa stadig i Lejr ude ved Grænsen, hver Legion i sin Egn. I Fred gik Tiden med Eksercits, Befæstningsanlæg, Vej- og Kanalanlæg o. s. v. Soldaterne kunde gifte sig. Udenfor Lejren opstod smaa Byer, beboede af Soldaterfamiljer; saa længe Soldaterne stod i Tjenesten, boede de i Lejren og maatte nøjes med at besøge Familjen af og til; siden blev mange Veteraner boende i Byen udenfor Lejren. Forretningsfolk strømmede til disse Lejrbyer, og mange af dem blev hurtig folkerige. Byer som Trier, Aachen, Wien, Ofen, Belgrad er blevet til paa den Maade.

Forsvarsmure og -volde.

Hver Del af den lange Grænse kunde kun have en forholdsvis ringe Besætning. Derfor føjedes til det levende Værn et kunstigt. Til sidst var næsten hele Riget omgivet af Mure, Volde og Grave. Det var som en stor Fæstning.

Ved Englands Nordgrænse droges saaledes en 20 Mil lang Vold tværs over Øen; den er delvis bevaret den Dag i Dag; længst mod Nord laa der en 10 Alen høj Stenmur, bag den en Grav 15 Alen bred og 4—5 Alen dyb. Bag Graven løb en Hærvej, 40 Alen bred; Syd for den kom endelig en Række Jordvolde. 320 smaa Vagttaarne var fordelt paa de 20 Mil, saaledes at Raab kunde høres fra det ene Taarn til det andet; for hver Mil var der en større befæstet Lejr; en halv Snes Tusind Mand var hele Besætningen. Ved Rhinen og Donau behøvedes ikke saadanne Volde; der var det nok at have befæstede Lejre ved de vigtigste Overgangssteder. Derimod gik fra Rhinen til Donau en Mur- og Voldlinje. Ved Evfrat havde man sikret sig paa lignende Maade. Ved Ægyptens Sydgrænse laa stærke Fæstninger, og baade ved Arabiens Grænse og ved Ørkengrænsen i Afrika laa befæstede Lejre til Værn mod Ørkenstammerne. Inde i Riget var Fæstninger ufornødne. Rom var forlængst vokset ud over sine gamle Mure, og mange Byer rev de unyttige Mure ned.

Flaaden.

Flaaden havde i Borgerkrigenes Tid faaet megen Betydning, senere holdtes der kun en ganske lille Flaade.

Den store Folkeblanding.

Indenfor det romerske Rige rystedes *de forskellige Nationer* sammen i en Grad, som selv vor Tid med dens Jernbaner og Dampskibe kun har Sidestykke til indenfor de nordamerikanske Stater. Allerede i Perserriget var der begyndt en betydelig Folkeblanding, og under Alexander og hans Efterfølgere var denne blevet meget stærkere; især spredtes Grækere og Jøder vidt omkring. I Romertiden naaede denne Bevægelse ogsaa Vesten. Grækerne strømmede til Italien, Spanien, Gallien og Nordafrika som Videnskabsmænd, Lærere, Kunstnere, Digtere og Forretningsfolk. Jøder kom som Handlende; og ogsaa mange andre Østerlændinge søgte Vestpaa. Fra Rom og Italien gik en Strøm af Mennesker baade mod Vest og

Øst. For de romerske Borgere stod Verden jo aaben; overalt var de begunstigede; romerske Købmænd spredtes i alle Provinser; unge Senatorsønner studerede ved Grækenlands og Alexandrias Skoler; fattige romerske Borgere sendtes ud som Kolonister og dannede nye Byer. Ogsaa Hærordningen bidrog til Blandingen; tit fik Soldaterne Garnison fjernt fra deres Hjemstavn og blev boende der; Slavehandelen virkede i samme Retning.

Latin og Græsk.

To *Sprog* blev herskende i Romerriget: Latin og Græsk. Romerne søgte ikke at paatvinge nogen deres Sprog, men de opmuntrede til at antage det; først naar Latin taltes almindelig i en By, skænkede de denne romersk Borgerret. I Vesten trængte Latin hurtig igennem, det blev Regeringssproget og taltes overalt i Byerne; derimod holdt det gamle Sprog sig længe ude paa Landet. I Østen indtog Græsk allerede i Forvejen en lignende Stilling; her udstedtes nu Regeringens Ordrer paa begge de to Sprog. De højere Folkeklasser og mange Forretningsfolk i alle Rigets Egne talte baade Latin og Græsk.

Den økonomiske Opgang.

Den Uro, der herskede i Republikens sidste Aarhundrede, havde ramt *Velstanden* haardt; de følgende 2 Aarhundreder blev derimod en af de største økonomiske Opgangstider. Freden virkede dertil, og Toldafgifter lagde i usædvanlig ringe Grad Næringslivet Hindringer i Vejen. Beskyttelsestold kendtes ikke. Derimod fandtes ved Rigets Grænser og ofte mellem de enkelte Provinser en Finanstold, der skulde skaffe Staten Penge. Det var en lav Værditold, et Par Procent af Værdien. Transporten lettedes ved ypperlige Landeveje, gode Havne og regelmæssig Skibsforbindelse. Fra Augustus's Tid var der et offentligt Postvæsen, men kun for Statens Sager. Forretningsfolk og Lystrejsende maatte selv leje sig Vogn fra By til By, om de ikke havde deres egen Befordring. Overalt fandtes der Kroer. Søroverierne og Røvervæsenet til Lands var stærkt indskrænket om end ingenlunde ophørt. Alt i alt var Rejserne saa lette og saa lidet farefulde, at man først i 19. Aarhundrede med Jernbanerne og Dampskibene er naaet til bedre Forhold i Middelhavslandene i denne Henseende. Ogsaa Mønt, Maal og Vægt blev efterhaanden nogenlunde ensartet i de forskellige Dele af Riget; Romerne angav sædvanlig Pengebeløb i *Sestertser;* 100 Sestertser svarede i Sølvværdi omtrent til 16 Kr.

Fred og Frihandel.

Landeveje og Havne.

Røver- og Søroveruvæsenet hæmmes.

Ensartet Mønt, Maal og Vægt.

Handel.

Handelen blomstrede. Paa Roms Torv falbødes Varer fra alle den kendte Verdens Egne. „Al Verdens Goder er til Salg i denne By," hed det. Og i mange andre Byer gik Handelen livlig. I Alexandria „kan man faa alt til Købs undtagen Sne", siger en Forfatter. Med Partherne og med Germanerne stod Romerne i Fredstider i livlig Handelsforbindelse; helt oppe i Norden har man fundet talrige romerske Varer og Mønter.

Haandværk.

Ogsaa *Industri* og *Haandværk* gik stærkt frem. Dog naaede man i Romertiden ikke længere med Redskaber og Maskiner end i Alexandrinertiden; Romerne var intet Opfinderfolk.

Agerbrug.

Agerbruget forbedredes ikke lidet i denne Tid. I Italien, hvor det var gaaet tilbage, lærte man af Gallerne, og Jorduddelingen til Veteranerne ved Borgerkrigenes Slutning skabte mange smaa Jordejendomme. Kornsorter og Planter, der før kun havde været kendt i bestemte Egne, spredtes nu overalt, hvor Klimaet passede til dem. Gallien blev saaledes et vindyrkende Land, og Vinen afløste Øllet som Folkedrik deroppe.

Fremgangen følte stærkt. En begejstret Forfatter udbryder om Romerne: „Homers Ord: „Jorden tilhører alle" har I gjort til Virkelighed. I har opmaalt hele Jorden, I har slaaet Bro over Floderne, I har bygget Veje gennem Bjergene, I har fyldt Ørkenerne med

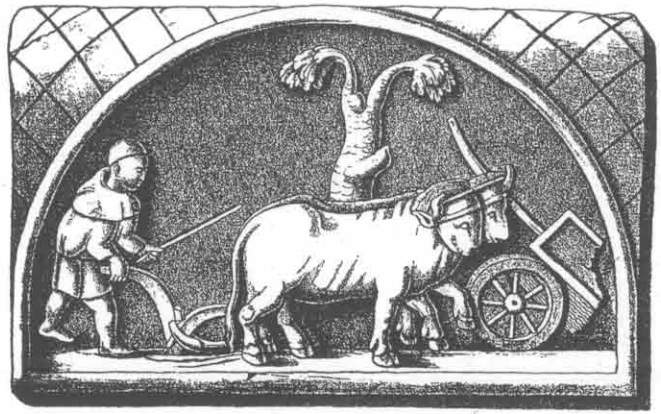

Romersk Pløjning.

Mennesker og forædlet alt ved at skabe Ro og Orden," „derfor beder jeg, lad denne Stat og dette Rige blomstre i al Evighed og ikke gaa til Grunde, før Jernet svømmer paa Vandet, og Træerne ikke blomstrer mere om Foraaret." Og en anden Forfatter siger: „Hvorledes har dette Aarhundrede ikke omformet Verden. Vi ser Byer fødes, genopstaa og vokse. Alt er tilgængeligt, alle Egne er kendte. Smilende Marker har fortrængt Skovene, tamme Hjorder de vilde Dyr; Sandørkener beplantes; Klipper gennembrydes; Sumpe udtørres. I Sandhed, Verden er som Kejserdømmets Have, en beundringsværdig dyrket Jord, hvoraf Rom har udtaget al Splidens Gift."

Mellem 1 og 2 Millioner Indbyggere.

Rom havde allerede længe været en stor By, men det var dog først fra Sullas Tid, den rigtig tog Fart. I Kejsertidens første Aarhundreder fortsattes Fremgangen nogenlunde uafbrudt. Indbyggertallet kendes ikke med Sikkerhed; efter Beregningerne har der været mellem 1 og 2 Millioner. Det er et Tal, der først i det 19. Aarhundrede er overgaaet af London.

Rom laa paa Tiberens venstre Bred. Det var længe en grim

By, bygget planløst af et Folk med ringe Kunstsans; endnu i Republikens senere Tid kunde man høre Modstandere spotte denne hæslige By, der vilde beherske Verden. Men fra Sullas Tid begyndte Byen, som vi har set, at forvandles. De fattige Kvarterer beholdt dog endnu deres gamle Præg. Gaderne var smalle, oftest kun en halv Snes Alen; Husene var saa høje som 6—7 Etagers Huse i København vilde være; i de højere Etager byggedes der Balkoner ud over Gaden, saa denne næsten lukkedes for oven. Træbygninger var almindelige, og Husene var ofte skrøbelige; Ildebrandene var mange, og man hører tit om sammenstyrtede Huse. Først efter Branden under Nero blev Gaderne bredere, og der kom flere Haveanlæg og aabne Pladser. De egentlige Fattigkvarterer rejste sig dog ogsaa nu igen med snævre Gader og høje Huse. Her boede fattige Borgere og Frigivne til Leje, pressede sammen i Lejligheder med endnu mindre Plads end i Nutidens Fattigkvarterer; det kom jo i de sydlige Lande ikke saa meget an paa, hvorledes man boede. Men hist og her mellem disse Kasernebygninger og ude i Byens Yderkanter laa de riges pragtfulde Paladser med store Gaarde og omgivne af vidtstrakte Haver.

Rom længe en grim By.

Forandringen efter Sullas Tid.

Smalle Gader, høje Huse.

Nerobranden.

Roms Midtpunkt var Torvet, *Forum Romanum,* Sydøst for *Kapitolium.* Det var den gamle Mødeplads, hvor Roms Borgere var vante til at komme sammen til Handel, til politiske Forhandlinger og til Folkefester. Pladsen smykkedes bestandig skønnere med Templer, Søjler og Statuer, og dertil kom prægtige gamle Træer; berømtest blandt dem var et mægtigt Figentræ, som man paastod var plantet af Romulus. Øst og Nord for det gamle Forum anlagde byggelystne Kejsere siden hver sit Torv. Skønnest blandt dem alle var Trajans; her hæver sig endnu den mægtige Trajansøjle, der er af Højde som Rundetaarn; den smykkedes med Marmorrelieffer, der fremstiller Trajans Sejr over Dakierne; 2500 Figurer ialt prydede den; nu staar der en Statue af St. Peter paa Toppen af den. Paa Vespasians Torv rejstes Titus' stolte Triumfbue til Ære for Sejren over Jøderne. Syd for Forum laa Palatinerhøjen. Her rejste Kejserne deres Paladser. Augustus byggede det første omtrent som en rig Privatmands Bolig; Tiberius føjede et andet til. Nero fandt Pladsen paa Højen for lille og lagde sit „gyldne Hus" ved Højens Fod mod Øst, men Vespasian lod dette rive ned igen. Siden byggede Domitian det prægtigste af Palatinerhøjens Paladser.

Forum Romanum.

Palatinerhøjen med Kejserpaladserne.

Øst for Palatinerhøjen, der hvor Neros Palads havde ligget, skabte Vespasian det mægtigste Bygningsværk, der er bevaret fra Romertiden: det store Amfiteater *Colosseum,* hvor Gladiatorkampene foregik; dets Ruiner staar endnu, og man har udregnet, at der har været Plads til o. 50,000 Tilskuere. Sydvest for Palatium laa *Circus Maximus,* en langstrakt Dal, 1000 Alen lang, 250 Alen bred; her var der Rendebaner til Væddekørsel.

Colosseum.

Circus Maximus.

Paa Kapitolium laa det gamle *Jupitertempel.* Længere mod Nord fandtes Roms første Stenteater, bygget af *Pompejus,* og *Pantheon.*

Jupitertemplet.

Pantheon.

som siden blev en katolsk Kirke og blev Mønster for mange af Renæssancetidens Bygninger. Ud mod Tiberen mod Nord laa *Marsmarken*, den gamle Mønstringsplads for Tropperne; paa dens Græsmarker øvedes al Slags Gymnastik og Sport. Nord for Tiberen byggede endelig *Hadrian* det storstilede Gravmæle, der i Middelalderen blev Pavernes faste Borg under Navnet Engelsborg.

Marsmarken.

Hadrians Gravmæle.

Søjlehallerne.

Overalt i Byen var der lange Søjlehaller; hele Marsmarken

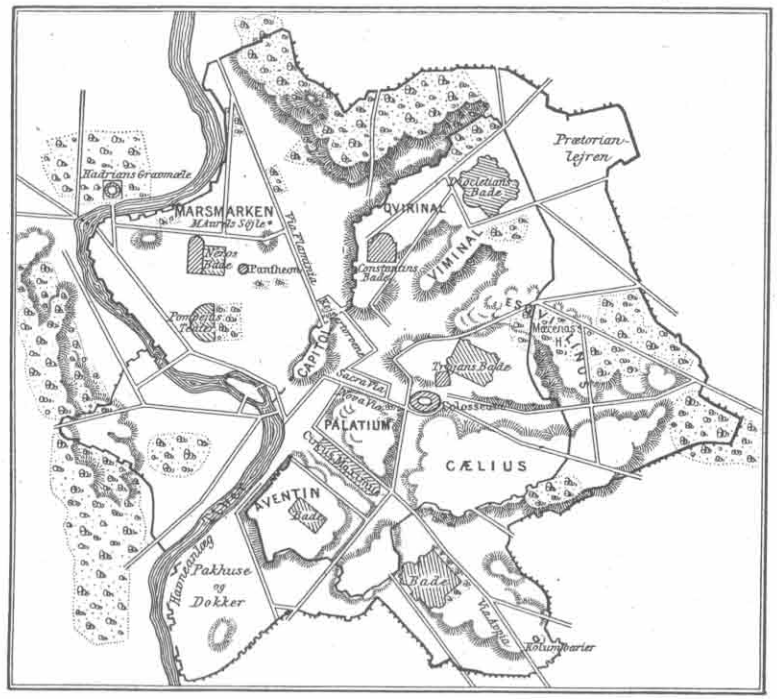

Rom.

kunde man passere skærmet af Søjlehallernes Dække. Væggene i disse Haller var smykkede med Malerier og andre Kunstværker; i en af dem, som Agrippa byggede, fandtes et mægtigt Kort over hele Riget. I hvert Kvarter af Byen laa offentlige Badeanlæg, de berømte *Thermer;* desuden var der mange Haveanlæg, hvortil alle havde Adgang.

Thermerne.

Paladser, Haver, Badeanlæg og Søjlehaller, alt var det smykket med Kunstværker. Man regner, at der har været opstillet 10000 Statuer, foruden de mange, der fandtes i Privatfolks Huse og Haver.

Kunstværker.

Ikke mindst beundringsværdige blandt Roms store Bygningsværker er de mægtige Vandledninger, gennem hvilke der førtes

Vandledninger.

Vand fra Omegnen til Hovedstaden. Det var murede Hvælvinger, der strakte sig milevidt ud i Landet; snart førtes de gennem en Høj, snart paa Søjler over en Dal. Den første af dem byggedes allerede 300 Aar før Kristus, men endnu i Kejsertiden føjedes nye Ledninger til. Endnu ældre var de vældige Kloaker, der var bygget for at udtørre de Sumpe, der oprindelig fandtes mellem Højene; den ældste af dem, der gik fra Forum til Tiberen, skal være anlagt allerede i Kongetiden; den bruges endnu. Alligevel lykkedes det ikke at gøre Rom til en sund By; Sumpfeberen vedblev at hærge

Kloaker.

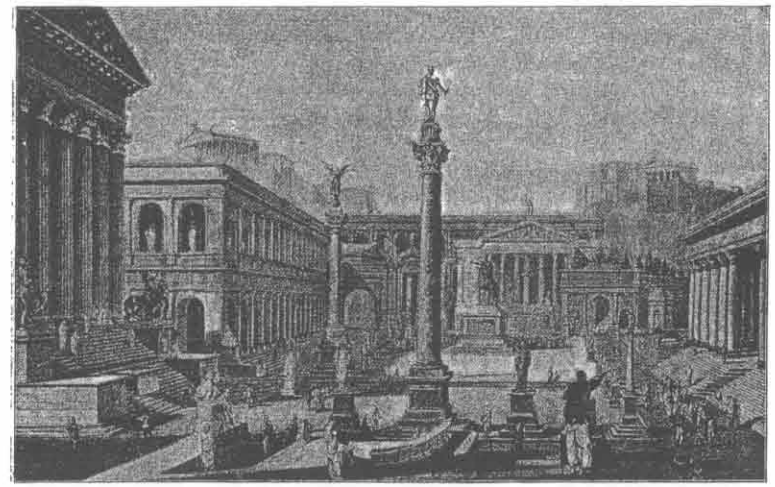

Forum Romanum saaledes som man efter Beskrivelser og Ruiner antager, at det har set ud.

den. Og lige saa lidt lykkedes det at skaffe fuld Sikkerhed mod Tiberens Oversvømmelser.

Rom gjorde et mægtigt Indtryk paa alle Fremmede, der besøgte Byen. Talrige Forfattere har vidnet om, hvor stærkt Synet af den store, skønne By greb dem. Stærkest virkede dog Menneskevrimlen paa Sindene. De snævre Gader var Dagen igennem opfyldt af et myldrende Folkehav, og ogsaa paa de store Pladser og i Søjlehallerne bølgede Folkeskarerne frem og tilbage.

Menneskevrimlen.

En tysk Historiker, der nøje har studeret Romerfolkets Liv, skildrer det Skue, Rom frembød, med disse Ord: „Hundrede Sprog svirrede mellem hinanden i Rom; alle Racer mødtes, hver med sin Legemsbygning og sin Farve; alle Folkeslags Dragter blandedes mellem hinanden. Her fører sorte Negerslaver Elefanterne fra de kejserlige Stalde; der sprænger en Flok blonde Flamlændere, som hører til Kejsergarden, forbi i deres funklende Rustninger; her bærer Ægyptere med ragede Isser, klædt i Lærredskjortler, den store Gudinde Isis i Procession. Her skrider en græsk Lærd frem,

fulgt af en ung Nubier, belæsset med Bogruller; hist henne vandrer orientalske Fyrstesønner med høje Huer og brogede flagrende Kapper i værdig Alvor forbi Mængden, omgivet af deres Følge; tatoverede Vilde fra Britannien beundrer den for dem saa ny og forunderlige Verden."

Tit var Trængselen yderst ubehagelig, og mangen misfornøjet Forfatter har klaget over den ulidelige Larm, der hørtes Dag og Nat; men den har dog neppe tilnærmelsesvis naaet den, der hersker i Nutidens Storstæder; Vognkørsel var forbudt med nogle Undtagelser for Transportkørsel; Folk, der ikke vilde gaa, maatte be-

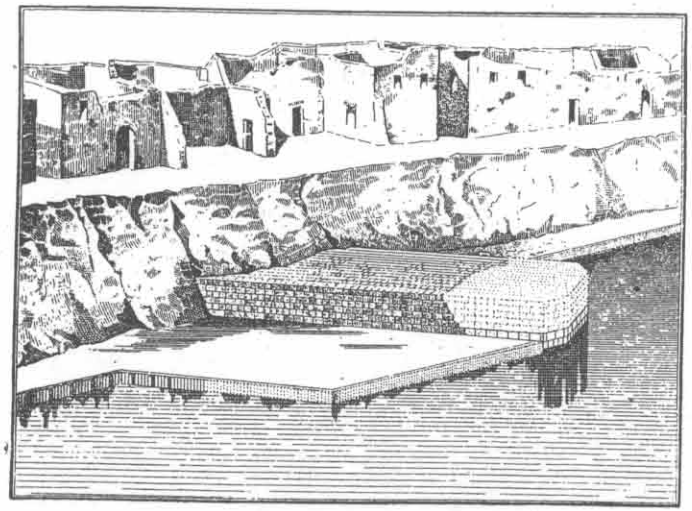

Marmorudskibningssted i Rom ved Tiberen.

nytte Bærestole. Naar Mørket faldt paa, lukkede Borgerne deres Huse og gik til Ro. Rom havde brolagte Gader, men ikke Gadelygter; Natten igennem hvilede Verdensstaden i dybt Mørke. Og det var farligt nok at færdes paa dens Gader ved Nattetid; Røveroverfald var ikke saa helt sjældne; skulde man være i Sikkerhed, da maatte man følges af Slaver med lysende Fakler.

Provinserne efterligner Rom.

Provinserne. Ude i Riget efterlignede man efter Evne Hovedstaden. Tidens Kultur var en Bykultur; Byerne var mange og folkerige; hele Styrelsen udgik derfra, og ogsaa Godsejerne boede inde i Byerne. I Østen havde Byerne længe spillet Hovedrollen; nu voksede de op ogsaa i Vest, især i Spanien og Gallien, mindre dog jo længere man kom bort fra Rom. Alle disse Byer havde et lignende Præg som Rom, skønt alt naturligvis var i mindre Stil.

Italien.

I *Italien* talte omtrent fra Forbundsfællekrigens Tid hele Befolkningen Latin, og dets Beboere stod altid Rom et Trin nærmere end den øvrige Befolkning. Næringslivet blomstrede her stærkt op

i den første Kejsertid; Landbruget vedblev at være Hovederhvervet, men der fandtes dog mange helt anseelige Handels- og Industribyer.

Pompeji.

En af disse Byer staar endnu som et meget oplysende Eksempel paa Tidens Tilstande. Det er Pompeji, som begravedes ved Vesuvs Udbrud Aar 79. Det var en beskeden Provinsby paa en 30000 Indbyggere, omtrent som Aalborg. Asken har bevaret den, saa den

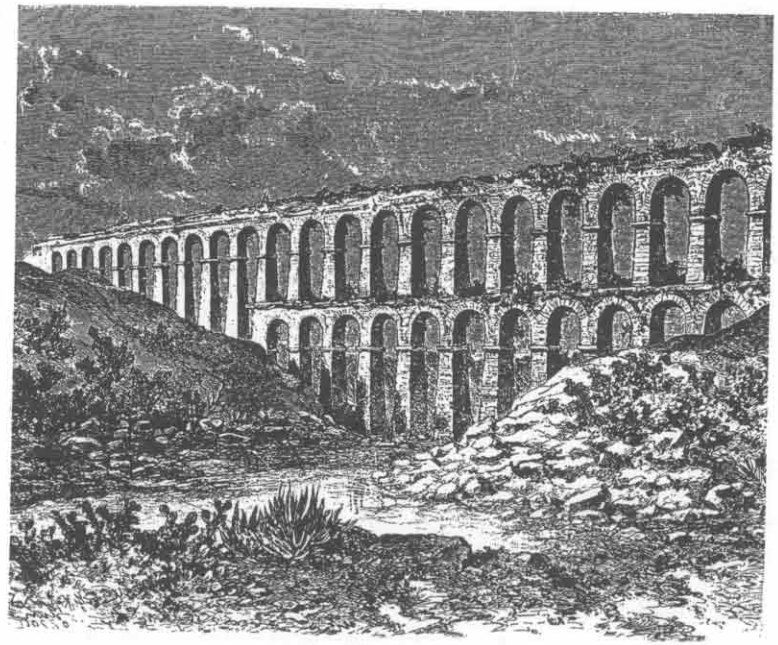

Romersk Vandledning i Spanien.

har kunnet udgraves næsten som den var for 18—1900 Aar siden. Byen har været omgivet af en svær Mur, som aabenbart stammer fra de Tider, da Pompeji og dets Nabobyer endnu var selvstændige Smaastater, der atter og atter førte Krig med hinanden. En Del af Muren er revet ned; det er sket i „den romerske Freds" Tid, da Muren var blevet overflødig. Byens Torv er omgivet af Søjlehaller som det romerske; Byens Slagtere, Fiskerkoner o. s. v. falbød deres Varer i overdækkede Torvehaller; her laa Jupitertemplet og det store Raadhus, baade længere og bredere end Frue Kirke i København. Gaderne er snævre, kun sjældent over 10 Alen, nogle ikke mere end 5 Alen, Husene er i to Etager; Gaderne er brolagt med Lavablokke og har høje Fortove men ikke Rendestene; Fortovene brolagdes af Husejerne, ofte med

Mosaikbrolægning. I Hovedgaderne har der været Butikker. Der findes et Teater uden Tag med Plads til 5000 og et mindre Teater til 1500 med Tag. Langt større er Amfiteatret med Plads til 20000; det har aabenbart været gæstet ogsaa af Beboerne af Nabobyer, der ikke selv havde noget Amfiteater.

Spanien romaniseres hurtig og fuldstændig.

Spanien blev i Kejsertiden hurtig og fuldstændig romaniseret, mange Italienere indvandrede, og talrige Byer opstod. Størst var Ny Karthago og Cadix, men ogsaa Byer som Lissabon, Sevilla og Cordova stammer fra denne Tid. De spanske Byer fik hurtig romersk Borgerret, og allerede i andet Aarhundrede spillede Spanien en fremtrædende Rolle i Rigets aandelige og politiske Liv.

Brødudsalg i Pompeji.

Gallien romaniseres.

Gallien. Ogsaa Nutidens Frankrig blev i Løbet af kort Tid et blomstrende romersk Land. Latin trængte igennem saa nær som i afsides Egne af Landet. *Lyon* blev som en Art Hovedstad; her havde de 1200 Mand, der var hele Militærstyrken i Gallien, Garnison, og her mødtes af og til Udsendinge fra hele Provinsen. Mod Syd laa store Byer: Marseille, Nimes, Arles; mange af dem har den Dag i Dag et stærkt romersk Præg. Paris var derimod endnu kun en lille Handelsby, og Nord derfor var Byerne faa og smaa. I *Britannien* var Romaniseringen mindre fuldstændig; her sejrede Latin kun i Byerne. *London* var allerede en anseelig Handelsby.

Britannien mindre romaniseret.

Nordafrika blomstrende romersk Kultur.

I *Nordafrika* havde Forholdene været ulykkelige i Republikens Tid, men her foregik i Kejsertiden en overordenlig Opblomstring. Karthago blev en af Rigets største Byer. Landet deromkring opdyrkedes ypperlig; helt ude i Saharas Oaser har man fundet Ruiner af romerske Byer. Latin trængte hurtig frem; dog talte mange ogsaa Fønikisk, og Berberstammerne i Bjergegnene beholdt deres Sprog.

Grækenland gaar tilbage.

I *Grækenland* gik det derimod ikke fremad. Tidens græske Forfattere klager i stærke Ord over deres Fædrelands Tilbagegang. Rimeligvis har de tegnet Billedet altfor mørkt, fordi de har sammenlignet med den straalende Fortid, hvis Storhed de overdrev; men det kan dog vanskelig betvivles, at der virkelig har været Tilbagegang. Allerede da Hellas kom under Rom halvandet Hundrede

Affolkningen i Grækenland.

Aar før Kr., skrev Polyb: „Vi har ikke haft hverken Pest eller langvarige Krige, og dog svinder Folketallet i vore Byer. Lad os ikke skyde Skylden paa Guderne og lad os ikke raadspørge Oraklerne; Hjælpen findes hos os selv, ligesom selve Ondet. Rundt om i vore Byer skyer man Ægteskabet, hvad enten det nu er en Følge af Udsvævelser eller af Ladhed, og hvor der er Børn, nøjes man med et eller to, for at man kan efterlade dem lige saa rige, som man selv har været. Men naar nu Sygdom tager et af disse Børn og Krigen det andet, da bliver Huset øde." I den følgende Tid gentages saadanne Klager ofte. Det er da sandsynligt, at der virkelig har været en lignende Affolkningsbevægelse som i nogle af Nutidens Kulturlande; men det er vel mest sandsynligt, at den kun har fundet Sted blandt de rigeste; det er jo næsten altid dem, Oltidsforfatterne har for Øje i deres Skildringer. At Folketallet i det hele gik tilbage i Grækenland er forstaaeligt nok. Fra Aleksanders Tid var Grækere i meget stort Tal spredt over alle Østens Lande, nu fulgte en Udvandrerstrøm mod Vest; og oftest var det de dygtigste, mest handlelystne, der forlod deres Hjemland for at søge Lykken i andre Lande, hvis Beboere de var overlegne i Forretningsdygtighed som i Kundskab og Dannelse. Desuden var Grækenland i det halve Aarhundrede fra Mithridat til Slaget ved Actium Valpladsen for de største Kampe, der fandt Sted indenfor Riget. Og trods alt fandtes der endnu store Handelsbyer i Grækenland. Korinth blomstrede endnu en Gang, og Athen havde beholdt meget af sin gamle Glans; især voksede Byens Ry efter Hadrians Tid; det var Universitetsbyen, som unge Rigmænd søgte til frem for alle andre. Paa Ægæerhavets Øer bevaredes ogsaa et livligt Forretningsliv; især gælder dette Rhodos, der nu var den største af de græske Byer.

Græske Udvandringer.

Athen Universitetsby.

Lilleasien og Syrien.

I *Lilleasien* og *Syrien* fandtes en tæt og velstaaende Befolkning, og den græske Kultur trængte længere og længere frem. I Syrien kappedes Selevkidernes Hovedstad *Antiochia* med Karthago om Pladsen som den tredjestørste By, nærmest efter Rom og Aleksandria. Den var bygget overdaadigere og mere regelmæssig end nogen anden af Rigets Storbyer. Gaderne var brede, og der fandtes her Gadelygter. Antiochia havde Ord for at være de letsindige Forlystelsers By; herfra spredtes Danserinder og Fløjtespillersker ud over Riget. En ejendommelig Stilling indtog stadig *Jøderne*. Vi har set, hvorledes de Gang efter Gang gjorde Oprør. Deres Religion gjorde det umuligt for dem at forsone sig med den græsk-romerske Kultur; Billedpragten var dem imod, og de søgte at hindre, at deres Byer smykkedes med Statuer og Billeder. Mange af dem forlod deres Hjemland for at drive Handel rundt om i Riget. Men hvor de kom hen, holdt de sammen indbyrdes, og der var bestandig Forbindelse mellem de vidtspredte jødiske Menigheder.

Antiochia.

Jøderne holder sig afsondrede.

Ægypten.

Meget ejendommelige var ogsaa Forholdene i *Ægypten*. Landet var saa rigt som nogensinde; Handel og Industri stod højt, og det ægyptiske Agerbrug havde et ypperligt Marked i Rom. Alexandria

var næsten saa stor som Rom; her forskede Videnskabsmændene, her arbejdede Handelsmænd og Haandværkere, og her morede man sig, alt i endnu større Stil end i Ptolemæernes bedste Tid. Byens Præg var græsk, men der boede dog ogsaa mange Jøder og mange Ægyptere, hver i sin Bydel. Jøderne kappedes næsten med Grækerne som Forretningsfolk og stræbte at komme med som Forskere; Ægypterne var mest fattige Arbejdere. Men jo længere man kom ind i Landet, des mere forsvandt det græske Præg. Den ægyptiske Kultur holdt sig her næsten usvækket, og Flertallet af Befolkningen vedblev at tale Ægyptisk. —

Den gamle ægyptiske kultur.

Udenfor Rigets Grænser fandtes intet virkeligt Kulturliv; i hvert Fald kun i det fjerne Indien og Kina, hvis Forhold er saa lidet kendte. I Evropa levede ved Grænsen Germanerne i stadig Strid og Uro, i Arabien flakkede Beduinerstammerne om, i Afrika levede uciviliserede Ørkenstammer. I Partherriget fandtes i Mesopotamien adskillige Byer, hvor den hellenistiske Kultur delvis var bevaret, og Partherne begunstigede disse, men den stadige Strid i Riget hindrede dem i at trives; Babylon laa nu i Ruiner.

Senatets Magt svinder.

Rigets Styrelse. I Kejserdømmets to første Aarhundreder vedblev Magten tilsyneladende at være delt mellem Kejser og Senat, men i Virkeligheden fik Senatet mindre og mindre Indflydelse; atter og atter viste det sig, at Senatet ikke kunde magte de Opgaver, der var overladt til det, og Kejseren maatte træde hjælpende til. Hans Embedsmænd blev flere og flere, og Embedsmændene i Rom og de Statholdere, der endnu udnævntes af Senatet, fik stadig mindre at sige. Roms Forfatning nærmede sig bestandig mere den fuldstændige *Enevælde*. Men det var ikke den *centraliserede* Enevælde, hvor Statsmyndighederne følger alt, hvad der sker i hver Krog af Riget og udnævner alle dem, der har Del i Styrelsen. Romerriget var, ligesom Persernes og Alexanders Rige havde været, i Grunden en Samling af Smaastater. Hver By med sit lille Landdistrikt var endnu næsten som en Stat for sig; blot kunde de ikke længere føre Krig mod hinanden, de maatte betale Riget nogle Afgifter, følge dets Handelslove o. s. v. Ellers styrede hver By sig selv, og for Befolkningen var dette Bystyre uden Sammenligning vigtigere end Rigsstyret. Embedsmændene i Byerne toges blandt de rige Borgere. De fik ingen Løn, og de maatte fornøje Folket ved kostbare Fester. Alligevel var Stillingerne meget søgte, og det var en stor Ære at opnaa dem. De jævne Borgere var stærkt optagne af, hvem der skulde være deres Embedsmænd, og der stod hæftige Valg-

Ikke centraliseret Enevælde.

Kommunalt Selvstyre.

kampe om Pladserne. Der klagedes tit over disse borgerlige Embedsmænds Styrelse af Finanserne, og fra Trajans Tid begyndte Kejserne at ansætte Tilsynsmænd, der skulde passe paa, at alt gik redelig til, men dermed fulgte snart Tilbagegang for Selvstyret.

Vi har i Pompeji Eksempler paa, hvorledes det kommunale Liv formede sig. Borgerne valgte Borgmestre, Skatteopkrævere,

Valgplakat i Pompeji. Der staar: Vesonius Primus anbefaler C. Gavius Rufus som en Borgmester, der vil tjene Byens Interesser.

Politimestre o. s. v. Embedsmændene valgtes paa et Aar, og ved dettes Udløb gik de over i Byens Raad ligesom Roms Embedsmænd i Senatet, naar deres Embedstid var ude. Pompeji synes at være blevet ødelagt midt under en livlig Valgkamp; paa Murene er der indridset Valgopraab omtrent som Nutidens Valgplakater; hver Part roser ivrig sine Kandidater: „Firmus stemmer paa Holconius, Frugthandlerne vil gerne have Holconius valgt, Stem paa G. G. Polybius, han skaffer godt Brød, Fiskerne stemmer paa Popidius Rufus." Ogsaa Kvinder møder som Anbefalere: „Senna og hendes Børn ønsker o. s. v." Selv paa Gravmæler anbragtes Valgopraabene; der findes Gravindskrifter, hvori man udtrykkelig beder om at blive fri derfor; en Mand, der heller ikke har ønsket dem paa sine Mure, har skrevet: „Jeg beder om, at man vil lade være at skrive her. Gid Ulykken maa ramme den, hvis Navn bliver skrevet paa denne Mur! Gid han ikke maa blive valgt!"

I de fleste Provinser var der en Slags *Provinslanddage*. Udsendinge fra de forskellige Byer mødtes af og til for at ofre til Kejseren, og de benyttede da Lejligheden til at føje deres Klager og Ønsker til de underdanige Takadresser, de sendte ham.

Finanserne. Det romerske Rige havde betydelige Udgifter til Hæren, Gudstjenesten, Kejseren og Embedsmændene, offentlige Byggeforetagender, Vejanlæg, Understøttelse af Fattige o. s. v. I alt har Statsudgifterne dog været forholdsvis meget mindre end i de moderne Stater. Pengene kom ind ved Skatter, der meget ligner Nutidens. Der var Ejendomsskatter; i Tiden

Finanserne.

fra Augustus til Trajan udarbejdedes der en *Matrikel* for hele Riget, d: hver Ejendom blev undersøgt og vurderet og en stor Fortegnelse optaget over alle Ejendommene. Desuden var der en Arveafgift. Toldafgifterne bragte ikke faa Indtægter, og Statsdomæner, især Bjærgværker, gav betydeligt Overskud. Kommuneudgifterne var beskedne; de gjaldt Bygninger, Gadeanlæg, Vandledninger og lignende. Derimod kendtes næsten ikke de Udgifter, Nutidens Kommuner har til Skoler og Fattighjælp. Byerne havde tit Ejendomme, der gav Overskud, og de tog Afgifter af Vand, Bade, kommunale Butikker o. lign.

Stænderne. Den store Forskel, der i Republikens sidste Tid bestod mellem Rig og Fattig, formindskedes lidt i den første Kejsertid, men siden voksede den hurtig igen.

Senatorerne. Den fornemste og rigeste Stand var *Senatorerne*. Mange af de gamle Senatorslægter var uddøde; men des stoltere var de, der var tilbage, af deres Stamtræer. Og talrige nye Slægter var kommet til, *Godserne.* deraf mange ude fra Provinserne. Senatorernes Godser blev større og større. I nogle Egne var der endnu mange selvstændige Smaabønder, men andre Steder laa vidtstrakte Godser; selve Herregaardsjorden dreves af Slaver, Resten var stykket ud til Fæstebønder, der var meget afhængige af Godsejerne. Der berettes om et Gods i Italien, hvor der var 4160 Slaver, 3690 Øksne, 157000 Stykker Smaakvæg, og i Neros Tid angives det, at Halvdelen af Provinsen Afrika tilhørte 6 Godsejere; Nero lod dem henrette og *Penge-spekulationer.* inddrog Godserne. Desuden tjente Senatorerne store Rigdomme ved Handel og Industri; selv maatte de jo ikke drive disse Erhverv; men de kunde lade deres Slaver gøre det til Fortjeneste for Herrerne, eller de kunde sætte deres Penge i indbringende Aktieselskaber. De rigeste Senatorer har været stillet som Evropas Millionærer og Amerikas Milliardærer i vore Dage.

Ridderne. Nærmest Senatorerne stod stadig *Ridderne*. De vedblev at være den egentlige Handelsstand, og de tjente godt i de gode Forretningstider. Mange af dem rykkede op blandt Senatorerne.

Senatorer og Riddere dannede Rigets herskende *Overklasse*, en Art Rigsadel. Embedsmændene toges blandt dem, de havde talrige Æresfortrin, og alle saa op til dem. De var fritagne for Straffe som Korsfæstelse, Sønderrivning af vilde Dyr og Prygl. I den første Kejsertid var Senatorerne ret udsatte for at rammes af de farlige Majestætssager og miste Livet, men senere lovede Kejserne, at ingen Senator skulde blive henrettet uden Senatets Samtykke.

Middelstanden. *Middelstanden* var lidet talrig. Den bestod af dem, der havde beklædt Embedsstillinger i Provinsbyerne; det var jævnt rige Forretningsfolk og Godsbesiddere. Ogsaa de havde adskillige Forrettigheder, og det hændte ofte, at de hævede sig op i Overklassen.

Underklassen var broget sammensat. Der var Klienter, Smaakøb- *Underklassen.* mænd og Haandværkere, Smaabønder og Fæstere, og endelig Slaverne. Nogle levede i Kaar, som nu til Dags vilde blive regnet for Middelstandskaar, andre var meget daarlig stillede. Klientens be- *Klienterne.* drøvelige Stilling skildres ofte. Han mødte om Morgenen ved sin Herres Port for at yde ham sin underdanige Hilsen; gik Herren ud, fulgte han ham gennem Byen; det gav Anseelse at vandre frem omgivet af tætte Skarer af Klienter. Talte Herren i Folkeforsamlingen, da flokkedes Klienterne for at tilraabe ham Bifald, stillede han sig til et Embede, da stemte de for ham og agiterede for ham;

Slaver, som bærer Fade rundt ved et Selskab. Efter et romersk Maleri.

de fulgte ham i Teatret og i Cirkus, og de klappede, naar han gav Tegn dertil. Til Gengæld fik de det fornødne til Livets Ophold: lidt Penge, Mad, aflagt Tøj o. s. v. Tusinder af Borgere, der ikke gad bestille noget, eller for hvem deres Næringsvej var slaaet fejl, fristede Livet paa denne Maade. De maatte finde sig i alle deres Herres Luner, og de behandledes med fornem Nedladenhed. Indbydes de til Herrens Selskaber, da faar de daarligere Mad og Vin end de andre Gæster; de opvartes af klodsede Slaver, der behandler dem haanlig; de bevogtes omhyggelig af Frygt for, at de skal tage Sølvbægre og andre Kostbarheder med, naar de gaar o. s. v.

Smaakøbmænd og Haandværkere fandtes i betydeligt Tal; nogle *Forretnings-drivende.* af dem havde det smaat nok, andre var ganske godt stillede; men de trykkedes dog altid af Konkurrencen med Slavernes Næringsdrift. Disse smaa Forretningsfolk sluttede sig tit sammen i Foreninger, en Art *Lav;* undertiden var det Folk af samme Fag, undertiden ikke. Disse Foreninger rejste i Fællesskab Altre for Guderne, sam- *Foreninger.*

ledes til Fællesmaaltider, undertiden til store Gilder, og hjalp hinanden i Ulykkestilfælde. Men især virkede de dog som Begravelseskasser. Begravelserne foregik i Rom fra gammel Tid paa to forskellige Maader; i nogle Familjer var det Skik at lade Ligene begrave, i andre at lade dem brænde og kun lade Urnerne med Asken hen-

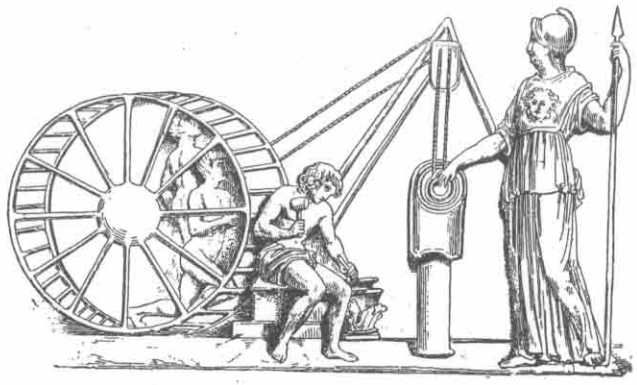

Romersk Trædemølle. Haardt Slavearbejde, der anvendtes som Straf. Tilhøjre Minerva. Relief fra Capua.

sætte i Gravene; det blev nu almindeligt, at disse Foreninger samledes om et fælles Gravsted, et „Columbarium".

De frie Erhverv. Under lignende Vilkaar som disse Forretningsfolk levede Lærere, Retslærde, Kunstnere, Læger o. s. v.; nogle af dem maatte nøjes med ganske smaa Indtægter; andre vandt betydelige Rigdomme og naaede op i Overklassen.

Frie Smaabønder og Fæstere. Paa Landet var der endnu mange Steder Smaabønder, der sad ganske ordentlig i det. Men flere og flere blev nødt til at sælge deres Jord til den nærmeste Godsejer for siden at dyrke den for ham som Fæstere.

Slaverne. *Slavernes* Tal havde været meget stort i Republikens sidste Tid; det tog noget af i Kejsertiden, men vedblev dog at være betydeligt. Mange Slaver kom nu fra Barbarlandene udenfor Grænserne. Der

Slavemarkeder. holdtes store Slavemarkeder; Prisen var nogle Hundrede Kroner for en almindelig Slave, men kunde gaa meget højt op for Slaver, der var i Besiddelse af særlige Evner og Kundskaber.

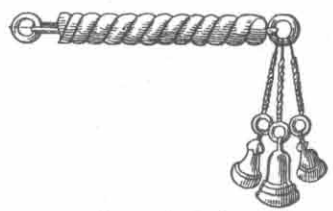

Romersk Svøbe.

Husslaver. En stor Del af Slaverne var *Tyende.* Selv Borgere, der regnedes til Underklassen, havde ofte et Par Slaver; i de velstaaende Familjer gik Tallet op i Hundreder. I de rige Hjem havde hver Slave

sit bestemte Arbejde; en var Dørvogter, en anden førte Gæsterne ind i Modtagelsesværelset; nogle fulgte Herren, naar han gik ud, nogle bar hans Bæresol; andre bar Faklerne foran ham, om det var mørkt; en hel Vrimmel var beskæftiget med at lave Mad og varte op ved Bordet; der var een Forskærer for Fugle, en anden for større Dyr o. s. v. Herren havde sine Slaver, Fruen sine; ved Toilettet var der Brug for adskillige; en Gravskrift beretter om en Slavinde, hvis Livsgerning havde bestaaet i at passe Fruens Skødehund o. s. v. o. s. v. Der var en Ødslen med Arbejdskraft, som endnu i vore Dage i de muhamedanske Stater, der har bevaret Slaveriet. Foruden det almindelige Tyende var der Slaver i noget højere Stillinger; der var Lærere og Læger, Regnskabsførere og Tilsynsmænd. Og endelig var der de mange, som skulde sørge for deres Herrers og Fruers Fornøjelser: Musikere, Sangerinder og Danserinder.

En Slave piskes.

Denne Del af Slaverne havde oftest kun lidt at bestille og behandledes for det meste mildt. Nogle af dem kunde staa deres Herrer nær, næsten som Venner. Et Eksempel derpaa er Ciceros tro Sekretær *Tiro.* Cicero havde skaffet denne en omhyggelig Opdragelse, og han fik siden ypperlig Hjælp af ham; Tiro stenograferede og udgav hans Værker, og det var ham, der saa nogenlunde holdt Orden paa Ciceros meget forviklede Pengesager. Til sidst frigav Cicero ham og skænkede ham en Landejendom, men Tiro vedblev at tjene sin gamle Herres Interesser. Men i andre Tilfælde var disse Husslaver i aller højeste Grad udsatte for deres Herrers og Fruers Luner.

Landslaverne. Haardere var Livet oftest for de Byslaver, der var Haandværkere, lossede Skibe o. s. v. Og værst var det for Landslaverne ude paa Godserne. De strengeste Herrer lod endnu disse arbejde i Lænker, og det kunde hænde, at de om Natten indespærredes i fængselsagtige Kældere.

De allerfleste Romere fandt ligesom Grækerne Slaveriet selvfølgeligt og nødvendigt. Behandlingen af Slaverne var fra gammel Tid haardere end i Athen; men i Kejsertiden blev den dog efterhaanden mildere. Kun ganske faa angreb Slaveriet. Blandt dem var Seneca. „Husk," siger han, „at dette Væsen, som du kalder din Slave, er født paa samme Vis som du. Du kan faa ham at se som en fri Mand; han kan faa dig at se som Slave." „Det er en Slave" siger man, „men han har maaske en fri Mands Sjæl." „Og vis mig

nogen, som ikke er Slave. En er Slave af sine Lyster, en anden af sin Ærgerrighed, alle er Slaver af deres Frygt. Jeg kunde nævne den fornemme Senator, der er Slave af en gammel Dame, rige Folk, der er Slaver af deres Tyende, unge, højfornemme Adelsmænd, der er Slaver af en Skuespiller."

De Frigivne. Det blev i Kejsertiden langt mere almindeligt end før at give Slaver fri. De *Frigivne* blev meget talrige og fik stor Betydning for Samfundslivet; nogle af dem blev Klienter hos deres tidligere Herre og drev Forretning for hans Penge; andre blev helt selvstændige

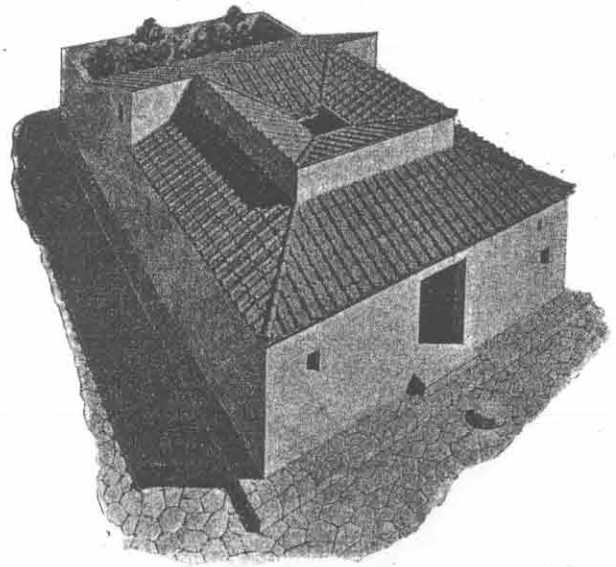

Det ydre af et Hus i Pompeji.

og tjente sig op til Velstand. Det var almindeligt at frigive en Del af sine Slaver, naar man døde, og undertiden arvede en Slave sin Herres eller Frues Formue. Vi har set, hvorledes Kejserens Frigivne var hans Ministre, ja til Tider havde den afgørende Indflydelse og vandt sig overordentlig store Rigdomme. Disse Frigivne, der kom saa højt til Vejrs, var ofte snedige, samvittighedsløse Mænd; de naaede frem ved Smiger og Bagvadskelse, og naar de var blevet rige og mægtige Herrer, viste de tit et utiltalende Hovmod. Digterne raser bestandig mod disse fremmedfødte Rigmænd, der nu bærer Guldringe om Armene saa svære som de Slavelænker, de tidligere bar. Fribaarne romerske Borgere kunde aldrig bekvemme sig til at regne disse trællefødte for deres Ligemænd; først deres Børnebørn regnedes rigtig med. De fleste Frigivne maatte dog nøjes

med langt ringere Kaar. Mange af dem drev Handel og Haandværk i Byerne, og paa Landet var det almindeligt, at de blev Fæstere eller Forvaltere.

Romerske Boliger. **Romernes Levevis.** *Boligen.* I Republikens ældre Tid var de Huse, Romerne boede i, meget beskedne, ogsaa de største og bedste blandt dem. Men fra Sullas Tid begyndte Rigmændene, som vi har set, at bygge stedse prægtigere. *Rigmandspaladser.* Gik man ind i et af de Paladser, hvor Kejsertidens Stormænd boede, fandt man først en Forhal; midt i denne fandtes en svær Dør. Indenfor kom man til en stor Sal, *Atriet;* over dette hævede sig skraa Tage; i Midten var der en firkantet Aabning; under denne fandtes et Bassin, tit forsynet med et Springvand. Gik man frem gennem Atriet, kom man til Husherrens Arbejdsværelse; bag dette laa atter en større Gaard „Søjlegaarden" ; den var uden Tag og omgivet af Søjlerækker; det var i godt Vejr Familjens Opholdssted; midt i den var der Haveanlæg og Springvand. Rundt om laa der et Virvar af større og mindre Værelser. Der var Soveværelser for Familjen og for Slaverne; der var Spiseværelser af forskellig Størrelse, saa det ene kunde passe til et stort Selskab, det andet til et lille; der var Modtagelsesværelser, Biblioteksrum, Malerigallerier, Køkkener, Baderum, Stalde o. s. v. Bagved Bygningen, undertiden helt rundt om den, laa en større Have, omgivet af Mure. Udadtil lignede et saadant Palads en tillukket Fæstning med sine hvide kalkede Mure; der var faa eller ingen Vinduer ud til Gaden; Glas kendtes nok, men det anvendtes næsten kun til Husgeraad; man kunde ikke saa godt fremstille de store Flader, der hørte til Ruderne; Værelserne fik deres Lys fra Atriet og Søjlegaarden; ud til dem kunde Dørene staa aabne hele Dagen. Som Regel var Værelserne ikke indrettede til Opvarmning; dog kunde det varme Vand fra Badeværelserne undertiden føres gennem dem, og i de koldere Egne havde man Kaminer.

Salenes og Væggenes indre Udsmykning var overdaadig. Rundtom stod Billedstøtter og Marmorsøjler med brogede Farver; Væggene var smykkede med Malerier af Guder, Mennesker, Dyr og Landskaber i vekslende Mangfoldighed; talrige Marmorrelieffer sammensat af farvede Marmorarter føjedes dertil; Tapet anvendtes ikke; Gulvene var prægtigt Mosaikarbejde; Lofterne var malede, eller der var indlagt Træ og Elfenben.

Disse Rigmandspaladser var udstyrede med en Pragt og Ødselhed, som sjælden er overgaaet; ofte var de bygget med fin Smag, og de var da ogsaa meget dyre. Men der fandtes mange Grader nedad til de mere beskedne Bygninger. Jævne Folk boede i Huse, der var byggede efter samme Grundplan; men der var *Beskednere Bygninger.* ikke saa mange Værelser omkring Atriet og Søjlehallen, og Værelserne var mindre. Mange Steder i Provinserne efterlignedes disse romerske Bygninger; i Pompeji er de fleste Bygninger saadanne En- og Toetageshuse; selv i de mere beskedne af dem findes Vægmalerier, Mosaik, Statuer o. s. v. — I Rom og andre Storstæder

var det dog kun et forholdsvis ringe Mindretal af Familjerne, der kunde bo i deres eget Hus. Undertiden slog tre-fire Familjer sig sammen om en Bygning, hvor de da hver beboede sin Etage. Men Fattigfolk boede til Leje i høje Kasernebygninger, hvor de fleste Lejligheder var yderst tarvelige.

Fattigkaserner i Storstæderne.

Sommervillaer.

Rigmændene nøjedes ikke med deres Paladser i Byerne. Folk, der havde Raad til det, laa paa Landet om Sommeren. Romerske Stormænd havde deres Sommervillaer paa de skønneste og behageligste Steder i Italien. Herude, hvor Grunden ikke var dyr som inde i Byen, byggedes der end mere overdaadigt.

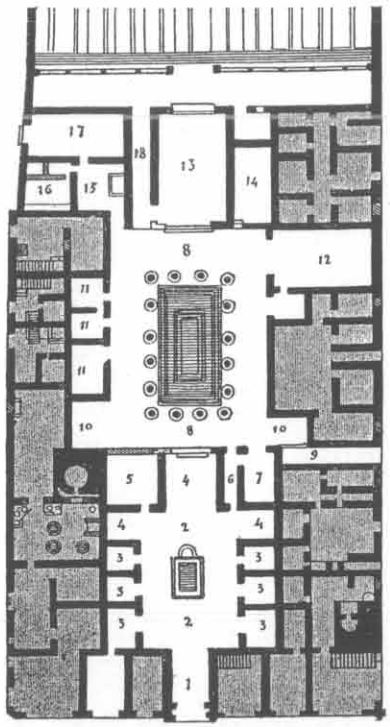

Grundplan af Familjen Pansas Hus i Pompeji.

1. Forhallen, 2. Atriet, 3. Smaaværelser, 4. Husherrens Arbejdsværelse, 5. Maaske Bibliothek, 6. Gang, 7. Lille Spiseværelse, 8. Søjlegaarden, 9. Gang, som fører ud til en Sidegade, 11. Soveværelser, 12. Spiseværelse, 13. En Art Dagligstue, 15. Køkken, 16 og 17. Stald og Vognport, 18. Gang der fører til Haven.

Møblerne.

Møblerne var ret faa i de romerske Hjem. Der var Stole af forskellig Art, nogle ganske smaa uden Rygstød, andre helt magelige med Rygstød og med Puder paa Sæde og Ryg. Der var større Borde til at spise ved og Smaaborde, som spredtes rundt i Værelserne nærmest som Dekoration. Løjbænke, der nærmest lignede vore Chaiselonguer, brugtes baade til at ligge til Bords paa og som Natteleje. Til Sovebænkene hørte Lagner og fine Tæpper; det var Skik at sove helt afklædte. I de rige Hjem var Møblerne forfærdigede med den fineste Kunst af det kostbareste Materiale. Brogede Marmorarter og dyre Træsorter anvendtes almindelig. Sjældne gamle Møbler betaltes svimlende højt. Bordservicet var fint og kostbart, af Guld, Sølv, Bronce eller Ler, dekoreret med yndefuld Kunst. Glas, ofte farvet, anvendtes til Vaser og Bægre. Man brugte Skeer, men ikke Gafler; Maden bragtes ind skaaret i passende Stykker, og Romerne spiste med Fingrene. Lamperne var ofte af største Skønhed, men altid meget upraktiske; selve Lampen var en lille Skaal fyldt med Olje og forsynet med en Væge.

Dragten.

Romernes Dragt. Romerne havde fra gammel Tid en Hjemmedragt og en Dragt, hvori de færdedes ude, og som de anvendte ved betydningsfulde Sammenkomster. Hjemmedragten *Tunicaen,* var

Tunicaen.

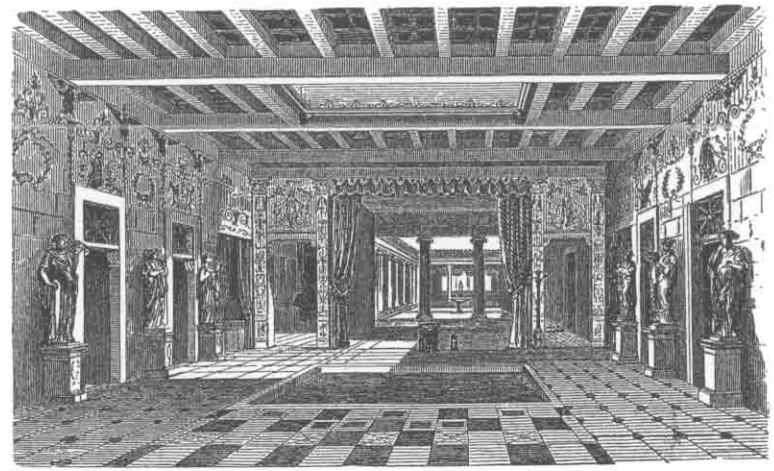

Det indre af et romersk Rigmandshus i Pompeji, tilhørende Familjen Pansa.

yderst ligefrem. Det var en Art Uldskjorte uden Ærmer, eller med ganske korte Ærmer; den gik ned over Knæene og holdtes sammen med et Bælte om Livet; undertiden bares under den en Underskjorte. Senatorerne havde en bred, Ridderne en smal Purpurstribe for og bag, fra Halsen ned over Tunicaen. Bukser brugtes ikke. Kvindernes Dragt var omtrent den samme; dog naaede Tunicaen ned til Fødderne og Stoffet var Lærred, ikke Uld.

Mosaikgulv i en romersk Villa i Afrika.

Togaen.

I denne Dragt færdedes Romeren hjemme, arbejdede, gjorde Legemsøvelser o. s. v. Gik han ud, tog han derimod oftest en *Toga* over Tunicaen; det var et stort svært Shavl, der kunstfærdig slyngedes om Legemet. Togaen var ubekvem, og der hørte megen Øvelse til at bære den med værdig Anstand; paa Talerstolen maatte man passe godt paa for ikke at bringe den i Uorden ved hæftige Armbevægelser. Højere Embedsmænd havde som Ærestegn en Purpurbræmme rundt om Togaen; Folk, der bejlede til Vælgernes Gunst, bar Togaen skinnende hvid, *candida*, deraf Navnet Kandidat. Havde man Sorg, farvedes Togaen mørk. Kun romerske Borgere maatte bære Toga. Kvinderne

bar, naar de gik ud, en Kaabe, der lignede Togaen. Handsker brugtes ikke, Hat som Regel kun paa Rejser; hjemme brugtes Sandaler, paa Rejser Sko.

Romersk Villa ved Havet.

Skiftende Moder.

I ældre Tider bar Romerne samme Dragt temmelig uændret fra Slægt til Slægt; man kendte intet til skiftende Moder; men med Rigdommene holdt ogsaa disse deres Indtog i Rom. Man begyndte at anvende mere bekvemme Kapper end Togaen; hidtil havde den hvide Farve været den almindelige for alle, der ikke havde legemligt Arbejde — nu blev blaa og røde Dragter almindelige; især yndede Kvinderne de farvede Stoffer; ogsaa Silken kom i Brug. Dog vedblev Dragterne at være simple og naturlige i Sammenligning med Riddertidens og Enevældetidens Dragter. Vaaben bares ikke i Rom, saa lidt som i Grækenland.

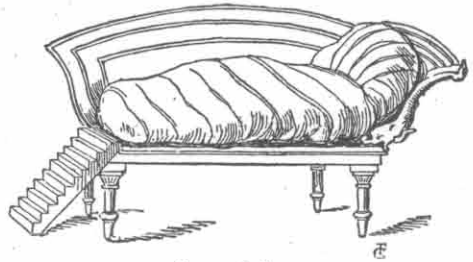

Romersk Seng.

Ude i Riget beholdt hvert Folk sædvanlig sin Dragt; dog optog de, der blev romerske Borgere, ofte den romerske Dragt.

Toilettet spillede baade for fornemme Damer og rige Modeherrer en betydelig Rolle. Haaret sattes op med stor Kunst; var det ikke smukt nok, hjalp man paa det ved falskt Haar; ogsaa Sminke, kunstige Tænder o. s. v. anvendtes. Med Hals og Armringe, Perler og Ædelstene dreves megen Luksus.

Mad og Drikke.

I *Mad og Drikke* afløste fra Sullas Tid indenfor de rige Familjer en stor Overdaadighed den tidligere Tarvelighed. Især i den

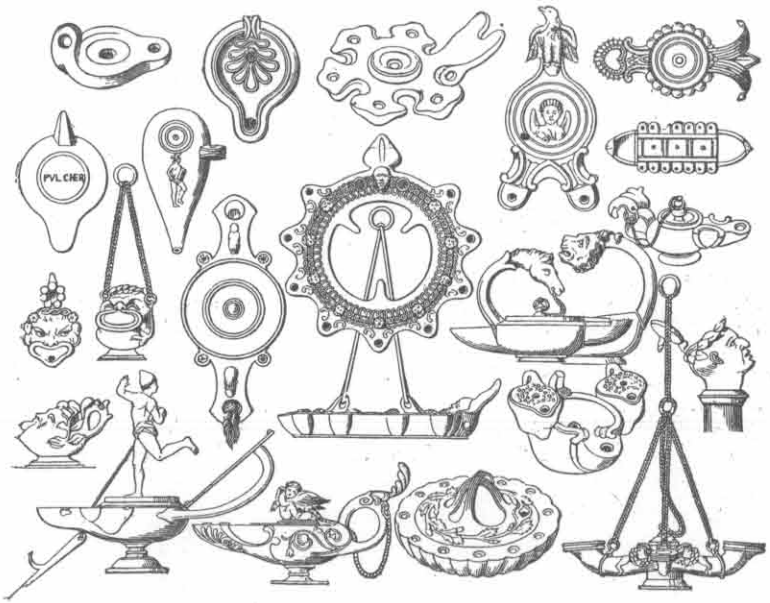

Samling af kunstfærdige Lamper fra Pompeji.

allerførste Kejsertid satte man Bordets Glæder meget højt, Retterne var mange og udsøgte, Vinene talrige og gode; man kappedes om at kunne byde paa de dyreste Retter ved Selskaberne, helst saa fremmedartede som mulig. Forholdene har dog næppe været værre end til mange andre Tider. Den middelalderlige Adels Drikkeri og Fylderi har rimeligvis langt overgaaet Romernes, og Nutidens Spisesedler staar neppe tilbage for de romerske. Udenfor en snæver Kreds synes Levemaaden i den græsk-romerske Del af Riget altid at have været nøgtern, og selv i de rige Familjer gik Mad og Drikkelidenskaben snart nogenlunde over igen.

Fornøjelserne.

Fornøjelserne. Allerede i Republikens Tid havde man i Rom en Mængde Folkeforlystelser. Hvert Aar havde sin Række af Fester, knyttede til Gudsdyrkelsen. Festdagenes Tal steg og steg;

til sidst var det en Tredjedel af alle Aarets Dage. Ved disse Fester søgte de Rigmænd, der beklædte Embederne, at fornøje Folket paa bedste Maade; i Republikens Tid var dette det store Middel til at vinde Folkegunst. Ogsaa i Kejsertiden maatte Embedsmændene give Fester; men først og sidst var det nu Kejserens Opgave. „Brød og Skuespil" ɔ: Kornuddeling og Fester skulde yde Folket Erstatning for den tabte Frihed.

Romer i Toga.

Vældekørsler.

Mest af alt interesserede Romerne sig for *Væddekørslerne* i det mægtige Cirkus. Forestillingerne her varede fra Morgen til Aften. Tilskuerne mødte i Hundredtusindvis. De tog selv Puder med for at kunne holde ud at sidde saalænge paa Bænkene; ved Middagstid var der et Ophold, saa Folk kunde faa noget at spise; rundt om Cirkus laa der Restaurationer, og undertiden lod Kejserne uddele Mad; om een Fest fortælles det, at det om Morgenen regnede med Figener, Nødder, Blommer, Dadler, Kager og Ost, om Eftermiddagen med stegte Fugle. Løb fulgte paa Løb; man kørte med tohjulede Vogne med indtil 10 Heste Side om Side. Store Aktieselskaber holdt Vogne, dresserede Heste og uddannede Vognstyrere til disse Væddekørsler; hvert Selskab havde sin Farve, som dets Vogne bar; og hvert af dem havde sine Tilhængere blandt Tilskuerne; snart dannedes der faste Partier blandt disse; nogle holdt paa de blaa, andre paa de grønne; man væddede om, hvem der vilde sejre; der var Spaamænd, som gjorde sig en god Forretning af at spaa om Udfaldet. Dygtige Vognstyrere var Genstand for en Begejstring endnu større end den, der i vore Dage ofres paa Cyklister og Brydere.

Gladiatorkampe.

Nærmest efter Væddekørslerne kom i Folkets Gunst *Gladiatorkampene* i Amfiteatret. I Republikens sidste Tid antog disse Kampe bestandig mere storstilede Former; tit nøjedes man ikke med at lade Gladiatorerne kæmpe enkeltvis med hinanden, men foranstaltede hele Smaaslag. Cæsar gav en Forestilling, hvor der paa hver Side optraadte 800 Mand og 30 Krigselefanter; siden leveredes der Slag, hvor der var mange flere med. Fægtere fra fjerne Egne optraadte i deres fremmedartede Nationaldragter med deres underlige Vaaben; undertiden kæmpede de ved Nattetid, saa Sværdene blinkede i Lampelyset. En Gang lod man Kvinder og Dverge kæmpe

med hinanden; en anden Gang fremstilledes et Søslag mellem Athenienserne og Perserne Amfiteatret var sat under Vand, Fiske

Romersk Husfrue i Spaseredragt.

Ung Pige i Færd med at iføre sig sit Overstykke.

og Sødyr svømmede omkring deri, medens to Flaader bemandede med Gladiatorer leverede hinanden en blodig Kamp; ved en anden Lejlighed stod et endnu større Søslag paa en af Mellemitaliens

Væddekørsel i Cirkus.

Søer; alle Bredder var dækkede af Mennesker, der var strømmet til langvejs fra for at se paa Kampen. Meget yndede var Kampe mellem vilde Dyr indbyrdes eller mellem vilde Dyr og Mennesker. *Dyrkampe.* Om en af de Fester, Pompejus gav, fortælles det, at der deltog 17 Elefanter, 5—600 Løver og 410 andre afrikanske Dyr. Siden naaede man endnu højere Tal. Ikke blot Elefanter, men ogsaa Bjørne, Flodheste, Næshorn, Giraffer o. m. a. Dyr anvendtes. Det var en sædvanlig Straf at kaste Forbrydere for vilde Dyr, og ogsaa Krigsfanger led ofte denne Skæbne. De rigtige Gladiatorer opdroges nu som før paa store Fægteskoler; mange af dem dræbtes i Kampene; andre frigaves, naar de havde tjent en vis Tid eller havde udmærket sig særlig. — Selv de mildeste blandt Kejserne holdt saadanne Fester, og næsten alle Tidens Forfattere fandt det fuldstændig i sin Orden. *Seneca om Gladiatorkampene.* Marcus Aurelius indskrænkede dog Blodsudgydelsen, og allerede tidligere havde Seneca i stærke Ord udtalt sin Afsky for disse hensigtsløse Drab; det maa være en haard Straf at være til Stede ved disse modbydelige Scener, siger han. *Grækerne finder Gladiatorkampene raa.* Gladiator- og Dyrekampene efterlignedes de fleste Steder i Riget; hver større By havde sit Amfiteater. Kun i Grækenland slog de aldrig rigtig an; Grækerne fandt dem for raa; heller ikke Jøderne i Palæstina syntes om de blodige Optrin. *Teatrene.* *Teatrene* fik al-

Gladiator i Kamp med en Løve.

Gladiatorkamp. Der staar: Astianax besejrer Kalendio.

drig den Betydning for de brede Lag af Roms Befolkning, som de havde haft for Grækerne. De romerske Teatre var smaa i Sammenligning med Amfiteatret og den vældige Cirkus. Og de Stykker, der opførtes, stod langt under de græske. I Rom foretrak man de vildeste Farcer, og fandt sig til Nød i Intrigestykker; meget yndede var Syngespil, Balletoptrin og Pantomimeforestillinger.

Disse Folkefester var fælles for høje og lave. Men ved Siden deraf havde de rige Familjer en Mængde Fornøjelser, som kun var til for dem. De holdt talrige *Selskaber.* Ved disse gik det til omtrent som ved de græske, dog med den Forskel, at Husmoderen var *De riges Selskaber.*

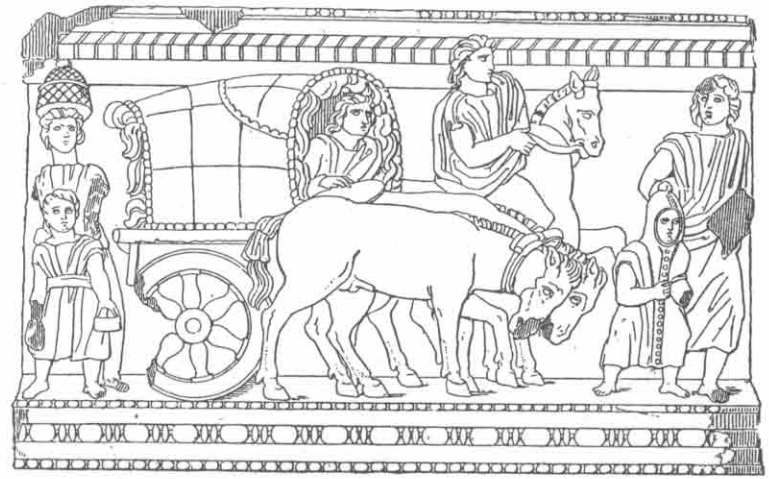

Familjerejsevogn. Foran gaar Læreren med en Dreng i Rejsekappe, ved Siden af Vognen rider Faderen, og bag Vognen gaar en Slavinde og en lille Pige med Smaapakker.

med, og at Mand og Hustru oftest fulgtes til Selskaberne. Under Spisningen var der Oplæsning, Sang og Dans til Gæsternes Fornøjelse, og ofte førtes en livlig Samtale. Under Kejserne blev Rigmandsselskaberne Tilflugtssted for de politiske Diskussioner; krænkede Senatorer sagde her mange giftige Ord om forhadte Kejsere; men dette kunde have sine Farer; man skulde kende sine Gæster meget godt for at være sikker paa, at ikke en af dem var en kejserlig Spion. I den borgerlige Middelstand erstattedes de private Selskaber af Foreningsgilder. Fattigfolk søgte derimod til de talrige Restaurationer. *Foreningsgilder og Restaurationer.*

Den kæreste Fornøjelse for de Rige blev dog i Kejsertiden *Rejserne.* Det var blevet saa let at rejse ad de gode Landeveje. Den kejserlige Post tilbagelagde 24 Mil i Døgnet; men saa hurtig gik det naturligvis ikke for private, der maatte lade Hestene hvile eller skifte Vogn for hver By. Fornemme Familjer rejste i egne Vogne *Rejserne.*

med stort Følge; tit medførte man Senge, Tallerkener, Madvarer o. s. v., undertiden Telte til at bo i; nogle havde Vogne, der var indrettet som Sovevogne; det var almindeligt at tage Bogruller med for at fordrive Tiden ved Læsning. Hoteller, der kunde tilfredsstille *Kroer.* Rigmændenes Krav fandtes ikke; derimod var der Kroer for jævne Folk; man har fundet Kroskilte med al Slags snurrige Navne ligesom i senere Tider: Hanen, den store Ørn, Slangen, Kamelen, Sværdet, Hjulet o. s. v.

Fornøjelsesrejser. Badesteder. Bajæ. Velhavende Folk tog om Sommeren ud til deres Villaer eller slog sig ned ved et Badested. Berømt for sit muntre Liv var *Bajæ* ved den neapolitanske Bugt. Ogsaa fjernere Badesteder gæstedes ofte; mange søgte til Badesteder helt ovre ved Frankrigs og Spaniens Kyster, tit for Helbredets Skyld.

Rejser til berømte Byer. Men velhavende Romere rejste ogsaa ligefrem med det Formaal at se sig om i Verden. De drog til historisk berømte Steder eller til Byer med navnkundige Kunstværker; man har bevaret en Rejsehaandbog med Oplysning om Seværdighederne. Helst gæstede de det meget beundrede Grækenland; men ogsaa det fremmedartede Ægypten med dets sære Skikke og vældige gamle Bygninger drog *De 7 Underværker.* mange til sig. Det var et almindelig eftertragtet Maal at se „de 7 Underværker", der fra Alexandrinertiden nød Ry som det mærkeligste paa Jorden; blandt dem var Olympia med Phidias' Zeus, Rhodos med Kolossen, Memfis med Pyramiderne, Babylon med de mægtige Mure. Det var dog kun faa, der fik dem alle at se. Naturmærkværdigheder som Etna, Scylla og Charybdis og lign. fristede mange; derimod brød Romerne sig ikke om at rejse i Bjergene; det var for dem øde Egne, der ikke interesserede dem; de foretrak smilende Dale med en tæt og flittig Befolkning. Udenfor Riget rejste næsten kun driftige Forretningsmænd; Opdagelsesrejser faldt det ikke Romerne ind at gøre. —

Vi har set, hvorledes Romerne boede og gik klædte, spiste og drak, morede sig og rejste; vi skal nu følge en fornem Romer paa *En fornem Romers Dag.* en af hans Hverdage i Rom fra Morgen til Aften. Han staar op ved Solopgang og tager sin Tunica paa. Efter gammel Skik samler han Familje og Tyende foran Husgudernes lille Kapel, holder en kort Bøn og ofrer nogle Røgelsekorn og nogle Byggryn blandede med Salt. Ude i Atriet samles imens en ventende Skare. Der kan være en Standsfælle imellem, som aflægger ham en Høflighedsvisit eller kommer for at lykønske ham til et Valg, en Søns Ægteskab e. lign. Men de fleste er dog Klienter, der er ilet til for at yde deres Herre deres ydmyge Opvartning. Senatoren veksler et Par Ord med hver af dem. Derefter trækker han sig tilbage for at gøre Regnskab, høre hvad hans Forvalter har at fortælle o. s. v. Med alt dette er der gaaet et Par Timer. Saa spiser han lidt: Brød dyppet i Vin eller med Honning til, Dadler eller Oliven, undertiden lidt Ost. Derefter tager han sin Toga paa for at gaa ud; en Flok Klienter og Slaver følger ham; er det en længere Tur, lader han sig bære i Bærestol. Men

oftest nøjes han med at spasere ned til Forum. Har han eller en af hans Venner en Retssag, da styrer han sin Gang hen til en af Forums Søjlehaller for at afgive sin Forklaring for Prætoren. Tit har han en Forretning at afgøre med en af de mange Vexellerere, der har Plads i Gaderne omkring Forum. I Republikens Tid søgte han ofte til Forum for at være med i en Folkeforsamling; nu er dette sjældent. Deimod er der ofte Møde i Senatet; de Dage, det er Tilfældet, maa Senatoren gaa hjemmefra, saa snart han er kommet op; Senatsmøderne holdes ved Daggry.

Efter denne Formiddagstur gaar Romeren hjem omtrent ved Tolvtiden og indtager et solidere Maaltid, spiser Frokost. Det er Kød, Fisk, Grøntsager og Frugt med Vin til. Derefter følger ofte en lille Middagssøvn. Efter denne gaar nogen Tid med Legemsøvelser, hjemme eller ude paa Marsmarken. Saa følger Badet. De rigeste bader oftest hjemme, andre i de store offentlige Badeanstalter; Romerne satte i høj Grad Pris paa disse Bade og tog dem efter alle Kunstens Regler; man klædte sig af i et uopvarmet Rum, gik derfra ind i et opvarmet og derpaa til et endnu varmere, hvor man tog en Svedekur; saa først fulgte det varme Bad, og efter dette en kold Overrisling. Sent paa Eftermiddagen kom Hovedmaaltidet, der nærmest svarer til vort Middagsmaaltid, og som var sammensat paa lignende Maade af forskellige Retter. Før Maaltidet holdtes en lille Bordbøn, efter det ofrede Husherren til Guderne. Aftenen er kort. Romeren gaar tidlig i Seng, som han staar tidlig op; den kunstige Belysning er saa ufuldkommen, at det er nødvendigt at benytte Dagslyset fuldt ud.

Mænd og Kvinder. **Mænd og Kvinder.** Mændene havde i Rom efter de gamle Love en større Myndighed over deres Hustruer end i Grækenland, men i Virkeligheden nød de romerske Kvinder større Frihed end de græske. Romerske Ægteskaber var Fornuftægteskaber; Brud og *Ægteskabet.* Brudgom kendte oftest kun lidet til hinanden før Brylluppet. Forældrene aftalte Ægteskaberne, og Pengehensynet vejede tungere end alle andre. Mændene giftede sig almindelig i Tyverne, Pigerne kunde gifte sig, naar de var 12 Aar, og gjorde det oftest et Par Aar senere. Ægteskabet stiftedes under forskellige Former. Der var kirkelige Ægteskaber, hvor Præsten viede Ægtefællerne, og der var borgerlige Ægteskaber, hvor Ægtemanden formelt købte Hustruen af hendes Fader for en fingeret Betaling. Brudens Samtykke var dog i alle Tilfælde nødvendigt.

I Ægteskabet stod Hustruen under Mandens Formynderskab. De gamle Love derom gjaldt endnu, men Virkeligheden svarede ikke til dem. Den romerske Husmoder var i det daglige Liv sin Husbonds Lige. Hun ledede Husholdningen; hun forvistes ikke som athenske Hustruer til en særlig Del af Huset; hun færdedes frit ude, og hun fulgte sin Mand til Selskaber saa godt som til Folkefester. I Republikens sidste Tid og i Kejsertiden kom da ogsaa til *Friere Ægteskabsform.* de gamle Former for Ægteskabet en ny, friere Form, der efter-

haanden blev den almindelige. Ægteskaberne stiftedes nu blot ved Parternes Aftale; de kunde saa ogsaa hæves ved frivillig Overenskomst, medens Skilsmisse ellers var ret besværlig. Hustruen kom da ikke under sin Mands Myndighed; hendes Fader vedblev at være hendes Formynder, og hun beholdt selv sin Formue under Faderens Tilsyn; men for at bevare denne selvstændige Stilling maatte Hustruen hvert Aar være tre Nætter borte fra Mandens Hjem; ellers traadte de sædvanlige Regler i Kraft.

Moralen. Der klages i Borgerkrigenes bevægede Aar og under de første Kejsere meget over Ægteskabernes Løshed og Moralens Tilbagegang. Hustruerne er utro, hedder det, Skilsmisser hyppige, baade Mænd og Kvinder gifter sig 4—5 Gange, ja oftere endnu, Ægteskaberne er barnløse, de fornemme Damer tænker kun paa deres Fornøjelser o. s. v. Det er umuligt at sige, om der i Datiden har været større Grund til disse Klager end før eller siden; alierede Cato havde klaget i ganske samme Stil, og fra enhver senere Tid kan fremdrages Eksempler af lignende Art. Overfor Klagerne staar da ogsaa mange Eksempler paa lykkelige Ægteskaber. Talrige Gravskrifter vidner i varme Ord om den efterlevende Ægtefælles Sorg.

Opdragelsen. Før den græske Kultur omkring 200 Aar før Kristus begyndte at trænge ind i Rom, var, som vi har set, den romerske Skoleundervisning meget tarvelig.

Bedre Undervisning fra 200 f. Kr. Men efter den anden puniske Krig blev det i velstaaende Familjer almindeligt at lade Børnene eller i hvert Fald Drengene lære lidt mere end før. I de rigeste Familjer fik man en *Huslærer.*

Grammatikere. andre sendte de halvvoksne Børn til en „*Grammatiker*“. Han lærte dem ikke blot Latin men ogsaa Græsk, gennemgik de berømte Værker af romersk og græsk Litteratur og gav dem de Kundskaber, der var fornødne for at forstaa disse Værker. Dertil føjedes snart

Rhetorskoler. „Rhetorskoler“, som nærmest svarer til vore Gymnasier. „Veltalenhed“ var her Hovedfaget, men i Tilknytning dertil bibragtes der Eleverne talrige Kundskaber, som de havde Brug for, naar de skulde blive dygtige Talere. Og efterhaanden blev det ret almindeligt, at et Universitetsstudium i en af Østens Universitetsbyer fulgte Rhetorskolen. De, der vilde studere Filosofi, drog til Athen, de, der foretrak Naturviden-

Scene fra en romersk Skole. Billede fra Herculanum.

Universiteterne i Athen og Alexandria.

skaberne til Alexandria. Gymnasierne og Rhethorskolerne blev i Kejsertiden flere og flere og fik et stedse større Elevantal. Ogsaa i de Lande, der nys var vundne for Kulturen, Lande som Gallien og Spanien, blomstrede de. Nu traadte Stat og Kommune hjælpende til, oprettede offentlige Skoler, lønnede Lærere o. s. v. I Kejserdømmets andet Aarhundrede var der Skoler næsten i hver By i Riget, og en meget stor Del af Befolkningen kunde nu læse og skrive. Disciplinen var fra gammel Tid haard i de romerske Skoler, og det synes, at den er blevet ved at være ganske skarp, selv i den mildere Kejsertid. Ris var en almindelig Straf; mange Forfattere mindes med Rædsel de haarde Skoledage.

Haard Disciplin.

Ung Pige med sin Lærer.

Videnskab og Digtning. Den Blomstring i den romerske Litteratur, der var begyndt med Sullas Tid fortsattes i Kejsertiden. Den første Del af Kejsertiden under Augustus, plejer man sammen med den ciceroniske Tid at regne til *Guldalderen*, det følgende Tidsrum indtil Marcus Aurelius' Død betegnes som *Sølvalderen.* Latinsk og græsk Litteratur flyder i denne Tid sammen; den dannede Verden læste Bøgerne uden Hensyn til, om de udkom paa det ene eller det andet af de to Sprog. I den første Tid fordunklede den romerske Litteratur den græske, men fra Hadrians Tid hæver den græske Litteratur sig igen, medens der bliver Ebbe i den romerske.

Den augustæiske Tid var ikke saa gunstig for historisk-politiske Værker, som den ciceronianske havde været. Talerne bestemte ikke længere Politikens Gang, og Ordet var ikke længere frit. Talerne blev nu mere en Kunstøvelse; det blev almindeligt, at fornemme Mænd indbød Venner og Bekendte til at høre paa Oplæsning af saadanne Kunsttaler, der ikke havde andet Maal end at vise, hvor smukt Taleren kunde føje sine Ord. Historieskrivningen vendte sig fra Samtiden og de politiske Stridsspørgsmaal til fjerne Tider; Augustus saa gerne, at man forherligede Roms ældste Tider og skildrede, hvorledes Roms Storhed ustandselig var vokset. Et Værk efter hans Hjerte blev *Titus Livius'* Skildring af Roms Skæbne lige fra dets Grundlæggelse.

Den augustæiske Tid.

Titus Livius.

I 40 Aar arbejdede den flittige Forfatter paa dette Værk; han var ikke meget kritisk; han tog de ældre Kilder, der faldt ham i Hænderne og gjorde kun svage Tilløb til at skelne mellem sandt og usandt; ikke heller viste han nogen stor Evne til at sætte sig ind i Grundene til Udviklingens Gang; men han skrev i et elegant Sprog, og han fortalte, som Romerne helst vilde have det, om deres tapre og ædle Forfædre; var det en Gang imellem gaaet Rom ilde, saa dækkede han det bag smukke Historier om det Heltemod og den Ærlighed, Romerne just da havde vist. Overalt indflettede han „Taler", formede som Tidens Veltalenhedslærere forstod at gøre det, selv om de Personer, han lægger sine Taler i Munden paa, havde levet i fjerne Tider, der ikke havde nogen Anelse om en saadan Veltalenhed. Det var Oldtidshistorikernes vante Skik, han her fulgte. Kun en Del af det berømte Værk er endnu bevaret.

Digtningen. Digtningen havde i Augustus' Tid gode Dage. Kampene var til Ende, og politiske Stridigheder opfyldte ikke længere Sindene saa disse var modtagelige for andre Indtryk. Størst Ry blandt *Virgil.* Tidens mange Digtere vandt Virgil, Horats og Ovid. *Virgil* fortalte i sin „Æneide" paa Vers, hvorledes Trojanerprinsen *Æneas,* fordrevet fra sin Fædreneby, flakkede om for til sidst at slaa sig ned i Italien og grundlægge det Rige, der siden blev Romerriget. Æneiden skulde være for Romerne, hvad Homer var for Grækerne. Men den ligner kun lidt de homerske Digte. Disse er friske og levende, Æneiden er langt mere kunstig og stiv. Alligevel blev Virgil elsket og beundret af Romerne; hele Middelalderen igennem beundredes han mest af alle Oldtidens Digtere, og i de romanske Folk sættes han endnu meget højt.

Horats. *Horats* var de muntre Smaadigtes Mester. Snart priste han Augustus' Sejre eller skrev til Ære for sin Ven og Beskytter, den gavmilde Mæcenas, snart opmuntrede han til glad Livsnydelse eller formanede til at efterligne Fædrenes strenge Sæder, snart skildrede han Bylivets Larm og Uro eller beskrev den idylliske Fred ude paa Landet. Han var Romernes *Lyriker,* men naaede ikke saa højt som de græske Lyrikere, han efterlignede; derimod har hans satiriske Digte stor selvstændig Værdi.

I et langt Brev paa Vers gav han en Art *Lærebog i Digtekunsten,* der har spillet en ikke ringe Rolle for Eftertiden.

Ovid. *Ovid* var Elskovens Digter. Med sjælden Behændighed forstod han allerede fra sin tidlige Ungdom at ryste velklingende, vittige Vers ud af Ærmet. I sin *„Elskovens Teori"* gav han et

livfuldt Billede af Tidens unge Levemænd og deres Elskerinder. Til sidst paadrog han sig Augustus' Vrede, og under det Paaskud, at hans letfærdige Digte fordærvede den romerske Ungdom, blev han forvist til en fjern Provins. Dette blev et knusende Slag for den forvænte Romer; i en Række „Klagesange" begræd han sin triste Skæbne og bad ydmyg Augustus om Naade, men uden at røre ham. —

Sølvalderen. ca. 30-180. De halvandet Hundrede Aar fra Augustus' Død til Marcus Aurelius er *Sølvalderen* i Romerrigets Litteratur. Denne Tids navnkundigste Digter er *Juvenal.* I bidende Vers skildrede han *Juvenal.* Tidens Usselhed og Fordærvelse; han ynkes over de stakkels Klienters haarde Skæbne, raser mod de indbildske Frigivne, der er kommet til Ære og Værdighed og klager hæftig over de elendige Kaserner, hvori Fattigfolk maa bo. Intet finder Naade for hans Øjne, og hans Skildringer har bidraget meget til at skabe de overdrevne Forestillinger om Tidens Fordærvelse, der har været og endnu er saa stærkt udbredte.

Tacitus. Ogsaa den fremragende Historiker *Tacitus* har virket dertil. Han har skrevet om de mindst tiltalende af Kejserne, fra Tiberius til Nero, og han har gjort dem betydelig værre, end de var; hans Sympati var hos det besejrede Aristokrati, selv om han indrømmede, at Kejserdømmet var blevet en Nødvendighed. Desuden har han skrevet en lille meget interessant Bog om *Germanerne;* han skildrer deri disse som et ufordærvet Naturfolk i Modsætning til de ødelagte Romere; han priser tit Germanerne langt over Fortjeneste og dadler Romerne mere, end de fortjente, men han har om Germanerne samlet en Mængde Oplysninger, saa hans Bog endnu er en af de vigtigste Kilder til vor Kundskab om disse. Han bedømmer sine Kilder mere kritisk end Livius og forstaar Begivenhedernes Aarsager langt bedre, men hans Fremstilling er ikke nær saa let læselig og underholdende.

Plutarch. En anden betydelig Historiker var Grækeren *Plutarch,* som skrev en Række sammenlignende Biografier saaledes. at han stadig stillede to Personer sammen, en Græker og en Romer: Demosthenes og Cicero, Cæsar og Alexander o. s. v. Og endelig fik Jødefolket i denne Tid sin store Historiker, *Josefus.* *Josefus.*

Filosofien. Ved Siden af Historien var *Filosofien* den Videnskab, der

trivedes bedst. De to berømteste blandt Filosoferne var *Seneca* og *Marcus Aurelius*. De byggede begge paa den gamle græske Filosofi, og deres Meninger faldt nærmest sammen med Stoikernes. Men de var ikke saa strenge, ikke saa fordringsfulde overfor de svage Mennesker, som de græske Stoikere havde været. De var begge opfyldt af Medlidenhed med alle de ulykkelige, der plagedes snart af ydre Ulykker, snart af deres eget urolige Sind; lempelig og mildt skulde de ledes til „Dyden", der skænkede dem Lykke og Fred. De betragtede begge Menneskene som ligestillede uden Hensyn til Nation eller Stand. „Guddommen" træder mere frem hos Seneca end hos tidligere Filosofer, stadig dog uden nærmere Forklaring af dens Væsen. For Marcus Aurelius er Gud og Verden eet, men han taler til „Guden" som til en Person; ogsaa han tror dog, at Menneskelivet slutter med Døden.

Seneca og Marcus Aurelius.

Filosoforedrag.

Hos Seneca hedder det: „Vi er alle Lemmer paa eet stort Legeme." „Hvad betyder disse Betegnelser: Romersk Borger, Frigiven eller Slave? Det er Navne, der er skabt af Ærgerrighed og Uret. Dyden er ikke utilgængelig for nogen; den aabner sig for alle; den kalder paa enhver, paa Frie, Frigivne og Slaver, paa Konger og Landflygtige. Den spørger ikke om Hjem eller Formue, den har nok i Mennesket." „Man skal række den skibbrudne sin Haand og vise den vildfarne Vej; man skal dele sit Brød med den, som hungrer." „Man skal behandle Syndere med nænsomt og faderligt Sind og søge at føre dem tilbage til den rette Vej i Stedet for at forfølge dem." I Overensstemmelse hermed angriber han Slaveriet og Gladiatorkampene og fordømmer Krigen. „Hvorfor skammer Mennesket, der af Naturen er bestemt til Mildhed, sig ikke ved at sætte sin Glæde i at udgyde Blod." Marcus Aurelius har i sine berømte „Selvbetragtninger" udtrykt lignende Tanker. „Tænk paa, at Menneskene er dine Brødre, og du vil elske dem." „Skilt fra det menneskelige Samfund vil dit Liv være et unyttigt Liv." „Det er ikke nok at tilgive. Man skal elske dem, som gør En ondt."

Filosofernes Lære udbredtes ikke blot gennem Skrifter; der var talrige Lærere, som drog fra By til By og holdt Foredrag. I andet Aarhundrede fik mange af disse Foredrag en ganske særegen Karakter. Det blev som Forestillinger i Veltalenhedens Kunst. Det kom ikke an paa, hvad Taleren sagde, men hvorledes han sagde det, om han kunde vælge Ordene godt, hæve og sænke Stemmen paa rette Vis, bevæge Hoved, Overkrop og Arme med værdig Anstand. Oplæsningerne foregik i

Teatrene, og Folk strømmede til i Mængde. Mange af disse Talere blev ikke blot ansete, men ogsaa rige Folk. Deres Overmod kunde være stort. Om en af dem fortælles det, at han en Gang under sit Foredrag opdagede, at en af Tilhørerne var faldet i Søvn; øjeblikkelig standsede han sin Tale, vandrede højtidelig ned gennem Salen og gav den formastelige en knaldende Lusning under stormende Bifald fra Forsamlingen. *Sofister* kaldte man disse Talere med Genoptagelse af den gamle Betegnelse fra Grækenlands Storhedstid. De fleste og mest berømte var Grækere. Dog var der ogsaa Romere blandt dem. Hadrian var selv en fejret Taler og satte Sofisterne meget højt. Til Sofisterne hørte den store Spotter, Grækeren *Lukian*. Han haaner de mange Religioner, hvorom Menneskene strides; han spotter ubarmhjertig Aande- og Varseltroen og hudfletter i de hvasseste Ord de Astrologer og Drømmetydere, de Aandebesværgere og Troldmænd, det i denne Tid vrimlede med.

Sofister.

Ogsaa Trajans Ven *Plinius den yngre* øvede denne Kunst; interessantere end hans Taler er dog de mange Breve, han har efterladt; nogle af dem er Breve til Trajan fra den Tid, da han var Statholder i en asiatisk Provins; de viser, hvor overmaade meget en romersk Statholder tog sig af, og i hvilket Omfang han forelagde Spørgsmaal for Kejseren. Ogsaa Svarene er opbevaret, men man antager, at de er udgaaet fra Trajans Kontor, ikke fra ham selv.

Plinius den Yngre.

Den milde Aand, som prægede Filosofien, virkede ogsaa paa *Juristerne*, der fortolkede de gamle Love og formede de nye. Især fra Trajans Tid mildnes mange af de strenge Regler; Husfaderens Myndighed indskrænkes, Slaverne beskyttes, og ogsaa for de Fattige sørger man bedre, især for de fattige Børn. —

Juristerne.

Medens Skønlitteraturen og Aandsvidenskaberne blomstrede, stod *Naturvidenskaberne* temmelig stille. Især gælder dette Tekniken; „Opfindelser" er yderst sjældne. Bedst trivedes Geografien. Selve Udviklingen af Riget og den lette Forbindelse indenfor dette, gjorde det jo muligt at skabe langt indholdsrigere geografiske Værker end tidligere. Derimod søgte ingen at udvide Kendskabet til Jordkloden ved Rejser i fjerne Lande. Paa Naturvidenskabens andre Omraader nøjedes man med at samle de Kundskaber, der fandtes i ældre græske

Naturvidenskaberne.

Geografien.

Værker. Saaledes samlede *den ældre Plinius* en Mængde i sin „Naturhistorie"; denne omfatter baade Geografi, Zoologi, Botanik, Mineralogi og Medicin, og den er udarbejdet med uhyre Flid med Benyttelse af omtrent 2000 Skrifter, men den er ganske uselvstændig. Han omkom ved Vesuvs Udbrud, under Forsøget paa at undersøge, hvorledes dette foregik.

Lægevidenskaben.

Ogsaa Lægevidenskaben stod temmelig stille. Der var mange Læger, og de nød megen Anseelse, men alligevel stod

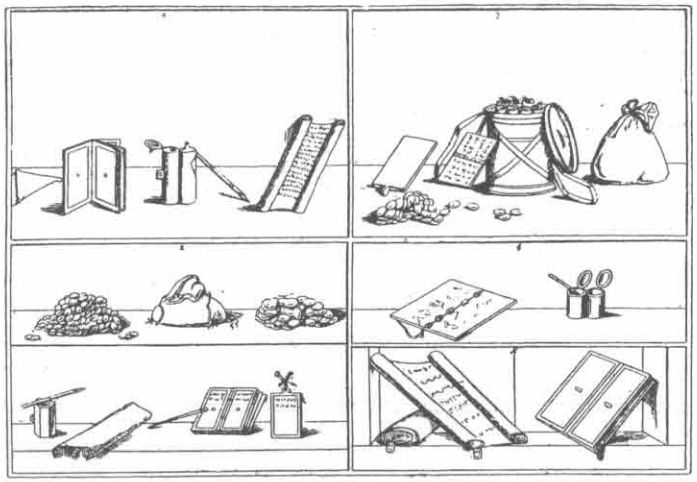

Romerske Skriveredskaber.

de gamle Husraad stadig i høj Kurs; den ældre Plinius har optegnet dem med samme Iver som 200 Aar tidligere den ældre Cato, og de er ikke blevet bedre i Mellemtiden.

Cato siger f. Eks. „Man helbreder Søvnløshed ved at tage ristet Kaal, dyppet i Olje, varm og let saltet. Jo mere man spiser deraf, des hurtigere helbredes man." En anden Kaalret „tilintetgør alle Sygdomsspirer", „den forjager Hovedpine og Øjensygdomme, alt helbreder den; man skal tage den paa fastende Hjerte om Morgenen; den helbreder Melankoli, Livslede, Hjertebanken, Lever- og Lungesygdomme, Tarmslyngning og alle indre Sygdomme." Kaal er i det hele hans store Universalmiddel.

Og hos Plinius hedder det: „Menneskehaar i Eddike helbreder Hundebid, i Olje eller Vin Hovedsaar." „Nysen fremkaldt ved en Fjer, hjælper mod Hovedpine. Man siger, at det at kysse et Muldyrs Næsebor har samme Virkning." „Aske af Hjortetakker faar Tænderne til at sidde fast og dulmer Tandsmerter; dog anses Støv

af Takker, der ikke er brændt, for endnu virkningsfuldere" o. s. v. o. s. v.

Litteraturen udbredt langt ned i Middelstanden.

Litteraturens Udbredelse. Disse Aarhundreders Litteratur var ikke en Litteratur for snævre Forfatterkredse. Den læstes ikke blot i Senator- og Ridderklassen, men ogsaa langt ned i de Folkelag, som vilde svare til Nutidens Middelstand. Romerne skrev paa Vokstavler med Griffel i Skolerne, og naar de gjorde smaa Notitser. Bøger derimod skreves med Blæk paa Papir eller Pergament, og de havde Form som Ruller. Mange Værker blev udgivet og solgt gennem Boghandelen paa lignende Maade som nu, tit endda i ret betydelige Oplag og til forholdsvis lave Priser; de afskreves af Slaver; man samlede en hel lille Styrke af disse i samme Værelse og dikterede dem paa en Gang Bogen, saa det kunde gaa ret hurtig. Selv en Avis udgaves der i Rom „*Acta diurna*" (Dagens Nyheder), men den indeholdt kun officielle Efterretninger; derimod averterede man gennem Opslag paa Gaderne. Der var i Rom talrige offentlige Biblioteker til Afbenyttelse for alle, der havde Lyst til at bruge dem; og det samme var Tilfældet i andre større Byer. Men først og fremmest lærte man Litteraturen at kende i Skolerne, hvor jo næsten al Undervisning bestod i en Gennemgang af berømte Forfattere; der var ofte Strid om, hvilke Forfattere der passede bedst dertil. Det var ogsaa Skik, at Digterne indbød Venner og Bekendte til at høre paa Oplæsning af deres Værker.

Bøgerne sælges som nu.

Romersk Avis.

Offentlige Biblioteker.

Kunsten.

Kunsten. Kejsertidens Kunst har intet stort Kunstnernavn at opvise, men der frembragtes talrige ypperlig udførte Kunstværker. De var dog alle ret ensartede; de samme Statuer og Malerier, ens i Emne og i Udførelse, gaar igen fra Syrien til Gallien. Møbler, Lamper, Vaser og Glas, alt bar det i en usædvanlig Grad Kunstens Mærke. Det er karakteristisk for disse Aarhundreder, at Kunstværkerne i en ganske sjælden Grad var tilgængelige for hele Folket; de lukkedes ikke inde paa Museerne men fandtes paa Pladserne, i Gaderne og i Hjemmene.

Kunstværkerne ensartede, meget udbredte.

Det religiøse Liv.

Det religiøse Liv. I Cæsars og Ciceros Tid havde der i dannede Kredse i Rom været meget lidt Religion; derimod holdt de brede Folkelag sikkert endnu fast ved den gamle Religion. Augustus' Tid var ikke mere religiøs, heller ikke Augustus selv, men han ansaa det for politisk nyttigt at genrejse Troen paa de gamle Guder. Og nu kom Kejserdyrkelsen til som et nyt Led i Statsreligionen. Allerede medens Kejserne levede, rejste man Billeder af dem og ofrede til dem, og efter deres Død erklærede Senatet dem for Guder. Romerne kræ-

Kejserdyrkelsen.

Romerne tolerante overfor Religionerne.

vede, at Folk overalt i Riget skulde ofre til de romerske Guder og til Kejseren; det var som et Tegn paa deres undersaatlige Sindelag. Men mere forlangte de heller ikke; de gamle Religioner fik som Regel Lov til at bestaa uanfægtede hver i sin Egn. Jøder Ægyptere og Persere, hver troede paa sit. Og i Rom selv mødtes alle Religioner under den store Folkeblanding.

Loftsbillede fra en af Katakomberne. I Midten Orfevs, der ved sit Spil lokker de vilde Dyr til sig og tæmmer dem; han er Symbol paa Kristus. I Kredsen fremstilles Optrin af Biblen: Daniel i Løvekulen, Jesus opvækker Lazarus, David med Slyngen og Moses slaar Vand af Klippen.

Østens Religioner trænger ind.

Den religiøse Interesse tiltog i Kejsertiden, og mange grebes af de nye Religioner fra Østen, der ved deres sværmeriske, mystiske Indhold talte langt stærkere til Følelserne end den tørre romerske og den livsglade græske Gudetro. Jødedommen vandt ikke faa Tilhængere i Rom, og mange sluttede sig til den ægyptiske Isislære.

Kristendommen

Efterhaanden begyndte ogsaa *Kristendommen* at trænge

frem. Den grundlagdes i Tiberius' Tid og bredte sig i det følgende Aarhundrede ganske langsomt. Fra først af fandt den sine Tilhængere i de jødiske Menigheder, men snart ogsaa udenfor disse. Dens Lære om Ligheden for Gud og om den evige Salighed, der skulde følge Jordelivets Elendighed, virkede stærkest blandt de fattige og ulykkelige; især Slaverne sluttede sig til den, til ogsaa Kvinderne. Men ogsaa i mere velstaaende Familjer fandt den inden længe Indpas. I de større Byer opstod der kristne Menigheder, saaledes ogsaa i Rom; Rige og Fattige

Kristendommen især blandt de Fattige.

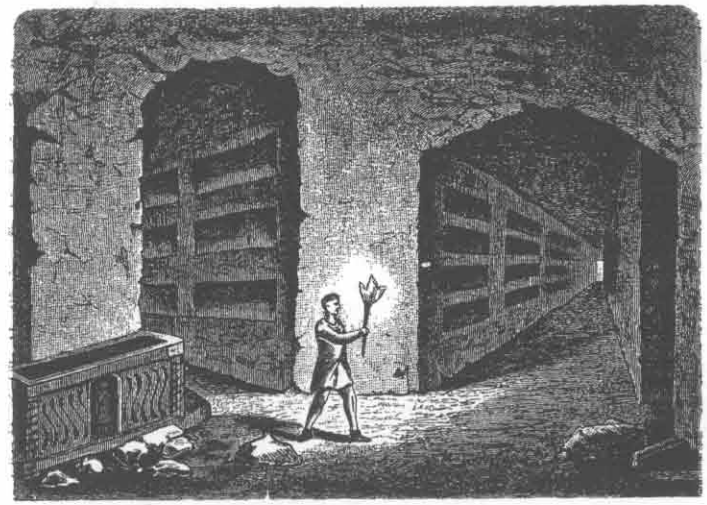

Det indre af en Katakombe.

hjalp her hinanden. Et Vidnesbyrd om Menighedernes Fremgang ogsaa i Velstand er deres talrige og anseelige Gravpladser; udenfor Byerne anlagdes lange underjordiske Gange, hvor Ligene hensattes; en af disse Gravpladser er de berømte *Katakomber* ved Rom. Gangene er smykkede med Malerier, der minder om de pompejanske; Emnerne er hentede ikke blot fra den jødisk-kristelige Historie, men ogsaa fra de græsk-romerske Gudesagn. Fisken bruges som Symbol paa Kristus, hvorfor vides ikke.

Katakomberne.

Ved en Misforstaaelse har man tidligere opfattet disse Grave under Jorden som et Vidnesbyrd om de Forfølgelser, de Kristne skulde have været Genstand for. Nu er man paa det rene med,

Staten og Kristendommen.

at disse omhyggelig anlagte Gravpladser snarere tyder paa, at de har levet under forholdsvis gode Forhold. I den første Tid lagde Romerne ikke meget Mærke til de Kristne; Kristendommen var for dem en Religion som de mange andre, der fandtes i deres vidtstrakte Rige. Under Nero beskyldtes de Kristne i Rom for at have stukket Ild paa Byen, og mange af dem behandledes med stor Grusomhed, men denne Forfølgelse var foreløbig en Undtagelse. Men efterhaanden som Kristendommen fik flere Tilhængere, blev dog Forholdet mellem den og Staten vanskeligere. Romerne begyndte at faa det Indtryk, at denne Religion var af en anden Art end de andre. Tilhængerne af de andre Religioner gik ud fra, at hvert Folks Guder kunde være gode for det, og de havde intet imod at ofre til Kejseren. De Kristne derimod paastod, ligesom Jøderne, at deres Gud var den eneste sande Gud, ja mere end det, de saa ned paa alle, der dyrkede andre Guder, det var for dem fortabte Syndere; opfyldt af Troen paa Verdens nære Undergang og Kristi Genkomst, saa de med Ringeagt paa hele Samfundslivet; de var, sagde man, besjælede af „Had mod Menneskeslægten". De stræbte at udbrede deres Religion, og de nægtede at ofre til Kejseren. Der opstod hurtig Historier om, at de ved deres Sammenkomster spiste smaa Børn og hengav sig til alle Slags Udskejelser, Historier af samme Art, som saa tit fortælles om religiøse Menigheder, der afviger fra den almindelige Tankegang. Af og til skred Statholderen ind og lod dem straffe, naar de ikke vilde ofre til Kejseren, og undertiden gik man haardt til Værks overfor dem, især under Marcus Aurelius.

Nero-forfølgelsen.

Kristendommen fjendtlig mod Samfundet.

Plinius' Breve til Trajan giver et Indblik i, hvorledes romerske Statholdere stod tvivlende overfor de Kristne. Egentlig skulde de straffe dem; men ofte syntes de, at der var noget urimeligt i at gøre disse vildfarende noget ondt. I et af sine Breve til Kejseren spørger Plinius, om han skal straffe de Kristne uden Hensyn til deres Alder, om han skal tilgive dem, naar de angrer, om de skal straffes, blot fordi de er Kristne, eller kun naar dertil føjes en bestemt Brøde. Dem der ikke vil falde til Føje og ofre, har han ladet straffe med Døden, dem der har ofret, har han sluppet løs. „De forsikrede," siger han, „at hele deres Fejl og Vildfarelse havde bestaaet deri, at de var kommet sammen paa bestemte Dage før Solopgang for skiftevis at synge en Hymne til Kristus som Gud, og for ved Ed at love — ikke som det fortælles at begaa en eller anden Forbrydelse — men tvertimod at afholde sig fra at begaa Tyveri, Røveri,

Plinius' Breve.

Ægteskabsbrud, aldrig at bryde deres Ord eller at bedrage nogen; og derefter plejede de at trække sig tilbage for saa siden igen at samles til et almindeligt og ganske uskyldigt Maaltid." Saa har han prøvet Tortur for at faa at vide, om de talte sandt. „Men jeg har intet fundet andet end grænseløs, taabelig Overtro. Derfor har jeg standset Undersøgelsen og besluttet at spørge dig." Svaret gaar ud paa, at han har handlet vel. „I saadanne Spørgsmaal kan man ikke give en fast Regel for alle Tilfælde. Man skal ikke søge efter Kristne. Angives og overbevises de, da maa de straffes, dog saaledes, at hvis nogen af dem nægter at være Kristen og beviser Sandheden deraf ved sine Handlinger o: ved at bede til vore Guder, da skal han have Tilgivelse til Løn for sin Anger uden Hensyn til, hvor alvorlig Mistanke der er mod ham med Hensyn til Fortiden. Anonyme Angivelser skal man aldrig tage Hensyn til ved nogen Art Anklager."

Ogsaa i de dannede Kredse og i Forfatterverdenen begyndte man at beskæftige sig med Kristendommen. Jo længere man kom frem i Tiden, des stærkere viste der sig en ny religiøs Strømning. Den mærkes paa sin Maade ogsaa hos Filosoferne. Vi har set, at Guddommen baade hos Seneca og hos Marcus Aurelius træder langt mere frem end hos de ældre Filosofer; man er igen begyndt at gruble over Tilværelsens store Gaader, og den Barmhjertighedens og Medlidenhedens Moral, Seneca og Marcus Aurelius tager til Orde for, minder i meget om den kristne. Dette har senere givet Anledning til den Tro, at Seneca har faaet sine Tanker fra Paulus; man lavede endog en Række Breve, som udgaves for at være vekslede mellem dem; det er nu bevist, at disse Breve er falske, og det kan anses for sikkert, at der ingen Forbindelse har været mellem de to Mænd. Marcus Aurelius derimod kendte Kristendommen, men stod fjendtlig overfor den. Paa hans Tid begyndte en ligefrem Diskussion mellem hedenske Filosofer og kristne Forfattere.

Religiøs Stemning i dannede Kredse.

Seneca og Paulus.

Den af Filosoferne, der kraftigst angreb Kristendommen, var *Kelsos*. Hans Skrift blev 300 Aar senere brændt „til Guds Ære og Sjælenes Nytte", men det allermeste deraf kendes dog, da en kristen Forfatter, som har skrevet mod det, i sit Indlæg har optaget lange Citater. Kelsos lader først en Jøde angribe Kristendommen og vender sig derpaa selv mod begge de to Religioner. Kristus var en Oprører, siger han, Menighederne er en Fare for Staten; Kristendommen er en Tro for Fattige og Uvidende; dens Lære er jo: „Din Tro gør dig salig, medens Videnskaben gør usund; al denne Verdens Visdom er Daarskab." Kristendommens Forestillinger om Gud er lave og urene, dens Lære om Tilgivelse, naar man angrer, er en

Kelsos' Angreb.

Lære for Tyve og Røvere. Det er formasteligt Hovmod at tro, at Gud kun har aabenbaret sig for det lille Jødefolk: „Jøder og Kristne ligner Frøer, der samles i en Sump, eller Orme, der holder Møde i en Mudderpøl, og som skændes om, hvem der er de største Syndere og siger: Os aabenbarer og forudsiger Gud alt." Kristne Forfattere svarede hertil, at de Kristne netop førte et langt mere moralsk Liv end Hedningene, og at deres Tro paa een Gud var langt renere og højere end Hedningenes Tro paa de mange Guder, om hvis Adfærd de fortalte saa mange umoralske Historier. De hæftige Angreb saa vel som Forfølgelserne er et Vidnesbyrd om, at Kristendommen allerede ved Midten af 2. Aarhundrede var blevet saa stærk, at man begyndte at frygte den. Angrebene hæmmede ikke dens Fremgang, og Forfølgelserne bragte snarest forøget Tilslutning.

Soldaterkejserdømmets Tid 180—284.

Rigets Styrke og dets Svagheder.

Da Marcus Aurelius døde, stod Romerriget endnu i sin fulde Glans. Der var indre Vanskeligheder: Rigdommens ulige Fordeling og Selvstyrets Tilbagegang i Kommunerne. Og der var ydre Farer: Germanernes og Parthernes Angreb. Men alligevel syntes Riget meget stærkt. Een stor Svaghed havde det dog altid og maatte have. Saa meget afhang af Herskerens Person. Alle Oldtidens store Riger har lidt derunder; i intet af dem havde man en Rigsdag og et fælles politisk Liv, der knyttede Riget sammen. Perserrigets Styrke ophører med Kyros og Darius, og Alexanders Rige styrter sammen, saa snart han selv er borte. Romerriget var opstaaet langsommere, hvert nyt Land var draget ind i den fælles Kultur, og der var skabt en Embedsstand, som kunde holde sammen paa Riget. Men ogsaa for Romerriget betød det dog overmaade meget, hvorledes Herskeren var.

Commodus.

Indtil 180 efter Kristus havde de romerske Kejsere med kortvarige Undtagelser styret godt. Men Marcus Aurelius forlod Adoptivmetoden og tog sin egen Søn *Commodus* til Efterfølger, og dette gik yderst uheldigt. Commodus' Interesser optoges af Skuespil, Gladiator- og Brydekampe, og han lod det gaa med Riget, som det kunde. Særlig ulykkebringende blev dette, fordi Hæren netop ved samme Tid havde faaet ny Betydning ved Fjendernes Angreb ude ved Grænserne. Feltherrerne syntes, at nu var det dem, det kom an paa; saa var det ogsaa rimeligt, at de herskede. Og hver af dem fandt, at han kunde være lige saa nær til Magten som enhver anden. Straks efter Commodus' Død begyndte Kampen mellem Feltherrerne; siden fornyedes den atter og atter, og den ene Kejser efter den anden blev styrtet. Paa denne Vis fik man af og til dygtige Kejsere, men undertiden ogsaa meget daarlige, og alle følte de sig først og fremmest som *Soldater*. De regerede egenraadig, og Senatets Magt blev stedse mindre.

Kampen om Kejsermagten.

I det første halve Aarhundrede efter Marcus Aurelius' Død var Forholdene endnu taalelige. Fjendernes Angreb blev nogenlunde let afslaaet, og inde i Riget gik alt omtrent som før. By efter By havde efterhaanden faaet romersk Borgerret; nu blev Aar 212 alle frie Mænd i Riget erklæret for romerske Borgere. Lovene forbedredes ogsaa under Soldaterkejserne i Overensstemmelse med Senecas og Marcus Aurelius' mildere Tankegang; der levede netop i denne Tid meget dygtige Jurister, som lagde Grunden til den *„Romerret"*, der siden har øvet saa stor Indflydelse paa Lovgivningen i alle Kulturstater. Ogsaa Aandslivet bevarede sit Præg, og stolte Bygninger rejstes endnu rundt om i Riget.

Romersk Borgerret 212.

Mildere Lov.

Romerretten.

Men snart blev Forholdene langt daarligere. Angrebene udefra blev voldsommere. 226 styrtede den gammelpersiske Slægt *Sassaniderne* den halvt helleniserede Partherslægt fra Magten i Persien, og der opstod et nyt *Perserrige*, hvor Zoroasters Lære blev herskende, og hvis Fyrster drømte om at genrejse Kyros' Rige. De angreb straks Romerne, og fra nu af fortsattes disse Angreb med korte Mellemrum. Ved samme Tid var der stor Uro blandt *Germanerne*. Krigerske Stammer farligere end dem, man hidtil havde haft at gøre med, naaede frem til Grænserne: *Goterne* ved Donau, *Allemanner* og *Franker* ved Rhinen. Af og til brød de fjendtlige Skarer over Grænsen paa et eller andet Punkt, hvor Besætningen var svag, fordi man havde trukket Tropper bort til Kampe andetsteds; og naar de først var indenfor Grænsen, mødte de ingen Modstand, men kunde hærge og plyndre, som de lystede. Kejseren maatte opholde sig i den Egn, hvor Faren var størst, og medens han saaledes var fuldt optagen af Grænsekampen, hændte det ofte, at en Feltherre et andet Sted, hvor der i Øjeblikket ingen Fare var, gjorde Oprør. Værst stod det til fra 250 til henimod 270; Germanerne gjorde Plyndringstog langt ind i Riget, Perserne fangede en Kejser og trængte frem til Lilleasien, og tit var der

Det ny Perserrige 226.

Uro blandt Germanerne: Goter, Allemanner og Franker.

Opløsning 250—270.

paa en Gang flere Feltherrer, der gjorde Krav paa Kejsermagten. For Befolkningen var det onde Tider i Sammenligning med Kejserdømmets første Aarhundreder; dog var der endnu kun faa Kampe, som medførte større Blodsudgydelse. Og i Aarene omkring 270 efter Kr. fik Rom igen en Række dygtige Fyrster, de *illyriske* Kejsere, som de kaldes efter den Egn, hvorfra de stammede. De slog baade Germanerne og Perserne saa eftertrykkeligt, at Rom i de næste 100 Aar igen havde Fred for „Barbarerne". Men saa stor Bekymring havde Opløsningstidens Ulykker vakt, at man nu efter Aarhundreders Forløb fandt det nødvendigt at rejse nye Mure omkring Rom. I Kampaarene var mange Barbarer traadt ind i den romerske Hær, især i Rhin- og Donauegnene; Krigsfanger gik tit i romersk Tjeneste, og mange Germener lod sig frivillig hverve til Kamp mod deres Landsmænd. Og ogsaa paa anden Maade var Germaner i stort Tal kommet indenfor Grænsen; tit affolkedes en Grænseegn i høj Grad under Kampene, og naar Striden var endt, befolkede Kejseren den igen med Germaner, der blev Fæstebønder under de romerske Godsejere; længere inde i Riget fandtes endelig flere og flere Germaner som Slaver.

De illyriske Kejsere genrejser Riget ca 270.

Rom befæstes.

Barbarer i Hæren og som Fæstere.

Det bureaukratiske Kejserdømme 284—395.

Just da Barbarernes Angreb endnu en Gang var strandede, fik Romerriget i *Diokletian* (284—305) en ypperlig Styrer, der igen skabte Ro og Orden i alle Forhold. Diokletian saa en Hovedfare i Striden om Kejsermagten. For at undgaa denne antog han en Medkejser og bestemte, at de to Kejsere skulde udnævne to andre til *Cæsarer* ɔ: en Art Kronprinser, der skulde have Del i Styrelsen og siden arve Magten; hver af dem fik sin Del af Riget at styre. Naar fire af Rigets dygtigste Feltherrer saaledes delte Myndigheden, mente han, at det vanskelig vilde ske, at nogen anden vilde vove at trodse dem; og desuden syntes han, at der var saa meget at gøre, at der nok kunde være Brug for fire Herskere. Denne kunstige Ordning lykkedes, saalænge Diokletian selv holdt Tøjlerne i sin stærke Haand, de tre andre skyldte ham Magten, og hans Anseelse var saa stor, at alle bøjede sig lydig for ham. De ydre Fjender blev slaaet overalt, i Øst førtes Grænsen endog frem til Tigris, ligesom i Trajans Dage. Embedsmændene blev flere, og der blev givet nye og

Diokletian 284—305.

To Kejsere og to Cæsarer.

bedre Regler for, hvorledes de skulde styre; Lovene fik et stedse humanere Præg, og Næringsvejene fremhjalpes med rastløs Energi. Der blev igen Raad til at rejse store Pragtbygninger.

Til sidst vendte Diokletian sig mod en Fare, der syntes ham ikke mindre end Angrebene udefra. Det var *Kristendommen*. De Kristnes Tal var i Aarhundredet efter Marcus Aurelius' Død gaaet stærkt frem, og jo flere de Kristne blev, des mere frygtede Kejserne dem. Omkring 250 var der en stor Kristenforfølgelse, som kostede mange Martyrer Livet. Nu vendte Diokletian sig mod de Kristne. Han udelukkede dem fra Embeder og Æresstillinger, lod deres Kirker nedrive, deres Skrifter brænde og deres Førere fængsle. Ogsaa Dødsstraf anvendtes, skøndt han helst undgik dette af Frygt for, at Martyriet skulde vinde Kirken nye Tilhængere. Men han opnaaede kun lidt ved sine Anstrængelser.

Kristenforfølgelser.

Da Diokletian havde regeret i godt 20 Aar, blev han træt af det; 305 overdrog han og hans Medkejser de to Cæsarer Magten, og disse udnævnte to nye Cæsarer. Men det kom snart til Strid mellem Magthaverne, og Diokletian, der endnu levede en halv Snes Aar i sin Fødeegn, Dalmatien, maatte flere Gange træde til som Mægler.

Strid mellem Magthaverne.

Kampen mellem Kejsere og Cæsarer endte med, at en af dem overvandt alle de andre og blev Eneherre. Det var *Konstantin den Store* (306—37). Oprindelig var han Cæsar i Gallien og Britannien. Men saa kom han i Strid med den Kejser,

Konstantin den Store 306-337.

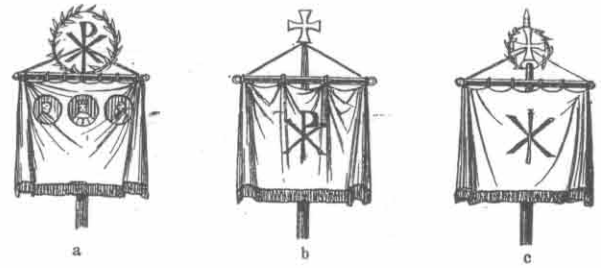

Forskellige Former af Konstantins Fane efter hans Mønster.
Bogstaverne **X P** slynget ind i hinanden var Tegnet for Kristus.

der havde sit Hovedsæde i Rom, han førte dristig sine Tropper mod Hovedstaden, og ved den *milviske Bro*, der fører over Ti-

Slaget ved den milviske Bro 312.

beren lidt fra Rom, vandt han en afgørende Sejr, Aar 312. Før Slaget havde han i sin Fane sat Kristi Monogram, et Mærke, som de Kristne plejede at bruge i Stedet for at skrive Kristi Navn; en Biskop, der har skrevet Tidens Historie, fortæller, at Konstantin i et Drømmesyn havde set dette Mærke paa Himlen omgivet af Ordene: Ved dette skal du sejre. Vist er det, at Konstantin, der allerede før havde stillet sig imødekommende overfor de Kristne, nu, da han var Herre over hele den vestlige Halvdel af Riget, helt tog deres Parti. Den Forfølgelse, Diokletian havde sat i Gang, var allerede tidligere lidt efter lidt hørt op. Ved samme Tid fik Kejser *Licinius* Eneherredømmet i Østen. Foreløbig forligtes han og Konstantin godt, og 313 udstedte de i Forening en højtidelig Erklæring om, at der fremtidig skulde være fuld Religionsfrihed; fra nu af var Magthaverne paa den kristne Kirkes Side. En halv Snes Aar senere kom det til Kamp mellem de to Kejsere. Konstantin sejrede 324 og var Resten af sit Liv Eneherre i Romerriget.

Kristi Monogram.

Licinius i Østen.

Religionsfrihed 313.

Konstantin Eneherre 324

Konstantin arbejdede ligesom Diokletian ivrig paa at forbedre Embedsstanden, og han gennemførte en fuldstændig Enevælde. Han flyttede Regeringssædet fra Rom. Den minderige Storstad passede ikke til hans helt enevældige Styre, og den hedenske By saa med Uvilje paa hans kristne Sympatier. Desuden syntes det nu, at det folkerige Østen var den vigtigste Del af Riget, og dér var ogsaa Farerne for Barbarernes Angreb mindst. Til sin nye Hovedstad valgte han Byzans, der efter ham fik Navnet *Konstantinopel*. Beliggenheden var fortrinlig, og alt opbødes for at gøre det nye Herskersæde ligesaa pragtfuldt og folkerigt som det gamle; Rom efterlignedes saa nøje som mulig baade med Hensyn til Byens Anlæg og til dens Styrelse; rige Slægter droges dertil, og der oprettedes et Senat ligesom Senatet i Rom; dette blev nu kun et Byraad for Byen Rom, og samme Stilling fik Senatet i Konstantinopel. Ogsaa Kornuddeling, Cirkus og Skuespil indførtes i Konstantinopel; kun Gladiatorkampene hindrede Kejserens kristne Raadgivere. Det varede ikke længe, før Konstantinopel i Folketal kunde kappes med Rom, der nu var i stærk Tilbagegang.

Konstantinopel Hovedstad.

Overfor Kristendommen stillede Konstantin sig bestandig venligere. Han gav de Gejstlige Skattefrihed, byggede Kirker og skænkede Menigheden rige Gaver; var der Strid indenfor

Kirken, da søgte han at mægle. Kort før sin Død lod han sig døbe.

Diokletians og Konstantins nye Embedsstat. De to store Kejsere ændrede hele Styrelsen. De skabte en ubegrænset Enevælde og et bureaukratisk Embedsmandsstyre, der tilintetgjorde, hvad der var tilbage af kommunalt Selvstyre. Augustus havde været Folkets første Embedsmand. Nu blev Kejseren „Dominus", Herren, medens Folket blev hans Undersaatter, ja hans Trælle „servi"; Kejseren blev „allerhelligst", eet med Gud. Før havde Kejseren baaret en gylden Lavrbærkrans som Roms Triumfatorer, nu smykkes hans Hoved efter østerlandsk Skik med et hvidt Hovedbind „Diademet", og Kejseren bærer en herlig Purpurdragt, prydet med Ædelstene. Det bliver svært at faa Adgang til Kejseren; den, som stedes for hans Aasyn, knæler ydmyg, en talrig Hofstat omgiver ham; Stillingerne ved Hoffet bliver fornemme Embeder, „Kammerherre" en fin Titel. Senatets Indflydelse er helt forsvundet, Ordet Senator bruges nu om alle rige Godsejere.

Kejserens nye Stilling.

Kejseren styrede gennem et Raad af *Ministre*. Den militære og civile Styrelse, der tidtil havde været forenet hos Stat. Hvor dygtigt Cæsar end styrede, og hvor mildt han end beholderne, adskiltes. Talrige civile Embedsmænd ansattes rundt om, og de fik paa en Gang Domsmagten og den administrative Styrelse. De gennemgik en juridisk Uddannelse, og de lønnedes af Staten, tit meget højt. De kommunale Embedsmænd og Borgerforsamlingerne mistede al Magt, og de folkelige Domstole forsvandt. Ingen vilde længere have de kommunale Embedsstillinger, Folk maatte ligefrem tvinges til at være Borgmestre. Hæren kom under Førere, der kun var Generaler, og dens Tal forøgedes. Grænsehærene forslog ikke mere; inde i Riget anbragtes betydelige Hære, som hurtig kunde føres til truede Egne.

Ministre.

Den militære og civile Styrelse adskilles.

Juridisk uddannede, lønnede Embedsmænd.

Hæren udvides.

Baade Hof, Embedsmænd og Hær kostede mange Penge, saa *Skatterne* voksede hurtig. Man stræbte at fordele dem saaledes, at de fortrinsvis ramte de Rige, men de føltes alligevel haardt.

Skatterne vokser.

Den Embedsordning, Diokletian og Konstantin skabte, minder i meget om den, Evropas Enevoldsfyrster gennemførte 13—1400 Aar senere, og som da, trods alle Svagheder, viste sig saa god, at ogsaa de moderne Stater med deres frie Forfatning i Hovedtrækkene har beholdt den. Det lykkedes da ogsaa i endnu et Aarhun-

Embedsstanden dygtig.

drede at bevare Rigets Storhed og at opretholde gode Tilstande. De gamle storstilede Bygningsværker stod endnu, og nye kom til, og Byerne var nu som før smykkede med talløse Kunstværker. Overalt var der Skoler og højere Læreanstalter, Videnskabsmænd og Digtere arbejdede og skrev saa ivrig som nogensinde, og ogsaa Handel, Industri og Landbrug trivedes endnu.

Tilbagegang. Men alligevel spores Tilbagegangen. De nye Bygninger kunde overgaa de gamle i Pragt og Kostbarhed, de naar dem ikke i Skønhed. I Aandslivet er der kun Liv paa eet Omraade: det religiøse, og Videnskabsmænd og Digtere yder kun lidet nyt. Ogsaa Næringslivet har mistet den friske Bevægelighed, der var over det i den første Kejsertid. Fæstningsmure indsnævrer Byerne; af og til forstyrres man ved indre Kamp, eller Barbarflokkene trænger ind og lægger alt øde, hvor de kommer frem. Haandværkerne har mere

Lavene. og mere organiseret sig i „*Lav*“; for at blive Mester maa man bestaa en Optagelsesprøve, og som oftest gaar Forretningerne i Arv; Lovene beskytter og fremmer Lavsvæsnet. Der skabtes her Former, som havde deres gode Sider, og som har holdt sig lige til det 19. Aarhundrede, men som meget hæmmede den frie Udvikling; unge Mænd med nye Ideer kunde ikke faa disse frem; Lavene var Fjender af alt nyt. Ogsaa i Handelslivet trængte Lavsvæsnet ind.

Rige Godsejere. Godserne tilhørte Senatorerne, der synes at have været rigere end nogensinde; i hvert Fald nævnes der langt større Formuer end tidligere. Jorden dyrkedes dels af Slaver, dels af „Fæstere“; disse sidste regnedes endnu for frie Mænd, men de var

Slaver og stavnsbundne Fæstere. stavnsbundne, d: de maatte ikke forlade det Gods, hvor de hørte hjemme; ellers var man bange for, at det ikke skulde være muligt at faa Folk nok til at dyrke Jorden.

Samfundet bliver kasteagtigt. Saaledes deltes Befolkningen skarpere og skarpere i herskende Godsejere og Embedsmænd, lavsbundne Borgere og stavnsbundne Bønder og Slaver. Der var kommet noget kasteagtigt over Samfundet; man fødtes næsten til en bestemt Livsstilling. Kejserne og Embedsmændene gjorde som Regel deres bedste for at fremme Næringsvejene og øve Ret, men de gjorde det ved Hjælp af Tvangsmidler, der tit skadede lige saa meget, som de gavnede. Befolkningen, der havde mistet al Frihed, mistede dermed ogsaa Evnen til selv at foretage sig noget; den ventede sig alt af Kejserne og Embedsmændene, og disse magtede i Længden ikke de store Opgaver, der stilledes dem. Hoffet blev snart sløvt og ødselt, Embedsmændene tit bedrageriske. Der mærkes da ogsaa i Befolkningen en stadig Misfornøjelse, som ikke spores i Kejserdømmets første Aarhundreder. Det vides

Folketallet. ikke, om *Folketallet* i denne Tid er gaaet tilbage. Det paastaas undertiden af Datidens Forfattere, men Erfaringen viser, at denne Paastand gentages til de forskelligste Tider uden at være rigtig. Det synes snarest, at de store Byer har bevaret deres Folketal, ja undertiden er gaaet ikke saa lidt frem, medens der har været Stilstand eller Tilbagegang i mange mindre Byer. Paa Landet har der

været Tilbagegang i de Egne, der hærgedes under Krigene, ellers neppe.

Konstantins Efterfølgere. Konstantin fulgtes paa Tronen af sine tre Sønner. Under dem begyndte Grænsekampene atter, og der var megen Strid mellem Brødrene. Da den sidste af dem døde, blev hans Fætter *Julian* (360—63) Kejser. Julian var en *Julian 360-63.* dygtig Kejser, men størst Interesse frembyder hans Forsøg paa at genrejse det græsk-romerske Hedenskab og trænge Kristendommen tilbage. Han fik deraf Navnet *Apostata,* den Frafaldne. Midt under Bestræbelserne herfor faldt han i en Kamp med Perserne, og hans Forsøg blev uden Følger.

Julian og den græske Filosofi. *Julian* var opdraget til den kristne Tro, men som andre unge Kristne af velhavende Familje undervistes han tillige i den græsk-latinske Litteratur og Videnskab. Den græske Filosofi syntes ham at staa højt over de Kristnes Lære, og den græske Verdensopfattelse syntes ham langt skønnere end den kristne. „Hellas“ blev hans Ideal, Athen hans beundrede By, Homer hans kæreste Læsning. Saa snart han blev Kejser, gjorde han igen den gamle græsk-romerske Religion til Statsreligion. Templer, som hans Forgængere havde lukket, aabnedes igen, og Foræringerne til Kirken hørte op. Han skrev selv kraftige Stridsskrifter mod Kristendommen. For-

Ikke Forfølgelse. følge dens Tilhængere vilde han dog ikke; de fejler jo af Uforstand, ikke af ond Vilje, siger han. „Man bør overfor dem, der farer vild i Livets største Spørgsmaal, snarere føle Medlidenhed end Had.“ „Og forøvrig har jo de, der har vendt sig fra Guderne til de Døde og deres usle Levninger mest Straffen i sig selv.“ „Jeg vil ikke nedsable Galilæerne og heller ikke tillade, at man mishandler dem; jeg siger kun, at man skal foretrække for dem Mænd, som ærer Guderne.“ De Kristne udelukkedes fra Embeder og Æreshverv, og det *Udelukkelse fra Embeder o. s. v.* blev dem forbudt at være Lærere; kun Mænd, der delte de gamle Forfatteres Livssyn, var værdige til at gennemgaa deres Værker for de unge: „De skal ikke have Lov til at beskylde Homer, Hesiodos og alle de andre store Aander for Mangel paa Gudsfrygt eller Uforstand i religiøse Spørgsmaal. Den som ikke vil læse de gamle Forfattere i deres egen Aand, han kan udlægge Marcus og Lucas.“ Han stræbte ivrig at skabe et hedensk Præsteskab, der prædikede, samlede ind til de Fattige o. s. v. ligesom de Kristne.

Men Julians Forsøg mislykkedes fuldstændig. Nogle Filosofer var begejstrede, men det store Flertal af Folket var ganske uinteresseret, og de Kristne var yderst opbragte. Julian selv følte sig dybt skuffet ved Tilhængernes Ligegyldighed og Modstandernes Fasthed, men opgav ikke Kampen. Det fortaltes siden, at han, da han følte Døden nærme sig, udbrød: „Du har sejret, Galilæer.“ Dette er opdigtet; men sandt var det, at Kirken havde sejret. I jublende

Sejrsfølelse kunde en kristen Forfatter ved Efterretningen om hans Død udbryde: „Hører alle I Folkeslag, der er til; jeg kommer til Eder med et stort og herligt Budskab. Falden er Baal, knust er Dagon. Hører det! Død er Tyrannen, død er den store Drage, denne Frafaldne, alles Fjende, alles Modstander."

Med Julian sluttede Konstantins Slægt, og efter hans Død blev det igen Hæren, der som Regel afgjorde, hvem der skulde være Kejser. Barbarernes Angreb blev i denne Tid voldsommere og voldsommere. Et mongolsk Folk, *Hunnerne,* brød ind i Evropa og jog Goterne mod Syd. Vestgoterne, der boede nærmest ved Roms Grænser, bad om Lov til at søge Ly bag Donau; de fik det, men da de først var kommet indenfor Riget, kom de snart i Strid med Romerne, og 378 tilføjede de disse et blodigt Nederlag ved Adrianopel. En dygtig Kejser, *Theodosius den Store* (379—95), bragte dem dog til Ro og slog i de følgende Aar alle Rigets Fjender. Ogsaa hans indre Styrelse var ypperlig, og Roms Magt syntes under ham at rejse sig igen. Han var en ivrig Ven af Kirken, og han udstedte straks, da han fik Magten, et Edikt, hvorefter alle hans Undersaatter skulde slutte sig til den Religion, „som Apostelfyrsten Petrus fra Begyndelsen af overgav til Romerne;" man begyndte endog at forfølge Hedningene, men disse Forfølgelser fik dog ikke nogen voldsom Karakter. Efter Theodosius' Død deltes Riget i en østlig og vestlig Del mellem hans to Sønner, og denne Deling blev varig. Romerriget gik fra nu af hurtig sin Opløsning i Møde.

Hunnerne.

Nederaget ved Adrianopel 378.

Theodosius den Store 379-95.

Kristendommen og det romerske Samfund.

Indtil Midten af det andet Aarhundrede havde Kristendommen endnu kun været en Religion for faatallige Menigheder. Men i de følgende halvandet Hundrede Aar gik den trods Forfølgelserne hurtig frem. Ved Begyndelsen af fjerde Aarhundrede opgav Staten sin Kamp mod Kristendommen, og ved Aarhundredets Slutning blev denne nye Religion den herskende Statskirke.

Kristendommens Fremgang.

Mange vanskelige Spørgsmaal opstod i denne Tid indenfor de kristne Menigheder og diskuteredes ivrig af kristne Forfattere. Snart drøftede man de Kristnes Stilling til Samfundet, snart stredes man om, hvad der var den rette Kirkelære. De berømteste af Tidens kristelige Forfattere plejer man at kalde

Kirkefædrene.

„Kirkefædrene". De mest fremragende af disse var i 3. Aarhundrede: *Tertullian* og *Origenes.*

Jo flere Kristne, der blev, og jo mere Kristendommen naaede op i de velhavende Klasser, des oftere meldte Vanskelighederne sig. Var man Senator, skulde man have et Statsembede eller et kommunalt Embede, da maatte man ofre til Guderne; Kirkefædrene fordømte det, men mange gjorde det alligevel. Og end værre var det med Skolerne; her læstes, selv efter at Kirken havde sejret, stadig de hedenske Forfattere, ogsaa de filosofiske, og de Børn, som lærte denne skønne og tankeklare Litteratur at kende, modtog derved Indtryk, som de vanskelig glemte siden. Men trods alle Bekymringer vedblev kristne Forældre at sende deres Børn til disse Skoler; og saa stærk var Traditionens Magt, at ingen tænkte sig Muligheden af at skabe en ny Skole paa kristeligt Grundlag; det var endogsaa ret almindeligt, at Kristne var Lærere og gennemgik de gamle hedenske Bøger med Børnene. Ogsaa Ægteskaber mellem Kristne og Ikke-Kristne var hyppige. Paa alle Maader vikledes Menighederne ind i det verdslige Samfund, overfor hvilket de fra først af havde staaet saa fjendtlig. Og allerede fra Midten af andet Aarhundrede var der ogsaa dem, der i Tankens Verden stræbte at bygge Bro mellem Filosofien og den kristne Tro. Det hændte, at hedenske Filosofer gik over til Kristendommen; de omfortolkede den kristne Lære, saa den nogenlunde kunde passes sammen med Filosofien, og det var med Glæde de fremhævede, at Seneca og Kristus havde forkyndt den samme Morallære. Men overfor disse Mæglingsforsøg optraadte andre kristne Forfattere, der søgte at sætte det skarpest mulige Skel mellem Kristenheden og det gamle Samfund. Eksempler paa de to Retninger er Origenes og Tertullian.

De Kristne og Samfundet.

Hedenske Skoler.

Blandede Ægteskaber.

Mæglingsforsøg mellem Filosofien og Kirken.

Tertullian virkede i Karthago i Begyndelsen af 3. Aarhundrede. Han var selv opdraget i den gamle Tankegang, men des hæftigere vendte han sig mod den, da han først havde brudt med den. Det er ikke Kundskab, men Tro, det kommer an paa, siger han; havde de gamle Forfattere kendt Sandheden, da havde Kristus været overflødig, og har de ikke kendt den, da er der ingen Grund til at give sig af med dem. Ingen Kristen maa lave eller sælge Afgudsbilleder, ingen maa være Astrolog eller Sandsiger; det er galt nok at være Købmand; det skaber Begærlighed. At være Lærer i en hedensk Skole er ganske utilladeligt; derimod er man nødt til at sende Børnene til disse Skoler.

Tertullian i Begyndelsen af 3. Aarhundrede.

Origenes levede lidt senere i Alexandria. Han søgte at fortolke de hellige Skrifter saaledes, at de blev nogenlunde antagelige ogsaa for dem, der var vokset op med de filosofiske Forestillinger. „Hvert Bibelsted," siger han, „kan forstaas paa tre Maader, en bogstavelig eller kødelig, en sjælelig og en aandelig." Den sidste er den rette. „Hvilket fornuftigt Menneske vil tro, at den første, anden og tredje Dag har været uden Sol, Maane og Stjerner?"

Origenes midt i 3. Aarhundrede.

„Hvem er saa taabelig, at han vil tro, at Gud ligesom en menneskelig Agerdyrker har plantet en Have i Eden mod Øst?" Paa mange Punkter fjernede han sig fra Kirkens Lære, men paa mange andre blev det hans Fortolkninger, der blev den sejrende Kirkelære; han bidrog saaledes meget til, at Kirken opgav Troen paa Verdens nære Undergang.

Arius og Athanasius.

Paa Konstantins Tid kom det til en hæftig Strid mellem to Kirkelærere fra Alexandria: *Arius* og *Athanasius*. Den første hævdede, at Kristus ikke var eet med Gudfader, men skabt af ham, den anden, at Gud og Kristus var et; det var det store Mysterium, som alle Kristne maatte tro paa. Konstantin tog nærmest Parti for Athanasius, men flere af de følgende Kejsere holdt med Arius. Ogsaa efter de to Mænds Død fortsattes Striden, indtil Theodosius den Store erklærede Athanasius' Standpunkt for det ene rette. I Mellemtiden var Arius' Lære blevet udbredt til flere af de germanske Folk ved Grænsen, og der holdt den sig endnu i Aarhundreder.

Ariansk Mission.

Kort efter at denne Kamp var sluttet ved Theodosius' Magtbud, udbrød en ny Strid mellem *Augustin* og *Pelagius* om Arvesynden og den frie Vilje; Pelagius paastod, at Menneskene havde en fri Vilje, medens Augustin nægtede det.

Augustin.

Augustin hørte hjemme i Nordafrika; hans Moder var Kristen, hans Fader Hedning; han opdroges til Veltalenhedslærer og vandt som saadan et ikke ringe Ry. Hans Ungdomsliv stemmede kun lidt med den kristne Morals Fordringer, men siden gik han helt over til Kristendommen; i sit berømte Skrift „Bekendelser" har han skildret sin bevægede Omvendelseshistorie. Han blev fra nu af en ivrig Troens Stridsmand, paa en Gang en Mester i Logik og en lidenskabelig Forfatter, der rigtig forstod at rive Læserne med. Just da

Pelagius.

forkyndte en Munk oppe fra Britannien, *Pelagius*, den Lære, at Mennesket havde en fri Vilje; Mennesket kan altid gøre det gode, naar det blot vil; Guds Naade træder kun hjælpende til for at lette det Godes Sejr over det Onde i Menneskenaturen. Denne Lære

Frier bunden Vilje.

harmede i høj Grad Augustin. Kun Adam havde haft en fri Vilje, paastod han; ved hans Syndefald var Arvesynden kommet ind i Verden, og Menneskeviljen var siden da bundet; kun ved den guddommelige Naade, ikke ved egen Fortjeneste kunde Menneskene frelses. De kirkelige Myndigheder tog Parti for Augustin, og Pelagius blev forkætret.

Kirkelig Organisation.

Den kristne Lære fik i Løbet af disse Aarhundreder sin faste Form, og der skabtes en *kirkelig Organisation*. Allerede i andet Aarhundrede fastsloges det, hvilke Værker, der hørte

Det ny Testamente.

med i „det nye Testamente" og dannede Grundlaget for Kirkelæren. Barnedaaben, Nadveren og de kirkelige Ægteskaber indførtes og fik bestemte Former. Menighederne havde fra først af ikke haft anden Ledelse, end nogle Fattigforstandere „Diakoner", der sørgede for Indsamlingen til de fattige; ved Sammenkomsterne prædikede enhver, som følte Kald dertil. Men det varede ikke længe, før man fik Præster og Bisper, og Aar for Aar voksede Bispernes Myndighed. En særlig Anseelse nød Romerbispen; Petrus havde været Bisp i Rom, hed det; de senere Bisper var Petri Efterfølgere. Efterhaanden blev det almindeligt, at Bisper fra bestemte Dele af Riget, f. Eks. hele Nordafrika, mødtes til Forhandling om Kirkens Anliggender, og fra Konstantin den Stores Tid holdtes der af og til Synoder, *Kirkeforsamlinger,* for alle Bisperne; de kaldtes *økumeniske* ɔ: almindelige, og her vedtoges Udtalelser, „Symboler", der siden ansaas for bindende for hele Kristenheden. En saadan stor Kirkeforsamling holdtes 325 i Nikæa for at afgøre Striden mellem Arius og Athanasius; den gik en Mellemvej mellem de to Anskuelser, men det lykkedes ikke derved at gøre Ende paa Striden. Kirkens Magt overfor Staten voksede hurtig. Mest af alle bidrog dertil Bisp *Ambrosius* af Milano, der levede paa Theodosius den Stores Tid. Han tvang den mægtige Kejser til ydmyg Kirkebod, da han havde ladet nogle Tusind Mennesker dræbe til Straf for et Oprør. Kristne Kirker rejstes i 4. Aarhundrede i Mængde, mange store og pragtfulde. Man efterlignede de gamle *Basilicaer;* Kirkerne byggedes som aflange Firkanter, delt i tre „Skibe" ved Søjlerækker. Ogsaa i Gudsdyrkelsens Former paavirkedes man noget af gammel Skik. Martyrer og andre hellige Mænd og Kvinder begyndte at blive ærede som Helgener; Kirkerne smykkedes med Helgenbilleder, og Røgelse begyndte at komme i Brug. Men samtidig øvede Kirken en omfattende Godgørenhed mod de Fattige, og efterhaanden som Tiderne blev haarde, søgte bestandig flere dens Hjælp.

Barnedaab, Nadver, kirkelige Ægteskaber.

Diakoner.

Præster og Bisper.

Romerbispen.

Kirkeforsamlingen i Nikæa 325.

Ambrosius af Milano.

Kristne Kirker.

Gudstjenesten.

Kirkelig Godgørenhed.

Med Magten kom ogsaa Rigdom til Kirken. Bisperne kom til at høre til Rigets fornemste og rigeste Mænd, højt ansete i deres Egn og meget indflydelsesrige ved Kejserhoffet. Men det kunde ikke undgaas, at Livet baade for Bisper og Præster og for Menighedens store Flertal fik et meget mere verdsligt Præg end i de Tider, da Menighederne var smaa Samfund af

Verdsligt Præg.

dem, der var stærkest grebne af religiøs Iver. Det lykkedes heller ikke Kirken i nogen synderlig Grad at omforme hverken Lovene eller Livet; Gladiatorkampene blev vel forbudt og paa et og andet Punkt mildnedes Lovene under Kirkens Paavirkning; men stor blev Forandringen ikke. De kristne Kejsere og Rigmænd levede lige saa overdaadig, som de hedenske havde gjort. Præsterne var som Regel ugifte, men der var ikke faa Eksempler paa, at de holdt Friller.

Det var da intet Under, at der var trosivrige Mænd og Kvinder, som opgav Haabet om, at „Verden" kunde forbedres. Vilde man frelse sig selv, sagde de, da maatte man helt bryde med Samfundet; man maatte opgive sin Stad, sin Familje og sin Ejendom for at kunne tjene Gud. De fleste Kirkelærere, selv de mægtige Bisper, der stod midt i Samfundslivet, priste denne Tankegang. De fandt Cølibatet langt mere fortjenstfuldt end Ægteskabet, og de angreb Ejendomsretten som Kilden til de fleste Synder. Og snart begyndte mange at handle i Overensstemmelse med disse Tanker. De rejste ud i øde Egne, fjernt fra Menneskene, og levede udelukkende for deres Gud. Dermed opstaar *Munkevæsenet*.

Munkelivet.

Munkelivet har sin Oprindelse ovre i Ægypten, hvor der allerede tidligere havde været Eneboere, der trak sig tilbage til Ørkenen for at leve helt for sig selv. Som den første af de kristelige Eneboere nævnes den *hellige Antonios* omkring 300; det fortaltes siden, at han var blevet 105 Aar gammel. Først boede hver Munk for sig, siden byggede de deres Hytter tæt ved hinanden, og undertiden omgaves Hytterne af en fælles Mur; deraf Navnet „*claustrum*" (Kloster), der betyder Indelukke. Snart kom der ogsaa Nonneklostre. Og det varede ikke længe, før Bevægelsen bredte sig over det meste af Østen; derimod var den foreløbig svagere i Vesten. I Østen fandt man ogsaa paa al Slags Selvpinsler. Det største Ry af alle Eneboerne naaede *Simon Stylites*, Søjleboeren. Om ham fortælles det, at han tilbragte 30 Aar næsten uafbrudt paa Toppen af en Søjle. Om Livet havde han et Tov, der var snøret saa stramt, at det trængte ind i Kødet og fik det til at raadne. „En rædsom Stank strømmede ud fra ham" hedder det, „og ved hver Bevægelse faldt Ormene ned rundt om ham." Det paastaas, at han et helt Aar kun stod paa det ene Ben, fordi det andet var fuldt af Bylder. Han fandt talrige Efterlignere. Eneboerne betragtedes med stor Ærefrygt af den almindelige Befolkning, der ikke saaledes kunde løsrive sig fra Verdenslivet, og Folk tyede til dem for at blive helbredet; man troede, de kunde uddrive Djævle og gøre Mirakler.

Den hellige Antonios o. 300.

Selvpinsler. Søjleboeren.

Overalt udenfor det religiøse Liv sygnede Aandslivet hen. De betydeligste Mænd anvendte deres Evner paa religiøse Grublerier, og de urolige Forhold levnede ikke megen Tid til aandelig Syssel. Den hedenske Filosofi holdt sig endnu, men dens bedste Mænd stod ikke Maal med de betydeligste af Kirkefædrene. De gamle Retninger var trængt tilbage af en ny, *den nyplatonske*. I Tilknytning til Plato byggede Filosoferne en Art filosofisk Religion op, som bevarede en vis Forbindelse med den gamle Folkereligion. Det var for den, Julian kæmpede. Universiteterne i Alexandria og Athen vedblev som alle større Læreanstalter at holde fast ved Hedenskabet; i Rom levede det stærkt i Senatet, og der var stor Harme, da de kristne Kejsere begyndte at forbyde nogle af de gamle Ceremonier. Ogsaa i mere afsides Egne paa Landet holdt Hedenskabet sig; *pagani* (Landboere, païens) blev ensbetydende med Hedninge. Ogsaa de andre gamle Religioner bestod endnu; saaledes havde den persiske Soldyrkelse hele det 4. Aarhundrede igennem mange Tilhængere. Da de Kristne helt havde faaet Overtaget, begyndte de at forfølge Hedningene, og ogsaa Hedenskabet fik sine Martyrer. Dog kom der ikke saadanne Hedningeforfølgelser som dem, Kejserne havde sat i Værk overfor de Kristne, og Hedningenes Standhaftighed viste sig ikke saa stor som de kristne Martyrers.

Aandslivet sygner hen.

Den nyplatonske Filosofi.

Hedenskabet stærkt i Athen, Alexandria, Rom.

Soldyrkelsen.

Hedningeforfølgelser.

Romerrigets Opløsning 395—476.

Den Deling af Riget, som fandt Sted ved Theodosius den Stores Død, syntes i sig selv ikke anderledes end de mange foregaaende. Men den blev af langt større Betydning; efter den samledes Romerriget ikke mere. Det østlige Rige fik forholdsvis gode Tider; man var her længe fri for farlige Angreb udefra. For den vestlige Del, Landene Vest for Adriaterhavet, blev derimod det 5. Aarhundrede en Ulykkens Tid. Siden Hunnerne var trængt ind i de germanske Lande, dreves Germanerne mere og mere mod Syd. De enkelte Stammer var ret faatallige; selv tilsammen var Angriberne ikke Romerne voksne i Tal. Men alle Germanerne var Krigere, medens det store Flertal af den romerske Befolkning var afvænnet med Vaabenbrug. Vestroms Kejsere var i dette Aarhundrede næsten alle svage og daadløse; derimod havde de endnu flere ypperlige Feltherrer, der tilføjede

Østrom og Vestrom.

Germanerne krigerske, Romerne ikke.

Barbarerne store Nederlag. Det hjalp dog ikke; blev Germanerne slaaet et Sted, brød de frem et andet. Allerede i Begyndelsen af 5. Aarhundrede slap en af de grusomste Stammer *Vandalerne* ind i Gallien og drog hærgende gennem det frugtbare Land helt ned til Spanien. Kort efter trængte *Vestgoterne* under Anførsel af Kong *Alarik* ind i Italien og erobrede 410 selve Rom, medens Kejseren havde søgt Sikkerhed i det stærkt befæstede Ravenna. Vestgoterne forlod dog snart Italien for at skabe et stort Rige i Sydfrankrig og Spanien. Vandalerne flygtede for dem over til Nordafrika og erobrede Karthago, hvorfra de siden hærgede Italien. Omtrent ved samme Tid erobrede *Frankerne* Nordfrankrig, *Burgunderne* slog sig ned Øst for Rhone, *Allemannerne* i Svejts, og endelig erobrede *Angler* og *Sachser* Britannien. Kun Italien adlød endnu Kejseren. Da brød Hunnerne endnu en Gang frem under Kong *Attila* fulgt af en Sværm af germanske Stammer, som den store Erobrerkonge havde tvunget ind under sig. Men en fremragende romersk Feltherre, *Aëtius*, samlede de germanske Stammer, der allerede var kommet ind i Riget, til Kamp mod den fælles Fjende, og paa de *katalauniske Marker* ved Frankrigs Østgrænse kom det 451 til det store Folkeslag, der standsede Hunnernes Sejrstog. Aaret efter drog Hunnerne til Italien, men de trak sig hurtig tilbage igen; Attila døde, og hans Rige opløstes snart. De germanske Stammer indenfor Grænserne beholdt derimod, hvad de havde. Hidtil havde de fleste af dem anerkendt Kejserens Overhøjhed, men nu ophørte de at tage noget som helst Hensyn til ham. I Italien blev de germanske Lejetropper flere og flere. Den virkelige Magt var hos deres Høvdinge, og 476 afsatte en af disse ved Navn *Odoaker* den sidste romerske Kejser, *Romulus Augustulus*, en ung Mand, der var opkaldt efter Roms Stifter og dets første Kejser. Dermed ophørte det vestromerske Rige efter 100 Aars Dødskamp. 476 regnes sædvanlig for Oldtidens Slutning.

Vandalerne i Spanien.

Vestgoterne erobrer Rom 410.

Vestgotisk Rige i Sydfrankrig og Spanien.

Vandalerne. Afrika.

Franker, Burgunder, Allemanner, Angler og Sachser.

Kong Attila og Aëtius.

Folkeslaget 451.

Den sidste Kejser afsættes 476.

Der er i Tidernes Løb givet overmaade mange Forklaringer af, hvorfor Romerriget gik til Grunde. Men ingen af disse er fyldestgørende. Det er ikke muligt at pege paa en enkelt afgørende Aarsag, der bevirkede, at Rom *maatte* falde; vi kan kun fremhæve de enkelte Grunde, som bevirkede, at Romerrigets Modstandskraft var saa ringe, da de store Angreb udefra fandt Sted.

Indien og Kina.

I det Aartusinde, der strækker sig fra o. 500 før Kr. til 500 efter Kr., er det den græsk-romerske Historie, vor Opmærksomhed først og fremmest maa rettes imod. Men samtidig med, at den græsk-romerske Kultur blomstrede i Landene omkring Middelhavet, fandtes der i Østen to store Riger, der ogsaa naaede højt i kulturel Udvikling, *Indien* og *Kina*. Forbindelsen mellem disse to Lande og de vestlige Kulturlande var endnu kun ringe, men der er fra Tiden efter Buddha og Konfutse opbevaret baade Mindesmærker, historiske Skildringer og Digterværker, som viser os, at der ovre i disse vidtstrakte og folkerige Lande er foregaaet en meget interessant Udvikling.

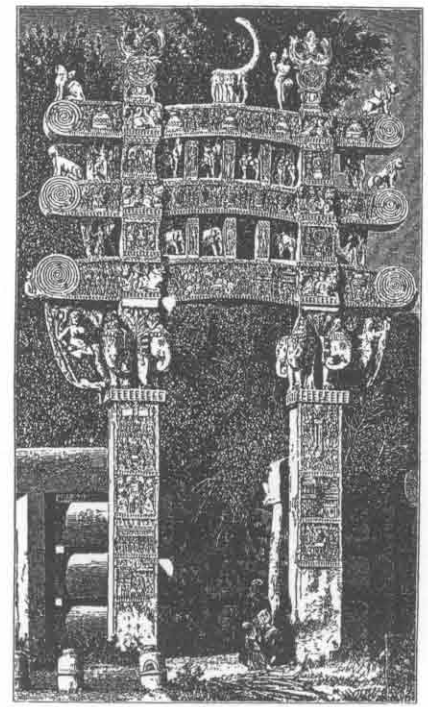

Port til en af Mindekirkerne over Buddha, fra Açokatiden.

Stort indisk Rige efter Alexander.

Kong Açoka o. 250 f. Kr.

Efter Alexander den Stores Død rejste den indfødte Befolkning i Induslandet sig mod Makedonerne og jog dem bort, og den sejrrige Feltherre, som gik i Spidsen under disse Kampe, skabte derpaa et stort Rige, der omfattede baade Indus- og Gangeslandet, ja strakte sig langt Sydpaa ned i Halvøen. Til hans Slægt hørte den berømteste af Indiens Konger *Açoka*, der herskede omkring 250 før Kr.; han gik over til Buddhismen og virkede ivrig for at udbrede dens Lære. Fra hans Tid stammer de ældste indiske Indskrifter, der kendes; rundt om i Riget lod han paa Klippevæggene indhugge sine Love med tommehøje Bogstaver. Han gav her nye og bedre Regler for Retsplejen, fastsatte mildere Straffebestemmelser, formanede Folket til Mildhed og Endrægtighed og forkyndte Religionsfriheden: „Lad enhver ære sin egen Tro og afholde sig fra at udskælde andres".

I andet Aarhundrede f. Kr. deltes imidlertid dette store Rige i flere mindre, og i de følgende Aarhundreder var der megen Strid, snart indbyrdes, snart med Naboerne i Nord og Nordvest.

Rigets Deling.

Buddhismen. Buddhalæren udvikledes i disse Aarhundreder mere og mere; en Mængde buddhistiske Forfattere drøftede alle Slags Dogmespørgsmaal omtrent som de kristne Forfattere i Vesten, og der dannedes talrige Sekter; samtidig opstod der Klostre, hvis Munke aflagde lignende Løfter som de kristne. Allerede fra Kong Açokas Tid havde Buddhismen saa smaat begyndt at brede sig udenfor Indien, og i første Aarhundrede efter Kr. fik den fast Fod i Kina.

Brahmæren. I Indien holdt Brahmalæren sig dog stadig ved Siden af denne

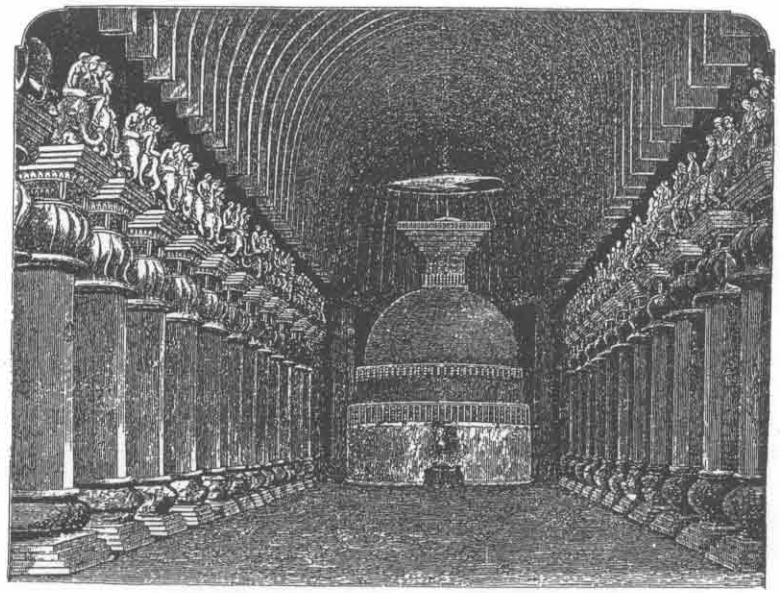

Indisk Klippetempel. I Baggrunden det „Allerhelligste".

nye Lære, ja gik snart frem igen. Den tillempedes nu efter den Folketro, der levede i de brede Lag, hvor man snart dyrkede Çiva, snart Vishnu. Præsterne gav nu den Forklaring, at den Gud, der nogle Steder dyrkedes som Vishnu, andre Steder som Çiva, i Virkeligheden var den samme som Brahma. Herved opstod der en Slags Treenighedslære, i hvilken *Brahma* blev Verdens Skaber, *Vishnu* Verdens Opretholder og *Çiva* Tilintetgøreren.

Rig Litteratur. Der er fra disse Aarhundreder bevaret en betydelig *Litteratur*. Der er talrige Heltedigte, som skildrer de mange Kampe, og der er en Vrimmel af fantasirige Eventyr; Indien er fremfor alle Lande Eventyrets Land; en meget stor Del af de Eventyr, der endnu fortælles rundt om i Landene, stammer derfra. Ogsaa den dramatiske Digtning stod højt. Den berømteste af alle Indiens Digtere er *Kalidasa*, hvis Hovedværk er det skønne Drama *Sakuntala*.

Kalidasa.

Den indiske *Bygningskunst* begynder med Kong Açoka, og den blomstrer hele det her omtalte Tidsrum igennem. Buddhisterne bragte først Byggekunsten rigtig frem; de byggede i den første Tid en ejendommelig Art kuppelformede Gravkirker, siden dels Templer indhuggede i Klipperne, dels fritstaaende Templer; de sidste er tilintetgjorte, men af Huletemplerne er ikke faa bevarede. Ogsaa

Bygningskunsten.

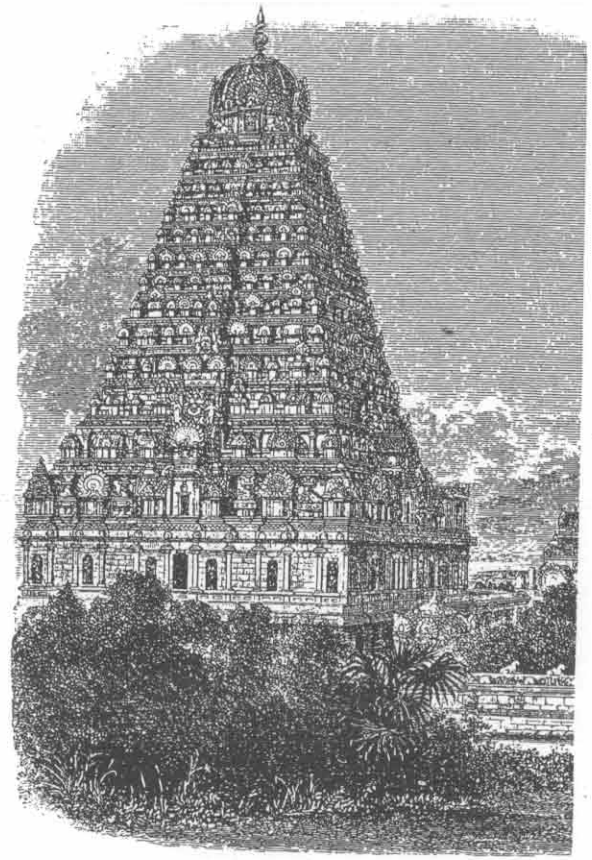

Indisk Pagodetempel.

Brahmanerne byggede hyppig i Klippehulerne, men de havde desuden høje Templer, hvor det ene Stokværk hævede sig over det andet, *Pagoderne*.

Kina samles o. 250 f. Kr. *Kina* var i de første Aarhundreder efter Konfutse endnu delt i flere mindre Riger; men midt i 3. Aarhundrede, omtrent samtidig med Açoka, lykkedes det en sejrrig Erobrerfyrste at samle hele Riget helt ned til Jangtsekiang og skabe en stærk Kejsermagt; han

Den kinesiske Mur.

slog i haarde Kampe de mellemasiatiske Nomadefolk og rejste til Værn mod dem den mægtige *kinesiske Mur,* der kom til at strække sig langs Rigets Nord- og Nordvestgrænse i en Længde af et Par Hundrede Mil. Kort efter hans Død gik Kejsermagten over til Slægten *Han,* der derefter herskede i over 400 Aar til ind i 3. Aarhundrede efter Kr. Det blev Rigets store Blomstringstid, det udvidedes, saa det omtrent naaede sit nuværende Omfang, og indenfor Riget stod baade den materielle og aandelige Kultur højt. I det første Aarhundrede efter Kr. fandt Buddhismen stærk Tilslutning i

Dynastiet Han o. 200 f. Kr. til o. 220 eft. Kr.

Port i den kinesiske Mur.

Buddhismen i Kina fra første Aarhundrede eft. Kr.

Kina; Buddhas og Konfutses Tilhængere levede dog her i god Forstaaelse med hinanden; de fleste lagde kun ringe Vægt paa Forskellen, og den jævne Befolkning vedblev at dyrke de Afdødes Aander som Husguder. Litteraturen naaede i disse Aarhundreder en stor Rigdom; et af Tidens Bibliotekskataloger, der er bevaret, indeholder

Rig Litteratur.

Titlen paa mere end 10,000 Værker om Filosofi, Historie, Naturvidenskab, Medicin, Skønlitteratur o. s. v. i rig Mangfoldighed. Ved

Kinas Herodot.

denne Tid levede ogsaa Kinas største Historieskriver, „Kinas Herodot", som evropæiske Kinaforskere plejer at kalde ham. I 3. Aar-

Rigets Opløsning.

hundrede efter Kr. mistede Dynastiet *Han* Magten, og der kom nu en Tid med blodige Borgerkrige, under hvilke Riget undertiden opløstes i flere mindre Stater.

Middelalderen.

Germanerne i Oldtiden.

Germanerne hørte ligesom Grækere, Romere og Kelter til den indoevropæiske Race. Paa Cæsars Tid beboede germanske Stammer de Lande, der nu danner Tyskland, Danmark, Norge og Sverige. Der vides ikke meget om det Standpunkt, paa hvil-

Germansk Landsby før Folkevandringen, saaledes som man efter Beskrivelserne og romerske Billeder mener, at den har set ud. Hytterne er af Straa og Træ. Bygningen i Midten er et Udsigtstaarn.

ket de germanske Stammer den Gang stod. Cæsar har fortalt om de Germaner, han kæmpede med, og Tacitus har halvandet Hundrede Aar senere forsøgt at give en samlet Skildring af Germanerne. Men det er kun de groveste Omrids af de germanske Samfunds Liv, vi derigennem lærer at kende. Kvægavl var Germanernes vigtigste Næringsvej; dog drev de ogsaa Agerbrug; men de forstod ikke at skifte med de forskellige Kornsorter og at behandle Jorden saaledes, at den kunde give Afgrøde flere Aar i Træk; derfor maatte de hvert Aar pløje nye Stykker op, saa de maatte have meget udstrakte Marker i Forhold til deres Antal; hyppig søgte en Stamme sig da ogsaa ny

Germanernes Næringsveje.

Landbyer med Gaardhytter.

og bedre Jord. Deres Huse var smaa Træhytter, indrettede til at flytte; Byer som Romerne havde dem, kendtes ikke; de boede sammen i smaa Landsbyer, hvor Hytterne dog oftest laa i nogen Afstand fra hinanden. En ordnet „Stat" som Oldtidens eller Nutidens var for Germanerne noget ukendt. Familjer, der

Slægter, Stammer og Folk.

nedstammede fra samme Stamfader regnedes for en „Slægt", og hver Slægt dannede et Hele for sig; den dyrkede sin Jord i Fællesskab og stod sammen i Slag; dræbtes nogen af Slægten, da var det de andre Medlemmers Pligt at tage „Blodhævn". Slægterne samledes under „Høvdinger" til „Stammer"; Stammerne forenede sig undertiden til „Folk" under en berømt Høvding, der i nogle Tilfælde bar Kongenavn. Germanerne var langt fra at være lige indbyrdes. Der var en dyb Kløft mellem

Frie Mænd og Trælle.

de frie Mænd og Trællene; den frie German kunde behandle sin Træl, som han vilde, ja dræbe ham, om han havde Lyst dertil. Men ogsaa blandt de frie Mænd var der Forskel; nogle

Adelslægter.

Slægter ansaas for adelige; de ejede mere Kvæg end andre, og naar Jorden fordeltes, fik de de største Stykker. Der holdtes Folkeforsamlinger, hvor man fældede Dom i Retsstridigheder og tog vigtige Beslutninger. Alle frie Mænd bar Vaaben; Høvdinger og Konger havde om sig en „Hird" af særlig øvede Krigere. Paa Tacitus' Tid synes Germanernes Religion at have lignet den, vi fra en senere Tid kender i Norden; der nævnes Guder som Odin, Thor og Tyr; men det synes, at det kun er i de nordiske Lande og først langt senere, at der er opstaaet en mere udviklet Religion med talrige Fortællinger om disse Guder.

Germanernes Religion.

Germanerne var Romernes Naboer i 4—500 Aar, før de trængte ind i Riget. Hele denne Tid var der den skarpeste Forskel mellem Landene udenfor og indenfor Grænsen. Saa snart man overskred Grænserne syntes alt forvandlet, Landets Udseende, saa vel som alle Livsformer. Men lidt efter lidt lærte Germanerne dog en Del af Romerne; allerede i den første Kejsertid var der en ganske livlig Handel; man har fundet romerske Mønter og Metalvarer helt oppe i Norden. Senere kom bestandig flere Germaner ind i Riget som Slaver, Fæstebønder eller Soldater, og der har aabenbart været en stedse livligere Forbin-

Germanerne lærer af Romerne.

delse mellem Romerne og de Germaner, der blev i deres Hjemland. Germanerne lærte af Romerne at dyrke Vin og Frugt, og

de fik nye Kornsorter fra dem. Omkring 300 Aar efter Kr. trængte ogsaa Skrivekunsten ind blandt de germanske Folk; de lavede de romerske Bogstaver om til *Runer,* de krumme Linjer blev rette, *B* f. Eks. til ᛒ; de havde jo ikke Pergament eller bløde Vokstavler at skrive paa, de maatte nøjes med at indridse Bogstaverne i Træ eller at hugge dem i Sten. Til sidst fandt ogsaa Kristendommen Indpas hos dem. Først kom den til *Vestgoterne,* der i lang Tid boede Nord for Donau, ret nær ved Konstantinopel. Deres Apostel var en Mand af deres eget Folk *Vulfila,* som oversatte Biblen paa gotisk; det var den *arianske* Lære, der slog Rod hos Vestgoterne, og det var i denne Form, Kristendommen i de følgende to Aarhundreder bredte sig til flere andre germanske Folk.

Runerne.

Den arianske Kristendom.

Folkevandrings-Rigernes Tid
o. 400—o. 750.

De nye germanske Riger.

Vi har i Skildringen af Oldtiden set, hvorledes det ene germanske Folk efter det andet i 5. Aarhundrede skabte sit eget Rige indenfor det gamle romerske Omraade. Da Romulus Augustulus blev afsat 476, faldt det sidste Skin af, at disse Riger hørte under Rom. Erobringen var foregaaet paa to forskellige Maader. De Folk, der trængte langt ind i Riget havde opgivet deres gamle Hjem og al Forbindelse med dette; de drog frem som en Hær, fulgt af Kvinder og Børn. I de nve Lande, hvor de slog sig ned, tog de en Del af Jorden og delte mellem sig, men Resten lod de den romerske Befolkning beholde. De var altid ret faatallige, langt færre end den gamle Befolkning i de Lande, de nu kom til at herske over. Det varede da heller ikke længe, før de lærte at tale Latin og antog den katolske Religion, hvad enten de i Forvejen var Arianer eller Hedninger. Paa denne Maade gik det i Italien, Spanien, Sydfrankrig og Nodafrika. Disse Lande plejer man at betragte som *„hærbesatte";* de blev i Fremtiden, bortset fra Nordafrika, romanske Lande. I Grænseegnene ved Donau og Rhinen gik det anderledes. Her skød Germanerne sig ganske langsomt frem, jog

Hærbesatte Lande.

en stor Del af den gamle Befolkning bort, blev selv Flertallet af Befolkningen og bevarede Forbindelsen med deres Hjemland. Her beholdt de deres gamle Sprog og vedblev at leve omtrent som før. Paa lignende Maade gik det i England. Disse Lande kaldes de *„folkeerobrede"*; de blev Fremtidens germanske Lande.

Folkeerobrede Lande.

Frankernes Land.

Midt imellem staar Nordfrankrig, hvor Frankerne satte sig fast. De bevarede Forbindelsen med de germanske Egne, men de var dog forholdsvis faa i et tæt befolket og fuldstændig romaniseret Land; de beholdt længe en Del af deres gamle Livsvaner, men til sidst antog de den gamle Befolknings Sprog og Religion og ogsaa Nordfrankrig blev et romansk Land.

Kulturen i Tilbagegang.

Fælles for alle de nye Riger var det, at Kulturen blev langt ringere end i Romeriget, selv i dettes sidste Forfaldstid. Krig og Uro kom i Stedet for Fred og Orden. Byerne forfaldt, Handel og Industri gik tilbage, og den boglige Kundskab tog stærkt af. Den ordnede Retspleje afløstes af en svag og vilkaarlig Retspleje; tit raadede i Virkeligheden Næveretten; hver tog sig selv til Rette. Embedsstyret forfaldt ganske; det var, som om hele Samfundsmaskineriet var gaaet i Stykker. Tilbagegangen blev mindst i Italien og Spanien, størst længst imod Nord; den tiltog foreløbig, jo længere man kom frem i Tiden. —

Italien.

Odoaker 476—488.

I *Italien* bestod Odoakers Rige kun i 12 Aar. Da trængte Østgoterne, som en Tid havde boet ved det østromerske Riges Grænse, derned og erobrede Landet 488. Deres Konge, *Theoderik den Store,* var opdraget i Konstantinopel, og han var en ivrig og forstaaende Beskytter af den romerske Kultur; han uddelte Jord til sine Krigere, men lod iøvrigt alt blive ved det gamle; han tog romerske Raadgivere, opmuntrede ikke uden Held til litterær Virksomhed og rejste Bygninger efter romersk Mønster, ligesom han fredede om de gamle Kunstværker. Skønt han selv var Arianer, lod han Romerne have fuld Religionsfrihed. „Religion er ikke noget, vi kan befale over, ingen kan tvinges til at tro mod sin Vilje", siger han i et af sine Breve. „Han kom til Rom og levede der med Romerne som en Fader med sine Børn," udbryder en af Tidens Forfattere; og som Romerne priser ham, saaledes kom han til at leve i de germanske Heltedigte som den største af alle Heltekonger, den meget besungne „Didrik af Bern".

Theoderik den Store fra 488.

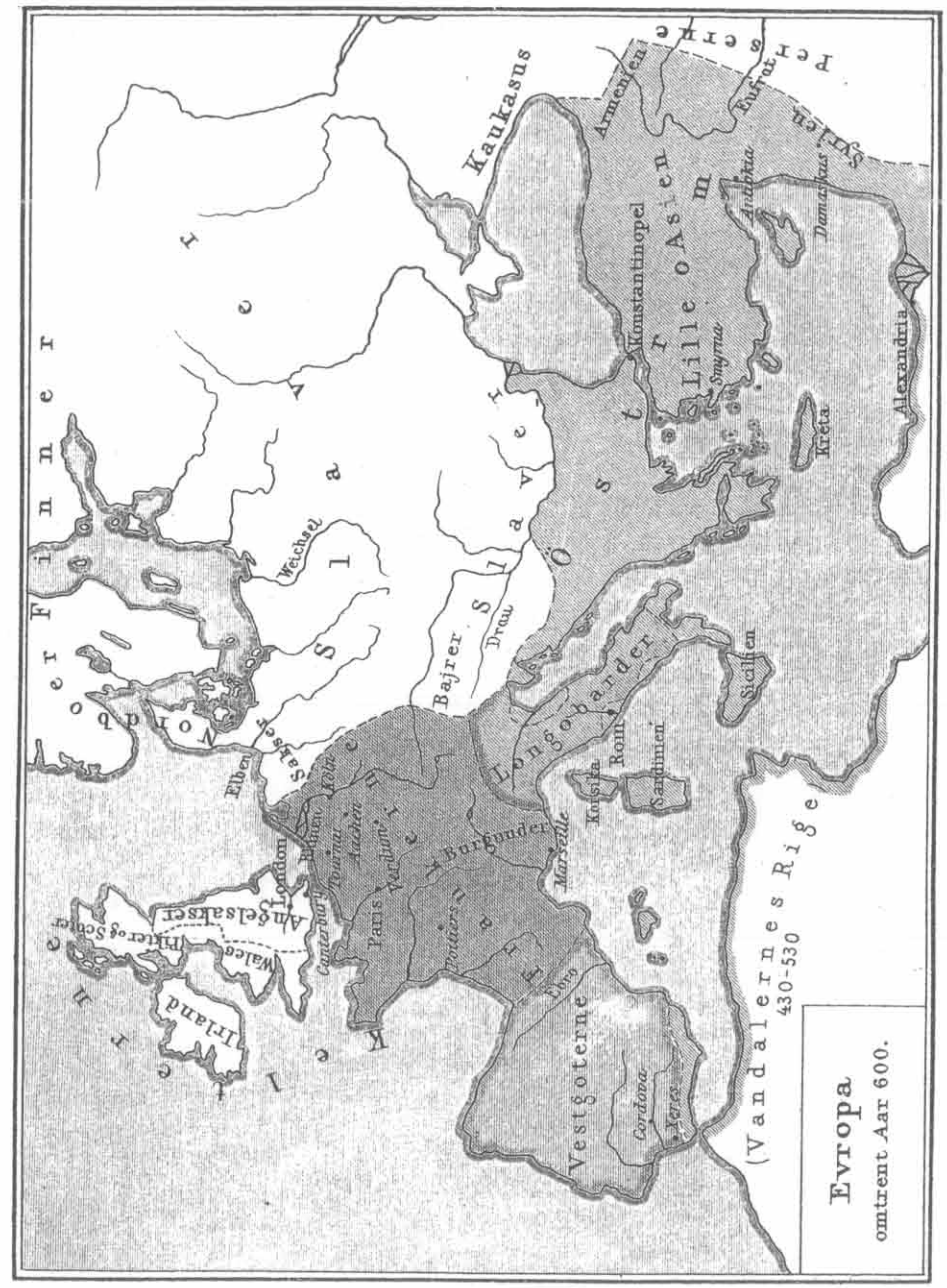

Theoderik herskede i en Menneskealder. Efter hans Død forfaldt Riget hurtigt; Østgoter og Romere kom i Strid med hinanden, og da den østromerske Kejser *Justinian* sendte en Hær derover, bukkede Østgoterne under midt i 6. Aarhundrede. Men kort efter kom et nyt Germanerfolk til Italien. Det var *Longobarderne* „de langskæggede". De erobrede Halvøen saa nær som Egnen omkring Ravenna, *Eksarkatet,* Rom med dets Omegn og de to sydlige Halvøer, der blev ved at staa under Østrom. De var ikke mange, og efterhaanden smeltede de sammen med Befolkningen og gik over fra Arianismen til den katolske Tro. De var talrigst i Norditalien, hvor Lombardiet har faaet Navn efter dem. I den Tid, da de havde Herredømmet i Italien, gik Romerbispen, *Paven,* stadig frem i Magt. Paverne stod egentlig under den byzantinske Kejser, men da denne ikke kunde yde dem synderlig Hjælp i de mange Stridigheder, de havde med Longobarderne, endte det med, at en af Paverne indkaldte Frankerne til Hjælp mod disse, og 774 tilintetgjorde Frankerkongen Karl den Store Longobardernes Rige; det havde da bestaaet i godt 200 Aar. —

Justinians Hær erobrer Italien.

Longobarderne.

Paverne.

Longobarderriget ophører 774.

Vandalernes Rige i Nordafrika fik kun en kort Levetid, fra o. 430 til 530. Deres Antal var ikke stort, og de holdt sig skarpt sondrede fra den indfødte Befolkning; som fanatiske Arianere forfulgte de hæftig Katolikerne, og de blev derfor hadede af den trosivrige Befolkning. Da Østromerne under Justinian sendte deres Hære til Afrika, sluttede den romerske Befolkning sig straks til dem, og Vandalerne kunde kun yde ringe Modstand. Vandalerfolket forsvandt sporløst af Historien.

Vandalerne i Nordafrika 430-530.

„Af alle Folk, jeg kender," siger en romersk Forfatter, „er det vandalske Folk det, som er blevet mest blødagtigt. Efter at de havde erobret Afrika, begyndte de at tage varme Bade hver Dag og dække deres Bord med de fineste Retter, Jorden og Havet kunde frembringe. De satte Guldstads i Mængde paa sig og klædte sig i Silke. De tilbragte deres Dag med Skuespil, Væddeløb og lignende Lege, men helst med Jagt. Dansere, Gøglere, Skuespillere og Musikere, kort sagt alle, som kunde tjene til Øjnenes og Ørenes Lyst, var som hjemme hos dem. Deres Huse omgaves af prægtige Haver, rige paa Kilder og Træer. Lige ivrig hengav de sig til Drikkelagets og til Kærlighedens Glæder."

I Spanien og Sydfrankrig grundlagde *Vestgoterne* i Begyndelsen af 5. Aarhundrede et Rige, der kom til at bestaa i tre

Vestgoterne i Spanien.

Hundrede Aar. Vestgoterne var de mest lærenemme blandt Germanerne, og de havde længe været i ret nær Forbindelse med Romerne. Blandt dem var det, Vulfila havde virket, og de havde lært Italien at kende, før de kom til Spanien. De lærte hurtig Latin og gik over til den katolske Tro; snart svandt ogsaa deres Krigslyst, og Kirken fik stor Magt hos dem. Ved Aar 500 tabte de Sydfrankrig til Frankerne, og 711 bukkede de under for Araberne, der efter en kortvarig Kamp gjorde sig til Herre over det meste af Halvøen. Kun i Bjergegnene mod Nord holdt den kristne Befolkning sig uafhængig.

Det vestgotiske Rige falder 711.

Frankerne i Frankrig.

Det varigste af alle de nye Riger blev *Frankernes*. I 5. Aarhundrede var de frankiske Stammer lidt efter lidt trængt frem i det nordlige Frankrig; de havde tidligere kun haft meget lidt Forbindelse med Romerne, og de bevarede foreløbig deres germanske Sæd og Skik temmelig uændret. Faa Aar efter, at den sidste Romerkejser var bleven afsat (476), fik en af de frankiske Stammer i *Klodevig* en Konge, der var i Besiddelse af alle de store Erobreres Egenskaber, og i Løbet af kort Tid skabte han et mægtigt Rige. Først erobrede han et lille Rige, behersket af en romersk Feltherre, der endnu bestod i Egnen omkring *Paris*; derefter angreb han det nærmeste germanske Folk, *Allemannerne*, og slog ogsaa dem. Kort efter gik han over til den katolske Tro; Frankerne havde hidtil været Hedninger, der dyrkede Odin og Thor, men Klodevigs Dronning var en katolsk Prinsesse, og han forstod, at han ved at slutte sig til denne Lære vilde faa Tilslutning fra den romerske Befolkning; de andre Germaner, der var trængt ind i Gallien, var alle Arianere. Klodevig lod sig da undervise i den nye Tro af gejstlige Mænd; han troede uden Betænkelighed, hvad de lærte ham om den hvide Kristus, men han var ikke vis paa, at Thor alligevel ikke var stærkere, og han ventede længe paa Beviser. Til sidst fik han dem; før det afgørende Slag med Allemannerne anraabte han de Kristnes Gud, og da han sejrede, lod han sig døbe, vis paa at Kristus var den stærkeste. „Bøj dit Hoved," sagde Bispen, der døbte ham, „tilbed, hvad du har brændt, og brænd, hvad du har tilbedt". Sagnet fortæller, at en Due dalede ned fra Himlen med den hellige Olje, hvormed han salvedes.

Klodevig o. 500.

Klodevig Katolik.

Siden tvang Klodevig i sejrrige Kampe *Burgunderne* i Østfrankrig til at betale sig Skat, og endelig jog han *Vestgoterne* ud af Sydfrankrig. Da han døde, raadede han over næsten hele Frankrig.

Klodevig var ikke blot en raadsnar og uforfærdet Kriger som saa mange Germaner; men han forstod ogsaa, langt mere end hans Landsmænd plejede, at lægge kloge Fremtidsplaner og holde fast ved dem; han var paa en Gang haard og lumsk; han ryddede lige saa gerne en Modstander af Vejen ved Snigmord, som han fældede ham i ærlig Kamp. Det hindrede ikke, at en katolsk Bisp, *Gregor af Tours*, efter at have opremset baade hans Voldsgerninger og de Snigmord, hvormed han skaffede sig af med besværlige Slægtninge, begejstret udbryder: „Hver Dag lagde Gud Fjenderne for hans Fødder og udvidede hans Rige, fordi han vandrede med et rent Hjerte paa Guds Veje og gjorde, hvad der var Herren velbehageligt." Det var hans Overgang til Katolicismen, der bragte ham dette Eftermæle.

Klodevigs Eftermæle.

Klodevigs Slægt „*Merovingerne*" kom til at herske i Frankerriget i henved 300 Aar. De første af hans Efterkommere lagde Burgund helt ind under Riget og undertvang Bajrerne, saa hele Sydtyskland forenedes med Frankrig, men senere blev Fyrsterne svage og daadløse. Baade Klodevig og hans Efterfølgere prøvede at efterligne den gamle romerske Statsstyrelse, men de evnede det ikke; det hele gik ligesom i Stykker for dem, og Statsmagten gik hurtig tilbage. —

Merovingerne.

I det frankiske Rige mødtes ikke blot Romere og Germaner, men ogsaa forskellige germanske Stammer. Det varede ikke længe, før Folkestammerne blandedes sammen, og Germanerne antog det latinske Sprog; kun hinsides Rhinen bevaredes det tyske. Snart træffer vi blandt Krigerne og Kongens højeste Embedsmænd Romere lige saa godt som Frankere, ligesom der er talrige Germaner blandt Bisperne; blandede Ægteskaber blev ogsaa hyppige.

Folkeblandingen i Frankrig.

Paa alle Omraader viste der sig en stærk kulturel Tilbagegang. Den vægtigste af Grundene dertil var den næsten uafbrudte Krigstilstand, der nu havde hersket i Gallien fra Begyndelsen af 5. Aarhundrede, og som ingenlunde hørte op, da Frankerne blev Herre over hele Landet. Tit var man i Strid med Naborigerne, og indenfor Riget var der ustandselige Kampe snart mellem Mænd, der stredes om Kronen, snart mellem Godsejerne indbyrdes. I Oldtiden havde Livet samlet sig i Byerne; dér boede Overklassen, og derfra udgik Styrelsen; nu blev By efter By hærget og brændt under Kampene, og alle Nærings-

Kulturens Tilbagegang.

Ustandselige Kampe.

Byerne gaar tilbage. veje, der hørte hjemme i Byerne, sygnede hen: Handelen trivedes ikke under den stadige Uro; Forbindelsen med andre Lande var vanskelig og ringe; kun i Sydfrankrig holdt de gamle Byer sig nogenlunde. Tyngdepunktet flyttedes ud paa Landet.

Godsejerne. Dér boede Godsejerne paa deres Herregaarde; tit var disse befæstede; rundt om dem laa store Marker, der dyrkedes af Slaver, længere ude endnu større Marker, fordelt mellem Fæstebønder, der var stavnsbundne og betalte Godsherren Afgift; ofte fandtes paa Godset Haandværkere, der forfærdigede alt, hvad Beboerne havde Brug for. Hvert Gods begyndte allerede at blive en lille Verden for sig selv. Som Kongen havde sin Hird havde de større Godsejere hver sin lille Styrke af Krigere. Mange af Godsejerne var Efterkommere af romerske Senatorer; Germanerne havde ladet de fleste Rigmænd beholde nogenlunde, hvad de havde. Andre Godsejere var Germaner af de gamle Adelsslægter eller Mænd, der havde udmærket sig i Krigene. Ogsaa i den fattige Bondebefolkning var der baade Germaner og Romere; germanske Trælle blev ved at være Trælle ogsaa i det nye Land, og fattige Krigere fik kun smaa

Bønder. Jordstykker; en Tid drev de disse som frie Bønder, men som oftest varede det ikke længe, før de urolige Forhold tvang dem til at søge Beskyttelse hos en rig Godsejer, hos en Bisp eller en

Fæstere. Abbed; til Gengæld maatte de finde sig i at blive Fæstere.

Kirkegodserne. Bisperne og Klostrene ejede vidtstrakte Godser, som de drev paa samme Maade som de andre Godsejere.

Greverne. Rundt om i Riget havde Kongen sine Embedsmænd, *Greverne*, men disse var færre og langt fra saa mægtige som Romertidens Embedsmænd. De holdt Dom, førte an i Krig og opkrævede Skatterne. Men Greverne toges som Regel mellem de største Godsejere; de fulgte ofte deres eget Hoved uden Hensyn til Kongen, og tit bøjede de andre Godsejere sig ikke for dem. Flere og flere Godsejere fik selv Ret til at holde Dom og opkræve Skat paa deres Godser, ligesom Bisper og Klostre fik denne Ret. Det romerske Skattevæsen forfaldt helt, Germanerne kunde ikke finde sig i at betale Skat.

Retsplejen. Der gjaldt ikke længere en fælles Lov for hele Riget. Den gamle romerske Befolkning dømtes efter romersk Ret, og ogsaa paa Kirkens Godser fulgtes denne. Germanerne dømtes hver efter sin Stammes særlige Love, hvoraf nogle var stærkt

omformede under romersk Paavirkning, medens andre havde beholdt den gamle germanske Karakter. Dette gælder saaledes den berømte *saliske Lov*, der antages at være nedskrevet kort *Den saliske Lov.* Tid, før Klodevig blev Konge.

Germansk og romersk Retspleje. Den germanske Retspleje skilte sig skarpt ud fra den romerske; efter Romerretten skulde Statens Embedsmænd rejse Sag mod Forbryderen, Dommeren skulde sørge for at faa Sagen oplyst saa godt som mulig og derpaa fælde sin Dom paa Grundlag af alle de foreliggende Oplysninger. I den civile Lovgivning var der nøje udarbejdede Regler for, hvorledes Kontrakter skulde affattes, for Ejendomsrettens Betydning, for Ægtefællers Ret overfor hinanden, Arveret o. s. v. o. s. v.; det var en Hovedgrundsætning, at Arven deltes lige mellem Børnene. Alt dette var anderledes hos Germanerne. Der rejstes kun Sag mod Forbryderen, naar den, Forbrydelsen var gaaet ud over, eller en Slægtning af ham, klagede; Dommeren fældede ikke Dom; han førte blot Forsædet under Retsforhandlingen; Dommen fældedes af „Tinget", Folkeforsamlingen eller et Udvalg *Nævn.* af dette „Nævnet"; en virkelig Undersøgelse af Sagen fandt ikke Sted; var denne ikke ganske uomtvistelig oplyst ved den anklagedes Tilstaaelse eller ved stærke Beviser, da kunde den anklagede sværge sig fri. Drab kunde sones med Bøder, og disse var forskellige efter den dræbtes Stilling i Samfundet; det kostede dobbelt saa meget at dræbe en fri Franker som at fælde en fri Romer; Fæstere var det langt billigere at dræbe, og for en Træls Drab betalte man næsten intet. I den saliske Lov er der en Mængde forskellige Takster for, hvad det koster at saare hinanden; der er een Takst for Hovedsaar, hvorved Hjernen bliver synlig og tre af Benene træder frem, en anden for Saar mellem Ribbenene eller i Maven, der naar ind til Indvoldene, en tredje for Saar, hvoraf der drypper Blod; der er særlige Takster for at afhugge en Haand eller en Finger, en Fod, Næsen o. s. v.; ligeledes er der en rig Mangfoldighed af Sraffetakster for Tyveri af de forskellige Husdyr. Den civile Lovgivning er lidet indholdsrig og meget ubehjælpsom; Jordejendom kan kun arves af Sønner; Døtrene maa nøjes med Løsøre.

Efterhaanden blandedes de to Retssystemer sammen; hver Egn fik sine „Coutumes", sin uskrevne Sædvaneret, hvorefter man dømte der i Egnen; mod Syd optoges meget af Romerretten deri, mod Nord mere af de germanske Grundsætninger. Denne Forvirring vedblev hele Middelalderen igennem, ja Rester deraf holdt sig lige til den store franske Revolution 1789.

Den aandelige Kulturs Tilbagegang. Ogsaa den *aandelige Kultur* gik stærkt tilbage. Livet blev paa alle Omraader raaere og brutalere. De krigsvante Franker evnede ikke at tilegne sig den romerske Dannelse, og hos Romerbefolkningen gik denne tilbage paa Grund af de ustandselige Kampe.

Raaheden. Selvbeherskelse var den af alle Dyder, Datidens Germaner mindst kendte; Tidens Krøniker fortæller atter og atter om, hvorledes de „gribes af Raseri“ ; saa regner det med de raaeste Skældsord, og snart følges disse af Næve- og Økseslag. Fyrster og Stormænd fører et vildt Frilleliv; tit og ofte nævnes der Eksempler paa, at Mænd dræber deres Hustruer eller omvendt. Den romerske Befolkning smittedes af det Eksempel, dens nye Herrer gav; vilde man klare sig og bevare Liv og Ejendom, da fik man bære sig ad som de andre og slaas, som de gjorde det. Ogsaa indenfor Gejstligheden viser Følgerne sig; mange Bisper var selv med til Misgerningerne; tit fortælles der om Bisper, der tilbringer Tiden med Drik og Svir, og ogsaa indenfor Klostrene gik det ofte broget til.

Kirkens Indflydelse. Naar det trods alt lykkedes at bevare visse Rester af Kulturen, har *Kirken* dog Hovedæren derfor. Det varede ikke længe, før den katolske Tro sejrede blandt alle Rigets Beboere. Kirken var mægtig og rig, Bisperne holdt sammen, og Præster og Munke støttede dem. Det var den stærkeste organiserede Magt i Landet. Kirkens Godser voksede hurtig, snart ved Gaver, snart ved kloge Forretninger, og desuden begyndte det *Tiende.* at blive almindeligt, at man betalte *Tiende*, en vis Del af Afgrøden, til Kirkens Mænd. Og disse blev efterhaanden de eneste skriftkyndige; skulde der affattes Dokumenter, holdes Regnskab, skrives Love, da maatte man ty til dem.

Germanerne troede let, hvad man fortalte dem, og det stærkeste Indtryk paa dem gjorde altid det mest forunderlige i Kirkelæren. Hændte der en Ulykke, da var det en Straf fra Gud, og man maatte ty til Kirken om Hjælp; Miraklerne var utallige, og alle troede paa dem; Tidens Krøniker fortæller Side op og Side ned de besynderligste Mirakelhistorier; Djævle uddrives, afhuggede Lemmer vokser ud igen; tordner det om Vinteren eller galer en Hane ved Aftentide, da varsler det kommende Ulykker o. s. v. o. s. v. Men hvor ufuldkommen Forstaaelsen af Kirkelæren end var, gjorde Kirken dog megen Gavn. Dens Moralregler følges vel langt fra, men de dæmper dog i nogen Grad Raaheden, eller bevirker i hvert Fald ret ofte, at man angrer sine Misgerninger. Mange ulykkelige finder Tilflugt paa Kirkens Grund, hvor kun de mest forhærdede blandt Voldsmændene vover at trænge ind; Kirken hjælper baade syge og fattige, den stræber at genskabe en vis Retssikkerhed og at tillempe de barbariske Retsregler lidt efter Romerretten. Og *Boglig Kultur.* endelig er al *boglig Kultur* knyttet til Kirken. De gamle hedenske Skoler er efterhaanden forsvundne, og gejstlige Skoler er traadt i Stedet i Klostrene og ved Bispernes Domkirker. Her læses Biblen, ja undertiden Romerretten og en og anden af Oldtidens Forfattere. Selve det Latin, der taltes og skreves, ændredes lidt efter lidt; kun faa germanske Ord optoges deri, men Bøjningsendelser bortkastedes, grammatiske Regler gik i Glemme o. s. v. En og anden Bisp skrev endnu latinske Vers, og i sidste Halvdel af 6. Aarhundrede fik Frankerne i Bisp *Gregor af Tours* en meget interessant Historieskriver. Han beder selv Læseren om Undskyldning for sin „bondske Stil“ og sine grammatiske Fejl; hans Fortællemaade er naiv og ligefrem; han fortæller, hvad han har set og hørt uden Kritik, men overmaade malende. Mange Enkeltheder er sikkert nok ganske urigtige, men hans Værk giver et yderst levende Billede af Tidens Forhold; det vrimler med Mirakler hos ham; sin Forgængers Liv har han saaledes skildret i 217 Kapitler, hvoraf hvert indeholder et Mirakel. Ved Siden af denne kirkelige Litteratur fandtes en folkelig germansk Digtning: Digte om den store Theoderik og den grusomme Attila og mange andre Folkehelte gik fra Mund til Mund; men næsten intet deraf er opbevaret.

Gregor af Tours.

Brynhild og Fredegunde. Et Eksempel paa den barbariske Grusomhed, der herskede indenfor selve Kongeslægten er Kampen mellem de to Dronninger Brynhild og Fredegunde, der levede samtidig med Gregor af Tours. To Brødre *Sigebert* og *Kilperik* herskede hver over sin Del af Landet; de ægtede to Døtre af en vestgotisk Konge: *Brynhild* og *Galsvinde*. Brynhild var myndig og uforfærdet; hun ægtede gerne Barbarkongen, og hun fik den bedste af Brødrene, Sigebert. Galsvinde var blød og ængstelig, og det var opfyldt af bange Anelser, hun skiltes fra sin Moder for at drage til det fremmede Land som Kilperiks Brud. Hun modtoges med store Fester; Kilperik svor med Haanden paa et Relikvieskrin aldrig at forstøde Goterkongens Datter og ikke at tage nogen anden Hustru, saalænge hun levede, og i Begyndelsen gik alt godt; „hun elskedes højt af sin Ægteherre, da hun havde bragt ham store Skatte,“ siger Gregor. Men Kilperik havde før haft en Frille af ringe Æt, *Fredegunde;* hun viste sig snart igen ved Hoffet, og Galsvinde blev stærkt tilsidesat; til sidst forlangte hun at komme tilbage til sit Land og tilbød at lade Kilperik beholde Medgiften; men han frygtede alligevel, at den skulde blive ham afkrævet, og foretrak at lade hende kvæle; saa slap han ogsaa for at bryde sin Ed. Brynhild krævede nu af Sigebert, at han skulde hævne Søsteren. Han var en dygtig Konge og levede i god Forstaaelse med sin Dronning. „Han, der var Folkenes Her-

sker, holdt ogsaa sig selv i Tøjle, — Glad ved den Lykke, han vandt i Ægteskabet med een," siger en af Tidens Digtere om ham. Han besejrede Kilperik, men blev saa snigmyrdet ved Fredegundes Anslag. Brynhild havde i de følgende Aar en farefuld Tilværelse, stadig stræbt efter Livet af Fredegunde; men trods alt beholdt hun Magten i sin Mands Land. Snart dræbtes Kilperik „vor Tids Nero og Herodes," som Gregor siger; det hed sig, at Fredegunde havde anstiftet ogsaa dette Drab. Ogsaa med sin Datter kom Fredegunde i Strid, Datteren skældte hende ud for en Trælkvinde og undertiden sloges de; en Dag tilbød Fredegunde Datteren at dele de Kostbarheder, Kilperik havde efterladt, med hende; de dyre Sager var gemt i en stor Kiste; hun bad Datteren se paa dem, og da denne derpaa bøjede Hovedet ned over Kisten, slog Moderen Laaget sammen over hende; men Datteren skreg, og der kom Folk til og frelste hende. Trods alle sine Misgerninger døde Fredegunde en fredelig Død „mæt af Dage". Værre gik det Brynhild; i de sidste Aar brugte hun Drab og Snigmord saa godt som Fredegunde havde gjort det; hun var længe mægtig, men til sidst gjorde Stormændene Oprør og udleverede hende til Fredegundes Søn; han lod hende dø bundet til Halen af en vild Hest.

Britannien. I *Britannien* havde den romerske Kultur aldrig faaet rigtig Fodfæste. Paa Irland bevarede keltiske Stammer deres Uafhængighed, og oppe fra Skotland var de romerske Besiddelser altid truede af to stridbare Folk *Scoter* og *Pikter*. I selve England trængte Latin kun lidt ud paa Landet, og Kristendommen kom først sent derover. Lige før Forbindelsen med Rom afbrødes, naaede den dog over til Irland, hvor Kelterne med stor Iver sluttede sig til den. Der opstod en *irsk Kirke* med sit ejendommelige Præg; Klostrene var her mange, og flittige Munke bevarede meget af den gamle romerske Litteratur. Siden udsendtes herfra talrige Missionærer; irske Prædikanter omvendte saaledes Skotlands Befolkning henimod 600. Medens der her bevaredes en lille Plet, ret upaavirket af Folkevandringens Omvæltninger, faldt selve England i Hænderne paa Germanerne. Midt i 5. Aarhundrede drog germanske Stammer over Havet til England. De kaldte sig selv Angler, medens Briterne kaldte dem Sachser, og det endte med, at de to Navne forenedes til et: Angelsachserne. Man har en Tid ment, at de kom fra Jylland, men dette er meget usandsynligt; deres Hjemstavn var utvivlsomt det nordvestlige Tyskland. Angelsachserne dræbte eller fordrev en meget stor Del af den indfødte Befolkning; kun længst mod Vest holdt Kelterne sig i Cumberland,

Den irske Kirke o. 400.

Skotland kristnes o. 600.

Angelsachserne.

Cornwall og Wales, medens andre Kelter flygtede til Bretagne. Angelsachserne tog næsten intet i Arv efter Romerkulturen, hverken Sprog, Religion eller boglig Kundskab. De dannede flere Smaariger, der sloges hæftig indbyrdes; Jorden deltes saaledes, at Adelsslægterne og de dygtigste Krigere fik Broderparten, medens de fleste maatte nøjes med Smaalodder. Ogsaa England fik da allerede nu sine store Godsejere, men der var dog her foreløbig langt flere frie Selvejerbønder end paa Fastlandet; men ogsaa her maatte snart mange af disse søge Stormændenes Beskyttelse og gøre sig til deres Fæstere.

Smaariger.

I halvandet Aarhundrede bevaredes Troen paa Odin og Thor; men saa naaede Kristendommen ogsaa Angelsachserne. Irske Munke og Udsendinge fra Rom begyndte at prædike i England omtrent ved samme Tid (o. 600). Pave Gregor sendte *Augustin* herop, og han blev den første Ærkebisp i Canterbury, Englands navnkundige Apostel. De romersk-katolske Prædikanter kom snart i Strid med de irske Missionærer, hvis Kirkeskikke ikke havde fulgt med i den Udvikling, der var foregaaet i Romerkirken, medens de var uden Forbindelse med denne. Kampen mellem de to Kirker blev haard, men endte med Romerkirkens Sejr. Angelsachserne optog den kristne Lære med stor Iver og kom derved ogsaa i Forbindelse med den Kultur, der var knyttet til Kirken; der kom Bisper til dem ikke blot fra Gallien, men ogsaa fra Italien, ja fra Grækenland, og mange Angelsachser gjorde Pilgrimsfarter til Rom og bragte Bøger med hjem derfra. Der oprettedes store Klosterskoler med helt anseelige Biblioteker. Omtrent 700 fik England i *Beda* en Forfatter, der rager op over alle Folkevandringsrigernes andre Forfattere af germansk Race. Han læste med Flid Oldtidens Værker, uddrog Kundskaber deraf om Matematik, Naturvidenskab og Historie og sammenfattede den Viden, han saaledes vandt, i smaa gode Lærebøger; dertil føjede han selv en Skildring af Angelsachsernes Historie. Ved samme Tid blomstrede i England en ejendommelig *kristelig Folkedigtning;* Biblen fortaltes i Vers, og selve Indholdet fik et stærkt krigerisk Præg; Kristus blev Folkekongen, der gik i Døden for sit Folk.

Augustin o. 600.

Beda o. 700.

Beda fortæller om en saadan Folkedigter, Hyrden *Kædmon,* hvem en Røst fra Himlen kaldte til at synge om Verdens Skabelse. Det var ogsaa i denne Tid, ældre, hedenske Folkedigte samledes til det berømte *Beowulfskvad.* Dettes Emne er hentet fra Norden, og

Kædmon.

Beowulfskvadet.

baade de danske Skjoldunger og den svenske Kongeæt omtales i det. Begivenhederne er blodige og fantastiske; der optræder Drager og forfærdelige Uhyrer; Ordene omskrives efter nordisk Skik ved „Kenninger"; Sværdet kaldes Kampens Lue, Vølunds Værk; Skibet: Havganger, Bølgeflyder; Havet: Hvalens Vej o. s. v. Ogsaa Tankegangen er den nordiske: „Død er bedre for alle Mænd end æreløst Liv."

Den kristne Kirke fra 5. til 8. Aarhundrede.

Medens Forbindelsen mellem Landene svækkedes saa stærkt, bevaredes Sammenholdet indenfor Kirken, ja blev snarest styrket. Overalt rettede Kirkens Mænd sig efter Romerbispens, *Pavens* Bud; atter og atter gik der Brev mellem ham og Bisperne; trosivrige Mænd søgte til Rom for at se Kirkens Overhoved, og dernede fra hentedes lærde Mænd til Klostrene. Paven var endnu den østromerske Kejsers Undersaat, men Kejserens Magt i Italien var kun ringe, og i Virkeligheden styrede Paven i Rom. Byen var i Forfald, dens Rigdomme var svundne og dens Folketal gik tilbage, men det var dog endnu en stor By, langt større end de vestevropæiske Stæder, og det blev mere og mere Kirkens By; Templerne laa i Ruiner, Kirker var rejst i Stedet, smykkede med de gamle Søjler; den fattige Befolkning levede af Kirkens Gaver.

Paven.

Gregor den Store o. 600.

Omkring 600 beklædtes Pavestolen af *Gregor den Store*, en af den katolske Kirkes mest fremragende Mænd.

Gregor hørte til en gammel romersk Senatorslægt; først var han verdslig Embedsmand og naaede den højeste Embedsstilling i Rom, men siden grebes han dybt af Kristendommen og grundlagde et stort Kloster. Paven, der forstod, hvor rige Evner, han besad, hentede ham ud fra dette for at gøre ham til sin Udsending i Konstantinopel. Gregor tilbragte flere Aar derovre, diskuterede Teologi med græske Gejstlige og lærte den byzantinske Kultur at kende; dog lærte han ikke Græsk, Latin var endnu det almindelige Sprog ved Kejserhoffet. Siden valgte Roms Præster og menige Folk ham til Pave, og Kejseren bekræftede Valget. Gregor besteg Pavestolen opfyldt af den Tanke, at Verdens Undergang var nær. „Verden er blevet gammel" er en Tanke, der tit træffes hos Tidens Forfattere, og hos Gregor var den meget stærk. „Byer ligger i Ruiner", udbryder han i sine Prædikener, „Borge er sløjfede og Marker ødelagte; Verden er blevet en Ørken." „Hvad er der tilbage af Rom, som fordum var Verdens Herskerinde? Hun sidder bøjet under umaadelige Ulykker. Hendes Borgeres Tal svinder: Fjenderne trænger frem, alt er Ruiner." „Og i alle Stater gaar det sørgeligt ligesom i Rom. Ogsaa andre Stæder er ødelagte ved Sværd, forpinte ved Sult, opslugte af Jordskælv. Lad os derfor lade haant om denne Verden, og lad os i det mindste ved Verdens Ende opgive Længslen efter Verden." Men Troen paa Verdens Undergang bragte ikke Gregor til at sidde daadløs og vente paa den. Tvertimod virkede han med sjælden Energi og Klogskab for at udbrede den kristne Tro og forøge Kirkens Magt. Den gamle hedenske Dannelse afskyede han. „Jupiters Ros bør ikke lyde fra samme Mund som Kristi Ros," skriver han. Og han delte selv Folketroen i dens naiveste Form; i en Bog om Italiens Helgener har han samlet de besynderligste Mirakelhistorier.

Gregor og Vestevropa.

Gregor stod i livlig Forbindelse med Vestevropas Fyrster og Dronninger, skrev f. Eks. mange Breve til Brynhild; det var ham, der sendte Augustin til England. Og ikke mindre Betydning fik han ved at føje nye Dogmer til de gamle og give Gudstjenesten forøget Pragt. Nadverofret, lærte han, er en Gentagelse af Kristi Lidelser til Fordel for Nadvergæsterne eller de Afdøde, som nævnes; Præsten som indvier den hellige Hostie, faar derigennem Magten til at frelse Menneskene. Dertil føjede han Læren om *Skærsilden*. Allerede Kirkefaderen Augustin havde talt om en rensende Ild, hvorved Menneskene efter Døden kunde gøre Bod for de tilgivelige Synder; Gregor slog dette fast som et Dogme og lærte desuden, at Opholdet i Skærsilden kunde forkortes, naar Præster og Munke læste Sjælemesser for de Døde. Denne Lære bragte siden Kirken store Rigdomme; mange Stormænd skænkede den i deres Testamenter Gods og Gaver som Løn for Sjælemesser i Haab om en hurtigere Udfrielse af Skærsildens Pine. Endelig forbedrede Gregor Kirkesangen og gav Gudstjenesten større Glans og Højtidelighed.

Nye Dogmer.

Skærsilden.

Svage Paver.

De følgende Paver var svage Mænd, og det gik tilbage med deres Magt; en af dem udtalte Anskuelser, som siden er blevet erklærede for kætterske; men trods alt bevaredes Pavedømmets Anseelse stadig.

Munkeordenerne.

En stærk Støtte fik Paven i *Munkeordenerne*. Oldtidens Munke var ofte daadløse Eneboere; men nu fik i 6. Aarhundrede Munkevæsenet en ny Form, der gav det langt større Betydning. 529 oprettede *Benedikt af Nursia* paa Monte Cassino i Campanien et nyt Kloster, for hvilket han gav en Række nye Regler. Ingen maa optages før efter en Prøvetid; naar han træder ind i Klostret, skal han love at blive der, at være lydig

Benediktinerklostret 529.

mod dets Forstander, *Abbeden*, at være fattig og at leve i Cølibat. Han afklædes sine verdslige Klæder og iklædes Klostrets særlige Dragt. Ogsaa for Livet i Klostret, for Dragt og Mad, for Andagt og Arbejde gaves nøje udformede Regler; Fattige og Syge skulde altid finde Hjælp i Klostret.

„Lediggang," hedder det i Benedikts Munkeregel, „er Sjælens Fjende, og derfor skal Brødrene paa bestemte Tider beskæftige sig med legemligt Arbejde og til andre bestemte Tider med hellig Læsning." Fra Paaske til 1. Oktbr. skal de gaa ud tidlig om Morgenen og arbejde fra Kl. 6 til Kl. 10. Fra Kl. 10—12 skal de læse. Efter Kl. 12 kan de, naar de har rejst sig fra deres Bord, hvile i Tavshed paa deres Løjbænke, eller hvis nogen ønsker at læse, kan han læse, men saaledes, at han ingen anden forstyrrer. Saa skal de spise deres Hovedmaaltid i Sømmelighed Kl. 1½ og derpaa arbejde fra Kl. 3 til Kl. 6." „De maa ikke være tvære, fordi de skal leve af deres Hænders Arbejde ligesom Apostlene." „Fra 1. Oktbr. til Fastelavns Begyndelse skal de ligefra Kl. 9 til 3 arbejde ved, hvad der bliver dem paalagt, i hele Fastetiden fra Kl. 9 til 4."

Talrige nye Klostre sluttede sig til Benedikts Klosterregel. Gregor den Store anbefalede den siden til alle Klostre; den var, sagde han, „fuld af Visdom og klar i Udtrykket". Ogsaa mange Nonneklostre oprettedes i Overensstemmelse med Benedikts Regler.

Nonneklostre.

Missionen.

Missionsvirksomheden, der hidtil mest havde været rettet mod de germanske Stammer, som var trængt langt ind i det gamle Romerrige, førtes fra Gregors Tid længere ud. I 7. Aarhundrede omvendtes Angelsachserne og de hedenske Germaner mod Nordøst i Frankerriget; ogsaa her kappedes irske Missionærer med Romerkirkens. I 8. Aarhundrede naaede man ud over det Omraade, Frankerne herskede over. Det var de nyomvendte Angelsachsere, der gik i Spidsen. Den ypperste af dem alle blev *Bonifatius*, der har faaet Navnet „Tysklands Apostel"; Friserne omvendtes væsentlig ved hans Virksomhed midt i 8. Aarhundrede.

Bonifatius omvender Friserne.

Bonifatius var en meget nidkær Mand, der var overmaade ivrig for, at alt skulde gaa efter de strengeste kirkelige Regler. Han dadler stærkt de tidligere Missionærer, fordi de har slaaet altfor meget af overfor den gamle Hedningeskik. Der er Præster, siger han, der snart ofrer til Kristus, snart til Odin; Forvirringen er saa stor, at mange ikke ved, om de er døbt eller ikke; der er Kristne, der spiser Hestekød, ja hedensk Offerkød. Selv var han uhyre ænsgtelig for at gøre noget galt og spurgte stadig Paven om, hvad der var tilladt. Han spørger for Eks., om det er tilladt at spise Flæsk, og faar til Svar: „Mit Raad er dette: Flæsk bør ikke spises, med mindre det enten er røget eller kogt; hvis en og anden dog gerne vil spise raat Flæsk, bør det ske efter Paaskefesten." En Gang er en Mand blevet døbt af en Præst, som ikke har kunnet rigtig Latin og derfor har brugt forkerte Ord; Bonifatius spørger, om Daaben gælder alligevel, og Paven svarer ja. Men Bonifatius besad netop de Egenskaber som en Missionær behøvede; han rev Tilhørerne med ved sin glødende Lidenskab, og han udsatte sit Liv med en Uforfærdethed, der gjorde et dybt Indtryk paa de letbevægelige Germaner. Tilsidst fandt han Døden under sine Forsøg paa at omvende Friserne.

Det byzantinske Rige i 5.—8. Aarhundrede.

Den første Tid efter Adskillelsen mellem det vestromerske og det østromerske Rige var forholdsvis fredelig for dette sidste; Folkevandringsstrømmen gik i andre Retninger. Kejserne var lidet energiske og tænkte heller ikke efter 476 paa at generobre Vesten, skønt de stadig hævdede, at Germanerkongerne egentlig stod under dem. Til Sikring af Konstantinopel byggedes en vældig Bymur, hvoraf det meste staar endnu. Noget ind i 6. Aarhundrede fik Riget imidlertid i *Justinian* (527—65) en dygtig og handlekraftig Kejser. Hans Hær erobrede først Vandalerriget i Nordafrika og derpaa Østgoternes Rige i Italien, ja endog nogle Kyststrækninger i Spanien. I Øst værnedes Riget med Held mod Perserne, i Nord mod Bulgarerne, et mongolsk Folk, som begyndte at trænge frem i Donauegnene. Det gamle Romerrige syntes næsten genrejst.

Justinian 527—65.

Nordafrika og Italien erobres.

Perser og Bulgarer slaas tilbage.

Ogsaa indadtil var Justinians Regering en Storhedstid. Han stræbte ivrig at forbedre Embedsstanden, hvis Bestikkelighed og Egennytte var en af Rigets største Svagheder. Den meget omfattende Romerret, der var spredt i talrige Forordninger, lod han samle i nogle enkelte let overskuelige Lovbøger; det er denne Samling, der sædvanlig betegnes ved Navnet „*Corpus juris civilis*". Den udgaves paa Latin, der endnu var Rigets officielle Sprog. Som et andet Minde, der bevarede *Justinians* Navn gennem Tiderne, rejstes den mægtige og pragtfulde Sophiakirke i Konstantinopel. Under ham lukkedes de gamle hedenske Skoler, der endnu bestod i Athen (529), samme Aar som Benedikt af Nursia grundlagde sit Kloster. Athen var nu en fattig Provinsby; Parthenon var blevet en kristen Kirke.

Romerretten.

Sophiakirken.

Athens hedenske Skoler lukkes 529.

Forsvarsvæsenet.

Under Justinian og de følgende Kejsere udvikledes Rigets Forsvarsvæsen til den største Fuldkommenhed. Hæren holdtes i ypperlig Orden og var altid Modstanderne overlegen baade i Disciplin og i Krigskunst, og ude ved Grænserne føjedes store Fæstningsanlæg til de gamle romerske. Og endelig forstod Byzantinerne med en diplomatisk Behændighed, der skaffede dem Ry for en sjælden Træskhed, at benytte den ene Fjende mod den anden. Men alligevel var det svært at værne de vidtstrakte

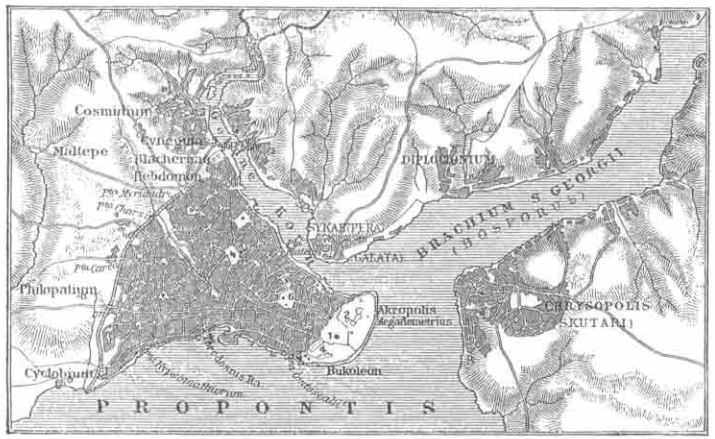

Konstantinopel i den byzantinske Tid.
1. Sophiakirken. 2. Kejserpaladset. 4. Væddeløbsbanen.

Det meste af Italien tabes 568.

Grænser mod de mange Fjender. Allerede tre Aar efter Justinians Død tog Longobarderne det meste af Italien, Besiddelserne i Spanien maatte snart opgives, og mod Nord trængte Slaver og Bulgarer frem med stigende Voldsomhed. Det gik dog taalelig, indtil Araberne begyndte deres Erobringstog. Fra

Arabernes Angreb.

633 til omkring 700 erobrede de Syrien, Armenien, Ægypten og Nordafrika, saa Riget indskrænkedes til Lilleasien, Balkanhalvøen og de italienske Besiddelser. Noget ind i 8. Aarhundrede angreb Araberne selve Konstantinopel, men her blev de alvorlig slaaede; Byzantinerne anvendte i denne Kamp en Art

„Den græske Ild".

Sprængstof „den græske Ild", der var meget frygtet af deres Modstandere.

Forholdene i det byzantinske Rige var i hele denne Tid uden Sammenligning bedre end udenfor Riget. Her herskede Fred og Retssikkerhed, og der var ordnede Love og kyndige Embedsmænd. Og-

saa her var de store Godsejere mægtige, og mange af dem blev i de haarde Tider Krigere, men deres Vilkaarlighed overfor Fattigfolk holdtes dog altid noget i Tømme af de kejserlige Embedsmænd. Der vedblev at være store Byer med Handel og Industri, med Skoler og Universiteter. Konstantinopel var Centret for den Verdenshandel, der var blevet tilbage, og ogsaa Antiochia og Alexandria, der jo endnu det meste af denne Tid tilhørte Riget, var meget store Handelsbyer. Over Persien dreves i Fredstider en ikke ringe Handel med Indien, ja selv med Kina stod man i Forbindelse, og med Stammerne mod Nord saavelsom med de afrikanske Stammer

Ordnede Tilstande.

Handelen.

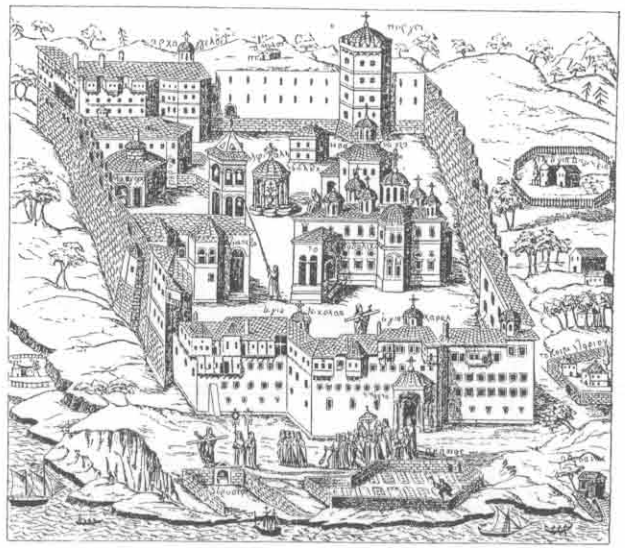

Byzantinsk Kloster paa Athos. Indenfor Muren: Kirke, Munkeboliger, Bibliotek. Køkken, Brønd. Udenfor: Kirkegaard, Have, Stalde og Lader.

var der et ganske livligt Handelssamkvem; ogsaa med Vestevropa var der stadig lidt Handel. Under Justinian bragtes Silkeormen til Lilleasien, og der opstod snart en betydelig Silkeindustri. Kunstindustrien stod meget højt; de smukt forarbejdede Glas-, Guld- og Sølvsager, der prydede Middelalderens Hovedkirker, hentedes fra Byzans. Der opstod en ejendommelig byzantisk Bygningskunst ved en Blanding af den græsk-romerske og den mere overdaadige orientalske. De asiatiske Kupler forenedes med de græsk-romerske Søjlehaller. Det ypperste Eksempel er Sophiakirken, der efterlignedes i en Mængde af Orientens Kirkebygninger.

Industrien.

Bygningskunst.

Ivrige Drøftelser af religiøse Spørgsmaal fandt vedblivende Sted. Især optoges Sindene af *Billedstriden*, der begyndte noget ind i

Billedstriden.

8. Aarhundrede og varede i over 100 Aar. En kraftig Kejser krævede, at de talrige Helgenbilleder, hvormed Kirkerne var smykkede, skulde fjernes; de Kristne skulde dyrke Gud, ikke Helgenbilleder. Dette fremkaldte en voldsom Meningskamp mellem „Ikonodulerne" (Billedtrællene) og „Ikonoklasterne" (Billedbryderne); den endte med de førstes Sejr. Klosterlivet udvikledes her som i Vesten stærkt, og ogsaa her udformedes Regler af lignende Art som Benedikts.

teraturen. Litteraturen blev efterhaanden helt græsk, og ogsaa som officielt Sprog forsvandt Latinen; men det græske Sprog ændredes lidt efter lidt ligesom Latinen i Vesten. Her var stadig talrige Forskere og Forfattere, men der føjedes kun lidet nyt og selvstændigt til den gamle Litteratur. Justinians Historie skreves med megen Dygtighed *rokopios.* af *Prokopios*, først i et stort Historieværk med overdreven Smiger, derpaa i en Skildring af Hoffets hemmelige Historie med overdrevne Angreb.

Muhamedanismen.

Seks Aarhundreder efter Kristendommen udgik en ny Verdensreligion fra et semitisk Folk. Den kom fra Araberne. Deres Hjemland, Halvøen *Arabien*, er et Land paa o. 50000 *Arabien.* □ Mile, halvt saa stort som hele Romerriget. Men det allermeste deraf er ufrugtbart Land; det indre Arabien er opfyldt *ystlandet.* af lave Bjerge og Sandørkener, hvor der kun hist og her findes en Oase; kun ude ved Kysten er Landet mere frugtbart. Her levede i Oldtiden en ret talrig Befolkning, der drev Agerbrug, Handel og Haandværk, og som havde nogenlunde anseelige *duinerne.* Byer. Inde i Ørkenlandet strejfede derimod Beduinerstammerne om som Nomader. I Aartusinder havde Araberne levet ved Kulturrigernes Grænse. Mesopotamien, Syrien, Ægypten var deres Nabolande, og de havde været ikke saa lidt i Forbindelse med disse. Tit var Araberstammer brudt ind i de rigere Lande og havde sat sig fast der. I Romertiden var der et livligt Handelssamkvem. Araberne havde saaledes erhvervet en vis Kultur, selv om den var meget forskellig i Kystbyerne og i det indre. De var ogsaa naaet til at føle sig som eet Folk, knyttet sammen ved talrige Folkesange og Folkesagn. De fleste troede paa gamle Religioner af den sædvanlige Art: stedlige Guddomme, Stjernerne o. s. v. Men baade Jødelæren og Kristendommen *Religiøse Forhold.* havde vundet Tilhængere, især i Kystlandet nærmest Palæstina,

hvor den største arabiske By *Mekka* laa. *Jødelæren* udformedes netop i Folkevandringstiden nærmere; jødiske Lærde i Mesopotamien skabte omkring Aar 500 den jødiske Teologis Hovedværk *Talmud*. Mange af Araberne troede paa lidt af hver Religion. *Talmud.* De fleste saa dog med Ærefrygt hen til det hellige Tempel i Mekka, *Kaaba;* dettes Præster havde i deres Tempel samlet *Kaaba.* en Rigdom af forskellige Gudebilleder, og her fandtes den hellige Sten, om hvilken det hed sig, at den var faldet hvid ned fra Himlen men var blevet sort paa Grund af Menneskenes Synder; Sagnet sagde, at „Kaabaen" var bygget af Abraham; store Skarer af Pilgrimme fra hele Arabien drog hvert Aar til det hellige Sted.

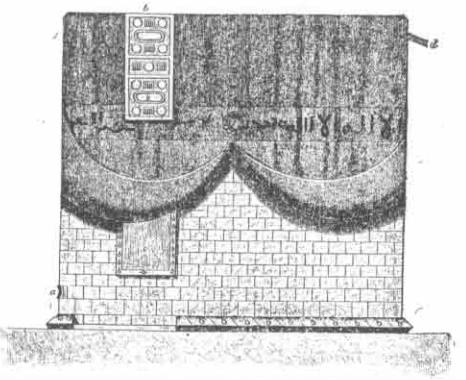

Kaabaen. Et firkantet Stenhus, 40′ langt, 30′ bredt, 50′ højt.

Muhamed fødtes i Mekka o. 570 eft. Kr. Hans Fader var fattig, men han havde rige Slægtninge. I sin Ungdom levede han en Tid som Hyrde og havde det i det hele haardt nok. Senere kom han i Tjeneste hos den rige Enke *Kadidja* og førte hendes Handelskaravaner for hende; hun forelskede sig i ham og ægtede ham. Muhamed fik dermed Rigdom og en anset Stilling. Det fortælles, at han var en stille drømmende Natur men led af hæftige epileptiske Anfald; han grublede meget over religiøse Spørgsmaal, og nu, da han havde Tiden til sin Raadighed, trak han sig hvert Aar en Del af Aaret tilbage til et nærliggende Bjærg, hengivet til Bøn, Faste og Grublerier. Da han var omtrent 40 Aar gammel, fortælles der, at han fik sin første Aabenbaring. En Engel viste sig for ham *Aabenbaringer.* og sagde: Læs. Først blev han forfærdet, men en gammel religiøs Tænker trøstede ham med, at det var Engelen Gabriel, sendt af Gud. Gang efter Gang modtog han nu Aabenbaringer: Engelen forkyndte for ham Guds, „Allahs" rette Lære og sagde ham, at han skulde være den Profet, der lærte Menneskene denne.

Muhamed f. o. 570.

Det varede ikke længe, før Muhamed begyndte at prædike den nye Tro for sine Slægtninge. Kadidja og enkelte andre troede ham, men de fleste spottede ham. Og end værre blev det, da han traadte offentlig frem. Mekkaboerne saa ikke gerne en ny Religion, der kunde svække Kaaba'ens Anseelse. I en halv Snes Aar prædikede Muhamed for sine Bysbørn, men han fandt kun faa Tilhængere. Efterhaanden blev det farligt for ham at opholde sig i Mekka, og *622* flygtede han med sine Tilhængere til en nærliggende By, der siden fik Navnet *Medina-al-nabi,* Profetens Stad; fra denne Flugt, *Hedjra,* regner Muhamedanerne deres Tid. Medinas Beboere var fra gammel Tid i Strid med Mekkaboerne, og de sluttede sig hurtig til Muhamed. Der begyndte nu en Række Kampe mellem de to Byer; Muhamed lærte sine Tilhængere, at den, der faldt i Kamp for Allahs Sag, var sikker paa Paradis, og de kæmpede med stigende Begejstring. 630 erobredes Mekka; Muhamed rensede Gudebillederne ud af Kaabaen og gjorde den til sit Tempel, og hele Arabien sluttede sig nu hurtig til ham, men kort efter døde han 632.

Muhameds Flugt 622.

Mekka 630. Arabien vindes.

Muhameds Død 632.

Muhameds Lære er samlet i *Koranen* (af koran = at læse). Det er en Samling af de Lærdomme, Muhamed havde forkyndt, og som han paastod, at Gabriel havde aabenbaret for ham, men de er først opskrevet efter hans Død. Koranen bestaar af over 100 Kapitler, nogle helt korte, andre lidt længere. Der er ingen Sammenhæng og ingen Orden; Stykkerne staar tilfældig mellem hinanden og er tit indbyrdes modsigende; det er en Blanding af jødiske, kristne og gammel-arabiske Tanker. Islam, ɔ: Hengivenhed i Guds Vilje, kaldes den nye Lære. „Der er kun *een* Gud, Allah, og Muhamed er hans Profet", lyder den store Hovedsætning. Der har tidligere været mange Profeter, hvoraf de største var Adam, Noah, Abraham, Moses og Jesus; de kunde gøre Mirakler, men Gud havde kun aabenbaret en Del af sin Lære for dem. Muhamed er den sidste Profet; han gør ikke Mirakler, men Gud har aabenbaret ham alt. Menneskets Sjæl lever efter Døden. Paa Dommens Dag skal de gode og troende skilles fra de onde og vantro; alle vandrer de ud ad den Bro, der fører til Paradis; den er smallere end en Traad, skarpere end Sværdets Æg. De onde styrter fra den ned i Helvede, hvor de brænder i evig Ild; saasnart

Koranen.

Huden er brændt af, vokser den frem igen, saa den kan brændes af under ny Smerte. De gode vandrer over Broen ind i Paradis. Dette er som en dejlig Oase, hvor man hverken lider af Kulde eller Varme; her lever de Salige, klædt i Silke under skyggerige Træer sammen med skønne Kvinder, „de storøjede Huris"; deres Næring er velsmagende Frugter, og de drikker af Sølvskaale. For at komme i Paradis kræves fem Ting: den rette Tro, flittig Bøn, Faste, Pilgrimsrejser og at give Almisse. Død i Krig mod de Vantro sikrer Paradis. Bønnerne og Ceremonierne er talrige og indviklede.

Hertil knyttes en Morallære, der saa nogenlunde indeholder de sædvanlige Regler. Flerkoneri tillades, dog maa kun Pro-

Morallære.

Arabere i de forskellige Stillinger, de indtager under Bønnen.

feten have mere end 4 lovmæssige Hustruer. Kvinderne skal være Mændene underdanige, men Mændene maa ikke misbruge deres Magt over dem. Nydelsen af Vin forbydes. Overfor de Vantro kræver Muhamed undertiden Taalsomhed, undertiden ubarmhjertig Kamp: „Før Krig mod dem, der ikke tror paa Gud." „Før Krig mod dem, til de alle bøjer sig i Ydmyghed og betaler Skat." Med Hensyn til Viljens Frihed er Muhameds Udtalelser ubestemte; nogle Steder siger han, at alle Menneskers Skæbne er forudbestemt, andre Steder gaar han ud fra, at Menneskene har en fri Vilje; den første Opfattelse blev til sidst den sejrende i den muhamedanske Kirke.

Da Muhamed døde, valgte hans Tilhængere den gamle *Abu-Bekr* til *Kalif* ɔ: Profetens Stedfortræder. Efter to Aars Styre fulgtes han af *Omar,* som saa herskede i 10 Aar. Disse to trosivrige og kloge Mænd førte Araberne frem til Angreb paa Nabolandene. De vendte sig paa en Gang mod Byzantinerne og mod

Abu-Bekr og Omar.

Perserne. Disse to Riger havde netop svækket hinanden ved en stor Krig, og ingen af dem evnede at gøre Modstand mod de nye Fjender. Araberne var øvede og udholdende Krigere, og deres Begejstring gav dem forøget Styrke; de lærte hurtig den byzantinske Krigskunst, og en særlig Fordel for dem blev det, at de brugte Kameler i Stedet for Heste; det muliggjorde længere, hurtige Marscher gennem Ørkenlandene. Allerede under Omar erobredes det meste af *Persien*, *Syrien* og *Ægypten*. Syd for Ægypten vedblev derimod *Ætiopien* at danne et kristent Rige, der har holdt sig lige til Nutiden. Efter Omars Død standsede Erobringerne en Tid. Hans Efterfølger *Osman* gik op i religiøse Spørgsmaal; det fortælles, at han samlede alle de Afskrifter af Koranen, han kunde faa fat paa, og lod dem brænde saa nær som en, for at al Tvivl om, hvad der var den rette Læsemaade, kunde være udelukket. Ogsaa Traditionen *„Sunnaen"* om Muhameds Liv og Lære samledes nu. Et fanatisk religiøst Parti rejste sig imidlertid mod ham under Ledelse af *Ali*, der var gift med Muhameds Datter *Fatime*; Osman blev dræbt og Ali Kalif. Ogsaa han dræbtes dog snart, men der var fra nu af to muhamedanske Sekter: *Sunniterne*, der foruden Koranen ogsaa troede paa Sunnaen fra de tre første Kalifers Tid, og *Sjiterne* (ɔ: Partigængere), der ligesom Ali forkastede Sunnaen og udelukkende holdt sig til Koranen; de to Retninger bestaar endnu, Tyrkerne er Sunniter, Perserne Sjiter. Foreløbig sejrede Sunniterne, da Kalifatet ved Alis Død tilfaldt Osmans mægtige Slægt *Ommejaderne* (661—750). Under dem begyndte Erobringerne igen. I Asien skødes Grænserne længere mod Nord og Øst. Konstantinopel angrebes forgæves; derimod erobredes Nordafrika, og 711 gik Feltherren *Tarek* over til Spanien; han erobrede Vestgoternes Rige, men da Araberne derpaa trængte ind i Frankerriget, blev de slaaet ved *Poitiers* 732 og maatte trække sig tilbage til Spanien, og ogsaa der holdt de Kristne sig, som vi har set, i nogle Bjergegne.

Persien, Syrien, Ægypten erobres. *Osman.* *Sunnaen.* *Ali.* *Sunniter og Sjiter.* *Ommejaderne 661—750.* *Nordafrika og Spanien erobres.* *Poitiers 732.*

Arabernes Styrelse. I mindre end et Aarhundrede havde Araberne skabt et Rige, der var større end alle andre da bestaaende Riger, og som bestod af folkerige, højtciviliserede Lande med store Byer som Antiochia og Alexandria. Befolkningen bøjede sig villig for dem; for mange Kristne var Muhamedanismen kun en ny Sekt mellem de mange, der fandtes i Forvejen. Som Regel lod Araberne de Kristne, Jøderne og de persiske Ildtilbedere beholde deres Religion i Fred; kun i Arabien taaltes ingen Vantro; andre Steder maatte de Vantro betale en Kopskat; men mange af de Kristne, saa vel som af Perserne gik hurtig over til den nye Religion.

Kaliferne flyttede snart deres Hovedstad fra det afsides Mekka til *Damaskus* i Syrien, og Araberne tilegnede sig, mere lærenemme end Germanerne, den Kultur, der herskede i de erobrede Lande. Foreløbig skabtes dog ikke nogen betydeligere arabisk Litteratur; den Del af Romerkulturen, Araberne i den første Tid havde Brug for, var den regelmæssige Embedsordning og Forsvarsordningen. Begge Dele lykkedes det dem at opretholde; de bevarede det byzantinske Skattesystem, og dette gav dem Indtægter, der forslog til at skabe en ypperlig Hær; fra først af bestod denne aldeles overvejende af Arabere, men snart tog man ogsaa andre med; i den Hær, der 711 gik over til Spanien, var Hovedmassen Berbere fra Nordafrika. Riget deltes mellem Statholdere, der paa en Gang havde den styrende, den kirkelige og den militære Myndighed.

Damaskus. *Skatter og Hær.*

De halvfjerde Hundrede Aar fra Theodosius' Død 395 til Slaget ved Poitiers er vel nok den største Omvæltningstid, Historien kender. Folkeslagene rystes i denne Tid mellem hinanden endnu langt mere end i den romerske Kejsertid og paa en langt voldsommere Maade. Det er en ulykkelig Kamptid. Kulturen gaar tilbage, blomstrende Byer forfalder, den boglige Kundskab svinder, Menneskenes Sind bliver brutalere, Magthavernes Vilkaarlighed større. Fra 732 er Omvæltningerne nogenlunde forbi, Fremtidsrigerne er dannede, og det kan saa smaat begynde at gaa fremad igen. Den græskromerske Kulturverden er nu delt i tre større Riger: det østromerske Rige med Lilleasien, Balkanhalvøen og en Del af Italien, det arabiske Rige med Arabien, Persien, Syrien, Ægypten, Nordafrika og Spanien, Frankerriget med Gallien og en Del af Tyskland; desuden findes i England de angelsachsiske Riger og i Italien Longobardernes Rige. Øst for Frankerriget bor endnu talrige uafhængige germanske Folk, nærmest Sachserne, længere mod Nord de nordiske Folk, og Øst for Germanerne trænger de slaviske Folk frem. To stærke Religioner deler Magten. Muhamedanerne har besejret Zoroasters Lære og erobret en stor Del af de Lande, hvor Kristendommen var ældst og stærkest; selve Jerusalem er i deres Magt. Kristendommen har til Erstatning genvundet, hvad der var tabt imod Nord ved Folkevandringen, og skudt sine Grænser ret betydelig frem Nordpaa; dog synes Vindingen foreløbig langt mindre end Tabet.

Den store Omvæltningstid.

Fra Karl den Store til Korstogene.
O. 750— o. 1100.

Karl den Store.

Pipin den Lille. Merovingerne blev bestandig mere magtesløse; al Indflydelse gik lidt efter lidt over til Bestyreren af Krongodset, Hushovmesteren, „major domus", som han kaldtes. Fra Slutningen af det 7. Aarhundrede gik denne Stilling i Arv i en mægtig Slægt, der havde sit Hjem i den nordøstlige mest germanske Del af Riget. Til den hørte *Karl Martel*, som i høj Grad befæstede Slægtens Ry og Indflydelse ved den store Sejr over Araberne ved Poitiers 732. Hans Søn, *Pipin den Lille*, fulgte ham og skabte sig ved sin kloge Styrelse en sikker Magtstilling overalt i Riget; Merovingerkongen betød nu saa godt som intet.

rl Martel.

Pipin den Lille.

Pipin blev træt af at have denne Skyggekonge ved sin Side og spurgte Paven, om han var til nogen Nytte; han fik til Svar, at det var bedst, at den, der havde Kongemagten, ogsaa bar Kongenavn, og han lod sig da 751 hylde som Frankernes Konge, medens den sidste Merovinger blev sendt i Kloster. Paven, som just var i hæftig Strid med Longobarderne, bad Pipin om Hjælp mod disse; Pipin ydede Hjælpen, han slog Longobarderne og overdrog Egnen omkring Rom samt Eksarkatet til Paven uden at tage Hensyn til, at disse Lande egentlig tilhørte Kejseren i Konstantinopel; derved opstod *Kirkestaten*.

pin Konge 751.

rkestaten.

Der er bevaret talrige Breve, hvori Paven formanede Pipin til endelig at hjælpe sig. En Gang skriver Paven til ham i St. Peters Navn: „Jeg Apostlen Peter, alle Kirkers Overhoved, jeg Apostlen Peter, jeg viser mig for Eder som nærværende i Kødet og kalder Eder til Hjælp mod de elendige Longobarder." „Hjælp mig, hvis ikke Eders Legeme og Sjæl skal sønderslides i den evige uslukkelige Helvedes Ild sammen med Djævelen og hans Engle, hvis ikke Gud skal adsplitte Eder ligesom Israels Folk. Thi det er aabenbart, at Eders Folk, Frankerne, frem for alle Folk under Himlen er mig hengivent, derfor har jeg ogsaa indtil nu hjulpet Eder i alle Farer og givet Eder Sejr over Eders Fjender. Og hjælper I mig nu, vil jeg ogsaa fremtidig give Eder Sejr. Jeg vil lønne Eder derfor med et langt Liv og med Sejr over Eders Fjender; alle Jordens gode Ting skal I eje, og I skal blive evigt salig; men i modsat Fald vil jeg udstøde Eder fra Himlen og fra det evige Liv. Saaledes skriver St. Peter selv."

Karl den Store 768—814. Pipins Søn *Karl* kom i sin lange Regeringstid til at øve et tredobbelt Storværk; han udvidede Riget ved sejrrige Krige, han ordnede Styrelsen bedre, end den havde været paa noget Tidspunkt efter Romerrigets Opløsning, og han gik i Spidsen for et materielt og aandeligt Arbejde, hvormed det saa smaat begynder at gaa fremad igen efter den lange Nedgangstid.

Karl den Store 768—814.

Først maatte Karl hjælpe Paven mod *Longobarderne*. Han erobrede disses Land 774 og blev deres Konge; det meste af Italien tilfaldt saaledes Frankerne, medens Byzantinerne beholdt de to sydlige Halvøer og Sicilien. Samtidig hermed begyndte en Række Kampe ved Nord- og Østgrænsen med *Sachserne*. Disse var endnu Hedninger og levede nogenlunde som Germanerne før Folkevandringen. I tredive Aar maatte Frankerhæren hvert Aar drage ind i Sachsernes vildsomme Land; Sachserne rejste sig trods alle Nederlag atter og atter. Karl straffede dem tit grusomt, og til sidst bøjede de sig for ham; Bispesæder oprettedes deroppe, og Sachserne døbtes i flokkevis. Elben og Ejderen var nu Rigets Grænser i Øst og Nord. *Bajrerne*, der havde gjort sig næsten helt uafhængige i den sidste Merovingertid, blev undertvungne. Mod Syd erobrede han det nordlige *Spanien* fra Araberne, og i sine sidste Aar kæmpede han med *Danskerne*, der var blevet hans Naboer ved Erobringen af de sachsiske Lande; deres Konge Godfred voldte stor Forfærdelse ved at angribe fra Havet.

Longobarderne 774.

Sachserne.

Bajrerne.

Spanien.

Danskerne.

„Godfred," hedder det hos Ejnhard, „var saa opblæst af fængelige Drømme, at han gjorde Regning paa Herredømmet over hele Germanien." „Ja, han pralede endog med, at han snart med en vældig Krigsmagt skulde vise sig for Aachen, hvor Kongen boede med sit Følge. Og disse store Ord syntes ikke talt helt hen i Vejret; man troede virkelig, at han vilde have prøvet derpaa, hvis Døden ikke pludselig var kommen ham i Forkøbet. En af hans Drabanter slog ham nemlig ihjel, og saaledes fik baade han og den Krig, han havde begyndt paa, en brat Ende."

Godfred.

Der vides ikke meget om den Hær, hvormed Kong Karl vandt sine mange Sejre, hverken om dens Størrelse eller om dens Sammensætning. Det er dog aabenbart, at Rytteriet allerede var begyndt at spille en stor Rolle; Mandskabet opbødes

Karl den Stores Hær.

af Greverne; før havde hver fri Mand været forpligtet til at møde, men nu indskrænkedes denne Pligt til dem, der havde en nogenlunde anseelig Ejendom; de mindre Selvejere kunde slaa sig sammen, to eller flere om at sende en Kriger.

„Folkemøder". Karl stræbte med rastløs Energi at holde Orden i sit store Rige. Han holdt hvert Aar „Folkemøde", som det ogsaa havde været Skik i Merovingertiden. Her havde enhver fri Mand Ret til at møde, men det var næsten kun Stormændene, som ind-

Frankiske Krigere, efter Haandskrifter fra 9. Aarhundrede.

fandt sig, og ved alle betydningsfulde Afgørelser var kun de mægtigste af disse med. Paa disse Folkemøder bekræftedes en Række nye Love, ved hvilke Karl stræbte at skabe ordnede Tilstande. Men vigtigere end at give Lovene var det at sørge for, at de blev overholdt. Riget var delt mellem et Par Hundrede „Grever", der udnævntes af Kongen og kunde afsættes af ham, men som efter Skik og Brug toges indenfor Egnens mægtigste Slægter og beholdt Grevestillingen hele Livet. Karl valgte disse Grever med større Omhu, end det før var sket; helst tog han Mænd, som i deres Ungdom havde levet ved Hoffet, og hvert Aar maatte de møde i hans Kongsgaard, aflægge Beretning til ham og modtage Ordrer. Desuden benyttede han tit Bisperne til at gennemføre nyttige Foranstaltninger.

Greverne

Bisperne.

Men han havde stort Besvær med at faa Bisper og Grever til at forliges; de anklagede atter og atter hinanden for ulovlig og ugudelig Adfærd. For at raade Bod paa disse Vanskeligheder udsendte Karl særlige *Missi,* kongelige Sendemænd, som holdt Dom i Kongens Navn, naar der klagedes over Grevernes Domme, og som forøvrig skulde skaffe Oplysning om alle Misforhold; de rejste to og to, saa de kunde passe paa hinanden, og den ene var altid en højtstaaende Gejstlig.

Missi.

Et Brev fra to Sendemænd til en af Greverne giver et Indtryk af disse Sendemænds Virksomhed. Det hedder deri: „Vi skriver til dig for i Kejserens Navn at byde dig med al mulig Iver at røgte dit Embede, thi Kejseren har befalet os midt i April Maaned at aflægge Beretning om, hvorledes du har efterkommet hans Paalæg. Dem, der har handlet vel, vil han belønne; men dem, der ikke har gjort efter hans Vilje, vil han strængt irettesætte. Gennemlæs nøje de Forskrifter, der fornylig er blevet sendt dig, og husk vel paa de mundtlige Paalæg, du har faaet i Kongsgaarden, paa det, at du kan faa Løn af Gud og af vor Herre den store Kejser. Modtag ingen Bestikkelse." En Bisp, der var sendt ud paa denne Vis, skildrer, hvorledes Folk strømmer skarevis til Retslokalet for at beklage sig. Mange prøver at bestikke ham; Fattigfolk møder med en Ost, et Par Høns, et Stykke Uldtøj o. s. v., rige Folk med en Okse, en Hest, arabiske Guldpenge eller frankiske Sølvpenge, Ædelstene o. s. v. For ikke at synes urimelig haard tager han mod nogle Smaating som Æg, Høns og andet Fjerkræ „hvis Krop vel er liden men saare velsmagende". —

Hoffet i Aachen.

Naar Kong Karl ikke var paa Krigstog, holdt han oftest Hof i *Aachen.* I den store Kongsgaard færdedes en Vrimmel af Mennesker; mange søgte den folkekære Konge for at paakalde hans Hjælp mod Forurettelser. Sit særlige Præg fik Hoffet ved den store Iver, som vistes alle Aandslivets Spørgsmaal. Karls Modersmaal var tysk, men han lærte at tale og læse Latin; „han prøvede vel ogsaa paa at skrive," siger Ejnhard, „og plejede derfor at føre en Tavle og Papir om med sig, som han havde liggende under Hovedgærdet i Sengen, for, naar han fik Tid dertil, at vænne sin Haand til at tegne Bogstaver. Men hans Anstrengelser gav kun ringe Udbytte; det var nu bag efter; han havde begyndt alt for sent derpaa." Rundt om fra Landene kaldte Karl de Mænd, som nød størst Ry for Lærdom, til sig. Den betydeligste af dem alle var Englænderen *Alkuin;* denne var ikke nogen selvstændig Forsker, men han var usædvanlig godt hjemme i den gamle Litteratur, han forstod at undervise, og han skrev en lille Samling af gode Lærebøger; han blev Leder af en helt anseelig Skole ved Hoffet, og under hans Ledelse afskreves talrige Værker. Man lagde stor Vægt paa Skriften og paa en smuk Udstyrelse af Haandskrifterne. Den Skrift, som her

Alkuin.

kriften. anvendtes, „*Minuskelskriften*", blev siden den almindelige; den svarer til vore „smaa Bogstaver", medens de store Bogstaver er de gamle romerske, „*Majusklerne*". Ogsaa Frankerne selv ydede deres
jnhard. Bidrag; den betydeligste af disse var *Ejnhard,* som efter Karls Død fortalte hans Liv med en romersk Bog om Augustus som Forbillede.

Karl og hans Venner følte sig som Arvtagere efter Oldtiden. Aachen skulde være et nyt Athen, men et kristeligt Athen. Naar Vennekredsen mødtes til Samtale om aandelige Spørgsmaal i „Akademiet", da kaldte de hinanden med Navne, der var hentede, nogle fra Bibelen, andre fra den klassiske Oldtid: Karl var David, Alkuin Flaccus, en digterisk begavet Ven Homer o. s. v. En af Alkuins Lærebøger lærer os at kende, hvilke Spørgsmaal man tumlede med; vi træffer blandt dem for Eks. disse Spørgsmaal: Hvad er Taagen? Nat ved Dag, Øjnenes Møje. Hvad er Ordet? Sjælens Tolk. Hvad føder Ordet? Tungen. Hvad er Tungen? Luftens Svøbe o. s. v."

Karl og Kirken. Kong Karl var en ivrig Kristen, og han skænkede Kirken store Gaver; men han hævdede myndig sin Selvstændighed overfor Kirken, selv overfor Paven, og han lod sine Teologer skrive skarpe Stridsskrifter fulde af bidende Haan mod Billeddyrkerne. Som Karl søgte at genrejse Aandslivet, saaledes
Byggekunsten. fremmede han ivrig Byggekunsten; i Aachen byggedes efter italiensk Forbillede et Hofkapel, skønnere end alle de Kirker, der i de nærmest foregaaende Aarhundreder var rejst i Vesten.
Næringsvejene. Ogsaa det økonomiske Liv tog han sig af. Han lod Krongodserne drive som Mønstergaarde til Eksempel for andre, og han lod Skove rydde og ny Jord lægge under Ploven.

Karl den Store og den Vennekreds, der samledes om ham, havde en stærk Følelse af, at de udrettede store Ting. Og snart syntes det dem, at Kongenavnet ikke var stort nok i Forhold
Kejsernavnet. til hans Fortjeneste; kun Kejsernavnet svarede til disse. Og alt føjede sig, saa det blev naturligt, at han tog dette Navn. I Byzans herskede ved denne Tid en Kejserinde, ikke en Kejser,
Leo III. og i Rom var der stor Forvirring. Paven, *Leo III,* var af ringe Byrd og laa i stadig Strid med de mægtige Adelsslægter; han maatte atter og atter bede Karl hjælpe sig. Ivrigere og ivrigere opmuntrede Vennerne Kong Karl til at gribe den Kejserkrone, der rettelig tilkom ham, og til sidst fulgte han Opfordringerne.

„Naar du oplader din Røst, "siger en af dem, „samles Nationerne, rede til at følge Kristus." „Over hele Verden genlyder din Lov og Pris o Konge." „Hvor lykkelig er ikke den, som altid kan være hos dig og skue dit Aasyn, der straaler tre Gange herligere

end Guld, og din Pande, der er værdig til at bære Diademet." Da han drog til Rom hed det: „Dine Tjeneres Bønner følger dig. Rom, Verdens Hovedstad, hvis Herre du er, og Paven, Ypperstepræsten paa Jorden, venter dig. Den almægtige Guds Haand føre dig, at du kan herske lykkelig over den vide Jordkreds. Kom hurtig tilbage, højt elskede David; Frankrig bereder sig til at møde dig med Palmer i Hænderne, naar du sejrrig vender tilbage."

Det var Aar 800, Karl drog til Pavebyen, hvor han skaffede den haardt trængte Pave Magten igen og straffede hans Modstandere. Juledag overværede han Messen i Peterskirken; hans Plads var foran Altret, og da han rejste sig op efter Bønnen, satte Leo Kejserkronen paa hans Hoved, medens Menigheden *Kejserkroningen Aar 800.* brød ud i Jubel: „Længe leve med Sejr Karl Augustus, Romernes af Gud kronede, store fredsæle Kejser."

Paa en Maade svarede det nye Navn til Karls Stilling. En meget stor Del af Romerrigets gamle Lande og selve den gamle Hovedstad stod jo under ham. Men det Land, han raadede over, var dog kun en af de tre Storstater, hvori det romerske Rige nu var delt, og hans Myndighed var og blev ringe i Sammenligning med den, de romerske Kejsere havde haft. Fra Byzantinerne mødtes Kejserkroningen med hæftig Protest; Karl søgte at stille dem tilfreds, og der var endogsaa Planer om, at han skulde gifte sig med Kejserinden; men Planen opgaves, og først da han havde erobret et Par Grænselande, anerkendte Byzan- *Byzantinerne.* tinerne hans Kejsertitel. Med den tredje Stormagts Hersker, Bagdadkalifen *Harun-al-Rasjid,* stod Karl i venskabelig For- *Harun-al-Rasjid.* bindelse. Gennem Udsendinge vekslede de Hilsener og Gaver, Harun sendte Karl et kunstigt Vandur, en Elefant og andre mærkelige Dyr.

814 døde Kejser Karl, beundret og afholdt som faa andre *Karls Død 814.* Fyrster har været.

Ejnhard giver i sin lille Bog om Karl en levende Skildring af Kejserens Person. „Han havde en stor Krop og var høj af Vækst, *Karls Person.* skønt ikke overdreven, — thi hans hele Krop var som bekendt 7 Gange saa lang som hans egne Fødder. Den øverste Del af hans Hoved var rund; han havde meget store og livlige Øjne; hans Næse var lidt længere, end Folks er flest; han havde et smukt hvidt Haar, og hans Ansigt var venligt og muntert. Alt dette gav ham, baade naar han stod op, og naar han satte sig ned, et ærefrygtindgydende og værdigt Udseende. Og skønt hans Nakke var vel tyk og kort, og han ikke var fri for at have en lidt hængende Mave, voldte dog de øvrige Legemsdeles regelmæssige Bygning, at

man glemte disse Fejl. Hans Gang var sikker, hans Legems Holdning fuldendt mandig; hans Stemme var tydelig men passede kun daarlig til hans store Krop." — „Han gik klædt som sine Fædre i frankisk Dragt. Inderst paa Kroppen bar han en linned Skjorte. Ogsaa linnede Underbuxer brugte han. Derover havde han en Kofte med Silkebort og Hoser; fremdeles havde han sine Skinneben omviklede med Baand og sine Fødder ombundne med Sko. Om Vinteren beskyttede han Skuldrene og Brystet med en Køllert, der var gjort af Odder- og Maarskind. Endelig bar han en mørkeblaa Kappe og havde stadig et Sværd ved Siden med Haandtag og Sværdbælte enten af Guld eller Sølv." „Kun en eneste Gang i Rom, da Pave Hadrian bad ham derom, og en Gang endnu, da dennes Eftermand Leo bønfaldt ham om det, klædte han sig i lang romersk Kjole og græsk Kappe og tog Sko paa af den Slags, som Romerne bruger." „Til Hverdagsbrug derimod var der kun ringe Forskel paa hans Klædedragt og den, som simple Folk sædvanlig bruger." „Ved Bordet holdt han af at høre Musik eller Oplæsning. Han lod da læse for sig af Krøniken om de gamle Heltes Bedrifter. Ogsaa den hellige Augustins Værker satte han Pris paa." „Hvad hans Børns Undervisning angaar, indrettede han den saaledes, at han først og fremmest lod baade sine Sønner og Døtre oplære i Videnskaben, som han selv lagde sig efter; og saa snart hans Sønners Alder tillod dem det, lod han dem efter Frankernes Sædvane begynde paa at ride, øve sig i at bruge deres Vaaben og drage paa Jagt; sine Døtre lod han vænne sig til at gøre Uldtøj og flittig bruge Rok og Ten, for at de ikke skulde døse Tiden hen i Lediggang." „Skønt de var usædvanlig kønne, og han holdt overordentlig meget af dem, vægrede han sig besynderlig nok ved at lade nogen af dem gifte sig enten med nogen af hans egne Mænd eller med nogen Fremmed. Han sagde selv, at han ikke kunde leve uden dem, og beholdt dem allesammen i Huset hos sig lige til sin Død." Til sidst opregner Ejnhard en Mangfoldighed af Jærtegn, der varslede den store Konges Død: Sol- og Maaneformørkelse, Lynnedslag, Bygningers og Broers Sammenstyrten o. s. v. o. s. v. „Men," føjer han til, „alle disse Tegn gav han sig enten Mine af at være ligegyldig ved, eller han var det virkelig, ret som om intet af dem havde vedkommet ham i mindste Maade."

Kejmagtens Svaghed.

Karolingerrigets Opløsning. 814—88. Det viste sig hurtig efter Karl den Stores Død, at den Statsbygning, han havde rejst, var bygget paa usikker Grund. Den var knyttet til hans Person, Stormændene bøjede sig i Ærbødighed og Hengivenhed for ham, men saa snart han var borte, handlede hver af dem igen, som han havde Lyst. Den aandelige Genrejsningsbevægelse, han gav Stødet til, fortsattes vel, men kun langsomt, og det store Rige, han havde samlet, faldt hurtig fra

hinanden igen. Karls Søn *Ludvig den Fromme* var en svag Mand, som snart fulgte øjeblikkelige Luner, snart bøjede sig i ydmyg Sønderknuselse for Kirken. Han laa næsten altid i Strid med sine Sønner.

Ludvig den Fromme.

Efter hans Død stredes Sønnerne indbyrdes. Hver af de tre Sønner: Lothar, Karl og Ludvig skulde have sin Del af Riget, men Lothar, der var den ældste, krævede, at de to andre skulde anerkende ham som deres Overherre; Følgen blev en Krig, hvor Karl og Ludvig sejrede. Den endte 843 ved *Forliget i Verdun,* hvorved Riget deltes i tre Dele: Lothar fik Italien samt en smal Landstrimmel mellem Rhinen paa den ene Side, Rhone, Saone, Maas og Schelde paa den anden; Landene Vest derfor, Frankrig, tilfaldt Karl den Skaldede, Landene Øst for Rhinen, Ludvig, der siden kaldtes den Tyske. Den følgende Menneskealder bragte et Virvar af Tronskifter og Delinger. Fra 888 opløstes Riget helt. Frankrig fik sin Fyrste, Tyskland sin, medens Lothars tidligere Lande deltes i Smaariger.

Forliget i Verdun 843.

Riget opløses 888.

Lensvæsenets Udvikling i Frankrig 888—o. 1100.

Efter 888 blev en mægtig Stormand af den godsrige Slægt, der siden kaldtes Capetingerne, Konge i Frankrig, men Karolingerne fik dog snart Magten igen, og i henved 100 Aar endnu bar de Frankrigs Krone. De søgte ivrig og ikke uden Dygtighed at hævde deres Magt, men det lykkedes ikke. Krongodserne svandt hurtig ind; Stormændene blev mere og mere selvraadige, og Capetingerne, der raadede over Egnen omkring Paris, „Ile de France", var oftest mægtigere end Kongeslægten. 987 valgtes deres Overhoved *Hugo Capet* til Konge; det er efter ham, Slægten er opkaldt. Men da Capetingerne først havde faaet Kongemagten, gik ogsaa deres Magt snart tilbage; mægtige Stormænd, der før havde støttet dem, vendte sig nu mod dem.

Capetingerne 987.

Medens den indre Opløsning saaledes blev større og større, hjemsøgtes Riget ogsaa af Ulykker udefra. Allerede under Karl den Store havde *Normannerne* begyndt deres Plyndringstog baade i England og i Frankrig. De kom fra de nordiske Lande, mest fra Danmark, kun lidt fra Sverige. De germanske Folk, som boede her, havde kun været i ringe Forbindelse med de sydligere germanske Stammer; deres Naboer var de lidet civili-

Normannerne

serede Sachsere. Nu var det deres Tid til at faa Del i Byttet i Sydens rige Lande, Vikingetogene blev som en sidste Afslutning paa Folkevandringerne. Normannerne var ypperlige Søfarere og fortrinlige Krigere, og de var særlig farlige, netop fordi de kom til Søs og kunde slaa ned, hvor det skulde være paa Kysten, uden at man anede, hvor de angreb. De overfaldt helst Klostre og Kirker, hvor de største Rigdomme som Regel var samlede. Modstanden var svag; Stormændene sloges jo indbyrdes, og Kongerne kunde kun undtagelsesvis samle Hære, der kunde tage det op med Normannerne; tit prøvede man at købe sig fri for Plyndringerne, men dette lokkede dem kun til at komme snart igen. 911 overlod en af de franske Konger i sin Nød Vikingernes mægtigste Høvding, *Rollo*, det store frugtbare Land, som siden kaldtes *Normandiet*, som Len. Der blev nu her et helt lille nordisk Rige med Hovedstad i Rouen, men det varede ikke længe, før det gik Normannerne, som det tidligere var gaaet Frankerne; de gik over til den katolske Tro og antog det fransk-latinske Sprog; det er kun faa Ord af dansk Oprindelse, der er bevaret i Normandiet, mest Stednavne. Fra nu af fik Frankrig nogenlunde Fred for Vikingerne. —

Normandiet 911.

I Mellemtiden fortsattes den Opløsning af hele Staten i Godser, som havde været saa vidt fremme under Merovingerne, men som Karl den Store for en kort Tid havde standset. Det blev efterhaanden almindeligt, at Grevestillingerne gik i Arv, og Godsejerne under dem blev mere og mere selvraadige. I Løbet af 10. Aarhundrede fuldførtes saaledes i Frankrig den Samfundsordning, man plejer at betegne med Ordet: *Lensvæsnet*. Kongen ansaas for Ejer af al Rigets Jord; men han gav Jorden i Len til sine Vassaller; disse var Greverne, Bisperne og Abbederne. De verdslige Vassaller var arvelige; de mægtigste af dem bar nu Hertugnavn og havde ofte flere Grever under sig; Bisper og Abbeder valgtes af Gejstligheden, men dog saaledes, at Kongen kunde øve en afgørende Indflydelse. Vassallen svor, naar han overtog Lenet, sin Lensherre, Kongen, ubrødelig Troskab; Lensherren lovede at beskytte Vassallen mod alle Farer; til Gengæld lovede denne at stille Tropper til Lensherrens Krige, sidde til Doms med ham, give Møde ved hans Hof og yde ham Penge i visse Tilfælde; fanges Lensherren, da skal han bidrage til Løsepengene,

Lensvæsnet.

Storvassallerne.

holder Lensherren Fest eller bortgifter en Datter, da skal Vassallen yde sit Bidrag til Omkostningerne. Uddør en Vassalslægt, da falder Lenet tilbage til Kronen. Men ellers er Vassallen indenfor sit Len uafhængig Herre; han udskriver Soldater, kræver Skat, slaar Mønt og fælder Dom.

Men under disse Storvassaller, der staar direkte under Kongen, er der andre Vassaller, *Baronerne*, der er stillet overfor Storvassallen som denne overfor Kongen, og Baronerne har igen under sig jævne Adelsmænd som deres Vassaller. Længst nede danner endelig de stavnsbundne *Fæstebønder* lige som et sidste Trin i Vassalrækken, skønt de ikke regnes med i denne, da de ikke anses for gode nok til at sværge deres Herre Troskab; de har deres Jord mod Pengeafgifter og andre Forpligtelser, der minder om Vassalpligterne. Den største Del af Jorden dyrkes nu af dem; Trællenes Antal er taget af, mange af dem er blevet Fæstere; men ogsaa af de frie Selvejerbønder er der kun faa tilbage, de fleste af dem har maattet tage deres Jord i Fæste af en Stormand. Selv *Byerne*, der endnu er smaa og svage, har som Regel en adelig eller gejstlig Herre, til hvem de staar i en Art Lensforhold. Den hele Ordning bliver end mere indviklet derved, at man kan være sin egen Vassals Vassal. Kongen af Frankrig er for Eks. Lensherre over Hertugen af Normandiet, men han kan derfor gerne indenfor Normandiet have et Grevskab og som Greve af dette være Hertugens Vassal. Og endelig maa det huskes, at det trods alle Lenseder meget ofte hændte, at Vassallerne nægtede at opfylde deres Vassalpligter og handlede ganske, som de selv havde Lyst til.

Undervassallerne.

Bønderne.

Byerne.

Paa denne Maade var alt virkeligt Statsstyre ophørt. Kongen havde saa godt som ingen Embedsmænd udenfor sin egen Provins; han fik næsten ingen Skatter ind; hans Domsret var indskrænket til ganske faa Sager, og der gaves næsten aldrig Love for hele Riget; Hæropbudet af frie Mænd var forsvundet; skulde Kongen samle en Hær, da maatte han vende sig til sine Vassaller og kræve af dem, at de skulde stille Tropper til ham som deres Lensherre, og det hændte tit, at de i Stedet hjalp Fjenden. Men trods alt bestod der dog endnu en vis Respekt for „Kongen"; han var jo dog Landets egentlige Ejer, den øverste Lensherre; Storvassallerne har alle svoret ham Troskabsed. Og han er „Kongen", „Fyrsten", Arvtager

Statsstyret ophørt.

Kongen.

til Romerkejserens, til Klodevigs og Karl den Stores Magt. Gejstligheden støtter ham oftest og søger hans Hjælp; Romerretten trænger langsomt frem i Retsplejen, og den gaar jo altid ud fra, at der er en Fyrste, hvem Afgørelsen til sidst tilkommer. Og endelig har Capetingerne den Fordel, at de personlig besidder en af de største Provinser „Ile de France" med en ypperlig Beliggenhed.

Storvæsallernes Lande.

De mægtigste af Storvassallerne var mod Nord Greven af Flandern og Hertugen af Normandiet, mod Vest Greven af Bretagne, hvor den keltisk talende Befolkning kun i ringe Grad følte sig knyttet til Frankrig; i Midten Greverne af Anjou og Champagne og Hertugen af Burgund, mod Syd endelig Hertugen af Guienne og Greven af Toulouse. De havde oftest mere Magt over deres Vassaller end Kongen over dem, men det hændte dog tit, at ogsaa Baronerne og de fattige Adelsmænd satte sig op mod deres Lensherre.

Godserne.

Hvert Gods var i endnu højere Grad end i Merovingertiden sig selv nok. Lige udenfor Herregaarden laa ofte en lille Haandværkerby, hvor de Haandværkssager, der brugtes paa Godset, næsten alle forarbejdedes, og hvad man brugte af Landbrugsvarer, fik man ogsaa fra selve Godset; Handelen var endnu yderst ringe. Paa de større Godser rejste sig befæstede Borge, foreløbig dog beskedne i Sammenligning med dem, der senere

Borge og Hirde

byggedes; nogle af dem rejstes som Værn mod Normannerne, flere paa Grund af de indre Fejder. Herremanden samlede om sig paa Borgen en Hird saa talrig, som hans Rigdomme

Rytteriet.

forslog til; den bestod nu aldeles overvejende af Rytteri, og den var som Regel faatallig. Rytterne bar Rustning: Ringskjorte, ɔ: en Læderkjortel dækket med Jernringe eller en Kjortel af sammennittede Ringe, desuden Metalhjælm og et stort Træskjold, dækket af Læder og Metalbeslag. Hovedvaabnet var Lansen, som var af Træ med Jernspids; dertil kom det lange, brede og tunge Sværd. Buerne spillede foreløbig kun en ringe Rolle. Undertiden deltog en Fodfolksstyrke af Bønder eller Borgere i Kampene, men de betød kun lidt.

Stormandsfejder.

Stormændene førte blodige Fejder indbyrdes; saa tit en hidsig Stormand følte sig krænket, greb han til Vaaben. Kampene gik først og fremmest ud over Bønderne; medens den Stormand, der ikke kunde staa sig i Striden, trak sig tilbage

i sin Borg med sin Hird, hærgede Modparten hans Gods og dræbte saa mange Bønder som mulig. Denne krigerske Adel stod lavt i Kultur, den var lidenskabelig og troløs, brutal og grusom, men det synes dog, at der er nogen Fremgang siden Merovingertiden. Karl den Stores Bestræbelser blev ikke helt uden Følger, og i nogen Grad lykkedes det Kirken at bøje og mildne de haarde Sind. Paa Kirkens store Godser er der forholdsvis fredeligt; det er Fristeder, hvor „Guds Fred" gælder, og selv om den ofte krænkes, saa er dette dog ikke Reglen. Og snart naar Kirkens Indflydelse ogsaa udenfor dens egne Godser; der bliver Dage i Ugen, fra Onsdag Aften til Mandag Morgen, hvor Guds Fred hviler over hele Landet; den brydes vel tit, men ofte holder den dog ogsaa Sværdet tilbage i Skeden hos de lige saa kirketroende som stridslystne Adelsmænd.

„Guds Fred"

I 11. Aarhundrede begynder *Ridderskabet* saa smaat at opstaa; det bliver Skik, at den unge adelige Kriger højtidelig udnævnes til „Ridder", og indenfor Ridderskabet begynder der at udvikle sig visse Æresbegreber. Tapper Kamp blev den mest ærefulde Gerning, en Ridder kunde øve, men mangen Voldsgerning, der før syntes helt naturlig, regnedes nu for uværdig for en ædel Ridder. Det var dog først i de følgende to Aarhundreder, at Riddervæsnet rigtig udviklede sig.

Ridderskabet.

Kirkens Indflydelse var i 10. og 11. Aarhundrede i stærk Fremgang. Ude paa Landet rejste der sig flere og flere Sognekirker; de fleste af de Sogne, der nu findes i Frankrig, fandtes allerede omkring Aar 1000. Det var beskedne Trækirker, der her byggedes, men i Bispebyerne begyndte allerede i 11. Aarhundrede at rejse sig Domkirker af Sten, langt større og skønnere end dem, der før fandtes. Gejstligheden selv bar i høj Grad Præg af Tidens lave Kultur. Bispeembederne blev oftest besat efter rent verdslige Hensyn; tit solgte Kongen dem ligefrem, og Bisperne skaffede sig saa de udlagte Penge ind igen ved at sælge lavere Embeder. Bispen bar Vaaben og gik paa Jagt som andre Stormænd; som oftest holdt han kun Gudstjeneste paa de store Festdage; han lagde da Hjelm og Rustning foran Alteret, men beholdt Sværdet ved sin Side. Den lavere Gejstlighed var gennemgaaende yderst uvidende og udannet. Ogsaa i Klostrene stod det daarlig nok til; jo rigere

Kirkens Indflydelse.

Gejstlighedens Standpunkt.

Klostrene.

Benediktinerklostrene blev, des mere gik baade Munke og Nonner op i verdslige Interesser, men der fandtes altid trosivrige Mænd, som energisk stræbte at standse Fordærvelsen, og nye strengere Ordener opstod hyppig. Den betydeligste af dem alle udgik fra Klostret i *Cluny*, der var oprettet 910. Clunyacenserordenen rejste i 10. og 11. Aarhundrede en hel Bevægelse for Kirkens Forbedring; dens Prædikanter krævede, at ikke blot Munkene, men alle Gejstlige skulde leve i Cølibat, gejstlige Embeder maatte ikke gives bort for Penge, og Gejstligheden skulde herske over Lægfolket som Formynderen over de umyndige.

Clunacenserne 910.

Donediskussion.

Studierne fortsattes stadig i Klostrene; ogsaa disse Aarhundreder har deres Teologer, der strides om Viljens Frihed, om Brødet og Vinen, der nydes ved Nadveren, er Kristi Legeme og Blod, eller Nadveren kun er et Mindemaaltid o. s. v. o. s. v.

Tyskland og Italien 888—1125.

Tysklands Grænser.

Fra 888 var Adskillelsen mellem Frankrig og Tyskland fuldbyrdet. Tysklands Grænse mod Vest blev Rhone, Saone, Maas og Schelde; dog var Sproget i Grænseegnene nærmest disse Floder romansk, og Forbindelsen med det egentlige Tyskland var kun ringe; tit var der her uafhængige Riger, og undertiden tilhørte nogle af Provinserne Frankrig; mod Øst naaede Riget foreløbig til Elben og Oderen.

Godsejerne var i Tyskland endnu ikke saa mægtige som i Frankrig, og der var flere frie Bønder; der var jo her bevaret langt mere af de gamle germanske Forhold. Men hver af de tyske *Folkestammer* følte sig som noget for sig, og hver af dem havde sin egen Hertug og sine særlige Love. De mægtigste af dem var *Bajrerne* mod Syd, *Frankerne* Nord derfor omkring Main og *Sachserne* længst mod Nord. Stammehertugerne trodsede ofte Kongerne; under dem var der Grever og Bisper, der snart holdt med Kongerne og snart med Hertugerne. Og medens den indre Uro var næsten lige saa stor som i Frankrig, angrebes Riget udefra med endnu større Voldsomhed. Normannerne hærgede ogsaa paa Tysklands Kyster, ved Østgrænsen var der stadige Kampe med Slaverne, og omkring 900 begyndte den finske Stamme *Magyarerne*, der havde slaaet

Bajrer Franker o. Sachser.

Angr udefra.

sig ned i Ungarn, sine Plyndringstog i Tyskland; paa deres smaa, hurtige Heste trængte Magyarerne Gang efter Gang dybt ind i Riget og forsvandt saa pludselig igen med rigt Bytte.

Karolingerne uddør 911.

911 uddøde Karolingerne og, efter at en Frankerhertug derpaa havde været Konge i 7 Aar, fik Tyskland i den *sachsiske* Hertugslægt (918—1024) en dygtig og kraftig Kongeæt. Henrik I slog i haarde Kampe Slaverne, Magyarerne og Danskerne og vandt gennem disse Sejre et Ry, der i høj Grad fæstnede hans Magt i Tyskland. Han kom siden til at spille en stor Rolle i de tyske Folkesagn, der gav ham Tilnavnet Fuglefænger.

Sachserne 918-1024.

Henrik Fuglefænger.

Hans Søn *Otto I*, den Store, blev næsten som en Arvtager efter Karl den Store. Først styrkede han Kongemagten; han indsatte Hertuger over Stammerne uden Hensyn til de gamle Hertugslægter, han udnævnte selv Greverne i Stedet for at lade Hertugerne gøre det, og han satte „*Pfalzgrever*" til at holde Tilsyn med Hertuger og Grever ligesom Karl den Stores Missi. Dernæst slog han Magyarerne saa eftertrykkelig, at deres Angreb hørte op. Ligesom Karl den Store samlede han om sig en Vennekreds af lærde Mænd, og der er i hans Tid en vis Blomstring i Litteraturen, selv om man ikke naaede saa højt som i Karls Dage. Der skrives ganske gode Historieværker, og der er endogsaa en Nonne, der skriver Skuespil efter latinsk Mønster til Nonnelivets Pris. Snart begyndte Kejser Otto og hans Venner da ogsaa at drømme om Karl den Stores Kejserkrone. I Italien havde der siden Karls Tid været stor Forvirring. Omkring 850 tog Araberne Sicilien fra Byzantinerne, saa disse nu kun havde de to sydlige Halvøer tilbage. Paven herskede over Kirkestaten, medens Resten var delt mellem flere stridende Smaafyrster, og forskellige karolingiske Ætlinge kæmpede om Kejserkronen. Pavedømmet var i dybt Forfald; ved hvert Paveskifte stredes de romerske Adelsslægter om, hvem den ny Pave skulde være; en Tid lang var en Paves Elskerinde den mægtigste i Byen. Alligevel vedblev man rundt om i de kristne Lande at se hen til Paven med Ærbødighed.

Otto den Store.

Araberne tager Sicilien o. 850.

Pavedømmet.

Talrige Pilgrimme søgte til den hellige By; de smaa Rejsebøger, der i betydeligt Tal udgaves til Vejledning for dem, er overfyldt med Legender, der forherliger Rom som Miraklernes By; Pilgrimmene synger til den: „O, ædle Rom, Verdens Herskerinde, rød som Martyrernes røde Blod, hvid som Jomfruernes rene Liljer, vi

velsigner dig, gid du maa staa gennem Tiderne." „Saalænge Colosseum staar, vil Rom leve; naar Colosseum falder, falder Rom, naar Rom falder, falder Verden." Og baade i Tyskland og Italien levede Erindringen om Karl den Store; Tusinder af legendeagtige Sagn fortalte om den store, ædle Kejser, under hvem alt var bedre end nu; mange haabede paa, at der maatte komme en Tid, hvor han fik en værdig Efterfølger.

Kejserkroningen 962.

962 drog Otto til Rom, hvor han blev kronet som Kejser af Paven. Det blev fra nu af Skik, at den tyske Konge, naar han var valgt af de tyske Stormænd, drog til Rom og modtog Kejserkronen; Begyndelsen var dermed gjort til det tysk-romerske Kejserdømme, der kom til at bestaa lige til 1806, selvom der var Afbrydelser, og selvom Kejsermagten det meste af Tiden ikke betød ret meget. Otto følte sig fra nu af som Kejser Karls Efterfølger; han traadte i venskabelig Forbindelse med Byzantinerne, og hans Søn ægtede en byzantinsk Prinsesse; ogsaa med Kaliferne vekslede han Sendebud.

Allerede under Otto den Store mærkedes det dog, at Kejsermagten kun stod paa svage Fødder; Italienerne længtes efter en Kejser, naar de ingen havde, men saa snart de havde en, var de misfornøjede med ham. Og endnu større blev Vanskelighederne under hans Efterfølgere.

Den frankiske Æt 1024-1125.

1024 uddøde den sachsiske Slægt, og Stormændene valgte sig nu en Konge af den *frankiske Æt*. Et Aarhundrede igennem (1024—1125) skænkede denne Familje Tyskland en Række dygtige Herskere. Den anden af dem, *Henrik III*, var en ivrig Tilhænger af Clunyacensernes Reformtanker. Han indsatte tyskfødte, reformivrige Paver, og den nye kirkelige Bevægelse fik saaledes Magten ved Pavehoffet. Den Mand, som her blev Sjælen i den, var *Hildebrand;* det var en italiensk Bondesøn, der som ung havde besøgt Cluny; han grebes dybt af de Ideer, som herskede der, og det blev hans Livs store Maal at føre dem

Hildebrand i Rom.

til Sejr. Han kom til Rom som Raadgiver for en Pave, der var besjælet af de samme Tanker, og fra nu af blev han under vekslende Paver den virkelige Leder af Kirkens Politik.

Brudet mellem den græske og den romerske Kirke 1054.

Faa Aar derefter kom det til det endelige Brud mellem Paven og *Patriarken* i Konstantinopel. Der havde jo længe været Strid mellem dem, snart om Forrangen, snart om dogmatiske Spørgsmaal. Nu tilspidsedes Striden paa nogle Hovedpunkter: Grækerne brugte f. Eks. syret Brød til Nadveren, Latinerne

usyret. Paven ønskede at opnaa en Overenskomst og sendte derfor nogle Udsendinge til Konstantinopel; de diskuterede Stridsspørgsmaalene med de græske Teologer, men det førte blot til, at hver af Parterne satte sig fastere i sin Mening; de pavelige Udsendinge blev mere og mere ophidsede over Grækernes Kætteri, og det endte med, at de midt under Gudstjenesten i Sophiakirken gik ind i denne og højtidelig lyste Band over Patriarken og alle hans Tilhængere, hvorefter de „rystede Støvet af deres Fødder" og forlod Kirken. Patriarken sammenkaldte til Svar en Kirkeforsamling, hvor han i hæftige Ord fordømte disse Udsendinge, „der som Lyn, Storm og Hagl eller snarere som Vildsvin" var kommet fra „Vestens Mørke til Fromhedens Rige", og derefter lyste han paa sin Side Band over Modstanderne (1054).

Imidlertid fortsatte Hildebrand og hans Venner deres Bestræbelser for at styrke Kirkens Magt i Vesten. Henrik III døde nu; hans Søn og Efterfølger Henrik IV var et Barn paa 6 Aar, og foreløbig var der da ingen Kejser, der kunde træde hindrende i Vejen. 1059 udstedte Paven en Erklæring om, at Paverne fremtidig skulde vælges af *Kardinalerne*, d: de høje Gejstlige i Rom, altsaa hverken af Kejseren eller af den romerske Adel.

Regler for Pavevalget 1059.

I voldsomme Ord truede man enhver, som satte sig op derimod: „Baade i dette Liv og i det andet Liv skal Guds Vrede være over ham, og de hellige Apostle Petrus' og Paulus' Harme ramme ham, som har villet ødelægge deres Kirke. Gid hans Hus maa komme til at ligge øde, gid hans Børn maa blive faderløse og hans Hustru Enke; forbandet være de, han og hans Sønner; gid de maa komme til at tigge deres Brød, jaget bort fra deres Hjem. Gid Aagerkarlen maa røve hans Ejendomme, gid Frugterne af hans Arbejde maa blive fraranet ham, gid hele Jorden og alle Elementerne vil vende sig mod ham."

Kort efter foregik et Pavevalg paa den nye Maade, men dette opfattedes ved Kejserhoffet som et Indgreb i Kejserens Rettigheder, og tyske og norditalienske Bisper valgte en anden Pave. Romerpaven fik dog snart Overhaand, hjulpet af en ny Forbundsfælle, *Normannerne*. Hidtil havde Paven været ret usikkert stillet mod Syd; Byzantinerne havde hersket i Syditalien, Araberne paa Sicilien. Men nogen Tid før Hillebrand kom til Rom, var nogle Normannerskarer fra Normandiet kom-

Normannerne i Syditalien.

met til Syditalien, hvor de kastede sig ind i de mange Kampe, som her førtes mellem Byzantinerne, de italienske Smaafyrster og Araberne. Rygtet om Kampene og Landets Rigdomme kaldte større Skarer til, og snart gjorde deres krigerske Høvding *Robert Guiscard* Ende paa den sidste Rest af Byzantinernes Magt herovre og blev selv Herre over hele Syditalien. Fra først af var Forholdet mellem Paven og Normannerne daarligt nok; det hændte endog, at det kom til Krig mellem dem, men en naiv Tro paa Kirkens Lære forenedes hos Normannerne med deres krigerske Sindelag; en Gang efter et Slag, hvor de havde besejret Pavens Tropper, trængte de sejrende Normanner sig frem til Paven, kastede sig for hans Fødder og bad om hans Velsignelse. Det varede da ikke længe, før Forholdet mellem dem blev godt; Robert Guiscard anerkendte endog Paven som sin Lensherre, og han blev ham en god Hjælper under de kommende Kampe med den tyske Kejser.

Robert Guiscard.

Gregor VII 1073-85.

1073 valgtes omsider Hildebrand selv til Pave under Navnet Gregor VII. Han tog straks med stor Energi fat paa at forbedre den Kirke, han nu stod i Spidsen for. Hvert Aar samlede han Bisperne om sig til en Kirkeforsamling, og paa de to første af disse, 1074 og 1075, vedtoges vidtrækkende Beslutninger. Først vendte man sig mod Fordærvelsen indenfor Kirken. Denne var vel nu mindre end i Merovingertiden, men den var dog endnu stor; ikke blot var Præsterne hyppig gifte, dette var jo hidtil ikke udtrykkelig forbudt, men det var ogsaa meget almindeligt, at de gejstlige Mænd aabenlyst holdt Friller ganske som Stormændene. Og i hvert Fald knyttede Ægteskaberne de gifte Prælater til det verdslige Samfund; de var ivrige for at sikre deres Børns Fremtid, og mangen Bisp spandt talrige Intriger for at faa sin Søn til sin Efterfølger. Alt dette vilde Gregor gøre Ende paa; „Kirken", siger han, „frigøres aldrig for Trældommen under Lægfolket, hvis ikke Kirkens Mænd frigøres for Ægteskabet." Han fik da nu Kirkeforsamlingen til at vedtage, at alle Gejstlige skulde leve i Cølibat. Men denne Beslutning fremkaldte hæftige Protester rundt om i Landene; i Paris vedtog en fransk Kirkeforsamling ikke at tage Hensyn til dette „fornuftstridige" Bud, og da en Abbed vovede at forsvare det, styrtede de vrede Prælater sig over ham: „de jog den Guds Mand ud, pryglede ham, spyttede ham i Ansigtet og

Kirkeforsamlingerne 1074 og 1075.

Cølibatet.

mishandlede ham paa enhver Maade," siger en Krønike. I lange Tider blev Striden herom staaende, men lidt efter lidt trængte Cølibatet dog igjennem.

Dernæst vendte Gregor sig mod de Salg af Bispeembeder og gejstlige Stillinger, som baade Fyrster og Prælater hyppig gjorde sig skyldige i. Han fordømte paa det strengeste al saadan *Simoni*, som det kaldtes efter *Simon den Mager*, om hvem det fortaltes, at han havde villet købe Evnen til at gøre Mirakler af Apostlene. Gregor fastsatte nu, at Bisperne skulde vælges af Domkapitlerne ɔ: de Gejstlige ved Domkirkerne i Bispebyen. Hidtil havde Fyrsterne foretaget *Investituren*, ɔ: iklædt dem baade de gejstlige Værdighedstegn: Krumstav og Ring, og Tegnet paa deres verdslige Magt over Bispegodset: Sceptret. Dette blev nu forbudt.

Simoni.

Investituren.

Da Gregor blev Pave, var der stor Forvirring i Tyskland. Henrik IV var nu blevet voksen, men han laa i Strid med Stormændene og tænkte selv mere paa Fornøjelser end paa Statssager. Men efterhaanden fæstnede den begavede Fyrste dog sin Magt, og da Gregor nu 1075 lod lyse Band over enhver Fyrste, der udnævnte nogen til en gejstlig Stilling, vendte Kejseren sig bestemt mod ham; dette kunde han umulig finde sig i; en stor Del af den tyske Konges Magt beroede netop paa, at han havde afgørende Indflydelse paa Bispernes Udnævnelse og derfor som Regel kunde gøre Regning paa deres Støtte. Tysklands og Norditaliens Bisper sluttede sig til Henrik; de ønskede ingenlunde at komme i for stor Afhængighed af Paven; Henrik samlede dem i Worms, og her erklærede denne Forsamling af høje Prælater Gregor for uværdig til at beklæde Pavestolen. Gregor svarede med at bandlyse Henrik og løse alle hans Vasaller og Undersaatter fra deres Troskabsed.

Henrik IV mod Gregor 1075.

Henrik bandlyses.

Efter Mødet i Worms skrev Henrik til Paven: Jeg Henrik, der er Konge ikke ved Usurpation, men ved Guds Vilje, skriver til Hildebrand, der nu ikke er Pave, men en falsk Munk. Kristus har kaldet mig til Kongeværdigheden; han har ikke kaldet dig til Pavestolen. Du har angrebet mig, der er salvet som Konge, og som efter Kirkefædrenes Ord kun kan dømmes af Gud og kun kan afsættes, hvis jeg forlader den kristne Tro. — Du, som er ramt af Forbandelsen, dømt af vore Bisper og af os, stig ned fra Pavestolen, forlad den Plads, du ulovlig har ranet. Lad St. Peters Stol blive beklædt med en anden, der ikke søger at dække Voldsomheden under Religionens Kaabe, og som lærer St. Peters rene Lære. Jeg Henrik,

Konge af Guds Naade, siger til dig sammen med alle vore Abbeder: Stig ned, stig ned fra dit Sæde." Gregor vendte sig som Svar i Bandbullen over Henrik til St. Peter med disse Ord: Som din Repræsentant har jeg af Gud modtaget Magten til at binde og løse i Himlen og paa Jorden. Opfyldt af Overbevisningen derom, til Ære og Værn for din Kirke, i Kraft af din Magt og din Myndighed nægter jeg Kong Henrik, som med uhørt Hovmod har sat sig op mod din Kirke, Herredømmet i Tyskland og Italien; jeg løser alle Kristne fra den Troskabsed, de har svoret ham eller kommer til at sværge ham; jeg forbyder, at nogen tjener ham, som man tjener en Konge; thi den, der søger at true din Kirkes Ære, bør selv miste den Ære, han synes at have. Og fordi han ikke har villet lyde som en Kristen, men i Stedet for at vende tilbage til den Gud, han havde forraadt, har holdt Omgang med bandlyste og gjort meget ondt, og, som du ved, har foragtet de Paamindelser, jeg gav ham for hans Frelses Skyld, og fordi han ved sit Forsøg paa at bringe Splid i Kirken har skilt sig fra denne, saa binder jeg ham paa dine Vegne med Bandets Lænker, for at alle Folk skal vide og forstaa, at du er Petrus, og at den levende Guds Søn paa denne Klippe har bygget sin Menighed, som Helvedes Porte ikke skal faa Overhaand over."

Bandlysningen virkede; de tyske Fyrster, der i Forvejen var Henrik fjendske, erklærede nu, at hvis han ikke inden et Aar var løst af Bandet, maatte han afsættes. Da gjorde Henrik et dristigt Træk; midt om Vinteren under Sne og Kulde drog *Henrik i Italien.* han over Alperne til Norditalien; her fandt han stærk Tilslutning, og snart stod han i Spidsen for en anseelig Hær, hvis Vaaben han let kunde have vendt mod Paven. Men han foretrak at gøre et Forsøg paa at skille Gregor og de tyske Fyrster og selv blive løst af Bandet. Gregor opholdt sig paa Borgen *Canossa.* *Canossa* hos sin Veninde og tro Forbundsfælle Markgrevinde Mathilde. Pludselig indfandt Henrik sig her og udbad sig en Sammenkomst; den overraskede Pave afslog at modtage ham; men Henrik optraadte med en saadan Ydmyghed, at det blev umuligt at fastholde Afslaget. Tre Dage i Træk gik han, Tysklands Konge, barfodet i Bodsskjorte op ad den snedækte Bjergskraaning, der førte til Borgens Port; de to første Dage aabnedes den ikke; han blev da staaende til Mørket faldt paa, først saa vendte han tilbage til sit Herberg; den tredje Dag maatte Paven modtage ham, alle hans Omgivelser havde hæftig bebrejdet ham hans store Haardhed. Det fortælles, at Kong Henrik og hele hans Følge grædende kastede sig for Gregors Fødder,

saa snart de naaede frem til ham; der var ikke andet for end at løse den angrende Fyrste af Bandet.

Dette bevægede Optrin gjorde overalt i Kristenheden det dybeste Indtryk. Men foreløbig fik Henrik mere Gavn af det end Gregor. Han overvandt nu sine Fjender i Tyskland, og da Paven igen tog Parti for disse, førte Henrik sin Hær mod Rom, indsatte en ny Pave og lod sig selv krone som Kejser. Gregor holdt sig dog paa Engelsborg, og Robert Guiscard kom ham til Hjælp; Tyskerne drog bort, men Normannerne trængte *Rom plyndres.* alligevel ind i Byen, plyndrede den frygtelig og lagde talrige gamle Bygninger i Aske. Gregor forlod den ødelagte By og tog Ophold ved Normannerhoffet, hvor han kort efter døde 1085. Paa Dødslejet skal han have udtalt: „Jeg har elsket Retfærdig- *Gregors Død 1085.* heden og hadet Uretten; derfor dør jeg i Landflygtighed." Samme Aar døde Robert Guiscard, men hans Slægt bevarede Magten i Syditalien og erobrede snart Sicilien fra Araberne; 1130 forenedes Sicilien og Syditalien til Kongeriget „Begge Sicilier"; *Begge Sicilier 1130.* det var fra nu af den stærkeste Stat i Italien.

Men Gregors Politik døde ikke med ham; de følgende Paver fortsatte utrættet Kampen med Henrik og fandt stadig Hjælpere i Tyskland, til sidst i Kejserens egne Sønner. Det endte med, at Henrik mismodig nedlagde Regeringen, og kort efter døde han. Hans Søn *Henrik V* (til 1125) havde hidtil været Pa- *Henrik V til 1125.* vens Ven, men aldrig saa snart var han Konge, før han vendte sig lige saa skarpt mod Pavens Krav, som hans Fader havde gjort. Omsider kom det dog til et Forlig, *Konkordatet i Worms* *Konkordatet i Worms 1122.* 1122. Bisperne skulde fremtidig vælges af Domkapitlerne; i Tyskland skulde derpaa Kongen give Bispen Sceptret, medens han selv tog Ring og Krumstav; i Italien skulde omvendt Paven først give ham de gejstlige Værdighedstegn, først derefter Kejseren de verdslige. I Virkeligheden var det Kirken, der havde sejret ved denne Afgørelse; Paven fik efterhaanden en stedse større Indflydelse paa Domkapitlerne, og Bisperne blev mere og mere uafhængige af Kejseren. I Løbet af et Aarhundrede trængte en lignende Ordning igennem i alle romersk-katolske Lande undtagen i Frankrig, hvor Kongen vedblev at have den afgørende Indflydelse ved Bispevalgene.

Lensvæsnet i Tyskland og Italien. I de to Aarhundreder, da den sachsiske og frankiske Slægt herskede i Tyskland, gik

Samfundsudviklingen i samme Retning som i Frankrig, men langsommere. Det varede her længere, før Flertallet af de frie Bønder blev Fæstere, men efterhaanden blev det dog Tilfældet i de fleste Egne. Bønderne hørte ogsaa her op at møde som Soldater, og Hærene blev faatallige Rytterhære ligesom de franske, stillet af Bisper og Stormænd; og ogsaa i Tyskland rejste sig lidt efter lidt befæstede Borge. Kongen er Lensherren; under ham er der arvelige Hertuger og Grever; Otto den Stores Forsøg paa at gøre disse til afsættelige Embedsmænd er forlængst opgivet; og til sidst naar nu Bisper og Abbeder en endnu større Uafhængighed end i Frankrig; under Storvassallerne staar her ligesom der de lavere Godsejere. Men det er først i 11. Aarhundrede, omtrent 100 Aar senere end i Frankrig, at Lensvæsnet sejrer i Tyskland.

TyskLensvæsen.

Italien.

I *Italien* opstod mod Nord noget lignende Forhold. Men der var dog her bestandig ganske betydelige Byer, og disse begyndte allerede i 11. Aarhundrede at gaa stærkt frem. Mægtigst og rigest af dem alle var *Venedig*, der drev en betydelig Handel paa Østen; i Lombardiet var den gamle Bispeby, *Milano*, en stor og rig By; ogsaa *Pisa, Genua* og *Florens* var allerede folkerige Byer, og *Rom* vedblev trods alt at være en Storstad. Mange Adelsmænd boede i de større Byer og fandt sig i at dele Magten med Borgerne. Det egentlige Lensvæsen trængte ikke rigtig igennem i Italien.

England 829—1066.

I England vedblev Striden mellem Smaarigerne indtil Begyndelsen af 9. Aarhundrede. Da lykkedes det en af Kongerne, *Egbert af Wessex*, at bøje alle de andre ind under sin Magt; fra 829 regnes det, at England er et samlet Rige. Allerede tidligere havde imidlertid de nordiske Vikinger begyndt deres Plyndringstog ogsaa i England, og det 9. og 10. Aarhundrede opfyldtes af blodige Kampe med disse. Skønt Egberts Efterfølgere var dygtige Mænd, havde de stort Besvær ved at værne deres Rige. Under Kong *Ælfred* (871—901) lykkedes det dog at opnaa en Overenskomst med Vikingerne; de fik omtrent den nordlige Halvdel af England, *Danelagen*, medens Ælfred beholdt den sydlige mere fremskredne Del af Riget. Kong Ælfred staar for Englænderne som deres store Konge i disse Tider; ligesom

England samles 829.

Ælfred den Store 871-901.

Danelagen.

Karl den Store samlede han lærde Mænd om sig, ja han oversatte selv flittig fra Latin til Engelsk: Bedas Kirkehistorie, Gregor den Stores Andagtsbøger o. s. v.; ogsaa for Englands Næringsveje virkede han ivrig. Under hans Efterfølgere blev Vikingerne overvundne, ja selv Danelagen undertvunget. Men henved Aar 1000 begyndte nye Vikingetog; England havde da en svag og uklog Konge, *Æthelred den Raadvilde*; han prøvede

Æthelred den Raadvilde o. 1000.

Normannisk Skib

Dette og det følgende Billede er fra Bayeuxtapetet. Dette er opbevaret i Bayeux i Normandiet. Det er et Stykke Hørlærred, 224 Fod langt, 3 Kvarter bredt. Figurerne er baldyrede med Uldgarn af forskellige Farver. Der er 72 Billeder. De fremstiller Vilhelm Erobrerens Tog til England 1066. Det er syet faa Aar efter Begivenheden, rimeligvis af adelige Damer.

at skaffe sig af med Fjenderne ved paa en bestemt Dag at lade alle Danske, man kunde faa fat paa, overfalde og myrde (1002), men Følgen blev, at selve Danekongen, *Svend Tveskæg*, førte nye talstærke Vikingeskarer til England og erobrede hele Landet. 1013 var Erobringen fuldført; da Svend døde, kunde han efterlade England til sin Søn, *Knud den Store*, (1014—35), og denne besejrede al Modstand. Da Knud siden blev Konge baade i Danmark og Norge, naaede han en Magt som neppe nogen

Myrderierne 1002.

Svend Tveskæg erobrer England 1013.

Knud den Store 1014-35.

samtidig evropæisk Fyrste. Han styrede England, som om han var Æthelreds lovmæssige Arving. Han var i Forvejen Kristen, og baade han og hans Mænd antog hurtig engelsk Sæd og Skik. Og snart lærte de danske Vikinger ogsaa det engelske Sprog; England blev lige saa lidt et dansk Land ved Erobringen, som Normandiet var blevet det.

Edvat Bekenderen 042-66.

Efter Kong Knud herskede hans Sønner til 1042, men derpaa blev Æthelreds Søn, *Edvard Bekenderen,* Konge (1042—66); det var en svag og uvirksom Mand, der mest gik op i religiøse Interesser, og Stormændenes Magt voksede stærkt; en af dem, *Harald Godvinsøn,* var Landets virkelige Styrer, og da Edvard døde, tog han Kongenavn 1066. Kort efter blev England angrebet af en ny Vikingehær under den norske Konge Harald Haardraade, der regnede sig for Knud den Stores Arvtager; han blev slaaet og faldt selv i Slaget, men medens Englænderne fejrede Sejren, kom der Budskab om, at Sydpaa i Riget var Normannerhertugen *Vilhelm Erobreren* landet. Han paastod, at han havde faaet Edvards Løfte om, at han skulde blive hans Efterfølger, og en Gang, han havde fanget Harald Godvinsøn, havde han tvunget denne til at

Normanniske Ryttere og Bueskytter angriber Englænderne.

Harald Godvinsøn.

Harald Haardraade.

Harald Godvinsøn sværger med Hænderne paa Relikvieskrinene at hjælpe Vilhelm Erobreren til Magten i England. Det fortælles, at Vilhelm lod ham sværge paa tarvelige Skrin, der kun syntes at gemme lidet betydningsfulde Relikvier, men da han havde svoret, droges Dækket bort, og det viste sig, at Relikvierne hørte til de allerhelligste, der fandtes.

Vilhelm Erobreren.

sværge, at han vilde hjælpe ham til Magten i England. Derfor betragtede han nu Harald som Meneder. Det kom til et blodigt Slad ved Hastings 1066; Normannerne sejrede, Harald faldt, og Vilhelm underlagde sig derpaa uden Vanskeligheder hele Landet. —

Slaget ved Hastings 1066.

Den økonomiske Udvikling i England gik i disse Aarhundreder i samme Retning som paa Fastlandet men endnu langsommere end i Tyskland. Lensvæsnet blev først indført af Vilhelm Erobreren, og det blev langt fra saa fuldstændigt som i Frankrig; Kongemagten blev langt stærkere. Fra 10. Aarhundrede begyndte i England ligesom paa Fastlandet en stærk religiøs Bevægelse præget af Clunyacensernes Tanker; baade de angelsachsiske og de danske Konger fremmede den ivrig, ikke mindst Knud den Store.

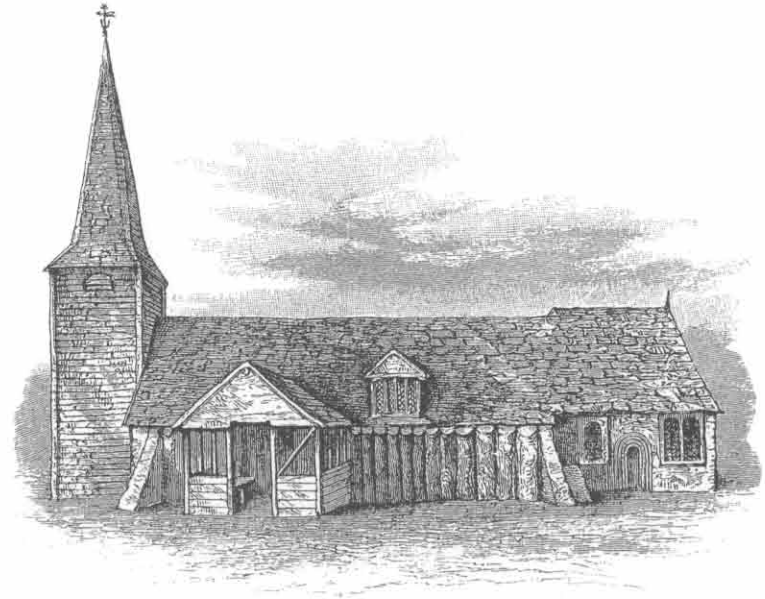

Engelsk Trækirke fra omtrent 1000.

Lensvæsenet.

Religiøs Bevægelse.

Kristendommens Udbredelse fra 750 til 1100.

Karl den Store skød Kristenhedens Grænser betydelig frem mod Nordøst ved at lægge Sachserne ind under den kristne Kirke, og i de følgende Aarhundreder fortsattes denne Bevægelse.

nordiske k kristnes 9. Aarh.

I 9. Aarhundrede begyndte Kristendommen at trænge ind i de nordiske Lande, og i Løbet af et Par Hundrede Aar sejrede den overalt i disse. Ogsaa blandt de slaviske og mongolske Folk i det

Slaverne.

østlige Evropa gik Kristendommen erobrende frem. De *slaviske* Folkestammers Historie i disse Aarhundreder er kun lidet kendt; de havde fra Folkevandringstiden beboet det meste af Østevropa, helt frem til Elben og Oderen. De var Agerdyrkere, og Jorden var delt mellem Slægterne paa lignende Maade som tidligere hos Germanerne; ogsaa her sluttede Slægterne sig sammen i „Stammer", og disse forenedes til „Folk", undertiden med en Konge i Spidsen; af og til dannede de store Stater. De betydeligste af disse var:

Bøhn o. 900.

Bøhmen, Polen og Rusland. *Bøhmerne* gik over til Kristendommen allerede omkring Aar 900; de kom i ret nøje Forbindelse med Tyskland, og da deres Hersker ved Slutningen af 11. Aarhundrede tog Kongetitel, anerkendte han Kejseren som sin Overherre. I

Pl o. 950.

Polen begyndte Overgangen til Kristendommen i Otto den Stores Tid. Endelig gik de finske *Magjarer,* der omkring Aar 900 havde skabt sig et stort Rige i det nuværende Ungarn, over til den

agjarerne o. 1000.

kristne Lære omtrent Aar 1000; det var under Kong *Stefan den hellige,* og han blev siden Ungarns Nationalhelgen. Derimod bevarede de mongolske og slaviske Stammer, der boede mellem hinanden ved Østersøkysten endnu en Tidlang den hedenske Tro.

Det var tyske Missionærer, der udbredte Kirkens Magt til disse Lande, og alle disse Folk sluttede sig til den romersk-katholske Tro. Men samtidig trængte Kristendommen længere mod Øst frem fra Konstantinopel. Allerede tidlig lykkedes det at kristne slaviske Stammer i Balkanlandene. Men saa skabte et mongolsk Folk, *Bul-*

lgarerne.

garerne, i disse Egne et Rige, der i 9. og 10. Aarhundrede havde stor Magt; efterhaanden smeltede de dog sammen med den slaviske Befolkning og antog Kristendommen. Længere mod Nord og Øst laa de store russiske Lande; svenske Vikinger anførte af *Rurik*

Rind 862.

grundlagde her et stærkt Rige, efter Sagnet Aar 862; de betegnedes med Ordet *„Rus"*, og deraf er Navnet Rusland opstaaet. Ogsaa de gik dog hurtig op i den slaviske Befolkning, faatallige som de var; deres Fyrster var i stadig Forbindelse med Kejserne i Kon-

Russerne o. 1000.

stantinopel, og ved Aar 1000 giftede Fyrst *Vladimir den Store* sig med en byzantinsk Prinsesse og gik over til Kristendommen.

Det byzantinske Rige o. 750 til o. 1100.

Det byzantinske Rige havde i disse Aarhundreder en vekslende Skæbne. Efter at Arabernes Angreb paa Konstantinopel var afslaaet noget ind i 8. Aarhundrede, gik det ganske godt i mere end 100 Aar; men saa begyndte det at gaa tilbage igen; omkring 850

Sin tabes 850.

erobrede Araberne Sicilien og ved Aar 900 kunde de mægtige Bulgarer true selve Konstantinopel. Men i 10. Aarhundrede var de byzantinske Hære atter sejrrige. Ved Aar 1000 blev Bulgarien

undertvunget, og samtidig var hele Syrien genvundet fra Araberne. Riget syntes atter mægtigt. Som Germanerne i tidligere Tid optoges i de romerske Hære, saaledes optoges nu „Slaver" i stort Tal i de byzantinske, og mange af dem kom ogsaa ind i Riget som Bønder. Riget var endnu tæt befolket og Næringsvejene blomstrede; Styrelsen var omtrent som i ældre Tid, og ogsaa Aandslivet bevarede det gamle Præg; Teologerne drøftede ivrig Dogmespørgsmaalene, Oldtidslitteraturen læstes flittig, og nye Digterværker og Historieværker frembragtes.

Byzantinernes Sejre omkring Aar 1000.

Men omkring 1050 kom der igen haarde Tider; Normannerne erobrede de syditalienske Besiddelser, ja prøvede at sætte sig fast paa Balkanhalvøen; Slaverne angreb igen Nordfra, og en tyrkisk Stamme *Seldsjukerne* trængte frem i Asien og erobrede alle byzantinske Besiddelser derovre. Under disse farefulde Forhold besteg en dygtig Mand *Alexios Komnenos* Kejsertronen; han standsede Fjendernes Angreb, men Riget var dog nu indskrænket til Balkanhalvøen.

Store Tab o. 1050.

Alexios Komnenos.

De muhamedanske Riger 750— o. 1100.

Henimod Midten af 8. Aarhundrede herskede Ommejadernes Familje over Persien, Syrien, Arabien, Ægypten, Nordafrika og Spanien. Deres Hovedstad var den syriske By *Damaskus;* de havde hurtig tilegnet sig den byzantiske Kultur, som den raadede i Syrien; men den religiøse Iver var kølnet, og der var Uro i Riget; især var der stor Misfornøjelse i Persien. 750 lykkedes det *Abbassiderne,* der nedstammede fra en Onkel til Muhamed, at styrte Kalifslægten. De havde deres bedste Støtte i Persien og byggede sig derfor en ny Hovedstad, *Bagdad,* længere mod Øst, omtrent hvor Ninive i sin Tid havde ligget. Spanien rev sig nu løs og blev et selvstændigt Kalifat under en Fyrste af Ommejadernes Slægt. Resten af Riget holdt derimod sammen i godt halvandet Hundrede Aar; Bagdadkaliferne var i denne Tid de mægtigste af alle Herskere. Den berømteste af dem alle blev *Harun al-Rasjid,* der levede ved Aar 800, samtidig med Karl den Store; dog skylder han især Eventyrsamlingen „Tusind og en Nat", der fortæller om hans Færden i Bagdad, dette Ry; i Virkeligheden hørte han ikke til de dygtigste blandt Kaliferne.

Abbassiderne fra 750.

Spanien selvstændigt.

Harun-al-Rasjid o. 800.

I 10. Aarhundrede begyndte Riget at opløses. I *Kaïro,* tæt ved det gamle Memfis, skabte Alis og Fatimes Efterkommere, Fatimiderne, et Kalifat, der kom til at omfatte Nordafrika og

Fatimiderne i Ægypten.

Sicilien. Og ogsaa indenfor det Omraade, de bevarede, gik Bagdadkalifernes Magt tilbage; de omgav sig med en Livvagt af *Tyrkere*, et mongolsk Folk, der nu begyndte at trænge ind i Kalifatet, og det gik som saa ofte i lignende Tilfælde: Livvagtens Fører fik snart hele Magten. Ved Aar 1000 blev *Persien* et selvstændigt Rige, og snart efter trængte nye tyrkiske Stammer, „*Seldsjukerne*", ind i Kalifatet; en af deres „*Sultaner*" blev Livvagtshøvding i Bagdad, medens andre dannede selvstændige Riger; de antog dog den muhamedanske Tro og stræbte at tilegne sig den arabiske Kultur, og en Mand af Abbassideætten vedblev stadig at bære Kalifnavnet.

Tyrkisk Livvagt.

Persien o. 1000.

Seldsjukerne.

Kulturen i Bagdadkalifatet. I Ommejadernes Tid havde Araberne endnu været mest optagne af de store Erobringer; i Bagdadtiden udviklede de derimod mere og mere den materielle og aandelige Kultur; de lærte nu ikke blot af Byzantinerne, men ogsaa af Perserne, der havde haft en ganske betydelig Kultur.

Den arabiske Kultur.

Bagdad laa udmærket for Handelen; Karavanvejene fra Syrien, Armenien, Arabien og Persien mødtes her; baade Handel og Industri blomstrede hurtig op, og det varede ikke længe, før Bagdad kunde kappes med Konstantinopel i Folketal og Rigdom. Ved Kalifhoffet udfoldedes en Pragt, der vakte den største Beundring hos alle Fremmede, som gæstede det. Kalifernes Palads var som en hel By, omgivet af vidtstrakte Haver med sjældne og skønne Planter, Springvand o. s. v. Slottets Sale, ja dets Trapper og Forværelser var prydede med guldbroderede Tæpper og Forhæng, fintudførte Kunstværker af Guld, Sølv og Porcellæn fandtes i overdaadig Mængde. Ødsle Fester fulgte med korte Mellemrum hinanden; Retterne stod ikke tilbage for de romerske i den første Kejsertid, og Kalifen og hans Gæster drak rundelig trods Koranens Forbud. Et talrigt Slavindeharem omgav altid Kalifen, og Haremsstridighederne voldte ofte Uro og Forvirring i hele Styrelsen.

Bagdad.

Rundt om i Riget efterlignede Statholderne og andre Stormænd Kalifernes Liv; de sejrende Arabere samlede sig Rigdomme i de erobrede Lande, som i hvert Fald stod paa Højde med dem, romerske Senatorer i sin Tid havde vundet. Overalt indrettede disse Stormænd deres Hjem med ødsel Pragt, og de udbredte, saalangt deres Magt naaede, det østerlandske Haremssystem, som de havde fundet blomstrende i Persien; Stormændene omgav sig med talrige Hustruer og Slavinder, der spærredes inde i Paladset, bevogtede af Gildinger; udenfor det viste Kvinderne sig kun tilslørede, ledsagede af Vogtere. Tilsløringen efterlignedes i de lavere Folkeklasser, hvorimod Flerkoneriet dér selvfølgelig var en Undtagelse.

Stormændenes Liv.

Næringsvejene blomstrede især i Abassidernes første Tid. Handelen naaede videre mod Øst end i Romertiden; med Indien var

Handelen.

Forbindelsen livlig, med Kina ikke ringe; arabiske Karavaner førtes over Samarkand til Kina, ja arabiske Skibe drog paa Langfart Syd om Indien til det fjerne Land, og kinesiske Skibe gæstede Kalifatets Havne ved den persiske Bugt. Ogsaa i det sydøstlige Af-

Hjemmedragt.

Spadseredragt.

rika naaede man betydelig længere mod Syd end Romerrigets Handelsmænd. I Fredstiderne var Handelssamkvemmet med Byzans meget levende; ogsaa med Rusland handlede Araberne, og snart kom de ogsaa i Forbindelse med de vestevropæiske Lande. Industrien stod højt nu som før i Ægypten, Syrien, Mesopotamien og Persien; vidt berømte var de brogede, kunstfærdig vævede Tøjer og Tæpper, Damask og Musselin er Ord, der stammer herfra; snart talte man ogsaa selv i det fjerne Vesten om de arabiske Vaaben; Damascenerklinger og Toledoklinger vandt overalt det største Ry. Særlig højt stod al Slags Kunstindustri.

Industrien.

Kvinder af den fattigere Befolkning.

Kunsten.

Den arabiske *Kunst* blev ellers mest Bygningskunst; Maler- og Billedhuggerkunsten hæmmedes ved nogle Sætninger i Koranen, der fortolkedes som en Fordømmelse af Billedkunsten. Fra først af tog Araberne kristne Kirker og omdannede dem til „*Moskeer*",

Moskeer.

men snart rejste de ogsaa selv talrige Moskeer. De byggede dem oftest nogenlunde i den Stil, som før herskede i vedkommende Egn, paa een Maade i Syrien, paa en anden i Spanien o. s. v. Ejendommelige for Moskeerne var de slanke *„Minareter"*, hvorfra de Troende kaldtes sammen til Gudstjeneste; Moskeernes Ydre var oftest ret beskedent, men det Indre smykkedes med den rigeste Farvepragt; Sætninger af Koranen indskreves paa Mure og Søjler med smukt formede Bogstaver, og fantastisk slyngede Linjer, *„Arabesker"*, erstattede Billederne. —

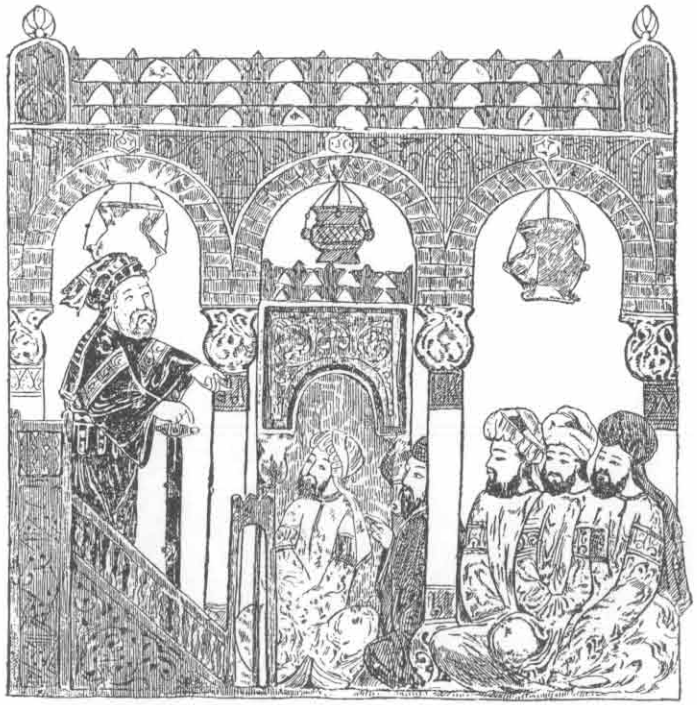

Prædiken i en muhamedansk Moske. Paa Væggene ses „Arabesker". Efter et arabisk Haandskrift.

Litteratur. Der opstod hurtig en rig arabisk *Litteratur*, baade videnskabelig og digterisk. Den arabiske Videnskab byggedes op paa den græske, som herskede i Syrien og Ægypten, da Araberne erobrede disse Lande; men hertil kom dog ogsaa Paavirkning fra den persiske Videnskab, der ikke blot byggede paa græske Kilder men ogsaa var paavirket fra Indien, ja i nogen Grad fra Kina. De gamle græske Forfattere læstes ivrig af Araberne; en af Bagdadkaliferne oprettede et Oversættelsesinstitut med talrige Oversættere; der var store Biblioteker og velordnede Skoler, og Forskernes Tal var meget stort.

Den arabiske Videnskab stod betydelig over den vestevropæiske. Arabernes Kendskab til Oldtidslitteraturen var langt større; de forskede med større Frihed og Selvstændighed, og de byggede langt mere end Vestevropæerne paa *Erfaringen;* de tænkte sig ikke til, hvorledes alt maatte være, men undersøgte gennem Iagttagelser og Forsøg, hvorledes det virkelig var.

Det største Arbejde ofredes paa *Teologien*. De arabiske Teologer fortolkede Koranen ligesaa ivrig som de kristne Bibelen; nogle vilde udelukkende holde sig til Koranen; andre vilde tage „Sunnaen" med, nogle var ortodokse og holdt sig til Koranens Bogstav; andre *Teologien.*

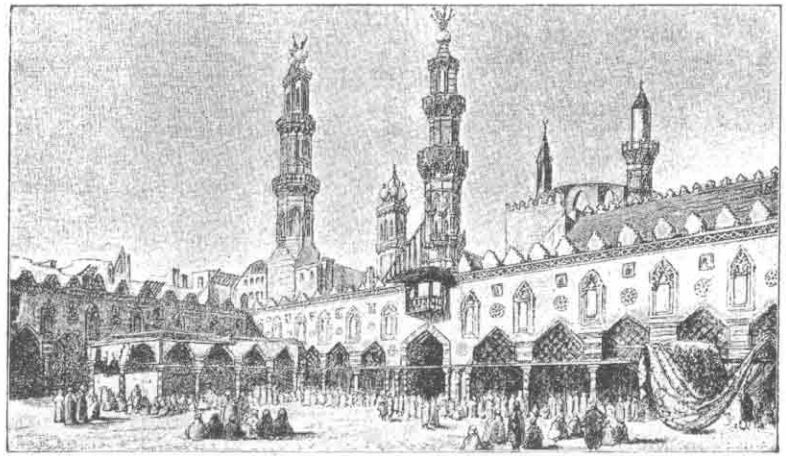

En Moske i Kairo fra 10. Aarh. Den er baade Kirke og Skole. I Buegangene sidder unge Musselmænd og læser eller skriver under Lærernes Vejledning. De slanke Taarne er Minareterne.

var rationalistiske og fortolkede Ordene, saa de nogenlunde passede til den græske Filosofi; nogle holdt paa den forudbestemte Skæbne, andre paa Viljens Frihed. Blandt Teologerne sejrede efterhaanden de ortodokse, men saa opstod der *Filosofer*, som byggede en selvstændig Filosofi op i Tilslutning til Aristoteles, selv om de ikke vovede at nægte Koranens Sandhed. Den betydeligste af dem var *Avicenna*, der levede omkring Aar 1000. Der var Klostre og Munkevæsen i de muhamedanske Lande som i de kristne; en stor Rolle spillede omvandrende Tiggermunke, *Dervisjerne*. Baade de Kristne og Jøderne vedblev at være talrige og blev stadig ganske godt behandlede, især Jøderne. *Filosofi.* *Avicenna o. 1000.* *Dervisjerne.*

Historieskrivningen naaede efterhaanden højt; først skrev man kun om Muhamed, siden behandlede Historikerne hele den arabiske Historie; de skiller sig ud fra de fleste Oldtidsforfattere ved en klarere Forstaaelse af Naturforholdenes og Næringslivets Betydning for Staternes Udvikling. Geografien byggedes paa Old- *Historien.*

eografi og aturviden-skaber.

tidens Værker, men førtes snart videre, da arabiske Købmænd kom saa langt omkring; arabiske Geografer kender Byer som Bergen og Hedeby. De arabiske Astronomer havde Observatorier og brugte Kikkerter, og de var paa det rene med, at Jorden var en Kugle. Naturvidenskaberne stod højt hos Araberne; deres Iagttagelser var omhyggelige og de anstillede talrige naturvidenskabelige „Forsøg"; en stærk Drivkraft var Troen paa, at man kunde finde en Livselixir, der foryngede Menneskene, og opdage de vises Sten, ved Hjælp af hvilken man kunde lave Guld. De var dygtige Matematikere; *Titalsystemet*, der i saa høj Grad har lettet al Regning, skyldes Araberne, og de Taltegn, vi nu bruger, er kommet til Evropa fra dem. Ogsaa *Lægevidenskaben* var stærkt udviklet; der var talrige Hospitaler og velordnede Apoteker.

„Tusind og en Nat".

Den arabiske Digtning er rig og mangeartet: lyriske Digte, Heltekvad, Eventyr o. s. v. *„Tusind og en Nat"* er en Samling af Eventyr, der stammer fra mange forskellige Lande, mest fra Eventyrlandet fremfor alle, Indien. Men de er knyttet sammen i en fælles Ramme; en indisk Fyrste, hedder det, havde opdaget, at hans Dronning var ham utro; han opfyldtes af et saadant Had til alle Kvinder, at han befalede sin Visir hver Aften at lade en ung Pige føre til ham, som han saa lod dræbe næste Morgen; det gik længe paa denne Vis; da bad til sidst Visirens Datter sin Fader sende hende til Fyrsten, og hun fortalte ham den første Nat et Eventyr saa spændende, at han lod hende leve for næste Nat at faa Fortsættelsen; og saaledes gik det videre 1001 Nætter igennem; da var Fyrsten helbredet for sit Kvindehad.

Avicenna.

Avicenna var baade Filosof, Læge og Digter. Han flakkede om fra det ene Fyrstehof til det andet; i Opløsningstiden omkring Aar 1000, da han levede, var de nye uafhængige Fyrster ivrige for at samle Videnskabsmænd og Digtere ved deres Hoffer; var en Forfatter først blevet berømt, var der tit flere Fyrster, der paa en Gang søgte at tvinge ham til at tage Ophold hos sig. Avicenna blev til sidst Minister hos en af dem. Han forskede og styrede med samme Iver og Dygtighed, men ikke mindre ivrig nød han Vinens og Kærlighedens Glæder; han fik siden det Eftermæle, at Filosofien havde ikke lært ham at leve vist, og Medicinen havde ikke lært ham at leve sundt.

I et af sine filosofiske Digte skildrer Avicenna, hvorledes Sjælen fra Himlen drager til Jorden for en kort Tid at leve sammen med det skrøbelige Legeme og spørger saa undrende om Meningen:

Hvorfor fik den ej altid nyde,
De store Vidders Fred,
Men styrtedes fra høje Tinder
I Dalens Dybde ned.

Og var det Skæbnens haarde Lod,
Som brat til Fald den førte,
At her den skulde lære alt,
Hvad ej tilforn den hørte,

Thi dersom Gud det saa har villet,
Af skjulte Visdomsgrunde,
Da kan i dette Visdomsdyb
De klogeste ej bunde.

Og fuld af begge Verdners Kundskab
Til Hjemmet atter naa,
Da har saa vist det intet baadet,
End Manglerne bestaa.

I et andet Digt priser han Vinen:

„Den rette Næring Sjælen faar, naar ædel Vin man drikker,
Den gyldenrøde Farveglans, selv Rosens Rødme stikker."
„For vise Folk er tilladt, hvad man Daaren maa forbyde,
Thi Vinen er for Godt og Ondt en Prøvesten saa sikker.
Er det vel Vinens Fejl, at os til Himlens Blaa den hæver,
Men styrter ud i Mørket Daaren, som beruset hikker?
Fornuften selv har forbeholdt den Vise Vin at nyde,
Mens Lovens strenge Bud forhindre skal, at Daaren drikker.
Som Alis Fader drik paa Vismandsvis den rene Drue,
Ved Allah! Sjælens Vej til Guddoms Bo i Vinen ligger."

Firdusi.

Samtidig med Avicenna levede Persernes berømte Digter *Firdusi*, der paa persisk besang sit Folks haarde Kampe i et mægtigt Heltedigt paa 60,000 Dobbeltvers, „Kongebogen". Han siger selv med Stolthed derom: „Kongeslotte og Templer ødelægges af Sol og Regn, men den vældige Bygning, jeg har skabt, fortæres hverken af Regnen eller af Stormenes Rasen."

Det spanske Kalifat.

Det spanske Kalifat. Ommejadernes Kalifat i Spanien blomstrede i 300 Aar. De Muhamedanere, der havde erobret Spanien, var en Blanding af Arabere og af nordafrikanske Berberstammer; de sammenfattedes sædvanlig under Fællesbetegnelsen *Maurerne*. De var et Mindretal i Forhold til den gamle Befolkning, men en stor Del af denne gik over til Muhamedanismen; de Kristne behandledes som Regel skaansomt, men forfulgtes dog af og til; Jøderne begunstigedes og fik stor Indflydelse. Trods den politiske Adskillelse var der megen aandelig Forbindelse med Østens Muhamedanere, men den spansk-arabiske Kultur fik dog sin egen Karakter; Araberne paavirkedes ikke lidet af den gotisk-romanske Befolkning. Noget ind i 11. Aarhundrede ophørte imidlertid Ommejadernes Herredømme, Riget splittedes, og de smaa kristne Riger i de nordlige Bjergegne kunde nu med Held angribe Maurerne.

Maurerne.

Riget splittes.

Cordova.

Averroës.

Næringsvejene trivedes ypperlig, og Spanien var i Maurertiden et rigt og veldyrket Land med en talrig Befolkning. Hovedstaden, det herlige *Cordova*, var rimeligvis Vestevropas største By. Prægtige Bygninger rejstes; de skønneste af dem alle var Moskeen i Cordova og Paladset i Alhambra og i Granada. Ogsaa her levede talrige arabiske Forfattere og Videnskabsmænd; det største Navn blandt dem vandt Filosofen *Averroës*, der levede i 12. Aarhundrede, efter at Maurernes Storhedstid var forbi. Han var stærkt rationalistisk og saa i Aristoteles den store Læremester; han troede hverken paa en Skabelse, paa det andet Liv eller paa den forudbestemte Skæbne; Verdensudviklingen foregik efter faste Love, mente han.

Han forfulgtes ivrig af de ortodokse Muhamedanere og blev den sidste arabiske Filosof, der hævdede saa kætterske Anskuelser.

Spanien og Sdfrankrig. Den spansk-arabiske Kultur blev af særlig Betydning for Vesteevropa paa Grund af den livlige Forbindelse mellem Spanien og Sydfrankrig. Arabiske Tanker og arabiske Skikke trængte i ikke ringe Grad ind i det sydlige Frankrig, og netop dette Land blev i de følgende Aarhundreder det egentlige Centrum for den vestevropæiske Kultur.

Korstogstiden o. 1100 til o. 1300.

Korstogene.

I over 400 Aar havde den gamle Kulturverden været delt mellem de Kristne og Muhamedanerne, før det kom til den afgørende Styrkeprøve mellem dem. Af og til var der Kampe, men oftest var dog Forholdet ret fredeligt, og der var ikke saa

Handelsforbindelse. lidt Handelsforbindelse; især handlede Byer som Venedig, Genua og Pisa meget med Araberne. Kristne Pilgrimme drog uhindret til Jerusalem for at gæste Kristi Grav; Muhamedanerne havde ladet den Kirke, der i Romertiden var bygget over Graven, uskadt. I 11. Aarhundrede, da den religiøse Iver voksede

Pilgrimmene. saa stærkt, tiltog ogsaa Pilgrimmenes Tal; de var saa talrige, at man udarbejdede smaa Rejsebøger for dem; naar de vendte hjem, fortalte de med Beundring om de arabiske Landes Rigdomme, og i Aarhundredets sidste Del føjedes dertil stærkere og stærkere Klager over, at den hellige Grav skulde være i de Vantros Magt; Rejserne begyndte jo nu at blive mere usikre under de uciviliserede Seldsjukers Herredømme.

Korstogenes Grunde. Henimod Aar 1100 trak det mere og mere sammen til en stor og samlet Kamp. De kristne Folk samlede sig til et Modstød mod de fremadtrængende Muhamedanere. I Lilleasien kæmpede Byzantinerne uden Held med Seldsjuskerne, fra Syditalien trængte Normannerne erobrende frem paa Sicilien, Genuas og Pisas Flaader slog de nordafrikanske Flaader, og i Spanien var der ustandselige Kampe. Stødet til den samlede Korstogskamp

Urban II. kom fra Byzans. Kejser *Alexios Komnenos* bad Paven skaffe ham Hjælp til Kampen mod de Vantro. Paven, *Urban II*, var netop i hæftig Strid med Kejser Henrik, men des ivrigere greb han Tanken; den gav ham jo Udsigt til at blive Fører for den

samlede Kristenhed, genvinde det hellige Land, trænge Muhamedanerne tilbage og genskabe den kort Tid i Forvejen (1054) afbrudte Forbindelse med den græske Kirke.

Kirkemødet i Clermont 1095. 1095 var Urban i Frankrig, hvor han holdt en stor Kirkeforsamling i *Clermont*. Hundreder af Bisper og Abbeder, Tusinder af Sydfrankrigs Riddere og mægtige Skarer af det menige Folk flokkedes for at se Kirkens Overhoved; der var ikke Plads i Byen til de mange Fremmede, saa der maatte rejses en hel By af Telte. Da Kirkemødet var til Ende, sammenkaldte Paven Folkeskarerne og manede dem i bevægede Ord til at drage ud og befri Kristi Grav. Fra alle Sider lød op mod ham det begejstrede Raab: „Gud vil det, Gud vil det," Ridder efter Ridder knælede for ham og bad om hans Indvielse til den hellige Kamp, og han fæstede som Svar et rødt Kors paa højre Skulder paa hver af dem. Efter Mødet spredtes snart Tusinder af Munke over Landene for at prædike den hellige Krig. Kirken gav alle, der tog Korset, store Løfter: al Kirkebod skulde eftergives dem, deres Gods skulde staa under Kirkens Beskyttelse, og hver den, der lagde Haand derpaa, truedes med Bandlysning. Baade Riddere og Fattigfolk fulgte i Mængde Opfordringen, mest dog i Frankrig.

En Korsfarerridder.

Mange Grunde drev baade Stormænd og Fattigfolk til at følge Kaldet. Stærkest virkede utvivlsomt den religiøse Begejstring; dog lokkede ogsaa Udsigten til rigt Bytte, til Kamp og Eventyr i det fremmede Land mange. Et tysk Ridderdigt om et af de følgende Korstog anfører de forskellige Bevæggrunde, der bragte 9 Riddere til at tage Korset; en drager ud af Eventyrlyst, en anden for at turnere, den tredje for at se Verden, den fjerde sin Elskede til Ære, den femte for at tjene Gud, den sjette for at lide for Guds Skyld, den syvende for at undfly sin hjemlige Fattigdom, den ottende for Tidsfordriv, den niende af Ærgerrighed.

Peter af Amiens. Allerede i Foraaret 1096 drog uordnede Folkeskarer af de fattigere Klasser af Sted. I Spidsen for dem stod en sværmerisk Folkeprædikant *Peter af Amiens* og en begejstret, men fattig Ridder Walter Pengeløs. De drog gennem Ungarn til Konstan-

tinopel; de plyndrede, hvor de kom frem, til Livets Ophold, og de blev til Gengæld daarlig modtagne overalt. En Del af dem naaede dog Konstantinopel, hvor Kejseren skyndte sig at faa dem sat over til Lilleasien; her spredtes de let af Seldsjukerne, og de fleste fandt Døden; Peter af Amiens undslap og sluttede sig siden til Riddernes Korstog; Sagnet gjorde ham snart til Korstogenes sande Ophavsmand, og hele Middelalderen igennem fortaltes der talløse Legender om ham.

Det første Korstog 1096—99.

I Efteraaret 1096 drog Ridderhærene af Sted til det *første Korstog* (1096—99). Der var ingen Konge med; det var Frankrigs Storvassaller og de italienske Normannerfyrster, som førte an: Robert af Normandiet, Godfred af Bouillon og hans Broder Balduin, Rajmund af Toulose og Boemund af Tarent; Franskmændene var Hærens Hovedstyrke, dog var der ikke faa Italienere og Tyskere med, og fra næsten alle kristne Folk var der i hvert Fald nogle Adelsmænd, der havde taget Korset. Nogle drog gennem Tyskland langs Donau til Konstantinopel; andre gennem Italien, over Adriaterhavet og derpaa gennem Balkanhalvøen. Til sidst samledes de alle i Konstantinopel; med største Beundring saa Korsfarerne, der var vant til Smaabyer med lave Huse, denne mægtige By med dens Marmorpaladser, dens gyldne Kupler og dens menneskefyldte Gader. Kejser Alexios stræbte ivrig at blive fri for dem, saa hurtig han kunde, og snart stod Hæren paa Asiens Grund.

Korsfarerne i Konstantinopel.

Korsfarerhæren.

Hvor talrig Korsfarerhæren var, vides ikke; Tidens Forfattere nævner paa Slump fantastisk store Tal, som siden ofte er blevet gentaget. Hovedstyrken var Rytteriet, Ridderne og deres Svende, klædt i Rustninger og væbnet med Sværd og Lanse; dertil kom en Del Fodfolk, hvoraf Bueskytterne betød mest; mange fulgte med for at gæste Kristi Grav under Hærens Beskyttelse, deriblandt ikke faa Kvinder. De muhamedanske Riger var ved denne Tid i stærk Opløsning. I Lilleasien havde Seldsjukerne et stort Rige, og i Persien, Mesopotamien og Syrien var der uafhængige Seldsjukstater. Ægypten dannede et selvstændigt og stærkt Kalifat. Et enkelt kristent Rige bestod endnu dèr, hvor Lilleasien og Syrien mødes; det var dannet af *Armeniere*, som var flygtet hertil, da Seldsjukerne erobrede Armenien. De muhamedanske Hære var Rytterhære som de kristne, men med lettere Udrustning.

De muhamedanske Riger.

Armenisk Rige.

Foreløbig genvandt Korsfarerne en stor Del af Lilleasien fra Seldsjukerne; det var Lande, som først for nylig var blevet taget fra Byzantinerne, og de tilfaldt nu atter disse.

Toget gennem Lilleasien.

En af Deltagerne skildrer Toget gennem Lilleasien saaledes: „Tyrkerne flygtede, saa snart vi nærmede os. Det Land vi drog igennem er sædvanlig ret frugtbart, men Tyrkerne havde gjort det til en Ørken. Det hændte os ofte, naar vi havde opbrugt den magre Høst, som fandtes paa Vejen, at vi mindedes Miraklet med Brødene og Fiskene. Det var i Sandhed et Mirakel, at Forsynet lod saa talrig en Hær opretholde Livet i denne Ørken, og vi takkede Gud derfor. Man kunde baade le og græde, naar man saa, hvorledes vi i Mangel af Lastdyr, maatte læsse vor Bagage paa Faar, Geder, Svin og Hunde. Disse Dyr marscherede daarlig nok med den uvante Byrde, og man saa mere end een Ridder, der var nødt til at bestige en Okse i Mangel af en Stridshest. I et saadant Optog drog mod Jerusalem Pilgrimme fra alle Lande: Franskmænd, Galler, Flamlænder, Friser, Allobroger, Bretoner, Lothringer, Tyskere, Bajrer, Normanner, Englændere, Skotter, Akvitanere, Italienere, Apuliere, Spaniere, Daker, Grækere og Armeniere. Naar en Breton eller Tysker talte til mig, forstod jeg ham ikke og kunde ikke svare ham. Vi var skilte ved Forskellen i Sprog, men Kærligheden til Gud og Næsten skabte et saadant Broderskab blandt os, at hvis noget blev borte, bevaredes det af den, der fandt det, som om det var hans eget, til det blev krævet igen af Ejeren."

Balduin i Edessa.

Armenierne modtog Korsfarerne paa det bedste; et af deres Riger med Hovedstaden *Edessa* valgte Balduin til Fyrste, og han blev da tilbage dèr, medens Hovedhæren drog videre mod Syd. Snart naaede man frem til Antiochia; det var endnu en stor By omgivet af svære Mure og værnet af en stærk Besætning; Belejringen trak ud i et Aarstid, og imens sluttede Seldsjukfyrsterne Forbund og samlede en talrig Hær for at befri Byen. Men før denne Hær endnu var naaet frem, lykkedes det Korsfarerne ved Hjælp af en Forræder at trænge ind i Byen; faa Dage efter var Rollerne byttet om; nu var det de Kristne, der var belejret i Anthiochia af en talstærk Fjendehær; Levnedsmidlerne var faa, og snart truede Hungersnøden; Mismod og Vrede tog mere og mere Overhaand i Hæren. Da meldte en Præst, *Peter Bartholomæus,* at den hellige Andreas havde aabenbaret ham, at den Lanse, hvormed Kristus var blevet gennemboret paa Korset, var nedgravet i en af Byens Kirker; i stor Forventning begyndte man at grave efter den, Dagen igennem var Arbejdet forgæves, men da Mørket faldt paa, steg Peter

Antiochia.

Bartholomæus selv ned i den dybe Grav, og kort efter kom han op med en rusten Lanse. En mægtig Begejstring greb Korsfarerne, Dagen efter gjorde man et stort Udfald, og Belejringshæren spredtes til alle Sider. Efter megen Tvist fik Boemund Herredømmet i Antiochia, medens Hæren atter drog mod Syd. *Jerusalem* var kort før kommet under Ægypterne, Byen var stærkt befæstet og havde en talrig Besætning; en Belejring blev nødvendig, og Vanskelighederne var store for Korsfarerne, hvis Tal nu skal have været omkring 20000; men Begejstringen var genskabt hos dem, og Muhamedanerne var grebne af Forfærdelse ved Efteretningen om det store Slag ved Antiochia. Snart stormedes Byen, og den sejrende Hær anrettede et frygteligt Blodbad paa de Vantro; i en af Moskeerne „gik Blodet til Rytternes Knæ", hedder det med naiv Overdrivelse; derefter ilede man til Kristi Grav og takkede Gud for Sejren. Det var i Juli 1099. De kristne Hære var nu Herre i Palæstina. Godfred af Bouillon, der var almindelig beundret for sin Tapperhed og sin Uegennyttighed, blev „den hellige Gravs Beskytter". Sagnet fortæller, at han vægrede sig ved at bære Kongenavn, hvor Kristus havde baaret Tornekronen. Aaret efter fulgtes han af sin Broder Balduin, der lod sig kalde Konge af Jerusalem.

Boemund i Antiochia.

Jerusalem erobres Juli 1099.

Balduin Konge af Jerusalem.

Det dristige Tog var lykkedes. Byzantinerne havde genvundet Lilleasien, og Vestevropæerne var Herrer i Cilikien og Syrien. Nu gjaldt det at bevare det vundne. Mange af Korsfarerne drog snart hjem, men nogle blev dog tilbage og oprettede varige Smaariger: *Jerusalem, Antiochia* og *Edessa,* og desuden var der et selvstændigt *armenisk Rige* i Cilikien. Muhamedanerne afholdt sig foreløbig fra Angreb, forfærdede ved Nederlaget ved Antiochia. De kristne Riddere indrettede sig i det fremmede Land paa samme Maade som hjemme; intet andet Sted gennemførtes Lensordningen saa fuldstændig; hele Rækkefølgen fra Kongen til de beskedneste Undervassaller var i den smukkeste Orden. Først og fremmest maatte Ridderne tænke paa Forsvar; Korsfarerrigerne omgaves med en Krans af stærke Borge, befæstede med langt større Kunst end Borgene i Vestevropa; Rustningerne blev baade bekvemmere og stærkere, de dækkede nu hele Legemet, ligesom de vældige Hjelme værnede hele Hovedet, og snart lærte man ogsaa at anvende langt bedre Krigsmaskiner baade til Forsvar og til Angreb: vældige Kastemaski-

Korsfarerrigerne.

ner, Væddere, Stormtaarne o. s. v.; ogsaa den græske Ild toges i Brug. Gennemgaaende viste de vestevropæiske Riddere sig Muhamedanerne betydelig overlegne som Krigere.

Det vilde dog ikke have været muligt at værne Rigerne, hvis der ikke stadig var strømmet nyt Mandskab til fra Evropa. Men dette skete; Venedig, Genua og Pisa sendte allerede i de første Aar stærke Flaader og Hære til Syrien, hvor de til Gengæld fik faste Handelspladser langs Kysterne; Tyrus blev saaledes Sædet for en omfattende italiensk Handel; Forbindelsen med Indien gik i denne Tid over Syrien, og Muhamedanerne lagde den som Regel ingen Hindringer i Vejen. Men desuden drog Aar efter Aar store Pilgrimsskarer til det hellige Land; to Gange aarlig forlod en Pilgrimsflaade Venedig under Kirkeklokkernes Klemten, under Bøn og Salmesang; Skibene var store, de rummede ofte Hundreder af Mennesker. Overfarten varede rigelig en Maaned. Saa længe Pilgrimmene var derovre, deltog de i Forsvaret, og naar een Skare drog hjem, kom en anden i Stedet. Syntes Faren særlig stor, da prædikedes der Korstog rundt om i Evropa, og Pilgrimmenes Tal voksede stærkt. Man plejer at regne med 7 Korstog ialt, men dette er ret vilkaarligt: der var flere Tog, som ikke stod synderlig tilbage for dem, man er vant til at tage med blandt de 7; ogsaa et stort Korstog af Børn fortælles der om, men det er meget usikkert, om dette er andet end et Sagn. Særlig Betydning fik de *gejstlige Ridderordener*. Korsfarerrigernes største Svaghed var den evindelige Strid mellem Stormændene, der hver tjente sine egne Interesser, tit uden Hensyn til de fælles Farer; herpaa bødede disse Ordener ved at skabe en lignende Disciplin blandt Ridderne som i Klostergejstligheden.

Hjælp fra Evropa.

Handelsinteresserne.

De gejstlige Ordener.

Den første Orden blev *Tempelherrerne*. Godt en Snes Aar efter det første Korstog dannede nogle faa Riddere en Orden; de aflagde de vante Munkeløfter og lovede dertil stadig Kamp mod de Vantro; i Spidsen fik de en „Stormester", og der gennemførtes en streng Disciplin. Balduin gav dem en Kirke, der var rejst, hvor Salomons Tempel en Gang havde staaet, og derefter tog de deres Navn. Kort efter dannedes *Johanniterordenen;* Oprindelsen dertil var en Sygeplejerorden, der efter Jerusalems Erobring havde oprettet en stort Hospital derovre; denne optog nu Riddere som „kæmpende Brødre" og deltog i Kam-

Tempelherrerne.

Johanniterne.

pene sammen med Tempelherrerne. Begge disse Ordener bestod overvejende af Franskmænd, men til dem kom henved Aar 1200 de tyske *Mariaridderе* som en tredje kæmpende Orden.

Mariadderne.

Det var et forunderligt Liv, der førtes i disse kristne Riger. Det var rige Lande med en gammel Kultur, og skønt de var stærkt medtagne af Kampene, syntes de dog endnu Korsfarerne misundelsesværdige. En Del af den indfødte Befolkning var flygtet under Krigene, men de, der var tilbage, var dog langt flere end de indvandrede Vestevropæere; disse sammenfattedes af Muhamedanerne under deres gamle Betegnelse *Frankerne*. Det var en broget Skare; mange var komne af religiøs Begejstring, mange af Byttelyst; ikke faa var Forbrydere og Tiggere, der havde søgt hjemmefra; den Mangel paa Selvbeherskelse, der er saa almindelig blandt Middelalderens Folk, var endnu værre her, hvor man levede fjernt fra Hjemmet under urolige Forhold; ikke blot fra muhamedansk, men ogsaa fra kristen Side, lyder der stærke Klager over „Frankernes" Grusomhed og Begærlighed, deres Troløshed og Usædelighed, og sikkert er det, at de herskede med haard Haand over den indfødte Befolkning.

Frankerne.

Et halvt Aarhundrede efter det første Korstog erobrede en krigersk Sultan Forpoststaten mod Øst: Edessa. Vestevropa grebes af Forfærdelse, og Kirkens mægtigste Mand *Bernhard af Clairvaux* kaldte Konger og Folk til Korstog. To Fyrster, Ludvig VII af Frankrig og Konrad III af Tyskland, satte sig i Spidsen for *det andet Korstog* (1147—49), og store Skarer fulgte dem. De drog atter over Konstantinopel, men paa Toget gennem Lilleasien opreves deres Hære, saa de kun naaede frem til de kristne Riger med en lille Styrke; en Tilbageerobring af Edessa var umulig.

Det andet Korstog 1147—49.

Nogen Tid senere fik Ægypten i *Saladin* en højt begavet og trosivrig Sultan, der hurtig erobrede Mesopotamien og en Del af Syrien, saa hans Lande helt omringede de kristne Riger. 1187 indtog han selve Jerusalem; han lod Korsene omstyrte, Kirkeklokkerne slaa itu og Moskeerne rense med Røgelse. „Trompeterne klang", siger en arabisk Historiker, „alle Øjne fyldtes med Glædestaarer, alle Hjerter takkede Allah for Sejren, fra alle Munde lød Lovsange." Knap 100 Aar efter Erobringen var da Jerusalem tabt igen. Atter kaldtes der til Kamp for den hellige Grav, og tre Fyrster drog ud til det *tredje Korstog* (1189—92): Tysklands aldrende sejrrige Kejser, Frederik Barbarossa, Frankrigs kloge Konge, Filip August, og endelig den ufor-

Saladin.

Jerusalem tabes 1187.

Det tredje Korstog 1189—92.

færdede Kong Rikard af England. Kejseren drog over Konstantinopel og Lilleasien og led store Tab paa Vejen; han naaede Cilikien, men omkom her ved Badning i en Flod, hvorpaa Hæren opløstes; nogle drog hjem, andre fortsatte til Palæstina og forenede sig med de Kristne, der her kæmpede med Saladin om Resterne af Kongeriget Jerusalem; i Forening vendte de sig mod den stærke Fæstning *St. Jean d'Acre,* som Saladin ogsaa havde taget. Mens Kampen endnu var staaende, ankom Filip August og Rikard, der havde ført deres Hære derover til Søs. Acre blev taget, hvorpaa Filip August vendte hjem. Rikard prøvede derimod Styrke med Saladin i en Række Kampe, der har spillet en stor Rolle baade i den kristne og den muhamedanske Sagndannelse; de to Fyrster skildres som Mønster hver for sine Trosfæller; de ærer hinandens Tapperhed og følger smukt alle Ridderskabets Love; Rikard vandt sig Tilnavnet Løvehjerte, medens Saladin kaldes den Vise. Rikard sejrede oftest, og det endte med et Forlig, hvorved Saladin overlod de Kristne Kystlandet og lovede dem fri Adgang til Jerusalem; Rikard gav sig derefter paa Vej hjem, og kort efter døde Saladin.

St. Jean d'Acre erobres.

Men i Vesten levede stadig Ønsket om at genvinde selve Jerusalem. Den mægtigste af alle Paver, *Innocens III*, manede ustandselig til Korstog, og omsider fik han *det fjerde Korstog* i Stand (1203—04). Hovedstyrken var franske Riddere, men til dem sluttede sig en stærk venetiansk Flaade. Men Venetianerne tænkte mere paa deres Handelsinteresser end paa Jerusalem, og da der frembød sig en Lejlighed til at blive Herrer i Konstantinopel, lykkedes det dem at faa Ridderne til at vende deres Vaaben mod denne By.

Det fjerde Korstog 1203—04.

Fra Slutningen af 11. Aarhundrede havde *Komnenerne* hersket i Byzans; det var en kraftig Slægt, hvis Fyrster altid var paa Færde ude ved de truede Grænser, og de havde med megen Smidighed benyttet sig af Korstogene til at genvinde en Del af Lilleasien. Ved Slutningen af 12. Aarhundrede blev Komnenerne imidlertid styrtet, og der opstod blodige Tronstridigheder. En fordreven Prins bad nu Venetianerne og Korsfarerne om Hjælp til at genindsætte hans Fader som Kejser; de fulgte Opfordringen, og Flaaden sejlede mod Konstantinopel. Forfærdelse og Beundring overvældede Ridderne, da de saa den mægtige Stad. Men Grækerne gjorde kun ringe Modstand. Byen blev

Komnenerne.

Komnenerne styrtes henved 1200.

taget og den fordrevne Kejser genindsat. Men medens Hæren endnu laa udenfor Byen, ventende paa de aftalte Belønninger, blev Kejseren afsat igen; de forbitrede Korsfarere erobrede Byen for anden Gang, stak Ild paa store Kvarterer og plyndrede Kirkerne for Kostbarheder og Relikvier.

Det latinske Kejserdømme 1204—1261.

Sejrherrerne delte det byzantinske Rige mellem sig. En af Ridderne blev Kejser, andre fik hver sin Del af Riget som Len; Venetianerne fik Broderparten: talrige Øer og Kyststæder og store Handelsforrettigheder. Her som i Syrien indrettede man sig paa vestevropæisk Vis med hele Lensvæsenet og indførte romersk-katolske Gejstlige, der laa i stadig Strid med de græsk-katolske. Riget blev altid ved at være meget svagt; Kejseren havde næsten intet at sige over Storvassallerne, og Grækerne kunde ikke forsone sig med Fremmedherredømmet. Den græske Del af Lilleasien blev et uafhængigt Rige med Hovedstad i Nikæa, og her tog Patriarken Ophold; ogsaa andre græske Smaastater bevarede Uafhængigheden, og mod Nord var Bulgarerne farlige Fjender. Fyrsterne i Nikæa blev mægtigere og mægtigere, og 1261 erobrede Grækerne Konstantinopel, hvor *Mikael Palæologus* nu blev Kejser, medens Patriarken atter søgte dertil. I det egentlige Grækenland vedblev dog endnu længe at bestaa nogle vestevropæiske Smaastater; der var her Hertuger af Athen og Achaia; og ogsaa Venetianerne beholdt saa nogenlunde, hvad de havde.

Riget i Nikæa.

Det græske Rige genoprettes 1261.

Imidlertid var Kampen med Muhamedanerne blevet fortsat; Innocens III saa med Misfornøjelse den Vending, det fjerde Korstog havde taget. Han fik sin Myndling, den unge Frederik II af Tyskland til at tage Korset, men kort efter døde Innocens, og Frederik udsatte nu Korstoget til stor Forbitrelse for Paverne; da han omsider foretog det *femte Korstog* (1228—29), var det som en bandlyst Mand. Han naaede dog mere ved kloge Underhandlinger med Ægypten, end andre havde naaet ved Vaaben; Sultanen afstod ham den hellige Stad, og Frederik lod sig krone til Konge af Jerusalem, medens pavelige Udsendinge lyste Interdikt over Byen. Da han var draget hjem, kom Jerusalem dog inden længe igen i Muhamedanernes Magt. Denne Gang søgte Ludvig den hellige af Frankrig at bringe Frelse ved det *sjette Korstog* (1248—54). Han drog mod Fjendernes Hovedland Ægypten og havde en Tid lang god Fremgang, men Pestsygdomme svækkede Hæren, og Kongen blev fanget og maatte give dyre Løsepenge for at blive fri igen. Han drog derpaa til Palæstina og kæmpede her nogle Aar med Muhamedanerne, men uden at udrette noget. 1270 drog han dog atter ud paa Korstog, det *syvende* og det sidste. Hans Broder, Karl af Anjou, der var Konge af Begge Sicilier, fik ham først til at gaa mod Tunis, hvis Sørøverskibe gjorde Middelhavet usikkert. Her udbrød Pest i Hæren, Kongen døde, og Hærens Rester søgte hjem.

Det femte Korstog 1228—29.

Det sjette Korstog 1248—54.

Det syvende Korstog 1270.

Joinville.

En fransk Stormand, Herren af *Joinville,* der var Kong Ludvigs gode Ven, har skildret hans Liv og ikke mindst hans Korstog. Han fortæller om Afrejsen: „Da Præsterne og Klerkene var kommet om Bord, steg de op paa Fordækket og paakaldte Gud med Bøn om, at han vilde føre os lykkelig. Og alle begyndte med høj Røst at synge den skønne Sang: Veni creator spiritus, helt igennem, og medens de sang, hejsede Søfolkene Sejlene. Og straks fyldte Vinden Sejlene, og inden længe tabte vi Jorden af Syne, saa vi kun saa Himmel og Hav." „Og det vil jeg sige, at den er meget taabelig, som har taget noget fra en anden eller begaaet en Dødssynd og dog vover sig ud i en saadan Fare. Thi naar man falder i Søvn om Aftenen, ved man aldrig, om man ikke næste Dag befinder sig paa Havets Bund." Kongen og hans Riddere forslog Tiden med Samtaler. En Dag spurgte Kongen Joinville: „Hvad vilde du foretrække, at være spedalsk eller at have begaaet en Dødssynd." „Og jeg, som ikke vilde lyve, svarede, at jeg vilde hellere have begaaet 30 Dødssynder end at være spedalsk. Da Brødrene var gaaet, kaldte han mig til Side, lod mig sætte mig ved hans Fødder og sagde: „Hvorledes har du kunnet vove at sige, hvad du før sagde." Jeg svarede, at jeg stadig vilde sige det samme. Da sagde han til mig: „O du Daare, hvor du tager fejl; thi det er ikke saa hæsligt at være spedalsk som at have begaaet en Dødssynd. Og jeg beder dig huske dette, først af Kærlighed til Gud og dernæst af Kærlighed til mig."

Siden fortæller Joinville om Hærens Ulykker i Ægypten, det besynderlige Land, de farefulde Smaakampe, Sygdommene o. s. v. Om Nilen siger han, at den kommer fra „det jordiske Paradis"; han fortæller om Oversvømmelserne og siger derpaa: „Floden er altid plumret; naar Landets Indbyggere vil have noget at drikke, tager de Vand henad Kvældstid og knuser fire Mandler eller Bønner deri; og den næste Dag er det saa godt at drikke, at der intet er at klage derpaa." — „Flodvandet var af en saadan Beskaffenhed, at naar vi hængte det op i de hvide Lerkrukker, som laves i Landet, i vore Teltsnore, blev det paa den varmeste Tid af Dagen saa koldt som Kildevand." Om Sygdommene fortæller han: „Vi spiste ingen Fiskemad i Lejren hele Fastetiden igennem uden Kvabber, og Kvabberne æder døde Mennesker, da det er graadige Fisk. Denne Ulykke og Landets daarlige Natur, — der falder aldrig en Draabe Vand —

voldte, at Pesten ramte os, som var saalunde, at Kødet paa vore Ben blev fulde af graa og sorte Pletter som en gammel Støvle; og paa dem, som denne Sot kom over, raadnede Tandkødet, og ingen blev rask igen efter denne Sygdom, men alle maatte de dø. Tegnet paa Døden var dette, at naar Næsen begyndte at bløde, da stundede Døden til." —

Da Kongen anden Gang drog paa Korstog og bad Joinville drage med, sagde denne Nej. „Jeg tænkte, at alle de begik en Dødssynd, som raadede ham til Toget; thi saalænge han var i Frankrig, var det ganske Land i god Fred, i det indre som med alle Naboerne; men da han var gaaet bort, blev Rigets Tilstand bestandig værre."

Med Ludvig den helliges Tog slutter Korstogene, og snart var det ogsaa forbi med de kristne Riger i Syrien og Palæstina.

e falder 1291. 1291 erobrede Muhamedanerne den sidste By, det stærke Acre. Kampene hørte dog ikke op dermed; nogle af de kristne Riddere drog til *Armeniernes Rige,* som holdt sig endnu i 100 Aar,

Armenierne, Cypern og Rhodos. andre dannede paa *Cypern* et kristent Rige, der bestod i 200 Aar, indtil Øen tilfaldt Venetianerne, og Johanniterne slog sig ned paa *Rhodos,* hvorfra de hele Middelalderen igennem fejdede mod Muhamedanerne. De tyske Riddere drog derimod til Østersølandene og kæmpede mod Hedningene dèr, medens Tempelherrerne trak sig tilbage til deres store Godser i Frankrig.

Nederlaget. Den store Kamp var da endt med Nederlag for de Kristne. De havde ført vældige Hærmasser til det hellige Land, men de havde været ude af Stand til at holde Orden paa dem og til at skabe ordnede Riger. End ikke i Byzans havde de kunnet skabe en varig Stat; de havde kun opnaaet at svække Byzantinerne overfor Muhamedanerne. Det frejdige Haab, hvormed de Kristne var gaaet i Kampen, var lidt efter lidt afløst af Skuffelse og Mismod. Et fransk Ridderdigt, der gengiver en Samtale mellem en Korsfarer og en Ridder, der ikke vil med, giver et Indtryk af de Stemninger, som nu herskede: „For at erobre et fremmed Land", siger Ridderen, „hvoraf dog intet vil tilfalde mig, skulde jeg forlade Kone og Barn, Gods og Arv. Som om jeg ikke lige saa godt kan ære Gud i Paris som i Jerusalem! Vejen til Paradis gaar ikke nødvendigvis over Havet! De rige Herrer Prælater, som tilegner sig alle Verdens Skatte, kan have Interesse af Korstogene. Men jeg lever i Fred med alle mine Naboer, er ikke ked af at have med dem at gøre og har ikke Lyst til at drage til den anden Ende af Verden for at finde en Krig. Har I Trang til Heltegerninger, saa drag af Sted og bedæk Eder med Ære, og sig Sultanen, at hvis han har Lyst til at angribe mig, skal jeg nok vide at forsvare mig. Men saa længe han lader mig i Ro, bekymrer jeg mig ikke om ham. Fornemme og Fattige, alle drager I paa Pilgrimsfærd til det forjættede Land; det maa

vel være for at blive bedre Mennesker. Hvor kan det da være, at det i Grunden kun er Banditer, der vender hjem derfra." „Gud er overalt. For Eder er han maaske i Jerusalem, for mig er han ogsaa i Frankrig." Og en Tempelridder udbryder efter et stort Nederlag: „Smerte og Vrede fylder min Sjæl og er nærved at lægge mig i Graven. Vi synker sammen under Vægten af dette Kors, som vi har taget til Ære for den Korsfæstede. Der gives intet Kors og ingen Tro, som kan hjælpe os mod de ryggesløse Tyrkere. Snarere synes det, saa vidt Mennesker kan se, at Gud hjælper dem til vor Skade." „Gud, der før vaagede, sover nu, men Muhamed arbejder af alle Kræfter."

Korstogenes Betydning. Men bragte Korstogene end Nederlag i Stedet for Sejr, saa blev deres Betydning for Vestevropa dog stor. De Korsfarere og Pilgrimme, der i Løbet af de to Aarhundreder drog til Østen, maa sikkert tælles i Millioner. Disse Riddere, hvis Liv var gaaet hen paa deres Godser, opfyldt af Fejder i den nærmeste Omegn, og disse Præster og Munke, der havde siddet stille ved deres Kirker og Klostre, lærte paa Korstogene nye Folk og nye Lande at kende. De saa de byzantinske og de muhamedanske Storbyer, de stiftede Bekendtskab med en materiel og aandelig Kultur, som i mange Henseender stod over deres egen. De rykkedes ud af deres daglige Tilværelse og modtog en Rigdom af nye Indtryk.

Handel og Industri. Handelen fik et mægtigt Opsving ved de store Farter mod Øst, og Byerne voksede nu hurtig, især i Italien og Sydfrankrig. Og ikke mindre fremmedes Industrien ved Forbindelsen med Byzantinerne og Araberne; man lærte hos dem en Mængde Industrivarer at kende, som før var ukendte i Vestevropa; det var saaledes af Araberne, man lærte at lave det billige Papir af Klude i Stedet for det kostbare Pergament; ogsaa nye Planter indførtes, især i Sydevropa: Majs, Ris, Vandmelon, Abrikos o. s. v.; talrige arabiske Ord gik over i de vestevropæiske Sprog *Arabiske Ord.* som et Vidnesbyrd om, hvormeget Vestevropa har lært af Araberne, saaledes: Tarif, Admiral, Arsenal, Sofa, Karaffe, Madras, Alkove, Atlas, Damask og Musselin. Ogsaa for den evropæiske Videnskab betød Forbindelsen med Østen overmaade *Videnskaben.* meget; mange Oldtidsforskere, der før var ukendte, begyndte nu at blive læst i Vesten; talrige Kundskaber, især naturvidenskabelige, geografiske og lægevidenskabelige kom fra Araberne, og man lærte i nogen Grad ligesom de arabiske Forskere at bygge paa Erfaringer og Forsøg.

Kirken. Kirken havde fra først af Fordel af Korstogene; den stod jo i Spidsen for hele denne vældige Verdensbevægelse; men Nederlagene bidrog meget til at svække Tilliden til Paven, og ikke mindre farligt for Kirken blev det, at saa mange Kristne lærte Muhamedanerne at kende; før havde næsten alle troet, at Muhamedanerne var nogle afskyelige Afgudsdyrkere; nu fandt mange, at de var baade lige saa kloge og lige saa gode som de *Adelen.* Kristne. Ogsaa for Adelen blev Korstogenes Følger skadelige; mange Adelsmænd omkom under Togene, og imens voksede nye Magter frem hjemme i Evropa; Byernes Opblomstring bevirkede, at Borgerne blev mægtigere end før, og ofte slog de sig sammen med Kongerne mod de selvraadige og overmodige Adelsmænd.

Kejser og Pave 1125—1273.

Gennem hele Korstogstiden var der en stadig Strid mellem Kejserne og Paverne om, hvem af dem der skulde være Kristenhedens Ledere. Da Korstogene begyndte, stod man endnu midt i Investiturstriden; den sluttede foreløbig ved Forliget i Worms 1122, men Kampen brød snart ud igen. Den blandedes nu sammen med en stor Styrkeprøve mellem to mægtige Slægter: *Hohenstaufferne* og *Welferne,* hvoraf den første var Arvtager efter det frankiske Kongehus, den sidste efter det sachsiske. Til sidst var Befolkningen ligefrem delt i to Partier, og denne Partideling bredte sig til Italien. Hohenstauferpartiet kaldtes her *Gibelliner,* maaske efter Slægtens Fædreneborg Waiblingen, medens Welferne paa Italiensk blev til *Guelfer.* Paven holdt som oftest med den af Parterne, som i Øjeblikket ikke havde Kejsermagten; det meste af Tiden blev det Welferne.

Hohenstaufferne og Welferne.

Da Henrik V var død 1125, valgte de tyske Fyrster en Mand af sachsisk Æt til Kejser. Efter hans Død syntes hans Svigersøn *Henrik Welf den Stolte,* som var Hertug baade af Bajern og Sachsen, nærmest til Tronen; men Fyrsterne fandt ham for *Konrad III.* mægtig og valgte i Stedet *Konrad III af Hohenstaufen,* som var i Familje med den frankiske Æt. Han havde mange Stridigheder med Henrik den Stolte, og hans Magt svækkedes meget ved det *Frederik Barbarossa 1152—90.* andet Korstog. Derimod blev hans Brodersøn *Frederik Barbarossa* (1152—90) en af Tysklands mægtigste Herskere. Tapper

og klog, from og vennesæl blev han Mønstret paa en tysk Ridder, beundret baade af Folket og af Ridderne. Karl den Store var hans Forbillede, og han drømte om som han at herske over alle den romerske Kristenheds Lande. Henrik den Stoltes Søn, Henrik Løve, var hans Fætter, og der var længe Venskab mellem de to unge Fyrster. Frederik Barbarossa vandt uden Vanskelighed den romerske Kejserkrone, men det varede ikke længe, før der begyndte at blive Uro i Italien. Der var dernede opstaaet en hel Række store Byer, ikke blot Havnebyer som Venedig, Genua og Pisa, men ogsaa Industribyer inde i Landet, *De italienske Byer.* især i Lombardiet, hvor det folkerige Milano var den mægtigste By. Disse Byer var i Virkeligheden uafhængige, selv om de af Navn stod under en Bisp eller en eller anden Fyrste; de havde deres egne Konsuler, stærke Mure omgav dem, og deres Borgervæbninger blev snart i Stand til at tage det op med Adelshærene. Frederik blandede sig i disse Byers Styrelse, og han krævede Afgifter efter tysk Skik, der var ubekvemme og besværlige for Byernes Handel og Industri. Dette vilde Borgerne ikke finde sig i; de ellers saa splidagtige Byer sluttede Forbund mod ham og fandt Støtte hos Paven, der ikke holdt af, at Kejserens Magt blev for stor. Det kom til haarde Kampe, og Frederik maatte Gang efter Gang føre sine tyske Hære over Alperne for at kue de genstridige Borgere; til sidst blev Milano taget og store Dele af Byen jævnet med Jorden. Men Byerne rejste sig igen; de sluttede det store *lombardiske Forbund* og genrejste med udfordrende Trods Milano. Endnu en Gang kaldte Frederik sine tyske Vassaller under Vaaben, men denne Gang nægtede Henrik Løve at følge ham, og i Slaget ved *Legnano* *Slaget ved Legnano 1176.* 1176 tilintetgjorde Borgerhæren den kejserlige Rytterhær. Kejseren maatte søge Forlig baade med Paven og med Byerne; disse anerkendte hans Overhøjhed men blev fri for Indblandingen i deres Styrelse. I Mellemtiden havde Henrik Løve sam- *Henrik Løve.* men med Danskerne med stort Held ført Krig med Slaverne mod Nordøst. Men alligevel var Frederik mægtig nok til at straffe ham, fordi han havde brudt sin Vassalpligt, Henrik mistede baade Bajern og Sachsen og joges i Landflygtighed.

Derefter holdt Kejseren den vidtberømte Rigsdag i *Mainz* *Rigsdag i Mainz 1184.* 1184. Tysklands og Italiens Riddere samledes om ham i Tusindvis, og talrige fremmede Lande sendte Gesandter. Træ-

paladser og broget farvede Telte rejstes omkring Byen for at rumme de mange Fremmede, og pragtfulde Vaabenlege fandt Sted; det var kun et ringe Skaar i Glæden, at der midt under Festjublen kom Budskab om Absalons store Sejr ved Rügen. Faa Aar efter kom det alvorligere Budskab om Jerusalems Fald; den gamle Kejser tog Korset og fandt Døden paa Vejen til det hellige Land 1190.

Henrik VI.

Henrik VI var sin Faders Ligemand i Tapperhed og Klogskab, men han var en haard Mand, der var ilde lidt. Han var gift med Arvingen til Normannerriget „*Begge Sicilier*" og arvede med hende dette Land til stor Forfærdelse for Paven, der saaledes fik de hohenstaufiske Lande baade mod Nord og mod Syd. Men saa døde Henrik pludselig og efterlod kun en toaarig Søn, *Frederik*, som Arvtager. Frederik blev anerkendt som Konge i „Begge Sicilier", men i Tyskland valgte Gibellinerne Henriks Broder *Filip* af Schwaben til Konge, medens Welferne valgte Henrik Løves Søn *Otto*. Medens Kejsermagten saaledes var i højeste Grad svækket, tilfaldt Paveværdigheden *Innocens III* (1198—1216), en Mand, der var Gregor VII jevnbyrdig baade i Evner og i Trosiver. Med ubøjelig Fasthed hævdede han Livet igennem, at Pavens Magt stod over al anden Myndighed; han var ikke blot St. Peters Stedfortræder men Kristi Statholder.

Frederik faar „Begge Sicilier"

Filip og Otto

Innocens III 1198—1216.

„I Sandhed" udbryder Innocens „Kristi Statholder staar midt mellem Gud og Mennesket, under Gud men over Mennesket." Allerede Gregor VII havde sammenlignet den gejstlige Magt med Solen, den verdslige med Maanen. Innocens udførte nøjere denne Sammenligning: „Ligesom Solen lyser om Dagen og Maanen om Natten, saaledes er der paa den hellige katholske Kirkes Firmament indsat to Værdigheder, den ene større for at forestaa Sjælene, den anden mindre for at forestaa Legemet, nemlig den biskoppelige og den kongelige Magt. Og ligesom Maanen kun faar sit Lys fra Solen, saaledes faar den verdslige Magt først sin Glans fra den biskoppelige." Fyrsterne er Pavens Lensmænd, han har tilladt de tyske Fyrster at vælge Kejseren, men er der Strid om Valget, da afgør Paven det.

Innocens blev Formynder for den unge Prins Frederik og bevarede „Begge Sicilier" for ham, hvorimod han i Tyskland støttede Otto mod Hohenstauferne, men da Filip blev myrdet, og Otto blev Eneherre, kom det snart til Uenighed mellem ham og Paven, og det endte med, at Innocens sendte den nu

17aarige *Frederik II* til Tyskland. Otto kastede sig sammen med England ind i en Krig mod Frankrig, men led her et knusende Nederlag ved *Bouvines* 1214, og Frederik fik hurtig Overtaget; ved Ottos Død faa Aar derefter blev han Eneherre i Tyskland.

Frederik II.

Bouvines 1214.

Frederik II var vokset op paa Sicilien, og ogsaa som Kejser opholdt han sig helst dernede i sit kære Palermo. Her samlede han om sig Tidens Digtere og Forskere, sydfranske Troubadourer, arabiske Digtere, italienske og jødiske Lærde i broget Blanding; paa Sicilien mødtes jo allerede fra gammel Tid vestevropæisk og arabisk Kultur. Frederik læste selv baade Aristoteles og Averroës, han syslede ivrig med Naturvidenskaberne, og han oprettede et Universitet i Neapel; „Videnskaben skal staa Side om Side med Loven og Vaabnene", sagde han. Overfor Kristendommen syntes han kold og ligegyldig; han angreb vel ikke selve den kristne Lære, men han vendte sig skarpt mod Kirken; „Pavedømmet beror paa Menneskehedens Dumhed", sagde han.

Kejser Frederik var en dygtig Feltherre og en smidig Politiker, og han anvendte uden Skrupler de Midler, som syntes ham lettest at føre til Maalet. Hans Styrelse blev meget forskellig i Italien og i Tyskland. I Syditalien gennemførte han en næsten enevældig Fyrstemagt; han skabte her en Embedsstand af lydige, vel uddannede Embedsmænd, paalagde faste regelmæssige Skatter og holdt en lejet Hær. I Tyskland derimod lod han alt gaa, som det kunde, og Lensopløsningen gik netop i hans Tid hurtig frem. Saalænge Innocens levede, bøjede den unge Fyrste sig for sin mægtige Formynder, og endnu under den følgende Pave var Forholdet taaleligt. Men saa blev en hidsig Olding, Gregor IX, Pave. Han var meget opbragt over, at Frederik stadig opsatte et Korstog, som han havde lovet Innocens at gøre, og til sidst lyste Gregor Kejseren i Band. Frederik drog nu alligevel ud 1228 og genvandt, som vi har set, Jerusalem, men imens angreb Paven hans Lande. Frederik jog dog efter sin Hjemkomst let de pavelige Tropper ud af Begge Sicilier og tvang Paven til at hæve Bandlysningen, men da han derpaa søgte at skabe sig et virkeligt Herredømme over de norditalienske Byer, mødte han her den samme uovervindelige Modstand som tidligere Frederik Barbarossa, og Pa-

Enevælde i Syditalien.

Strid med Paverne.

Korstog 1228—29.

ven tog snart Parti for Byerne og bandlyste atter Frederik i de voldsomste Udtryk.

„Denne Pestilensens Konge" udbryder Gregor om Frederik II, „har erklæret, at Verden er blevet narret af tre Bedragere: Jesus, Moses og Muhamed, de sidste var i det mindste døde i Ære, men den første paa Korsets Skampæl. Desuden har han i tydelige Ord erklæret, eller snarere løjet, at alle de var Taaber, der tror, at den Gud, som har skabt Naturen og hele Verden skulde være født af en Kvinde. Og dette har han støttet ved den Fejltagelse, at ingen kan fødes uden forudgaaet Forening af Mand og Kvinde, og at Mennesket intet bør tro, der ikke kan bevises ved Tingenes Natur eller fornuftige Grunde."

Frederks Død 1250.

I en Snes Aar vedvarede Striden under skiftende Paver lige til Frederiks Død 1250; men Kejseren beholdt dog oftest Overtaget. Hans Søn fortsatte Kampen men døde allerede 1254, og dermed ophørte Hohenstaufernes Magt.

Det store Interregnum 1254—73.

I Tyskland opstod nu den største Forvirring; flere Tronprætendenter krævede paa en Gang Kongemagten; det er *det store Interregnums Tid* (1254—73). Lensopløsningen fuldførtes nu her som tidligere i Frankrig; ogsaa Byerne følte sig som helt uafhængige og begyndte at slutte sig sammen i stærke Byforbund, og talrige Røverriddere benyttede sig af Forvirringen til at vinde sig Magt og Rigdom. Men trods Opløsningen fortsattes den stærke Udvidelse af Tyskhedens Omraade mod Nord og Nordøst, som var foregaaet hele Hohenstaufertiden igennem. Det var Grænsefyrsterne, der her var gaaet i Spidsen sammen med tyske Ridderordener; i en Række Korstogskampe havde man overvundet de hedenske Slaver: Obotriter, Vender og Prøjsere, snart sammen med Danskerne, snart i Strid med dem. Mecklenborg, Brandenburg og Pommern blev først erobret, og en talrig tysk Befolkning slog sig ned i disse Lande. Siden førtes Angrebet længere mod Øst, især efter at *den tyske Mariaorden* 1226 havde flyttet sit Hovedsæde fra Palæstina herop. Det lykkedes denne Orden at gøre sig til Herre baade over Øst- og Vestprøjsen og Livland, og senere, 1346, købte den Estland af Valdemar Atterdag.

Slaverstammer betvinges.

Den tyske Orden 1226.

Estland 1346.

Italiens Opløsning.

I Italien fuldførtes efter 1254 Opløsningen i Smaastater; Kejsermagten betød fra nu af intet dernede. Begge Sicilier tilfaldt efter haarde Kampe med Frederik II's Ætlinge og Tilhængere Ludvig den helliges Broder *Karl af Anjou*, som var

indkaldt af Paven. Nord derfor kom Kirkestaten, medens Mellem- og Norditalien splittedes i en Mængde Smaariger. Stærkest var her de store Byer. De to Partier Gibeliner og Guelfer vedblev længe at bestaa og førte blodige Kampe med hinanden.

Frankrig 1100-1328.

Frankrig blev Korstogenes Land fremfor alle andre. Fra intet andet Land strømmede Korsfarere i saa stort Tal til Østen; Frankrig begynder og slutter Korstogene, og de kristne Riger i Østen var aldeles overvejende franske. Og samtidig gik den indre Udvikling i Frankrig hurtigere end i noget andet Land. Lensopløsningen var i Frankrig kommet tidligere end andre Steder, og nu begyndte her en Bevægelse i modsat Retning, medens Opløsningen endnu skred frem i de andre Stater. Kongemagten voksede allerede i 12. Aarhundrede, og i 13. Aarhundrede blev dens Fremgang meget stærk.

Den franske Kongemagt vokser.

De *capetingiske* Fyrster stræbte med største Iver at udvide Krongodset, paa hvis Størrelse deres Magt jo foreløbig beroede. Selve Lensreglerne gav en Mulighed derfor; naar en Vassalslægt uddøde, tilfaldt dens Lande jo Kongen; derved vandtes noget Land, og andet blev vundet ved Vaaben. Men Kongerne nøjedes ikke hermed; de søgte tillige at forøge deres Magt over Vassallerne; de omgav sig med borgerlige Jurister, der var kyndige i Romerretten, og som bestandig anførte dennes Regler til Fordel for Kongens Myndighed. Kongen begyndte atter at give Love, der gjaldt for hele Riget; der oprettedes flere og flere kongelige Domstole, og disse drog mere og mere ind under deres Afgørelse, bort fra Vassallernes Domstole. Overalt kunde man appellere til den kongelige Højesteret; Højesteret blev *Parlamentet* i Paris, en Overdomstol, hvor de mægtige Vassaller fra først af havde været Medlemmer, men hvor de lidt efter lidt afløstes af borgerlige Jurister. Snart opkrævedes ogsaa igen regelmæssige Skatter, og Kongerne begyndte at holde smaa hvervede Hære. Baade Gejstligheden og Borgerne i de opvoksende Byer sluttede sig som Regel til Kongen mod den mægtige Adel, og i alle Lag af Folket vandt Kongerne Taknemmelighed ved deres Bestræbelser for at gennemføre Landefreden; efter „Guds Fred" fulgte „Kongens Fred";

Krongodset.

Juristerne.

Rigslovgivning og kongelige Domstole.

Parlamentet.

Nye Skatter.

de indre Kampe blev forbudt, og det lykkedes i ikke ringe Grad at indskrænke dem. Der var da heller ikke længere Tale om, at Stormændene ved Tronledighed valgte den nye Konge; man vænnede sig til at betragte Kongeslægtens Arveret som en Selvfølge.

Kongemagten arvelig.

Midt i 12. Aarhundrede opstod dog en alvorlig Fare for Capetingernes Magt. Siden 1066 herskede jo den normanniske Hertugslægt ogsaa i England, og nu arvede den kraftige engelske Konge *Henrik II* en hel Række andre franske Len, saa han til sidst havde omtrent den vestlige Halvdel af Frankrig under sig. Men snart efter fik Frankrig i *Filip August* (1180—1223) en baade energisk og klogt beregnende Fyrste. Han laa næsten stadig i Strid med Henrik II og hans to Sønner: Rikard Løvehjerte og Johan uden Land. Overfor de to første kom han ingen Vegne; han var Rikard Løvehjerte overlegen i Klogskab, men han kunde ikke maale sig med ham i Krigsdygtighed. Derimod lykkedes det ham, efter at Johan uden Land var blevet Konge i England, at tilbageerobre alle de franske Lande saa nær som Guienne, og da Johan forenede sig med Kejser Otto af Tyskland, slog Filip baade Englænderne og Tyskerne i det store Slag ved Bouvines 1214.

Henrik II faar det halve Frankrig.

Filip August 1180—1223.

Bouvines 1214.

En fransk Historiker skildrer paa Grundlag af en Beretning, skrevet af Kong Filips Kapellan, Slaget ved Bouvines saaledes: „De to Hære stiller sig op overfor hinanden." „Filip holder en lille Tale til sine Tropper. Han siger til dem, at han stoler paa Gud, at Otto er bandlyst af Paven og derfor nødvendig maa tabe." „Vi derimod, vi er Kristne; vi har Ret til at nyde Nadveren, vi lever i Fred med Kirken. Gud vil trods vore Synder skænke os Sejr over vore Fjender, der ogsaa er hans Fjender." Ridderne bad om hans Velsignelse, Kongen løftede sine Hænder og velsignede dem. Trompeterne klang. Kapellanen, som havde Plads bag Filip istemmede sammen med sin Klerk Salmen: „Velsignet være Herren, han er al min Styrke, han fører mine Hænder i Kampen". De sang, medens Taarerne trillede fra deres Øjne, og Hulken blandede sig med Sangen.

Slaget varede fra Middag, til Solen gik ned. Paa hele Linjen, undtagen paa vor højre og Fjendens venstre Fløj, hvor der kun var Rytteri, var Fodfolket stillet op foran Hestene, i Rækker tre Gange saa dybe hos de kejserlige som paa fransk Side. Tæt ved Filip bar en fattig men tapper Ridder det røde liljeprydede Banner. Tæt ved Otto paa en forgyldt Vogn hævede der sig en Stang, hvorom der slyngede sig en Drage med et vældigt Gab, hvis Hale og Vinger bølgede op og ned ved det mindste Vindpust; over Uhyret svævede Kejserørnen med forgyldte Vinger. Otto saa det røde Banner, Filip

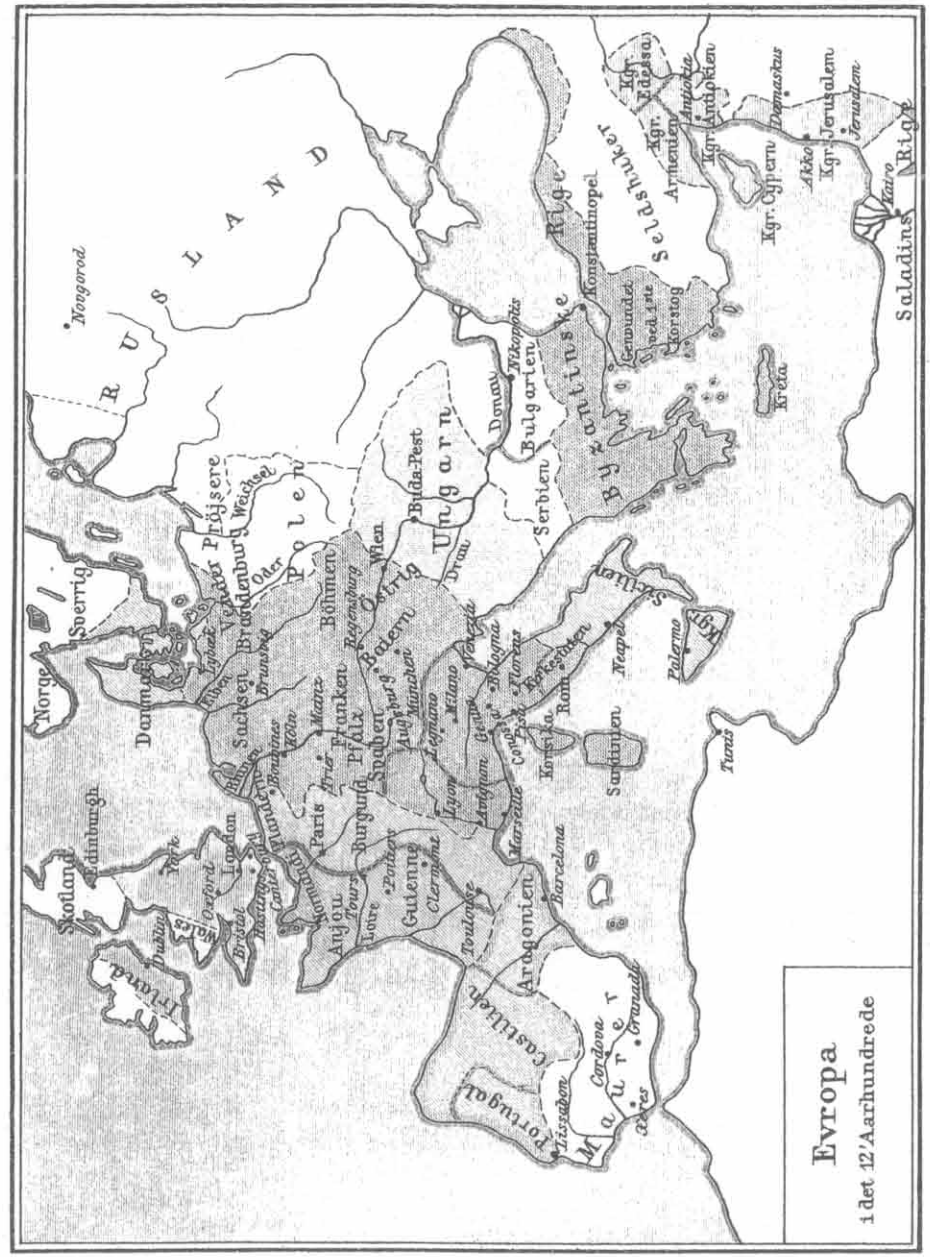

den gyldne Ørn. Ingen Hindring skilte de to Hære. Filip havde en Slagmark efter sit Ønske; det var som den gode Kapellan siger „et smukt Sted til at dræbe hinanden".

Kommandoen over den franske Hær førtes ikke af Kongen, men af hans Stabschef, som vi vilde sige nu til Dags; det var en gejstlig Mand, Bispen af Senlis, et af Frankrigs bedste Hoveder og Kongens Raadgiver. Han drog ikke sit Sværd af Skeden; Kirken forbyder jo at udgyde Blod; men han ordnede Tropperne, opmuntrede Førere og Soldater, talte til dem om Gud og Kongen, om deres Tro og deres Tapperhed og Folkets Ære." Saa bryder Kampen løs. „I Centrum er Kongen af Frankrig i stor Fare. Fodfolket fra de flamske Byer trænger i tætte Masser frem gennem det franske Fodfolk og nærmer sig Filip. Kongen driver dette Kryb til Side for at naa tilbage til sine Riddere; men Masserne standser ham. De belejrer Filip med deres spidse Lanser, — thi en Ridder er som en vandrende og kæmpende Fæstning. Kongen holder sig længe fast i Sadlen, han hugger om sig, slaar Fjenderne ned og naar videre og videre frem. Men til sidst trænger en Lansespids ind under hans Hjelm. Filip falder og styrter ned under sin Hest; Lanser og al Slags Vaaben vendes mod ham. „Saaledes," siger Kapellanen, „laa Kongen nu udstrakt paa et Sted, der var ham uværdigt, og kunde ikke en Gang nyde den Hvile, man ellers finder ved at ligge ned." Men heldigvis var Rustningen solid. Hans Ryttere befrier ham, og snart er han i Sadlen igen. Og nu anrettes et frygteligt Blodbad paa det formastelige Fodfolk. Lige til Aften bliver Filip og hans Ryttere ved at slaa ned for Fode mellem disse Borgere, der har vovet at angribe Kongen af Frankrigs hellige Person." Imens er Otto udsat for ikke mindre Fare, men saa snart han er udfriet af Faren, flygter han ad Tyskland til, saa hurtig hans Hest kan bære ham. Men Kampen raser videre, Rytter kæmper mod Rytter i forvirret Haandgemæng, og Krønikeskriverne beretter mangen Vaabendaad paa begge Sider. Franskmændene sejrede dog overalt; da Solen gik ned, var den engelsk-tyske Hær opløst i forvirret Flugt. Det var et Mønsterslag, netop som en Ridderkamp skulde være.

I Filips Tid kom det til en anden stor Kamp indenfor hans Rige, som Kongen selv dog ikke tog Del i. Grunden var en Kætterbevægelse. Under Korstogene begyndte der ogsaa i Vesten at opstaa Sekter, hvis Anskuelser afveg meget fra de sædvanlige, og som Kirken haardnakket forfulgte. Den farligste af dem blev *Albigenserne,* der fik deres Hovedstyrke i Sydfrankrig, især i Landskabet Albigeois, hvorefter de fik deres Navn. Man véd ikke rigtig Besked om, hvorledes denne Bevægelse er opstaaet og heller ikke om, hvad den gik ud paa; men sikkert er det, at de fjernede sig stærkt fra den vante

Albigenserne o. 1200.

Kristendom og angreb Kirken med stor Voldsomhed; Paven var Antikristen, sagde de, Kirkerne skulde rives ned; Kirken skulde ikke være en Bygning af Sten, men de troendes Samfund. Omkring 1200 naaede Bevægelsen sit Højdepunkt; talrige velstaaende Borgere og Adelsmænd i Sydfrankrigs Byer sluttede sig til Albigenserne. Innocens III satte dem i Band, men uden Virkning. Da lod han prædike Korstog mod dem. Kong Filip nægtede at blande sig deri, men mange af Nordfrankrigs Riddere tog Korset; de sejrede og hærgede derpaa de rige Egne med den blodigste Grusomhed i Troens Navn. „Slaa dem alle ihjel, Herren kender sine," bød en gejstlig Fører, og efter Erobringen af en By kunde han triumferende indberette til Paven: „Vore har hverken skaanet Stand eller Køn; 20,000 Mennesker har de dræbt, hele Byen er plyndret og nedbrændt, vidunderlig har Guds Straffedom raset." Albigenserne forfulgtes, til de var udryddede, men den blodige Adfærd vakte et stærkt Had baade mod Nordfrankrig og mod Kirken. For Kongemagten blev disse Begivenheder til Gavn; Filips Søn benyttede sig af Uroen dernede til at inddrage Languedoc under Kronen.

Albigensekorstoget.

Sydfrankrig under Kongen.

Ludvig den Hellige 1226—70.

Filips Sønnesøn *Ludvig IX, den Hellige* (1226—70), kom til at staa for Samtid og Eftertid som et Mønster paa Mildhed, Retfærdighed og Tapperhed; saa stort var hans Ry, at fremmede Fyrster, selv Paven og Frederik II, tog ham til Voldgiftsmand i deres Stridigheder. Hans Trosiver drev ham ud paa de to sidste Korstog paa et Tidspunkt, da de fleste havde opgivet Haabet om at genvinde Jerusalem. I Frankrig hævdede han myndig sin Magt baade overfor Prælater og verdslige Stormænd; de fleste bøjede sig frivillig for den folkekære Konge, og hans milde Styre bidrog meget til at forsone Sydfrankrig med den nye Tilstand.

Filip den Smukke 1285—1314.

Hans Sønnesøn *Filip IV, den Smukke* (1285—1314) var en Konge af Karakter og Evner som Filip August, beregnende og uden mange Skrupler. Under ham kom det til et hæftigt Sammenstød med Paven. Paverne følte sig efter Hohenstaufernes Fald stærkere end nogensinde. Den myndigste og mest fordringsfulde af dem alle var *Bonifacius VIII;* han erklærede Aar 1300 for et Jubelaar og opfordrede Kristne rundt om fra Landene til i dette Aar at gøre Pilgrimsfarter til Rom; mægtige

Bonifacius VIII.

„Jubellaar" 1300.

Folkeskarer søgte derned og hyldede med Jubel den mægtige Pave. Men faa Aar derefter bukkede han under i Strid med Kong Filip. Denne havde paalagt den franske Gejstlighed en Skat til Staten; Bonifacius forbød dette, men Filip svarede, at han stod ikke under Paven, han havde sin Magt umiddelbart fra Gud, ja han dristede sig endog til at lade en Pavebulle brænde offentlig. Folket fulgte Kongen; da han i 1302 sammenkaldte den første franske *Stænderforsamling* af Adelsmænd, Gejstlige og Borgere, sluttede alle tre Stænder sig til ham. Og snart efter lykkedes det Filip at faa en af de uregerlige romerske Adelsmænd, der altid var en Fare for Paverne, til at overfalde og fange Bonifacius. Et Par Dage derefter befriede Folket ham, men den gamle Mand var blevet saa rystet af Bekymring og Harme, at han døde kort efter. Det hed sig siden, at det var spaaet om ham: „Han vil vinde Pavemagten som en Ulv, han vil herske som en Løve, og han vil dø som en Hund." Snart efter opnaaede Filip at faa en Franskmand valgt til Pave; han blev i Frankrig, og fra 1309 tog han Ophold i *Avignon,* der vel ikke stod under Kongen af Frankrig men omgaves af franske Lande. Den Tid, Paverne tilbragte her, borte fra den gamle Paveby, betegnes sædvanlig som Pavernes *babylonske Fangenskab* (1309—78). Kampen mellem Frankrig og Paven syntes saaledes endt med, at Paverne blev helt afhængige af de franske Konger. Filip benyttede den Magt, han derved havde faaet, til at vende sig mod Tempelherreordenen, hvis store Rigdomme fristede ham. Der gik Rygter om, at de pengegriske og verdsligsindede Tempelherrer, der just havde opgivet Kampen mod Muhamedanerne og slaaet sig til Ro paa deres franske Godser, var smittet af kætterske Anskuelser; Filip greb dette som Paaskud, han lod dem fængsle og anklage for Kætteri; de dømtes, Paven maatte ophæves Ordenen, dens Stormester maatte bestige Kætterbaalet, og Filip tog en stor Del af dens Rigdomme, medens Resten tilfaldt Johanniterne.

Stænderforsamling 1302.

Paverne i Avignon 1309—78.

Tempelherrerne.

Ved sin Død stod Filip som Sejrherre paa alle Punkter; tre Sønner fulgte ham efter hinanden paa Tronen. Med den sidste af dem uddøde Capetingernes ældre Mandslinje, 1328.

Capetingernes ældre Mandslinje uddør 1328.

England 1066—1327.

Vilhelm Erobreren. Efter Sejren ved Hastings 1066 underlagde *Vilhelm Erobreren* sig hurtig hele England. Han fulgtes derover af talrige normanniske Riddere, og han uddelte Englands Jord som Len til disse; de var kun faa i Forhold til den indfødte Befolkning, men de sikrede deres Magt ved at rejse stærke Borge rundt om i Landet; den berømteste af disse blev *Tower* i London. Vilhelm beskyttede dog den indfødte Befolkning mod sine Baroner, og disses Magt blev ikke nær saa stor som i Frankrig; der fandtes her ingen Storvassaller mellem Kongen og de lavere Vassaller, og kongelige Embedsmænd styrede de forskellige Provinser.

Normanner og Angelsachser.

Under Vilhelms nærmeste Efterfølgere smeltede lidt efter lidt Sejrherrerne og de Besejrede sammen; Normannerne gik til en vis Grad op i det engelske Folk, men de øvede en meget stor Indflydelse paa dettes Kultur ved at indføre fransk Sæd og Skik. Under *Henrik II* (1154—89) blev Forbindelsen med Frankrig endnu nøjere, da han ved Arv fik næsten hele den vestlige Halvdel af Frankrig under sig. Under ham begyndte de engelske Erobringer i *Irland*. Derovre havde de nordiske Vikinger allerede omkring Aar 800 skabt sig et Rige, hvis Hovedstad blev Dublin; de laa i stadig Kamp med de indfødte Kelter, og deres Magt gik efterhaanden tilbage. Kelterne vedblev længe at have deres selvstændige irske Kirke uden Bisper, men med talrige Klostre. Den irske Kirkes bedste Tid var dog forlængst forbi, og lidt efter lidt udstraktes Pavens Myndighed ogsaa til Irland. Nu overdrog Paven Landet til Henrik II, og han erobrede en Del af det; fra hans Tid havde Englænderne Magten over Østkysten af Irland, men det varede længe, før de naaede videre.

Henrik II 1154—89.

Irland.

Kirkekampen.

Men snart kom Henrik i hæftig Kamp med Kirken; han var en baade myndig og dygtig Mand, der ordnede Styrelsen ved en Række nye Love, som meget forøgede Kongens Magt, og han vilde ikke finde sig i at miste Retten til at udnævne Bisper og Abbeder. Paven nægtede ham bestemt denne Ret, og den engelske Gejstlighed sluttede sig til Paven under Ledelse af *Thomas Becket*, Kong Henriks gode Ven, som han selv havde gjort til Ærkebisp i Canterbury. Til sidst blev Thomas Becket dræbt i sin Domkirke af fire Riddere.

Thomas Becket.

Henrik fik Skyld for Drabet, og Folk vendte sig i Forfærdelse fra ham; han svor paa, at han var uskyldig, ja han drog selv til Thomas' Grav og lod sin nøgne Ryg piske af Munkene for at forsone Kirken, men alligevel blev der fra nu af ved at være en stadig Uro i Riget, ja selv Kongens Sønner gjorde Oprør mod ham. Trods alt beholdt han dog Overhaand lige til sin Død.

Rikard Løvehjærte.

Henriks Søn *Rikard Løvehjærte* sloges først med Filip August og drog derefter paa Korstog sammen med ham; paa Tilbagevejen derfra blev han fanget af en tysk Fyrste, som han havde fornærmet ovre i Palæstina, og han blev af ham udleveret til Kejser Henrik VI, der først slap ham løs, da han betalte en mægtig Løsesum. Sine sidste Aar tilbragte han i Strid med Filip August og med sin Broder Johan; ved sin store Vaabendygtighed opvejede han nogenlunde, hvad han forspildte ved sit opbrusende Sind og sin politiske Uforstand.

Johan uden Land.

Strid med Paven.

Hans Broder *Johan*, der fulgte ham som Konge, fik Tilnavnet *„uden Land"*, fordi hans Fader i sin Tid intet Len havde givet ham. Han var en daarlig Karakter og en uduelig Konge. Først tabte han næsten alle de franske Besiddelser til Filip August, og derefter kom han i Strid med Innocens om, hvem der skulde være Ærkebisp. Da Kongen ikke vilde bøje sig, lyste Innocens Interdikt over England, Kirkerne lukkedes, Ægteskaber stiftedes ikke mere, Nadveren uddeltes kun til Døende. Johan maatte give efter, ja endog anerkende Paven som sin Lensherre. Kort efter led hans Hær det store Nederlag ved Bouvines 1214, og i England blev Misfornøjelsen større og større. 1215 tvang Baroner og Prælater ham til at underskrive en Haandfæstning, det berømte *Magna charta*, der blev den første Begyndelse til Englands frie Forfatning; det fastsattes her, *at der ingen Skat kunde paalægges uden Baronernes og Prælaternes Samtykke*. De Forsamlinger af Baroner og Prælater, som fra nu af hyppig holdtes, blev Oprindelsen til *Overhuset*. Under Johans Søn Henrik III fortsattes alligevel Stridighederne, og dette gav Anledning til, at der føjedes et nyt Led til Folkerepræsentationen. Ved en Forhandling 1265 mødte nemlig ikke blot Baronerne og Prælaterne, men ogsaa nogle lavere Adelsmænd fra hver af de o. 40 Grevskaber, hvori England var delt, og et Par Borgere fra hver af de større Byer;

Bouvines 1214.

Magna charta 1215.

Overhuset 1215.

Underhuset 1265. dette blev Begyndelsen til *Underhuset*. Foreløbig var der dog ingen faste Regler, hverken for de to Kamres Sammensætning eller for deres Rettigheder; først lidt efter lidt blev det fast Skik, at Baroner og Prælater dannede Overhuset, hvor de alle havde Ret til at give Møde, medens Underhuset bestod af to Udsendinge fra hvert Grevskab og to fra hver By. I Underhuset kom Landadelens Mænd saaledes til at sidde sammen med Borgerne; man undgik i England den Deling efter Stænder, som fandt Sted paa Fastlandet. Overhuset og Underhuset *Parlamentet.* dannede tilsammen Englands „*Parlament*", dets Rigsdag, og *Det kommunale Selvstyre.* deres Magt voksede hurtig. Ogsaa det *kommunale Selvstyre*, der blev saa ejendommeligt for England, udformedes i denne Tid; her styrede ikke som i Frankrig de mægtige Vassaller; i Spidsen for hvert Grevskab stod en *Sherif*, som udnævntes af Kongen efter Forslag af Adelsmændene indenfor Grevskabet; i hvert Grevskab udnævnte Kongen en *Fredsdommer*, men ved Siden af ham stod *Nævningedomstole, Juryer*, hvis Medlemmer udtoges blandt Egnens Beboere, og som afgjorde, om den anklagede skulde erklæres for skyldig eller ikke.

Trods de mange indre Stridigheder var Englands Forhold i disse Aarhundreder langt bedre end i de Tider, da Vikingerne hærgede derovre, og Landet gik baade økonomisk og aandelig frem. Ogsaa Rigets ydre Magt forøgedes. Fra Henrik II's Tid havde Englænderne jo Besiddelser i Irland, og ved *Wales erobres.* Slutningen af 13. Aarhundrede blev det keltiske *Wales* under- *Kampen med Skotland.* tvunget. Derefter prøvede Englænderne at erobre *Skotland*, da den gamle Kongeæt deroppe var uddød; det saa en Tid ud til, at det skulde lykkes, men til sidst endte det med Nederlag for Englænderne.

Den pyrenæiske Halvø 1031—1300.

Medens de store Korstog fandt Sted, førte de Kristne paa Pyrenæerhalvøen deres egen Korstogskamp. Efter Ommejader- *Fremgang efter 1031.* nes Fald 1031 gik de næsten stadig erobrende frem. Talrige Ridderordener af lignende Art som de gejstlige Ridderordener i Palæstina gik i Spidsen under Kampene, og tit fik de Hjælp af Korsfarere fra andre Lande. Den berømteste af Heltene i *Cid.* disse Kampe blev den meget besungne *Cid*, om hvem der dannede sig Sagn næsten som om Roland. Den afgørende Sejr

blev vundet i den Tid, da Innocens III var Pave; det var det store og blodige Slag ved *Tolosa 1212*. Snart derefter erob- *Tolosa 1212.* redes Cordova, og Muhamedanerne havde fra nu af kun det lille Kongerige Granada helt mod Syd.

De Kristne samledes dog ikke i een Stat, men splittedes i flere mindre Riger, hvoraf de mægtigste blev *Kastilien, Arra-* *Kastilien, Arragonien og Portugal.* *gonien* og *Portugal*. Samfundsforholdene lignede ikke saa lidt Sydfrankrigs. Adelen førte an i Kampene, og Kirken fik under Striden med de Vantro megen Indflydelse, men der var her fra gammel Tid store, velhavende Byer, som man altid maatte tage noget Hensyn til. Et egentligt Lensvæsen opstod ikke. Allerede i 12. Aarhundrede, endnu før Englands Magna Charta blev til, var der i d kristne Riger hernede stærkt udviklede Stænderforfatninger. Stænderne „*Cortes*" havde fire „Arme": *„Cortes" i 12. Aarhundrede.* Gejstligheden, Højadelen, Lavadelen og Borgerne, og de to sidste Stænder holdt oftest sammen mod de to første.

Middelalderlig Kultur i Korstogstiden.

I de 700 Aar, som ligger mellem Folkevandringens Begyndelse og det første Korstog, stod Kulturen lavt i Evropa; der bestod vel Rester af Oldtidskulturen, og man søgte at arbejde sig frem igen paa Grundlag af denne, men det lykkedes ikke rigtig. I de Aarhundreder, Korstogene varede, udvikledes derimod en Kultur, der ikke blot har sit ganske ejendommelige Præg, men som ogsaa stod forholdsvis højt. Trods al den Forskel, der kunde være fra Land til Land, var der noget ensartet over Menneskenes Liv i hele Vestevropa. De havde en fælles Religion, og deres Samfunsforhold var temmelig ens. Det egentlige Lensvæsen gennemførtes vel kun helt *Ensartet Udvikling.* i Frankrig og delvis i Tyskland, England og Norditalien, men selv hvor det ikke trængte igennem var dog hele Samfundsbygningen af lignende Art. Overalt finder vi i Spidsen Kongen, nærmest ham følger den mægtige Højadel og Højgejstlighed, Tidens store Magthavere; derunder den lavere Adel og de jævne Præster og Munke. Adelen er Krigerstanden, det adelige Rytteri er det alt afgørende i Kampene; Præster og Munke er Folkets aandelige Førere. Saa følger Borgerstanden, der saa smaat begynder at faa Rigdom og Magt og til sidst skaber sine egne Hære, Borgervæbningerne, og gør Tilløb til et selvstændigt borgerligt Aandsliv. Og nederst kommer endelig det arbejdende Bondefolk, der bærer Samfundets Byrder, baade magtesløst og uvidende. Ogsaa Sæd og Skik er ret ensartet rundt om i Landene; det daglige Liv er forskelligt i de forskellige Stænder, men indenfor samme Stand er det forholdsvis ens fra Land til Land; Adelsmændene lever det samme Ridderliv overalt; Klo-

sterlivet er i Syden omtrent som i Norden, og de samme Forestillinger om, hvad der sømmer sig for en Adelsmand, en Kirkens Mand eller en Borger genfindes næsten overalt. Og dog er netop denne Tid, hvor Samkvemmet mellem Landene er saa meget stærkere end før, ogsaa den Tid, da Sammenholdet i hvert Land begynder at blive stærkere. Nationalfølelsen spirer i Frankrig og England, i Tyskland og Italien o. s. v.; de nye Sprog begynder at udformes, og hvert Land faar sin egen Nationallitteratur. De fleste Steder er det dog først i de følgende Aarhundreder, der rigtig bliver noget ud af disse Tilløb. Midtpunktet for hele denne middelalderlige Kultur var Sydfrankrig; Kulturen bredte sig derfra ud til alle Sider; over Nordfrankrig naaede den til England og Tyskland og derfra videre til Norden og Østen; mod Syd gik Bevægelsen baade til de kristne Riger i Spanien og til Italien.

lational-følelsen.

Syfrankrig fulturens Midtpunkt.

Adelens Liv.

Adelen var i Korstogstiden skarpt skilt fra den øvrige Befolkning. Den bestod af de Godsejerslægter, der dannede Krigerstanden i Modsætning til det arbejdende Folk. Tidligere havde de fleste af disse Godsejere tilbragt Livet paa deres Godser, tit i Strid med Naboerne. Nu kom de i langt nærmere Forbindelse med hinanden. De mødtes ikke blot paa Togene til det hellige Land, men ogsaa hjemme begyndte de at mødes paa anden Vis end til Kampe; Kongerne og Storvassallerne holdt nu „Hof“; paa deres Slotte samledes ikke blot Hertuger og Grever, men ogsaa de mere beskedne Baroner og Markis'er, ja selv fattige Adelsmænd. Her uddannedes fælles Skikke og fælles Idealer; der blev efterhaanden helt faste Regler for, hvorledes det sømmede sig for en Adelsmand at leve.

Indbyrdes Forbindelse indenfor Adelen.

Ridderskabet.

Sit tydeligste Udtryk fik denne Bevægelse i *Ridderskabet*. Dette var, som vi har set, begyndt i Frankrig allerede i 11. Aarhundrede; men først nu fik det fastere Former og bredte sig lidt efter lidt til de andre Lande. Riddersønnen opdroges som Barn med Legemsøvelser; naar han var 13—14 Aar gammel begyndte Undervisningen i Vaabenbrug. Var han Stormandssøn, foregik denne hjemme; var Faderen mindre rig, sendte han sin halvvoksne Søn til en mægtigere Herres Hof. Her lærte saa den unge Mand baade Vaabenfærdighed og Høviskhed („courtoisie“); han opvartede Slotsherren, redte hans Seng, hjalp ham ved Afklædning, vartede op ved Bordet, holdt Stigbøjlen for ham o. s. v.; og samtidig øvedes han i ærbødig anstandsfuld Optræden, især overfor Damer. Han kaldtes i denne Tid „Væbner“. Naar han var henved 20 Aar, regnedes han for udlært; han iklædtes Rustning og modtog Ridderindvielsen.

Riddlerslaget.

Formerne for Optagelsen i Ridderstanden skiftede stærkt i Tidens Løb, og der kom aldrig helt faste Regler derfor. I Frankrig var Fremgangsmaaden mest indviklet. Den unge Mand tog først et rensende Bad, saa klædtes han i Rustning og Hjælm og fik de

gyldne Riddersporer paa, hvorefter Slotsherren spændte Sværdbæltet om ham og gav ham et Slag paa Halsen eller Skulderen; han steg til Hest, greb en Lanse og viste de forsamlede Tilskuere sin Vaabenfærdighed. I Slutningen af Korstogstiden føjedes dertil ofte Ceremonier af kirkelig Karakter; den vordende Ridder fastede en vis Tid, han tilbragte Natten, før han skulde slaas til Ridder, i en Kirke, og han hørte Messe før Ridderslaget, en Præst velsignede hans Sværd og manede ham til at leve som en kristelig Ridder. De fleste andre Steder vedblev Fremgangsmaaden hele denne Tid igennem at være langt simplere.

Det sædvanlige var, at den unge Mand blev slaaet til Ridder af den Slotsherre, hos hvem han havde faaet sin Opdragelse; tit modtog mange Ridderslaget paa samme Dag, ved en Fyrstes Bryllup, en Kirkefest el. lign. Ofte gaves dog ogsaa Ridderslaget paa Val-

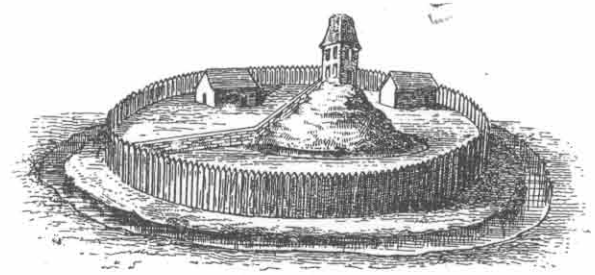

Adelsborg fra Tiden før Korstogene.
I Midten det store Hovedtaarn. Rundt om en Grav og Træpalisader. Indenfor Palisaderne findes foruden Stenhuset beskedne Træbygninger.

pladsen eller efter Kampen til dem, der havde udmærket sig mest. Enhver Ridder havde egentlig Ret til at uddele Ridderslaget, men helst modtog man det af en fornem Herres Haand. Mange fattige Adelsmænd blev aldrig Riddere, men bar hele Livet Væbnernavnet; som Regel blev kun Adelsmænds Sønner Riddere; dog kunde det hænde, at andre ved Vaabendaad opnaaede denne Tidens højeste Ære. Det blev almindeligt, at Ridderne paa deres Skjolde lod male Billeder, en Løve, en Leopard, en Ørn o. s. v., som saa blev deres Mærke; saaledes opstod de adelige Slægtsvaaben. Det var Ridderens Pligt at tro paa Kirkens Lære og værne Kirken mod alle Fjender, at hjælpe de svage, være tro mod sin Lensherre og holde sit Ord; men ikke mindre krævede *Ridderæren*, at han aldrig skulde taale Fornærmelser, og at han altid skulde vise uforfærdet Tapperhed i Kamp.

Slægtsvaaben.

Ridderæren.

De rige Stormænd rejste sig mægtige, stærkt befæstede *Borge*, Før havde de ofte nøjedes med et stærkt Taarn midt i en Gaard, der omgaves af Træpalisader og Grave. Nu anlagde de deres Borge paa en Bjergspids, i en lille Sø eller i Nærheden af en Aa, hvis

Ridderborgene.

Vande kunde ledes ind i Borggraven. Fattigere Adelsmænd nøjedes med almindelige Stenhuse med svære Mure og Porte, og det samme gælder de Adelsmænd, der boede inde i Byerne.

Det var et langvarigt og kostbart Arbejde at rejse en Ridderborg. Dygtige Bygmestre og Arbejdere maatte skaffes, tit langvejsfra. Murene byggedes af store Stenblokke; de var saa svære, at Forsvarerne kunde færdes bekvemt ovenpaa dem, tit dækkede af et Brystværn; i Fredstid var de en yndet Spasereplads med god Udsigt, og Trapper førte op dertil inde fra Gaarden; Taarnene laa sæd-

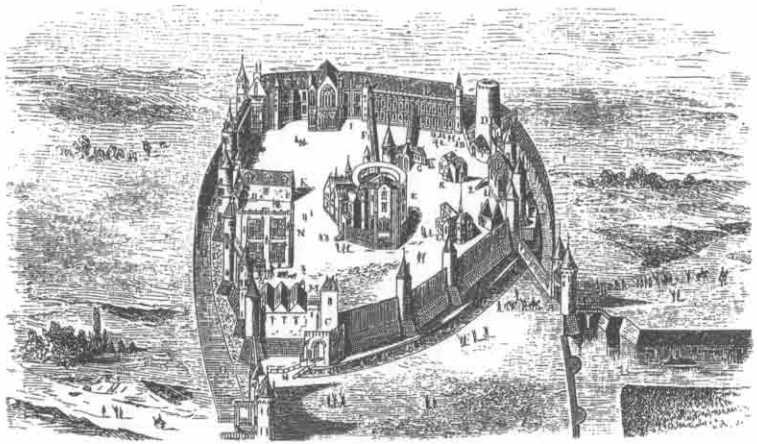

Fransk Slot fra Middelalderen.
A, B, C, D er Portene, der fører ind til Borgen. C er Hovedindgangen. Foran den ligger en Forgaard omgivet af Mure og Grave. E er Hovedtaarnet, det sidste Tilflugtssted. F en Forbindelsesgang, som fører derfra til I, Slotsherrens og hans Familjes Beboelsesplads, K er Boliger for Tjenestefolk, L er Kapellet, M Staldene, N Haven, O Gravene, der omgiver Slottet.

vanlig i Bueskuds Afstand fra hinanden. Som Regel var der kun een Port; foran denne var Graven særlig dyb; over Graven førte en Bro, der kunde hæves op i Jernkæder, naar Adgangen skulde spærres; midt i Porthvælvingen var der tit ophængt et tungt Faldgitter, som kunde styrtes ned mellem Angriberne, hvis det lykkedes dem at sprænge Porten og trænge ind i Hvælvingen. Over Porten hævede sig et Taarn, hvor en Vægter holdt Vagt Dag og Nat. Indenfor Murene laa „Paladset", som Slotsherren beboede med Slægt og Tyende, samt store Stalde og Lader; tit var der ogsaa en Have og Plads til Vaabenøvelser; ofte fandtes der et Kapel. For sig selv laa det væl-dige Taarn, der var den sidste Tilflugt, naar Fjenden slap ind bag Murene; Indgangen til det fandtes højt oppe; her gemtes Slægtens Kostbarheder, og her var Fængslet; grove Forbrydere og Fjender, som man hadede særlig stærkt, anbragtes i Kælderhuller, opfyldte

med Snoge, Tudser og Snavs; andre Fanger fik et Fangehul højere oppe i Taarnet; tit var der underjordiske Gange fra Taarnet til Slotsherrens Bolig, og undertiden gik skjulte Gange helt ud under Gravene. Hemmelige Gemmer i de svære Mure var almindelige, og ofte fandtes i Gulvet en skjult Lem, gennem hvilken man kunde komme ned i Rummet neden under.

Borgene var først og fremmest beregnede paa Forsvar, og de var meget vanskelige at erobre; der krævedes dertil langvarige Belejringer, og disse var det svært at gennemføre, da en middelalderlig Hær som Regel opløste sig, saa snart Vinteren kom. Efterhaan- *Belejringer.*

Beskednere Adelshjem.
Efter et middelalderligt tysk Haandskrift.

den opfandt man talrige Belejringsmaskiner, men hele Tiden igennem vedblev Forsvaret at være det stærkeste, der krævedes stadig en meget overlegen Styrke for at tage en Borg; det bedste Middel var at indespærre den fuldstændig og vente, til Levnedsmidlerne slap op.

I Korstogstiden begyndte Borgherrerne dog ogsaa at tænke paa deres egen og deres Familjes Bekvemmelighed; Kampene var jo sjældnere. Før havde de boet i det snævre Forsvarstaarn, nu byggede de sig „Paladser", der var langt bedre indrettet til Beboelse. *Beboelsen.* I Stuen var der Køkken, Forraadskamre o. s. v. I første Etage fulgte Opholdsværelserne; en Trappe fra Gaarden førte lige op til dem, og rundt om dem gik ofte en Balkon, „Svalen". I anden Etage kom

Riddersalen, der som Regel gik gennem hele Bygningen. Vinduerne var næsten altid smaa, og da Murene var saa svære, gav de kun sparsomt Lys; Ruderne var af Pergament eller Hornplader; kun de rigeste havde Glasruder. Værelserne var som Regel kolde og klamme; Soveværelserne var indrettede til at opvarmes og var det sædvanlige Opholdssted; men saa snart Vejret var dertil, opholdt man sig ude i Haven, hvor der tit var Lysthuse, og hvor der fandtes talrige Frugttræer. Opholdsværelserne, men især Riddersalen, var udstyret med en vis Pragt; der kunde være Marmorgulv og ud-

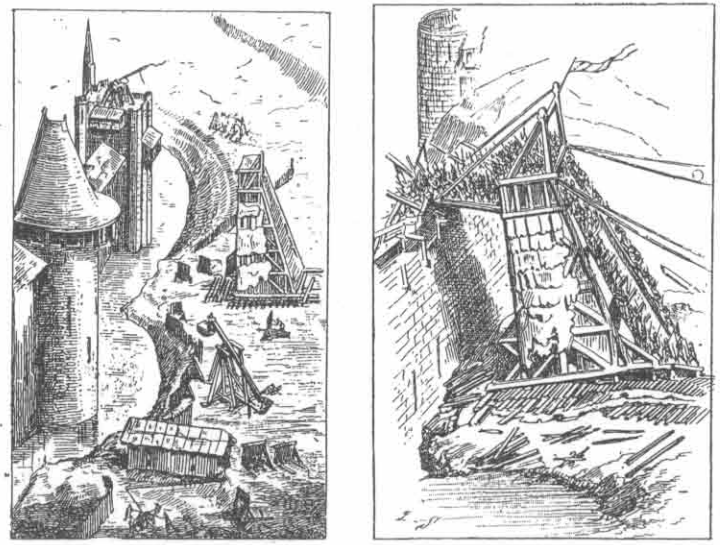

De to Billeder viser, hvorledes Angrebet paa en Borg foregaar. Paa det første ses, hvorledes Angriberne langs Graven har bygget sig Palissader, bag hvilke de søger Værn mod Forsvarernes Pile og Stenkast. Desuden ses forskellige Krigsmaskiner, deriblandt en stor Kastemaskine. Paa eet Punkt er ingen Palissader rejst. Dér søger man at fylde Graven med Jord og lgn., og dér føres det store Stormtaarn frem. Paa det andet Billede ser man, hvorledes Graven er fyldt, og Taarnet er ført frem til Muren. En Bro, baaret af Kæder, sænkes ned til Muren, og Angriberne stormer frem over denne.

skaaret Loft, og undertiden var der Malerier paa Væggene: Davids Kamp med Absalon, Alexanders Sejre, Slagbilleder o. s. v.; ved festlige Sammenkomster behængtes Riddersalens Vægge med Tæpper, og tit strøede man endda Blomster over disse.

Møblerne. *Møblerne,* der før var saa faa og saa klodsede, blev flere og behageligere i denne Tid, da man lærte af Araberne, og da Industri og Handel var kommet til Live igen. Stolene fik Rygstød; Divaner blev almindelige, og Puder brugtes hyppig. Møblerne udskares mere

og mere kunstfærdig; man fik kostbare Tæpper o. s. v. Lamperne blev smukt udførte men lyste nu som i Oldtiden daarlig; tit brugtes Vokslys i Armstager.

Dragten. De middelalderlige *Dragter* bevarede den samme folderige Karakter som Oldtidens og vedblev ogsaa at være nogenlunde ens for Mænd og Kvinder; paa Billederne er det tit svært at skælne dem fra hinanden. Over Underbeklædningen bar Kvinderne en Kjole, der gik ned til Fødderne, og som sammenholdtes ved et Bælte om Livet; Mændene havde en noget kortere Kjortel, der ogsaa sammenholdtes af et Livbælte, der tillige bar Sværdet. Der udfoldedes ved Konge- og Stormandshofferne en betydelig Pragt i Klædedragt; kost-

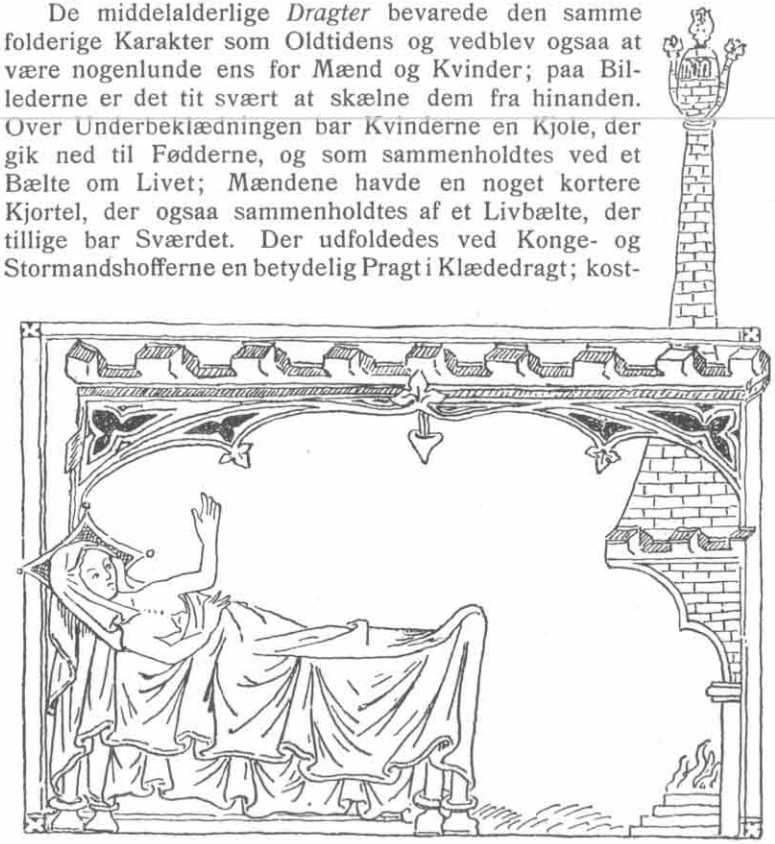

Soveværelse i en adelig Borg. I Sengen ligger en Kvinde. Det var i Middelalderen, som i Oldtiden, Skik at sove helt afklædt. Efter et middelalderligt Haandskrift.

bare Stoffer, som det før havde været vanskeligt at faa fat i, var nu forholdsvis billige. De adelige Herrer og Damer bar kostbart Pelsværk, Sobel og Maar, silkevævede Tøjer, fintvævet Uldtøj i brogede Farver o. s. v.; i Livbælterne sad gyldne Spænder; baade Ridderne og deres Damer bar Fingerringe, Armbaand og Halskæder, ja Bjælder; Modeherrer og pyntelystne Damer havde „Pynteærmer", og Damerne bar ofte langt Slæb. Haaret behandles med stor Omhu; Damerne kruser deres Haar med Krøllejern; de lader det hænge udslagent ned over Skuldrene eller samler det i to Fletninger, flettet med Silke eller Guldtraad; og mange Mænd efterligner dem, ja der er dem, der fletter Skægget med Guldtraad.

Damerne farver ofte deres Haar med Tidens Yndlingsfarve: gyldenblondt; ogsaa Parykker anvendes, og Sminke omtales ret ofte.

Prædikanterne ivrede tit mod den overdrevne Pragt, og Fyrsterne udstedte af og til Forbud mod den men uden Virkning. Om Ludvig den Hellige fortælles det, at han selv foretrak at gaa meget tarvelig klædt, medens hans Dronning havde den modsatte Smag; hun bebrejdede ham hans tarvelige Paaklædning og bad ham bære skønnere Klæder. Han svarede: „Jeg skal gøre det for Eders Skyld, thi Ægteskabets Lov er, at Manden skal føje sin Kone og hun ham.

Unge Adelsmænd paa Jagt. Falke, Tromme, Krans, Paafuglehat, Haarpiske. Tysk Haandskrift fra o. 1300.

Men saa maa I ogsaa rette Eder efter mig, som jeg efter Eder; derfor beder jeg Eder gøre mig den Glæde at bære en beskednere Dragt." „Men", siger Fortælleren, „dette Forslag syntes Dronningen ikke om, og hun tillod siden sin Mand at klæde sig, som han var vant til."

Mad og Drikke.

Ogsaa i Mad og Drikke møder vi baade Forfinelse og Overdaadighed. Kraftige Kødretter var de mest yndede; de tilberedtes med megen Kunst og krydredes med stærke østerlandske Krydderier. Kirken havde fastsat Fastetider, hvor Kødretter var forbudt; i disse Tider brugte man i Stedet Fisk; Frugt spistes meget, ikke blot indenlandsk men ogsaa Sydfrugter, hentede langvejsfra. Baade Ridderne og deres Damer drak meget; i Vinegnene var Vin den sædvanlige Drik, andre Steder maatte man oftest nøjes med Øl; maadeholdne Folk som Kong Ludvig den Hellige spædte deres Vin med Vand. Køgemesteren var en uundværlig og meget skattet Person paa Borgen. Hovedmaaltiderne var to, ved 7—8 Tiden om Morgenen og ved 3—5 Tiden om Eftermiddagen. Man havde Skeer og Knive; derimod brugte man ikke Gafler og Tallerkener; naar man havde skaaret en Skive Kød af, anbragte man den paa et Stykke Brød; hver Gæst fik en Serviet, og man vadskede sig efter Maaltidet. Drikkekar, Fade og Skeer var ofte af Sølv eller Guld; dog brugtes de kostbare Sager kun ved Festerne; til daglig nøjedes man med Tin.

Selskabsliv.

Samtidig med, at man saaledes indrettede sig behageligere, blev ogsaa Omgangsformerne friere. Paa Stormandsborgene samledes

En Ridder og hans Dame holder Hvil. Fransk Haandskrift.

ikke blot de unge Væbnere men ogsaa talrige adelige Jomfruer, som deres Forældre sendte til Stormandens Hof som Kammerjomfruer, der opvartede Slotsfruen, ligesom Væbneren opvartede Slotsherren. Og tit mødtes Slægt og Venner til Fest. Ridderne var blevet et farende Folkefærd, der ikke gerne sad hjemme. Bryllupper, en Søns Optagelse i Ridderstanden, Turneringer og meget andet gav Anledning til store Sammenkomster. Paa denne Maade opstod et spirende Selskabsliv, og der dannedes hurtig en Mængde Regler for god Tone; først udvikledes disse i Italien og Sydfrankrig, tildels under Paavirkning af Siciliens og Spaniens Arabere, siden virkede Eksemplet længere Nordpaa. Ridderdigtene vrimler af Regler for anstandsfuld Optræden, ja der udkom smaa Anstandsbøger. Damerne, hedder det her, maa ikke putte for meget i Munden, ikke skylle Vinen ned i et Drag, ikke gøre for store Armbevægelser, ikke gaa med lange Skridt og ikke smaatrippe, men gaa sirlig som

Paafuglen eller Tranen; de maa ikke le højt, men kun smile; de maa slaa Blikket ærbart ned og hylle sig i den folderige Kaabe, men de maa dog nok kokettere lidt med Fødderne. Undertiden finder man det nødvendigt at advare mod grovere Forsyndelser: man maa sørge for, at Hænder og Negle er rene, naar man gaar til Bords, saa Sidemanden ikke væmmes, naar man stikker Fingrene i det Fad, man deler med ham; man maa ikke klø sig paa Halsen med Fingrene men hellere benytte en Flig af Dugen, man maa ikke rense Næse eller Øren ved Bordet, ikke kaste afgnavede Ben i Fadet igen o. s. v.; Damerne advares ivrig mod at drikke sig fulde ved Bordet.

Kvindernes Stilling.

Af denne Høviskhed udvikledes til sidst en ejendommelig Kvindedyrkelse. Rent juridisk set var Kvindens Stilling ikke god; Manden herskede med fuld Myndighed over Hus og Familje; dog trængte mange Steder den Opfattelse igennem, at Enken eller Datteren kunde arve Lenene; Ægteskaberne var Fornuftægteskaber, der stiftedes tidlig efter Forældrenes Ønske, tit uden at man spurgte Datteren; en af de danske Folkeviser fortæller, hvorledes Faderen vender hjem fra en større Sammenkomst til sin Datter og svarer hende, der spørger om Nyt:

Og det var Tidende aller mest,
Hin rige Hr. Oluf han haver dig fæst,

og lignende Træk findes ofte i de sydlige Landes Digtning. Men alligevel vænnede man sig i Selskabslivet til at behandle Damerne med udsøgt Galanteri og sværmerisk Ærbødighed. Kærligheden spillede en stor Rolle i Riddernes og de adelige Damers Liv. Tidens Ridderdigte fortæller meget ofte om den vandrende Ridder eller den unge Væbner, der sukker for Slotsfruen; han bærer hendes Farve ved Turneringer og i Kamp, han tilbeder hende ydmyg efter de vedtagne Former. Undertiden tager hun i al Uskyldighed mod hans ærbødige Tilbedelse, men ofte hører hun ogsaa hans Bønner; hendes Ægteskab er jo ikke stiftet af Kærlighed til hendes Mand, men for Godsets Skyld. Ridderdigtene forherliger den frie Kærlighed paa Trods af Kirkens Regler, og de fortæller atter og atter om Stævnemøder og Bortførelser; tit finder Slotsherren sig rolig i, at hans Hustru er ham utro, men til andre Tider straffer han baade Hustruen og hendes Forfører med blodig Grusomhed.

Ridder i fuld Rustning med Banner og med Skjold forsynet med hans Vaabenmærke.

Datidens adelige Herrer og Damer havde, naar der ikke var Krig, ikke meget at gøre. Husherren havde vel nok Tilsyn med Ejendommens Drift, og Husfruen ledede Husholdningen, men Hushovmestre og Køkkenmestre hjalp godt med dertil, og der blev megen Tid tilbage til Fornøjelser. Den mest yndede af disse var *Turneringerne*. Da de indbyrdes Fejder mellem Herremændene begyndte at stilne af op imod 1100 i Frankrig, fik man ligesom en Erstatning i Turneringerne; disse blev paa en Gang en Art Vaabenøvelse som Nutidens Manøvrer og en Tilfredsstillelse af Trangen til spændende Optrin omtrent som Roms Gladiatorkampe, men ganske vist med den Forskel, at her kæmpede fornemme Herrer selv,

Turneringer.

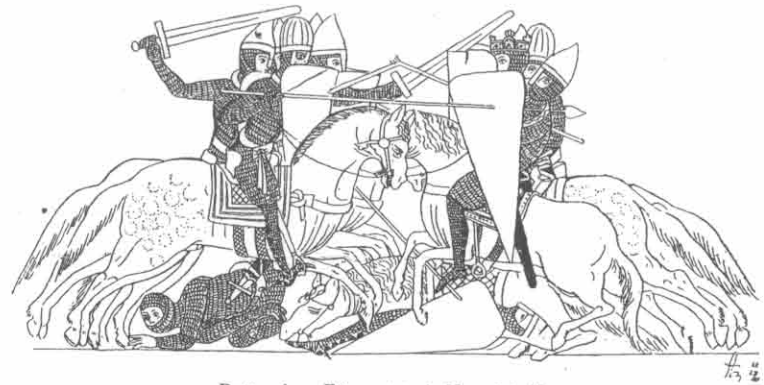

Rytterslag. Efter et tysk Haandskrift.

i Stedet for at have Slaver til det. Fra først af var Formaalet mest Vaabenøvelsen, siden blev det mere og mere Fornøjelsen. Turneringerne begyndte i Frankrig henimod Aar 1100 og bredte sig derfra ret hurtig til de omgivende Lande. Efterhaanden blev Turneringerne til store Festbegivenheder. En rig og mægtig Stormand sendte Indbydelse til alle Egnens Riddere; saa snart Indbydelsen var udgaaet, optoges Mænd og Kvinder i alle de adelige Hjem af den store Begivenhed, som forestod; mange udfordrede i god Tid hinanden til Tvekampe. Henimod den fastsatte Dag er der et usædvanligt Liv paa Landevejene omkring den By, hvor Turneringen skal holdes: Ridderne og deres Damer søger dertil i tætte Skarer, oftest til Hest, kun sjældent i Vogne; nogle af Damerne rider som Mænd, andre bruger de klodsede Damesadler, der næsten er som en Stol. I Ridderskaren blandes talrige Købmænd og Gøglere, der søger til Festbyen som til et Marked. Herreborgen og den lille By har ikke

Falkejagt. Middelalderligt Haandskrift.

Plads til de mange Fremmede; der rejses Telte til dem, tit prydede med brogede Farver; foran Teltene vajer Riddernes prægtige Bannere. Paa selve Festdagen drager tidlig om Morgenen *Herolderne* gennem Byen; de kender hver Ridders Vaabenmærke, og de er inde i alle Regler, der gælder for en Turnering. Med høje Raab kalder de Ridderne til Kampladsen; først strømmer de adelige Herrer og Damer til Kirkerne for at høre Messen, derpaa drager de ud mod Festpladsen; Trompeterne klinger, Riddere og Damer istemmer Kampsange og Kærlighedsviser, og Ridderne viser deres Damer, hvorledes de kan tumle med Hestene; rider man forbi en Dame, siger Digterne, da gælder det at holde Hesten an, saa den bevæger sig i værdig Skridtgang; hver Ridder bærer sin Dames Farve. Omkring Festpladsen er der rejst Tilskuertribuner, hvorfra Damerne og de ældre Riddere kan se paa Kampen. Skarerne ordnes til Kamp, ofte Provins mod Provins, og Kampen begynder. Trommerne hvirvler, Trompeterne klinger, hver Ridder istemmer sit Kampraab, ofte sin Dames Navn, Lanser og Sværd splintres, Mænd og Heste styrter til Jorden. Man kæmper med stumpe Vaaben, men ofte koster dog Kampen Livet. Undertiden gentages Kampene flere Dage og til Kampen Skare mod Skare føjes Tvekampe Mand og Mand imellem. Naar Turneringen er til Ende samles Deltagerne til en Fest, hvor Kampprisen uddeles, oftest af den Stormand, som holder Turneringen, undertiden men sjældent af en fornem Dame; som Regel har den kun Æresværdi. Ofte er dog Turneringerne beskednere, med færre Deltagere og kortere Varighed.

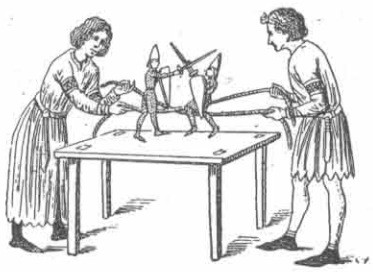

Adelige Børn leger.

Jagten. En Hovedfornøjelse baade for Herrer og Damer var *Jagten.* Den gjorde sin Nytte; man skaffede sig derved Vildt, den kæreste af alle Spiser, og man udryddede vilde Dyr: Vildsvin, Bjørne og Ulve; men paa Stormandsborgene var det dog først og fremmest for Fornøjelsens Skyld, man gik paa Jagt. Især var Falkejagten paa Moden; Falke fanges og dresseres til Fuglejagt; Riddere og Damer drager paa Jagt med Falk i Haand; Hunde jager Fuglene op, Falken slippes løs, den slaar ned paa en af Fuglene og bringer den tilbage til Jægeren. Ridderdigtene priser den ædle Fugl i begejstrede Ord: „Den Fugl gør mit Hjerte glad, naar jeg ser den sidde paa min Haand, blid og høvisk, eller naar den flyver saa ædelt." Kvindens Blik er ikke mere straalende end den ædle Jagtfugls, siger Digterne. Kejser Frederik II har skrevet en hel Afhandling om Falkejagt.

Fornøjelser. Til disse Fornøjelser kom mange andre. Man spillede Bold eller Kegler, Dam eller Skak, og ofte gik Dansen i Borggaarden eller i Riddersalen; Damerne oplærtes i Sang og Musik, tit ogsaa Ridderne.

Paa de lange Vinteraftener samledes man om Kaminen og fortalte hinanden de mange underfulde Beretninger om Kamp og Kærlighed, som hele Adelen voksede op med. Særlig stor var Glæden, naar en farende „Jonglør", Sanger eller Gøgler gæstede Borgen. Til daglig var dog utvivlsomt Livet tomt og trist paa de skumle, ensomt beliggende Borge; Turneringerne var sjældne Fornøjelser, og det var ikke ret hyppig, at fremmede Gæster livede op paa Borgen.

Adelig Kultur. Der er over Adelens Liv i Korstogstiden en ikke ringe Kultur, og den vokser, jo længere vi kommer frem i Tiden; Sindene var mildere nu end i de foregaaende Aarhundreder, Omgangsformerne var ikke længere saa plumpe, og Skønhedssansen var langt mere udviklet. Ogsaa Kundskaberne var større. Den boglige Kundskab var vel endnu ringe, men Stormandsbørn lærte dog ikke saa helt lidt gennem ligefrem Undervisning, oftest givet af Slotskapellanen, og næsten alle Adelsmænd saa og hørte langt mere om den øvrige Verden, end deres Standsfæller før havde gjort. Men meget langt var man dog endnu ikke naaet; Lettroenheden og Overtroen var grænseløs, og Grusomheden var stor. Der er Eksempler paa ridderligt Højmod overfor den besejrede Fjende, men der er end flere Eksempler paa barbarisk Haardhed. Grusomme Pinsler anvendes; Krøniker og Heltedigte er opfyldt af Beretninger om Mord og Brand, om Rov og Voldshandlinger baade overfor Adelsmænd og Gejstlige, Borgere og Bønder. Evnen til at beherske sig selv er større end i Merovingertiden, men den er endnu meget ringe; overfor Borgere og Bønder er de stolte Herrer opfyldt af dyb Ringeagt. Ridderen lover aldrig at bryde sit Ord, og der er Eksempler paa, at han ofrer Livet for at holde det; men der er ikke færre Eksempler paa, at han ubekymret bryder det, naar han kan have Fordel deraf, ikke blot overfor vantro Muhamedanere men ogsaa overfor sine Trosfæller. Forholdet mellem Mænd og Kvinder har ikke samme brutale Karakter som i Merovingertiden; ridderlig Kvindedyrkelse og slebne Omgangsformer har afløst Mændenes Hensynløshed og den plumpe Tone. Men det er meget langt fra, at Livet svarer til Kirkens Krav eller til de udsøgte Former; Ægteskabsbrud er hyppige i de fornemme Kredse, og der fortælles atter og atter om Riddernes voldelige Adfærd mod Kvinder, ikke blot Borger- og Bondedøtre, men ogsaa Nonner og adelige Jomfruer.

Det hele er en underlig Blanding af Barbari og Kultur. Alle Følelser drives paa Spidsen; snart overdriver man i en Retning, snart i den modsatte. Det Billede af Tidens Liv, der er givet af romantiske Digtere som Walter Scott og Ingemann, er i høj Grad forskønnet.

Ridderdigtningen. **Ridderdigtningen.** Henved Aar 1100 opstod indenfor Adelen en helt selvstændig Litteratur i Ridderdigtningen. De digtende Riddere kaldtes i Sydfrankrig *Troubadourer;* der var fornemme Fyrster iblandt dem, men de fleste var dog fattige *Troubadourer.*

Riddere, der drog fra Borg til Borg og glædede Beboerne ved deres Sange. Disse var korte lyriske Digte, hvori Forfatterne tolkede deres egne Følelser; de priser i begejstrede Ord det djærve Krigerliv, lovsynger i smægtende Toner Kvindens Ynde, eller bryder ud i Begejstring over Naturens Skønhed. Tit er det dog ogsaa bitre politiske Angreb paa deres Fjender; under Albigenserkorstogene fremkom bidende Spottedigte mod den grusomme Pave, de fordærvede Klerke og de nordfranske Barbarer. I Nordfrankrig kaldtes Digterne *Trouverer;* ogsaa her var det mest Riddere, men næsten altid af den lavere Adel. Deres Værker var lange episke Heltedigte, der fortalte om store Kampe eller om forunderlige Kærlighedseventyr; det navnkundigste af dem alle er *Rolandsdigtet* om Karl den Store og hans tapre Kriger Roland.

Trouverer.

En Trouver.

Den franske Ridderdigtning efterlignedes vidt omkring. I England sang man de franske Ridderdigte paa Adelsborgene; i Tyskland oversatte man mange af dem og føjede selv nye til, og ogsaa i Spanien og Italien baade oversatte og efterlignede man de franske Digte; senere kendtes de helt op i Norden. Til Ridderdigtningen kom ogsaa snart Erindringer fortalte af de adelige Herrer om deres Livs Bedrifter paa deres Modersmaal. Ogsaa her gik Frankrig i Spidsen; det interessanteste af disse Værker er *Joinvilles* Beretning om Ludvig den Helliges Liv. (Se S. 303).

Joinville.

Bertrand de Born.

Af de sydfranske Troubadourer er *Bertrand de Born* den mest berømte; den stridbare Ridder deltog i Rikard Løvehjertes og Filip August's Kampe; han skiftede hyppig Parti og angreb hver Gang lige ivrig Modparten i sine Digte; han vilde paa Korstog men blev hjemme paa Grund af et Kærlighedsforhold; til sidst gik han i Kloster. Han er en Stridens Mand, der elsker Kampen for dens egen Skyld: „Det glæder mig at se Teltene plantede paa Engen og de væbnede Ryttere i Geled, at se Slotte belejres og Mure omstyrtes, at se Lanser og Sværd splintres i Kampen og herreløse Heste fly over Valen. Jeg siger Eder, at spise og drikke og sove smager mig ikke saaledes som at høre Kampraabet, Hestenes Vrinsken og de Saaredes Raab om Hjælp." Eller „Mig Fred er en Gru, til Strid staar min Hu, paa Strid jeg tror, alene paa Jord." Han ser med Foragt ned paa de Borgere og Bønder, Kampen gaar ud over. „Jeg

elsker Rytterskarens Id, som driver Bonden fra hans Hjem." „Det glæder mig, naar jeg ser de elendige Pengemænd, der kives med Adelen, i Ulykke." „En Bonde er et Svin, kommer han til Rigdom, gaar han fra Forstanden, derfor bør man stedse holde hans Trug tomt."

Blandt dem, der vender deres Digte mod Kirken, er *Peire Cardinal.* „Præsterne", siger han, „kalder sig Hyrder, omend de er Mordere; de bærer Hellighedens Mærke, naar man kun ser paa deres Klæder. „Jo højere de staar, des mindre Dyd finder man hos dem og des mere Taabelighed, des mindre Sandfærdighed og des mere Løgn, des mindre Kundskab og des flere Laster." „Af alle Kræfter arbejder de for at rive hele Verden til sig, hvem der saa kommer til at lide derunder; de vinder Magt ved at tage og give, ved Tilgivelser og ved Hykleri, ved Aflad, Spisen og Drikken, med Prædikener og Bandlysninger, med Guds Hjælp og med Djævelens Hjælp." Men ogsaa mod de mægtige Adelsmænd vendte han sig: „Stormanden har samme Medlidenhed med den svage, som Kain havde med Abel; han overgaar Ulven i Rovgerrighed og Skøger, der er til Fals, i Løgn og Bedrag."

Cardinal.

Rolandsdigtet blev sunget af en af Vilhelms Erobrerens Krigere i Slaget ved Hastings 1066, og det antages, at det har faaet den Skikkelse, hvori vi nu har det, henimod Aar 1100. Det skildrer, hvorledes Karl den Store med sine tapre Krigere Roland, Holger Danske, Bispen Turpin o. s. v. har besejret Araberne, saa deres Konge maa sende Bud og bede om Fred. Karl modtager ham omgivet af sine Riddere:

Rolandsdigtet.

Foran et Træ, nær en Rosenbusk, sad
Frankernes Øverste, Kejseren Karl:
skæreste Guld var den Stol, som ham bar,
graasprængt hans Haar, snehvidt Skægget det var,
fagert hans Legeme, Holdningen rank, —
blot ved at se ham, saa kendte man ham.

Kong Karl sender Rolands Svigerfader *Gane* til Araberkongen, men hadefuld mod Roland forraader han sit Folk; han sørger for, at Roland faar Anførselen over Bagtroppen under den sejrende Hærs Tilbagemarsch; han underretter Fjenderne om, at Hæren er delt, og da Roland sammen med 20,000 Franker er blevet langt tilbage for Hovedhæren overfaldes han af 300,000 Arabere. Roland kan kalde Kejseren tilbage ved at blæse i sit Horn *Olifant,* men han vil ikke; han og hans Fæller bereder sig til Kampen, Bispen opmuntrer dem:

„Vis Jer i Dag som vor Kristenheds Værn!
Snart skal I kæmpe, I ser det jo selv!
Vantroens Horder alt rykker os nær;
bed nu til Herren og skrift og bekend,
derefter Aflad jeg giver Enhver!
Dø som Legendernes hellige Mænd,
da skal I føres til Paradis hjem!"

Frankerne slaar atter og atter de fjendtlige Skarer, men flere og flere kommer til. Til sidst blæser Roland i Olifant:

Vidt over Bjerge og Dale det lød
tyve Mil borte blev Ekkoet hørt."
„Roland blev ved: under Smerte og Angst
blæste han saadan, at Tindingen brast,
medens af Munden en Blodstrøm der sprang;
viden om hørte man Olifants Klang,
selv Kejser Karl, der var naaet saa langt
ind mellem Bjergene, Lyden fornam."

Han vender om men kommer for sent. Til sidst er kun Roland og Bispen tilbage; ogsaa Bispen falder;

„haardeligt Bispen i Hovedet rammes,
ind trænger Spydene gennem hans Panser,
under ham styrter hans herlige Ganger;
hjælpe nu Gud, da den Ærkebisp falder!
Herre Almægtigste, Dig vi paakalder!
Bispen er segnet, han saaredes stærkt;
hurtigt dog Helten sig rejser igen,
og til Grev Roland han skynder sig hen.
„Roland," han siger, „ej slagen jeg er,
kæmpe jeg vil, indtil Livet er endt."
Saa med Almace, sit staalblanke Sværd,
hugger han ind paa den Hedningehær.
Saadan har Kejseren fundet ham dér:
kring ham laa tre Hundred hedenske Mænd,
lemlæstet denne og hovedløs den,
saarede nogle, men dræbte vel fler.
Saadan beretter St. Gilles det selv,
han ved et Under har Valpladsen set,
hvorpaa i Klostret Laon han beskrev,
hvad der var hændet; hvo saadant ej ved,
han om det hele ved ingen Besked.

Ene jager da Roland Araberhærens Rester paa Flugt, men han er selv saaret til Døden. Han prøver at knuse sit Sværd *Dyrendal*, men mægter det ikke. Saa lægger han sig til Rette med Olifant og Dyrendal under sig og Ansigtet vendt mod de flygtende Fjender:

Meget og mangt han sig drager til Minde:
Lande og Folk han besejred i Striden,
Hjemmet og Slægten, de frankiske Krigsfolk,
Drotten, som fostred ham, Fædreneriget;
medens et Suk fra hans Hjerte sig tvinger,
ned over Kinden Taarerne rinder;
men da han ser, at mod Døden det lider,
skrifter han atter for Herren og siger:
„Herre Almægtigste, Du som ej sviger,
Du som har Lazarus vækket til Live,
Du, som har Daniel fra Løverne friet,
frels og min Sjæl fra den grufulde Pine,
som jeg fortjente for Synderne mine."
Højre Haands Handsken han rækker mod Himlen,
og af Sankt Gabriel taget den bliver.

Karl tager blodig Hævn over Araberne. Saa drager han hjem og melder Rolands Død til hans Trolovede *Alde*, hvem Helten ikke har skænket en Tanke under Kampen; han lover hende sin Søn til Brudgom i Stedet, men hun svarer:

„Sælsom mig lyder din Tale.
Nu da Gud Herren min Brudgom har kaldet,
ej vil han mig lade blive tilbage."
Pludselig ned foran Drotten hun falder,
ligbleg om Kinden og død i det samme,
Gud hendes Sjæl til sit Himmerig tager!

Til sidst følger Straffen over den forræderske Gane:

„Vælige Hingste da — fire i Tallet
spænder de fast til hans Ben og hans Arme;
frankiske Husknægte Dyrene jager
ind til en Hoppe, som græsser paa Marken,
Drøveligt ender Forræderen Gane:
alle hans Sener forfærdeligt strammes,
Lemmer og Krop bliver skilt fra hinanden.
Græsset paa Marken af Blodstrømmen farves.
Dyrt maatte Gane sin Udaad betale;
ej af sit Værk maa Forræderen prale."

Mange andre Emner behandles i den nordfranske Heltedigtning; nogle af Digtene fortæller om Kampene om Troja, andre om Alexander den Store, og nogle henter deres Emne fra gamle keltiske Sagn om Briterkongen *Artur* og de vældige Helte, der samledes om hans runde Bord. Nogle af Digterne fortæller om, hvorledes ædle Riddere stræber at finde den hellige *Graal*, den Skaal, hvori Jesus indstiftede Nadveren. Meget yndede var de sværmeriske og spændende Kærlighedsromaner paa Vers.

Kong Artur.

Graal.

I *Tyskland* var den ypperste af Ridderdigterne *Walter von der Vogelweide*, en Elskovssanger, der samtidig var stærkt religiøst bevæget og en ivrig Tilhænger af Hohenstauferne. Den tyske Nationalfølelse spirer allerede hos ham: „Tysk Sæd og tysk Skik staar dog over alt andet. Fra Elben til Rhinen, fra Rhinen til Ungarn raader de ædleste Sædvaner jeg kender; det sætter jeg mit Gods og mit Hoved ind paa; de jævneste tyske Kvinder er mere værd end de fornemste Damer andet Steds." Han raser mod Innocens: „Aah, hvor Paven ler kristelig ad os, naar han fortæller Italienerne, hvorledes han narrer os." „Jeg har," siger han til dem, „sat to Tyskere under den samme Krone, for at de skal bringe Forvirring i Riget og udbrede Brand og Ødelæggelse."

Walter von der Vogelweide.

Ogsaa fra gamle germanske Sagn hentede de tyske Digtere deres Emner, saaledes i *Niebelungenlied*. I Spanien digtedes det berømte Helteepos om *Cid*, den store Nationalhelt i Kampen mod Maurerne.

Niebelungenlied.

Cid.

Kirken og Aandslivet.

I de to Aarhundreder, da Folkemasserne drog paa Korstog, havde Kirken en Magt som neppe før eller siden. Den fulgte Menneskene fra Fødslen til Graven, den talte til alle Klasser, den forbedrede Menneskene, den udbredte Kundskab, og den bragte dem Trøst under Ulykkerne. Paverne bøjede med Band og Interdikt Fyrsterne ind under deres Vilje. Fyrsternes Indflydelse paa Bispevalgene ophørte saa nær som i Frankrig. Ved Cølibatet blev Kirkens Tjenere som en Hær for sig, skarpt sondret fra det øvrige Samfund. Kirken fik sine egne Domstole, hvor Gejstlige dømtes efter Kirkens egne Regler, og som i mange Sager udstrakte deres Myndighed til Lægmændene. Kirkens Rigdomme voksede ustandselig, og dens Godser var ofte skattefri; Tiendeafgifter til Kirken var almindelige.

Kirkens Magt.

Indenfor Kirken blev *Forfatningen* mere og mere enevældig; baade Ærkebisper og Bisper bøjede sig lydig for Paven; hans Legater holdt nøje Tilsyn med dem. Naar store Beslutninger skulde tages, samledes Bisper, Abbeder og andre høje

Kirkens Forfatning.

Gejstlige om Paven til en Kirkeforsamling, men Kirkeforsamlingerne fulgte lydig Pavens Forslag. Paverne valgtes nu altid af Kardinalerne. De havde store Indtægter gennem Afgifter af de forskellige Landes Kirke. Efterhaanden udformedes faste Regler for de Gejstliges Stilling til Lægmændene, til hinanden og til Paven; der skabtes en særlig Kirkeret, *den kanoniske Ret*.

Den kanoniske Ret.

Kirkelæren.

Ogsaa *Kirkelæren* fik fastere Form. De to Kirkelærere, som mest bidrog dertil, var *Anselm af Canterbury* (o. 1100) en Italiener, der blev engelsk Ærkebisp, og *Thomas Aquinas* (o. 1250), en anden Italiener, der blev Professor i Paris. De udformede den middelalderlige Teologi og Filosofi, som man plejer at betegne med Ordet *Skolastik*, o: Skolevisdom.

Skolastiken.

Anselm o. 1100.

Anselm hævdede, at al Forskning maatte bygges paa den aabenbarede Tro; *credo ut intelligam* (jeg tror for at kunne forstaa) er en af hans Hovedsætninger. Han lærte, at Mennesket skylder Gud Erstatning (Satisfaction) for det Indgreb i Guds Ære, der er sket ved Synden. Den Erstatning, Gud har Krav paa, er uendelig. Alt hvad Mennesket kan give er endeligt. Det kan altsaa ikke give Gud Erstatning. Kun Gud selv kan give Erstatningen. Den maa da gives af Gudmennesket (Kristus), hvis Menneskenatur giver ham Forpligtelsen dertil, og hvis guddommelige Natur giver ham Evnen. Erstatningen er ydet ved Kristi uskyldige Død paa Korset.

Thomas Aquinas o. 1250.

Thomas Aquinas førte disse Tanker videre. Han skelner mellem Fornuftsandheder og aabenbarede Sandheder, Mennesket kan ved egen Kraft naa til den naturlige Religion, som allerede Aristoteles gjorde det, men kun ved Aabenbaring naar det Kristendommens hellige Sandheder. Teologernes Opgave er at vise, at den aabenbarede Sandhed ikke strider mod Fornuften. Alle Naturens Omskiftelser, og alle Begivenheder bestemmes af to Slags Aarsager: nogle, der kan erkendes og forstaas, andre, der kun kan opfattes ved Hjælp af Troen; Miraklerne skyldes disse sidste. Den menneskelige Fornuft kan ikke afgøre, om Verden er uden Begyndelse eller ikke; Aabenbaringen siger os, at det sidste er Tilfældet. Saaledes sondrer Thomas mellem Viden og Tro og tager overalt Troen til Rettesnor. Ud derfra udvikler han saa de kirkelige Dogmer. Mennesket faar Syndstilgivelse ved Guds Naade, men denne uddeles af Kirken gennem Sakramenterne; disse er syv: Daab, Konfirmation, Nadver, Bod, Ægteskab, Præstevielse og den sidste Olje. Kirken aabner og lukker Himlen; den har Nøglemagten; den kan fritage for de evige Straffe, eftergive de timelige Straffe og forkorte Skærsildspinen; i Skærsilden pines Menneskene kun ved en rensende Ild, i Helvede derimod, som findes i Jordens Midtpunkt, ved rygende Ild, skiftende med Kulde. Kirken kan fri Menneskene for

Straf, fordi den har en opsparet Skat: det Overskud af gode Gerninger, som er øvet af dens Helgener.

Til denne Kirkelære føjer Thomas en samlet Lære om hele Verdensbygningen, og om hvorledes Samfundet bør ordnes. Jorden er Verdens Centrum, Jerusalem Jordens Midtpunkt; omkring Jorden drejer sig de bevægelige Himle, inderst Planeternes, saa Fiksstjer-

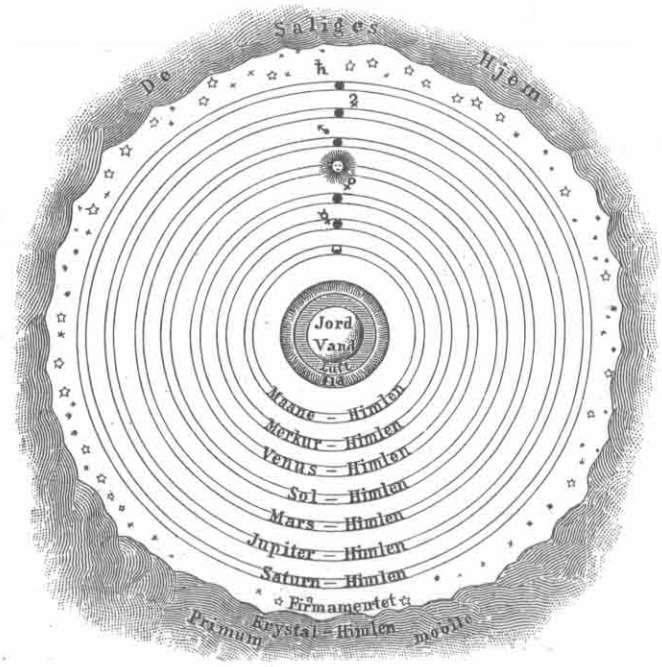

Middelalderlig Forestilling om Verdensbilledet.

nernes, til sidst Krystalhimlen, udenfor den følger Guds ubevægelige Himmel, de saliges Opholdssted. Engle uden Legeme styrer alt. Stjernerne øver Indflydelse paa Menneskene og deres Skæbne. Menneskene kan slutte Kontrakt med Djævelen, derved opstaar Trolddom, Dæmonbesværgelse og onde Øjne. Trældom stemmer med Naturen, Kongevælden er den bedste Statsform, men alle Konger maa være Paven underdanige. Folket bestaar af Borgere og Ikke-Borgere. De første er Krigere, Dommere, Embedsmænd, de sidste Handlende, Haandværkere og Bønder. Handelen er moralsk forkastelig, saa snart den medfører betydelig Vinding; at tage Renter strider mod Bibelen; der er Mening i at leje et Hus ud og kræve Husleje og siden tage Huset tilbage, thi man kan bruge Huset uden at ødelægge det; men det er meningsløst, naar man laaner

Penge ud, da baade at forlange Renter og Pengene igen; man kan jo kun bruge Pengene ved at give dem ud.

Munke- og Nonneordenerne.

Stor Betydning for Kirkens Magt og for Pavens Myndighed indenfor Kirken havde den stærke Udvikling af *Munke- og Nonneordenerne*. Naar en Orden havde naaet en vis Alder og var blevet rig og mægtig, forfaldt den ofte og gik op i verdslige Interesser. Men nye trosivrige Ordener traadte atter og atter frem; nogle af dem forkyndte Askesen og Selvpinslerne næsten som Oldtidens Eneboere; deres Medlemmer lovede at piske sig selv, at bevare en streng Tavshed o. s. v. o. s. v.; men andre nøjedes med strengt at overholde de gamle Munkeregler og at genoptage Arbejdet for Fattige og Syge og for Kirkens Magt. Den mægtigste af alle Ordener blev i 12. Aarhundrede *Cistercienserne*, der i *Bernhard af Clairvaux* fik en Abbed, som forstod at bøje baade Fyrster, Prælater og det menige Folk ind under sin Vilje, ja tit Paven selv. Han var Ophavsmanden til det andet Korstog. Under Innocens III opstod endelig de to *Tiggermunkeordener*: Franciscanerne og Dominikanerne, den første stiftet af *Frants af Assisi*, den sidste af *Domingo Gusman*. Tiggermunkene lovede at leve af Tiggeri; de anlagde i Modsætning til de ældre Ordener helst deres Klostre i Byerne, hvor deres lidenskabelige Prædikener gjorde et stærkt Indtryk paa de store Masser; i Løbet af kort Tid bredte de sig over hele den katolske Verden.

Cistercienserne.

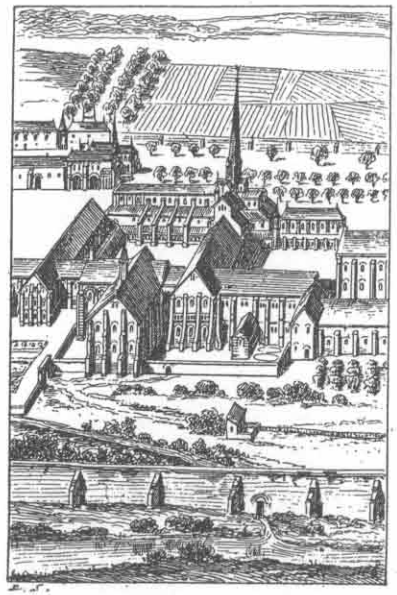

Ciscerciensernes Hovedkloster i Citeaux i 13. Aarhundrede. Til venstre Gæstehuse. Foran Kirken og omkring de to Klostergaarde er der Munkeboliger. I Forgrunden Have og Forsvarsmur. Der boede o. 500 Munke.

Tiggermunkene.

Frants af Assisi.

Frants af Assisi var Søn af en rig italiensk Købmand, og hans Ungdomsliv havde kun lidet stemmet med Kirkens Moralbud. Men under en Sygdom troede han, at han modtog en Aabenbaring fra Gud, der sagde til ham: „Ser du ikke, at mit Hus forfalder, gaa hen og sæt det i Stand." Da han blev rask handlede han derefter; hans glødende, voldsomme Prædikener samlede begejstrede Folkeskarer om ham, og snart stiftede han en Orden til Forbedring af Kirken og af Menneskene. „Barmhjertigheden" blev denne Ordens Grundtanke, og Franciscanerne blev i Folkets Øjne „de gode Graabrødre". Om Frants selv fortaltes utallige Mirakler; man paastod, at før hans Død indtraadte hos ham *Stigmatiseringen*, d: der fremkom paa hans Hænder, Fødder og Side Mærker som de Saar, der var tilføjet Kristus paa Korset.

Middelalderligt symbolsk Billede. Den fromme og den verdslige. Den fromme tænker paa Frelseren. Det antydes ved Linjerne til Frelserens Tornekrone og Saar og til Glasset med hans Blod. Den verdslige tænker paa sine Vinfade, Krukker og Penge.

Domingo Gusman var en stærkt troende Spanier; i Albigensertiden var han med til store Diskussioner i Sydfrankrig med Albigensernes Ordførere. Han stiftede sin Orden til Kætteriets Udryddelse, og Paven overdrog Dominikanerne Ledelsen af de *Inkvisitionsdomstole*, der oprettedes for at opspore Kætterne; *domini canes* (Herrens Sporhunde) kaldte Folk disse „strenge Sortebrødre".

Domingo Gusman.

Betegnende er det usædvanlig store Antal Klostre, der grundlægges i selve Korstogstiden. For Frankrigs Vedkommende har man udregnet, at af de 2577 Klostre, der er oprettet fra Aar 300 til 1800, stammer 51 fra 4.—5. Aarhundrede, 1057 fra 6.—10. Aarhundrede, 326 fra 11., 702 fra 12. og 287 fra 13. Aarhundrede; i 14.—17. Aarhundrede oprettedes derimod kun 150 Klostre ialt, i 18. kun 4.

Klostrenes Tal.

Kirkens Midler til at paavirke jævne Folk var mangfoldige. Gudstjenesten blev bestandig prægtigere; Kirken var for hver Egn

Kirkens Indflydelse.

det hellige Sted, hvor man samledes til Trøst og Opbyggelse, det eneste Sted, hvor Bonden hævedes ud over det daglige Slid. Det var Tilflugtsstedet for de forfulgte; Kirkeklokkernes Klang samlede Folk, ikke blot naar de skulde dyrke deres Gud, men ogsaa naar der var Fare paa Færde: truende Fjender, Ildebrand eller anden Ulykke. Præster, Munke og Nonner tog sig af de Syge og Fattige, Klostrene var tit som Hospitaler for disse. Baade Præster og Munke prædikede paa Folkets Sprog, og deres Prædikener var ofte folkelige og djærve, vel egnede til at gøre Indtryk baade paa Stormænd-

Prædikanterne.

dene og paa det menige Folk. Prædikanterne stræbte ivrig at forklare Kirkens Lærdomme ved „fornøjelige og dog opbyggelige Eksempler," der var saa let forstaaelige som mulig; de vendte sig tit mod Tilhørerne med hæftige Ord og de klagede med største Voldsomhed over Tidernes Fordærvelse; ofte angreb de Fyrster og Adelsmænd hæftigt; Munkene angreb ogsaa Præsterne, medens disse ikke gjorde Gengæld. „Vor Tids Herskere", hedder det i en fransk Prædiken, „er ligesom Blinde, der har Hunde til at føre sig. Hundene hedder Ministre, Dommere o. s. v., og det er Hunde, der altid logrer for deres Herre og forfølger Fremmede, især Smaafolk, ja bider og sønderriver dem."

Kirkelige Skikke.

De kirkelige Ceremonier omspændte mere og mere hele Livet. Allerede tidligere var det Skik, at Folk hver Dag bad deres *Paternoster* (Fadervor), nu kom dertil Bønnen til Jomfru Maria, *Ave Maria. Fastereglerne* gennemførtes strengere og strengere; fra Fastelavn til Paaske og paa alle Fredage var Nydelsen af Kød forbudt.

Skriftemaalet.

Ogsaa *Skriftemaalet,* hvor man skriftede sine Synder for en Kirkens Mand og fik Tilgivelse for dem, blev almindeligt. Et Udtryk for den dybe Forskel mellem de Gejstlige og Lægfolkene blev det, at kun de første ved Nadvermaaltidet nød baade Vinen og Brødet, medens Lægfolk maatte nøjes med Brødet. *Mariadyrkelsen* fik en stedse større Betydning; talrige Kirker rejstes til Ære for „Vor Frue", og Læren om den ubesmittede Undfangelse begyndte at

Helgener.

trænge frem. Antallet af *Helgener* voksede hurtig; hver By havde sin Hovedhelgen, ja tit havde hvert Lav sin Helgen; der var Helgener for Saaning og Høst o. s. v.; een Helgen helbredte Hovedpine, en anden Tandpine omtrent som de ældste romerske Guder. Kirken godkendte ikke udtrykkelig disse Forestillinger, men den fandt sig i dem, og mange Gejstlige troede selv derpaa. Ikke mindre var Iveren for *Relikvier;*

Relikvier.

hver Kirke havde sine: en Helgens Lig, en Splint af Kristi Kors, en Flig af hans Kjortel, en Benstump eller en Tand af en Helgen o. s. v.; de opbevaredes i kostbare Skrin af Guld eller Sølv; til de Kirker, som havde de mest berømte Relikvier, valfartede Folk i store Skarer. Man drev Handel med Relikvier, og ikke sjældent solgtes falske Relikvier, der ikke var anerkendte af Kirken. Ogsaa Tyverier fandt Sted; Venetianerne stjal i Alexandria St. Markus' Lig og gjorde ham derpaa til deres Hovedhelgen; ja der var dem, der ikke veg tilbage for at dræbe Kirkens Mænd for at faa fat

i afdøde Helgeners Ben. Man troede, at Relikvierne besad undergørende, helbredende Magt; en Forfatter fra 12. Aarhundrede fortæller, at en Gang, da en Helgens Ben skulde bringes til en By flygtede to halte Tiggere, hvem deres Legemsfejl skaffede Livets Ophold, i Skræk for at blive helbredede; men det hjalp dem ikke; de kom ikke langt nok bort i rette Tid. Den Ed, der var svoret med Haanden paa et Relikvieskrin, var det særlig farligt at bryde; om en af Frankrigs fromme Konger fortælles det, at han lod sine Vassaller sværge sig Troskabsed paa et Relikvieskrin, hvori der ingen Helgenben laa men kun et Dueæg; han friede dem saaledes for at begaa en altfor stor Synd, naar de siden brød Eden. *Djævelen* spillede en stor Rolle i Fantasien; der gik utallige Historier om, hvorledes han fordærvede Mennesker og førte dem i Ulykke; men man havde Hjælpen rede; Kirkens Mænd forstod at besværge Djævelen, og slog man Kors for sig, da flyede han.

Djævelen.

Ogsaa de herlige Kirkefester, hvor prægtige Processioner af Kirkens Mænd skred frem under Klokkeklang og Salmesang, bærende *Hostien,* det indviede Nadverbrød eller hellige Relikvier og Billeder, gjorde et dybt Indtryk paa Folket. Til disse Fester føjedes nu *kirkelige Skuespil,* „Mirakler" og „Mysterier", som opførtes i Kirkerne eller udenfor dem under stort Tilløb. De skreves af Gejstlige, Emnerne hentedes fra Kristi eller Helgenernes Liv, og Maalet var Opbyggelse, men ind i Alvoren blandedes tit komiske Optrin, hvor Soldater, Drukkenboldte, Vagabonder o. s. v. optraadte.

Kirkelige Skuespil.

Fra 12. Aarhundrede er der bevaret et fransk Kirkeskuespil om *Adam og Eva.* Det fortæller om, hvorledes Djævelen frister Eva. „Adam er et Fæ," siger han til hende, „en Tølper, en tykpandet og haardhændet Knoldesparker." „Men du, Eva, se dig vel for og luk ikke Øjnene for den Lykke, der venter dig. Du er sød og sart, mere frisk end Rosen, mere hvid end Krystal, friere og renere end den jomfruelige Sne, der falder paa den gennemsigtige Is" o. s. v. En lignende Tone genfindes i andre Kirkeskuespil. —

Ved alle disse Midler vandt Kirken en Indflydelse som neppe i nogen anden Tid; men dens Magt havde dog altid sine Grænser. Fyrsterne anerkendte ikke Pavens Overhøjhed over dem, snart en, snart en anden Fyrste trodsede Paven; den urolige Adel i Rom var altid en Fare for ham, og steg Pavemagten højt under de dygtige Paver, kunde den pludselig falde dybt, naar en svag Olding besteg St. Peters Stol. Og ikke heller lykkedes det at omforme Befolkningens Liv efter Kirkens Lære; det gik fremad, og Kirken havde sin store Del af Æren for Fremskridtene, men der vedblev dog altid at være meget langt igen. Selv i Gejstligheden vedblev Moralen at staa lavt; Prædikenerne fyldes med Klager over Fordærvelsen indenfor Kirken; atter og atter fortælles der om Drukkenskab og Slagsmaal, om Ægteskabsbrud og Ran, og Kirkeforsamlingerne maa vedtage strenge Regler for at hævde Kirketugten.

Kirkens Svagheder.

Og trods al Kirkens Myndighed viste der sig allerede i

Kætterske Meninger. denne Tid baade afvigende Meninger om Kirkelæren og aabenlys Trods mod denne. I 12. Aarhundrede angreb den parisiske Lærer *Abailard* med stor Skarphed og Veltalenhed Anselms Anskuelser og trodsede den hellige Bernhard, og samtidig med Thomas Aquinas levede i England *Roger Bacon,* der dristig spottede hele Skolastiken og krævede, at man ligesom Araberne skulde bygge Videnskaben ikke paa Tro og Spekulation men paa Erfaring.

Abailard. Abailards Ry som Ungdommens Lærer var overordentligt. Han rettede sin skarpe Logik mod Anselm; han vendte hans Sætning om; „intelligo ut credam" (jeg begynder med at forstaa for saa at tro), sagde han; Mennesket kan kun tro, hvad det kan forstaa, Synd er ikke bestemte Handlinger, men kun de Gerninger, som strider mod Samvittigheden; den ringe Synd at spise af Æblet i Paradis kan umulig sones ved, at Menneskene begaar den langt større Synd at korsfæste Kristus. Kirkefædrene modsiger ofte hinanden, paastaar han i et Skrift, som han gav den udfordrende Titel „Ja og Nej". Han læste flittig de Oldtidsforfattere, som kendtes, men hvor meget han end kritiserede Teologernes Paastande, angreb han ikke selve Kristendommen. Alligevel vendte Bernhard af Clairvaux sig med største Hæftighed mod ham. „Han kender alt i Himlen og paa Jorden" siger han, „undtagen sig selv." Han vil ikke tro, naar han ikke forstaar; han ler ad de enfoldiges Tro." Han kalder ham „Troens Forfølger, Korsets Fjende, udadtil Munk, indadtil Kætter, en Slange, der kryber ud af sin Hule o. s. v." Han satte igennem, at Abailards Anskuelser erklæredes for kætterske.

End mere end ved sin Filosofi er Abailard blevet kendt ved sin ulykkelige Kærlighedshistorie. Han forelskede sig i Paris i en ung *Héloise.* Pige ved Navn *Héloise.* „I Skønhed" siger han selv „stod hun over mange; i Kundskabsfylde over alle. Og jo sjældnere dette Gode, den videnskabelige Indsigt er hos Kvinder, des større Udmærkelse var det for en ung Pige." Abailard ægtede hende men hemmeligt; han var jo Gejstlig, og et offentligt Ægteskab vilde have spærret ham Vejen til højere kirkelige Stillinger. Men saa blev Abailard overfaldet og gildet af Héloises Onkel, der var rasende over deres Forbindelse. Abailard gik nu i Kloster og bød Héloise at gøre det samme. Siden vekslédes der mellem dem en Række Breve. Abailard er i disse Breve den strenge Munk, der angrer deres Kærlighed som en Synd og maner hende til Bod og Rettroenhed. Hun derimod, der er blevet Abbedisse, forsoner sig aldrig med Klostertugten, hun klager over de strenge Regler og det triste Liv.

Bacon. *Roger Bacon* blev efter et Studieophold i Paris Lærer i Oxford. Han havde lært af den arabiske Videnskab; man skulde bygge paa Erfaringer, hævdede han, man maatte studere Naturen for at forstaa den, man kunde ikke „tænke" sig til det altsammen. Den blinde Autoritetstro synes ham Menneskenes Ulykke, han spotter Troen paa Thomas „den parisiske Professor", og paa Aristoteles; ja han ønsker, at man skal brænde alle gamle Skrifter, saa Menneskene kan blive tvunget til at tænke selv. Naar Videnskaben bygger paa Erfaring, da vil den forvandle alt; han spaar om en Tid, da Skibene drives frem ved Maskiner, da man har Glas som bringer fjerne Genstande tæt til Øjet, da man kender et Stof, hvoraf en Haandfuld kan frembringe et større Skrald end Lynet. Folk ansaa ham for en Troldmand, og han forfulgtes ivrig af Kirken, skønt heller ikke han angreb Kirkelæren.

Men ogsaa helt kætterske Sekter opstod. Den farligste af disse var *Albigenserne,* som vi allerede har hørt om (Se S. 313). En anden fredeligere Sekt stiftedes af Købmanden *Valdes* fra Lyon. „Vil du være fuldkommen, da gaa hen og sælg alt, hvad du har, giv det til de Fattige og kom og følg mig," var de Ord, der syntes ham at være Kernen i Kristendommen. Han fik mange Tilhængere, hvem Kirkens Rigdom forargede, og de valdensiske Lægprædikanter syntes snart Kirken saa farlige, at man fandt det fornødent at forkætre dem. Forfølgelsen blev dog ikke saa skarp som overfor Albigenserne; Valdenserne holdt sig, og Sekten bestaar endnu i Sydfrankrig og Norditalien. *Albigenserne.* *Valdenserne.*

Kirkens store Middel mod Kætterne blev efter Albigenserkorstoget *„Inkvisitionen".* Der oprettedes særlige kirkelige Undersøgelsesdomstole med den Opgave at opspore Kættere. Undersøgelserne foregik i Hemmelighed; den grusomste Tortur anvendtes for at fremtvinge Tilstaaelser; Straffen for Kætteri var Døden. Fra Sydfrankrig bredte disse Domstole sig til andre Lande og vakte overalt Afsky og Rædsel; blodigst blev den spanske Inkvisition, der især anvendtes mod Maurerne. Ogsaa *Jøderne* forfulgtes ofte; trosivrige Folk fandt det rimeligt at tage Hævn for Kristi Død paa Korset, man fortalte de vante Historier om, at Jøderne dræbte smaa Børn o. s. v., men først og fremmest misundte man dem de Rigdomme, mange af dem samlede ved deres Handelsdygtighed. Af og til holdt Kirken dog lidt igen overfor Jødeforfølgelserne, og trods alle Vanskeligheder bredte Jøderne sig lidt efter lidt til næsten alle kristne Lande. *Inkvisitionen.* *Jøderne.*

Videnskaben. Den boglige Kundskab havde i Aarhundrederne før Korstogene næsten udelukkende været knyttet til Klostrene. Dette hørte op i Korstogstiden. I de fleste Klostre dreves Studierne nu kun svagt; i de rige Klostre gik man op *Videnskaben.*

i materielle Interesser, og i de nye Klostre tilbragte man Tiden med Bøn og Bodsøvelser, eller man drog ud som Prædikanter. *Universiterne.* Derimod opstod nu større Læreanstalter, *Universiteter,* med et betydeligt Lærerkorps og talrige Elever. Selve Ordet *Universitet* betyder Samfund, og man tænkte derved paa et Samfund af Lærere og Elever. Oprindelsen var forskellig; undertiden skete den ligesom tilfældig; en dygtig Lærer samlede talrige Elever; Skolen voksede, fik flere Lærere og bestod selv efter dens Ophavsmands Død; i andre Tilfælde oprettedes ligefrem en større Skole af en Fyrste eller en By. Allerede i 12. Aarhundrede opstod Universiteterne i Bologna, Paris og Oxford, og i 13. Aarhundrede oprettede Frederik II Universitetet i Neapel. Ogsaa i Spanien opstod flere Universiteter. Tyskland havde derimod endnu i denne Tid intet Universitet. Universiteterne fik tit deres særlige Retspleje og faste Indtægter; et Universitet var som en lille Stat i Staten. Det berømteste af dem blev Pariseruniversitetet. De fleste af Lærerne var Gejstlige; Studenterne kom tit til Universitetet allerede i 15—16 Aars Alderen og blev der ofte meget længe; de levede sammen med Lærerne i Kollegier.

Bologna, Paris, Oxford i 12. Aarhundrede.

De fleste af Studenterne var fattige, og Livet ved Universiteterne var oftest tarveligt. I Studentersproget hed Grød: *altid,* Suppe: *bestandig,* Steg: *sjælden,* Ost: *aldrig.* Tit fortælles der dog om store Drikkelag, der endte med Slagsmaal, og der klages atter og atter over, at Studenternes Kaadhed gik ud over fredelige Borgere. Ofte drog Studenterne fra et Universitet til et andet. Der opstod en *Studenterviser.* særlig Studenterdigtning paa Latin. *Vagantviserne,* som de kaldes efter *vagant* ɔ: omvandrende Student. Nogle af dem er religiøse, andre er satiriske Udfald mod Fjender, nogle er Drikke- og Spilleviser, andre er Elskovs- og Foraarssange. I et af disse Digte hedder det:

Hil dig Vaar du milde,
Elskovs friske Kilde
Glæder mange,
muntre Sange,
Blomsters tætte Mylder!
Herligt prange,
Blomstervange.
Alt nu vælder
frem og mælder
Glædens Tid og glad den hylder.
Yndigt Fuglesangen lyder,
Livets Lyst de Unge fryder;
bort den barske Vinter gik,
thi Mildhed Vaaren byder.

Hil den Stund som hende,
denne fagre Kvinde,
den saa søde,
den saa bløde
ind i Verden sendte!
Blonde Lokker bølger;
intet stygt hun dølger
sandt at sige
hendes Lige
Elskov aldrig kendte.
Panden røde Rosers Lue
kranser; Brynets sorte Bue
blødt som Iris krummer sig
et yndigt Syn at skue.

Hovedfaget, især i Paris, var den skolastiske *Filosofi,* og i alle *Filosofien.* Videnskaber anvendtes en spidsfindig Logik, medens man kun lidet byggede paa Undersøgelse og Erfaring. Med Iver drøftedes Spørgsmaal som disse: Kan Gud alt, ogsaa ikke være? Hvorfor er Kristus Guds Søn og ikke Guds Datter? Det Svin, der bringes til Torvs, holdes det af Rebet eller af Manden? Havde efter Lazarus' Genopvækkelse Arvingerne Ret til Arv eller ej? Burde Maria ikke hellere have heddet Eva? o. s. v.

I alle *Naturvidenskaberne* lærte man af Araberne; mange Old- *Naturvidenskaberne.* tidsværker kom man først til at kende gennem dem. I Matematiken fik man gennem Araberne det nye Talsystem. Astrologien dreves ivrig nu som i svundne Tider, selv de højest dannede troede fuldt og fast, at man kunde læse Menneskenes Skæbne i Stjernerne. Opfattelsen af Verdenssystemet var den, vi kender fra Thomas Aquinas: Jorden er Midtpunktet, uden om den bevæger sig de ni Himle. Alkymien dyrkedes med ikke mindre Iver; ligesom de fleste Arabere troede man, at alle Metaller var sammensat af de samme to Grundstoffer; det gjaldt kun om at finde den rette Blanding, saa kunde man lave Guld; under de haabløse Forsøg derpaa gjorde man mange Iagttagelser af Betydning for Kemien. De *geografiske* Kundskaber forøgedes ved Korstogene og ved Italienernes Handelsfarter, men man forstod kun daarligt at samle den Viden, der saaledes vandtes, og at skælne mellem sandt og usandt. *Lægevidenskaben* vedblev at staa *Lægevidenskaben.* lavt; al Slags besynderlige Forestillinger blandedes med det fornuftige, man lærte af Araberne. Man troede, at Hjærnen voksede eller tog af med Maanens Faser, Leveren var Kærlighedens Sæde, man anvendte Skruptudselever, Frøblod eller Rotteblod som Lægemidler; Aareladning var et Hovedmiddel, og man søgte ivrig et Universalmiddel, der kunde helbrede for alle Sygdomme; Tryllemidler stod i høj Kurs. Lægerne var faa, og de stod oftest hjælpeløse overfor de talrige Sygdomme, ikke mindst overfor de hyppige Epidemier; kun i Saarbehandling fik man ved den store Øvelse nogen Dygtighed. *Historien* dyrkedes endnu mest i Klostrene, hvor flittige Munke op- *Historien.* tegnede Tidens Begivenheder; dertil kom, som vi har set, Bøger af Adelsmænd, der fortalte, hvad mærkeligt de havde oplevet og hørt; men baade Adelsmænd og Gejstlige manglede i samme Grad Evnen til at gøre Forskel paa Sagn og paalidelige Beretninger.

En ganske særlig Betydning fik den *juridiske Videnskab.* Uni- *Juraen.* versitetet i Bologna var Hovedsædet for Studiet af den gamle Romerret, men ogsaa andre Steder studeredes denne ivrig. De fleste af Tidens Paver var Jurister, Kejserne tog italienske Jurister i deres Tjeneste, og Frankrigs Konger omgav sig med en hel Kreds af borgerlige Jurister. Disse kom da ogsaa til at øve en stedse større Indflydelse baade paa den nye Lovgivning og paa Retsplejen.

Den middelalderlige Retspleje var blevet ved at være af højst *Retsplejen.* besynderlig Art. Kirken havde sine særlige Domstole; Adelsmænd dømtes af Adelsmænd, Bønderne af deres Herremænd; i Byerne

var der undertiden selvstændige borgerlige Domstole, undertiden holdt deres Lensherre Ret over dem; i nogle Sager kunde man appellere til kongelige Domstole. Ordningen var forskellig i de forskellige Lande og indenfor hvert Land i de forskellige Provinser, men overalt var Forvirringen lige stor. Fremgangsmaaden under Sagernes Behandling var endnu yderst mangelfuld; Staten rejste ikke Anklage for Forbrydelser, den forurettede maatte selv gøre det; Dommen fældedes ikke paa Grundlag af en virkelig Undersøgelse, men efter Parternes Vidnesbyrd eller efter Edsaflæggelse; men tit afgjordes Sagen i Stedet derfor ved en Gudsdom eller ved en Duel.

Gudsdomme. Mangfoldige Slags Gudsdomme anvendtes; den sædvanlige var *Ild-*

Baareprøve.

prøven; man bar gloende Jern i Hænderne eller gik over gloende Jern; led man ingen Skade derved, vandt man Sagen; en ejendommelig Form var *Baareprøven;* var der sket et Drab, lagde man Liget paa en Baare; alle Egnens Beboere maatte passere forbi denne, undertiden maatte de lægge Haanden paa Saaret; sprang dette op at bløde, da var Drabsmanden den, som i dette Øjeblik gik forbi; fandt man ham ikke blandt Beboerne, kunde det hænde, at man ogsaa lod Egnens Dyr drage forbi; var den Skyldige blandt dem, en Tyr eller en Vædder eller lignende, da fældedes der Dom over den, og den blev højtidelig henrettet. Afgørelse ved *Duel* var især almindelig blandt Adelsmænd; det var tilladt at stille en anden for sig til Kampen, og dette var det almindelige, naar den anklagede var en Kvinde; det vrimler med Beretninger om, hvorledes den uskyldige Kvinde i Spænding venter paa det Øjeblik, inden hvilket der skal melde sig en Ridder, som vil kæmpe i hendes Navn, om hun skal frelses; da viser i sidste Øjeblik den ædle Ridder sig paa Pladsen, kæmper

og sejrer; bagefter er Damens Haand og Hjerte hans Løn. Af og til hændte det dog ogsaa, at Kvinderne selv optog Kampen.

Straffene. Straffene var Legemsstraffe; Drabsmanden halshugges, Tyven hænges, Kvinder graves undertiden levende ned i Jorden, Kættere brændes. Udsøgte Pinsler anvendes ofte: den dømte sønderrives af fire Heste; bindes til Halen af en Hest, radbrækkes eller lægges paa Hjul og Stejle. Er Misdæderen død, da udføres Straffen paa hans Lig, er han flygtet paa hans Billede. Ogsaa Lemlæstelser anvendtes: Afskæring af Næse, Øre, Læber, Tunge o. s. v. Prygl er en almindelig Straf, og tit anbringes Forbryderen i Gabestokken. Fængsel anvendes ikke som Straf, derimod meget ofte Bøder. Bødlen er let kendelig paa sin Dragt; han anses for „uærlig", og ingen vil have med ham at gøre.

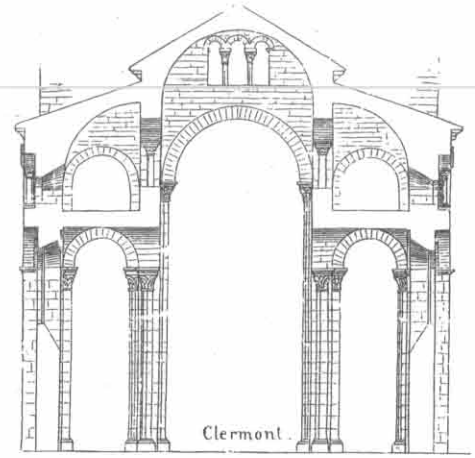

Tværsnit af en Rundbuekirke.

Kirken godkendte længe baade Gudsdommen og Duellerne, men fra Innocens III's Tid begyndte den at vende sig mod dem, og det samme gælder i 13. Aarhundrede Kongerne. Det er Juristerne, der her gør deres Indflydelse gældende; de stræber overalt at gennemføre Romerrettens fornuftige Regler, men det gaar foreløbig kun langsomt fremad.

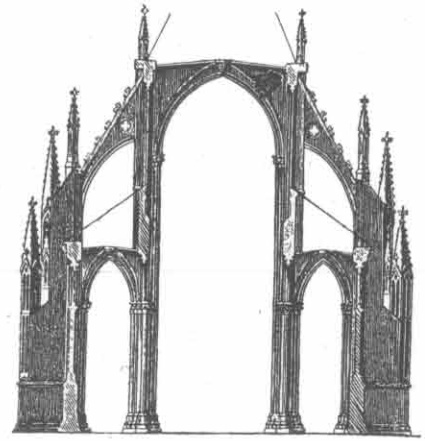

Tværsnit af en Spidsbuekirke.

Kunsten. **Korstogstidens Kunst** var først og fremmest Bygningskunst. Stilen var i den første Tid den *romanske.* Denne udvikledes allerede før Korstogene, men naaede sin højeste Blomstring i 12. Aarhundrede. Kirkens Hovedrum var Midtskibet, ved Siden af det fandtes to Sideskibe omtrent halvt

Rundbuestilen.

saa høje og brede. Facaden, der altid vendte mod Vest, prydedes ofte med to Taarne; mod Øst sluttedes Hovedskibet med en Runding, *Koret,* hvor Altret fandtes; det skiltes ofte fra

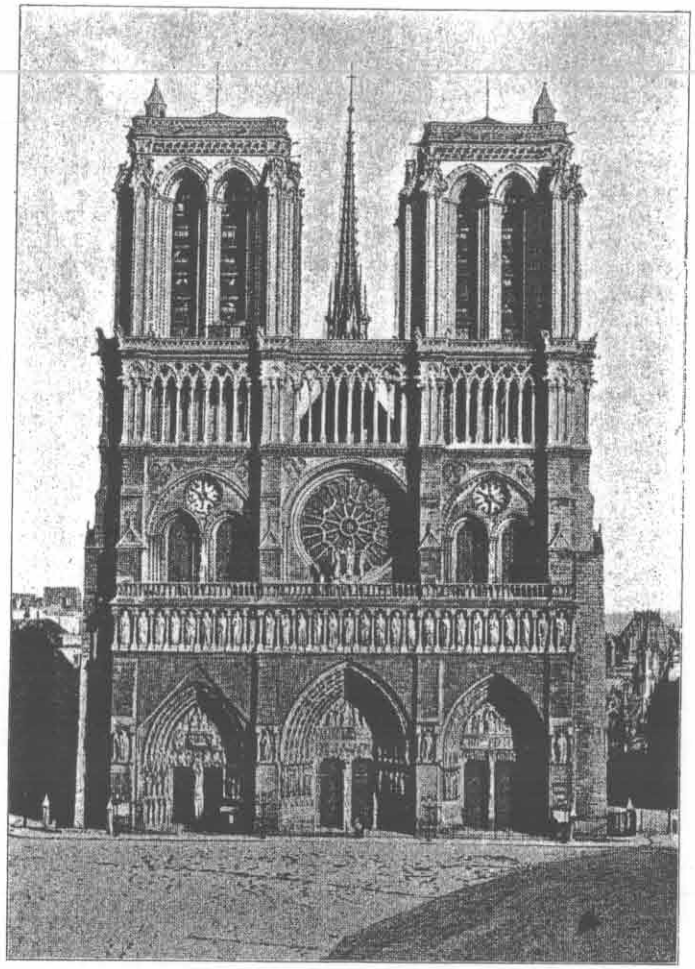

Notre-Damekirken i Paris.

Hovedskibet ved Tværskibe, saa Kirken blev korsformet; under Koret fandtes tit en Krypt, hvor Egnens Stormænd begravedes. I Stedet for det flade Loft blev det almindeligt, at anvende et hvælvet; Loftshvælvingerne saa vel som Vinduer og Døre

havde Rundbueform; deraf Navnet *Rundbuestilen*. Prydelser anvendtes kun sparsomt.

Efter denne Stil fulgte den *gotiske*. Dennes Navn er tilfældigt og misvisende. Den nye Stil opstod i Frankrig omkring Aar 1200 og bredte sig derfra i 13. Aarhundrede til andre Lande. Buerne blev spidse, i Stedet for runde; derfra stammer Navnet *Spidsbuestilen*. Taarnene blev slanke, himmelstræbende, og Udsmykningen blev langt rigere end før. De gotiske Kirkebygninger hører til de skønneste Bygninger, der nogensinde er rejst. Blandt dem er *Notre-Damekirken* i Paris. *Spidsbuestilen.*

Baade Rundbuestilen og Spidsbuestilen anvendtes ogsaa i Klostrene og ved Stormandsborgene, og snart begyndte Byerne at rejse sig anseelige Raadhuse, som Regel i Spidsbuestil. I Rundbuestilens Tid var Bygmestrene endnu sædvanlig Gejstlige, i Spidsbuetiden var det oftest Borgere.

Kirkerne smykkedes med Statuer, Vægmalerier og Malerier paa de farvede Glasruder; undertiden prydedes Ridderborgene paa lignende Maade. Længe efterlignede man Byzantinerne, og Billederne var meget ubehjælpsomme, men i Korstogstiden skabtes efterhaanden en friere Malerkunst. *Malerier.*

Byerne.

Allerede før Korstogene begyndte Handel og Industri og dermed Byerne igen at gaa frem, og i Korstogstiden fortsattes denne Fremgang hurtig. Grunden var dobbelt. Den forholdsvise Landefred, der nu herskede i Vesteuropa, bragte Fremgang i Folketal og Velstand, og man kunde atter drage fra Sted til Sted med sine Varer uden at være udsat for altfor store Farer. Herremændene, som før nøjedes med, hvad der frembragtes paa deres Godser, købte nu ofte deres Varer langvejs fra; der skabtes et nyt langt større Marked for Byernes Varer. Og dernæst virkede den livlige Forbindelse med Østen, som vi allerede har set, i høj Grad til Fremme baade af Handel og Industri. *Byernes Fremgang.*

Endnu var dog Vanskelighederne store. Landevejene var slette; de Veje og Broer, der var byggede i Romertiden, var forlængst forfaldne, og selv om man nu begyndte at udbedre dem, var der dog langt igen, før de blev nogenlunde ordenlige. Vagabonder og Røvere og rovgerrige Riddere gjorde endnu *Landevejene.*

Landevejene usikre. Og det vrimlede med Afgifter; hver Stormand rejste Landevejsbomme ved Grænsen af sit lille Land og aftvang Købmændene Told. Megen Skade gjorde ogsaa det usle Møntvæsen. I Aarhundreder var der ikke udmøntet Guld; man nøjedes med Sølvmønter. Det var en betydelig Indtægtskilde for Fyrsterne at slaa daarlig Mønt. Og de var ikke ene om det; hver Stormand havde ofte Ret til at lave sine egne Mønter, mange Byer ogsaa; der var en forvirret Mængde af forskellige Mønter indenfor hvert Land. Efterhaanden forbedredes dog Forholdet noget; de større Handelsbyer lod atter slaa gode Guldmønter og større Sølvmønter, og de fremmeligste Fyrster begyndte at efterligne dem. Det var vanskeligt at faa Penge til Laans til at sætte lidt større Forretninger i Gang med, Kirken forbød at tage Renter; Forbudet overholdtes dog ikke, og i Korstogstiden opstod i Italien et udviklet Bankvæsen. Søfarten spillede allerede en stor Rolle for Handelen, selv om Skibene endnu var daarlige nok, og Sørøvere gjorde Havet usikkert.

Møntvæsenet. *Bankvæsen.*

I vore Dage kan man knap nok tale om bestemte Handelsveje; Varerne spredes nu overalt ad de forskelligste Veje. I Middelalderen var der derimod nogle enkelte Hovedveje, som Handelen aldeles overvejende fulgte. Dens Centrum var Middelhavet, og ved dette laa de største Handelsbyer: *Venedig, Pisa, Genua, Marseille* og *Barcelona*. I den Tid, da de Kristne herskede i Palæstina, gik Handelen med Østen over Palæstinas Kystbyer, derfra til Bagdad og videre til Indien. Senere handlede Venetianerne mest over Ægypten, som de stod i venskabelig Forbindelse med, medens Genueserne nu drog forbi Konstantinopel, gennem Sortehavet og derfra over Mellemasien ned til Indien. Det var mest Luksusvarer, der indførtes til Evropa: Røgelse, Parfumer, østerlandske Farvestoffer, kunstfærdige Tæpper, Krydderier, Perler o. s. v. Derimod udførtes til Østen: Uld, Vin og Olje. Handelen dreves med evropæiske, kun lidt med muhamedanske Skibe. Vest om Evropa gik en betydningsfuld Handelsvej, og *London* var allerede en anseelig By. Gennem Alperne førte en anden Vej fra Norditalien til Tyskland, hvor den gik videre mod Nord over *Nürnberg* og *Augsburg*, eller langs Rhinen over Køln til Flandern, hvor *Brügge* var den vigtigste Handelsplads. I 13. Aarhundrede op-

Handelsveje. *Over Palæstina.* *Over Ægypten.* *Over Sortehavet.* *Vestkysten.* *Rhinen.*

stod ogsaa en betydelig Handel paa Østersøen, hvis Hovedsæde blev *Lübeck*. Nordboerne købte Industrivarer fra de sydlige Lande og solgte til Gengæld Sild, Huder og Træ. Ofte holdtes der store *Markeder*. Paa bestemte Tider af Aaret mødtes Købere og Sælgere i stort Tal i den ene eller den anden By, og et broget Handelsliv udfoldede sig nu her i nogle Dage.

Østersøen. *Markeder.*

Industrien udvikledes langsommere end Handelen, men kom dog ogsaa med efterhaanden. I Italien kappedes Industribyer som *Milano* og *Florens* snart med Venedig og Genua; i Flanderns Industribyer forarbejdedes den engelske Uld; og ogsaa *Paris* havde en betydelig Industri. Ved Siden af de store Handels- og Industribyer opstod snart talrige Smaabyer.

Industrien.

Byerne adskiltes fra først af kun fra det omgivende Land derved, at der boede flere Mennesker sammen, hvoraf mange levede af Handel og Industri. Men efterhaanden fik de deres *særlige Retsstilling*. De fik en mere eller mindre fuldstændig Eneret til Handel og Haandværk, og de fik deres eget Byraad og deres egne Domstole og Love, ligesom de fik deres egne Skatter, der kunde anvendes til Fremme af Borgernes fælles Interesser. Og snart fik Byerne ogsaa vaabenøvede Borgervæbninger og omgaves af stærke Mure. Vi har set, hvorledes Norditaliens Byer allerede i 12. Aarhundrede slog den mægtige Frederik Barbarossa, og i 13. Aarhundrede trodsede ogsaa franske og tyske Byer tit med Held Fyrsterne. Nogle Steder fik Byerne deres Rettigheder af Kongen eller af Egnens Lensherre, andre Steder tiltog de sig dem selv lidt efter lidt; nogle af dem blev som selvstændige Smaarepubliker, andre blev ved at være afhængige af Kongen eller en anden verdslig eller gejstlig Stormand. I nogle Egne boede ikke saa faa Adelsmænd inde i Byerne og deltog i disses Liv.

Byernes Forfatning.

Forholdene var meget forskellige fra By til By, men nogle enkelte Hovedtræk genfindes dog næsten overalt. Hver By styres af et *Byraad*, sammensat af Borgere, og tit træffes vigtige Beslutninger paa *Raadstuemøder*, hvor alle Borgerne har Ret til at give Møde. Borgerne slutter sig sammen i *Lav* efter deres Fag; der er Købmandslav, og der er en Mængde Haandværkerlav.

Bystyrelsen. *Lavene.*

Lavene fastsætter Regler for, hvorledes Arbejdet skal udføres, bestemmer Prisen for Varerne og ordner Forholdet mellem Mestre og Svende. Lavene vaager skinsygt over at ingen udenforstaaende griber ind i deres Næring, og det er forbundet med ikke ringe Van-

skelighed at blive optaget i et Lav; Mestrene skal gøre Mesterstykke, Svendene Svendestykke. Hver Mester har som Regel kun nogle faa Lærlinge og Svende. I de mindre Byer var der dog mange Haandværkere, der ikke dannede Lav. Købmændene var den velhavende Overklasse, medens Haandværkerne talte baade velstaaende Mestre og ganske fattige Smaahaandværkere. Købmændene havde næsten altid den største Indflydelse paa Byens Styrelse, og det sædvanlige var, at Byraadets Medlemmer toges blandt dem. Nogle Steder kom det til bitter Strid mellem de to Klasser, og efterhaanden fik Haandværkerne i ikke faa Byer nogen Del i Styrelsen.

Under Købmændene og Haandværkerne fandtes en talrig Fattigbefolkning, løse Arbejdere uden Fagkundskab, Tiggere o. s. v., og mange Bønder strømmede til Byerne for at blive fri for Herremandsaaget, men tit gik det dem ilde.

Byernes Udseende.

De middelalderlige Byer havde et mørkt og skummelt Udseende i Sammenligning med Nutidens. Byen var spærret inde bag sine Grave, Plankeværker og Mure; kun 4 Porte, der altid bevogtedes strengt, førte ind til den. Gaderne var snævre; var der to eller tre Etager, da gik de højere Etager ud over de lavere, saa Gaderne næsten lukkedes foroven, Købmænd og Haandværkere holdt Udsalg fra aabne Boder og udstillede deres Varer paa Gaderne. Folk færdedes meget i Gaderne; der var tit højrøstet Skænderi og ikke sjældent Slagsmaal. Det var almindeligt, at Folk af samme Fag boede i samme Gade, som saa kaldtes derefter: Skomager-, Smede-, Farvergade o. s. v. Fattigfolk boede yderst tarveligt; derimod begyndte velstillede Haandværkere og Købmænd snart at kappes med Herremænd og Prælater i Udstyrelsen af deres Boliger, og der laa tit Adelspalæer og Klostre inde i Byerne. Renligheden var ringe, Gadebelysning kendtes ikke; i Venedig var Hovedgaderne brolagte, men dette var en sjælden Luksus.

Italiens Byer.

Medens Frankrig gik i Spidsen i Adelskulturen, førte *Italien* an i Byernes Udvikling. I Nord- og Mellemitalien blev Byerne ofte helt uafhængige Republiker.

Venedig o. 700.

Den mægtigste af alle de italienske Byer var *Venedig*. Denne By var opstaaet ved Sammenslutning af nogle smaa Fiskerbyer, der laa paa Holme i Lagunerne ved Norditaliens Østkyst. Omkring 700 valgte de sig en fælles Forstander, en *Doge* (af dux). Byen stod fra først af egentlig under den byzantinske Kejser, men den tog kun lidet Hensyn til hans Vilje. Den drev en stedse større Handel og blev snart en stor og rig By. I Korstogstiden var den rimeligvis Vestevropas største By med over 100,000 Indbyggere. Den rige Købmandsadel herskede. Magten var i Hænderne paa *det store Raad,* som dannedes af Købmandsadelens Medlemmer; Dogen valgtes paa Livstid, men han var ganske afhængig af Raadet. Styrelsen var klog og kraftig, Byen tjente meget paa Korsfarere og Pilgrimme og paa Handelen med Østen. Venedig holdt store Hære og Flaader, delvis med hvervet Mandskab, og ved det fjerde Korstog fik Byen et helt Rige i de græske Lande. Pragtfulde Paladser byggedes; her hvor man følte sig i Sikkerhed mod alle Fjender, kunde der bygges langt bekvemmere end i andre Byer, hvor man altid maatte indrette sig paa Forsvar. De skønneste Bygninger var

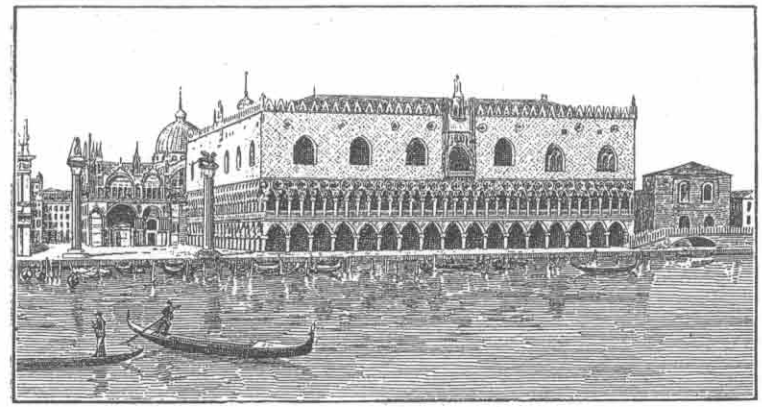

Dogepaladset i Venedig.

Dogepaladset og *Markuskirken,* af hvilke den sidste er bygget i helt byzantinsk Stil.

Genua.

I Løbet af Korstogstiden voksede *Genua* frem til en saadan Betydning, at den til Tider næsten kappedes med Venedig. En rig Købmandsadel herskede her, og de adelige Slægter førte blodige Fejder indbyrdes; de genuesiske Adelspaladser var som Fæstninger; der kom her aldrig den indre Ro som i Venedig. Men alligevel kunde Genueserne en Tid tage Kampen op med Venetianerne; de hjalp med til at styrte det latinske Herredømme i Konstantinopel, og de stod siden i venskabelig Forbindelse med det nye græske Rige.

Milano.

I *Milano* og i Norditaliens andre store Byer med deres blomstrende Industri følte Haandværkerne sig tidlig stærke nok til at kræve Del i Magten. Disse Byer styredes af Byraad, som valgtes af Borgerne, men i Milano samledes allerede i 13. Aar-

hundrede al Indflydelse hos en enkelt mægtig Familje; der opstod et „*Tyranni*“, som noget minder om det græske Tyranstyre i svundne Tider. I Mellemitalien blev *Florens* den rigeste og mægtigste By. Med en højtudviklet Industri forenedes her en indbringende Pengehandel. Der oprettedes Banker, som laante Penge ud til Paver og Fyrster og Købmænd mod høje Renter; Vekslererne dannede Aktieselskaber, som holdt talrige Agenter baade i Vestens og Østens Lande, og som tjente saa godt, at de kunde give svimlende høje Procenter. Florens var stærk nok til at gøre sig til Herre over flere af Omegnens Byer. En rig Adel gav længe Tonen an i denne By, men i 13. Aarhundrede tog det menige Folk Magten, og fra nu af styrede Haandværkslavene.

Florens.

Rom.

Rom var stadig en stor By, men den havde kun ringe Handel og Industri. En talrig og stridbar Adel havde sine fæstningsagtige Paladser inde i Byen, og Paven kunde ikke rigtig faa Magt med dem; der var altid Uro og Uorden i Rom. I 12. Aarhundrede kom det til en Folkeopstand, der førte til Oprettelse af en Republik med Senat og Embedsmænd som i gamle Dage, men det varede ikke længe, før Paven ved Hjælp af Frederik Barbarossa fik Bugt med denne Bevægelse.

De franske Byer.

Ogsaa i *Frankrig* blev Byerne i Korstogstiden store og rige, men de fik ikke en saadan uafhængig Stilling som de største italienske Byer; de havde nok deres egne borgerlige Byraad, men de kongelige Embedsmænd begyndte tidlig at blande sig i deres Styrelse. Som oftest støttede Byerne Kongerne mod Adelen. I *Tyskland* var det først i 13. Aarhundrede, Byerne rigtig voksede op. Nogle af dem blev „Landsstæder“ under Storvasallerne og afhængige af disse som de franske af Kongen; andre blev frie „Rigsstæder“, uafhængige som de italienske. Undertiden sluttede de sig sammen i store Forbund, saaledes Rhinforbundet og Hanseforbundet. Købmændene var her de raadende. I *England* var London endnu den eneste store By; de mange Smaabyer skilte sig ikke saa skarpt ud fra det omgivende Land som paa Fastlandet, og Byernes Uafhængighed var ikke saa stor. Lavene fik her en lidt ejendommelig Form; Købmænd og Haandværkere dannede *Gilder*, der hver samledes om sin Helgen.

De tyske Byer.

Landsstæder og Rigsstæder.

De engelske Byer.

Gilderne.

Allerede i Korstogstiden opstod en selvstændig *borgerlig Litteratur*, især i Frankrig. Først efterlignede Borgerne Ridderdigtene, siden gjorde de Nar ad dem. „*Le Roman de Renard*“ er saaledes paa en Gang en Parodi paa Heltedigtningen og en Protest mod Adelens brutale Krigeraand. Her optræder Løven som Konge, omgivet af sine Baroner: Bjørnen, Ulven, Vildsvinet og den snu Ræv; de slaas bestandig til megen Ulykke for det menige Folk: Faaret, Hanen, Hønen o. s. v. Snart stiftedes ogsaa borgerlige Skuespillerselskaber, der opførte muntre Skuespil.

Borgerlig Litteratur.

Le Roman de Renard.

Bønderne.

Det store Flertal af Folket var i alle Middelalderens Stater Bønderne. Det var paa dem, Byrderne hvilede. Ved deres Arbejde skabtes de Rigdomme, som muliggjorde Korstogene, Adelens, Gejstlighedens og Borgernes Kulturliv og Rejsningen af de mægtige Kirker, de stærke Borge og de skønne Raadhuse. Men vi ved som sædvanlig meget mindre om dem end om de højere Klasser.

Det store Flertal er Bønderne.

I *Frankrig* var de fleste af Bønderne *stavnsbundne Fæstere*, der betalte Herremændene Afgifter og gjorde Hoveriarbejde for dem. I selve Korstogstiden forbedredes deres Stilling noget. Afgifterne blev faste, saa Herremændene ikke kunde forhøje dem, naar Landbrugsvarernes Pris steg, og Hoveriet afløstes tit af Pengeafgifter. Selve Herregaardene dreves længe af *Trælle*, men efterhaanden købte disse sig fri, saa Herregaardene maatte drives ved frie Arbejdere eller ved Hoveri. En kongelig Forordning af 1315 forbød udtrykkelig Trældommen, „da enhver efter Naturens Ret fødes fri, og vort Rige kaldes Frankernes (de fri Mænds) Rige, og da det virkelige Forhold bør svare til Navnet.“ Bønderne fik ogsaa et vist Selvstyre i deres *Sognekommuner;* Familjefædrene mødtes til Raadslagning ved Kirken, og hvert Sogn fik sin Sognefoged.

De franske Bønder.

Trældommen forbydes 1315.

Ogsaa i de andre Lande gik det lidt frem for Bønderne i Korstogstiden, og Trællenes Tal tog af. I enkelte Egne holdt Selvejerbønderne sig, saaledes i Schweiz og Ditmarsken.

Bønderne i andre Lande.

Agerdyrkningen gik langsomt fremad. Som Regel anvendtes Trevangsskiftet: Sommersæd et Aar, Vintersæd et andet, Brak det tredje. Under Korstogene indførtes nye Kornsorter, Grøntsager og Frugttræer, dog mest i de sydlige Lande. Redskaberne var endnu

Agerdyrkningen.

pene sammen med Tempelherrerne. Begge disse Ordener bestod overvejende af Franskmænd, men til dem kom henved Aar 1200 de tyske *Maririddere* som en tredje kæmpende Orden.

Mariridderne.

Det var et forunderligt Liv, der førtes i disse kristne Riger. Det var rige Lande med en gammel Kultur, og skønt de var stærkt medtagne af Kampene, syntes de dog endnu Korsfarerne misundelsesværdige. En Del af den indfødte Befolkning var flygtet under Krigene, men de, der var tilbage, var dog langt flere end de indvandrede Vestevropæere; disse sammenfattedes af Muhamedanerne under deres gamle Betegnelse *Frankerne*. Det var en broget Skare; mange var komne af religiøs Begejstring, mange af Byttelyst; ikke faa var Forbrydere og Tiggere, der havde søgt hjemmefra; den Mangel paa Selvbeherskelse, der er saa almindelig blandt Middelalderens Folk, var endnu værre her, hvor man levede fjernt fra Hjemmet under urolige Forhold; ikke blot fra muhamedansk, men ogsaa fra kristen Side, lyder der stærke Klager over „Frankernes" Grusomhed og Begærlighed, deres Troløshed og Usædelighed, og sikkert er det, at de herskede med haard Haand over den indfødte Befolkning.

Frankerne.

Et halvt Aarhundrede efter det første Korstog erobrede en krigersk Sultan Forpoststaten mod Øst: Edessa. Vestevropa grebes af Forfærdelse, og Kirkens mægtigste Mand *Bernhard af Clairvaux* kaldte Konger og Folk til Korstog. To Fyrster, Ludvig VII af Frankrig og Konrad III af Tyskland, satte sig i Spidsen for *det andet Korstog* (1147—49), og store Skarer fulgte dem. De drog atter over Konstantinopel, men paa Toget gennem Lilleasien opreves deres Hære, saa de kun naaede frem til de kristne Riger med en lille Styrke; en Tilbageerobring af Edessa var umulig.

Det andet Korstog 1147—49.

Nogen Tid senere fik Ægypten i *Saladin* en højt begavet og trosivrig Sultan, der hurtig erobrede Mesopotamien og en Del af Syrien, saa hans Lande helt omringede de kristne Riger. 1187 indtog han selve Jerusalem; han lod Korsene omstyrte, Kirkeklokkerne slaa itu og Moskeerne rense med Røgelse. „Trompeterne klang", siger en arabisk Historiker, „alle Øjne fyldtes med Glædestaarer, alle Hjerter takkede Allah for Sejren, fra alle Munde lød Lovsange." Knap 100 Aar efter Erobringen var da Jerusalem tabt igen. Atter kaldtes der til Kamp for den hellige Grav, og tre Fyrster drog ud til det *tredje Korstog* (1189—92): Tysklands aldrende sejrrige Kejser, Frederik Barbarossa, Frankrigs kloge Konge, Filip August, og endelig den uforfærdede Kong Rikard af England. Kejseren drog over Konstantinopel og Lilleasien og led store Tab paa Vejen; han naaede Cilikien, men omkom her ved Badning i en Flod, hvorpaa Hæren opløstes; nogle drog hjem, andre fortsatte til Palæstina og forenede sig med de Kristne, der her kæmpede med Saladin om Resterne af Kongeriget Jerusalem; i Forening vendte de sig mod den stærke Fæstning *St. Jean d'Acre,* som Saladin ogsaa havde taget. Mens Kampen endnu var staaende, ankom Filip August og Rikard, der havde ført deres Hære derover til Søs. Acre blev taget, hvorpaa Filip August vendte hjem. Rikard prøvede derimod Styrke med Saladin i en Række Kampe, der har spillet en stor Rolle baade i den kristne og den muhamedanske Sagndannelse; de to Fyrster skildres som Mønster hver for sine Trosfæller; de ærer hinandens Tapperhed og følger smukt alle Ridderskabets Love; Rikard vandt sig Tilnavnet Løvehjerte, medens Saladin kaldes den Vise. Rikard sejrede oftest, og det endte med et Forlig, hvorved Saladin overlod de Kristne Kystlandet og lovede dem fri Adgang til Jerusalem; Rikard gav sig derefter paa Vej hjem, og kort efter døde Saladin.

Saladin.

Jerusalem tabes 1187.

Det tredje Korstog 1189—92.

St. Jean d'Acre erobres.

Men i Vesten levede stadig Ønsket om at genvinde selve Jerusalem. Den mægtigste af alle Paver, *Innocens III,* manede ustandselig til Korstog, og omsider fik han *det fjerde Korstog* i Stand (1203—04). Hovedstyrken var franske Riddere, men til dem sluttede sig en stærk venetiansk Flaade. Men Venetianerne tænkte mere paa deres Handelsinteresser end paa Jerusalem, og da der frembød sig en Lejlighed til at blive Herrer i Konstantinopel, lykkedes det dem at faa Ridderne til at vende deres Vaaben mod denne By.

Det fjerde Korstog 1203—04.

Fra Slutningen af 11. Aarhundrede havde *Komnenerne* hersket i Byzans; det var en kraftig Slægt, hvis Fyrster altid var paa Færde ude ved de truede Grænser, og de havde med megen Smidighed benyttet sig af Korstogene til at genvinde en Del af Lilleasien. Ved Slutningen af 12. Aarhundrede blev Komnenerne imidlertid styrtet, og der opstod blodige Tronstridigheder. En fordreven Prins bad nu Venetianerne og Korsfarerne om Hjælp til at genindsætte hans Fader som Kejser; de fulgte Opfordringen, og Flaaden sejlede mod Konstantinopel. Forfærdelse og Beundring overvældede Ridderne, da de saa den mægtige Stad. Men Grækerne gjorde kun ringe Modstand. Byen blev

Komnenerne.

Komnenerne styrtes henved 1200.

meget ubehjælpsomme; man brugte Træplove uden Hjul; nogle Steder tærskede man endnu ved at lade Dyrene trampe omkring i Kornet, andre Steder kendtes Plejlen. Velstillede Bønder havde Gaarde byggede i fire Længer, men de fleste boede i Smaahytter, hvor der ofte kun var et Rum, der paa en Gang var Opholdssted for Beboerne og for de faa Kreaturer. Baade Gaarde og Hytter byggedes af Træ eller Ler og tækkedes med Straa; Vinduer var meget sjældne.

Der var Egne, hvor en Del af Bønderne havde det taaleligt, men det store Flertal levede overalt under haarde Vilkaar; de havde daarlige Huse og daarligt Tøj; deres Fødemidler var tarvelige og utilstrækkelige, og de var altid udsat for Krigens Ulykker. Aandslivet stod overmaade lavt og var udelukkende knyttet til Kirken. Alt i alt var der dog Fremgang. De indre Krige hørte i Korstogstiden saa nogenlunde op, saa der blev Ro til at dyrke Jorden; Landbrugsvarerne steg i Pris, og mange Bønder fik Arbejde i Byerne, hvilket medførte, at Arbejdslønnen steg ogsaa ude paa Landet. —

Folketallet. Det samlede *Folketal* paa Landet saa vel som i Byerne gik utvivlsomt frem næsten overalt i Vestevropa i Korstogstiden. Menneskene levede vel gennemsnitlig langt kortere end nu; Krig, Pestsygdomme og daarlig Ernæring bidrog til at forkorte Livet; men til Gengæld var Fødslernes Tal forholdsvis langt højere end i vore Dage, og naar der var nogenlunde Fred, og ingen større Pest hærgede Landene, steg Folketallet ret hurtig. Vi ved intet paalideligt om Indbyggertallet i de forskellige Lande, end ikke i Byerne, men det synes dog nogenlunde sikkert, at Frankrigs Indbyggertal i 13. Aarhundrede har været større end i Romertiden, og rimeligvis har det samme været Tilfældet i Italien. I de nordligere Lande var Folketallet meget højere end i de germanske Stammers Tid. Men overalt var det dog langt lavere end nu.

Middelalderens Slutningstid o. 1300—o. 1500.

Frankrig 1328—1515.

Det havde i Korstogstiden været Frankrig, der gik i Spidsen, men i 14. Aarhundrede standsede den stærke aandelige og materielle Fremgang for en Tid i dette Land. Hovedgrunden dertil var den store *Hundredaarskrig* med England (1338—1453). 1328 uddøde Capetingernes ældre Mandslinje. Det syn-

Hundredaarskrigen 1338—1453.

tes nu tvivlsomt, om Riget skulde tilfalde Filip den Smukkes Brodersøn, Filip af Valois, eller hans Dattersøn Kong Edvard III af England, der i Forvejen var Hertug i Guienne. Men Stormændene enedes hurtig om at fastslaa, at kun Mandslinjen havde Arveret; *Filip af Valois* besteg Tronen, og Kong Edvard svor ham Troskabsed for Guienne.

Edvard III.

Filip af Valois.

Kong Filip var en Konge efter Ridderadelens Hjærte, optaget af Fester og Kamplege. Han kom i Strid med de rige Handels- og Industribyer i Flandern: Gent, Brügge o. s. v. Disse stod i livlig Handelsforbindelse med England, og Kong Edvard tog Parti for dem; til sidst blev det til aabenlys Krig 1338, og Edvard genoptog nu sin Fordring om den franske Krone. Englands Folketal var langt ringere end Frankrigs, men Edvards Hær var i bedre Orden end den franske. Han nøjedes ikke med det Rytteri, Vassallerne stillede; han *hvervede* ogsaa Soldater, der gennemgik en omhyggelig Uddannelse som Fodfolk. Og endelig havde han *Kanoner,* som nu for første Gang anvendtes i Kamp i aaben Mark, men som ganske vist var meget ufuldkomne. Den franske Hær var derimod en Ridderhær opdraget ved Turneringer; den bestod af tapre, veløvede Krigere, men de var udisciplinerede og kæmpede helst hver for sig uden megen Forstand paa at manøvrere i Fællesskab.

England svagere end Frankrig.

Den engelske Hær bedre end den franske.

Fodfolk og Kanoner.

1346 førte Kong Edvard en talrig Hær til Frankrig, og det kom til et stort Slag ved *Crecy*. Franskmændene var flest, men led alligevel et stort Nederlag. Edvard vendte sig derpaa mod *Calais;* Borgerne forsvarede den stærke Fæstning et Aarstid, men da de ingen Hjælp fik, maatte de overgive sig. Edvard befolkede Byen med engelske Borgere, og den blev fra nu af i 200 Aar et sikkert Udgangspunkt for alle engelske Angreb paa Frankrig.

Crecy 1346.

Calais.

Kort efter Calais' Fald udbrød imidlertid en hæftig Pestsygdom, *den sorte Død*. Det var en Byldepest, der kom fra Indien, bredte sig over Sortehavslandene til Sydevropa og derfra videre mod Nord. Ogsaa i Frankrig og England var Folketabet meget stort, og Krigen standsede for en Tid. Men da Pesten var overstaaet, genoptoges Kampen under Filips Søn *Johan den Gode,* der var en endnu mere mønstergyldig Ridder og en endnu daarligere Konge. For at skaffe Penge til Krigen sammenkaldte han

Den sorte Død.

Johan den Gode.

et stort Stændermøde i Paris; Stænderne lovede Pengene, men de vedtog tillige, „af Kærlighed til Menigmand", en hel Række betydningsfulde Reformlove. Kort efter angreb Englænderne atter, denne Gang under Anførsel af Edvards Søn Edvard, *„den sorte Prins"*, som han kaldtes efter sin Rustning, og ti Aar efter Slaget ved Crecy vandt Englænderne en stor Sejr ved *Poitiers*. Kong Johan førtes selv som Fange til London.

Poitiers 1356.

Dauphinen.

Styrelsen overtoges nu af Kronprins *Karl, Dauphinen,* som han kaldtes efter Landskabet Dauphiné, der var købt under Filip af Valois paa den Betingelse, at Kronprinsen altid skulde have det som særligt Len. Karl lignede i Karakter og Evner mere Filip den Smukke end Faderen, men han havde meget vanskelige Forhold at kæmpe med. Stænderne prøvede at tage hele Ledelsen, og ude paa Landet rejste Bønderne sig til Oprør, forbitrede over de nye Skatter og over den stadige Uro; *Jacquerie* kaldtes denne Opstand efter den sædvanlige Betegnelse for franske Bønder, Jacques, der atter er dannet af Ordet *jacques,* som betyder „Bluser". Talrige Herregaarde blev brændte, og ikke faa Adelsmænd fandt Døden, men det varede dog ikke længe, før Bønderne bukkede under, og kort efter faldt ogsaa den borgerlige Stænderbevægelse sammen. Karl var nu uanfægtet Herre i Landet, og det lykkedes ham ved en klog og forsigtig Krigsførelse ogsaa at standse Englændernes Fremtrængen.

Jacquerie.

Fred 1360.

1360 kom det til Fred. Kong Edvard beholdt Guienne som frit Land uden Lenspligter; Kong Johan skulde løsgives, men mod store Løsepenge. Han kom tilbage til Frankrig, men da en af Gidslerne for Pengenes Betaling flygtede, vendte Johan, som den Mønsterridder han var, tilbage i det engelske Fangenskab, hvor han behandledes overmaade godt. Kort efter døde han derovre.

Karl V, den Vise.

Hans Søn *Karl V,* den Vise, genrejste hurtig Frankrigs Magt. Talrige Lejetropper drev efter Freden rundt i Landet og plyndrede, hvor de kom. Karl tog de bedste af dem i sin Tjeneste som en *fast, staaende Hær*. Franskmændene følte sig da snart stærke nok til at genoptage Krigen mod „den sorte Prins", der styrede i Guienne, men som her viste sig som en uduelig Hersker. Da Karl døde 1380, havde Englænderne kun Calais og nogle enkelte Fæstninger i Guienne tilbage.

Karl død 1380.

Karl VI.

Under Karl V's Søn *Karl VI* opstod der atter stor Forvirring. Han var kun 12 Aar ved Faderens Død, og Styrelsen overtoges af hans tre Onkler. Den mægtigste af disse var Hertugen af *Burgund,* som foruden Burgund havde de Lande, der danner Nutidens *Belgien* og *Franche Comté*. Onklerne styrede slet og ødselt. Da Kong Karl blev voksen, omgav han sig med borgerlige Raadgivere fra Faderens Tid, som hurtig genoprettede Ordenen. Men snart efter grebes den unge Konge af Vanvid, og Onklerne fik atter Magten. Da de var døde, traadte Kongens Broder *Hertugen af Orléans* i deres Sted, men han fik en farlig Modstander i den nye burgundiske Hertug, der ved Ægteskab havde udvidet sine Lande med det nuværende Holland. Der dannedes to fjendtlige Partier med dybt Nag overfor hinanden, paa den ene Side det burgundiske, paa den anden det orléanske.

Burgunder og Orléanser.

Medens Frankrig saaledes lammedes ved indre Strid, holdtes ogsaa Englænderne længe tilbage fra Angreb ved hjemlige Stridigheder. Men der kom Ro i England førend i Frankrig, og den kraftige Kong *Henrik V* besluttede at benytte sig af Forvirringen i Frankrig. 1415 førte han sin Hær over Kanalen; ved *Azincourt* slog han samme Aar en overtallig fransk Hær, og det varede ikke længe, før han kunde true selve Paris. Trods alt fortsattes Striden mellem Orléanister og Burgunder; de første samlede sig om den unge Dauphin, *Karl,* medens Burgunderne aabenlyst sluttede Forbund med Englænderne. Det kom til Aftalerne i *Troyes*. Henrik V skulde ægte en Datter af Karl VI og med hende arve Frankrig. Men allerede 1422 døde han, og endnu samme Aar fulgtes han i Graven af Karl VI.

Henrik V sejrer ved Azincourt 1415.

Troyes.

Henrik og Karl dør 1422.

Henriks lille Søn, *Henrik VI,* udraabtes nu til Konge baade i Frankrig og England, og Englænderne beholdt Magten i Nordfrankrig, men Syd for Loire samledes Befolkningen om Karl VI's Søn, *Karl VII*. Denne var en ret uvirksom Mand, men han havde dygtige Hærførere, og i de følgende Aar gik det op og ned. Til sidst syntes dog Englænderne helt at faa Overtaget. De rykkede frem til *Orléans* og begyndte at belejre den stærke Fæstning; lykkedes det dem at tage den, stod Vejen til Sydfrankrig dem aaben. Men da kom Omslaget. En syttenaarig Bondepige *Jeanne d'Arc* greb paa den forunderligste Maade ind i Frankrigs og Englands Skæbne.

Karl VII.

Jeanne d'Arc.

Jeanne d'Arc var født i en velstaaende Bondefamilje i en lille By ved Grænsen af Lothringen. Hun var fra sin tidlige Barndom stærkt religiøst bevæget, og snart opstod den Tanke hos hende, at hun skulde

befri sit Fædreland fra de Krigens Ulykker, hvorunder ogsaa hendes Hjemegn led saa haardt. Allerede da hun var 13—14 Aar, troede hun at høre Engle og Helgeninder, som forkyndte hende, at hun var kaldet af Gud til at frelse Frankrig. Da hun var 17 Aar, fik hun omsider Lov til at drage til Kong Karls Hof for at tilbyde ham sin Hjælp. Kongen og hans Hoffolk modtog hende med megen Tvivl, men hendes Begejstring rev dem til sidst med, og da hun tilfredsstillende havde besvaret en Række Spørgsmaal, som en Forsamling af gejstlige Mænd forelagde hende, fik hun en lille Hærstyrke til sin Raadighed. Gud havde kaldet hende til at løse to Opgaver, sagde hun: at befri Orléans og at føre Kongen til Kroningsbyen Reims. Begge Dele lykkedes. I et tillidsfuldt Brev bød hun Englænderne udlevere til hende Nøglerne til alle de Byer, de havde taget i Frankrig. Hvis ikke vil Ulykken ramme dem, siger hun. „Jeg er sendt af Gud, Himlens Konge, for at drive Eder ud af Frankrig." „Og hvis I ikke vil tro Guds og Jomfruens Ord, saa vil vi slaa Eder, hvor vi træffer Eders Tropper, og vi skal anrette et saadant Blodbad blandt dem, at der ikke har været Mage dertil i Frankrig i de sidste 1000 Aar." Da Englænderne ikke lod sig forskrække af de dristige Ord, førte Jeanne sin lille Hær mod Orléans. Hun var til Hest, væbnet og i Mandsrustning, foran hende bares en Fane prydet med to Engle, der rakte Gud en Liljeblomst, og hendes Tropper drog frem under Salmesang. Hun trængte ind i Byen, en mægtig Begejstring greb Besætningen, og efter faa Dages Kamp var Englænderne fordrevet.

Orléans befries 1429.

1429 befriede Jeanne d'Arc Orléans, og fra nu af var Sejrstilliden genskabt paa fransk Side; hun blev for Franskmændene Guds Udsending, et Tegn paa, at Kong Karl havde Ret, og at Sejren vilde blive hans; for Englænderne var hun et Djævelens Sendebud, men derfor ikke mindre frygtelig. Snart førte hun lykkelig Kongen til Reims, og Kroningen fandt Sted. Men fra nu af var Lykken hende mindre tro, og 1430 blev hun fanget af Burgunderne. De solgte hende til Englænderne, og disse anklagede hende for Trolddom. Sagen førtes for en Domstol af franske Gejstlige, dens Akter er opbevarede, og de giver det besynderligste Indtryk af alle de Snedigheder, hvormed de gejstlige Dommere søgte at tilvejebringe Beviser for, at det var Djævelen, der havde sendt hende. Til sidst fældedes Dødsdommen, og hun blev brændt i Rouen; Tidens Krøniker beretter, at Tilskuerne, ja Dommerne græd, da hun besteg Baalet.

Kroningen i Reims.

Jeanne d'Arc fanges 1430.

Jeanne brændes.

Men Sejren vedblev at følge de franske Vaaben. Filip den Gode sluttede Forlig med Kongen. Paris blev genvundet, og Englænderne dreves nu ud af By efter By. 1453 sluttede Kampene uden nogen egentlig Fredsslutning. Englænderne havde nu kun Calais tilbage, som de beholdt endnu et Aarhundrede. Da Rouen var taget, lod Kong Karl Jeanne d'Arcs Proces genoptage, hun blev frikendt, og Jomfruen af Orléans blev fra nu af det franske Folks kæreste Helteskikkelse. Kong Karl viste en stedse større Energi og Dygtighed, og ogsaa i den indre Styrelse bragte han Orden efter den lange Opløsningstid.

Kampene slutter 1453.

Karls Søn *Ludvig XI* var en klog og beregnende Mand, der med alle Midler stræbte at fæstne og udvide Kongemagten. Han laa længe i Strid med *Karl den Dristige* af Burgund; Karls Magt var større end Kongens, og Ludvig maatte taale mange bitre Ydmygelser af ham. Til sidst saa det ud til, at Karl skulde skabe sig et stort samlet Rige af franske og tyske Grænseprovinser. Han havde arvet *Burgund og Franche Comté* mod Syd og *Nederlandene* mod Nord. Nu erobrede han *Lothringen,* som laa mellem de to Dele af hans Rige, og angreb derpaa *Schweiz;* alle ventede, at han let skulde faa Bugt med det lille Bondefolk. Men det gik anderledes; Karls Hære blev slaaet Gang efter Gang, og til sidst faldt han i et stort Slag ved *Nancy* 1477. Ludvig, der i al Stilhed havde hjulpet Schweizerne, drog nu Fordel af deres Sejr. Han inddrog Burgund men maatte finde sig i, at Karls Datter, Maria, ægtede den tyske Kejser Maximilian og bragte ham Nederlandene og Franche Comté, medens Lothringen atter fik sin egen Hertug.

Ludvig XI.

Karl den Dristige: Burgund, Franche Comté, Nederlandene, Lothringen.

Nancy 1477.

Ludvig XI var den stærkest mulige Modsætning til de første Ridderkonger af Familjen Valois. En af hans Medarbejdere, den dygtige Historiker *Commines* siger om ham. „Blandt alle dem, jeg har kendt, var den klogeste til at trække sig ud af Faren i vanskelige Tider vor Hersker Kong Ludvig XI. „Han var af Naturen en Ven af jævne Folk og en Fjende af alle de Store, der kunde undvære ham. Ingen har nogensinde i den Grad laant sine Undersaatter Øre og skaffet sig Besked om alt muligt, saaledes som han gjorde det." Han virkede utrættelig for Folkets økonomiske Velfærd og bragte en hidtil ukendt Orden i hele Styrelsen. Men samtidig var der noget uhyggeligt over ham; han skyede intet Middel, naar det gjaldt at ramme en Modstander; det fortaltes at han holdt sine Fanger i Jernbure, at hans Have hang fuld af Benrade, og at Bødlen var hans kæreste Ven. Samtidig var han en ivrig Kristen, som nøje overholdt Religionens ydre Former og altid bar Relikvier paa sig.

Ludvigs Karakter.

De to følgende Konger var atter langt mere Ridderkonger, og de skaffede Frankrig nye Vanskeligheder ved at blande sig

i de italienske Forhold, men den indre Udvikling fortsattes ligesom af sig selv i samme Retning som under Ludvig XI.

Kongemagten vokser. Til sidst blev saaledes de store Krige, der en Tid syntes at skulle sprænge hele Riget, dog til Fordel for *Kongemagten*. Gennem Kampene skabtes en ny, langt mere bevidst fransk *Nationalfølelsen.* *Nationalfølelse,* og denne knyttedes til Kongen, der havde bidraget saa meget til at frelse Landet. Og hele denne Tid igen*Krongodserne.* nem var *Krongodsets* Vækst fortsat; den ene Vassalslægt uddøde efter den anden, og Kongen inddrog dens Lande. Ved Begyndelsen af 16. Aarhundrede havde Storvassallerne kun en Fjerdedel af Riget tilbage; Resten var Krongods. De kongelige Embedsmænd blev stedse flere, i Byerne udnævntes Byraadene tit af Kongen, og kongelige Domstole drog en stedse større Del af Retsplejen ind under sig, selv om mange Adelsmænd ogsaa indenfor Krongodsets Omraade beholdt Domsret paa deres God*Parlamenterne.* ser; rundt om i Provinserne oprettedes der *Parlamenter,* Overdomstole omtrent som den parisiske. Lidt efter lidt indførtes *fa*Skatterne.* *ste Skatter;* tit var de kun beregnede paa at afholde Krigsudgifterne, men naar Krigene var forbi, bevaredes de alligevel. Og *Staaende Hær.* endelig fik Kongerne, som vi har set, en *staaende Hær* til deres Raadighed.

Adelen svagere. Adelens Magt gik stadig tilbage; den led meget under Kam*Kirken svag.* pene, og den høstede ingen Lavrbær i disse. Kirken var svag og søgte mere og mere Støtte hos Kongen; først virkede Pavernes Ophold i Avignon (1309—78) lammende, derefter kom der fra 1378 to og siden tre Paver, og da Skismaets Tid var forbi 1415, fortsattes dog Striden indenfor Kirken. Den franske Kirke fik en særlig uafhængig Stilling overfor Paven; man taler *Den gallikanske Kirke.* fra nu af om *„den gallikanske Kirkes"* Friheder. Under Hun*Stænderforsamlingerne.* dredaarskrigens Opløsning saa det en Tid ud til, at *Stænderforsamlingerne* skulde tage Ledelsen, men det blev ganske forbigaaende. Striden mellem Borgerne og de to højere Stænder hindrede, at de franske Stænderforsamlinger fik nogen større Betydning.

Den materielle Udvikling. De store Krige og den sorte Død hæmmede den *materielle Udvikling,* der havde været saa stærk i 13. Aarhundrede, men det gik dog snart fremad igen, og ved Slutningen af 15. Aarhundrede stod Frankrig utvivlsomt højere baade i Folketal og i Rigdom end 200 Aar tidligere. Paa *Aandslivets* Omraade gik Frankrig ikke længere i Spidsen, men det aandelige Liv var dog endnu særdeles kraftigt. Ridderdigtningen standsede; derimod var det en Blomstringstid for *Teatret;* i talrige Byer fandtes borgerlige Skuespilselskaber; *Teatret.* muntre og grove Farcer vekslede med Mysterieskuespillene. Ikke faa historiske Forfattere fulgte i Joinvilles Fodspor og i Ludvig XI's Tid fik Frankrig i *Commines* en Historiker, der ikke nøjedes med *Commines.* naivt at genfortælle, hvad han havde set og hørt, men som med stor Skarpsindighed undersøgte Begivenhedernes Aarsager og drøftede, hvorledes Statsstyrelsen burde ordnes. I *Byggekunsten* her*Byggekunsten.* skede stadig den gotiske Stil. Der rejstes ikke saa mange storstilede Kirker som i 13. Aarhundrede, men der byggedes nu skønne Stormandspaladser og Raadhuse, ja det hændte endog, at rige Borgere rejste sig pragtfulde Bygninger.

England 1327—1509.

England sejrede oftest i Hundredaarskrigen, men Sejrene bragte dem kun ringe Fordel, og indadtil blev Tiden en haard og urolig Tid. Edvard III ofrede sine bedste Kræfter paa Kam*Edvard III fra 1327.* pen med Frankrig, og han maatte derfor opgive sin Forgængers Forsøg paa at erobre *Skotland;* dette blev nu helt uafhængigt *Stuarterne i Skotland.* under Familjen *Stuart*. I Edvards Tid faldt den sorte Død, der bortrev overmaade mange Mennesker; som Følge deraf steg Arbejdslønnen stærkt, og da Konge og Godsejere forsøgte at bøde derpaa ved Hjælp af Stavnsbaand og Hoveri, fremkaldte dette en voldsom Gæring i Bondebefolkningen. Dristige Præster *Bondeuroligheder.* talte Bøndernes Sag overfor Herremændene. „Da Adam graved og Eva spandt, hvem var da Adelsmand?" spurgte en af dem. Og snart kom hertil et religiøst Røre, som vendtes mod Pavens *Religiøst Røre.* økonomiske Udsugelse af England. „Gud har betroet sine Faar til Paven, for at han skal græsse dem, ikke for at han skal flaa dem," hed det.

Bevægelsen voksede stærkt under Edvards Sønnesøn den svage *Rikard II.* Den berømte Oxfordprofessor *John Wicliff* an*John Wicliff † 1384.* greb nu selve Kirkelæren; han vendte sig skarpt mod Thomas Aquinas' Afladslære, og han nægtede, at Brød og Vin ved Nadvermaaltidet forvandledes til Kristi Legeme og Blod; dette var vel ved et Mirakel til Stede, men kun for de troende; Bibelen var den eneste Rettesnor, paastod han, Paverne kunde godt tage fejl. Allerede tidligere var Dele af Bibelen oversat paa Engelsk; Wicliff oversatte nu det hele, men efter den mangel*Bibeloversættelse.* fulde latinske Oversættelse *Vulgata,* der almindelig anvendtes i Middelalderen. Han fik talrige Disciple, der med stor Iver

udbredte hans Lære. Paven forkætrede Wicliff, men det var i Skismaets Tid, saa Pavens Magt var ringe, og en Tid lang fandt Wicliff Støtte hos de engelske Stormænd. Men saa blandedes det religiøse Røre sammen med en ny Bondebevægelse, der fremkaldtes ved de store Skattepaalæg, som var nødvendige under Kampen med Karl den Vise. De forbitrede Bønder trængte sejrrig ind i selve London. Men det varede dog ikke længe, før Herremændene fik Bugt med Opstanden, og Wicliff fik nu Skyld for Uroen, skønt han ingen Del havde haft i Bevægelsen. Hans Lære blev erklæret for kættersk. Faa Aar derefter døde han 1384; hans Tilhængere forfulgtes ivrig, og det varede ikke længe, før Bevægelsen sygnede hen.

Ny Bondebevægelse

Siden fulgte Stridigheder i Kongefamiljen og blandt Herremandsslægterne. Rikard blev styrtet, og en Sidelinje af Kongehuset, Familjen *Lancaster,* kom til Magten. Til den hørte *Henrik V,* som vandt de store Sejre i Frankrig. Hans Søn *Henrik VI* var knap et Aar gammel, da Faderen døde, og han blev siden en svag Konge, der til sidst plagedes af hyppige Anfald af Vanvid. En anden Sidelinje af Kongeslægten, Familjen *York,* søgte nu at styrte Huset Lancaster. Det kom til en trediveaarig Kamp (1455—85), *Rosekrigen,* som den kaldes efter de to Slægters Vaabenmærke; den røde Rose var Slægten Lancasters Mærke, den hvide var Yorks. Det meste af Tiden havde den hvide Rose Overtaget, men det endte med, at Magten 1485 tilfaldt *Henrik VII* af Huset *Tudor,* der var beslægtet med begge de to Familjer. Kampene førtes næsten alle mellem smaa Adelshære, og de bidrog meget til at svække Adelen, medens de betød mindre for den jævne Befolkning. Følgen blev, at Parlamentets Magt gik tilbage, og Kongemagten voksede.

Lancaster og York.

Rosekrigen 1455—85.

Familjen Tudor fra 1485.

Borgerstanden gik meget frem i den sidste Del af 15. Aarhundrede. Hidtil havde Englænderne ført deres Uld til de flanderske Byers Væverier; nu opstod der store engelske Uldvæverier, og England begyndte at udføre Klædevarer i stor Mængde. *Aandslivet* var stærkt og bevæget i Wicliffs Tid. Samtidig med ham levede *Chaucer,* der i sine *Canterbury-tales* fortæller om, hvorledes Folk af de forskelligste Samfundslag mødes paa Pilgrimstog til Thomas Beckets Grav; de fortæller hinanden en Række Smaahistorier, der giver et ypperligt Billede af, hvorledes Adelsmand og Præst, Borger og Bonde levede

Byernes Fremgang.

Aandslivet.

Chaucer.

i England i denne Tid. Det *engelske Skriftsprog* begyndte at uddannes; det optog nu en Mængde franske Ord, som ikke tidligere var anvendt i det engelske Sprog. I 15. Aarhundrede standsede denne aandelige Udvikling; det frie Aandslivs dræbtes ved Forkætrelsen af Wicliffs Lære.

Det engelske Skriftsprog.

Spanien og Portugal o. 1300 til 1516.

Staterne paa den pyrenæiske Halvø gik i Middelalderens sidste to Aarhundreder hurtig fremad. *Arragonien* blev Hovedstaten; den arragonske Kongefamilje vandt allerede i Slutningen af 13. Aarhundrede Sicilien, og dertil kom i 15. Aarhundrede Neapel. 1479 forenedes Arragonien og Castilien, da *Ferdinand den Katolske* (1479—1516), som var gift med *Isabella* af Castilien, arvede Arragonien. Herved opstod *det spanske Rige,* og under dette kloge og energiske Ægtepar hævedes Spanien hurtig til stor Magt. 1492 erobredes Maurernes sidste Besiddelse, det lille Kongerige *Granada.* Maurerne fik Løfte om fri Religionsøvelse, men Løftet blev ikke holdt; Inkvisitionsdomstolene forfulgte baade dem og Jøderne med blodig Grusomhed; de store Kætterbaal, *Auto-da-feerne,* samlede Tusinder af begejstrede trosivrige Tilskuere. Men trods alt bevarede de fleste Maurer i al Hemmelighed deres Tro. Ellers var Styrelsen god; Ferdinand og Isabella var store Lovgivere; de bragte en før ukendt Orden i Spaniens Forhold og fremmede ivrig Næringsvejene; baade Industri og Handel stod højt i Spanien. 1492 udsendtes Christoffer Columbus paa det Tog, hvorved Amerika opdagedes (Se S. 394).

Arragonien og Castilien.

Ferdinand den Katolske og Isabella.

Spanien.

Granada erobres 1492.

Auto-da-feer.

Portugal havde i disse Aarhundreder en Række dygtige Fyrster, der ivrig fremmede det lille Riges Handel, og som iværksatte talrige klogt planlagte Opdagelsesrejser, der til sidst førte til, at Søvejen til Indien blev fundet i Kong *Emanuel den Stores* Tid 1498 (se S. 393).

Portugal.

Emanuel den Store.

Ogsaa paa Aandslivets Omraade var der megen Fremgang i de pyrenæiske Stater. Baade Spanien og Portugal fik ikke faa Universiteter, og i Spanien blomstrede den berømte *Romancedigtning,* smaa fortællende Digte om Kamp og Kærlighed.

Spanske Romancer.

Italien o. 1300—1521.

Italien naaede i 14. og 15. Aarhundrede en langt rigere Udvikling end noget andet Land. Baade i Samfundslivet og i det politiske Liv, i Literatur og i Kunst var det næsten som om den græsk-romerske Oldtid levede op igen; derfor betegnes denne Tid med Ordet *Renæssance,* Genfødelse. Minderne fra Oldtiden havde altid levet særlig stærkt i Italien; det var saa meget lettere at kalde dem til Live her end i de andre Lande. Men det maa dog ikke glemmes, at hvor meget man end i disse Aarhundreder efterlignede Oldtiden, vedblev Forskellen at være stor; Renæssancetidens Italien lignede trods alt mere Middelalderens Italien og Samtidens Frankrig, end det lignede Kejsertidens Rom.

Renæssancen.

Tyngdepunktet atter i Byerne.

I Samfundsforholdene foregik den store Ændring, at Tyngdepunktet atter flyttedes helt fra Landet til Byerne, medens den middelalderlige Standsforskel mellem Adel og Borgere i høj Grad udviskedes. Politisk afløstes Opløsningen i Godser og Smaabyer af et ordnet Statsstyre. Der skabes en talrig Embedsstand, der indføres faste Skatter, der holdes Regnskab over Staternes Indtægter og Udgifter, optages Statistik over deres Indbyggertal og Krigsstyrke. „Staten" tager sig planmæssig af Borgernes Velfærd, sikrer Retsordenen, fremmer Næringsvejene, anlægger Landeveje, Havne o. s. v. I andre Lande gaar Bevægelsen i samme Retning, men ikke nær saa stærkt som i Italien.

Ordnet Statsstyre.

Tyranstyre.

Den almindelige Form for Renæssancetidens italienske Stater blev *Tyranstyret*". En heldig Kriger eller en klog Politiker gjorde sig til Herre i en By eller Provins; han sikrede sin Magt ved en lejet Livvagt, styrede enevældig og lod Magten gaa i Arv i sin Slægt. I 14. Aarhundrede vrimlede det med Smaatyranner, hver med sit lille Omraade, men i 15. Aarhundrede blev de fleste af dem undertvungne af nogle af de mægtigste. Den stærkeste af alle Tyranstaterne blev *Milano,* der blev Herre over en stor Del af Norditalien.

Milano.

Disse Tyranner har faaet Ord for en sjælden Troløshed og Grusomhed, og uden Grund er dette ikke. Deres Magt var uden lovligt Grundlag, og de maatte hævde den ved Vold; tit ryddede de deres Modstandere af Vejen ved Drab eller Snigmord. Men alt i alt var de dog neppe hverken grusommere eller mere troløse end

Korstogstidens Riddere. Blot er der den Forskel, at Ridderne, naar de havde begaaet deres Forbrydelser, angrede og søgte Kirkens Tilgivelse, medens Renæssancetidens Tyranner øvede deres Misgerninger uden Skrupler med koldblodig Beregning. Mange af Tyrannerne var dygtige Herskere. Ogsaa de havde deres Idealer. Korsfarerriddernes Maal var at tjene Gud og vinde Berømmelse ved tapper Kamp. Renæssancetyrannen satte sig ofte som Opgave at gavne sine Undersaatter og at vinde et udødeligt Navn ved at beskytte Videnskab, Digtning og Kunst. Tit samledes ved Tyranhoffet en hel Kreds af de ypperste Forfattere og Kunstnere. Men der vedblev trods alt at leve et dybt Had til dem, ganske som overfor Grækenlands „Tyranner"; Oprør var hyppige og „Tyranmord" var en ærefuld Handling. Tidens tyranfjendske Forfattere priser ofte Brutus, der fældede Cæsar, og den berømte Forfatter *Boccaccio* udbryder harmfuld: „Skal jeg kalde Voldsmanden Konge og Fyrste og vise ham Troskab som min Herre. Nej, han er Samfundets Fjende. Mod ham har jeg Ret til at anvende alle Vaaben: Sammensværgelse, Spioneri, Baghold, List; det er en hellig og nødvendig Gerning. Der gives intet bedre Offer end Tyranblod."

Tyrannernes Ideal.

Forholdene var dog meget forskellige i de forskellige Dele af Italien, og i nogle af de vigtigste Stater gik Udviklingen en Del anderledes. *Sicilien* løsrev sig allerede i Slutningen af 13. Aarhundrede ved et Oprør, der sædvanlig betegnes som den *sicilianske Vesper,* fra Karl af Anjous Herredømme og gav sig ind under den arragonske Kongeslægt, og i 15. Aarhundrede kom ogsaa Neapel under denne. Forholdene bevarede hernede, trods Frederik II's Forsøg paa at skabe et ordnet Styre, en temmelig middelalderlig Karakter.

„Begge Sicilier".

I *Kirkestaten* var der stor Forvirring under Pavernes avignonske Fangenskab. Rom gik hurtig tilbage baade i Folketal og Rigdom. Men netop her viste det sig, med hvor stor Magt Oldtidsminderne kunde leve op. En ung Sværmer *Cola di Rienzi* manede i begejstrede billedrige Taler Romerfolket til at genskabe den gamle Republik og genvinde den gamle Magtstilling. Under Folkemassernes Jubel valgtes han til Tribun, og for en Tid lykkedes det ham virkelig at skabe Ro og Orden; saa stor var Mindernes Magt, at fremmede Fyrster sendte deres Sendebud til ham, og en Digter som Petrarca lovpriste ham baade paa Vers og paa Prosa. Men det varede ikke længe, før Fantasteri og Forfængelighed ødelagde ham; Adel og Borgere vendte sig mod ham, og han blev brændt.

Kirkestaten.

Cola di Rienzi.

1378 valgtes der igen en Pave, som tog Ophold i Rom,

Skismaet 1378—1415. men samtidig valgtes en anden i Avignon, og det store *Skisma* begyndte dermed; det varede til 1415, og i de sidste Aar var der endda en tredje Pave, som havde sit Sæde i Pisa. Først da Skismaets Tid var omme, fæstnedes Pavens Magt i Kirkestaten atter, og der fulgte nu flere dygtige Paver, som energisk søgte at ophjælpe den hjemsøgte By. Ved Slutningen af 15. Aarhundrede var Forholdene dog atter daarlige. *Alexander VI Borgia,* der nu beklædte Pavestolen, havde den ene Elskerinde efter den anden og en talrig Børneflok, og det var hans Hovedinteresse at skaffe sine Børn Rigdom og Magt. Hans Søn *Cesare Borgia* blev Typen paa en fordærvet Renæssancefyrste. Rigt begavet drømte han om at skabe sig et stort og kraftigt Rige med Kirkestaten som Kærne. Uden Skrupler ryddede Cesare enhver, der stod ham imod, af Vejen, snart ved Sværd, snart ved Gift; ikke mindst gik det ud over hans Slægtninge og over Kardinalerne. Han fik virkelig Kirkestaten betydelig udvidet, men da Alexander pludselig døde, og Cesare samtidig blev syg, lykkedes det hans Fjender at fordrive ham. Den følgende Pave *Julius II* var en krigerisk Fyrste, der levede i Kamp og Underhandlinger. Han samlede atter Kirkestaten og knækkede de adelige Slægters Magt. Han fulgtes paa Pavestolen af *Leo X* († 1521), en fintdannet Mand med stor Interesse for Oldtidslitteraturen. „Før herskede Venus, saa fulgte den strenge Mars, nu hersker den milde Athene", hed det om ham og hans to Forgængere.

Alexander Borgia. *Cesare Borgia.* *Julius II.* *Leo X † 1521.*

Venedig. I to Byer bevaredes Borgerstyret: Venedig og Florens. I *Venedig* beholdt Købmandsadelen Magten; et snævrere Udvalg *Timandsraadet,* førte et skrapt Tilsyn med Dogerne og vaagede strengt over Borgerne; talrige Spioner holdt Øje med alle Borgere, der kunde mistænkes for Oppositionslyst, og grusomme Straffe anvendtes mod enhver, der satte sig op mod Raadet; Venedigs Fængsler med deres frygtelige Torturredskaber nævnes altid med Rædsel af Tidens Forfattere. Styrelsen var dygtig. Til Lands skabtes et helt anseeligt venetiansk Rige, medens man til Søs kæmpede med vekslende Held med Genueserne. Osmannerne erobrede efterhaanden de venetianske Besiddelser i det græske Rige, men til Gengæld blev Venetianerne Herrer paa Cypern.

Timandsraadet.

Florens. *Florens* voksede i denne Tid hurtig baade i Folketal, Rigdom og Magt. Selve Byen naaede over 100,000 Indbyggere og alle Omegnens Byer blev betvungne, selv Pisa. Der var megen Strid mellem to Adelspartier, hvoraf det ene kaldte sig Gibelliner, det andet Guelfer, men det frie Borgerstyre bevaredes. Der var Embedsmænd, som skiftede med korte Mellemrum, og som udtoges ved Lodtrækning som i gamle Dage i Athen. Til sidst standsede dog den indre Strid nogenlunde, og en enkelt Familje fik en næsten enevældig Indflydelse, skønt

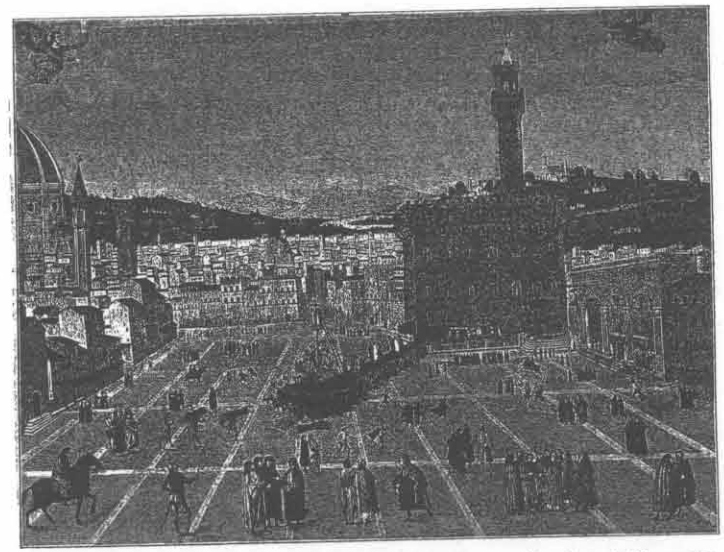

Savonarola brændes paa Torvet i Florens. Til højre ses Raadhuset, til venstre lidt af Domkirken.

alle Forfatningens Former vedblev at bestaa. Det var den hovedrige Vekselleerfamilje *Medici,* hvis kloge Medlemmer ved gode Grunde fik Borgerne til at følge deres Raad. „Handl aldrig", sagde en af dem til sin Søn, „mod Folkets Vilje, men hvis det vil noget uforstandigt, saa søg at faa det derfra ikke ved hovmodig Bedreviden, men ved venlig Tiltale." Medicierne ledede Styrelsen til Gavn for de jævne Borgere; der indførtes saaledes en Indkomstskat, som var saa stærkt progressiv, at de rigeste kunde komme til at betale Tredjedelen, ja Halvdelen af deres Indkomst i Skat. Slægtens mest berømte Mand blev *Lorenzo il magnifico,* en rundhaandet og forstaaende Beskytter af Kunst og Litteratur. Kort efter Lorenzos Død 1492

Medicierne. *Lorenzo † 1492.*

Svonarola. fik Dominikanermunken *Savonarola* i nogen Tid en forunderlig Magt over Florentinerne, men det varede dog ikke længe, før Mediciernes Magt genoprettedes.

Den stærkt religiøst bevægede Savonarola saa med Sorg, at hans Medborgere hengav sig til alle Slags Fornøjelser i Stedet for at tænke paa deres Sjæls Frelse; han revsede dem i voldsomme, glødende Prædikener, og Borgernes store Mængde grebes af lidenskabelig Begejstring for ham. Snart var han mægtig nok til at ændre Forfatningen; Kristus skulde være Konge over Florens som Gud over Israel, lærte han; Magten overdroges til et stort Raad af nogenlunde velhavende Borgere. Fra Florens skulde Italien, ja hele Kristenheden genfødes. Borgernes Liv var som forvandlet; Karnevaller og Fester hørte op, de kirkelige Processioner var utallige; en Skare af Børn sendtes rundt i Byen og samlede Genstande, som vidnede om verdsligt Sindelag: Kort og Terninger, Sminke og falskt Haar, Ovids „Elskovskunst" og andre farlige Bøger o. s. v.; til sidst brændtes det hele paa et stort Baal paa Byens Torv, medens de hvidklædte Børn dansede om Baalet og sang Savonarolas Salmer dertil. Lidt efter lidt gik dog Begejstringen over, og Kritiken meldte sig igen. Paven, *Alexander Borgia,* hvis Liv kun lidet stemmede med Savonarolas Fordringer, lyste Band over ham, og hans Modstandere rejste Hovedet. Til sidst fik de Overtaget, og Savonarola og to af hans Tilhængere klyngedes op i en Galge paa Torvet, medens Kætterbaalet tændtes under dem.

Kampe i Italien. Der førtes en Mængde Kampe mellem de smaa italienske Stater. Borgervæbningernes militære Betydning svandt, efterhaanden som Borgernes Interesser blev mere fredelige. Krigene førtes med smaa lejede Hære, anførte af *Condottierer.* *Condottiererne.* Det var en Art Hververkaptejner, der tog Soldater i deres Tjeneste, og som saa med deres lille Hærstyrke sloges til Fordel for den Stat, der betalte bedst. Kampene var som Regel kun lidet blodige; Condottiererne vidste, hvad deres Soldater var værd i Penge, og de udsatte sig ikke uden Nødvendighed for at miste dem. Udlandets Fyrster blandede sig hyppig i Striden. Først var det især de tyske Konger, hvoraf nogle gjorde Tog til Italien og opnaaede Kejsernavnet, men som alle var uden *Fremmed Indblanding.* virkelig Magt. Senere gjorde de spanske Konger, hvis Slægt herskede i Syditalien, deres Indflydelse gældende, og henimod 1500 fik de Medbejlere i de franske Konger. Kampene var dog ikke af en saadan Art, at de skadede Næringslivet. Italien var utvivlsomt Evropas rigeste Land i denne Tid; baade Landbrug, Handel og Industri stod meget højt.

I *Litteratur og Kunst* naaede Italien langt forud for det øvrige Evropa. Det store Gennembrud skete allerede med *Dante* († 1321). Han tilhørte en rig Slægt i Florens og del- *Dante † 1321.* tog ivrig i sin Fødebys Kampe paa Gibellinernes Side; til sidst blev han fordrevet, og i de to sidste Tiaar af sit Liv maatte han flakke om fra By til By. Han var vokset op med den franske Troubadourdigtning og Skolastik; han var en ivrig Kristen, og han var opfyldt af Begejstring for Kejservælden. Men samtidig saa han med Beundring hen til Oldtiden, han drømte om at genrejse Italiens svundne Storhed, og han vendte sig med Harme og Foragt mod Paverne, der syntes ham den store Hindring for et frit og enigt Italien. Blandt hans mange Skrifter er det mest berømte *Divina Commedia,* et mægtigt *Divina Commedia.* Digt, hvor han skildrer sin Vandring gennem Helvede, Skærsilden og Paradis. Det er skrevet paa Italiensk, og det bidrog meget til at give det *italienske Skriftsprog* dets faste Form. *Det italienske Skriftsprog.*

Dante føres gennem Helvede og Skærsilden af Oldtidens store Digter, *Virgil.* Helvede skildres efter de sædvanlige middelalderlige Forestillinger som en stor Tragt, der er udhulet i Jorden. Dens Spids er i Jordens Centrum, lige under Jerusalem; dernede sidder Djævelen. Den Port, som fører til Helvede bærer Ordene: „I, som træder ind her, lader Haabet fare." Foran det egentlige Helvede er der en Forgaard, hvor de udøbte Børn og de retfærdige Hedninge opholder sig. De lider ikke Pinsler, men de fortæres af stadig Længsel. Dér mødes „Homer, hin kongelige Sanger," Horats „Satirens Skjald den lette", Ovid og Lukian. Virgil fører Dante til dem, og „som den sjette Mand i deres Skare blandt saa stor Kløgt optager mig de Høje" siger Dante med sin sædvanlige stærke Selvfølelse. Ogsaa de store hedenske Tænkere træffer han her: Aristoteles, Plato, Sokrates, Seneca o. s. v., ja endog muhamedanske Filosofer som Avicenna og Averroes. Ogsaa Cæsar og Saladin opholder sig her. Virgil siger om dem alle:

„De skyldfri er, men deres Retfærd nytter
dem ej, fordi de fattes Daabens Vande,
Indgangen til den Tro, som Dig beskytter.
Og leved de før Kristi Lys det sande,
har de ej dyrket Gud med skyldig Ære;
jeg hører selv til dem i disse Lande,
for saadan Mangel nu vor Dom vi bære,
og ej for anden Skyld; til Bod Gud kræved,
at Længsel uden Haab os skal fortære."

Saa følger det egentlige Helvede inddelt i Kredse, hver med sin Art af Syndere; der er en, hvor de Vellystige jages af en aldrig

hvilende Stormvind; der er en anden, hvor Fraadserne gennempiskes af Regn, Hagl og Sne o. s. v. o. s. v. Rundt om i Helvedes Afdelinger anbringer Dante Paver og Kejsere, Venner og Fjender, alt efter Fortjeneste. Kætterne hviler i flammende Ligkister; blandt dem finder han Kejser Frederik II; Simonisterne staar med Hovedet nedad, helt begravede i Jorden, saa kun Benene rager op, og Fodsaalerne paa disse brænder; her staar en Plads rede for Bonifacius VIII. Fra det Afgrundens Dyb, hvor Djævelen pines, føres Dante til Skærsildens Bjerg, der hæver sig op af Havet paa den anden Side af Jorden; ogsaa det er inddelt i Kredse, hver med sine Syndere og sine Pinsler; men det er Kristne, der har angret, og som har Udsigt til Frelse, som her findes; de lutres kun ved Pinslerne. Øverst paa Skærsildsbjerget er det *jordiske Paradis,* en dejlig Have med Blomster, gennembølget af svalende Vinde. Til sidst staar han ved Indgangen til det himmelske Paradis. Her maa Virgil, den ædle store Hedning, forlade ham, men han modtages af sin Ungdomselskede *Beatrice,* som han har viet en ærbødig Kærlighed efter alle Troubadourdigtningens strengeste Regler, fra han saa hende første Gang i hendes niende Aar, indtil hun døde 27 Aar gammel. Ved hendes Kærlighed renses han for alle Synder, og hun fører ham saa gennem det himmelske Paradis. Ogsaa dette er inddelt i Kredse; der er Planethimlen, Maanen, Merkur, Venus, Solen med de store Kirkelærere, Thomas Aquinas, Domingo Gusman, Frants af Assisi o. s. v., Mars, Jupiter med de retfærdige Fyrster: Korstogshelten Gotfred af Bouillon og Gregor VII's Hjælper Robert Guiscard, Saturn med Erobrerne, Fiksstjernernes Himmel, Englenes Himmel og endelig den højeste Himmel med Jomfru Maria og den treenige Gud.

Petrarca † 1374. Boccaccio † 1315.

Medens Dantes Forestillinger og Tænkemaade endnu overvejende er Middelalderens, var de to Forfattere, der tog Arven op efter ham, *Petrarca* († 1374) og *Boccaccio* († 1375) langt mere paavirkede af den græsk romerske Oldtid. De var begge ligesom Dante af florentinsk Slægt, og Florens blev Midtpunktet for hele det nye Aandsliv.

Petrarca var opdraget til Gejstlig; han tilbragte sin Ungdom ved Pavehoffet i Avignon, men drog siden om fra det ene af Italiens Smaahoffer til det andet. Han var tidlig opfyldt af den varmeste Begejstring for Oldtidens Litteratur. Især beundrede han Cicero: „O du den første Skaber af romersk Veltalenhed, med din Kilde vander vi vore Marker," udbryder han om ham. Med rastløs Iver stræbte han at faa fat i Skrifter fra Oldtiden; ogsaa Grækenland beundrede han, skønt han kun kendte ufuldkomne latinske Oversættelser af nogle faa græske Forfattere. Den skolastiske Videnskab, som raadede ogsaa ved Italiens Universiteter, spottede han bittert. Det var hans Maal ret at trænge til Bunds i, hvorledes han selv følte og tænkte for derigennem at forstaa Menneskenaturen.

Han troede paa den kristne Lære, men det var den kristne Moral og Kærlighedsbudet, ikke Dogmerne, der tiltalte ham; han vilde ikke høre Tale om, at Kundskab og Dannelse udelukkede fra „Helligheden". „Vejen til Dyden gennem Uvidenhed," siger han, „er maaske jævn men sikkert foragtelig;" „den Viden, der har tilkæmpet sig Troen, er bedre end den helligste Enfold."

Italiens Stormænd kappedes om at ære Petrarca, og til sidst kronedes han paa Kapitolium med Laurbærkransen som Digterkongen, hilst af Folkets Jubel; fra Kapitolium gik han til Peterskirken og lagde Kransen paa Herrens Alter. Det var Oldtidsstudierne, der skaffede ham denne Berømmelse, og de stod ogsaa for ham selv som hans Livs store Bedrift, men for Eftertiden er hans Navn blevet endnu mere berømt ved hans *„Sonnetter til Laura"*. Han elskede hende ulykkelig som Dante Beatrice; det antages, at hun var en gift Kone med 11 Børn. *„Sonnetter til Laura".*

Boccaccio var en lidt yngre Ven af Petrarca. Han virkede med samme Iver for at fremdrage Oldtidens Storværker og gøre sine Landsmænd bekendt med dem. Han lærte selv Græsk og fik Homer oversat. Han beundrede Dante og skrev en Livsskildring af ham. Hans mest læste Værk blev dog uden Sammenligning den muntre Novellesamling „Decameron", som han skrev paa Italiensk. *„Decameron".*

„Decameron" begynder med en malende Skildring af de Ulykker, *den sorte Død* bragte Florens. Han skildrer, hvorledes Skræk og Forfærdelse udbredtes i Byen. „Der var Nogle, som mente, at de ved at leve maadeholdent og ved at afholde sig fra al Overdaadighed kunde beskytte sig mod dette Onde. De dannede smaa Kredse og levede adskilt fra alle andre, forsamlede og indelukkede i de Huse, hvori der ikke havde været nogen Syg. Her nød de de fineste Retter og de bedste Vine med det største Maadehold, og idet de undgik enhver Udskejelse, morede de sig med Musik og andre Fornøjelser uden at indlade sig i Samtale med Nogen og uden at ville høre nogetsomhelst Nyt om Sygdommen og Døden udenfor. Andre var af den modsatte Mening og forsikrede, at det bedste Lægemiddel mod et saadant Onde var at drikke og spise godt, at gaa syngende og dansende om, at tilfredsstille enhver Lyst, saavidt det lod sig gøre og at drive Latter og Spøg med, hvad der saa skete." „Mange andre fulgte en Middelvej mellem de to omtalte og indskrænkede sig hverken saa meget i Brugen af Næringsmidler som de Første eller gik saa vidt i Drik og Udsvævelser som de Sidste, men spiste og drak netop hvad de behøvede; heller ikke lukkede de sig inde, men de gik omkring med Blomster, vellugtende Urter og andre Kryderier i Hænderne, idet de hyppig lugtede til dem i den Mening, at det var det bedste Middel at holde Hjernen frisk ved saadan Vellugt; thi hele Luften var ligesom tyk og stinkende af de døde Legemers Uddunstninger, Sygdommene og Lægemidlerne." — Under disse Ulykker aftaler 7 unge Kvinder og 3 unge Mænd at trække sig tilbage til en Villa udenfor Byen. Her

tilbringer de Tiden med at fortælle hinanden Historier; hver skal daglig yde sit Bidrag; paa den Maade opstaar de 100 Noveller, Bogen indeholder, i Løbet af 10 Dage (deraf Navnet Decameron). Derefter vender Deltagerne tilbage til Florens. Emnet til de enkelte Fortællinger er hentet fra mange Kilder: indiske, arabiske, franske Fortællinger o. s. v., men de er lagt til Rette, saa de giver et Billede af Samtidens Liv; de fleste er Kærlighedshistorier fortalt med Sympatien paa Lidenskabens Side; Gejstlighedens Uvidenhed og Usædelighed angribes med den mest bidende Spot.

Den gamle Litteratur fremdrages.

I Tiden efter Petrarca og Boccaccio arbejdede talrige Oldtidsforskere paa at fremdrage saa meget som mulig af den gamle Litteratur; de drog rundt fra Kloster til Kloster for at finde Haandskrifter, og saasnart et saadant var fundet, afskreves det i talrige Eksemplarer. Snart kom ogsaa byzantinske Lærde til Italien og udbredte Kendskabet til græsk Sprog og Litteratur. Og samtidig drog unge Italienere til Grækenland for at studere derovre. Særlig stærk blev Forbindelsen, da Konstantinopels Erobring af Tyrkerne 1453 bragte mange Grækere til at flygte til Italien. Ved Universiteterne vendte man sig fra Skolastiken og gik i Lære hos Oldtidsfilosoferne, og talrige lærde Skoler oprettedes rundt om i Byerne for at udbrede den nye Kundskab. Florens vedblev at være Midtpunktet. Her samledes under Medicierne *„det platonske Akademi"*, en Kreds af Forskere, der ivrig drøftede Platos Tanker.

Byzantinske Lærde.

Konstantinopels Erobring 1453.

„Det platonske Akademi".

Hele Videnskabens Forskermetode forandredes efterhaanden. Ligesom Oldtidens Videnskabsmænd og Araberne byggede man nu i stedse højere Grad sin Forskning paa Erfaring og Undersøgelse ikke som Middelalderens Tænkere paa Bibelsteder og Spekulation. Følgen blev en meget stor Fremgang paa alle Videnskabens Omraader.

Machiavelli o. 1500.

Den ypperste Repræsentant for den nye Videnskab blev *Machiavelli,* som levede i Florens omkring Aar 1500. Han havde en Tid megen Indflydelse paa Byens Styrelse og lærte som Gesandt andre Staters Forhold at kende, men siden blev han styrtet ved et Partiskifte, og han levede nu tilbagetrukkent, kun optaget af sin Forfattergerning. Det navnkundigste af hans Værker er *Il principe, „Fyrsten"*, en politisk Afhandling, hvori han undersøger, hvorledes en Fyrste bør være.

„Il principe".

Skolastikerne havde udfra Bibelen og fra Aristoteles' Værker filosoferet sig til, hvorledes Staten burde være; Machiavelli undersøgte i Stedet, hvorledes Forholdene faktisk var i Italien og dets

Nabolande, og spurgte saa, hvorledes man skulde faa det bedst mulige ud af de givne Forhold. Han ansaa Republiken for det egentlige Ideal, men fandt den, som Tiderne var, umulig. Hans Haab var, at en kraftig Fyrste skulde samle Italien og gøre det stærkt som Frankrig og Spanien. En saadan Fyrste maatte da uden Skrupler bruge alle Midler, der tjente til at naa det store Maal, slette som gode. Løftebrud er tilladeligt, siger Machiavelli. „Hvis alle Mennesker var gode, vilde denne Lære ikke være god, men da de er slette og ikke vil holde deres Løfter til dig, behøver du heller ikke at holde dine til dem. Og en Fyrste vil aldrig mangle en passende Undskyldning for sit Løftebrud." Som Verden er, bliver „gode Mænd altid fattige." Kristendommen er i sig selv skadelig for Karakterernes Udvikling. „Vor Religion," siger han, „lærer kun at lide, og denne Maade at leve paa synes at have svækket Verden og gjort den til et Bytte for Skurke. Den gamle Religion derimod erklærede kun Mænd med verdsligt Ry, Hærførere og Fyrster, for hellige. Vor Religion har mere prist Selvfornedrelsens og Ydmyghedens Mænd. Den har sat det højeste Gode i Ydmyghed, Forsagelse og Foragt for de jordiske Ting, medens Oldtidens Folk, satte det i Aandsstorhed, Legemsstyrke og alle de Ting, som er egnede til at gøre Menneskene stærke." Nu maa dog Religionen bevares for at holde Folk i Tømme; den kloge Fyrste maa hykle Gudsfrygt; intet er nyttigere for hans Magt. Han roser Cesare Borgia som Typen paa en kraftig Fyrste uden Skrupler.

Machiavellis Anskuelser er for Eftertiden kommet til at staa som Udtryk for den størst mulige politiske Fordærvelse. „Machiavellisme" er blevet Fællesnavn for enhver lumsk og forbryderisk Politik. Overfor Machiavelli selv er der noget uretfærdigt heri. Han var en redelig Politiker, der tjente sit Fædreland uden Hensyn til egen Fordel. Den Politik, han skildrede, var ikke den, han ønskede, men den, det forekom ham, at Statsmændene drev i de Aar, da han som styrtet Minister skrev sine Værker; men han gaar ganske vist ud fra, at den, som med Held vil deltage i det politiske Liv, maa bruge samme Midler som de andre.

Ariosto.

Ogsaa Digtningen vedblev at blomstre efter Petrarcas og Boccaccios Tid. Samtidig med Machiavelli levede *Ariosto,* hvis Hovedværk *„Orlando furioso"* (den rasende Roland), fortæller om Karl den Stores og Rolands Bedrifter. Den ærbødige Beundring for de ædle Riddere er her afløst af munter Spot, og i Grunden er det Hoflivet i Italien i hans egen Tid, han skildrer. Han begyndte ogsaa at skrive Komedier efter græsk-romersk Forbillede. Allerede i nogen Tid havde man spillet Plautus og andre gamle Forfattere ved de italienske Hoffer; nu kom dertil *italienske Komedier,* hvoraf Ariostos var de bedste. Ogsaa Machiavelli skrev et meget beundret Skuespil.

Italienske Komedier.

„Humanister". Renæssancetidens Forfattere og Videnskabsmænd sammenfattes sædvanlig under Betegnelsen *„Humanister"*. De var meget talrige: Universitetsprofessorer, Lærere ved de mange nye Skoler, Skribenter, som Tyrannerne eller Byerne tog i deres Tjeneste for at bekæmpe Modparten med Pennens Vaaben o. s. v. Deres Anskuelser trængte utvivlsomt langt ud i Folket, især efter at *Bogtrykkerkunsten* var opfundet midt i 15. Aarhundrede. Denne nye Kunst anvendtes hurtig meget stærkt i Italien. Allerede Alexander Borgia fandt det fornødent at indføre *Censur* for at værne sig mod de talrige Skrifter, der angreb ham for hans uværdige Liv, og han efterlignedes snart af andre Magthavere. Forfatterne var meget beundrede og meget selvfølende. „Genidyrkelsen" afløste næsten Helgendyrkelsen. Som Byerne før havde kæmpet og handlet om Relikvier, saaledes stredes de nu om berømte Mænds Lig; Florentinerne søgte efter Dantes Død forgæves at faa hans Lig udleveret fra den By, hvor han var død som landflygtig.

Bogtrykkerkunsten. *Censur.* *Genidyrkelse.*

Kunsten. Sammen med den stærke litterære Udvikling opstod en stærk *kunstnerisk Blomstring*. Ved Aar 1300 efterlignede Italienerne endnu den franske Gotik. Men i de følgende Aarhundreder søgte man mere og mere sine Forbilleder hos Oldtidens Kunstnere. Basilicakirker i gammel romersk Stil rejstes atter, og ogsaa de byzantinske Kuppelkirker efterlignedes paany. Domkirken i Florens blev en saadan Kuppelkirke og ligesaa den mægtige nye *Peterskirke* i Rom, hvis Bygning begyndte under Julius II men varede mere end et Aarhundrede. Som Billedhuggere og Malere overgik Renæssancetidens Mestre langt Middelalderens. Disse havde arbejdet efter faste Regler, og deres Billeder var oftest stive og kunstige. Italienerne vendte sig nu, som i gamle Dage Grækerne, til Naturen; ogsaa deres Kunst blev *realistisk*. De huggede og malede efter Model, og ligesom Grækerne fremstillede de med Forkærlighed det nøgne Menneskelegeme. Med største Troskab gengav de ikke blot Legemets Former og Stillinger men ogsaa de vekslende Ansigtsudtryk; deres Maal var at skildre Menneskets Karakter og Personlighed gennem deres Billeder. De hentede tit deres Emner fra det daglige Liv, og ogsaa naar de valgte sig Emner fra den hellige Historie, var det som oftest Mænd og Kvinder fra deres egen Tid og deres eget Land, de skil-

Basilicaer og Kuppelkirker. *Peterskirken.* *Realistisk Kunst.*

drede. Et stort teknisk Fremskridt var det, at man til Staffelibilleder begyndte at anvende Oljefarve, en Opfindelse, der var gjort i Nederlandene. Ogsaa for Kunsten var *Florens* det egent-

Oljefarven. Florens Kunstens Hjem.

Mona Lisa. Leonardo da Vincis mest berømte Portrætmaleri.

lige Centrum. Kunstnerne var overmaade talrige. Mange af dem var paa en Gang Arkitekter, Billedhuggere og Malere, nogle tillige Forfattere. De tre mest berømte *Leonardo da Vinci, Rafael* og *Michelangelo* levede alle omkring Aar 1500.

Leonardo da Vinci, Rafael og Michelangelo o. 1500.

Den ældste af de tre store Kunstnere var *Leonardo*. Han var en ypperlig Portrætmaler, der mesterlig forstod at give Sjælens skiftende Stemninger Udtryk i sine Billeder. Det navnkundigste

blandt alle hans Billeder er det store Nadverbillede, hvor han skildrer det Øjeblik, da Kristus siger Apostlene, at en af dem vil forraade ham. *Rafael* var en lys og lykkelig Kunstner, der oftest tolkede glade, rolige Stemninger. Faa Billeder er saa kendte som hans Madonnabilleder. I Vatikanet skabte han en Række Malerier, hvor han fremstillede Aandslivet i dets højeste Udfoldelse: Teologien,

Madonnabillede af Rafael.

Filosofien, Poesien, Retsvidenskaben o. s. v.; han skildrede dem ikke paa middelalderlig Vis ved symbolske Figurer, men ved Menneskegrupper; det Billede, der skal være Udtryk for Filosofien, fremstiller for Eks. en Filisofskole fra det gamle Athen. Han ledede en Tid lang Arbejdet paa Peterskirken. *Michelangelo* var en Mand med et langt stærkere, mere bevæget Følelses- og Tankeliv, og hans Kunst bærer Vidnesbyrd om de sjælelige Kampe, han gennemgik. Hans Hovedværker er hans store Malerier i det *sixtinske Kapel* i Vatikanet. Det er bibelske Billeder: Skabelsen, Syndefaldet, Syndfloden, de 12 Profeter, Dommedag o. s. v. Som Billedhugger skabte han sine skønne Statuer af *Moses* og *David*. Paa sine gamle Dage overtog han Ledelsen af Byggearbejdet ved Peterskirken. Han paa-

begyndte her Bygningen af den mægtige Kuppel, der hæver sig til en Højde af over 400 Fod, næsten saa højt som Chufus Pyramide.

Det daglige Liv.

Ogsaa *det daglige Liv* i Italien ændredes noget i disse Aarhundreder. Det blev langt friere og mere afvekslende end i Middelalderen. Man levede bekvemmere. Boligerne blev behagelige og skønne Opholdssteder, ikke skumle Borge indrettede til Forsvar. Møblerne blev bedre og mere magelige, Dragterne blev smagfuldere. Ogsaa Omgangsliv og Fornøjelsesliv forvandledes. Kamp, Turneringer og Jagt fik en langt ringere Plads i Livet end i Kors-

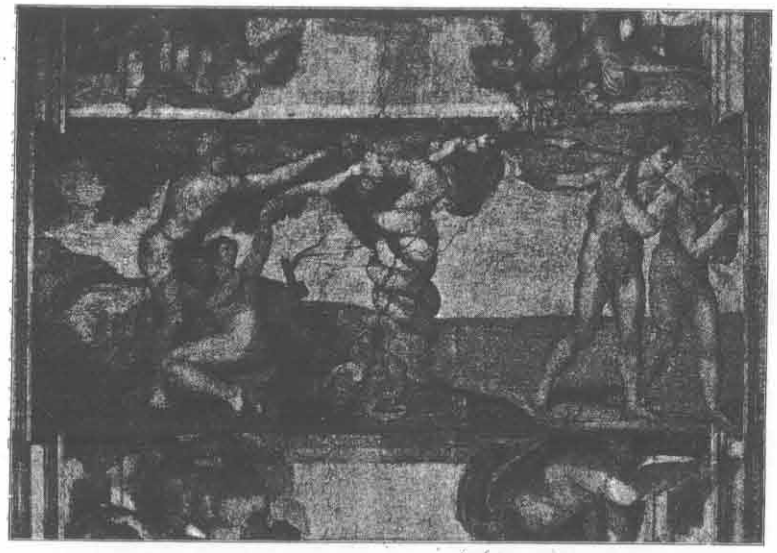

Michelangelo: Syndefaldet. Til venstre Adam og Eva, som Slangen rækker Æblet, til højre Adam og Eva, som Cheruben jager ud af Paradis.

togstiden. Der opstod et frit og muntert Selskabsliv, hvor man underholdt sig med Sang, Musik og Fortællinger og dertil føjede Samtaler om Videnskab og Filosofi som fordum i Athen og Rom. Kvinderne deltog ikke blot i Selskaberne, som de jo allerede havde gjort det i Riddertiden; de undervistes ogsaa omtrent som Mændene, de fulgte med i Litteraturen og delte Interessen for Kunsten. I Byerne holdtes store Fester, hvori ogsaa jævne Borgere var med. Det var i denne Tid Karnevalsfesterne opstod i Rom og Florens.

Karnevalsfester.

Renæssancetidens Tænkemaade.

Renæssancetidens hele *Tænkemaade* var vidt forskellig fra Middelalderens kirkelige Opfattelse. Efter denne var Menneskenaturen, ja hele Naturen i sig selv syndig; man maatte betvinge Naturen for at naa frem til Helliggørelsen. Renæssancemenneskene beundrede derimod Naturen og især Menneskenaturen. De havde Tillid til Mennesketankens Magt. I Middelalderen følte man sig bundet af mangfoldige Regler. Kirkens Bud gjaldt for alle, Adelsmanden band-

tes af Ridderskabets Love, og Borgeren havde sine Lavsregler at følge. Tit og ofte brød man Reglerne, men det var altid med en daarlig Samvittighed, og tit fulgte Anger og Bod bagefter. I Renæssancetiden traadte den enkeltes Personlighed langt stærkere frem; der fremtræder en Rigdom af ejendommelige, fremragende Personligheder. Man følte sig ikke længere bundet til at efterligne sine Standsfæller; Standsgrænserne udviskes mere og mere. Og lige saa lidt bøjer man sig for Kirkens Regler; mange tror slet ikke paa Kirkelæren, andre interesserer sig i hvert Fald ikke for den. Enhver handler, som hans egen Følelse og hans egen Forstand tilsiger ham. I Stedet for Kirkelærens Rettesnor træder den personlige Æresfølelse, den naturlige Samvittighed som det eneste, Menneskene har at rette sig efter. Den viser sig ofte højst mangelfuld; mange glemmer Hensynet til andre for Hensynet til sig selv. Tidens Historie fortæller om mange Misgerninger øvede med koldt Blod og uden meget Samvittighedsnag. Men alt i alt er der dog neppe Grund til at tro, at Misgerningerne var flere, eller at Moralen stod lavere i Renæssancetiden end i Riddertiden eller de foregaaende Aarhundreder. Overalt, hvor man har lidt nærmere Kendskab til tidligere Tiders Liv, viser det sig, at Forbrydelser og Moralbrud er lige saa talrige om ikke talrigere end i denne Tid. Forskellen er kun den, at de nu i Italien øves mere bevidst og med færre Skrupler.

Personlighden, Individualimen

Samvittighelen.

Renæssancebevægelsen er for hele den senere evropæiske Kulturudvikling blevet af overordentlig stor Betydning. I de to Aarhundreder, da den blomstrede i Italien, mærkedes Følgerne vel endnu kun svagt i de andre Lande, men siden fik næsten alle de andre Lande hver sin Renæssancetid, om end i mere beskedne Former. Paa alle Omraader byggedes den ny Tids Kultur op paa det Grundlag, som var lagt i Italien i Middelalderens sidste to Hundredaar.

Tyskland og Kirken 1273—1517.

Da det store Interregnum havde varet i 19 Aar, enedes de mægtige tyske Fyrster 1273 om at vælge *Rudolf af Habsburg* til Kejser. Rudolfs Landbesiddelser var ret beskedne, men det lykkedes ham som Kejser at vinde Landskaberne Østrig og Steiermark for sin Slægt, og Habsburgerne udvidede fra nu af Skridt for Skridt deres Familjebesiddelser. Kejsermagten beholdt de derimod ikke. Det 14. Aarhundrede igennem toges Kejserne snart af en Slægt, snart af en anden. Det blev fast Skik, at Valget foretoges af de 7 *Kurfyrster* (af kure = vælge); det var de tre Ærkebisper af Mainz, Trier og Køln og de fire verdslige Fyrster af Pfalz, Sachsen, Brandenborg og Bøhmen. Nogle af Kejserne drog efter Valget til Rom og modtog Kejserkronen, andre ikke, men alle havde de lige lidt

udolf af Habsburg 1273.

Kurfyrsterne.

Magt i Italien. Den mægtigste af Tidens Kejsere blev den ungarske Konge *Sigismund* († 1437). Efter hans Død faldt Kejsermagten tilbage til Habsburgerne, og disse beholdt den fra nu af stadig. Omkring 1500 herskede Kejser *Maximilian*, der ved sit Ægteskab med Karl den Dristiges Datter Maria forenede Nederlandene og Franche Comté med de østrigske Arvelande.

Sigismund † 1437.

Habsburgerne fra 1437.

Maximilian o. 1500.

Tyskland opløstes mere og mere i næsten uafhængige Fyrstendømmer og Rigsstæder. Ærkebisper, Bisper og Abbeder raadede over smaa *gejstlige Fyrstendømmer*, der var ligesaa uafhængige som de verdslige. Af og til samledes Fyrsterne til en *Rigsdag*. Men Rigsdagene indskrænkede blot Kejserens Magt til Fordel for Fyrsterne; de bidrog til at opløse Riget endnu mere, ikke til at holde sammen paa det. Indenfor Smaarigerne voksede derimod Fyrstemagten. Fyrsterne stræbte at skabe sig en lydig Embedsstand, de holdt lejede Smaahære, og de indførte efterhaanden faste Skatter. Men for at faa disse betalt maatte de sammenkalde *Stænderforsamlinger* af Adel, Gejstlighed og Borgere og søge disses Samtykke til Skattepaalæggene.

Rigsdagen.

Fyrstemagt og Stænderforsamlinger.

Byerne var i stærk Opgang; ogsaa i Tyskland blev Kulturen i denne Tid langt mere end før en Bykultur. Dog synes de største af Byerne ikke at være naaet meget over en Snes Tusinde Indbyggere. Købmændene maatte nu mange Steder finde sig i at dele Magten med Haandværkerne. Skønne Raadhuse og Købmandsgaarde, byggede i gotisk Stil, vidner om, hvor vidt tyske Borgere i denne Tid var naaet. Kunsthaandværket stod højt. Der opstod ogsaa en *borgerlig Litteratur*, som dog nærmest var en Efterligning af den franske; dens betydeligste Værk er *Reineke Fuks*, en Dyrefabel, hvis Mønster er le Roman de Renard. Uden Sammenligning videst naaede man i de rige *nederlandske Byer:* Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen o. s. v. Her udvikledes en *realistisk Malerkunst*, der har mange Træk fælles med den nye Renæssancekunst; heroppe var det, at man fandt paa at anvende Oljefarve. Og snart begyndte her ogsaa videnskabelige Studier af lignende Art som i Italien. Men den nederlandske Kultur blev noget for sig, ret forskellig fra den almindelige tyske.

Byerne.

Borgerlig Litteratur.

Nederlandsk Malerkunst.

For *Bønderne* synes der snarest at have været nogen Frem-

Bønderne.

gang i denne Tid, men der vides ikke meget om deres Liv. I det hele gik Tyskland fremad i *materiel Henseende*. Der var vel mange indre Kampe, men ingen af disse var af en saadan ødelæggende Karakter som den store Hundredaarskrig i Frankrig. Den sorte Død bortrev ved Midten af 14. Aarhundrede, her som andre Steder mange Mennesker, men Folketabet synes dog ret snart at være forvundet. Pesten gav Anledning til mægtige *Flagellanttog*. Allerede før var det af og til hændet, at store Folkeskarer i religiøs Begejstring var flakket om fra Sted til Sted, piskende sig selv og hinanden. Nu samledes Tusinder og atter Tusinder til saadanne Tog i Haab om at vende Guds Vrede fra det hjemsøgte Folk. Det er sandsynligt, at de bidrog ikke lidet til at udbrede Smitten. Ogsaa i andre Lande efterlignedes disse besynderlige Tog.

Materiel fremgang.

Flagellanttog.

Schweiz.

Edsforbundet 1315.

Sempach 1386.

Nancy 1477.

En ejendommelig Udvikling fandt Sted i *Schweiz*. Der havde her holdt sig en fri, selvejende Bondebefolkning, som sluttede sig sammen i smaa *Kantoner*, hvis Anliggender de selv styrede. Rudolf af Habsburg undertvang nogle af dem, og Habsburgerne søgte fra nu af stadig at underlægge sig de schweiziske Kantoner. Men Forsøgene mislykkedes. 1315 led de habsburgske Tropper et stort Nederlag, og de tre Skovkantoner, Schwyz, Uri og Unterwalden stiftede samme Aar et *Edsforbund*, som siden optog flere og flere Kantoner. 1386 slog de ved *Sempach* Østrigerne saa grundig, at de fra nu af fik Ro. Siden gik det Karl den Dristige lige saa ilde, da han angreb dem; han faldt i Kamp med dem ved Nancy 1477. Schweizerne nød fra nu af et overordentlig Ry som Krigere.

Schweiziske Sagn.

Der opstod siden talrige Sagn om den schweiziske Frihedskamp. Et af disse fortæller om den grusomme habsburgske Foged *Gessler* og den kække *Vilhelm Tell*, hvem Gessler bød at skyde et Æble af sin Søns Hoved, og som siden dræbte Gessler; det er et Sagn, der er opstaaet 200 Aar senere. Et andet Sagn fortæller om *Arnold Winkelried;* ved Sempach, hedder det, var de østrigske Riddere staaet af Hestene og havde stillet sig op i tætsluttet Firkant med Lanserne vendt til alle Sider; da styrtede Winkelried sig mod dem, samlede saa mange Lanser som mulig i sit Bryst og aabnede derved Vej ind i Ridderhæren. Sagnet er sikkert urigtigt; det var i denne som i andre Kampe Schweizerne, der stillede sig op i sluttede Rækker og ventede paa Riddernes Angreb. —

Kirken.

Henved Aar 1400 samlede Interessen sig i Tyskland som andre Steder i høj Grad om de *kirkelige Forhold*. Der var

rundt om i Landene stor Misfornøjelse med, at Paven ikke boede i Rom. Til sidst gav en Pave efter for Stemningen og flyttede til den gamle Paveby. Han døde kort efter, og den nye Pave, som Kardinalerne valgte 1378, blev i Rom. Men nu samledes de franske Kardinaler og valgte en anden Pave, som tog Ophold i Avignon. *Det store Skisma* (1378—1415) begyndte hermed. Der var nu to Paver, som ivrig forkætrede hinanden. Nogle Lande sluttede sig til den ene, andre til den anden. Dette fremkaldte en fuldstændig Forvirring i Kirken. I England fremsatte, som vi har set, Wicliff sine nye Lærdomme, og i Frankrig nægtede Pariseruniversitetets teologiske Professorer Pavens Ufejlbarhed. Og snart fulgte i *Bøhmen* et stærkt religiøst Røre, vendt imod Kirken. Dets Ophavsmand var en Bondesøn ved Navn *Johan Huss*. Han stiftede Bekendtskab med Wicliffs Skrifter og grebes stærkt af den Opfattelse, de rummede. Han oversatte disse Skrifter og udbredte ivrig de nye Anskuelser. Han fik megen Tilslutning, og sammen med det religiøse Røre opstod en national tjekkisk Bevægelse vendt mod Tyskerne.

Det store Skisma 1378—1415.

Hussitterne.

Under al denne Forvirring enedes Kardinalerne i Rom og Avignon til sidst om at sammenkalde en Kirkeforsamling i *Pisa*. Denne vedtog at afsætte de to Paver og valgte en ny i Stedet. Men de afsatte Paver bøjede sig ikke; man havde kun opnaaet at faa tre Paver i Stedet for to. Da greb Kejser *Sigismund* ind. Han sammenkaldte en ny Kirkeforsamling i *Konstanz* for at gøre Ende paa hele Kirkestriden. Johan Huss blev stævnet dertil, og han gav Møde i Tillid til Sigismunds Lejde. Men da han nægtede at tilbagekalde sine Meninger, erklærede Forsamlingen ham for Kætter, Sigismund brød sit Ord, og Huss blev brændt 1415. Derpaa afsattes de tre Paver, og en ny valgtes. Denne Gang opgav de afsatte Paver Modstanden, og man havde nu atter en enkelt Pave med Opholdssted i Rom.

Tre Paver.

Kirkeforsamling i Konstanz 1415.

Huss brændes 1415.

Paven atter i Rom.

I Bøhmen fremkaldte Efterretningen om Johan Huss' Død den største Harme. Da Sigismund kort efter arvede Bøhmen, rejste Folket sig til Oprør. Det krævede, at Guds rene Ord skulde prædikes, og at ogsaa Lægfolk skulde nyde Nadveren i begge Skikkelser; det sidste var det eneste Punkt, hvor Huss var gaaet videre end Wicliff, medens han ellers i det

Oprør i Bøhmen.

Johan Ziska. hele var forsigtigere. Hussiterne fik i *Johan Ziska* en ypperlig Fører, og den ene kejserlige Hær blev slaaet efter den anden; der opstod i de tyske Ridderhære en næsten panisk Skræk for disse Bønder, der drog i Kamp under Salmesang, og som havde skabt sig et ypperligt Værn i deres Vognborge. Der dannedes imidlertid snart to Partier i Bøhmen, et maadeholdent og et mere yderliggaaende, og til sidst sluttede Sigismund Forlig med de maadeholdne. De fik Lov til at nyde Nadveren i begge Skikkelser, men anerkendte ham som Konge. De yderliggaaende fortsatte Modstanden men bukkede under efter en Række blodige Kampe. Bøhmen beholdt dog fra nu af sin særlige hussitiske Kirke. —

Stærkt religiøst Liv. I Slutningen af 15. Aarhundrede herskede der overalt i Tyskland et stærkt religiøst Liv. Tilliden til Paven syntes genskabt; Tiggermunkene drog fra By til By; der prædikedes i det hele overmaade meget, oftest paa Modersmaalet, og næsten altid i et meget folkeligt Sprog med kraftige Billeder og hjærtegribende Udtryk. Talrige Prædikener og Andagtsbøger blev trykt og udgivet; en lille Andagtsbog fra denne Tid, *„Kristi Efterfølgelse"*, er blevet en af de mest læste Bøger, der findes; den Dag i Dag læses den, ogsaa i Danmark. Ogsaa Bibelen oversattes; der findes 19 fuldstændige Udgaver af Bibelen paa Tysk før Luthers; de er dog oversatte efter Vulgata ligesom Wicliffs Oversættelse. Og endelig var det en Valfarternes Tid; mægtige Pilgrimsskarer gæstede f. Eks. Aachen, hvor man fremviste Kristi hellige Kjortel; med særlig Iver dyrkedes Jomfru Maria. —

Prædikener.

Bibeloversættelser.

Der opstod i 14. og 15. Aarhundrede talrige tyske *Universiteter,* og i Slutningen af 15. Aarhundrede fik Tyskland ogsaa sine *Humanister,* der ivrig forskede Oldtiden. Den betydeligste af dem var *Erasmus af Rotterdam,* som søgte at forene Oldtidens Kundskab med den kristne Tro, og som derfor fortolkede Bibelen *rationalistisk,* saaledes at han fik den til at stemme med Resultatet af sine Tankeovervejelser. Det gjaldt ikke, hævdede han, at tro paa et System af Dogmer, men at slutte sig i inderlig Hengivenhed til Frelseren og vise sit fromme Sindelag i sit Liv og sine Gerninger.

Humanisterne. Erasmus af Rotterdam.

Østevropa og Asien.

Den nære Forbindelse, der i Korstogstiden havde været mellem Vestevropa og Forasien, svækkedes meget i de følgende Aarhundreder. Og samtidig foregik store Forandringer baade i Østevropa og i Asien. Nye Stammer trængte frem fra de mellemasiatiske Steppe- og Oaselande som saa ofte før. Allerede i Oldtiden var vilde Stammer derfra trængt ind i Evropa, i Persien, i Indien, ja i Kina, den ene Gang efter den anden. I 10. Aarhundrede havde tyrkiske Stammer gjort sig til Herre i Kalifatet, i 11. Aarhundrede fulgtes de der af andre tyrkiske Stammer Seldsjukerne. Og nu drog endelig et nyt Folk, der vakte større Forfærdelse end noget af de foregaaende, ind i Kulturlandene. Det var *Mongolerne.* Disse havde hidtil levet ved Kinas Nordgrænse, delt i talrige Smaastammer. Omkring Aar 1200 samledes de af en Mand med sjælden Udholdenhed og sjældne Erobrerevner, *Temudjin,* og snart førte han dem ud paa store Erobrertog. Det nordlige Kina og det meste af Mellemasien maatte bøje sig for ham, *Djingiskan,* Fyrsternes Herre kaldte han sig nu. Da han var død, fortsatte hans Sønner Erobringerne. Hele Kina blev taget. Bagdad blev erobret 1258 og Kalifen afsat; Abbassiderne flygtede til Ægypten, hvor de vedblev at bære Kalifnavn. Og samtidig angreb Mongolerne Østevropa. De slog Russerne, trængte gennem Polen, der var opløst i Smaariger, oversvømmede Ungarn, og drog til sidst ind i Tyskland. Her kom det 1241 ved *Liegnitz* til et blodigt Slag med den tyske Rytterhær. Slaget blev uafgjort, men Efterretningen om, at Mongolernes øverste Fyrste, *Storkanen,* var død, bragte Hæren til at vende om.

Nye Stammer fra Mellemasien.

Mongolerne o. 1200.

Temudjin.

Kina tages.

Bagdad erobres 1258.

Liegnitz 1241.

For *Polen* og *Ungarn* fik disse Tog ikke varig Betydning, om end Følgerne af de blodige Plyndringer længe mærkedes. Ved Aar 1300 samledes de polske Lande under en kraftig Fyrste, og ved Aar 1400 føjedes dertil Litaven. Saaledes opstod det store polske Rige. I Ungarn var der i disse Aarhundreder en ganske kraftig Udvikling. Der fandtes her stærke Ständerrigsdage, som meget indskrænkede Kongens Magt. Den mægtigste af Kongerne var Sigismund, der blev Tysklands Kejser.

Polen og Litaven forenes o. 1400.

Ungarn.

Rusland blev derimod ved at staa under Mongolerne i halvtredje Aarhundrede. „Den gyldne Horde" slog sig ned i Egnene ved Volgas nedre Løb og hævdede derfra sit Overherredømme

Rusland under Mongolerne.

over det øvrige Rusland, som var delt mellem flere Storfyrster. Mongolerne indskrænkede sig nogenlunde til at kræve Skat af Russerne, men deres Herredømme bidrog dog i høj Grad til at afskære Rusland fra Forbindelse med Vestevropa. —

Kort efter at Mongolerne havde skabt deres mægtige Rige, begyndte en lille tyrkisk Stamme i Lilleasien at grundlægge en Stat, der fik en mere varig Karakter. 1300 opløstes Seldsjukernes lilleasiatiske Rige i Smaastater. I en af disse fik en Tyrkerstamme, hvis Sultan hed *Osman,* Magten; han udvidede lidt efter lidt sit Rige og angreb med Held de græske Besiddelser i Lilleasien. Det græske Rige, der var genskabt i 1261, var vedblevet at være svagt; nærmest mod Nord var Serber og Bulgarer uafhængige, og længere Nordpaa var der ved Aar 1300 opstaaet to nye Stater, Wallakiet og Moldau, skabt af *Rumænerne,* som nedstammede fra den gamle latinske Befolkning, og som endnu talte et latinsk Sprog. Mod Syd paa den græske Halvø bestod der endnu enkelte frankiske Ridderstater, og Genuesere og Venetianere havde store Besiddelser.

Osmannerne o. 1300.

De rumænske Stater.

Overfor dette svage Rige rejste Osmannerne den religiøse Fanatisme hos Muhamedanerne. Allerede o. 1350 fik de fast Fod i Evropa, hvor Adrinopel blev deres Hovedstad. Et halvt Aarhundrede senere betvang deres krigerske Sultan *Bajezid Ilderim* („Lynet") baade Bulgarer og Serber ,og snart truede han selve Konstantinopel. Endnu en Gang prædikedes der Korstog i Vesten. Kong Sigismund af Ungarn satte sig i Spidsen for det, og talrige franske Riddere sluttede sig til hans Hær, men ved *Nikopolis* led de Kristne 1396 et knusende Nederlag. Bajezid indespærrede derefter Konstantinopel, medens den ulykkelige Kejser flakkede om fra Hof til Hof i Vestevropa for at trygle om Hjælp.

Osmannerne i Evropa 1350.

Bajezid Ilderim.

Nikopolis 1396.

Da kaldtes Bajezid pludselig til Asien for at kæmpe mod Mongolerne. Det mongolske Rige havde i længere Tid været svagt. Storkanen anerkendtes vel stadig som Overherre i Kina, Mellemasien, Persien, Mesopotamien og Rusland. Men Enheden i Riget var ringe. Mongolerne antog hvert af Stederne den indfødte Befolknings Tro. De var Buddhister i Kina, Muhamedanere i Persien o. s. v. Og Underkanerne i de forskellige Dele af Riget gik hver sine Veje. 1370 blev Mongolerne fordrevet fra Kina, og Riget syntes i fuld Opløsning. Men nu lykkedes

Mongolerne fordrives fra Kina 1370.

det *Timur Lenk* („den Lamme") at samle Resten af Riget og føre Mongolerne frem til nye Erobringer. Fra sin Hovedstad *Samarkand* bredte han gennem en Menneskealders møjsommelige Anstrengelser sin Magt videre og videre. Til sidst var han naaet saa langt mod Vest, at han tørnede sammen med Bajezid i Lilleasien. Ved *Angora* kom det 1402 til et frygteligt Slag mellem de to store Krigsfyrster. Bajezid blev slaaet og fanget; Sagnet fortæller, at Timur siden lod ham føre rundt i et Jernbur; efter de historiske Beretninger blev han derimod godt behandlet, men han døde kort efter sit Nederlag. Snart efter døde ogsaa Timur, og Mongolerriget opløstes nu hurtig i mindre Stater.

Timur Lenk o. 1400.

Angoraslaget 1402.

Osmannerne havde lidt et haardt Knæk ved det store Nederlag, men de arbejdede sig hurtig frem igen. Midt i 15. Aarhundrede slog de atter Ungarerne, og snart efter vendte de sig under *Muhamed II* paany mod Konstantinopel. Muhamed beredte sig med største Omhu til Angrebet paa den store, stærkt befæstede By; han samlede en vældig Hær og lod lave mægtige Kanoner; en af dem var saa stor, at der skulde 100 Okser til at slæbe den. Kejseren, *Konstantin XI,* var en dygtig Fyrste, men han raadede kun over en halv Snes Tusind Mand til Byens Forsvar. Han bad indtrængende Vestevropa om Hjælp, men kun en lille venetiansk Syrke kom ham til Undsætning. Alligevel trak Belejringen ud; Tyrkerne forstod ikke rigtig at bruge deres Kanoner, og den største af dem sprang snart. Til sidst kunde de dog storme Byen 1453. Konstantin faldt i Kampen. Muhamed gjorde Konstantinopel til sin Hovedstad, Sophiakirken blev en muhamedansk Moske, og der rejstes et mægtigt Sultanpalads *Seraillet.* Derpaa erobredes hele Balkanhalvøen.

Muhamed II.

Konstantin XI.

Konstantinopel falder 1453.

Tyrkernes Magt sikredes ved en fortrinlig Hær. Til det tyrkiske Rytteri kom en ejendommelig Fodfolkstyrke, de berømte *Janitsjarer.* Mandskabet dertil skaffedes ved Udskrivning blandt de undertvungnes Børn. Dise opdroges i den muhamedanske Tro, de maatte ikke gifte sig, og de levede afsondrede i Kaserner, udelukkende optagne af deres militære Virksomhed. De kristne Undersaatter fik Lov til at beholde deres Tro; de havde deres Patriark i Konstantinopel og deres egne Bisper rundt om, men de maatte finde sig i mange Overgreb.

Janitsjarerne.

De Kristnes Stilling.

Medens Osmannerne saaledes blev Herre paa Balkanhalv-

Ruslands Befrielse 1480.

øen, frigjordes *Rusland* for Mongolervælden. Storfyrsten i Moskwa *Ivan Vasilievitsch* samlede lidt efter lidt hele Rusland og jog til sidst Mongolerne ud af Landet 1480. Han ægtede Konstantin XI's Datter og betragtede sig som hans Arving. Derfor tog han Titlen *Tsar* = Cæsar. —

Saaledes fortsattes ogsaa mellem 1300 og 1500 Kampen mellem de Kristne og Muhamedanerne. Men de Kristne lærte ikke længere af deres Modstandere. Kulturen var i stærk Tilbagegang i de muhamedanske Lande under den stadige Uro.

Muhamedansk Kultur.

Dog bevaredes der en selvstændig *muhamedansk Kultur;* der var endnu i denne Tid muhamedanske Teologer, Digtere og Videnskabsmænd, som viste megen Dygtighed. Fyrsterne beskyttede ofte Videnskab og Kunst, saaledes Timur, der har efterladt en interessant Skildring af sit Liv.

Indien og Kina.

Indien.

Middelalderens første Aarhundreder, fra o. 500 til o. 750, var en god Tid for *Indien*. Der var rolige Forhold under kraftige Herskere, som raadede over det meste af Landet, og Litteratur og Kunst blomstrede.

Buddhismen i Tilbagegang.

Men efter denne gode Tid fulgte en Opløsningstid med haarde indre Kampe. *Buddhismen* trængtes mere og mere tilbage, og forsvandt til sidst næsten helt for Brahmalæren. Ved Aar 1000 gjorde *muhamedanske Fyrster* Erobringer i det nordlige Indien. Det meste af dette kom efterhaanden under deres Herredømme, og ogsaa den muhamedanske Tro bredte sig i en Del af Indien. Nede paa Halvøen vedblev der at være talrige Smaariger.

Muhamedanere i Nordindien fra Aar 1000.

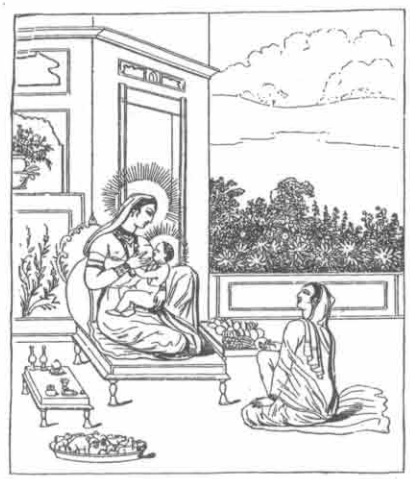

Billede af den indiske Gud Krishna = Vishnu og hans Moder.

Lamakirken i Tibet.

Imidlertid var Buddhismen lidt efter lidt trængt ind i *Tibet*. Den blandedes her med ældre religiøse Forestillinger, og der opstod en stærk Kirkevælde; Kirkens Overhoved, *Lamaen*, fik en Stilling, der minder om Pavens.

Kina.

I *Kina* fortsattes Udviklingen i Middelalderens første Aarhundreder i det gamle

Spor. Til Tider var der Ro og Fred, til andre Tider indre Strid. I 13. Aarhundrede erobredes Landet af Mongolerne, men 1370 blev de fordrevne, og i de følgende 3 Aarhundreder herskede nu den kinesiske Kejserslægt *Ming*. Det aandelige og materielle Liv stod stadig højt. Bogtrykkerkunsten anvendtes allerede fra Aar 600; dog brugtes her ikke bevægelige Typer. Litteraturen tiltog mere og mere i Rigdom. Omkring Aar 1400 angives det, at det kejserlige Bibliotek talte 300,000 trykte Bøger og 600,000 Haandskrifter.

Mongolerne fordrives 1370.

Kinesisk Pengeseddel fra Slutningen af 14. Aarhundrede. Den lyder paa en „Snor". Kinesiske Kobbermønter havde et Hul gennem Midten, og skulde de udbetales i større Summer, trak man dem paa en Snor. „En Snor" betyder sædvanlig 1000 saadanne Mønter, og til disse svarer da denne Seddel. Dens Metalværdi er lidt under 10 Kr. Midt paa er afbildet 10 mindre „Snore", hver paa 20 Mønter. Overskriften lyder: det store Mingkejserdømmes omløbende Pengeanvisning. De to Tegn derunder angiver Værdien: en Snor. I den nederste Firkant findes Trusler mod Falskmøntnere, m. m.

Marco Polo.

Den venetianske Rejsende *Marco Polo*, der i Mongolertiden opholdt sig i Kina i 17 Aar har givet en ypperlig Skildring af det mægtige Rige. Han var en højt betroet Embedsmand hos den mongolske Kejser, der holdt Hof i *Peking*, men han gjorde derfra talrige Rejser rundt om i Landet. Han fortæller med den største Beundring om alt, hvad han her saa og hørte. Byerne er mange og store. Der er fortrinlige Landeveje, over Floderne fører mægtige Broer; en Bro i Nærheden af Peking er 1500 Fod lang, den er bygget af Sten og hviler paa 24 Marmorsøjler, og paa Siderne er der Marmorrækværk prydet med Billedstøtter. Store Kanaler letter Samfærdselen. Gaderne i Byerne er brolagte, i nogle Egne ogsaa Landevejene. Der er et velindrettet Politi, som tillige er Brandkorps. Fattigunderstøttelsen er fortrinlig ordnet. Mest af alt beundrer Marco Polo *Papirpengene*. „I Byen Peking er Kanens Møntsted," siger han, „og det er af en saadan Beskaffenhed, at hvis man siger, at han ejer de Vises Sten, lyver man ikke; thi han laver Penge paa følgende Maade. Han lader tage Barken af Morbærtræet, hvis Blade er Silkeormens Føde. Heraf laver man noget, der ligner

Papirpenge.

Ark af sort Papir. Derefter skæres disse Ark i Stykker af forskellig Størrelse. Og hvert af disse Papirstykker betragtes nu som om det var af purt Guld og Sølv. Og paa hvert enkelt Stykke skal forskellige Embedsmænd, hvem dette paahviler, skrive deres Navne og sætte deres Segl. Med disse Papirlapper betaler han alle sine egne Udgifter, og han sætter dem i Omløb i alle Kongeriger og Provinser. Og alle er rede til at tage imod dem; thi hvor man rejser i Kanens Lande, finder man disse Papirlapper i Omløb, og man er i Stand til at købe alle Varer for dem." Fortsættelsen af hans Beskrivelse viser, at Pengesedlerne kunde indløses med ædle Metaller. Det fremgaar af Marco Polos Skildring, at Mongolerne havde ladet hele den gamle Ordning bestaa i Kina, og at Livet formede sig under dem omtrent som under de indfødte Kejsere. Da Marco Polo kom hjem, og hans Værk udgaves, fandt Folk de store Tal, han nævnede, ganske utrolige. „Messer Millione" kaldtes han spottende. Men selv om de enkelte Tal neppe er rigtige, er der dog ingen Tvivl om, at det Indtryk, de giver, stemmer godt nok med Virkeligheden.

Japan. Allerede i Middelalderens første Tid begyndte den kinesiske Kultur at udbredes til *Japan,* hvor ogsaa Buddhismen trængte ind. Der opstod her i Løbet af Middelalderen en ikke ringe Kultur, og der skabtes en rig Litteratur. I Spidsen for Japan stod en *Mikado,* hvis Magt dog det meste af denne Tid var stærkt indskrænket af de mægtige Godsejere.

Opfindelser og Opdagelser.

De store Opfindelser. Middelalderens to sidste Aarhundreder bragte en Række af *Opfindelser,* der i høj Grad bidrog til at omforme Menneskenes Liv. Nogle af dem var Smaaopfindelser, hvorved Redskaber og Maskiner forbedredes ganske gradvis. Vævene blev f. Eks. bedre og bedre. Men dertil kom enkelte store Opfindelser af vidtrækkende Betydning. Man lærte nu at anvende *Krudtet.* *Krudt* til Skydevaaben. Baade Kinesere, Byzantinere og Araberne havde længe kendt eksploderende Stoffer af lignende Art som Krudtet; Byzantinerne og Araberne havde anvendt saadanne Stoffer i Kampene, og Korsfarerne havde lært det at kende hos dem. Hvornaar man har fundet paa at anvende *Kanoner.* *Kanoner*, ɔ: ved Hjælp af Krudtet at slynge Kugler ud gennem et Rør, vides ikke. Det synes, at Maurerne i Spanien har prøvet derpaa. Ved Begyndelsen af 14. Aarhundrede omtales Kanoner i Italien, og i Hundredaarskrigen dukker de op i Frankrig, hvor de for første Gang anvendes til Kamp i aaben Mark i Slaget ved Crecy 1346. De forbedredes siden lidt efter

lidt, men vedblev dog længe at være meget klodsede og ufuldkomne. Omtrent samtidig med Kanonerne begyndte man at anvende *Geværer.* De var særdeles tunge og vanskelige at tumle med. Naar man skulde fyre dem af, maatte man lægge Geværpiben paa en Slags Gaffel, der var sat fast i Jorden. Til hvert Gevær hørte to Mand; den ene bar Geværet, den anden Gaflen. Man tændte Krudtet baade i Kanoner og Geværer med et brændende Tønder. Senere fandt man paa at lade et Staalhjul dreje rundt mod en Flintesten, saa Gnisterne derfra antændte Krudtet. Først efterhaanden som Ildvaabnene blev bedre, fik de rigtig Betydning for Krigene. Følgerne mærkes lidt efter lidt, ikke pludselig. De formindskede Rytteriets og de befæstede Borges Betydning; Rustningerne og Murene forslog ikke mod Kuglerne. Kongernes Magt forøgedes herved; kun de var rige nok til at skabe sig et stærkt Artilleri. *Geværer.*

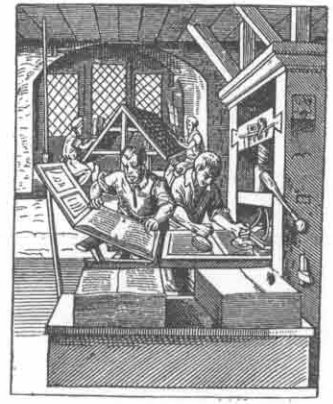

En af de ældste Bogtrykkerpresser.

For Aandslivets Udvikling blev *Bogtrykkerkunsten* af ikke mindre Betydning end Ildvaabnene for Krigskunsten. Man havde længe anvendt en Art Trykning, men saaledes at hele Sider af Typer udskares. Det havde i Evropa kun faaet forholdsvis ringe Betydning. Nu fandt *Johan Gutenberg* fra Mainz omtrent 1440 paa at anvende bevægelige Typer, hvorved Trykningen kunde foregaa langt hurtigere, og snart opstod der talrige Trykkerier rundt om i Landene. Allerede tidligere havde man af Araberne lært at lave *billigt Papir* af Klude, og Bøger kunde fra nu af fremstilles saa billigt, at de kunde faa en helt anden Udbredelse end hidtil. — Megen Betydning fik ogsaa *Urene.* Man havde i Middelalderen ligesom i Oldtiden bestemt Tiden ved Hjælp af Solskiver, Vand- og Sandure. Dog nævnes af og til Vægure, der dreves ved Lodder. I 14. Aarhundrede begyndte disse at blive nogenlunde kendte. Især anvendtes de i Kirker og Raadhuse. De var ofte meget sindrige og udstyrede med stor Kunst. Ved Aar 1500 fandt man i

Bogtrykkerkunsten.

Gutenberg o. 1440.

Billigt Papir.

Urene.

Nürnberg paa at lave smaa Ure, der dreves ved en Fjeder i Stedet for ved Lodder, og som man kunde anvende som *Lommeure*. —

Opdagelserne. Sammen med Opfindelserne gik *de store Opdagelser*, der i overordenlig Grad udvidede Kendskaben til Jordkloden og fik en gennemgribende Betydning for hele Handelslivet. I Korstogstiden var Evropæernes Viden om de Lande, de ikke direkte kom i Berøring med, endnu yderst ufuldkommen, og selv i 14. og 15. Aarhundrede vedblev der at leve ganske urimelige Forestillinger baade om Asien og Arabien. I det yderste Østen, fortæller man i en af Tidens Rejsebeskrivelser, ligger det jor-

Middelalderlige Forestilinger om Asien.

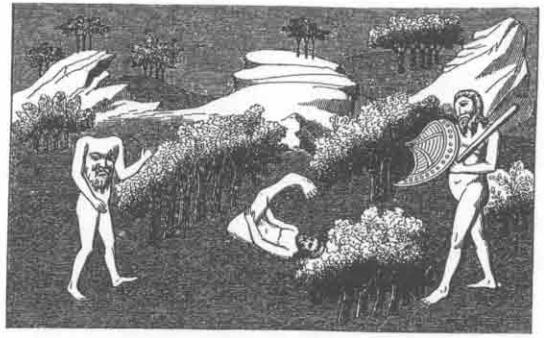

Billede i et fransk Haandskrift fra 14. Aarhundrede, hvor Asiens Vidundere skildres.

diske Paradis højt oppe paa et Bjerg. Vest derfor er Indien, hvor der hersker en mægtig kristen Kejser, som „altid hedder Presbyter Johannes". Her og andre Steder i Asien lever de forunderligste Væsner: Mennesker med Hundehoved eller helt uden Hoved, Mennesker, der kun har en Fod, nogle der er 12 Alen høje, fortil skabte som Løver, men med Fjer og Fødder som en Ørn o. s. v. o. s. v. Efterhaanden fik man dog lidt bedre Kundskaber. Efter at Mongolerne var blevet Herrer i Mellemasien og Kina, hændte det af og til, at en Vestevropæer gæstede deres Lande og fortalte om dem. Den berømteste af alle disse Rejsende er *Marco Polo*.

Italienerne som Søfarere. Allerede i Korstogstiden var *Italienerne* blevet dygtige Søfarere. De havde lært *Kompasset* at kende hos Araberne og forbedret det, og de havde skaffet sig gode Søkort. I 14. Aarhundrede begyndte de at strække deres Sejladser udenfor Mid-

delhavet, mod Vest. Italienske Søfarere fandt allerede nu baade de *kanariske Øer, Madeira og Azorerne*.

I 15. Aarhundrede blev det derimod *Portugiserne*, der gik i Spidsen. Den portugisiske Prins *Henrik Søfareren* udsendte den ene Opdagerflaade efter den anden med det Maal at finde en Søvej til Indien ved at sejle Syd om Afrika. Madeira og Azorerne blev snart fundet igen. Men det varede længe, før man naaede Syd for *Kap Bojador*, et Forbjerg paa Afrikas Vestkyst. Syd derfor troede man, at det hede Bælte begyndte.

Henrik Søfareren.

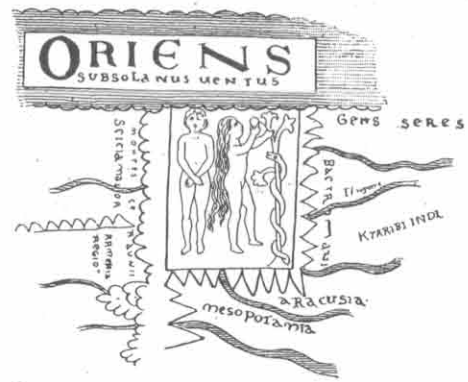

Middelalderligt Kort over det jordiske Paradis. Middelalderlige Kort er altid meget ufuldkomne, men tit pragtfuldt udstyrede. Byer, Floder o. s. v. aftegnedes ofte ligefrem paa Kortene.

Her opbrændtes Menneskene, hed det, Havet var tyktflydende, Bælgmørke rugede over det, farlige Havuhyrer lurede ved Kysten o. s. v. 1434 naaede man dog Syd for det frygtede Forbjerg, og da ingen af Farerne viste sig, steg Forhaabningerne stærkt. Man kom nu snart til Guineakysten, hvorfra portugisiske Søfarere i de følgende Aar hjembragte Guldstøv og Negerslaver. Kort efter døde Prins Henrik, men Opdagelsestogene fortsattes. Længere og længere drog man mod Syd langs Afrikas Vestkyst. 1486 naaede *Bartholomeo Diaz* Afrikas Sydspids, „det gode Haabs Forbjerg", som man kaldte det, opfyldt af store Forhaabninger. Tolv Aar derefter sejlede *Vasco da Gama* Syd om Forbjerget, op langs Afrikas Østkyst og endelig tværs over det indiske Hav til Indien, hvor han 1498 landede paa Forindiens Vestkyst. Han søgte at komme i venskabelig Forbindelse med Smaafyrsterne derovre, men Muhamedanerne, der hidtil havde haft Handelen paa Indien, lagde ham alle mulige Hindringer i Vejen. Men den længe søgte Søvej til Indien var fundet, og fra nu af drog den ene portugisiske Flaade efter den anden denne Vej til Indien, og Portugiserne anlagde Fæstninger langs Kysten og skabte sig snart en ind-

Kap Bojador omsejles 1434.

Guinea.

Det gode Haabs Forbjerg 1486.

Vasco da Gama 1498.

bringende Handel paa Indien. Vejen var vel lang og ikke farefri, men Transporten var dog billigere end Transporten gennem Asien med de mange Omladninger og Afgifter.

Columbus. Allerede 6 Aar før Vasco da Gama naaede frem til Indien, havde *Kristoffer Columbus* fundet Amerika. Columbus var Genueser men havde allerede tidlig forladt sin Fødeby og var kommet til Portugal midt under Opdagelsestogene. Han tumlede med Planer om at komme til Indien ved at sejle mod Vest. Han gik ud fra, at Jorden var en Kugle og sluttede deraf, at man maatte kunne sejle rundt om den. Og han troede, at Afstanden var langt mindre, end den i Virkeligheden er. Paa Datidens Kort lagde man altid Kina og Japan, som regnedes med til Indien, altfor langt mod Øst. I Portugal lærte han at kende en Plan til en saadan Rejse mod Vest, som den italienske Astro-

Toscanelli. nom Toscanelli havde forelagt Portugals Konge, og som han havde ledsaget med et Verdenskort, hvor Indien var afsat Vest for Atlanterhavet. Columbus tilbød at udføre Planen men blev

Columbus i Spanien. afvist. Han drog da til *Spanien* for at søge Hjælp dertil. I en Aarrække søgte han den forgæves, men da Granada var faldet 1492, skaffede Dronning Isabella ham omsider den fornødne Hjælp. Han fik udrustet en lille Flaade paa tre Smaaskibe med knap 100 Mand ombord og drog uforfærdet af Sted. Som de fleste af Tidens store Opdagere satte han sig et dobbelt Maal. Han vilde finde rige Guldlande og vinde Magt, Rigdom og Berømmelse for sig selv. Og han vilde naa frem til Hedningeland for at udbrede den kristne Tro. Han satte Kursen lige mod Vest; i godt to Maaneder, fra 3. August til 12. Oktober 1492, fortsattes Farten over det vidtstrakte Hav; Mandskabet grebes Gang efter Gang af Forfærdelse og vilde vende om, men Columbus bevægede dem med sejg Udholdenhed til at fortsætte. Sejladsen var kortvarig i Sammenligning med de store Sejladser mod Syd langs Afrika, men den syntes langt farefuldere; man saa jo her aldrig Land, man anede intet om, hvor man kom hen. Omsider landede de dristige Søfarere paa den lille Ø

Amerika findes 1492. *Guanahani,* en af Bahamaøerne; St. Salvador, Frelserøen kaldte Colombus den i sin Glæde. Han troede, det var en af Øerne tæt ved Indien, han var naaet til, og han kaldte Indbyggerne derovre for Indianere. Da man ikke fandt Guld, fortsattes Sejladsen, og det lykkedes at finde baade Kuba og Haiti,

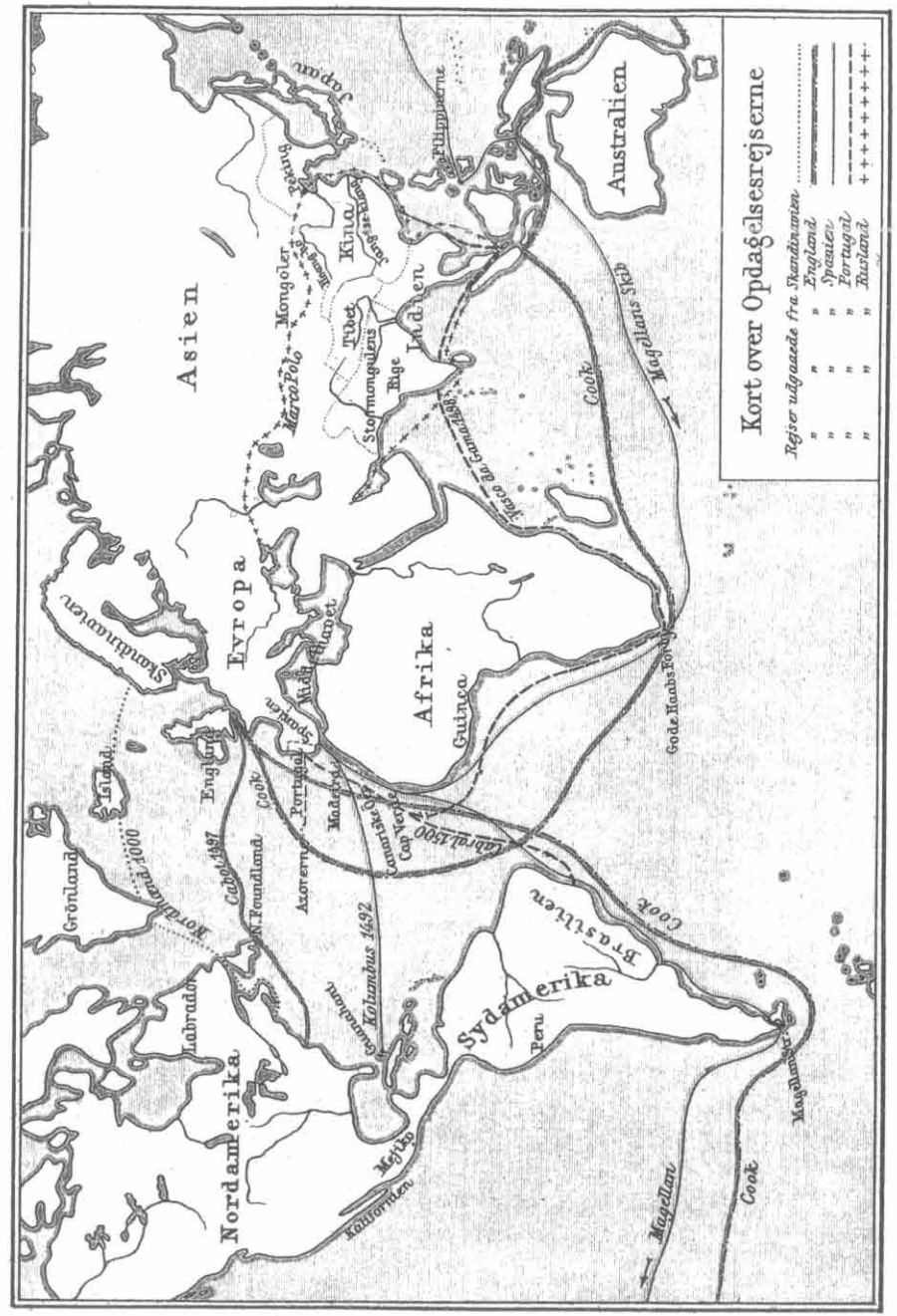

som man troede var Japan. Columbus sejlede omkring derovre et Par Maaneder. Saa styrede han hjemad, og efter knap to Maaneders Forløb var han i Spanien i Foraaret 1493. Han selv og alle andre troede stadig, det var Indien, han havde fundet, og Glæden var overordentlig; det var jo flere Aar, før Vasco da Gama virkelig fandt Søvejen til Indien. Kort efter drog Columbus med en talrig Flaade ud paa en ny Rejse, der varede i tre Aar. Da han atter kom hjem, modtoges han ikke saa godt, som han havde ventet. Man syntes det varede for længe, før man rigtig fik noget ud af de rige Lande derovre. Snart drog han ud paa en tredje Rejse, under hvilken han naaede frem til Sydamerikas Fastland. Men medens han opholdt sig herovre, opstod der megen Uro. De fleste af de Spaniere, der var draget over Havet, var havesyge Eventyrere, og Columbus forstod kun daarlig at holde Orden paa dem. Det endte med, at der sendtes en Dommer fra Spanien derover for at bringe Ro. Han lod Columbus fængsle og sende til Spanien i Lænker. Saa snart han naaede Land, gav Kong Ferdinand og Dronning Isabella Ordre til at give ham fri, og han fik en vis Oprejsning, som dog langt fra tilfredstillede ham. Han gjorde endnu en fjerde Rejse og naaede paa denne til Mellemamerika. 1506 døde han nedbrudt og dybt skuffet over den Utaknemmelighed, der var vist ham. Han døde i den Tro, at det var Indien, han havde fundet.

Columbus' Død 1506.

I den følgende Tid fortsattes Opdagelsesrejserne til Amerika. Det lykkedes Spanieren *Balboa* at trænge frem over Mellemamerika til det store Hav, medens en Portugiser ved Navn *Cabral* paa Vej til Indien drev over til Brasilien.

Balboa naar det store Hav.

Cabral i Brasilien.

Og endelig foretog den dristige og dygtige Portugiser, *Magelhaens,* i spansk Tjeneste en Rejse længere og farefuldere end nogen af de andre. Han sejlede Syd om Amerika gennem det Stræde, der er opkaldt efter ham, og derfra videre over det store Hav. Til sidst naaede han Filippinerne. Her dræbtes han selv, men en Del af hans Mandskab naaede tilbage Syd om Afrika. Den første Jordomsejling var saaledes fuldbyrdet 1522. Fra nu af var man paa det rene med, at det var en helt ny Verdensdel, Columbus havde fundet. Det blev almindeligt at kalde den *Amerika* efter en Italiener ved Navn Amerigo, der havde deltaget i en af Rejserne, og som siden udgav en Bog derom. —

Magelhaens.

Den første Jordomsejling 1522.

Navnet Amerika.

Et Fremskridt af den mest afgørende Betydning for de kommende Tider var sket ved disse Opdagelser, men det blev først i 16. Aarhundrede, at Følgerne ret viste sig. Noget lignende gælder i det hele de store Forandringer i Middelalderens sidste Aarhundreder. Paa alle Omraader danner disse Overgangen til en nyere Tid. Tænkemaaden omformes gennem Renæssancebevægelsen, Opfindelser og Opdagelser skaber nye Livsvilkaar og aabner nye Felter for Videnskaben. Fyrstemagten afløser mere og mere Adelsvælden, Byerne bliver atter Midtpunktet for Folkenes Liv, og Pavekirkens Magt undergraves lidt efter lidt. Den Grund lægges, hvorpaa den nye Tid bygges op i 16. Aarhundrede.